

ΑΝΤΩΝ
ΠΑΝΕΚΟΥΚ
**ΤΑ ΕΡΓΑΤΙΚΑ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΑ**

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος του Μεταφραστή	5
Μέρος Α': ΤΟ ΕΡΓΟ	
1. Η εργασία	12
2. Δίκαιο και ιδιοκτησία	23
3. Η οργάνωση στον τόπο εργασίας	29
4. Η κοινωνική οργάνωση	35
5. Αντιρρήσεις	42
6. Δυσκολίες	55
7. Η συμβουλευτική οργάνωση	62
8. Η ανάπτυξη	70
Μέρος Β': Ο ΑΓΩΝΑΣ	
1. Ο συνδικαλισμός	78
2. Η άμεση δράση	83
3. Οι καταλήψεις εργοστασίων	90
4. Οι πολιτικές απεργίες	93
5. Η Ρωσική επανάσταση	103
6. Η επανάσταση των εργατών	111
Μέρος Γ': Ο ΕΧΘΡΟΣ	
1. Η αγγλική αστική τάξη	132
2. Η γαλλική αστική τάξη	139
3. Η γερμανική αστική τάξη	145
4. Ο εθνικισμός	152
5. Ο αμερικανικός καπιταλισμός	164
6. Η δημοκρατία	175
7. Ο φασισμός	183
8. Ο εθνικοσοσιαλισμός	191
Μέρος Δ': Ο ΠΟΛΕΜΟΣ	
1. Ο ιαπωνικός ιμπεριαλισμός	214
2. Η άνοδος της Κίνας	221
3. Οι αποικίες	230
4. Ρωσία και Ευρώπη	236
5. Στην άβυσσο	242
Μέρος Ε': Η ΕΙΡΗΝΗ	
1. Προς ένα νέο πόλεμο	249
2. Προς μια νέα σκλαβιά	258
3. Προς μια νέα ελευθερία	266

Πρόλογος του μεταφραστή

Το βιβλίο του Άντον Πάνεκουκ, *Τα Εργατικά Συμβούλια*, γράφτηκε στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και λίγο μετά απ' αυτόν. Μια πρώτη πολυγραφημένη έκδοση του έργου πραγματοποιήθηκε στο Άμστερνταμ το 1946. Η έκδοση αυτή περιείχε τον παρακάτω πρόλογο του εκδότη, που είχε προφανώς εγκριθεί από τον Πάνεκουκ:

«Το βιβλίο αυτό γράφτηκε το 1941-1942, στη διάρκεια του πολέμου και της κατοχής της Ολλανδίας από τους Γερμανούς. Ο συγγραφέας, που για πολλά χρόνια παρακολουθούσε προσεκτικά και μερικές φορές συμμετείχε ενεργά στο εργατικό κίνημα, δίνει εδώ μια σύνοψη όσων μπορούν να αντληθούν απ' αυτές τις εμπειρίες και από τη μελέτη σχετικά με τις μεθόδους και τους στόχους του αγώνα των εργατών για την ελευθερία. Εκείνο που εμφανίζει στα μάτια μας ένας αιώνας εργατικών αγώνων, δεν είναι ούτε μια σειρά διαρκώς αποτυχημένων προσπαθειών για φιλελευθερισμό, ούτε μια σταθερή κορεία των εργατών προς τα εμπρός, σύμφωνα με κάποιο προκαθορισμένο σχέδιο που χρησιμοποιεί τις καλίες και δοκιμασμένες τακτικές. Με την ανάπτυξη της κοινωνίας, βλέπουμε να εμφανίζονται νέες μορφές αγώνα κι αυτή η εξέλιξη, που επιβάλλεται από την ανάπτυξη του καπιταλισμού καθώς και της εργατικής τάξης, ασφαλώς θα εκδηλώνεται με ολοένα εντονότερο τρόπο.

Το πρώτο μέρος του βιβλίου δείχνει το έργο που έχουν να εκπληρώσουν οι εργάτες και τον αγώνα που έχουν να διεξάγουν. Τα επόμενα μέρη ασχολούνται με τις κοινωνικές και πνευματικές τάσεις που εμφανίζονται στην αστική τάξη και που καθορίζουν τις συνθήκες κάτω από τις οποίες οι εργάτες υποχρεώνονταν και υποχρεώνονται να αγωνιστούν. Όλες οι αναλύσεις βασίζονται στη στενή σύνδεση μεταξύ συστήματος παραγωγής και ταξικής πάλης, στην οποία ρίχνει φώς η μαρξική θεωρία.»

Στη συνέχεια, ο Πάνεκουκ καταπατίστηκε με τη μετάφραση του βιβλίου στα αγγλικά, εν όψει της έκδοσής του στην Αυστραλία. Η έκδοση αυτή πραγματοποιήθηκε το 1947-49 με τη μορφή φυλλαδίων-πυρραημάτων του μηνιαίου περιοδικού μιας μικρής αυστραλιανής ομάδας (*The Southern Advocate for Workers' Councils*). Επακολούθησε το 1950 στη Μελβούρνη η έκδοση του έργου με τη μορφή βιβλίου.

Κατά τη μετάφραση-συγγραφή του βιβλίου του στην αγγλική γλώσσα, ο Πάνεκουκ έκρινε σκόπιμο να επιφέρει ορισμένες τροποποιήσεις. Η αρχική ολλανδική έκδοση περιείχε πέντε μέρη: «Το έργο», «Ο αγώνας», «Η σκέψη», «Ο εχθρός» και «Ο πόλεμος» (τα τέσσερα πρώτα γράφτηκαν το 1941-42 και το τελευταίο το 1944. Στην αγγλική έκδοση ο Πάνεκουκ παρέλειψε το τρίτο μέρος («Η σκέψη»), ενσωματώνοντάς το εν μέρει στο υπόλοιπο βιβλίο. Συγκεκριμένα, από τα έξι κεφάλαια αυτού του μέρους (1- «Οι ιδεολογίες», 2- «Η θρησκεία», 3- «Ο εθνικισμός», 4- «Η δημοκρατία», 5- «Κομμουνισμός και σοσιαλισμός», 6- «Σκέψη και δράση»), παρέλειψε το πρώτο, το δεύτερο και το έκτο, μετέφερε το τρίτο

και το τέταρτο στο μέρος «Ο εχθρός» και ενσωμάτωσε εν μέρει το πέμπτο στο κεφάλαιο «Η Ρωσική Επανάσταση» του μέρους «Ο αγώνας», ενώ παράλληλα περιέλαβε ορισμένα κομμάτια των παραλειφθέντων κεφαλαίων σε διάφορα κεφάλαια της αγγλικής έκδοσης. Επίσης ο Πάνεκουκ πρόσθεσε στο τέλος ένα νέο μέρος («Η ειρήνη»), που γράφτηκε το 1947 και πραγματεύεται την κατάσταση που διαμορφώθηκε μετά το τέλος των εχθροπραξιών.

Η παρούσα μετάφραση έγινε από την πρωτότυπη αγγλική έκδοση του 1950, σε αντιπαραβολή προς τη γαλλική μετάφραση του 1974 (εκδ. Belibaste) η οποία είχε λάβει υπόψη και την αρχική ολλανδική έκδοση.

Στη συνέχεια, παραθέτουμε ένα βιογραφικό-βιβλιογραφικό χρονολόγιο του Πάνεκουκ, παραπέμποντας ταυτόχρονα τον αναγνώστη στη βιογραφία του Πάνεκουκ από τον Πάουλ Μάτικ (Α. Πάνεκουκ, *Ο Λένιν σαν φιλόσοφος*, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα, 1981, σελ. 11–28).

Βιογραφικό-βιβλιογραφικό χρονολόγιο του Άντον Πάνεκουκ

1873. Γέννηση του Antonie (στα γερμανικά: Anton) Pannekoek σ' ένα μικρό χωριό της Ολλανδίας.

1901. Γίνεται μέλος του Σοσιαλδημοκρατικού Εργατικού Κόμματος (ΣΔΕΚ) της Ολλανδίας και συντάσσεται με την αριστερή του πτέρυγα, όπου πρωτοστατεί ο Χέρμαν Γκόρτερ (1864–1927) καθώς και η Χενριέτε Ρόλαντ-Χολστ.

1902. Παίρνει διδακτορικό δίπλωμα αστρονομίας από το πανεπιστήμιο του Λέιντε.

1905. Δημοσίευση του άρθρου του «Τελεολογία και μαρξισμός» στο γερμανικό σοσιαλδημοκρατικό δημοσιογραφικό όργανο «Die Neue Zeit».

1906. Εγκαταλείπει τη δουλειά του στο αστεροσκοπείο του Λέιντε και πηγαίνει μαζί με τη γυναίκα του στη Γερμανία, όπου θα μείνει μέχρι την κήρυξη του πολέμου. Η μετάβασή του εκεί έγινε μετά από πρόσκληση του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος της Γερμανίας (ΣΔΚ), για να διδάξει την ιστορία του υλισμού και των κοινωνικών θεωριών σε μια σχολή που αποφάσισε να ανοίξει το Κόμμα στο Βερολίνο. Όμως έξι μήνες αργότερα, χάνει (μαζί με τον Χίλφερντινγκ) τη θέση του στο Βερολίνο, μετά από επέμβαση της πρωσικής αστυνομίας (ας σημειωθεί ότι η δουλειά αυτή ήταν πολύ καλοπληρωμένη: 7.200 μάρκα τον χρόνο ενώ τα 2/3 του ενεργού πληθυσμού της Βρέμης είχαν ετήσιο εισόδημα κάτω των 1.500 μάρκων - βλ. S. Bricianer, *Pannekoek et les Conseils Ouvriers*, E.D.I., β' έκδ. Παρίσι, 1977, σελ. 45, σημ. 31). Στη συνέχεια εργάστηκε σαν έμμισθος προπαγανδιστής, αποκτώντας μεγάλη φήμη για τα άρθρα και τις διαλέξεις του.

«Μαζική δράση και επανάσταση»). «Ο αγώνας του προλεταριάτου δεν είναι απλώς ένας αγώνας ενάντια στην αστική τάξη με αντικείμενο την κρατική εξουσία, είναι επίσης ένας αγώνας ενάντια στην κρατική εξουσία... Ο αγώνας σταματάει μόνο όταν η κρατική οργάνωση έχει καταστραφεί τελείως». Τη μαζική δράση την νοεί σαν «εξωκοινοβουλευτική πολιτική παρέμβαση των οργανωμένων εργατών, όταν αυτοί δρουν άμεσα στο πολιτικό επίπεδο αντί να αφήνουν αυτή τη φροντίδα στους αντιπροσώπους τους». Το όλο ζήτημα της πρακτικής του εργατικού κινήματος το συνοψίζει με τα ακόλουθα λόγια: «Οι εκλογές, η απεργία, η κοινοβουλευτική δράση, η προπαγάνδα, όλα πραγματοποιούνται με τον παλιό τρόπο, αποκτώντας βαθμιαία πολιτικό βάρος, δίχως να αλλάζουν τίποτα το ουσιαστικό στον κόσμο – μέχρι την ημέρα όπου, χάρη σε μια εξαιρετική συνδρομή των περιστάσεων, μια πανίσχυρη εξέγερση των μαζών θα κάνει την εμφάνισή της και θα γκρεμίσει ίσως το καθεστώς. Ακριβώς όπως και στο παλιό μοντέλο της αστικής επανάστασης, αλλά με τη διαφορά ότι η κομματική οργάνωση είναι απόλυτα διατεθειμένη να πάρει την εξουσία στα χέρια της και να σφετεριστεί τους καρπούς της νίκης, ιδιοποιούμενη μ' αυτό τον τρόπο, σαν νέα άρχουσα τάξη, τα κάστανα που οι εργάτες θα έχουν βγάλει από τη φωτιά».

Η απάντηση του Κάουτσκι ήταν σαφής: «Ο σκοπός της κοινοβουλευτικής μας δράσης παραμένει αυτός που ήταν πάντα: να κατακτήσουμε την πολιτική εξουσία με την απόκτηση της πλειοψηφίας στο κοινοβούλιο και να κάνουμε αυτό το τελευταίο κυρίαρχη κυβέρνηση». Η καταστροφή του κράτους σημαίνει «αναρχία» και ο τονισμός της μαζικής δράσης είναι «κρετινισμός». Αντίθετα, για τον Πάνεκουκ, η αποφυγή των αναμετρήσεων και ο εκθειασμός της πειθαρχίας και του ρόλου των αρχηγών αποθαρρύνει τις μάζες και οδηγεί και το ίδιο το κόμμα σε παρακμή. «Σήμερα, η επανάσταση είναι εφικτή μόνο με τη μορφή της εξέγερσης και της αυτοκυβέρνησης των μεγάλων μαζών».

1913. Οι άγριες απεργίες στα ναυπηγεία της Βόρειας Θάλασσας συναντούν την αντίδραση των συνδικάτων, τα οποία υποστηρίζονται από τους ριζοσπάστες κομματικούς αξιωματούχους της Βρέμης, ενώ αντίθετα οι «εξτρεμιστές» τάσσονται στο πλευρό των ατίθασων εργατών. Ο Πάνεκουκ διατυπώνει τα διδάγματα αυτών των απεργιών στη *Bremer Börger-Zeitung*: «Η επιτυχία (των μαζικών κινήματων) βασίζεται στην ικανότητα αυτόνομης δράσης, στην ατιθάσευτη αγωνιστική ζέση, στη θαρραλή πρωτοβουλία των μαζών. Αλλά αυτά ακριβώς τα προτερήματα, που αποτελούν τις πρωταρχικές προϋποθέσεις της πάλης για τη χειραφέτηση, καταστέλλονται και εκμηδενίζονται από τη συνδικαλιστική πειθαρχία...».

1914. Με την κήρυξη του πολέμου, η σοσιαλδημοκρατία βυθίζεται στον σοσιαλαπαιτριωτισμό και τον εθνικισμό. Ο Πάνεκουκ επιστρέφει στην Ολλανδία και συμμετέχει στις δραστηριότητες διάφορων ριζοσπαστικών ομάδων και ιδιαίτερα των τριμπουνιστών. Η αντιπολεμική του

στάση διαχωρίζεται σαφώς από τον ειρηνισμό και προσβλέπει στην κινητοποίηση των μαζών, στη μαζική δράση εναντίον του καπιταλισμού. Βιοποριστική του απασχόληση γίνεται η διδασκαλία των μαθηματικών σε διάφορα λύκεια.

1915. Οι τριμπουνιστές συμμετέχουν ενεργά στην περίφημη διάσκεψη του Τσίμερβαλντ και βάζουν τις βάσεις για μια συσπείρωση των «τσιμερβαλντιανών της αριστεράς». Στα πλαίσια της απόφασης για την έκδοση κοινών εντύπων, ο Πάνεκουκ και η Χενριέτε Ρόλαντ-Χολστ αναλαμβάνουν την έκδοση του γερμανόφωνου περιοδικού *Vorbote*.

1916. Το άρθρο σύνταξης του Πάνεκουκ στο πρώτο τεύχος του *Vorbote*, υποστηρίζει την ανάγκη οργανωτικής ρήξης με εκείνους που «μετέτρεψαν τη σοσιαλδημοκρατία σε όργανο του ιμπεριαλισμού» και ασκεί κριτική στη γραφειοκρατία που τα ιδιαίτερα συμφέροντά της «απειλούνται από τις θύελλες της ιμπεριαλιστικής εποχής» και από την κοινωνική επανάσταση και θέλει να ζει ήσυχα, χωρίς αναστατώσεις και χωρίς να κινδυνεύει η οργάνωση από την καταστολή. Η έκδοση του *Vorbote* διακόπτεται μετά το δεύτερο τεύχος του εξαιτίας εσωτερικών διαφωνιών (στις οποίες διαδραματίζει σημαντικό ρόλο ο Λένιν).

1917. Από τις στήλες της *Die Nieuwe Tijd*, ο Πάνεκουκ χαιρετίζει τη ρωσική επανάσταση του Φλεβάρη και στη συνέχεια του Οκτώβρη, πιστεύοντας πάντα, όπως ήταν τότε αυτονόητο στην Ευρώπη, ότι το μέλλον της ρωσικής επανάστασης εξαρτάται από την ευρωπαϊκή. Αρχίζει συνεργασία με τους Διεθνείς Κομμουνιστές της Βρέμης, που έχουν διακόψει κάθε οργανωτική σχέση και με τις δύο τάσεις της σοσιαλδημοκρατίας («πλειοψηφικού» και «ανεξάρτητους») και γράφει άρθρα στο θεωρητικό όργανό τους, *Arbeiterpolitik*.

1918. Οι αστρονόμοι συνάδελφοί του τον προτείνουν για διευθυντή του αστεροσκοπείου του Λέιντε, αλλά το υπουργείο απορρίπτει την πρόταση για πολιτικούς λόγους.

1919. Συμμετέχει με άρθρα στην επεξεργασία της ιδέας των συμβουλίων και στη διαμόρφωση της γερμανικής και διεθνούς τάσης του «κομμουνισμού των συμβουλίων». Στη προσούρα του *Σοσιαλδημοκρατία και κομμουνισμός* (Αμβούργο, 29 σελ.), το σύστημα των συμβουλίων υποδεικνύεται σαν βάση της κομμουνιστικής κοινωνίας, ενώ υποστηρίζεται ότι το κομμουνιστικό κόμμα διαφέρει απ' όλα τα κόμματα των πολιτικών καριέρας γιατί δεν επιδιώκει να πάρει άμεσα στα χέρια του την εξουσία αλλά να δείξει στις εργαζόμενες μάζες τον δρόμο προς τη συμβουλευτική οργάνωση της κοινωνίας.

Δημοσιεύεται η μελέτη του «Ο ιστορικός υλισμός» στη *Die Nieuwe Tijd*.

Στην Ολλανδία, πραγματοποιείται μια διάσπαση αλλά, αντίθετα απ' ό,τι συμβαίνει στους κόλπους των Γερμανών κομμουνιστών, η αριστερά αποτελεί μια μικρή μειοψηφία.

1920. Δημοσιεύεται η προσούρα του *Παγκόσμια επανάσταση και κομμουνιστική τακτική* (Βιέννη, 50 σελ. – η πρώτη δημοσίευση έγινε σε τρεις συνέχειες από τις στήλες της *Die Nieuwe Tijd*). Το κείμενο αυτό, που γράφτηκε εν όψει του 2ου συνεδρίου της Κομμουνιστικής Διεθνούς, περιέχει μια αναλυτική κριτική της «καιροσκοπικής» τακτικής μέσα και έξω από τη Διεθνή και διατυπώνει μάλιστα την πρόβλεψη ότι, αν υπάρξει σταθεροποίηση στην Ευρώπη (πράγμα απίθανο κατ' αυτόν), τα κομμουνιστικά κόμματα θα επαναλάβουν το δρομολόγιο της σοσιαλδημοκρατίας. Η θεμελιώδης αντίληψή του διατυπώνεται με σαφήνεια: «...Η επανάσταση συνίσταται ουσιαστικά στο γεγονός ότι οι μάζες παίρνουν τις υποθέσεις –τη διεύθυνση της κοινωνίας και της παραγωγής– στα δικά τους χέρια... Κάθε μορφή οργάνωσης που δεν τους δίνει τη δυνατότητα να κυβερνήσουν και να διευθύνουν μόνες τους είναι ανταναστατική και βλαβερή και γι' αυτό πρέπει να αντικατασταθεί από μια άλλη, η οποία θα είναι επαναστατική στο μέτρο που επιτρέπει στους ίδιους τους εργάτες να αποφασίζουν για τα πάντα...». Σ' ένα υστερόγραφο που προστέθηκε σ' αυτό το κείμενο μετά το συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς, ο Πάνεκουκ διαπιστώνει ότι «οι Ρώσοι ηγέτες προσχώρησαν ανεπιφύλακτα στον καιροσκοπισμό» οδηγούμενοι από τα «κρατικά συμφέροντα» της ΕΣΣΔ και χαρακτηρίζει το πολιτικό σύστημα της Ρωσίας σαν «κυριαρχία μιας εργατικής γραφειοκρατίας που έχει σαν βάση της ένα σύστημα συμβουλίων».

1921. Μετά τη «Δράση του Μάρτη» στη Γερμανία, αρχίζει η ταχύρρυθμη οπισθοχώρηση του επαναστατικού εργατικού κινήματος. Η *Die Nieuwe Tijd* σταματά να εκδίδεται. Ο Πάνεκουκ κρατιέται σε απόσταση από τις διχογνωμίες των οργανώσεων και ομάδων του «κομμουνισμού των συμβουλίων», χωρίς να παύσει να εμβαθύνει στα γενικά ζητήματα της επανάστασης και να γράφει άρθρα στα επαναστατικά έντυπα που ολοένα λιγοστεύουν σ' ολόκληρο τον κόσμο.

Την ίδια χρονιά πρωτοστατεί στη συγκρότηση του Ινστιτούτου Αστρονομίας του πανεπιστημίου του Αμστερνταμ. Το επιστημονικό του έργο, που θα συνεχιστεί μέχρι τα χρόνια του πολέμου, θα τον καθιερώσει σαν αστρονόμο παγκόσμιας φήμης.

1927. Δημοσιεύεται το άρθρο του «Αρχές και τακτική» (*Proletariet*, τ. 7 και 8). «Από το 1918 μέχρι σήμερα, όλα τα κεφάλαια της ευρωπαϊκής ιστορίας θα μπορούσαν να τιτλοφορηθούν: “η ήττα της επανάστασης”... Η παλιά επανάσταση έληξε, τώρα έχουμε να ετοιμάσουμε την καινούργια... Την επανάσταση δεν την κάνει το κόμμα, αλλά η τάξη στο σύνολό της.»

1936 Δημοσιεύεται το άρθρο του «Κόμμα και εργατική τάξη» (*Räetekorrespondenz*, τ. 15 – ελληνική έκδοση: Διεθνής Βιβλιοθήκη, σε ανεξάρτητη προσούρα και αντί εισαγωγής στο βιβλίο του Βίλχελμ Ράιχ, *Ταξική Συνείδηση*). «Δεν βρισκόμαστε παρά μονάχα στις απαρχές ενός

νέου εργατικού κινήματος. Το παλιό κίνημα ενσαρκώνεται στα κόμματα και η πίστη στο κόμμα αποτελεί σήμερα την ισχυρότερη τροχοπέδη στην ικανότητα δράσης της εργατικής τάξης... σήμερα ένα κόμμα δεν μπορεί να είναι παρά μια οργάνωση που έχει σα στόχο να διευθύνει και να εξουσιάζει το προλεταριάτο... Η ίδια η έκφραση "επαναστατικό κόμμα" αποτελεί οξύμωρο σχήμα, περιέχει μίαν εννοιολογική αντίφαση... ο όρος "επαναστατικό" υποδηλώνει αναγκαστικά μίαν αστική επανάσταση...».

1937. Δημοσιεύεται το άρθρο του «Κοινωνία και νους στη μαρξική φιλοσοφία» (επιθεώρηση *Science and Society*). «Ο άνθρωπος αποτελεί ένα κρίκο στην αιτιακή αλυσίδα· στα πλαίσια της κοινωνικής εξέλιξης δεν υπάρχει άλλη αναγκαιότητα από εκείνη που πραγματοποιείται μέσω της ανθρώπινης δράσης».

1938. Εκδίδεται η μελέτη του *Ο Λένιν σαν φιλόσοφος* (έκδοση της Ομάδας Διεθνιστών Κομμουνιστών, Άμστερνταμ, 112 σελ. - ελληνική έκδοση: Ύψιλον, 1981).

Δημοσιεύεται το άρθρο του «Γενικές παρατηρήσεις πάνω στο οργανωτικό ζήτημα» (*Living Marxism*, IV, 5, σελ. 144-153). Οι μορφές οργάνωσης «κατά κανένα τρόπο δεν απορρέουν από τα καπρίτσια της θεωρίας. Δεν μπορούν να δημιουργηθούν παρά μόνο από την εργατική τάξη που δρα αυθόρμητα σε συνάρτηση με τις άμεσες ανάγκες της... Δεδομένου ότι η επαναστατική ταξική πάλη του προλεταριάτου ενάντια στην αστική τάξη και τα όργανά της είναι αξεχώριστη από την κυριαρχία του στον παραγωγικό μηχανισμό και από την επέκτασή της στο κοινωνικό προϊόν, η μορφή οργάνωσης που συνενώνει την τάξη στον αγώνα της αποτελεί ταυτόχρονα τη μορφή οργάνωσης της νέας παραγωγικής διαδικασίας».

1945. Δημοσιεύεται η μελέτη του *Ανθρωπογένεση*.

1946. Πρώτη ολλανδική έκδοση των *Εργατικών Συμβουλίων*. Δημοσίευση του άρθρου «Η αποτυχία της εργατικής τάξης» (*Politics*, Σεπτ., σελ. 270-272).

1960. Θάνατος του Πάνεκουκ.

ΜΕΡΟΣ Α': ΤΟ ΕΡΓΟ

1. Η εργασία

Σήμερα καθώς και για την περίοδο που αρχίζει τώρα, τη στιγμή που η Ευρώπη είναι ερημωμένη και η ανθρωπότητα έχει φτωχύνει από τον παγκόσμιο πόλεμο, εναπόκειται στους εργάτες όλου του κόσμου να οργανώσουν τη βιομηχανία για να απελευθερωθούν από τη στέρηση και την εκμετάλλευση. Το έργο που τους ανήκει είναι να πάρουν στα χέρια τους τη διεύθυνση της παραγωγής των αγαθών. Για να φέρουν σε πέρας αυτό το τεράστιο και δύσκολο έργο, τους είναι απαραίτητο να αναγνωρίσουν πλήρως τον σημερινό χαρακτήρα της εργασίας. Όσο καλύτερη θα είναι η γνώση τους για την κοινωνία και για τη θέση της εργασίας μέσα σ' αυτήν, τόσο λιγότερες δυσκολίες, απογοητεύσεις και αποτυχίες θα συναντήσουν στον αγώνα τους.

Η βάση της κοινωνίας είναι η παραγωγή όλων των αναγκαίων για τη ζωή αγαθών. Το μεγαλύτερο μέρος αυτής της παραγωγής πραγματοποιείται με τη βοήθεια πολύ ανεπτυγμένων τεχνικών μεθόδων, σε μεγάλα εργοστάσια, με περίπλοκες μηχανές. Αυτή η ανάπτυξη της τεχνικής, από το μικρό εργαλείο που τό χειρίζεται ένας μόνο άνθρωπος ως τις τεράστιες μηχανές που τις θέτουν σε λειτουργία μεγάλες ομάδες εργατών με διαφορετική επαγγελματική κατάρτιση, συντελέστηκε στη διάρκεια των προηγούμενων αιώνων. Μολονότι χρησιμοποιούνται ακόμα μικρά εργαλεία σαν επικουρικά μέσα και εξακολουθούν να υπάρχουν πολυάριθμα μικρά εργαστήρια, αυτά δεν παίζουν ουσιαστικά κανένα ρόλο στο σύνολο της παραγωγής.

Κάθε εργοστάσιο είναι μια οργάνωση προσεκτικά προσαρμοσμένη στους σκοπούς της, μια οργάνωση νεκρών όσο και ζωντανών δυνάμεων, εργαλείων και εργατών. Οι μορφές και ο χαρακτήρας αυτής της οργάνωσης καθορίζονται από τους σκοπούς που οφείλει να υπηρετήσει. Ποιοι είναι αυτοί οι σκοποί;

Στις ημέρες μας η παραγωγή κυριαρχείται από το κεφάλαιο. Ο καπιταλιστής, ο κάτοχος χρήματος, ιδρύει το εργοστάσιο, αγοράζει τις μηχανές και τις πρώτες ύλες, προσλαμβάνει εργάτες και τους βάζει να παράγουν αγαθά, που μπορούν να πουληθούν. Δηλαδή αγοράζει την εργασιακή δύναμη των εργατών, που αναλώνεται στην καθημερινή τους προσπάθεια και τους πληρώνει την αξία της, τους μισθούς με τους οποίους μπορούν να προμηθεύονταν ό,τι χρειάζονται για να ζήσουν και να αποκαθιστούν διαρκώς την εργασιακή τους δύναμη. Η αξία που δημιουργεί ο εργάτης στη διάρκεια της καθημερινής του εργασίας, προσθέτοντάς την στην αξία των πρώτων υλών, υπερβαίνει αυτό που χρειάζεται για να ζήσει και που παίρνει σαν πληρωμή για την εργασιακή του δύναμη. Η δια-

ΜΕΡΟΣ Α': ΤΟ ΕΡΓΟ

1. Η εργασία

Σήμερα καθώς και για την περίοδο που αρχίζει τώρα, τη στιγμή που η Ευρώπη είναι ερημωμένη και η ανθρωπότητα έχει φτωχύνει από τον παγκόσμιο πόλεμο, εναπόκειται στους εργάτες όλου του κόσμου να οργανώσουν τη βιομηχανία για να απελευθερωθούν από τη στέρηση και την εκμετάλλευση. Το έργο που τους ανήκει είναι να πάρουν στα χέρια τους τη διεύθυνση της παραγωγής των αγαθών. Για να φέρουν σε πέρας αυτό το τεράστιο και δύσκολο έργο, τους είναι απαραίτητο να αναγνωρίσουν πλήρως τον σημερινό χαρακτήρα της εργασίας. Όσο καλύτερη θα είναι η γνώση τους για την κοινωνία και για τη θέση της εργασίας μέσα σ' αυτήν, τόσο λιγότερες δυσκολίες, απογοητεύσεις και αποτυχίες θα συναντήσουν στον αγώνα τους.

Η βάση της κοινωνίας είναι η παραγωγή όλων των αναγκαιών για τη ζωή αγαθών. Το μεγαλύτερο μέρος αυτής της παραγωγής πραγματοποιείται με τη βοήθεια πολύ ανεπτυγμένων τεχνικών μεθόδων, σε μεγάλα εργοστάσια, με περίπλοκες μηχανές. Αυτή η ανάπτυξη της τεχνικής, από το μικρό εργαλείο που τό χειρίζεται ένας μόνο άνθρωπος ως τις τεράστιες μηχανές που τις θέτουν σε λειτουργία μεγάλες ομάδες εργατών με διαφορετική επαγγελματική κατάρτιση, συντελέστηκε στη διάρκεια των προηγούμενων αιώνων. Μολονότι χρησιμοποιούνται ακόμα μικρά εργαλεία σαν επικουρικά μέσα και εξακολουθούν να υπάρχουν πολυάριθμα μικρά εργαστήρια, αυτά δεν παίζουν ουσιαστικά κανένα ρόλο στο σύνολο της παραγωγής.

Κάθε εργοστάσιο είναι μια οργάνωση προσεκτικά προσαρμοσμένη στους σκοπούς της, μια οργάνωση νεκρών όσο και ζωντανών δυνάμεων, εργαλείων και εργατών. Οι μορφές και ο χαρακτήρας αυτής της οργάνωσης καθορίζονται από τους σκοπούς που οφείλει να υπηρετήσει. Ποιοί είναι αυτοί οι σκοποί;

Στις ημέρες μας η παραγωγή κυριαρχείται από το κεφάλαιο. Ο καπιταλιστής, ο κάτοχος χρήματος, ιδρύει το εργοστάσιο, αγοράζει τις μηχανές και τις πρώτες ύλες, προσλαμβάνει εργάτες και τους βάζει να παράγουν αγαθά, που μπορούν να πουληθούν. Δηλαδή αγοράζει την εργασιακή δύναμη των εργατών, που αναλώνεται στην καθημερινή τους προσπάθεια και τους πληρώνει την αξία της, τους μισθούς με τους οποίους μπορούν να προμηθεύονταν ό,τι χρειάζονται για να ζήσουν και να αποκαθιστούν διαρκώς την εργασιακή τους δύναμη. Η αξία που δημιουργεί ο εργάτης στη διάρκεια της καθημερινής του εργασίας, προσθέτοντάς την στην αξία των πρώτων υλών, υπερβαίνει αυτό που χρειάζεται για να ζήσει και που παίρνει σαν πληρωμή για την εργασιακή του δύναμη. Η δια-

φορά που περιέρχεται στον καπιταλιστή όταν πουλιέται το προϊόν, η υπεραξία, αποτελεί το κέρδος του το οποίο, στο μέτρο που δεν καταναλώνεται, συσσωρεύεται, γίνεται νέο κεφάλαιο. Η εργασιακή δύναμη της εργατικής τάξης μπορεί λοιπόν να συγκριθεί μ' ένα ορυχείο που η εκμετάλλευσή του αποφέρει περισσότερα απ' όσα κόστισε. Από εκεί προκύπτει η έκφραση: εκμετάλλευση της εργασίας από το κεφάλαιο. Το ίδιο το κεφάλαιο είναι προϊόν της εργασίας και στο σύνολό του, αποτελεί συσσωρευμένη υπεραξία.

Το κεφάλαιο είναι ο κύριος της παραγωγής. Κατέχει το εργοστάσιο, τις μηχανές και τα παραγόμενα αγαθά, οι εργάτες δουλεύουν υπό τις διαταγές του, οι σκοποί του εξουσιάζουν την εργασία και καθορίζουν τον χαρακτήρα της οργάνωσης. Ο σκοπός του κεφαλαίου είναι να βγάλει κέρδος. Ο καπιταλιστής δεν παρακινείται από την επιθυμία να προμηθεύσει στους συνανθρώπους του τα προϊόντα που είναι αναγκαία για τη ζωή τους, ωθείται από την ανάγκη να κερδίσει χρήματα. Αν έχει ένα εργοστάσιο παπουτσιών, εκείνο που τον παρακινεί δεν είναι η συμπόνια για τους ξιπόλητους, αλλά η γνώση του γεγονότος ότι η επιχείρησή του πρέπει να αποδίδει κέρδος κι ότι, αν τα κέρδη του δεν είναι αρκετά, θα χρεοκοπήσει. Ο ομαλός τρόπος για να κάνει κέρδη είναι φυσικά να παράγει εμπορεύματα που μπορούν να πουληθούν σε καλή τιμή και συνήθως μπορούν να πουληθούν μόνο αν είναι αναγκαία και πρακτικά καταναλωτικά αγαθά γι' αυτούς που τα αγοράζουν. Έτσι, ο υποδηματοποιός, για να κάνει κέρδη, πρέπει να φτιάξει κατάλληλα παπούτσια, καλύτερα ή φθηνότερα απ' αυτά που φτιάχνουν οι άλλοι. Η καπιταλιστική παραγωγή πετυχαίνει έτσι, σε ομαλές περιστάσεις, αυτό που πρέπει να είναι ο σκοπός κάθε παραγωγής: να προμηθεύσει στην ανθρωπότητα ό,τι της χρειάζεται για να ζήσει. Αλλά οι πολλές περιπτώσεις όπου είναι πιο επικερδές για τον καπιταλιστή να παράγει άχρηστα είδη πολυτελείας για τους πλούσιους ή σκάρτα ψευτοπράγματα για τους φτωχούς, ή να πουλήσει το εργοστάσιό του σ' έναν ανταγωνιστή ο οποίος ενδεχομένως θα το κλείσει, δείχνουν ολοκάθαρα ότι ο πρωταρχικός στόχος της τωρινής παραγωγής είναι το κέρδος του κεφαλαίου.

Αυτός ο στόχος καθορίζει τον χαρακτήρα της οργάνωσης της εργασίας μέσα στο εργοστάσιο. Κατ' αρχάς, επιβάλλει την εξουσία ενός απόλυτου αφέντη. Αν διευθύνει ο ίδιος ο ιδιοκτήτης, πρέπει να φροντίζει ώστε να μη χάσει το κεφάλαιό του, αντίθετα, πρέπει να το αυξήσει. Το δικό του συμφέρον κυριαρχεί πάνω στην εργασία: οι εργάτες είναι τα δικά του «χέρια» και οφείλουν να υπακούνε. Μ' αυτό τον τρόπο καθορίζεται ο ρόλος του και η λειτουργία του στην εργασία. Αν οι εργάτες τού παραπονεθούν για τον υπερβολικά μεγάλο αριθμό ωρών ή για την εξαντλητική τους εργασία, απαντάει επιμένοντας στη δική του εργασία και στις φροντίδες του που τον υποχρεώνουν να ξαγρυπνάει μέχρι αργά τη νύχτα, ενώ αυτοί ήδη έχουν γυρίσει στο σπίτι τους και δεν έχουν να νοιαστούν για τίποτα. Ξεχνάει μονάχα να τους πει, κάτι που άλλωστε κι ο ίδιος μετά βί-

ας κατανοεί, ότι όλη αυτή η εργασία, που συχνά είναι τόσο κοπιαστική, όλες αυτές οι έγνοιες που του προκαλούν νύχτες ξαγρύπνιας, εξυπηρετούν μόνο το κέρδος κι όχι την ίδια την παραγωγή. Όλες του οι δραστηριότητες συνίστανται τελικά στο να βρει πώς να πουλήσει τα εμπορεύματα, πώς να ξεπεράσει τους ανταγωνιστές του, πώς να φέρει ένα όσο το δυνατόν μεγαλύτερο μέρος της συνολικής υπεραξίας στα χρηματοκιβώτιά του. Η εργασία του δεν είναι παραγωγική, οι προσπάθειές του στα πλαίσια της πάλης εναντίον των ανταγωνιστών του είναι άχρηστες για την κοινωνία. Όμως αυτός είναι ο αφέντης και οι σκοποί του κατευθύνουν την επιχείρηση.

Αν αυτός ο αφέντης του εργοστασίου είναι διορισμένος διευθυντής, ξέρει ότι τοποθετήθηκε σ' αυτή τη θέση για να εξασφαλίσει κέρδη στους μετόχους. Αν δεν το κατορθώσει, απολύεται και αντικαθίσταται από έναν άλλο. Φυσικά, θα πρέπει να είναι ένας καλός ειδικός, ενημερωμένος για τα τεχνικά ζητήματα του κλάδου του, για να είναι ικανός να διευθύνει το έργο της παραγωγής. Αλλά ακόμα περισσότερο, πρέπει να είναι ειδήμονας στην τέχνη της πραγματοποίησης κερδών. Πρέπει πρωταρχικά να κατανοεί και να εφαρμόζει επιδέξια την τεχνική της αύξησης των καθαρών κερδών, βρίσκοντας τρόπους για να παράγει με μικρότερο κόστος, να πουλάει με τους καλύτερους δυνατούς όρους, να υπερφαλαγγίζει τους ανταγωνιστές του. Αυτά πρέπει να τα ξέρει κάθε διευθυντής. Αυτά καθορίζουν τους προσανατολισμούς της επιχειρηματικής δραστηριότητας. Κι επίσης καθορίζουν την οργάνωση μέσα στο ίδιο το εργοστάσιο.

Η οργάνωση της παραγωγής στο εργοστάσιο ακολουθεί λοιπόν δύο δρόμους: της τεχνικής οργάνωσης και της εμπορικής οργάνωσης. Η γοργή ανάπτυξη της τεχνικής τον περασμένο αιώνα, βασισμένη σε αξιοσημείωτες επιστημονικές προόδους, βελτίωσε τις μεθόδους εργασίας σ' όλους τους κλάδους. Η ανώτερη τεχνική είναι το καλύτερο όπλο στον ανταγωνισμό, γιατί επιτρέπει την πραγματοποίηση πρόσθετων κερδών εις βάρος των ανταγωνιστών. Η τεχνική ανάπτυξη αύξησε την παραγωγικότητα της εργασίας, μείωσε την τιμή των αγαθών χρήσης και κατανάλωσης, τα έκανε πιο άφθονα και πολυποίκιλα, αύξησε τα μέσα επίτευξης μιας κάποιας ευημερίας και, χαμηλώνοντας το κόστος ζωής, δηλαδή την αξία της εργασιακής δύναμης, επέτρεψε τη σημαντική άνοδο των κερδών του κεφαλαίου. Αυτό το υψηλό επίπεδο τεχνικής ανάπτυξης έφερε στα εργοστάσια διαρκώς μεγαλύτερο αριθμό ειδικών: μηχανικούς, χημικούς, φυσικούς, ικανούς επιστήμονες εκπαιδευμένους στα πανεπιστήμια και στα εργαστήρια. Αυτοί είναι απαραίτητοι για την οργάνωση των περίπλοκων τεχνικών λειτουργιών και για τη διαρκή τους βελτίωση μέσω της εφαρμογής νέων επιστημονικών ανακαλύψεων. Υπό την επίβλεψη αυτών των ειδικών, δουλεύουν καταρτισμένοι τεχνικοί και εργατοτεχνίτες. Η τεχνική οργάνωση επιφέρει λοιπόν τη στενή συνεργασία ανάμε-

σα σε διάφορα στρώματα εργαζομένων: λίγοι ειδικοί πανεπιστημιακής μόρφωσης, περισσότεροι καταρτισμένοι επαγγελματίες και ειδικευμένοι εργάτες και μια μεγάλη μάζα ανειδίκευτων εργατών που εκτελεί χειρωνακτικά καθήκοντα. Οι συνδυασμένες προσπάθειες όλων είναι αναγκαίες για να λειτουργήσουν οι μηχανές και να παραχθούν τα εμπορεύματα.

Η εμπορική οργάνωση οφείλει να εξασφαλίσει την πώληση των προϊόντων. Μελετά τις αγορές και τις τιμές, ασχολείται με τη διαφήμιση, καταρτίζει στελέχη για την προώθηση των πωλήσεων. Χρησιμοποιεί την υποτιθέμενη επιστημονική «διοίκηση των επιχειρήσεων» για να μειώσει το κόστος με την καλύτερη δυνατή κατανομή των ανθρώπων και των υλικών, επινοεί κίνητρα για να παρακινήσει τους εργάτες να καταβάλουν συστηματικότερες και εντονότερες προσπάθειες, μετατρέπει τη διαφήμιση σ' ένα είδος επιστήμης που διδάσκεται ακόμα και στα πανεπιστήμια. Για τους καπιταλιστές δεν είναι λιγότερο, αλλά ακόμα περισσότερο, σημαντική από την τεχνική της παραγωγής, αποτελεί το κυριότερο όπλο στον αγώνα μεταξύ των καπιταλιστών. Από τη σκοπιά όμως του εφοδιασμού της κοινωνίας με τα αγαθά που είναι αναγκαία για τη ζωή, πρόκειται για μια τελείως άχρηστη σπατάλη ικανοτήτων.

Οι μορφές της τεχνικής οργάνωσης καθορίζονται κι αυτές από το ίδιο κίνητρο: το κέρδος. Από εκεί πηγάζει ο αυστηρός αριθμητικός περιορισμός των ιδιαίτερα καλοπληρωμένων επιστημονικοτεχνικών στελεχών, που συνδυάζονται με μια μάζα ανειδίκευτων και κακοπληρωμένων εργαζομένων. Από εκεί πηγάζει η διάρθρωση της κοινωνίας στο σύνολό της: από τη μια πλευρά οι μάζες με τους χαμηλούς μισθούς και την ελλειπή μόρφωση, από την άλλη μια μειοψηφία ανθρώπων με επιστημονική κατάρτιση και με τους υψηλούς μισθούς που η ανώτερή τους μόρφωση τους επιτρέπει να ζητάνε για να εργαστούν.

Αυτά τα τεχνικά στελέχη δεν είναι επιφορτισμένα μόνο με την τεχνική πλευρά της παραγωγής. Στον καπιταλισμό, χρησιμεύουν επίσης σαν επόπτες των εργατών. Επειδή στον καπιταλισμό η παραγωγή αγαθών είναι αξεχώριστα συνυφασμένη με την παραγωγή του κέρδους, αποτελώντας μια και την αυτή διαδικασία, οι δύο όψεις της λειτουργίας των στελεχών —επιστημονική οργάνωση της παραγωγής και άσκηση εξουσίας προς όφελος της εκμετάλλευσης— συνδέονται στενά. Η θέση τους είναι λοιπόν διφορούμενη. Από τη μια πλευρά συνεργάζονται με τους χειρωνακτες, οι τεχνικές τους γνώσεις κατευθύνουν τη διαδικασία μετασχηματισμού των πρώτων υλών, οι ικανότητές τους αυξάνουν τα κέρδη κι επομένως, αποτελούν και οι ίδιοι αντικείμενο εκμετάλλευσης του κεφαλαίου. Αλλά από την άλλη πλευρά είναι τσιράκια του κεφαλαίου και πληρώνονται για να πιέζουν τους εργάτες και να βοηθούν τους καπιταλιστές στην εκμετάλλευση των πρώτων.

Μπορεί να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι οι εργάτες δεν αποτελούν παντού αντικείμενο εκμετάλλευσης του κεφαλαίου: για παράδειγμα, στις επιχειρήσεις κοινής ωφελείας ή στα συνεταιριστικά εργοστάσια. Ακόμα

κι αν παραβλέψουμε το γεγονός ότι οι πρώτες, με τα κέρδη τους, πολλές φορές υποχρεώνονται να συμβάλουν στο κρατικό ταμείο, μετριάζοντας έτσι τους φόρους των κατεχουσών τάξεων, η διαφορά από τις άλλες επιχειρήσεις δεν είναι ουσιαστική. Κατά κανόνα, οι συνεταιρισμοί οφείλουν να ανταγωνίζονται τις ιδιωτικές επιχειρήσεις, ενώ οι επιχειρήσεις κοινής ωφελείας υφίστανται τον κριτικό και προσεκτικό έλεγχο του καπιταλιστικού κοινού. Το δανεισμένο συνήθως κεφάλαιο που είναι αναγκαίο για τη λειτουργία της επιχείρησης πρέπει να αμειφθεί με τόκους που αφαιρούνται από τα κέρδη. Όπως και στις άλλες επιχειρήσεις, υπάρχει η προσωπική εξουσία ενός διευθυντή και η επιτάχυνση των ρυθμών εργασίας. Υπάρχει η ίδια εκμετάλλευση όπως και σε κάθε καπιταλιστική επιχείρηση. Μπορεί να υπάρξει μια διαφορά βαθμού, ένα μέρος αυτού που σε άλλες περιπτώσεις θα ήταν κέρδος μπορεί να διατεθεί για την αύξηση των μισθών και τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας, αλλά σύντομα προσεγγίζεται ένα όριο. Απ' αυτή την άποψη, οι επιχειρήσεις αυτές μπορούν να συγκριθούν με τις πρότυπες ιδιωτικές επιχειρήσεις όπου οι πρακτικοί και ανοιχτόμυαλοι διευθυντές προσπαθούν να επιτύχουν την προσκόλληση των εργατών μέσω μιας καλύτερης μεταχείρισης, δίνοντάς τους την εντύπωση μιας προνομιάς θέσης κι έτσι ανταμείβονται με μεγαλύτερη απόδοση και αυξημένα κέρδη. Αλλά είναι αδιανόητο ότι οι εργάτες αυτών των επιχειρήσεων, όπως και των επιχειρήσεων κοινής ωφελείας ή των συνεταιρισμών, μπορούν να θεωρήσουν τους εαυτούς τους σαν υπηρέτες μιας κοινότητας στην οποία θα πρέπει να αφιερώσουν όλες τους τις δυνάμεις. Οι διευθυντές και οι εργάτες ζούν μέσα στο κοινωνικό περιβάλλον και συμμερίζονται τη νοοτροπία των αντίστοιχων τάξεών τους. Η εργασία έχει σ' αυτή την περίπτωση τον ίδιο καπιταλιστικό χαρακτήρα όπως και αλλού, αυτός αποτελεί τη βαθύτερη ουσιαστική φύση της, πέρα από τις επιφανειακές διαφορές των κάπως καλύτερων ή χειρότερων συνθηκών.

Η εργασία στον καπιταλισμό είναι από την ίδια της τη φύση ένα σύστημα απομόζησης. Οι εργάτες πρέπει να οδηγηθούν, είτε με τον αδυσώπητο καταναγκασμό είτε με τις ηπιότερες μεθόδους της πειθούς, στην πλήρη εξάντληση των δυνάμεών τους. Αλλά και το ίδιο το κεφάλαιο είναι δέσμιο ενός καταναγκασμού· εάν δεν κατορθώσει να είναι ανταγωνιστικό, εάν τα κέρδη είναι ανεπαρκή, η επιχείρηση θα καταρρεύσει. Ενάντια σ' αυτή την πίεση, οι εργάτες υπερασπίζονται τον εαυτό τους με μια αδιάκοπη ενστικτώδη αντίσταση. Διαφορετικά, εάν υποχωρούσαν θεληματικά, θα τους απομυζούσαν κάτι περισσότερο από την καθημερινή τους εργασιακή δύναμη. Θα θίγονταν τα απαραίτητα αποθέματα της σωματικής τους ικανότητας, οι ζωτικές τους δυνάμεις θα εξαντλούνταν πριν την ώρα τους, όπως συμβαίνει ως ένα βαθμό τώρα. Το αποτέλεσμα θα ήταν ο εκφυλισμός, η εκμηδένιση της υγείας και της δύναμης των ίδιων και των απογόνων τους. Επομένως αναγκάζονται να αντισταθούν.

Κάθε εργοστάσιο, κάθε επιχείρηση, ακόμα και έξω από τις περιόδους οξείας διαμάχης, απεργιών ή μείωσης των μισθών, είναι το πεδίο ενός ακατάπαυστου σιωπηλού πολέμου, μιας διαρκούς πάλης, πιέσεων και αντιστροφών πιέσεων. Μέσα από αυξομειώσεις που σημειώνονται υπό την επίδραση αυτής της πάλης, εγκαθιδρύεται ένα ορισμένο κανονικό μέγεθος μισθών, χρόνου εργασίας και ρυθμών εργασίας, που βρίσκεται ακριβώς στα όρια μεταξύ ανεκτού και αφόρητου (εάν το μέγεθος αυτό είναι αφόρητο, θα επηρεαστεί ολόκληρη η παραγωγή). Έτσι, οι δύο τάξεις, οι εργάτες και οι καπιταλιστές, ενώ είναι υποχρεωμένες να συνεργάζονται μέσα στην καθημερινή ροή της εργασίας, δεν παύουν να είναι στη βαθύτερη ουσία τους, εξαιτίας των ανταγωνιστικών τους συμφερόντων, αμείλικτοι εχθροί που, όταν δεν συγκρούονται, ζούν σ' ένα είδος ένοπλης ειρήνης.

Η εργασία καθαυτή δεν είναι αποκρουστική. Η εργασία για την κάλυψη των αναγκών του ανθρώπου είναι μια αναγκαιότητα που του επιβάλλεται από τη φύση. Όπως και όλα τα άλλα ζωντανά πλάσματα, ο άνθρωπος πρέπει να χρησιμοποιεί τις δυνάμεις του για να εξασφαλίζει την τροφή του. Η φύση έχει δώσει σ' όλα τα πλάσματα σωματικά όργανα και διανοητικές ικανότητες, μυς, νεύρα και εγκέφαλο, ώστε να κατορθώσουν να προσαρμοστούν σ' αυτή την αναγκαιότητα. Οι ανάγκες τους και τα μέσα για την ικανοποίησή τους είναι αρμονικά προσαρμοσμένα μεταξύ τους στην ομαλή πορεία της ζωής τους. Έτσι, η εργασία, σαν κανονική χρησιμοποίηση των μελών και των ικανοτήτων τους, είναι μια ομαλή παρόρμηση του ανθρώπου όπως και του ζώου. Βέβαια, μέσα την αναγκαιότητα εξασφάλισης τροφής και στέγης υπάρχει ένα στοιχείο καταναγκασμού. Στο βάθος της ανθρώπινης φύσης, βρίσκεται ο ελεύθερος αυθορμητισμός στη χρησιμοποίηση των μελών και των νεύρων, όλων με τη σειρά τους, σύμφωνα με κάθε καπρίτσιο της εργασίας ή του παιχνιδιού. Ο καταναγκασμός τον οποίο αντιπροσωπεύουν οι ανάγκες του, οδηγεί υποχρεωτικά τον άνθρωπο στην τακτική εργασία, στην κατάπιψη των παρορμήσεων της στιγμής, στη χρησιμοποίηση των δυνάμεών του, στην επιμονή και στον αυτοπεριορισμό. Όμως αυτός ο αυτοπεριορισμός, όσο αναγκαίος κι αν είναι για τη συντήρηση του ατόμου, της οικογένειας και της κοινότητας, προσφέρει την ικανοποίηση της υπερνίκησης εμποδίων μέσα στον άνθρωπο ή στον εξωτερικό κόσμο και δημιουργεί το υπερήφανο αίσθημα της επίτευξης σκοπών που καθόρισε ο ίδιος. Η συνήθεια της τακτικής εργασίας, που εδραιώθηκε από τον κοινωνικό της χαρακτήρα, από τα ήθη και έθιμα της οικογένειας, της φυλής ή του χωριού, μετατρέπεται σε καινούργια φύση, σε φυσικό τρόπο ζωής, σε αρμονική ενότητα αναγκών και δυνάμεων, καθηκόντων και προδιαθέσεων. Έτσι, στη γεωργία, η γύρω φύση μετασχηματίζεται σε ασφαλή κατοικία με τον σκληρό ή ήρεμο μόχθο μιας ολόκληρης ζωής. Έτσι και σ' όλους τους λαούς, στον καθένα με τις ιδιομορφίες του, η παλιά χειροτεχνία έδωσε στους τεχνί-

τες τη χαρά να εφαρμόζουν την επιδεξιότητά τους και τη φαντασία τους στην κατασκευή καλών και ωραίων χρησίων πραγμάτων.

Όλα αυτά εξαφανίστηκαν από τότε που το κεφάλαιο έγινε κύριος της εργασίας. Στην παραγωγή για την αγορά, για την πώληση, τα αγαθά είναι εμπορεύματα που, εκτός από τη χρησιμότητά τους για τον αγοραστή, έχουν ανταλλακτική αξία, ενσωματώνοντας την εργασία που έχει αναλωθεί. Το χρήμα που αποφέρει η πώλησή τους καθορίζεται απ' αυτή την ανταλλακτική αξία. Παλαιότερα, ένας εργάτης, δουλεύοντας έναν εύλογο αριθμό ωρών και με εύλογη προσπάθεια (εκτός από περιστασιακές περιπτώσεις σκληρού μόχθου), μπορούσε να παράγει αρκετά για τη συντήρησή του. Αλλά το κέρδος του κεφαλαίου συνίσταται σ' ό,τι μπορεί να παράγει ο εργάτης πέρα από τις ζωτικές βιοτικές του ανάγκες. Όσο περισσότερη αξία παράγει και όσο μικρότερη είναι η αξία αυτών που καταναλώνει, τόσο μεγαλύτερη είναι η υπεραξία που ιδιοποιείται το κεφάλαιο. Έτσι, οι ζωτικές βιοτικές ανάγκες του εργάτη περιορίζονται, το βιοτικό του επίπεδο μειώνεται όσο το δυνατόν περισσότερο, ο χρόνος της εργασίας του αυξάνεται, ο ρυθμός της εργασίας του επιταχύνεται. Τώρα η εργασία χάνει τελειώς τον παλιό της χαρακτήρα της ευχάριστης χρησιμοποίησης του σώματος και των μελών του. Τώρα η εργασία γίνεται κατάρα και μάστιγα. Αυτός εξακολουθεί να είναι ο αληθινός της χαρακτήρας, όσο κι αν απαλύνεται από την κοινωνική νομοθεσία και τη συνδικαλιστική δράση, που είναι και οι δυο τους αποτελέσματα της απεγνωσμένης αντίστασης των εργατών ενάντια στην αφόρητη κατάντια τους. Εκείνο που μπορούν να επιτύχουν είναι η μετάβαση του καπιταλισμού από τη βανάυση κατάχρηση στην κανονική εκμετάλλευση. Αλλά ακόμα και σ' αυτή την περίπτωση, η εργασία, εξακολουθώντας να είναι εργασία μέσα στο καπιταλιστικό καθεστώς, διατηρεί τον βαθύτερό της χαρακτήρα του απάνθρωπου μόχθου: οι εργάτες, εξαναγκασμένοι από την απειλή της πείνας να αναλώσουν τις δυνάμεις τους υπό τις διαταγές άλλων, προς όφελος άλλων, χωρίς κανένα γνήσιο ενδιαφέρον, στη μονότονη κατασκευή αδιάφορων ή βλαβερών πραγμάτων, σπρωγμένοι στα έσχατα όρια εκείνου που μπορεί να αντέξει το εξαντλημένο σώμα, φθείρονται σε νεαρή ηλικία. Μερικοί αδαείς οικονομολόγοι, έχοντας άγνοια της φύσης του καπιταλισμού και βλέποντας την έντονη απέχθεια των εργατών για την εργασία τους, συμπεραίνουν ότι η παραγωγική εργασία είναι από τη φύση της αποκρουστική για τον άνθρωπο και πρέπει να επιβάλλεται στην απρόθυμη ανθρωπότητα με ισχυρά μέσα καταναγκασμού.

Φυσικά, αυτό τον χαρακτήρα της εργασίας τους δεν τον αισθάνονται πάντα συνειδητά οι εργάτες. Μερικές φορές επανεμφανίζεται ο αρχικός χαρακτήρας της εργασίας, ως ενστικτώδους παρόρμησης για μια δραστηριότητα που δημιουργεί ικανοποίηση. Αυτό συμβαίνει ιδιαίτερα σε μερικούς νέους που έχουν άγνοια για τον καπιταλισμό και ανυπομονούν να δείξουν τις ικανότητές τους σαν πλήρως καταρτισμένοι εργάτες, ενώ επι

πλέον νιώθουν μέσα τους μια ανεξάντλητη εργασιακή δύναμη. Ο καπιταλισμός έχει μελετημένες μεθόδους εκμετάλλευσης αυτών των διαθέσεων. Όμως αργότερα, με τις αυξανόμενες φροντίδες και υποχρεώσεις της οικογένειας, ο εργάτης νιώθει εγκλωβισμένος ανάμεσα στην πίεση του καταναγκασμού και στα όρια των δυνάμεών του - δεσμά που ολόένα συσφίγγονται και που αδυνατεί να αποτινάξει. Και τελικά, νιώθοντας τις δυνάμεις του να φθίνουν σε μια ηλικία που για τον αστό είναι περίοδος πλήρους και ώριμης δύναμης, υποχρεώνεται να υπομένει την εκμετάλλευση με σιωπηρή μοιρολατρεία και με τον διαρκή φόβο μήπως τον πετάξουν σαν φθαρμένο εργαλείο.

Όσο κακή και καταδικαστέα κι αν είναι η εργασία στον καπιταλισμό, η έλλειψη εργασίας είναι ακόμα χειρότερη. Όπως κάθε εμπόρευμα, έτσι και η εργασιακή δύναμη μερικές φορές δεν βρίσκει αγοραστή. Η προβληματική ελευθερία του εργάτη να διαλέξει αφεντικό συμβαδίζει με την ελευθερία του καπιταλιστή να προσλάβει ή να απολύσει εργάτες. Μέσα στη διαρκή ανάπτυξη του καπιταλισμού, μέσα στην ίδρυση νέων επιχειρήσεων και την παρακμή ή κατάρρευση των παλιών, οι εργάτες οδηγούνται εδώ κι εκεί, προσλαμβάνονται στο ένα μέρος και απολύονται στο άλλο. Έτσι, πρέπει να το θεωρούν καλοτυχία όταν τους παρέχεται η δυνατότητα να τους εκμεταλλεύονται. Αντιλαμβάνονται λοιπόν ότι βρίσκονται στο έλεος του κεφαλαίου. Ότι μόνο με τη συγκατάθεση των αφεντικών έχουν πρόσβαση στις μηχανές που περιμένουν αυτούς για να λειτουργήσουν.

Η ανεργία αποτελεί τη χειρότερη μάστιγα για την εργατική τάξη στο καπιταλιστικό σύστημα. Είναι σύμφυτη με τον καπιταλισμό. Σαν ένα διαρκώς επανεμφανιζόμενο χαρακτηριστικό, συνοδεύει τις περιοδικές κρίσεις και υφέσεις που, σ' όλη τη διάρκεια της κυριαρχίας του καπιταλισμού, έχουν προκαλέσει συμφορές στην κοινωνία σε τακτά χρονικά διαστήματα. Οι κρίσεις αυτές είναι επακόλουθο της αναρχίας της καπιταλιστικής παραγωγής. Ο κάθε καπιταλιστής, σαν ανεξάρτητος αφέντης της επιχείρησής του, είναι ελεύθερος να τη διευθύνει κατά βούληση, να παράγει ό,τι θεωρήσει επικερδές ή να κλείσει το εργοστάσιο όταν τα κέρδη είναι ανεπαρκή. Αντίθετα από τη μελετημένη οργάνωση μέσα στο εργοστάσιο, υπάρχει πλήρης έλλειψη οργάνωσης στο σύνολο της κοινωνικής παραγωγής. Η γοργή αύξηση του κεφαλαίου μέσω των συσσωρευμένων κερδών, η ανάγκη να βρεθούν κέρδη και για το νέο κεφάλαιο, επιβάλλουν μια ταχύρρυθμη αύξηση της παραγωγής που κατακλύζει την αγορά με απούλητα αγαθά. Στη συνέχεια, έρχεται η κατάρρευση, που όχι μόνο μειώνει τα κέρδη και καταστρέφει το πλεονάζον κεφάλαιο, αλλά επίσης διώχνει από τα εργοστάσια τις συσσωρευμένες στρατιές των εργατών, εγκαταλείποντάς τους στο έλεος των δικών τους πόρων ή μιας ισχνής ελεημοσύνης. Τότε οι μισθοί μειώνονται και οι απεργίες χάνουν την αποτελεσματικότητά τους, εφόσον η μάζα των ανέργων ασκεί τεράστια πίεση πάνω στους όρους εργασίας. Ότι κερδήθηκε με σκληρούς α-

γώνες σε καιρούς οικονομικής άνθισης, πολλές φορές χάνεται σε καιρούς ύφεσης. Η ανεργία πάντα ήταν το κυριότερο εμπόδιο στη διαρκή άνοδο του βιοτικού επιπέδου της εργατικής τάξης.

Ορισμένοι οικονομολόγοι ισχυρίστηκαν ότι, με τη σύγχρονη ανάπτυξη της μεγάλης βιομηχανίας, θα εξαφανιζόταν αυτή η ολέθρια εναλλαγή κρίσεων και οικονομικής άνθισης. Περίμεναν ότι τα καρτέλ και τα τραστ, μέσω της μονοπώλησης εκτεταμένων κλάδων της βιομηχανίας, θα έφερναν κάποια οργάνωση στην αναρχία της παραγωγής και θα εξομούναν τις αρρυθμίες της. Δεν έλαβαν όμως υπόψη ότι η πρωταρχική αιτία όλων αυτών, η επιζήτηση του κέρδους, εξακολουθεί να υπάρχει, ιθώντας τις οργανωμένες καπιταλιστικές ομάδες σε οξύτερο ανταγωνισμό, με ακόμα ισχυρότερες δυνάμεις. Η ανικανότητα του σύγχρονου καπιταλισμού να αντιμετωπίσει την αναρχία του, φάνηκε με ζοφερά χρώματα στην παγκόσμια κρίση του 1930. Για αρκετά χρόνια, η παραγωγή φαινόταν πως έχει καταρρεύσει οριστικά. Σ' ολόκληρο τον κόσμο, εκατομμύρια εργάτες, αγρότες, ακόμα και διανοούμενοι, κατέληξαν να ζούν από τα βοηθήματα που οι κυβερνήτες υποχρεώνονταν να τους παρέχουν: σ' αυτή την κρίση της παραγωγής έχει τις ρίζες της και η κρίση του τωρινού πολέμου.

Ο αληθινός χαρακτήρας του καπιταλισμού και το αδύνατο της διατήρησής του εμφανίστηκε στην ανθρωπότητα με τον πιο ξεκάθαρο τρόπο μέσα απ' αυτή την κρίση. Υπήρχαν εκατομμύρια άνθρωποι χωρίς τα μέσα να ανταποκριθούν στις στοιχειωδέστερες βιοτικές τους ανάγκες. Υπήρχαν εκατομμύρια εργάτες με γερά χέρια, πρόθυμοι να δουλέψουν· υπήρχαν μηχανές σε χιλιάδες εργοστάσια, έτοιμες να κινηθούν και να παράγουν αφθονία αγαθών. Αλλά αυτό δεν επιτρεπόταν. Η καπιταλιστική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής στεκόταν ανάμεσα στους εργάτες και τις μηχανές. Αυτή η ιδιοκτησία, που επιβεβαιωνόταν στην ανάγκη από τη δύναμη της αστυνομίας και του κράτους, απαγόρευε στους εργάτες να αγγίζουν τις μηχανές και να παράγουν τα απαιτούμενα για την ύπαρξη των ίδιων και της κοινωνίας. Οι μηχανές έπρεπε να κάθονται και να σκουριάζουν, οι εργάτες έπρεπε να γυρνάνε εδώ κι εκεί και να υπομένουν στερήσεις. Γιατί; Επειδή ο καπιταλισμός είναι ανίκανος να διευθύνει τις πανίσχυρες τεχνικές και παραγωγικές δυνάμεις της ανθρωπότητας έτσι ώστε να ανταποκρίνονται στον αρχικό τους σκοπό: την κάλυψη των αναγκών της κοινωνίας.

Αναμφίβολα, ο καπιταλισμός προσπαθεί τώρα να εγκαθιδρύσει κάποιο είδος οργάνωσης και σχεδιοποίησης της παραγωγής. Η ακόρεστη δίψα του για κέρδη δεν μπορεί να ικανοποιηθεί μέσα στα παλιά του όρια· τείνει να επεκταθεί σ' όλο τον κόσμο, να οικειοποιηθεί τα πλούτη, να ανοίξει τις αγορές, να καθυποτάξει τους λαούς άλλων ηπείρων. Στα πλαίσια ενός σφοδρού ανταγωνισμού, η κάθε καπιταλιστική ομάδα πρέπει να προσπαθήσει να κατακτήσει ή να κρατήσει για τον εαυτό της τα πλου-

σιότερα μέρη του κόσμου. Ενώ η καπιταλιστική τάξη της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ολλανδίας απέκτησε εύκολα κέρδη από την εκμετάλλευση πλούσιων αποικιών που είχαν κατακτηθεί σε προηγούμενους πολέμους, ο γερμανικός καπιταλισμός, παρ' όλη την ενεργητικότητά του, τις ικανότητές του και τη γοργή του ανάπτυξη, επειδή είχε προσέλθει πολύ αργά στο μοίρασμα του αποικιακού κόσμου, δεν μπορούσε να πάρει το μερίδιό του παρά μόνο αγωνιζόμενος για την παγκόσμια κυριαρχία, προετοιμάζοντας τον παγκόσμιο πόλεμο. Αναγκαστικά, αυτός θα ήταν ο επιτιθέμενος και οι άλλοι, οι αμυνόμενοι. Έτσι, ήταν ο πρώτος που έθεσε σε λειτουργία και οργάνωσε όλες τις δυνάμεις της κοινωνίας γι' αυτό τον σκοπό και στη συνέχεια, οι άλλοι ήταν υποχρεωμένοι να ακολουθήσουν το παράδειγμά του.

Σ' αυτό τον αγώνα ζωής ή θανάτου μεταξύ των μεγάλων καπιταλιστικών δυνάμεων, δεν μπορούσε να γίνει πια ανεκτή η αναποτελεσματικότητα του ιδιωτικού καπιταλισμού. Η ανεργία ήταν τώρα ηλίθια, ή μάλλον εγκληματική, σπατάλη ενός εργατικού δυναμικού που χρειαζόταν οπωσδήποτε. Μια αυστηρή και προσεκτική οργάνωση έπρεπε να εξασφαλίσει την πλήρη χρησιμοποίηση όλης της εργασιακής δύναμης και του μάχιμου δυναμικού του έθνους. Το αστήρικτο του καπιταλισμού αποκαλυπτόταν τώρα εξίσου ζοφερά από μια άλλη πλευρά. Η ανεργία μετατράπηκε στο αντίθετό της, σε καταναγκαστική εργασία. Καταναγκαστικός μόχθος και στρατιωτική σύγκρουση στα σύνορα, όπου εκατομμύρια νέων ανθρώπων με ακμαίες δυνάμεις, χρησιμοποιώντας τα πιο τελειοποιημένα μέσα καταστροφής, ακρωτηριάζουν, σκοτώνουν, εξοντώνουν, αφανίζουν ο ένας τον άλλο για την παγκόσμια κυριαρχία των καπιταλιστών αφεντών τους. Καταναγκαστική εργασία στα εργοστάσια, όπου όλοι οι υπόλοιποι, χωρίς να εξαιρούνται οι γυναίκες και τα παιδιά, παράγουν ακόμα περισσότερες απ' αυτές τις μηχανές θανάτου, ενώ η παραγωγή των αναγκαίων για τη ζωή αγαθών περιορίζεται στο ελάχιστο όριο. Η έλλειψη και η στέρξη όλων όσα χρειάζονται για τη ζωή και ο ξεπεσμός στην πιο μίζερη και αποκρουστική βαρβαρότητα, να το αποτέλεσμα της υπέρτατης ανάπτυξης της επιστήμης και της τεχνικής, να ο ένδοξος καρπός της σκέψης και της εργασίας τόσων γενεών! Γιατί; Επειδή, παρ' όλες τις απατηλές ρητορείες περί κοινότητας και αδελφότητας, ο οργανωμένος καπιταλισμός είναι κι αυτός ανίκανος να χειριστεί τις πλούσιες παραγωγικές δυνάμεις της ανθρωπότητας σύμφωνα με τον αληθινό τους σκοπό και αντίθετα, τις χρησιμοποιεί σαν μέσα καταστροφής.

Έτσι, η εργατική τάξη έρχεται αντιμέτωπη με την ανάγκη να πάρει η ίδια την παραγωγή στα χέρια της. Η κυριαρχία πάνω στις μηχανές, πάνω στα μέσα παραγωγής, πρέπει να αφαιρεθεί από τα ανάξια χέρια που τους επιφυλάσσουν μια τέτοια χρησιμοποίηση. Αυτή είναι η κοινή υπόθεση όλων των παραγωγών, όλων όσους επιτελούν την πραγματική παραγωγική εργασία στην κοινωνία: των εργατών, των τεχνικών, των αγροτών. Αλλά οι εργάτες, τα κυριότερα και μόνιμα θύματα του καπιταλιστι-

κού συστήματος, που επιπλέον αποτελούν την πλειοψηφία του πληθυσμού, είναι εκείνοι στους οποίους εναπόκειται να ελευθερώσουν τον ε-αυτό τους και τον κόσμο απ' αυτή τη μάστιγα. Πρέπει να πάρουν στα χέρια τους τα μέσα παραγωγής. Πρέπει να γίνουν κύριοι των εργοστασίων, κύριοι της εργασίας τους και να την κατευθύνουν κατά βούληση. Τότε οι μηχανές θα χρησιμοποιηθούν σύμφωνα με τον αληθινό τους σκοπό: την παραγωγή αφθονίας αγαθών ώστε να ικανοποιηθούν οι βιοτικές ανάγκες όλων.

Αυτό είναι το καθήκον των εργατών στην περίοδο που έρχεται. Είναι ο μόνος δρόμος προς την ελευθερία, είναι η επανάσταση για την οποία η κοινωνία ωριμάζει. Με μια τέτοια επανάσταση ο χαρακτήρας της παραγωγής θα ανατραπεί τελείως και νέες αρχές θα σχηματίσουν τη βάση της κοινωνίας. Πρώτα απ' όλα, επειδή η εκμετάλλευση θα παύσει να υπάρχει. Το προϊόν της κοινής εργασίας θα ανήκει σε όλους όσους συμμετέχουν σ' αυτήν. Δεν θα υπάρχει πια υπεραξία για το κεφάλαιο και η αξίωση των καπιταλιστικών παρασίτων σ' ένα μέρος του προϊόντος θα πά-ρει τέλος.

Αλλά ακόμα σημαντικότερη από την κατάργηση του μεριδίου τους στο προϊόν είναι η κατάργηση της κυριαρχίας τους πάνω στην παραγωγή. Από τη στιγμή που οι εργάτες είναι κύριοι των εργοστασίων, οι καπιταλιστές χάνουν τη δυνατότητά τους να αφήνουν σε αχρηστία τις μηχανές, αυτά τα πλούτη της ανθρωπότητας, τα πολύτιμα προϊόντα της πνευματικής και σωματικής προσπάθειας τόσων γενεών εργατών και στοχα-στών. Μαζί με τους καπιταλιστές, εξαφανίζεται και η δυνατότητά τους να υπαγορεύουν τι περιττά είδη πολυτελείας ή ψευτοπράγματα θα παραχθούν. Όταν οι εργάτες θα διευθύνουν τις μηχανές, θα τις χρησιμοποιή-σουν για την παραγωγή όλων όσων χρειάζεται η ζωή της κοινωνίας.

Αυτό θα γίνει εφικτό μόνο με τον συνδυασμό όλων των εργοστασί-ων, ως επιμέρους μελών του ίδιου σώματος, σ' ένα καλοοργανωμένο σύ-στημα παραγωγής. Η σύνδεση, που στον καπιταλισμό είναι το συμπτωμα-τικό αποτέλεσμα του τυφλού ανταγωνισμού και των δυνάμεων της αγοράς και εξαρτάται από την αγοραπωλησία, θα γίνει τότε αντικείμενο συνει-δητής σχεδιοποίησης. Αντί για τις αποσπασματικές και ατελείς οργανω-τικές προσπάθειες του σύγχρονου καπιταλισμού, που οδηγούν σε ακόμα οξύτερη πάλη και μεγαλύτερες καταστροφές, θα εγκαθιδρυθεί η ολοκλη-ρωμένη οργάνωση της παραγωγής, που θα μετεξελιχθεί σ' ένα παγκό-σμιο σύστημα συνεργασίας. Γιατί οι τάξεις των παραγωγών δεν μπορούν να ανταγωνίζονται η μια την άλλη, αλλά μόνο να συνεργάζονται.

Αυτά τα τρία χαρακτηριστικά της νέας παραγωγής ορίζουν ένα νέο κόσμο. Το τέλος του καπιταλιστικού κέρδους, το τέλος της ανεργίας των μηχανών και των ανθρώπων· η συνειδητή και επαρκής ρύθμιση της παρα-γωγής, η αύξηση του προϊόντος μέσω μιας αποτελεσματικής οργάνωσης, προσφέρουν σε κάθε εργάτη μεγαλύτερη ποσότητα προϊόντος με λιγότε-

ρη εργασία. Έτσι, ανοίγει ο δρόμος για μια ακόμα μεγαλύτερη ανάπτυξη της παραγωγικότητας. Με την εφαρμογή όλων των τεχνικών προόδων, η παραγωγή θα αυξηθεί σε τέτοιο βαθμό ώστε η αφθονία για όλους θα συνδυαστεί με την εξαφάνιση του μόχθου.

2. Δίκαιο και ιδιοκτησία

Μια τέτοια αλλαγή στο σύστημα της εργασίας συνεπάγεται και μια αλλαγή του δικαίου. Δεν τίθεται βέβαια ζήτημα να ψηφιστούν νέοι νόμοι από κοινοβούλια ή συνέδρια. Πρόκειται για αλλαγές στα θεμέλια της κοινωνίας, στα έθιμα και στις πρακτικές της, που απέχουν πάρα πολύ από την προσωρινότητα των κοινοβουλευτικών θεσπισμάτων. Αναφέρονται στους θεμελιώδεις νόμους, όχι μόνο της χώρας αλλά και της ανθρώπινης κοινωνίας, που βασίζονται στις πεποιθήσεις του ανθρώπου σχετικά με το δίκαιο και τη δικαιοσύνη.

Οι νόμοι αυτοί δεν είναι αναλλοίωτοι. Βέβαια, οι άρχουσες τάξεις όλων των εποχών προσπάθησαν να διαωνίσουν το υφιστάμενο δίκαιο, διακηρύσσοντας ότι έχει τις ρίζες του στη φύση, ότι θεμελιώνεται στα αιώνια δικαιώματα του ανθρώπου, ή ότι είναι καθαγιασμένο από τη θρησκεία. Όλα αυτά με σκοπό να στηρίξουν τα προνόμιά τους και να καταδικάσουν τις εκμεταλλεζόμενες τάξεις σε αιώνια σκλαβιά. Τα ιστορικά δεδομένα, αντίθετα, δείχνουν ότι το δίκαιο άλλαζε διαρκώς μαζί με τα μεταβαλλόμενα αισθήματα περί δικαιοσύνης και αδικίας.

Στον άνθρωπο, η αίσθηση του σωστού και του άδικου, η συνείδηση της δικαιοσύνης, δεν είναι τυχαία. Αναπτύσσεται, ασυγκράτητα και με ολότελα φυσικό τρόπο, πάνω στη βάση όσων οι άνθρωποι βιώνουν σαν θεμελιώδεις συνθήκες της ζωής τους. Η κοινωνία πρέπει να ζησει, επομένως οι σχέσεις των ανθρώπων πρέπει να ρυθμίζονται με τέτοιο τρόπο ώστε η παραγωγή των αναγκαίων για τη ζωή αγαθών να συνεχίζεται ανεμπόδιστα (αυτό ακριβώς εξασφαλίζει το δίκαιο). Σωστό είναι το θεμελιώδες καλό και αναγκαίο για τη ζωή. Όχι μόνο χρήσιμο για μια στιγμή, αλλά αναγκαίο γενικά· όχι για τη ζωή μεμονωμένων ατόμων, αλλά για τους ανθρώπους στο σύνολό τους, για την κοινότητα· όχι για προσωπικά ή πρόσκαιρα συμφέροντα, αλλά για το κοινό και διαρκές καλό. Όταν οι βιοτικές συνθήκες μεταβάλλονται, όταν το σύστημα της παραγωγής αποκτά νέες μορφές, οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων αλλάζουν και μαζί μ' αυτές αλλάζουν και τα αισθήματά τους περί σωστού και άδικου και το δίκαιο πρέπει κι αυτό να μεταβληθεί.

Αυτό φαίνεται με τον πιο ξεκάθαρο τρόπο στους νόμους που ρυθμίζουν το δίκαιο της ιδιοκτησίας. Στην αρχέγονη άγρια και βαρβαρική κατάσταση, η γη θεωρούνταν ότι ανήκε στη φυλή που ζούσε εκεί κυνηγώντας ή εκτρέφοντας ζώα. Σύμφωνα με τη σημερινή ορολογία, θα λέγαμε ότι η γη ήταν κοινή ιδιοκτησία της φυλής που την χρησιμοποιούσε για

τη διαβίωσή της και την υπεράσπιζε ενάντια στις άλλες φυλές. Τα αυτοσχέδια όπλα και εργαλεία ήταν προσαρτήματα του ατόμου κι επομένως, αποτελούσαν ένα είδος ιδιωτικής ιδιοκτησίας, όχι όμως με τη συνειδητή και αποκλειστική έννοια που δίνουμε σ' αυτό τον όρο, γιατί υπήρχαν ισχυροί αμοιβαίοι δεσμοί ανάμεσα στα μέλη της φυλής. Οι αμοιβαίες σχέσεις τους δεν ρυθμίζονταν από νόμους, αλλά από τα ήθη και έθιμα. Αυτοί οι πρωτόγονοι λαοί και μάλιστα και ορισμένοι αγροτικοί λαοί μεταγενέστερων εποχών (όπως οι Ρώσοι χωρικοί πριν από το 1860), δεν μπορούσαν να εννοήσουν την ιδέα της ιδιωτικής ιδιοκτησίας ενός κομματιού γης, ακριβώς όπως κι εμείς δεν μπορούμε να συλλάβουμε την ιδέα της ιδιωτικής ιδιοκτησίας μιας ορισμένης ποσότητας αέρα.

Οι ρυθμίσεις αυτές χρειάστηκε να αλλάξουν όταν οι φυλές εγκαταστάθηκαν μόνιμα και επεκτάθηκαν, ξεχέρσωσαν τα δάση και διαλύθηκαν σε επιμέρους μονάδες (δηλαδή σε οικογένειες), που η καθεμιά δούλευε ένα ξεχωριστό κομμάτι γης. Άλλαξαν ακόμα περισσότερο όταν η χειροτεχνία διαχωρίστηκε από τη γεωργία, όταν από περιστασιακή ασχολία όλων έγινε συνεχής ασχολία ορισμένων, όταν τα προϊόντα έγιναν εμπορεύματα, που έπρεπε να πουληθούν στο εμπόριο και θα καταναλώνονταν από άλλους και όχι από τους παραγωγούς. Είναι πολύ φυσικό ότι ο αγρότης που δούλευε ένα κομμάτι γης, που το βελτίωσε, που έκανε τη δουλειά του όπως ήθελε ο ίδιος και χωρίς ανάμιξη άλλων, είχε στην ελεύθερη διάθεσή του τη γη και τα εργαλεία, ότι το προϊόν ήταν δικό του, ότι η γη και το προϊόν ήταν ιδιοκτησία του. Ορισμένοι περιορισμοί μπορεί να χρειάζονταν στη μεσαιωνική εποχή για λόγους προστασίας, με τη μορφή φεουδαρχικών υποχρεώσεων. Είναι πολύ φυσικό ότι ο τεχνίτης, που χειριζόταν τα εργαλεία του μόνος του, είχε στην αποκλειστική του διάθεση αυτά τα εργαλεία καθώς και τα αντικείμενα που κατασκεύαζε, ότι ήταν ο μοναδικός ιδιοκτήτης τους.

Έτσι, η ιδιωτική ιδιοκτησία έγινε ο θεμελιώδης νόμος μιας κοινωνίας που βασιζόταν στις εργασιακές μονάδες μικρής κλίμακας. Χωρίς να διατυπωθεί ρητά, γινόταν αντιληπτό σαν αναγκαίο δικαίωμα ότι όποιος χειρίζεται αποκλειστικά ο ίδιος τα εργαλεία, τη γη, το προϊόν, πρέπει να είναι και κύριός τους, να τα έχει στην ελεύθερη διάθεσή του. Η ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής ανήκει στη μικρή εμπορευματική παραγωγή σαν αναγκαίο νομικό της γνώρισμα.

Αυτό δεν άλλαξε όταν ο καπιταλισμός έγινε κύριος της βιομηχανίας. Μάλιστα εκφράστηκε ακόμα συνειδητότερα: η Γαλλική Επανάσταση διακήρυξε την ελευθερία, την ισότητα και την ιδιοκτησία σαν θεμελιώδη δικαιώματα του πολίτη. Επρόκειτο απλούστατα για εφαρμογή της ιδιωτικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής όταν, αντί για μερικούς μαθητευόμενους, ο αρχιμάστορας προσλάμβανε ολοένα μεγαλύτερο αριθμό μισθωτών για να τον βοηθήνε, να δουλεύουν με τα εργαλεία του και να κατασκευάζουν προϊόντα που θα πουλούσε ο ίδιος. Μέσω της εκμετάλ-

λευσης της εργασιακής δύναμης των εργατών, τα εργοστάσια και οι μηχανές, σαν ιδιωτική ιδιοκτησία του καπιταλιστή, έγιναν πηγή μιας τεράστιας και διαρκώς μεγαλύτερης αύξησης του κεφαλαίου. Στην περίπτωση αυτή η ιδιωτική ιδιοκτησία επιτελούσε μια νέα λειτουργία στην κοινωνία. Σαν καπιταλιστική ιδιοκτησία, έδινε εξουσία και αυξανόμενο πλούτο στη νέα άρχουσα τάξη, στους καπιταλιστές και τους βοηθούσε να αναπτύξουν ταχύτατα την παραγωγικότητα της εργασίας και να επεκταίνουν την κυριαρχία τους σ' όλο τον πλανήτη. Έτσι, αυτός ο νομικός θεσμός, παρά την υποβάθμιση και την αθλιότητα των εκμεταλλεζόμενων εργατών, φαινόταν καλός, ευεργετικός ή ακόμα και αναγκαίος θεσμός, υποσχόμενος μια απεριόριστη πρόοδο της κοινωνίας.

Όμως η ανάπτυξη αυτή άλλαξε βαθμιαία τον εσώτερο χαρακτήρα του κοινωνικού συστήματος. Κι επομένως, άλλαξε ξανά και η λειτουργία της ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Με τις μετοχικές εταιρείες, ο διπλός ρόλος του καπιταλιστή εργοστασιάρχη (διεύθυνση της παραγωγής και ιδιοποίηση της υπεραξίας) διασπάται. Η εργασία και η ιδιοκτησία, που στους παλιούς καιρούς ήταν στενά συνυφασμένες, τώρα διαχωρίζονται. Ιδιοκτήτες είναι οι μέτοχοι, που ζούν έξω από την παραγωγική διαδικασία, τεμπελιάζοντας σε μακρινά εξοχικά σπίτια και ίσως παίζοντας στο χρηματιστήριο. Ο μέτοχος δεν έχει κανένα άμεσο δεσμό με την εργασία. Η ιδιοκτησία του δεν συνίσταται σε εργαλεία με τα οποία θα δούλευε ο ίδιος. Η ιδιοκτησία του συνίσταται απλούστατα σε φύλλα χαρτιού, σε μετοχές επιχειρήσεων για τις οποίες δεν ξέρει ούτε πού βρίσκονται. Η λειτουργία του στην κοινωνία είναι παρασιτική. Η ιδιοκτησία του δεν σημαίνει ότι ορίζει και διευθύνει τις μηχανές, αυτό είναι αποκλειστική αρμοδιότητα του διευθυντή. Σημαίνει μονάχα ότι μπορεί να αξιώσει ένα ορισμένο χρηματικό ποσό χωρίς να χρειαστεί να δουλέψει γι' αυτό. Η ιδιοκτησία που έχει στα χέρια του, οι μετοχές του, είναι πιστοποιητικά που αποδεικνύουν το δικαίωμά του (εγγυημένο από τους νόμους και την κυβέρνηση, τα δικαστήρια και την αστυνομία) να έχει μερίδιο στα κέρδη. Είναι τίτλοι συμμετοχής σ' αυτή τη μεγάλη Εταιρεία Εκμετάλλευσης του Κόσμου που είναι ο καπιταλισμός.

Η εργασία στα εργοστάσια πραγματοποιείται τελείως ξέχωρα από τους μετόχους. Ο διευθυντής και τα στελέχη πρέπει όλη τη μέρα να ρυθμίζουν, να πηγαίνουν εδώ κι εκεί, να σκέφτονται για τα πάντα, ενώ οι εργάτες δουλεύουν και μοχθούν από το πρωί μέχρι το βράδυ, μέσα σε κλίμα πείσεων και κακομεταχείρισης. Ο καθένας πρέπει να δώσει και την τελευταία ικμάδα των δυνάμεών του για να επιτευχθεί η μεγαλύτερη δυνατή παραγωγή. Αλλά το προϊόν της κοινής εργασίας δεν είναι γι' αυτούς που την πρόσφεραν. Όπως ακριβώς άλλοτε οι αστοί ληστεύονταν από συμμορίες που παραμόνευαν στις οδικές αρτηρίες, έτσι και τώρα εμφανίζονται άνθρωποι τελείως ξένοι προς την παραγωγή και, με βάση τα χαρτιά τους (σαν έγκυροι κάτοχοι μετοχικών τίτλων), παίρνουν το μεγαλύτερο μέρος του προϊόντος. Όχι με τη βία: χωρίς να χρειαστεί να κουνήσουν

ούτε το δάχτυλό τους, το αντίστοιχο ποσό κατατίθεται αυτομάτως στους τραπεζικούς τους λογαριασμούς. Για εκείνους που πραγματοποίησαν το έργο της παραγωγής, απομένει μόνο ένα πενιχρό ημερομίσθιο ή ένας μέτριος μισθός, τα υπόλοιπα είναι μέρος για τους μετόχους. Πρόκειται για τρέλα; Αυτή είναι η νέα λειτουργία της ιδιωτικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής. Πρόκειται απλώς για την πρακτική εφαρμογή του παλιού δικαίου, που κληρονομήθηκε από προηγούμενες εποχές, στις νέες μορφές εργασίας με τις οποίες δεν είναι πια εναρμονισμένο.

Στην περίπτωση αυτή βλέπουμε πώς, εξαιτίας της βαθμιαίας μεταβολής των μορφών παραγωγής, η κοινωνική λειτουργία ενός νομικού θεσμού μετατρέπεται στο αντίθετο του αρχικού του σκοπού. Η ιδιωτική ιδιοκτησία, που ήταν αρχικά ένα μέσο για να δοθεί στον καθένα η δυνατότητα της παραγωγικής εργασίας, έχει τώρα μετατραπεί σε μέσο παρεμπόδισης των εργατών από την ελεύθερη χρήση των εργαλείων της παραγωγής. Ενώ αρχικά ήταν ένα μέσο για να εξασφαλιστεί στους παραγωγούς η διάθεση των καρπών της εργασίας τους, τώρα μετατράπηκε σε μέσο αποστέρησης των εργατών από τους καρπούς της εργασίας τους προς όφελος μιας τάξης άχρηστων παρασίτων.

Πώς λοιπόν γίνεται να εξακολουθεί να κυριαρχεί στην κοινωνία ένα τέτοιο πεπαλαιωμένο δίκαιο; Πρώτον, επειδή τα πολυάριθμα μέλη της μεσαίας τάξης, οι μικροί επιχειρηματίες, οι ιδιοκτήτες αγρότες και οι ανεξάρτητοι τεχνίτες, προσκολλώνται σ' αυτό πιστεύοντας ότι τους εξασφαλίζει τη μικρή τους ιδιοκτησία και την επιβίωσή τους, αλλά με αποτέλεσμα να γίνονται πολλές φορές, μέσω της υποθήκευσης της περιουσίας τους, θύματα της τοκογλυφίας και του τραπεζικού κεφαλαίου. Όταν λένε «είμαι αφεντικό του εαυτού μου», εννοούν «δεν είμαι αναγκασμένος να υπακούω σ' ένα ξένο αφεντικό», η κοινότητα στην εργασία, σαν συνεργασία ίσως, τους είναι τελείως αδιανόητη. Δεύτερον και κυρίως επειδή η κρατική εξουσία, με την αστυνομία της και τον στρατό της, υποστηρίζει το παλιό δίκαιο προς όφελος της άρχουσας τάξης, των καπιταλιστών.

Στην εργατική τάξη, η συνείδηση αυτής της αντίφασης εμφανίζεται με τη μορφή μιας νέας αντίληψης για το σωστό και τη δικαιοσύνη. Αυτό που ήταν παλιά δίκαιο έχει μετατραπεί σε άδικο, με την εξέλιξη από τη μικρή εμπορευματική παραγωγή στις μεγάλες επιχειρήσεις και γίνεται αντιληπτό σαν άδικο. Αυτό αντιφάσκει προς τον ευνόητο κανόνα ότι όσοι κάνουν τη δουλειά και χειρίζονται τα μηχανήματα πρέπει να τα έχουν στη διάθεσή τους, ώστε να ρυθμίσουν και να πραγματοποιήσουν τη δουλειά με τον καλύτερο τρόπο. Το μικρό εργαλείο και ο μικρός γεωργικός κλήρος μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν και να τεθούν σε λειτουργία από ένα μόνο άτομο μαζί με την οικογένειά του. Έτσι, το άτομο αυτό τα είχε στη διάθεσή του, ήταν ιδιοκτήτης τους. Οι μεγάλες μηχανές, τα εργοστάσια, οι μεγάλες επιχειρήσεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν και να τεθούν

σε λειτουργία μόνο από ένα οργανωμένο σύνολο εργατών, από μια κοινότητα συνεργαζομένων δυνάμεων. Έτσι, αυτό το σύνολο, αυτή η κοινότητα, πρέπει να τα έχει στη διάθεσή του, για να μπορεί να ρυθμίζει την εργασία σύμφωνα με την κοινή του θέληση. Αυτή η κοινή ιδιοκτησία δεν είναι ιδιοκτησία με την παλιά έννοια της λέξης, σαν δικαίωμα χρήσης και κατάχρησης κατά βούληση. Κάθε επιχείρηση δεν είναι παρά ένα μέρος του συλλογικού παραγωγικού μηχανισμού της κοινωνίας· έτσι, το δικαίωμα κάθε συνόλου ή κοινότητας παραγωγών περιορίζεται από το υπέρτερο δικαίωμα της κοινωνίας και πρέπει να ασκείται σε στενή σύνδεση με τους άλλους.

Η κοινή ιδιοκτησία δεν πρέπει να συγχέεται με τη δημόσια ιδιοκτησία. Στην περίπτωση της δημόσιας ιδιοκτησίας, που συχνά υποστηρίζεται από διάσημους κοινωνικούς μεταρρυθμιστές, ο κύριος της παραγωγής είναι το κράτος ή ένας άλλος πολιτικός οργανισμός. Οι εργάτες δεν είναι κύριοι της εργασίας τους, αλλά διοικούνται από κρατικούς αξιωματούχους οι οποίοι καθοδηγούν και διευθύνουν την παραγωγή. Οποιοι κι αν είναι οι συνθήκες εργασίας, οσοδήποτε ανθρώπινη και προσεκτική κι αν είναι η μεταχείρισή τους, το θεμελιώδες γεγονός είναι ότι οι αξιωματούχοι και όχι οι ίδιοι οι εργάτες, έχουν στη διάθεσή τους τα μέσα παραγωγής, διαχειρίζονται το προϊόν, διευθύνουν την όλη διαδικασία, αποφασίζουν ποιο μέρος του προϊόντος θα διατεθεί για καινοτομίες, για αποσβέσεις, για βελτιώσεις, για κοινωνικές δαπάνες, ποιο μέρος αναλογεί στους εργάτες και ποιο στους ίδιους. Με δυο λόγια, οι εργαζόμενοι εξακολουθούν να παίρνουν μισθό, δηλαδή ένα μερίδιο του προϊόντος που καθορίζεται από τα αφεντικά. Στις συνθήκες της δημόσιας ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής, εξακολουθεί να υπάρχει μια άρχουσα τάξη που καθυποτάσσει και εκμεταλλεύεται τους εργάτες. Η δημόσια ιδιοκτησία είναι το αστικό πρόγραμμα μιας εκσυγχρονισμένης και συγκαλυμμένης μορφής καπιταλισμού. Μόνο η κοινή ιδιοκτησία των παραγωγών μπορεί να αποτελέσει στόχο της εργατικής τάξης.

Έτσι, η επανάσταση στο σύστημα παραγωγής συνδέεται στενά με μια επανάσταση στο δίκαιο. Βασίζεται σε μια αλλαγή των βαθύτερων πεποιθήσεων περί δικαίου και δικαιοσύνης. Κάθε σύστημα παραγωγής συνίσταται στην εφαρμογή μιας ορισμένης τεχνικής, που συνδυάζεται με ένα ορισμένο δίκαιο το οποίο ρυθμίζει τις σχέσεις των ανθρώπων στην εργασία τους, καθορίζοντας τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους. Η τεχνική των μικρών εργαλείων, συνδυασμένη με την ιδιωτική ιδιοκτησία, σημαίνει μια κοινωνία ελεύθερων και ίσων ανταγωνιζόμενων μικροπαραγωγών. Η τεχνική των μεγάλων μηχανών, συνδυασμένη με την κοινή ιδιοκτησία, σημαίνει μια ελεύθερη συνεργαζόμενη ανθρωπότητα. Επομένως, ο καπιταλισμός είναι ενδιάμεσο σύστημα, μεταβατική μορφή που απορρέει από την εφαρμογή του παλιού δικαίου στη νέα τεχνική. Ενώ η τεχνική ανάπτυξη αύξησε σε τεράστιο βαθμό τις δυνάμεις του ανθρώπου, το κληρονομημένο από παλαιότερες εποχές δίκαιο που ρύθμιζε τη χρή-

στη αυτών των δυνάμεων, επέζησε σχεδόν αμετάβλητο. Δεν είναι καθόλου εκπληκτικό που αποδείχτηκε ανεπαρκές και που η κοινωνία βυθίστηκε σε τέτοια δυστυχία. Αυτό είναι το βαθύτερο νόημα της σημερινής παγκόσμιας κρίσης. Η ανθρωπότητα απλούστατα αμέλησε να προσαρμόσει εγκαίρως το παλιό της δίκαιο στις νέες της τεχνικές δυνάμεις. Γι' αυτό τον λόγο υφίσταται τώρα δεινά και καταστροφές.

Η τεχνική είναι μια δεδομένη δύναμη. Βέβαια, η γοργή της ανάπτυξη είναι έργο του ανθρώπου, φυσική απόρροια της σκέψης σχετικά με την εργασία, της εμπειρίας και του πειραματισμού, της προσπάθειας και του ανταγωνισμού. Από τη στιγμή όμως που συγκροτείται, η εφαρμογή της είναι αυτόματη, πέρα από την ελεύθερη εκλογή μας, επιβάλλεται σαν φυσική δύναμη. Δεν μπορούμε να επιστρέψουμε, όπως το ευχήθηκαν μερικοί ποιητές, στη γενική χρήση των μικρών εργαλείων των προπατόρων μας. Το δίκαιο, από την άλλη πλευρά, πρέπει να διαμορφωθεί συνειδητά από τον άνθρωπο. Έτσι, όπως εγκαθιδρύεται, καθορίζει την ελευθερία ή υποδούλωση του ανθρώπου απέναντι στον άνθρωπο και απέναντι στον τεχνικό του εξοπλισμό.

Όταν το κληρονομημένο δίκαιο έχει μετατραπεί, εξαιτίας της αθόρυβης ανάπτυξης της τεχνικής, σε μέσο εκμετάλλευσης και καταπίεσης, γίνεται αντικείμενο διαμάχης ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις, ανάμεσα στην εκμεταλλεύτρια και την εκμεταλλευόμενη τάξη. Όσο η εκμεταλλευόμενη τάξη αναγνωρίζει πειθήνια το υπάρχον δίκαιο σαν σωστό και σύμφωνο με τη δικαιοσύνη, η εκμετάλλευσή της παραμένει θεμιτή και αδιαμφισβήτητη. Αλλά όταν έπειτα εμφανίζεται βαθμιαία στις μάζες μια αυξανόμενη συνείδηση της εκμετάλλευσής τους, ταυτόχρονα αφυπνίζονται μέσα τους νέες αντιλήψεις για το σωστό. Με την οξυνόμενη αίσθηση ότι το υπάρχον δίκαιο είναι αντίθετο προς τη δικαιοσύνη, διαμορφώνεται η θέλησή τους να το αλλάξουν και να κάνουν νόμο της κοινωνίας τις δικές τους πεποιθήσεις για το δίκαιο και τη δικαιοσύνη. Αυτό σημαίνει ότι η αίσθηση κάποιου πως αδικείται δεν αρκεί. Μόνο όταν αυτή η αίσθηση εξελίσσεται, μέσα σε μεγάλες μάζες εργατών, σε τόσο ξεκάθαρες και βαθιές πεποιθήσεις περί δικαίου ώστε να διαποτίζουν όλο το είναι, προσδίδοντάς του ακλόνητη αποφασιστικότητα και φλογερό ενθουσιασμό, θα μπορέσουν οι εργάτες να αναπτύξουν τις δυνάμεις που χρειάζονται για την επαναστατική ανατροπή των κοινωνικών δομών. Ακόμα και τότε, όμως, η θέληση αυτή θα είναι μόνο η προκαταρκτική συνθήκη. Για την εγκαθίδρυση της νέας κοινωνίας, θα χρειαστεί ένας επίπονος και μακρόχρονος αγώνας ώστε να υπερνικηθεί η αντίσταση της καπιταλιστικής τάξης που θα υπερασπίσει την κυριαρχία της μέχρις εσχάτων.

3. Η οργάνωση στον τόπο εργασίας

Η ιδέα της κοινής ιδιοκτησίας τους στα μέσα παραγωγής αρχίζει λοιπόν να κυριεύει το μυαλό των εργατών. Μόλις αισθανθούν ότι η νέα κοινωνία, η δική τους κυριαρχία πάνω στην εργασία, είναι ζήτημα αναγκαιότητας και δικαιοσύνης, όλες τους οι σκέψεις και ενέργειες θα αφιερωθούν στην πραγματοποίησή της. Ξέρουν ότι αυτό δεν μπορεί να γίνει μονομιάς, μια μακρόχρονη περίοδος αγώνα θα είναι αναπόφευκτη. Για να κάμψουν τη λυσσαλέα αντίσταση των κυρίαρχων τάξεων, οι εργάτες θα πρέπει να χρησιμοποιήσουν και την τελευταία ικμάδα των δυνάμεών τους. Όλες οι δυνάμεις του νου και του χαρακτήρα, της οργάνωσης και της γνώσης, τις οποίες είναι ικανοί να επιστρατεύσουν, πρέπει να αναπτυχθούν. Και πρώτα απ' όλα, πρέπει να ξεκαθαρίσουν μέσα στο μυαλό τους ποιος είναι ο στόχος τους, τι σημαίνει αυτή η νέα κοινωνία.

Όταν ο άνθρωπος έχει να κάνει μια δουλειά, πρώτα τη συλλαμβάνει στο μυαλό του σαν σχέδιο, σαν μία περισσότερο ή λιγότερο συνειδητή επιδίωξη. Αυτό ξεχωρίζει τις ενέργειες του ανθρώπου από τις ενστικτώδεις ενέργειες των ζώων. Κι αυτό ισχύει επίσης, κατ' αρχήν, για τους κοινούς αγώνες, για τις επαναστατικές ενέργειες των κοινωνικών τάξεων. Οχι βέβαια ολοκληρωτικά, υπάρχει μεγάλη δόση μη προμελετημένης, αυθόρμητης παρόρμησης στις φλογερές εκρήξεις εξέγερσης. Οι αγωνιζόμενοι εργάτες δεν είναι στρατός που καθοδηγείται σύμφωνα μ' ένα προσεκτικά επεξεργασμένο σχέδιο δράσης από ένα επιτελείο ικανών ηγετών. Αποτελούν μια μάζα που αποτινάζει βαθμιαία την υποταγή και την αμάθεια, που αποκτά βαθμιαία συνείδηση της εκμετάλλευσής της, που ωθείται επανειλημμένα στον αγώνα για καλύτερες βιοτικές συνθήκες και αναπτύσσει έτσι σταδιακά τις δυνάμεις της. Στις καρδιές τους εμφανίζονται νέα αισθήματα, στο μυαλό τους διαμορφώνονται νέες σκέψεις για το πώς μπορεί και πρέπει να είναι ο κόσμος. Νέες επιθυμίες, νέα ιδανικά, νέοι στόχοι κατακυριεύουν το μυαλό τους και κατευθύνουν τη θέληση και τη δράση τους. Οι επιδιώξεις τους αποκτούν βαθμιαία πιο συγκεκριμένη μορφή. Από τον απλό αγώνα για καλύτερους όρους εργασίας, αρχικά, φτάνουν στην ιδέα μιας ριζικής αναδιοργάνωσης της κοινωνίας. Ήδη σε αρκετές γενιές εργατών έχει δεσπόσει το ιδανικό ενός κόσμου δίχως εκμετάλλευση και καταπίεση. Σήμερα, η αντίληψη για την κυριαρχία των ίδιων των εργατών πάνω στα μέσα παραγωγής, για τη διεύθυνση της εργασίας τους από τους ίδιους, εμφανίζεται διαρκώς εντονότερα στο μυαλό τους.

Αυτή τη νέα οργάνωση της εργασίας πρέπει να τη διερευνήσουμε και να την αποσαφηνίσουμε στον εαυτό μας και στους άλλους, αφιερώνοντάς της τις καλύτερες δυνάμεις του νου μας. Δεν μπορούμε να την αντλήσουμε από τη φαντασία μας, αλλά από τις πραγματικές συνθήκες και ανάγκες της σημερινής εργασίας και των σημερινών εργατών. Δεν είναι βέβαια δυνατόν να σκιαγραφηθεί λεπτομερειακά, καθώς δεν γνωρίζουμε

τις μελλοντικές συνθήκες που θα καθορίσουν τις συγκεκριμένες μορφές της. Οι μορφές αυτές θα συγκεκριμενοποιηθούν μέσα στο μυαλό των εργατών που θα αντιμετωπίσουν τότε αυτό το καθήκον. Για την ώρα πρέπει να αρκεστούμε στη σκιαγράφηση των γενικών μόνο γραμμών, των κατευθυντήριων ιδεών που θα προσανατολίσουν τις ενέργειες της εργατικής τάξης. Οι ιδέες αυτές θα είναι σαν άστρα που οδηγούν, που μέσα από τις εναλλαγές της νίκης και της αντιξοότητας στον αγώνα, της επιτυχίας και της αποτυχίας στην οργάνωση, κρατάνε τα βλέμματα σταθερά προσηλωμένα στον μεγάλο στόχο. Δεν πρέπει να αποσαφηνιστούν με σχολαστικές περιγραφές των λεπτομερειών, αλλά κυρίως μέσω της σύγκρισης των αρχών του νέου κόσμου με τις υπάρχουσες μορφές οργάνωσης που ήδη γνωρίζουμε.

Όταν οι εργάτες καταλαμβάνουν τα εργοστάσια για να οργανώσουν την εργασία, ένας τεράστιος αριθμός νέων και δυσεπίλυτων προβλημάτων εμφανίζεται μπροστά τους. Αλλά διαθέτουν και τεράστιες νέες δυνάμεις. Ένα νέο σύστημα παραγωγής δεν είναι ποτέ τεχνητό οικοδόμημα που έχει ανεγερθεί κατά βούληση. Εμφανίζεται σαν μια ακατανίκητη φυσική διεργασία, σαν μια αναστάτωση που συγκλονίζει την κοινωνία μέχρι τα έγκατά της, που αφυπνίζει στον άνθρωπο τις ισχυρότερες δυνάμεις και πάθη. Είναι το αποτέλεσμα μιας πεισματικής και πιθανόν μακρόχρονης ταξικής πάλης. Οι δυνάμεις που χρειάζονται για την οικοδόμηση μπορούν να αναπτυχθούν και να ανδρωθούν μόνο μέσα σ' αυτό τον αγώνα.

Ποια είναι τα θεμέλια της νέας κοινωνίας; Είναι οι κοινωνικές δυνάμεις της αδελφосύνης και της αλληλεγγύης, της πειθαρχίας και του ενθουσιασμού, οι ηθικές δυνάμεις της αυτοθυσίας και της αφοσίωσης στην κοινότητα, οι πνευματικές δυνάμεις της γνώσης, του θάρρους και της επιμονής, η στέρεη οργάνωση που συνδέει όλες αυτές τις δυνάμεις εν όψει ενός κοινού στόχου. Οι δυνάμεις αυτές είναι όλες τους απόρροια του ταξικού αγώνα. Δεν μπορούν να δημιουργηθούν εσκεμμένα από τα πριν. Τα πρώτα τους ίχνη εμφανίζονται αυθόρμητα στους εργάτες πάνω στη βάση της κοινής τους εκμετάλλευσης και στη συνέχεια, αναπτύσσονται ακατάπαυστα διαμέσου των αναγκών του αγώνα, υπό την επίδραση της εμπειρίας και της αμοιβαίας παρακίνησης και διαπαιδαγώγησης. Πρέπει να αναπτυχθούν, γιατί η πληρότητά τους φέρνει τη νίκη και η ανεπάρκειά τους την ήττα. Αλλά, ακόμα και μετά από μια επιτυχία στον αγώνα, οι προσπάθειες οικοδόμησης της νέας κοινωνίας θα αποτύχουν αναπόφευκτα όσο αυτές οι κοινωνικές δυνάμεις θα είναι ανεπαρκείς, όσο οι νέες αρχές δεν θα κατέχουν ολοκληρωτικά την καρδιά και το μυαλό των εργατών. Και στην περίπτωση αυτή, εφόσον η ανθρωπότητα πρέπει να ζήσει, εφόσον η παραγωγή πρέπει να συνεχιστεί, άλλες δυνάμεις θα πάρουν την παραγωγή στα χέρια τους, δυνάμεις καταναγκασμού, κυριαρχίας και καταπίεσης. Έτσι, ο αγώνας πάντα θα ξαναρχίζει, μέχρις ότου οι κοινωνικές δυ-

νάμεις της εργατικής τάξης φτάσουν σε τέτοιο επίπεδο ώστε οι εργάτες να μπορούν να γίνουν οι αυτοκυβερνώμενοι κύριοι της κοινωνίας.

Το μεγάλο καθήκον των εργατών είναι η οργάνωση της παραγωγής σε νέες βάσεις. Θα πρέπει να αρχίσει με την οργάνωση μέσα στο εργοστάσιο. Ο καπιταλισμός έχει κι αυτός μια προσεκτικά σχεδιασμένη οργάνωση στο εργοστάσιο, αλλά οι αρχές της νέας οργάνωσης είναι τελείως διαφορετικές. Η τεχνική βάση είναι ίδια και στις δύο περιπτώσεις: είναι η εργασιακή πειθαρχία που επιβάλλεται από τον τακτικό ρυθμό των μηχανών. Αλλά οι κοινωνικές βάσεις, οι αμοιβαίες σχέσεις των ανθρώπων, γίνονται το τελείως αντίθετο απ' ό,τι ήταν προηγουμένως. Η συνεργασία ισότιμων συντρόφων αντικαθιστά την εξουσία των αφεντών και την υπακοή των υπηρέτων. Η αίσθηση του καθήκοντος, η αφοσίωση στην κοινότητα, ο έπαινος ή η κριτική των συντρόφων ανάλογα με τις προσπάθειες και τα επιτεύγματα, αντικαθιστούν σαν κίνητρα τον φόβο της πείνας και της διαρκούς απειλής να χάσει κάποιος τη δουλειά του. Αντί για παθητικά σύνεργα και θύματα του κεφαλαίου, οι εργάτες γίνονται τώρα αυτοδύναμοι κύριοι και οργανωτές της παραγωγής, διαπνεόμενοι από την υπερήφανη συναίσθηση ότι συμμετέχουν ενεργά στη δημιουργία μιας καινούργιας ανθρωπότητας.

Το διευθυντικό όργανο σ' αυτή την εργοστασιακή οργάνωση είναι το σύνολο των συνεργαζομένων εργατών. Συγκεντρώνονται για να συζητήσουν τα διάφορα ζητήματα και να παρθούν αποφάσεις από τη συνέλευση. Έτσι, ο καθένας που παίρνει μέρος στην εργασία, παίρνει μέρος και στη ρύθμιση αυτής της κοινής εργασίας. Όλα αυτά είναι αυτονόητα και φυσιολογικά και δεν φαίνεται να υπάρχει καμία διαφορά με τη μέθοδο που ακολουθούνταν όταν, κάτω από την κυριαρχία του καπιταλισμού, διάφορες ομάδες ή συνδικάτα εργατών αποφάσιζαν με ψηφοφορία για τις κοινές υποθέσεις. Όμως υπάρχουν θεμελιώδεις διαφορές. Στα συνδικάτα υπήρχε συνήθως καταμερισμός εργασίας ανάμεσα στους αξιωματούχους και τα μέλη. Οι αξιωματούχοι προετοίμαζαν και επεξεργάζονταν τις προτάσεις και τα μέλη ψήφιζαν. Η κούραση του σώματος και του μυαλού έκανε τους εργάτες να αφήνουν σε άλλους το έργο της κατάστρωσης των σχεδίων, μόνο μερικά ή φαινομενικά διευθύνανε οι ίδιοι τις υποθέσεις τους. Αντίθετα, στα πλαίσια της κοινής διεύθυνσης του εργοστασίου, πρέπει να κάνουν τα πάντα οι ίδιοι, την επινόηση, την επεξεργασία καθώς και τη λήψη της απόφασης. Η αφοσίωση και η άμιλλα δεν παίζουν ένα ρόλο μόνο στην εργασία του καθένα, αλλά είναι ακόμα περισσότερο σημαντικές στο κοινό έργο της ρύθμισης της εργασίας του συνόλου. Πρώτον, επειδή αυτό το έργο είναι η τεράστια σπουδαιότητα κοινή υπόθεση, που δεν μπορούν να αφήσουν σε άλλους. Δεύτερον, επειδή αφορά τις αμοιβαίες σχέσεις στην εργασία τους, όπου όλοι είναι άμεσα ενδιαφερόμενοι και αρμόδιοι και η οποία επομένως απαιτεί συστηματικές φροντίδες καθώς και εξαντλητική συζήτηση για τη λύση των προβλημάτων. Δεν είναι λοιπόν μόνο η σωματική, αλλά ακόμα περισσότερο η

πνευματική προσπάθεια, που καταβάλλει ο καθένας με τη συμμετοχή του στη γενική οργάνωση, εκείνη που αποτελεί αντικείμενο άμιλλας και αμοιβαίας εκτίμησης. Επιπλέον, η συζήτηση πρέπει να έχει διαφορετικό χαρακτήρα απ' ό,τι στους συνδέσμους και στα συνδικάτα κάτω από τον καπιταλισμό, όπου πάντοτε υπάρχουν διαφορές προσωπικών συμφερόντων. Εκεί ο καθένας, κατά βάθος, ενδιαφέρεται για τη δική του εξασφάλιση και οι συζητήσεις πρέπει να προσαρμόσουν και να εξομαλύνουν αυτές τις διαφορές στα πλαίσια της κοινής δράσης. Ενώ εδώ, στη νέα κοινότητα της εργασίας, όλα τα συμφέροντα είναι θεμελιωδώς ίδια και όλες οι σκέψεις προσανατολίζονται προς τον κοινό στόχο της ουσιαστικής συνεργατικής οργάνωσης.

Στα μεγάλα εργοστάσια και βιομηχανικά συγκροτήματα, ο αριθμός των εργατών είναι πολύ μεγάλος για μια πραγματική και διεξοδική συζήτηση. Στην περίπτωση αυτή οι αποφάσεις μπορούν να παρθούν μόνο σε δύο στάδια, με τη συνδυασμένη δραστηριότητα των συνελεύσεων των επιμέρους τμημάτων του εργοστασίου και των συνελεύσεων των κεντρικών επιτροπών των εκπροσώπων. Οι λειτουργίες και η πρακτική αυτών των επιτροπών δεν μπορούν να σκιαγραφηθούν από τα πριν με ακρίβεια, αποτελούν κάτι τελείως καινούργιο, ένα ουσιαστικό τμήμα της νέας οικονομικής δομής. Οι εργάτες θα αναπτύξουν την πρακτική δομή όταν θα αντιμετωπίσουν τις πρακτικές ανάγκες. Πάντως, μερικά χαρακτηριστικά της μπορούν να συναχθούν σε γενικές γραμμές από μια σύγκριση με τα όργανα και τις οργανώσεις που γνωρίζουμε σήμερα.

Στον παλιό καπιταλιστικό κόσμο, οι κεντρικές επιτροπές εκπροσώπων είναι πολύ γνωστός θεσμός. Τις συναντάμε στα κοινοβούλια, σ' όλα τα είδη πολιτικών οργανισμών και στα διευθυντικά όργανα ενώσεων και συνδικάτων. Έχουν περιβληθεί με εξουσία πάνω στους εκλογείς τους, ή ακόμα τους διευθύνουν σαν αφέντες. Μ' αυτή την έννοια, είναι εναρμονισμένες με ένα κοινωνικό σύστημα όπου μια κυρίαρχη μειοψηφία εκμεταλλεύεται και διευθύνει την εργαζόμενη μάζα του πληθυσμού. Τώρα, όμως, το ζήτημα είναι να δημιουργηθεί μια μορφή οργάνωσης για ένα σώμα συνεργαζομένων ελεύθερων παραγωγών, που ελέγχουν στην πράξη και στη σκέψη την κοινή τους παραγωγική δραστηριότητα, ρυθμίζοντάς την σαν ίσοι σύμφωνα με τη δική τους θέληση - ένα τελείως διαφορετικό κοινωνικό σύστημα. Επίσης, στον παλιό κόσμο έχουμε συνδικαλιστικά συμβούλια που χειρίζονται τις τρέχουσες υποθέσεις μετά τον καθορισμό της γενικής πολιτικής από τα μέλη, που συνέρχονται σε πιο αραιά χρονικά διαστήματα. Τα συμβούλια αυτά πρέπει να ασχολούνται με τις καθημερινές λεπτομέρειες, όχι με τα ζωτικά ζητήματα. Τώρα, όμως, το ζήτημα είναι η ίδια η βάση και ουσία της ζωής, η παραγωγική εργασία, η οποία κατέχει και πρέπει να κατέχει διαρκώς το μυαλό του καθένα σαν το σημαντικότερο αντικείμενο των σκέψεών του.

Οι νέες συνθήκες εργασίας κάνουν αυτές τις εργοστασιακές επιτροπές κάτι τελείως διαφορετικό απ' ό,τι γνωρίζουμε στον καπιταλιστικό κόσμο. Είναι κεντρικά αλλά όχι διευθυντικά όργανα, δεν είναι διοικητικά συμβούλια. Οι εκπρόσωποι που τις απαρτίζουν έχουν σταλεί από τις συνελεύσεις των τμημάτων με συγκεκριμένες οδηγίες και γυρνάνε σ' αυτές τις συνελεύσεις για να αναφέρουν σχετικά με τη συζήτηση και το αποτέλεσμα της και, μετά από νέες διαβουλεύσεις, οι ίδιοι ή άλλοι εκπρόσωποι μπορούν να πάνε πίσω με νέες οδηγίες. Έτσι, δρουν σαν συνδετικοί κρίκοι ανάμεσα στους εργαζομένους των επιμέρους τμημάτων. Επίσης, οι εργοστασιακές επιτροπές δεν είναι ομάδες ειδικών που δίνουν οδηγίες στο πλήθος των μη ειδικών. Βέβαια, οι ειδικοί θα είναι απαραίτητοι, ατομικά ή σε ομάδες, για την αντιμετώπιση των ιδιόμορφων τεχνικών και επιστημονικών προβλημάτων. Όμως οι εργοστασιακές επιτροπές έχουν να ασχοληθούν με τα καθημερινά προβλήματα, τις αμοιβαίες σχέσεις, τη ρύθμιση της εργασίας, όπου ο καθένας είναι ειδικός και συγχρόνως άμεσα ενδιαφερόμενος. Ανήκει σ' αυτές να αποφασίσουν, μεταξύ άλλων, αν θα βάλουν σε εφαρμογή τις προτάσεις των ειδικών. Ούτε είναι οι εργοστασιακές επιτροπές όργανα υπεύθυνα για την καλή διεύθυνση του συνόλου, οπότε ο καθένας θα μπορούσε να μεταθέσει το δικό του μερίδιο ευθύνης σε μια απρόσωπη συλλογικότητα. Αντίθετα, ενώ αυτή η διεύθυνση είναι έργο όλων από κοινού, τα επιμέρους άτομα μπορεί να επιφορτίζονται με ειδικά καθήκοντα τα οποία να εκπληρώνουν με τις δικές τους ικανότητες, με πλήρη ευθύνη κι έχοντας όλη την τιμή για το επίτευγμα.

Όλοι όσοι παίρνουν μέρος στην εργασία, άντρες και γυναίκες, νεότεροι και γηραιότεροι, έχουν μερίδιο σαν ισότιμοι σύντροφοι σ' αυτή την εργοστασιακή οργάνωση, στην τρέχουσα εργασία καθώς και στη γενική ρύθμιση. Φυσικά, θα υπάρχουν μεγάλες διαφορές στο έργο του καθένα, που θα είναι ευκολότερο ή δυσκολότερο ανάλογα με τις δυνάμεις και τις ικανότητες, διαφορετικού χαρακτήρα ανάλογα με την κλίση και την επιδεξιότητα. Και, οπωσδήποτε, οι διαφορές στη γενική αντίληψη θα δώσουν μια υπεροχή στις συμβουλές των πιο οξυδερκών. Αρχικά, όταν εξαιτίας της κληρονομιάς του καπιταλισμού υπάρχουν μεγάλες διαφορές εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης, οι μάζες θα νιώσουν σαν σοβαρή ανεπάρκειά τους την έλλειψη ικανοποιητικών τεχνικών και γενικών γνώσεων. Τότε οι ολιγάριθμοι τεχνικοί υψηλής κατάρτισης και οι επιστήμονες πρέπει να λειτουργήσουν σαν τεχνικοί καθοδηγητές, χωρίς να αποκτούν εξαιτίας αυτού του γεγονότος διευθυντική ή κοινωνικά ηγετική θέση, χωρίς να αποκτούν άλλα προνόμια εκτός από την εκτίμηση των συντρόφων τους και το ηθικό κύρος που πάντα συνδέεται με την ικανότητα και τη γνώση.

Η οργάνωση ενός εργοστασίου είναι η συνειδητή διεύθυνση και σύνδεση όλων των επιμέρους διαδικασιών σ' ένα σύνολο. Όλες αυτές οι διασυνδέσεις αμοιβαία προσαρμοσμένων διαδικασιών μπορούν να αναπα-

ρασταθούν σ' ένα σχήμα με σαφή διάταξη, μια νοητική εικόνα της πραγματικής δραστηριότητας. Σαν τέτοια, η εικόνα αυτή υπήρχε κατά την πρώτη σχεδιοποίηση καθώς και στις μεταγενέστερες βελτιώσεις και επεκτάσεις. Η εικόνα αυτή πρέπει να υπάρχει και στο μυαλό όλων των συνεργαζομένων εργατών, όλοι πρέπει να έχουν μια διεξοδική αντίληψη αυτού που είναι κοινή τους υπόθεση. Ακριβώς όπως ένας χάρτης ή ένα διάγραμμα προσδιορίζει και δείχνει σε μια ξεκάθαρη και κατανοητή απ' όλους εικόνα τις συνάψεις μιας περίπλοκης ολότητας, έτσι και η συνολική κατάσταση της επιχείρησης, την κάθε στιγμή και σ' όλες της τις προεκτάσεις, πρέπει να γίνεται οφθαλμοφανής με τη βοήθεια ανάλογων παραστάσεων. Σε αριθμητική μορφή, αυτό πραγματοποιείται από τη λογιστική (καταστιχογραφία). Η λογιστική καταγράφει και προσδιορίζει όλα όσα συμβαίνουν στην παραγωγική διαδικασία: τι πρώτες ύλες μπαίνουν στο εργοστάσιο, τι μηχανές υπάρχουν, τι προϊόν αποδίδουν, πόση εργασία έχει ενσωματωθεί σε κάθε προϊόν, πόσες ώρες εργασίας προσφέρει κάθε εργάτης, τι προϊόντα παραδίδονται. Παρακολουθεί και περιγράφει τη ροή των υλικών διαμέσου της παραγωγικής διαδικασίας. Επιτρέπει κάθε στιγμή τη σύγκριση, μέσω περιεκτικών λογαριασμών, των αποτελεσμάτων με τις προβλέψεις των σχεδίων. Έτσι, η παραγωγή στο εργοστάσιο γίνεται μια νοητική ελεγχόμενη διαδικασία.

Η καπιταλιστική διεύθυνση των επιχειρήσεων γνωρίζει κι αυτή τον νοητικό έλεγχο της παραγωγής. Και στη δική της περίπτωση οι διάφορες διαδικασίες αναπαριστώνται με τον υπολογισμό και τη λογιστική. Υπάρχει όμως η θεμελιώδης διαφορά ότι ο καπιταλιστικός υπολογισμός είναι τελειώς προσαρμοσμένος στην οπτική γωνία της παραγωγής κέρδους. Τα βασικά δεδομένα που τον απασχολούν είναι οι τιμές και τα έξοδα, η εργασία και οι μισθοί είναι απλώς παράγοντες για τον υπολογισμό του προκύπτοντος κέρδους στον ετήσιο ισολογισμό. Στο νέο σύστημα παραγωγής, από την άλλη πλευρά, οι ώρες εργασίας είναι το βασικό δεδομένο, είτε εξακολουθούν ακόμα να εκφράζονται, στην αρχή, σε χρηματικές μονάδες, είτε εκφράζονται με την αληθινή τους μορφή. Στην καπιταλιστική παραγωγή, ο υπολογισμός και η λογιστική αποτελούν μυστικό της διεύθυνσης, των γραφείων. Δεν αφορούν τους εργάτες, αυτοί είναι αντικείμενα εκμετάλλευσης, είναι απλώς παράγοντες στον υπολογισμό του κόστους και της παραγωγής, εξαρτήματα των μηχανών. Στην παραγωγή κάτω από συνθήκες κοινής ιδιοκτησίας, η λογιστική είναι δημόσια υπόθεση, τα βιβλία είναι ανοιχτά για όλους. Οι εργάτες πάντα έχουν ολοκληρωμένη αντίληψη για την πορεία της όλης διαδικασίας. Μόνο αυτό τον τρόπο έχουν τη δυνατότητα να συζητήσουν τα ζητήματα συνελεύσεις των τμημάτων και στις εργοστασιακές επιτροπές και να αποφασίσουν τι πρέπει να γίνει. Τα αριθμητικά αποτελέσματα γίνονται πηλίκον οφθαλμοφανή με τη βοήθεια στατιστικών πινάκων, διαγραμμάτων και απεικονίσεων που δείχνουν την κατάσταση με την πρώτη μα-

Η πληροφόρηση αυτή δεν περιορίζεται στο προσωπικό του εργοστασίου, αποτελεί δημόσιο ζήτημα, οι πληροφορίες είναι προσιτές και σε όλους τους άλλους. Κάθε εργοστάσιο είναι απλώς ένα συστατικό στοιχείο της κοινωνικής παραγωγής και η σύνδεση των δραστηριοτήτων του με την υπόλοιπη κοινωνική εργασία εκφράζεται μέσω της λογιστικής. Έτσι, η επακριβής γνώση της παραγωγής που πραγματοποιείται σε κάθε επιχείρηση αποτελεί στοιχείο μιας γνώσης που είναι κοινή σε όλους τους παραγωγούς.

4. Η κοινωνική οργάνωση

Η εργασία είναι κοινωνική διαδικασία. Κάθε επιχείρηση είναι τμήμα του παραγωγικού σώματος της κοινωνίας. Η συνολική κοινωνική παραγωγή ανίσταται στη σύνδεση και συνεργασία τους. Όπως τα κύτταρα που απαρτίζουν ένα ζωντανό οργανισμό, έτσι κι αυτές δεν μπορούν να υπάρξουν μεμονωμένα και αποκομμένες από το σώμα. Επομένως, η οργάνωση της εργασίας μέσα στην επιχείρηση αποτελεί μόνο το ήμισυ του καθήκοντος των εργατών. Πάνω απ' αυτό, υπάρχει ένα ακόμα σημαντικότερο έργο: η σύνδεση των επιμέρους επιχειρήσεων, ο συνδυασμός τους σε μια κοινωνική οργάνωση.

Ενώ η οργάνωση μέσα στην επιχείρηση ήδη υπήρχε στον καπιταλισμό και έπρεπε απλώς να αντικατασταθεί από μια άλλη με νέα θεμέλια, η κοινωνική οργάνωση όλων των επιχειρήσεων σ' ένα σύνολο είναι -ή ήταν μέχρι πρόσφατα- κάτι τελείως καινούργιο, δίχως προηγούμενο. Σε τέτοιο μάλιστα βαθμό, ώστε σ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, η εγκαθίδρυση αυτής της οργάνωσης, στην οποία δινόταν η ονομασία «σοσιαλισμός», θεωρούνταν το πρωταρχικό καθήκον της εργατικής τάξης. Ο καπιταλισμός αποτελούνταν από μια ανοργάνωτη μάζα ανεξάρτητων επιχειρήσεων -«ένα συνωθούμενο πλήθος ξέχωρων ιδιωτικών επιχειρηματιών», όπως διατυπώνεται στο πρόγραμμα του αγγλικού Εργατικού Κόμματος- οι οποίες συνδέονταν μόνο από τις περιστασιακές σχέσεις της αγοράς και του ανταγωνισμού, με αποτέλεσμα τις χρεοκοπίες, την υπερπαραγωγή και την κρίση, την ανεργία και μια τεράστια σπατάλη υλικών και εργασιακής δύναμης. Για την κατάργηση αυτού του συστήματος, η εργατική τάξη έπρεπε να κατακτήσει την πολιτική εξουσία και να τη χρησιμοποιήσει για την οργάνωση της βιομηχανίας και της παραγωγής. Αυτός ο κρατικός σοσιαλισμός θεωρούνταν, εκείνα τα χρόνια, σαν το πρώτο βήμα μιας νέας εξέλιξης.

Τα τελευταία χρόνια, η κατάσταση άλλαξε, στο μέτρο που ο ίδιος ο καπιταλισμός άρχισε να χρησιμοποιεί την οργάνωση μέσω του κράτους. Εκείνο που τον παρακινεί δεν είναι απλώς η επιθυμία αύξησης της παραγωγικότητας και των κερδών μέσω ενός ορθολογικού προγραμματισμού της παραγωγής. Στη Ρωσία, υπήρχε η ανάγκη να καλυφθεί η καθυστέρη-

ση της οικονομικής ανάπτυξης μέσω μια προμελετημένες γοργής οργάνωσης της βιομηχανίας από τη μολσεβίκικη κυβέρνηση. Στη Γερμανία, η πάλη για την παγκόσμια κυριαρχία ήταν εκείνη που συνέτεινε στον κρατικό έλεγχο της παραγωγής και στην κρατική οργάνωση της βιομηχανίας. Η πάλη αυτή ήταν ένα τόσο δύσκολο έργο, ώστε μόνο με τη συγκέντρωση της εξουσίας επί του συνόλου των παραγωγικών δυνάμεων στα χέρια του κράτους μπορούσε η γερμανική καπιταλιστική τάξη να έχει μια πιθανότητα επιτυχίας. Στα πλαίσια της εθνικοσοσιαλιστικής οργάνωσης, η ιδιοκτησία και το κέρδος –έστω κι αν υφίστανται σημαντικές περικοπές για την κάλυψη των κρατικών αναγκών– παραμένουν στα χέρια του ιδιωτικού καπιταλιστή, αλλά ο έλεγχος των μέσων παραγωγής, η διεύθυνση και η διαχείρισή τους, έχει αναληφθεί από κρατικούς αξιωματούχους. Μέσω μιας αποτελεσματικής οργάνωσης, το κεφάλαιο και το κράτος εξασφαλίζουν για τον εαυτό τους την αμείωτη παραγωγή κερδών. Αυτή η οργάνωση του συνόλου της παραγωγής θεμελιώνεται στις ίδιες αρχές όπως και η οργάνωση μέσα στο εργοστάσιο: προσωπική εξουσία του γενικού διευθυντή της κοινωνίας, του Ηγέτη, του αρχηγού του κράτους. Σ' όλες τις περιπτώσεις όπου η κυβέρνηση αποκτά τον έλεγχο της βιομηχανίας, η εξουσίαση και ο καταναγκασμός παίρνουν τη θέση της παλιάς ελευθερίας των καπιταλιστών παραγωγών. Η πολιτική εξουσία των κρατικών αξιωματούχων ενισχύεται σε πολύ μεγάλο βαθμό από την οικονομική τους εξουσία, από τον έλεγχό τους στα μέσα παραγωγής, στο θεμέλιο της κοινωνίας.

Οι αρχές της εργατικής τάξης είναι τελείως αντίθετες απ' όλες τις σκοπιές. Η οργάνωση της παραγωγής από τους εργάτες θεμελιώνεται στην ελεύθερη συνεργασία: ούτε αφέντες, ούτε υπηρέτες. Ο συνδυασμός όλων των επιχειρήσεων σε μια κοινωνική οργάνωση πραγματοποιείται σύμφωνα με τις ίδιες αρχές. Ο μηχανισμός για την πραγματοποίηση αυτού του στόχου πρέπει να δημιουργηθεί από τους εργάτες.

Δεδομένου ότι είναι αδύνατον να μαζευτούν οι εργάτες όλων των εργοστασίων σε μία συγκέντρωση, μπορούν να εκφράσουν τη θέλησή τους μόνο μέσω εκπροσώπων. Τον τελευταίο καιρό δίνεται συνήθως σ' αυτά τα σώματα εκπροσώπων η ονομασία εργατικά συμβούλια. Κάθε συνεργαζόμενη ομάδα ή σύνολο εργαζομένων εκλέγει τα μέλη που θα εκφράσουν τις απόψεις τους και τις επιθυμίες τους στις συνεδριάσεις των συμβουλίων. Τα άτομα αυτά, που ήδη έχουν συμμετάσχει ενεργά στις συζητήσεις της ομάδας τους, έχουν έρθει στο προσκήνιο σαν ικανοί υπέρμαχοι των απόψεων που πλειοψήφησαν. Τώρα στέλνονται σαν φερέφωνα της ομάδας για να αντιπαραβάλλουν τις απόψεις αυτές με τις απόψεις των άλλων ομάδων και να βγει μια συλλογική απόφαση. Μολονότι οι προσωπικές τους ικανότητες παίζουν ένα ρόλο στο να πείσουν τους συναδέλφους και να αποσαφηνίσουν τα προβλήματα, η βαρύτητά τους δεν έγκειται στην προσωπική τους δύναμη, αλλά στη δύναμη της κοινότητας που τους έχει

εξουσιοδοτήσει. Εκείνο που βαραίνει δεν είναι οι απλές γνώμες, αλλά ακόμα περισσότερο, η θέληση και η προθυμία της ομάδας να ενεργήσει αναλόγως. Τη λειτουργία του εκπροσώπου θα την εκπληρώσουν διάφορα άτομα, ανάλογα με τα διάφορα ζητήματα που τίθενται και τα προβλήματα που προκύπτουν.

Το κυριότερο πρόβλημα, η βάση όλων των άλλων, είναι η ίδια η παραγωγή. Η οργάνωσή της έχει δύο όψεις, την καθιέρωση γενικών κανόνων και προτύπων και την καθαυτό πρακτική εργασία. Οι κανόνες και τα πρότυπα πρέπει να ρυθμίζουν τις αμοιβαίες σχέσεις στην εργασία, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις. Στον καπιταλισμό, ο κανόνας ήταν η εξουσία του αφέντη, του διευθυντή. Στον κρατικό καπιταλισμό, ήταν η ακόμα ισχυρότερη εξουσία του Ηγέτη, της κεντρικής κυβέρνησης. Τώρα όμως όλοι οι παραγωγοί είναι ελεύθεροι και ίσοι. Στον οικονομικό τομέα της εργασίας συντελείται τώρα η ίδια μεταβολή όπως, τους προηγούμενους αιώνες, στον πολιτικό τομέα με την άνοδο της αστικής τάξης. Όταν η διακυβέρνηση των πολιτών πήρε τη θέση της διακυβέρνησης του απόλυτου μονάρχη, αυτό δεν μπορούσε να σημαίνει ότι η αυθαίρετη βούλησή του θα αντικαθίστατο από την αυθαίρετη βούληση του καθένα. Σήμαινε ότι, στο εξής, τα δημόσια δικαιώματα και υποχρεώσεις θα ρυθμιζόνταν από νόμους βασισμένους στη γενική θέληση. Έτσι και τώρα, στον τομέα της εργασίας, η εξουσία του αφέντη παραχωρεί τη θέση της σε καθορισμένους από κοινού κανόνες οι οποίοι ρυθμίζουν τα κοινωνικά δικαιώματα και υποχρεώσεις, τόσο στην παραγωγή όσο και στην κατανάλωση. Η διατύπωσή τους θα είναι το πρώτο καθήκον των εργατικών συμβουλίων. Το καθήκον αυτό δεν είναι δύσκολο, δεν είναι ζήτημα βαθιάς μελέτης ούτε μπορεί να προκαλέσει σοβαρές διχογνωμίες. Οι κανόνες αυτοί θα αναδυθούν αμέσως στη συνείδηση του κάθε εργάτη σαν φυσική βάση της νέας κοινωνίας: η υποχρέωση του καθένα να συμμετέχει στην παραγωγή σύμφωνα με τις δυνάμεις του και τις ικανότητές του, το δικαίωμα του καθένα σ' ένα επαρκές μέρος του συλλογικού προϊόντος.

Πώς θα μπορούσε να μετρηθεί η ποσότητα εργασίας που έχει πραγματοποιηθεί και η ποσότητα προϊόντων την οποία δικαιούται ο καθένας; Σε μια κοινωνία όπου τα αγαθά παράγονται άμεσα για την κατανάλωση, δεν υπάρχει αγορά όπου να ανταλλάσσονται και δεν υπάρχει αξία, σαν έκφραση της εργασίας που εμπεριέχεται σ' αυτά, η οποία να προσδιορίζεται αυτόματα μέσα από τις διαδικασίες της αγοραπωλησίας. Στην περίπτωση αυτή η δαπανώμενη εργασία πρέπει να εκφραστεί άμεσα με τον αριθμό των ωρών. Οι διαχειριστικές υπηρεσίες καταγράφουν τις ώρες εργασίας που περιέχονται σε κάθε τεμάχιο ή μοναδιαία ποσότητα του προϊόντος, καθώς και τις ώρες εργασίας του κάθε εργάτη. Στους μέσους όρους για όλους τους εργάτες ενός εργοστασίου και τελικά, για όλα τα εργοστάσια της ίδιας κατηγορίας, οι επιμέρους διαφορές εξομαλύνονται και τα επιμέρους αποτελέσματα μπορούν να συγκριθούν μεταξύ τους.

Στις αρχές της μετάβασης, όταν θα πρέπει να αποκατασταθούν πολλές καταστροφές, το πρώτο πρόβλημα είναι να εδραιωθεί ο παραγωγικός μηχανισμός και να εξασφαλιστεί η συντήρηση του πληθυσμού. Είναι αρκετά πιθανό ότι η συνήθεια, που επιβάλλεται από τον πόλεμο και την πείνα, να διανέμονται τα απαραίτητα τρόφιμα δίχως διάκριση, απλώς θα συνεχιστεί. Είναι όμως πάρα πολύ πιθανό ότι, σ' αυτούς τους καιρούς ανασυγκρότησης, όπου όλες οι δυνάμεις πρέπει να χρησιμοποιηθούν πλήρως και όπου, επιπλέον, οι νέες ηθικές αρχές της κοινής εργασίας διαμορφώνονται μόνο βαθμιαία, το δικαίωμα στην κατανάλωση θα συνδεθεί με την πραγματοποίηση εργασίας. Το παλιό λαϊκό απόφθεγμα ότι όποιος δεν δουλεύει δεν θα τρώει, εκφράζει ένα ενστικτώδες αίσθημα δικαιοσύνης. Στην περίπτωση αυτή δεν σημαίνει μόνο την αναγνώριση της εργασίας ως βάσης της ζωής του ανθρώπου, αλλά και τη διακήρυξη του γεγονότος ότι τώρα έχει τεθεί τέλος στην καπιταλιστική εκμετάλλευση και στην ιδιοποίηση των καρπών της ξένης εργασίας από μια αργόσχολή τάξη που κατέχει τίτλους ιδιοκτησίας.

Αυτά δεν συνεπάγονται βέβαια ότι τώρα το σύνολο του προϊόντος θα διανέμεται στους παραγωγούς ανάλογα με τον χρόνο που έχει διαθέσει ο καθένας, ή, με άλλα λόγια, ότι κάθε εργάτης θα παίρνει, με τη μορφή προϊόντων, ακριβώς την ποσότητα ωρών εργασίας που έχει περάσει δουλεύοντας. Ένα σημαντικό μέρος της εργασίας πρέπει να αναλωθεί για την κοινή περιουσία, για την τελειοποίηση και διεύρυνση του παραγωγικού μηχανισμού. Στον καπιταλισμό, ένα μέρος της υπεραξίας εξυπηρετούσε αυτό τον σκοπό. Ο καπιταλιστής έπρεπε να χρησιμοποιήσει ένα μέρος τους κέρδους του, που συσσωρευόταν σαν νέο κεφάλαιο, για την ανακαίνιση, τη διεύρυνση και τον εκσυγχρονισμό του τεχνικού του εξοπλισμού, ωθούμενος από την ανάγκη να μην υποσκελιστεί από τους ανταγωνιστές του. Μ' αυτό τον τρόπο συντελούνταν η πρόοδος της τεχνικής στα πλαίσια των εκμεταλλευτικών δομών. Τώρα, στη νέα μορφή παραγωγής, η πρόοδος αυτή είναι κοινή μέριμνα των εργατών. Η διατήρησή τους στη ζωή αποτελεί το επιτακτικότερο, αλλά η οικοδόμηση της βάσης της μελλοντικής παραγωγής το λαμπρότερο μέρος του έργου τους. Έτσι, θα χρειαστεί να καθορίσουν ποιο μέρος της συνολικής εργασίας τους θα διατεθεί για την κατασκευή καλύτερων μηχανημάτων και αποτελεσματικότερων εργαλείων, για έρευνα και πειραματισμό, για τη διευκόλυνση της εργασίας και τη βελτίωση της παραγωγής.

Επιπλέον, ένα μέρος του συνολικού χρόνου και της συνολικής εργασίας της κοινωνίας θα πρέπει να διατεθεί για μη παραγωγικές αν και αναγκαίες δραστηριότητες, για γενικές διαχειριστικές λειτουργίες, εκπαίδευση, υγειονομική περίθαλψη. Τα παιδιά και οι ηλικιωμένοι θα παίρνουν το μερίδιό τους από το προϊόν χωρίς αντίστοιχη συμβολή. Τα άτομα που είναι ανίκανα προς εργασία θα πρέπει να συντηρηθούν. Και, ιδιαίτερα στους πρώτους καιρούς, θα υπάρχει μεγάλος αριθμός από ανθρώπινα

ερείπια που θα έχει αφήσει πίσω του ο παλιός καπιταλιστικός κόσμος. Τως επικρατήσει ο κανόνας ότι η παραγωγική εργασία αποτελεί καθήκον του νεότερου τμήματος των ενηλίκων, ή με άλλα λόγια, ότι αποτελεί καθήκον του καθένα στην περίοδο της ζωής όπου είναι ισχυρότερη η τάση και η ικανότητα για σθεναρή δραστηριότητα. Με τη γοργή αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, αυτό το διάστημα, ο χρόνος που χρειάζεται για την παραγωγή των αναγκαίων, θα μειώνεται συνεχώς και ένα διαρκώς μεγαλύτερο μέρος της ζωής θα μπορεί να αφιερωθεί σε άλλους σκοπούς και δραστηριότητες.

Η βάση της κοινωνικής οργάνωσης της παραγωγής συνίσταται σε μια προσεκτική διαχείριση, με τη μορφή της στατιστικής και της λογιστικής. Οι στατιστικές της κατανάλωσης των κάθε είδους αγαθών, οι στατιστικές της παραγωγικής ικανότητας των βιομηχανικών συγκροτημάτων, των μηχανών, του εδάφους, των ορυχείων και των μεταφορικών μέσων, οι στατιστικές του πληθυσμού και των πλουτοπαραγωγικών πηγών των πόλεων, των περιφερειών και των χωρών – όλα αυτά παρουσιάζουν το θεμέλιο της όλης οικονομικής διαδικασίας σε προσεκτικά διευθετημένες σειρές αριθμητικών στοιχείων. Οι στατιστικές των οικονομικών διαδικασιών ήταν ήδη γνωστές στον καπιταλισμό, αλλά παρέμεναν ατελείς εξαιτίας της ανεξαρτησίας και της περιορισμένης αντίληψης των ιδιωτικών επιχειρηματιών και έβρισκαν εφαρμογή σε μικρό μόνο βαθμό. Τώρα θα αποτελούν την αφετηρία της οργάνωσης της παραγωγής. Για να παραχθεί η σωστή ποσότητα αγαθών, χρειάζεται να είναι γνωστή η χρησιμοποιούμενη ή επιθυμητή ποσότητα. Ταυτόχρονα, η στατιστική, σαν συμπυκνωμένο εξαγόμενο της αριθμητικής καταγραφής της παραγωγικής διαδικασίας, σαν περιεκτική σύνοψη της λογιστικής, θα εκφράζει την πορεία της ανάπτυξης.

Η γενική λογιστική, που συμπεριλαμβάνει και περιστοιχίζει τις διαχειρίσεις των διάφορων επιχειρήσεων, τις συνδυάζει όλες σε μια αναπαράσταση της οικονομικής διαδικασίας της κοινωνίας. Σε διάφορα επίπεδα, καταγράφει όλη τη διαδικασία μετασχηματισμού της ύλης, παρακολουθώντας την από το στάδιο της πρώτης ύλης, διαμέσου όλων των εργοστασίων και όλων των φάσεων κατεργασίας, μέχρι τα τελικά καταναλώσιμα προϊόντα. Συνενώνοντας τα αποτελέσματα των συνεργαζομένων επιχειρήσεων μιας κατηγορίας σ' ένα ενιαίο σύνολο, συγκρίνει την αποτελεσματικότητά τους, βγάζει τον μέσο όρο των απαιτούμενων ωρών εργασίας και εστιάζει την προσοχή στις δυνατότητες προόδου. Μόλις πραγματοποιηθεί η οργάνωση της παραγωγής, η διαχείριση είναι το σχετικό απλό καθήκον ενός δικτύου αλληλοσυνδεδεμένων γραφείων υπολογισμού. Κάθε επιχείρηση, κάθε ομάδα συναφών επιχειρήσεων, κάθε κλάδος παραγωγής, κάθε πόλη ή περιφέρεια, τόσο για την παραγωγή όσο και για την κατανάλωση, έχει το δικό της γραφείο που φροντίζει για τη διαχείριση, συγκεντρώνει, επεξεργάζεται και συζητάει τα αριθμητικά στοιχεία και τους δίνει μια σαφή και προσιτή μορφή. Η συνδυασμένη

τους δραστηριότητα κάνει την υλική βάση της ζωής μια νοητικά ελεγχόμενη διαδικασία. Με τη μορφή ξεκάθαρης και καταληπτής αριθμητικής εικόνας, η παραγωγική διαδικασία γίνεται οφθαλμοφανής σε όλους. Έτσι, η ανθρωπότητα εποπτεύει και ελέγχει την ίδια της τη ζωή. Αυτό που οι εργάτες και τα συμβούλιά τους επινοούν και σχεδιάζουν στα πλαίσια της οργανωμένης συνεργασίας, παρουσιάζεται με σαφήνεια και εκφράζεται στα αριθμητικά στοιχεία της λογιστικής. Μόνο επειδή αυτά βρίσκονται διαρκώς μπροστά στα μάτια του κάθε εργάτη, γίνεται εφικτή η διεύθυνση της κοινωνικής παραγωγής από τους ίδιους τους παραγωγούς.

Αυτή η οργάνωση της οικονομικής ζωής είναι τελείως διαφορετική από τις μορφές οργάνωσης που αναπτύχθηκαν στον καπιταλισμό, είναι τελειότερη και απλούστερη. Οι πολυπλοκότητες και δυσκολίες της καπιταλιστικής οργάνωσης, που απαιτούσε την τόσο εκθειασμένη ιδιοφυΐα μεγάλων επιχειρηματιών, πάντοτε αφορούσαν την αμοιβαία πάλη τους, τα ευρήματα και τεχνάσματα των καπιταλιστικών εχθροπραξιών εν όψει της καθυπόταξης ή εκμηδένισης των ανταγωνιστών. Όλα αυτά έχουν τώρα εξαφανιστεί. Ο ξεκάθαρος στόχος, η κάλυψη των βιοτικών αναγκών της ανθρωπότητας, κάνει όλη τη δομή ξεκάθαρη και διάφανη. Η διαχείριση μεγάλων ποσοτήτων ουσιαστικά είναι ελάχιστα δυσκολότερη ή περιπλοκότερη από τη διαχείριση μικρών ποσοτήτων, αρκεί να προστεθούν μερικά μηδενικά στο τέλος των αριθμών. Οι ποικίλες ανάγκες και επιθυμίες, που ο πλούτος και η πολυμορφία τους στις μικρές ομάδες ανθρώπων είναι μετά βίας μικρότερα απ' ό,τι στις μεγάλες μάζες, μπορούν τώρα να εξασφαλιστούν ευκολότερα και πληρέστερα, εξαιτίας ακριβώς του μαζικού χαρακτήρα τους.

Η λειτουργία και η θέση της στατιστικολογιστικής διαχείρισης στην κοινωνία εξαρτάται από τον χαρακτήρα αυτής της κοινωνίας. Η δημοσιονομική διαχείριση των κρατών πάντοτε αποτελούσε αναγκαίο συστατικό στοιχείο της κεντρικής διακυβέρνησης και οι αξιωματούχοι που είχαν επιφορτισθεί μ' αυτό το καθήκον υπάγονταν απευθείας στους βασιλιάδες ή στους άλλους ηγεμόνες. Στον σύγχρονο καπιταλισμό, όποτε η παραγωγή υποτάσσεται σε μια πανταχού παρούσα κεντρική οργάνωση, αυτοί που έχουν στα χέρια τους την κεντρική διοίκηση είναι και ηγέτες της οικονομίας και μεταμορφώνονται σε άρχουσα γραφειοκρατία. Όταν στη Ρωσία η επανάσταση του 1917 οδήγησε στην ταχύρρυθμη επέκταση της βιομηχανίας, τα πλήθη των εργατών που συνωστίστηκαν στα νέα εργοστάσια, όντας ακόμα διαποτισμένα από την άξεστη αμάθεια του χωριού, δεν είχαν τη δύναμη να ελέγχουν τη διαμορφωόμενη κυριαρχία της γραφειοκρατίας που συγκροτούνταν τότε σε νέα άρχουσα τάξη. Όταν στη Γερμανία το 1933, ένα κόμμα με σιδερένια πειθαρχία κατέκτησε την κρατική εξουσία και έγινε το όργανο της κεντρικής της διοίκησης, πήρε στα χέρια του την οργάνωση όλων των δυνάμεων του καπιταλισμού.

Οι συνθήκες είναι ολότελα διαφορετικές όταν την παραγωγή την οργανώνουν οι εργάτες, σαν κύριοι της εργασίας τους και ελεύθεροι παραγωγοί. Η διαχείριση μέσω της στατιστικής και του υπολογισμού αποτελεί το ιδιαίτερο καθήκον ορισμένων ατόμων, ακριβώς όπως η σφυρηλάτηση του ατσαλιού ή η παραγωγή του ψωμιού αποτελεί το ιδιαίτερο καθήκον άλλων ατόμων, που είναι όλα τους εξίσου χρήσιμα και απαραίτητα. Οι εργάτες των γραφείων υπολογισμού δεν είναι ούτε υπηρέτες ούτε αφέντες. Δεν είναι υπάλληλοι στην υπηρεσία των εργατικών συμβουλίων, των οποίων θα έπρεπε να εκτελούν πιστά τις διαταγές. Είναι ομάδες εργατών που ρυθμίζουν οι ίδιοι συλλογικά την εργασία τους, διαθέτουν τα απαραίτητα σύνεργα, φέρνουν σε πέρας τα καθήκοντά τους σε διαρκή σύνδεση με τις ανάγκες του συνόλου, όπως και κάθε ομάδα εργατών. Είναι οι ειδήμονες που πρέπει να προμηθεύσουν τα βασικά στοιχεία για τις συζητήσεις και αποφάσεις των εργατικών συνελεύσεων και των συμβουλίων. Πρέπει να συγκεντρώσουν τα στοιχεία, να τα παρουσιάσουν με την εύληπτη μορφή πινάκων, διαγραμμάτων και σχημάτων, ώστε ο κάθε εργάτης να έχει ανά πάσα στιγμή μια καθαρή εικόνα για την πορεία των πραγμάτων. Η γνώση τους δεν είναι μια ιδιωτική ιδιοκτησία που τους προσδίδει εξουσία, δεν αποτελούν ένα σώμα που, κατέχοντας κατ' αποκλειστικότητα τις διαχειριστικές πληροφορίες, θα μπορούσε κατά κάποιο τρόπο να ασκήσει καθοριστική επιρροή. Το προϊόν της εργασίας τους, η στατιστική γνώση που απαιτείται για την πρόοδο της εργασίας, βρίσκεται στη διάθεση όλων. Αυτή η γενική γνώση είναι η βάση όλων των συζητήσεων και αποφάσεων των εργατών και των συμβουλίων τους, με τις οποίες πραγματοποιείται η οργάνωση της εργασίας.

Για πρώτη φορά στην ιστορία, η οικονομική ζωή, τόσο γενικά όσο και στις λεπτομέρειές της, βρίσκεται σαν ανοιχτό βιβλίο μπροστά στα μάτια ολόκληρης της ανθρωπότητας. Τα θεμέλια της κοινωνίας, που στον καπιταλισμό αποτελούσαν μια τεράστια μάζα κρυμμένη στα σκοτεινά βάθη και απλώς φωτίζονταν αμυδρά κατά καιρούς από μερικές στατιστικές για το εμπόριο και την παραγωγή, έχουν τώρα βγει στο άπλετο φως της ημέρας και είναι εμφανή στην κάθε λεπτομέρεια της διάρθρωσής τους. Στην περίπτωση αυτή έχουμε μια επιστήμη της κοινωνίας, που αποτελείται από μια κατάλληλα διευθετημένη γνώση των γεγονότων και με βάση την οποία γίνονται εύκολα αντιληπτές οι πρωταρχικές αιτιώδεις σχέσεις. Συνιστά τη βάση της κοινωνικής οργάνωσης της εργασίας ακριβώς όπως η γνώση των φυσικών γεγονότων, που συμπυκνώνονται κι αυτά σε αιτιώδεις σχέσεις, συνιστά τη βάση της τεχνικής οργάνωσης της εργασίας. Σαν γνώση των κοινών και απλών γεγονότων της καθημερινής ζωής, είναι προσιτή στον οποιονδήποτε και τον βοηθάει να επισκοπήσει και να αντιληφθεί τις ανάγκες του συνόλου καθώς και τη δική του συμμετοχή σ' αυτό. Αποτελεί τον πνευματικό εξοπλισμό μέσω του οποίου οι παραγωγοί είναι ικανοί να διευθύνουν την παραγωγή και να ελέγξουν τον κόσμο τους.

5. Αντιρρήσεις

Οι αρχές της νέας δομής της κοινωνίας φαίνονται τόσο φυσικές και εννόητες, ώστε ίσως δοθεί η εντύπωση πως υπάρχουν ελάχιστα περιθώρια για αμφιβολίες ή αντιρρήσεις. Οι αμφιβολίες απορρέουν από τις παλιές παραδόσεις που γεμίζουν το μυαλό με αραχνιασμένα φράγματα, μέχρις ότου τα σαρώσει ο ζωογόνος άνεμος της κοινωνικής δραστηριότητας. Οι αντιρρήσεις διατυπώνονται από τις άλλες τάξεις, που μέχρι τώρα κυριαρχούν στην κοινωνία. Ας εξετάσουμε λοιπόν πρώτα τις αντιρρήσεις της μπουρζουαζίας, της άρχουσας τάξης των καπιταλιστών.

Θα μπορούσε κανείς να πει ότι οι αντιρρήσεις των μελών της καπιταλιστικής τάξης δεν έχουν σημασία. Δεν μπορούμε να τους πείσουμε, ούτε κάτι τέτοιο είναι απαραίτητο. Οι ιδέες και οι πεποιθήσεις τους, όπως και οι δικές μας, είναι ταξικές, καθορισμένες από ταξικές συνθήκες διαφορετικές από τις δικές μας, από τη διαφορά στις συνθήκες ζωής και στην κοινωνική λειτουργία. Δεν χρειάζεται να τους πείσουμε με επιχειρήματα, αλλά να τους νικήσουμε με τη δύναμη.

Αλλά δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η καπιταλιστική εξουσία είναι σε μεγάλο βαθμό πνευματική, εξουσία πάνω στον νου των εργατών. Οι ιδέες της άρχουσας τάξης κυριαρχούν στην κοινωνία και διαποτίζουν τον νου των εκμεταλλευόμενων τάξεων. Κατά βάση, ριζώνουν εκεί χάρη στην εσωτερική ισχύ και αναγκαιότητα του συστήματος παραγωγής, στην τρέχουσα πραγματικότητα, εμφυτεύονται εκεί από την εκπαίδευση και την προπαγάνδα, από την επιρροή του σχολείου, της εκκλησίας, του τύπου, της λογοτεχνίας, του ραδιοφώνου, του κινηματογράφου. Όσο συμβαίνει αυτό, η εργατική τάξη, μην έχοντας συνείδηση της ταξικής της θέσης και αποδεχόμενη την εκμετάλλευση σαν κανονική βιοτική συνθήκη, δεν σκέφτεται για εξέγερση και δεν μπορεί να πολεμήσει. Τα μυαλά που είναι δέσμια των θεωριών των αφεντών δεν μπορούν να ελπίζουν στην κατάκτηση της ελευθερίας. Οι εργάτες πρέπει να υπερνικήσουν την πνευματική κυριαρχία του καπιταλισμού στο μυαλό τους προτού αποτινάξουν έμπρακτα αυτή την κυριαρχία. Ο καπιταλισμός πρέπει να νικηθεί θεωρητικά προτού νικηθεί υλικά. Γιατί μόνο τότε η ακλόνητη βεβαιότητα για την ορθότητα των αντιλήψεών τους καθώς και για το δίκαιο των σκοπών τους μπορεί να δώσει στους εργάτες την αυτοπεποίθηση που είναι απαραίτητη για τη νίκη. Γιατί μόνο τότε ο δισταγμός και η ανησυχία θα παραλύσουν τις δυνάμεις του εχθρού. Γιατί μόνο τότε τα αμφιταλαντευόμενα μεσαία στρώματα, αντί να πολεμάνε για τον καπιταλισμό, μπορούν ως ένα βαθμό να αντιληφθούν την αναγκαιότητα του κοινωνικού μετασχηματισμού και τα πλεονεκτήματα της νέας κοινωνίας.

Είμαστε κατά συνέπεια υποχρεωμένοι να αντιμετωπίσουμε τις αντιρρήσεις που διατυπώνονται από την πλευρά της καπιταλιστικής τάξης. Οι αντιρρήσεις αυτές απορρέουν άμεσα από τη δική της κοσμοθεώρηση.

Για την αστική τάξη, ο καπιταλισμός είναι το μόνο εφικτό και φυσικό κοινωνικό σύστημα, ή τουλάχιστον, εφόσον προηγήθηκαν μερικές πιο πρωτόγονες μορφές, η πιο ανεπτυγμένη τελική μορφή κοινωνίας. Επομένως, όλα τα φαινόμενα που παρουσιάζει ο καπιταλισμός δεν θεωρούνται προσωρινά αλλά φυσικά φαινόμενα, θεμελιωμένα στην αναλλοίωτη ανθρώπινη φύση. Η καπιταλιστική τάξη βλέπει την έντονη αποστροφή των εργατών για την καθημερινή τους εργασία καθώς και το γεγονός ότι υποκύπτουν μόνον εξαιτίας της αμείλικτης ανάγκης. Έτσι, συμπεραίνει ότι η μεγάλη μάζα των ανθρώπων νιώθει μια φυσική αποστροφή για την τακτική παραγωγική εργασία και γι' αυτό τον λόγο είναι καταδικασμένη στη φτώχεια - με εξαίρεση τη δραστήρια, πολυμήχανη και προικισμένη μειοψηφία, που αγαπάει την εργασία και τα μέλη της γίνονται ηγέτες, διευθυντές και καπιταλιστές. Κατά συνέπεια, αν οι εργάτες γίνουν συλλογικά κύριοι της παραγωγής χωρίς να υπάρχει η ανταγωνιστική αρχή της ατομικής ανταμοιβής για να υποκινεί την προσωπική προσπάθεια, η οκνηρή πλειοψηφία θα κάνει όσο μπορεί λιγότερα, επιχειρώντας να ζήσει από τα έργα μιας φιλόπονης μειοψηφίας και το αναπόφευκτο αποτέλεσμα θα ήταν η γενική ένδεια. Όλη η αξιωμαμαστη πρόοδος και η αφθονία που έφερε ο καπιταλισμός τον περασμένο αιώνα θα χάνονταν όταν θα έπαυε να υπάρχει το κίνητρο του προσωπικού συμφέροντος και η ανθρωπότητα θα βυθιζόταν ξανά στη βαρβαρότητα.

Για την ανασκευή τέτοιων αντιρρήσεων, αρκεί να τονίσουμε ότι αποτελούν τη φυσιολογική οπτική γωνία της άλλης πλευράς της κοινωνίας, της πλευράς της εκμεταλλεύτριας τάξης. Ποτέ στην ιστορία δεν ήταν οι παλιοί κυρίαρχοι ικανοί να αναγνωρίσουν την ικανότητα μιας νέας ανερχόμενης τάξης· περίμεναν μια αναπόφευκτη αποτυχία μόλις θα προσπαθούσε να πάρει στα χέρια της τις υποθέσεις της κοινωνίας. Και η νέα τάξη, που είχε συνείδηση των δυνάμεών της, μπορούσε να τις δείξει μόνο με την κατάκτηση της εξουσίας ή μετά απ' αυτήν. Έτσι και τώρα, οι εργάτες αποκτούν συνείδηση της εσωτερικής δύναμης της τάξης τους· η υπέρτερη γνώση τους για τη δομή της κοινωνίας και τον χαρακτήρα της παραγωγικής εργασίας τους δείχνει το αβάσιμο της καπιταλιστικής αντίληψης. Αναμφισβήτητα, θα χρειαστεί να αποδείξουν τις ικανότητές τους, αλλά όχι με τη μορφή προκαταρκτικής δοκιμασίας. Η δοκιμασία τους θα είναι ο αγώνας και η νίκη τους.

Τα παραπάνω δεν αποτελούν συζήτηση με την καπιταλιστική τάξη, αλλά με τους συντρόφους εργάτες. Οι αστικές ιδέες, που εξακολουθούν να διαποτίζουν μεγάλες μάζες εργατών, συνίστανται κυρίως στην αμφιβολία και την έλλειψη εμπιστοσύνης στις δικές τους δυνάμεις. Όσο μια τάξη δεν πιστεύει στον εαυτό της, δεν μπορεί να περιμένει ότι θα πιστέψουν σ' αυτήν άλλες κοινωνικές ομάδες. Αυτή η έλλειψη αυτοπεποίθησης, που αποτελεί σήμερα την κυριότερη αδυναμία, δεν μπορεί να εξαλειφθεί τελείως στον καπιταλισμό με τις τόσες εξαιρετικές και εξουθενωτικές επιδράσεις του. Σε καιρούς έκτακτης ανάγκης, όμως, η παγκό-

σμα κρίση και η επικείμενη καταστροφή, που εξωθούν την εργατική τάξη να εξεγερθεί και να πολεμήσει, θα την εξωθήσουν επίσης, μόλις νικήσει, να αναλάβει τον έλεγχο της παραγωγής. Τότε οι απαιτήσεις της αμείλικτης ανάγκης ποδοπατούν την εμφυτευμένη ατολμία και έλλειψη εμπιστοσύνης στις δυνάμεις τους και τα επιβαλλόμενα καθήκοντα αφυπνίζουν απρόσμενη ενεργητικότητα. Οτιδήποτε δισταγμοί ή αμφιβολίες κι αν υπάρχουν στο μυαλό τους, οι εργάτες γνωρίζουν καλύτερα από τον αργόσχολο κόσμο της ιδιοκτησίας τι είναι η εργασία, ότι μπορούν να δουλέψουν και θα δουλέψουν. Οι κόφεις αντιρρήσεις της καπιταλιστικής τάξης θα καταρρεύσουν μαζί της.

Σοβαρότερες αντιρρήσεις διατυπώνονται από άλλες πλευρές. Από ανθρώπους που θεωρούν τον εαυτό τους και θεωρούνται κι από άλλους, φίλοι, σύμμαχοι ή εκφραστές των συμφερόντων της εργατικής τάξης. Στα πρόσφατα χρόνια του καπιταλισμού υπάρχει μια πλατιά διαδεδομένη άποψη, στους κύκλους των διανοουμένων και των κοινωνικών μεταρρυθμιστών, των συνδικαλιστών ηγετών και των σοσιαλδημοκρατών, ότι η καπιταλιστική παραγωγή για κέρδος είναι κακή και ότι πρέπει να εξαφανιστεί και να παραχωρήσει τη θέση της σε κάποιο είδος σοσιαλιστικού συστήματος παραγωγής. Η οργάνωση της παραγωγής, λένε, είναι το μέσο για την παραγωγή αφθονίας για όλους. Η καπιταλιστική αναρχία του συνόλου της παραγωγής πρέπει να καταργηθεί και να αντικατασταθεί από μια οργάνωση παρόμοια με εκείνη που υπάρχει μέσα στο εργοστάσιο. Ακριβώς όπως σε μια καλοδιευθυνόμενη επιχείρηση η άρτια λειτουργία κάθε επιμέρους στοιχείου και η μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα του συνόλου εξασφαλίζονται από τη συγκεντρωτική εξουσία του διευθυντή και του επιτελείου του, έτσι και στην ακόμα περιπλοκότερη κοινωνική δομή η σωστή αλληλεπίδραση και σύνδεση όλων των μερών της μπορεί να εξασφαλιστεί μόνο με μια συγκεντρωτική διευθυντική εξουσία.

Η έλλειψη μιας τέτοιας διευθυντικής εξουσίας είναι, σύμφωνα με τα λεγόμενά τους, η αντίρρηση που πρέπει να διατυπωθεί εναντίον του συστήματος οργάνωσης μέσω των εργατικών συμβουλίων. Υποστηρίζουν ότι σήμερα η παραγωγή δεν είναι ο χειρισμός απλών εργαλείων που ο καθένας θα μπορούσε να ελέγχει εύκολα, όπως στα πρόσφορα χρόνια των προγόνων μας, αλλά η εφαρμογή των πιο αφηρημένων επιστημών που είναι προσιτές μόνο στα ικανά και μορφωμένα πνεύματα. Ισχυρίζονται ότι η ξεκάθαρη αντίληψη μιας περίπλοκης δομής και η πρόσφορη διαχείρισή της χρειάζονται ικανότητες που υπάρχουν μόνο σε λίγα προικισμένα άτομα, ότι το σύστημα των συμβουλίων αρνείται να δει πως οι περισσότεροι άνθρωποι διακατέχονται από ένα κοντόθυρο εγωισμό και δεν έχουν τις ικανότητες, όπως άλλωστε ούτε και το συμφέρον, να αναλάβουν αυτές τις μεγάλες ευθύνες. Και αν οι εργάτες απέρριπταν από ηλίθια αλαζονεία την καθοδήγηση των ικανότερων και προσπαθούσαν να διευθύνουν την παραγωγή και την κοινωνία στηριζόμενοι στον μεγάλο αριθμό τους, τότε,

όση εργατικότητα κι αν έδειχναν, η αποτυχία τους θα ήταν αναπόφευκτη. Σε κάθε εργοστάσιο θα επικρατούσε σύντομα χάος και το αποτέλεσμα θα ήταν η παρακμή. Θα αποτύχουν οπωσδήποτε, γιατί δεν μπορούν να συγκροτήσουν μια διευθυντική εξουσία με αρκετό κύρος ώστε να επιβάλει υπακοή κι έτσι να εξασφαλίσει την απρόσκοπτη λειτουργία αυτής της περίπλοκης οργάνωσης.

Πού μπορεί να βρεθεί μια τέτοια κεντρική εξουσία; Υποστηρίζουν πως ήδη την έχουμε: πρόκειται για την κυβέρνηση, για την κρατική εξουσία. Μέχρι τώρα η κυβέρνηση περιόριζε τις λειτουργίες της στα πλαίσια των πολιτικών υποθέσεων, τώρα θα πρέπει να τις επεκτείνει στις οικονομικές υποθέσεις (όπως ήδη υποχρεώνεται να κάνει σε μερικές δευτερεύουσες περιπτώσεις), στη γενική διεύθυνση της παραγωγής και της διανομής. Δεν είναι άραγε ο πόλεμος εναντίον της πείνας και της αθλιότητας εξίσου ή και περισσότερο σημαντικός από τον πόλεμο εναντίον των εξωτερικών εχθρών;

Όταν το κράτος διευθύνει τις οικονομικές δραστηριότητες, δρα σαν κεντρικός οργανισμός της κοινότητας. Οι παραγωγοί είναι κύριοι της παραγωγής, όχι σαν ξεχωρες μικρές ομάδες, αλλά όλοι μαζί, σαν το σύνολο της τάξης, σαν το σύνολο του πληθυσμού. Η δημόσια ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής σημαίνει, ως επί το πλείστον, κρατική ιδιοκτησία - όπου το κράτος, εννοείται, αντιπροσωπεύει το σύνολο του πληθυσμού. Το δημοκρατικό κράτος, φυσικά: εκείνο όπου ο λαός διαλέγει τους κυβερνήτες του. Μια κοινωνική και πολιτική οργάνωση όπου οι μάζες εκλέγουν τους ηγέτες τους σε όλα τα επίπεδα, στα εργοστάσια, στα συνδικάτα, στο κράτος, μπορεί να αποκληθεί καθολική δημοκρατία. Από τη στιγμή που θα εκλεγούν, οι ηγέτες αυτοί πρέπει βέβαια να υπακούονται αυστηρά. Γιατί μόνο μ' αυτό τον τρόπο, με την υπακοή στην εξουσία ικανών ηγετών της παραγωγής, μπορεί η όλη οργάνωση να λειτουργήσει ομαλά και ικανοποιητικά.

Αυτή είναι λοιπόν η άποψη των υπέρμαχων του κρατικού σοσιαλισμού. Είναι προφανές ότι αυτό το σχέδιο κοινωνικής οργάνωσης διαφέρει ριζικά από την αληθινή κυριαρχία των παραγωγών πάνω στην παραγωγή. Μόνο τυπικά είναι οι εργάτες κύριοι της εργασίας τους, όπως μόνο τυπικά είναι ο λαός κύριος του κράτους. Στις λεγόμενες δημοκρατίες, που αποκαλούνται έτσι δηλαδή, τα κοινοβούλια εκλέγονται με καθολική ψηφοφορία, οι κυβερνήσεις δεν αποτελούνται καθόλου από εκπροσώπους που ορίζει ο πληθυσμός σαν εκτελεστές της θέλησής του. Οι πάντες γνωρίζουν ότι σ' όλες τις χώρες, η κυβέρνηση βρίσκεται στα χέρια μικρών και συχνά κληρονομικών ή αριστοκρατικών ομάδων πολιτικών και υψηλών αξιωματούχων. Οι βουλευτές, που απαρτίζουν το σώμα των υποστηρικτών τους, δεν εκλέγονται από τους ψηφοφόρους σαν εντολοδόχοι για την εκπλήρωση της θέλησής τους. Ουσιαστικά, οι ψηφοφόροι έχουν να διαλέξουν ανάμεσα σε δύο ομάδες πολιτικών, που επιλέγονται, παρουσιάζονται και διαφημίζονται από τα δύο βασικά πολιτικά κόμματα, των ο-

ποιών οι ηγέτες, ανάλογα με τα αποτελέσματα, είτε σχηματίζουν την κυβέρνηση είτε στέκονται στο περιθώριο σαν «νόμιμη αντιπολίτευση» και περιμένουν τη σειρά τους¹. Οι κρατικοί αξιωματούχοι, που διαχειρίζονται τις διάφορες υποθέσεις, δεν επιλέγονται ούτε αυτοί από τον λαό, διορίζονται από τα πάνω, από την κυβέρνηση. Έστω κι αν μια επιδέξια προπαγάνδα τους παρουσιάζει σαν υπηρέτες του λαού, στην πραγματικότητα είναι κυβερνήτες και αφέντες του. Στο σύστημα του κρατικού σοσιαλισμού, αυτή ακριβώς η γραφειοκρατία των κρατικών αξιωματούχων, σημαντικά διογκωμένη, διευθύνει την παραγωγή. Αυτή έχει στη διάθεσή της τα μέσα παραγωγής, αυτή έχει την ανώτατη διοίκηση της εργασίας. Φροντίζει για την ομαλή πορεία των πάντων, διευθύνει την παραγωγική διαδικασία και καθορίζει την κατανομή του προϊόντος. Έτσι οι εργάτες έχουν νέους αφέντες, οι οποίοι τους δίνουν ένα μισθό και κρατάνε στη διάθεσή τους το υπόλοιπο μέρος του προϊόντος. Αυτό σημαίνει ότι οι εργάτες εξακολουθούν να είναι εκμεταλλεζόμενοι ο κρατικός σοσιαλισμός μπορεί εξίσου καλά να αποκληθεί κρατικός καπιταλισμός, ανάλογα με το πού δίνεται η έμφαση και με τη μεγαλύτερη ή μικρότερη επιρροή των εργατών.

Ο κρατικός σοσιαλισμός είναι ένα σχέδιο ανοικοδόμησης της κοινωνίας με βάση μια εργατική τάξη που είναι όπως την βλέπει και την γνωρίζει η μεσαία τάξη στον καπιταλισμό. Σ' αυτό που αποκαλείται σοσιαλιστικό σύστημα παραγωγής, το βασικό οικοδόμημα του καπιταλισμού διατηρείται εφόσον οι εργάτες θέτουν σε λειτουργία τις μηχανές υπό τις διαταγές αρχηγών, αλλά προικίζεται μ' ένα καινούργιο και βελτιωμένο άνω όροφο, μια άρχουσα τάξη φιλόνητων μεταρρυθμιστών στη θέση των καπιταλιστών που διψάνε για κέρδη. Πρόκειται για μεταρρυθμιστές που, σαν αληθινοί ευεργέτες της ανθρωπότητας, αφιερώνουν τις ικανότητές τους στον ιδανικό στόχο της απελευθέρωσης των εργαζομένων μαζών από τη στέρηση και την αθλιότητα.

Είναι εύκολο να κατανοηθεί γιατί, στη διάρκεια του 19ου αιώνα, όταν οι εργάτες μόλις είχαν αρχίσει να αντιστέκονται και να αγωνίζονται αλλά δεν ήταν ακόμα ικανοί να κυριαρχήσουν στην κοινωνία, αυτό το σοσιαλιστικό ιδεώδες βρήκε πολλούς υποστηρικτές. Όχι μόνο στους κόλπους των σοσιαλιζόντων μελών της μεσαίας τάξης που συμπονούσαν τις εξαθλιωμένες μάζες, αλλά και ανάμεσα στους ίδιους τους εργάτες.

1. Ο Πάνεκκουκ έχει προφανώς κατά νου την περίπτωση των αγγλοσαξωνικών χωρών, όπου κατά κανόνα την ψήφο των εκλογών την διεκδικούν δύο κόμματα (Συντηρητικοί εναντίον Εργατικών, Ρεπουμπλικάνοι εναντίον Δημοκρατικών κ.λπ.). Είναι φανερό πως δεν θα άλλαζε τίποτε αν η φράση αυτή έκανε λόγο για «αμερικά» και όχι για «δύο» κόμματα. Απλώς θα έπρεπε να γίνει επιπλέον μια αναφορά στις κομπίνες που αποτελούν το ουσιώδες μέρος της «πολιτικής ζωής». (Σημ. της γαλ. έκδ.)

Γιατί έβλεπαν να διαγράφεται μια προοπτική απελευθέρωσης από τον ζυγό τους απλώς με την έκφραση της γνώμης τους στις εκλογές, με τη χρησιμοποίηση της πολιτικής δύναμης της ψήφου τους ώστε να αναλάβουν την κυβέρνηση οι λυτρωτές τους αντί για τους καταπιεστές τους. Και αναμφίβολα, αν επρόκειτο απλώς για ζήτημα ήρεμης συζήτησης και ελεύθερης επιλογής μεταξύ καπιταλισμού και σοσιαλισμού από μέρους των μαζών, τότε ο σοσιαλισμός θα είχε πολλές πιθανότητες επιτυχίας.

Αλλά η πραγματικότητα είναι διαφορετική. Ο καπιταλισμός κυριαρχεί και υπερασπίζει την εξουσία. Μπορεί κανείς να έχει την ψευδαίσθηση ότι η καπιταλιστική τάξη θα εγκατέλειπε την εξουσία της, την κυριαρχία της, τα κέρδη της, την ίδια τη βάση της ύπαρξής της και επομένως και την ίδια της την ύπαρξη, εξαιτίας του αποτελέσματος των εκλογών ή ακόμα εξαιτίας μιας δημόσιας καμπάνιας, μιας έκφρασης της κοινής γνώμης μέσω μαζικών συγκεντρώσεων και διαδηλώσεων; Είναι φανερό ότι θα αγωνιστεί, πεπεισμένη για τα δικά της. Γνωρίζουμε ότι ακόμα και για τις μεταρρυθμίσεις, για την παραμικρή μεταρρύθμιση, στο καπιταλιστικό σύστημα χρειάστηκε να γίνουν αγώνες, όχι βέβαια μέχρις εσχάτων και ποτέ ή σπάνια με εμφύλιο πόλεμο και αιματοχυσία. Κι αυτό επειδή η κοινή γνώμη, δηλαδή η γνώμη της αστικής τάξης στη μεγάλη της πλειοψηφία, ευαισθητοποιημένη από την αποφασιστική αντίσταση των εργατών, είδε ότι τα αιτήματά τους δεν έθεταν σε κίνδυνο τον καπιταλισμό στην ουσία του, το ίδιο το κέρδος δεν διακυβευόταν. Επειδή, αντίθετα, έγινε κατανοητό ότι ο καπιταλισμός μάλλον θα ενισχυόταν, εφόσον οι μεταρρυθμίσεις κατευνάζουν τους εργάτες και τους προσκολλούν σταθερότερα στο υπάρχον σύστημα.

Αν πάντως διακυβευθεί η ύπαρξη της ίδιας της καπιταλιστικής τάξης, ως άρχουσας και εκμεταλλεύτριας τάξης, ολόκληρη η μεσαία τάξη τάσσεται στο πλευρό της. Αν απειληθεί η κυριαρχία της, η εκμετάλλευση, το κέρδος, όχι από μια πλασματική επανάσταση των εξωτερικών επιφάσεων αλλά από μια πραγματική επαναστατική ανατροπή των θεμελίων της κοινωνίας, τότε μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι θα αντισταθεί με όλα της τα μέσα. Ποια είναι λοιπόν η δύναμη που μπορεί να την νικήσει; Τα ατράνταχτα επιχειρήματα και οι καλές προθέσεις των γενναιόψυχων μεταρρυθμιστών αδυνατούν πλήρως να χαλιναγωγήσουν και ακόμα περισσότερο, να καταστρέψουν την ακλόνητη δύναμή της. Μόνο μια δύναμη στον κόσμο είναι ικανή να κατατροπώσει τον καπιταλισμό: η δύναμη της εργατικής τάξης. Η εργατική τάξη δεν μπορεί να απελευθερωθεί από άλλους, η απελευθέρωσή της μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο από την ίδια.

Όμως ο αγώνας θα είναι μακρόχρονος και σκληρός. Γιατί η δύναμη της καπιταλιστικής τάξης είναι τεράστια. Είναι σταθερά περιχαρακωμένη στο οικοδόμημα του κράτους και της κυβέρνησης, έχοντας στη διάθεσή της όλους τους θεσμούς και τους πόρους τους, το ηθικό τους κύρος καθώς και τα υλικά μέσα καταστολής. Ελέγχει όλους του θησαυρούς του

κόσμου και μπορεί να ξοδέψει απεριόριστα χρηματικά ποσά για να στρατολογήσει, να πληρώσει και να οργανώσει υποστηρικτές κι επίσης για να παρασύρει την κοινή γνώμη. Οι ιδέες και γνώμες της διαποτίζουν ολόκληρη την κοινωνία, γεμίζουν βιβλία και εφημερίδες και κυριαρχούν ακόμα και στο μυαλό των εργατών. Εδώ βρίσκεται η κυριότερη αδυναμία των μαζών. Έναντι της καπιταλιστικής τάξης, η εργατική τάξη διαθέτει βέβαια την αριθμητική υπεροχή, εφόσον ήδη αποτελεί την πλειοψηφία του πληθυσμού στις καπιταλιστικές χώρες. Έχει τη ζωτική οικονομική λειτουργία της, τον άμεσο έλεγχο στις μηχανές, τη δυνατότητά της να τις κινήσει ή να τις σταματήσει. Αλλά αυτά είναι ανώφελα όσο ο νους των εργατών εξαρτάται και εμποτίζεται από τις ιδέες των αφεντών, όσο οι εργάτες αποτελούν απομονωμένα, εγωιστικά, στενόμυαλα και ανταγωνιστικά άτομα. Από μόνα τους, ο αριθμός και η οικονομική σπουδαιότητα είναι σαν τις δυνάμεις ενός κοιμισμένου γίγαντα: πρώτα πρέπει να αφυπνιστούν και να ενεργοποιηθούν από την πάλη. Η γνώση και η ενότητα πρέπει να τα μετατρέψουν σε ενεργό δύναμη. Διαμέσου του αγώνα για την επιβίωση, εναντίον της εκμετάλλευσης και της μιζέριας, εναντίον της εξουσίας της καπιταλιστικής τάξης και του κράτους, διαμέσου του αγώνα για την κυριαρχία στα μέσα παραγωγής, οι εργάτες πρέπει να αποκτήσουν τη συνείδηση της θέσης τους, την ανεξαρτησία σκέψης, τη γνώση της κοινωνίας, την αλληλεγγύη και την αφοσίωση στην κοινότητά τους, την αδιάρρηκτη ταξική ενότητα που θα τους επιτρέψει να νικήσουν την καπιταλιστική εξουσία.

Δεν μπορούμε να προβλέψουμε ποιοι κληδωνισμοί της παγκόσμιας πολιτικής θα αφυπνίσουν αυτές τις δυνάμεις. Μπορούμε ωστόσο να είμαστε σίγουροι ότι δεν είναι ζήτημα μερικών χρόνων, ενός σύντομου επαναστατικού αγώνα. Πρόκειται για μια ιστορική διαδικασία που απαιτεί μια ολόκληρη εποχή επιτυχιών και αποτυχιών, συγκρούσεων και νηνεμίας, χωρίς όμως να παύει να υπάρχει μια ακατάπαυστη πρόοδος. Πρόκειται για ένα βαθύτατο μετασχηματισμό της κοινωνίας, όχι μόνο επειδή ανατρέπεται ο ταξικός συσχετισμός, επειδή αλλάζουν οι σχέσεις ιδιοκτησίας, επειδή αναδιοργανώνεται η παραγωγή σε καινούργιες βάσεις, αλλά κυρίως -κάτι που αποτελεί το καθοριστικό θεμέλιο όλων των παραπάνω- επειδή μετασχηματίζεται η ίδια η εργατική τάξη στη βαθύτερη ουσία της. Από πειθήνιοι υπήκοοι, οι εργάτες μετατρέπονται σε ελεύθερους και αυτοδύναμους κυρίους των πεπρωμένων τους, ικανούς να οικοδομήσουν και να διευθύνουν τον νέο τους κόσμο.

Ο μεγάλος σοσιαλιστής ανθρωπιστής Ρόμπερτ Οουεν είναι εκείνος που μας δίδαξε ότι, για μια αληθινή σοσιαλιστική κοινωνία, πρέπει να αλλάξει ο χαρακτήρας του ανθρώπου και ότι αυτός αλλάζει από το περιβάλλον και την εκπαίδευση. Συμπληρώνοντας τη θεωρία του προκατόχου του, ο μεγάλος κομμουνιστής μελετητής Καρλ Μαρξ μας δίδαξε ότι η ίδια η ανθρωπότητα πρέπει να αλλάξει το περιβάλλον της και να διαπαι-

δαγωγήσει τον εαυτό της με τον αγώνα, με την ταξική πάλη εναντίον της εκμετάλλευσης και της καταπίεσης. Η θεωρία του κρατικού σοσιαλισμού διαμέσου των μεταρρυθμίσεων είναι ένα άγονο και μηχανιστικό δόγμα, στο μέτρο που πιστεύει ότι για την κοινωνική επανάσταση αρκεί η αλλαγή των πολιτικών θεσμών, των εξωτερικών συνθηκών της ζωής, χωρίς τον εσωτερικό μετασχηματισμό του ανθρώπου που μετατρέπει τους πειθήνιους σκλάβους σε υπερήφανους και ψυχωμένους μαχητές. Ο κρατικός σοσιαλισμός, που αποτελούσε το πολιτικό πρόγραμμα της σοσιαλδημοκρατίας, ήταν ουτοπικός, εφόσον ισχυριζόταν πως θα εγκαθιδρύσει ένα νέο σύστημα παραγωγής απλώς με τον προσηλυτισμό των ανθρώπων σε νέες πολιτικές απόψεις διαμέσου της προπαγάνδας. Η σοσιαλδημοκρατία δεν μπορούσε, ούτε ήθελε, να οδηγήσει την εργατική τάξη σε μια πραγματική επαναστατική πάλη. Έτσι παρήκμασε όταν η σύγχρονη ανάπτυξη έκανε τον σοσιαλισμό που κερδίζεται με την ψήφο πεπαλαιωμένη ψευδαισθήση.

Πάντως, οι σοσιαλιστικές ιδέες εξακολουθούν να έχουν τη σημασία τους, αν και με διαφορετικό τρόπο τώρα. Έχουν διαδοθεί σ' ολόκληρη την κοινωνία, τόσο στα μέλη της μεσαίας τάξης που έχουν ευαισθητοποιηθεί απέναντι στα κοινωνικά προβλήματα, όσο και στις μάζες των εργατών. Εκφράζουν την έντονη επιθυμία για ένα κόσμο χωρίς εκμετάλλευση, η οποία συνδυάζεται στους εργάτες με την έλλειψη εμπιστοσύνης στις δικές τους δυνάμεις. Αυτή η κατάσταση πνευμάτων δεν θα εξαφανιστεί μονομιάς μετά τις πρώτες επιτυχίες, γιατί τότε ακριβώς οι εργάτες θα αντιληφθούν την απεραντοσύνη του καθήκοντός τους, τις ακόμα πελώριες δυνάμεις του κεφαλαίου, καθώς και το γεγονός ότι όλες οι παραδόσεις και οι θεσμοί του παλιού κόσμου τους φράζουν τον δρόμο. Όταν λοιπόν θα κοντοσταθούν αμφιταλαντευόμενοι, ο σοσιαλισμός θα υποδείξει αυτό που φαίνεται σαν ο ευκολότερος δρόμος, ο δρόμος που δεν είναι σπαρμένος με τόσο ανυπέρβλητες δυσκολίες και ατέλειωτες θυσίες. Γιατί εκείνη ακριβώς τη στιγμή, εξαιτίας της επιτυχίας των εργατών, πολλοί κοινωνικοί μεταρρυθμιστές θα ενταχθούν στις γραμμές τους σαν επιδέξιοι σύμμαχοι και φίλοι, θέτοντας τις ικανότητές τους στην υπηρεσία της ανερχόμενης τάξης και ζητώντας, φυσικά, σημαντικά πόστα για να δράσουν και να καθοδηγήσουν το κίνημα σύμφωνα με τις ιδέες τους. Αν οι εργάτες τούς ανεβάσουν στην εξουσία, αν εγκαταστήσουν και υποστηρίξουν μια σοσιαλιστική κυβέρνηση, τότε ο υπάρχων πανίσχυρος κρατικός μηχανισμός θα είναι διαθέσιμος για τους νέους στόχους και μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη νομοθετική κατάργηση της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και καθιέρωση της ελευθερίας. Πόσο ελκυστικότερος είναι αυτός ο τρόπος δράσης από τον αμειλικτο ταξικό πόλεμο! Ναι, χωρίς αμφιβολία και με το ίδιο αποτέλεσμα όπως στα επαναστατικά κινήματα του 19ου αιώνα, όταν οι μάζες που κατατρόπωσαν το παλιό καθεστώς στους δρόμους, κλήθηκαν στη συνέχεια να γυρίσουν στα σπίτια τους και στη δουλειά τους και να εμπιστευτούν την αυτοδιορισμένη «προσωρινή κυ-

βέρνηση» των πολιτικών η οποία ετοιμαζόταν να πάρει τα πράγματα στα χέρια της.

Η προπαγάνδισή της σοσιαλιστικής θεωρίας έχει την τάση να καλλιεργεί αμφιβολίες στο μυαλό των εργατών, να δημιουργεί ή να ενισχύει την έλλειψη εμπιστοσύνης στις δικές τους δυνάμεις και να εξασθενίζει τη συνείδηση του καθήκοντός τους και των δυνατοτήτων τους. Αυτή είναι η κοινωνική λειτουργία του σοσιαλισμού σήμερα καθώς και σε οποιαδήποτε στιγμή επιτυχίας των εργατών στους επερχόμενους αγώνες. Αντί του σκληρού αγώνα για την ελευθερία που ακτινοβολεί μπροστά τους, προσπαθεί να δαλεάσει τους εργάτες με τη θαμπή λάμψη μιας ήπιας νέας σκλαβιάς. Ιδιαίτερα όταν ο καπιταλισμός θα έχει δεχτεί ένα σοβαρό πλήγμα, όλοι όσοι δεν εμπιστεύονται ή και φοβούνται την απεριόριστη ελευθερία των μαζών, όλοι όσοι θέλουν να διατηρηθεί η διάκριση μεταξύ αφεντών και υποτακτικών, ανώτερων και κατώτερων, θα συσπειρωθούν γύρω απ' αυτή τη σημαία. Τα κατάλληλα συνθήματα θα λανσαριστούν στα γρήγορα: «τάξη» και «ασφάλεια» εναντίον «χάους», «σοσιαλισμός» και «οργάνωση» εναντίον «αναρχίας». Πράγματι, ένα οικονομικό σύστημα όπου οι εργάτες είναι οι ίδιοι αφέντες και κύριοι της εργασίας τους αποτελεί για τη μικροαστική σκέψη συνώνυμο της αναρχίας και του χάους. Έτσι ο μόνος ρόλος που μπορεί να παίζει ο σοσιαλισμός στο μέλλον είναι να σταθεί εμπόδιο στον δρόμο του αγώνα των εργατών για ελευθερία.

Ας ανακεφαλαιώσουμε: το σοσιαλιστικό σχέδιο ανασυγκρότησης που προτείνεται από τους μεταρρυθμιστές, είναι καταδικασμένο σε αποτυχία. Πρώτον, επειδή δεν έχουν τα μέσα για να δημιουργήσουν τις δυνάμεις που θα νικήσουν την εξουσία του καπιταλισμού. Δεύτερον, επειδή μόνο οι ίδιοι οι εργάτες μπορούν να το κάνουν αυτό. Αποκλειστικά και μόνο με τον δικό τους αγώνα, μπορούν να μετατραπούν στην πανίσχυρη δύναμη που απαιτείται γι' αυτό το καθήκον. Αυτόν ακριβώς τον αγώνα προσπαθεί να αποτρέψει ο σοσιαλισμός. Και, από τη στιγμή που οι εργάτες θα συντρίψουν την καπιταλιστική εξουσία και θα κατακτήσουν την ελευθερία, γιατί να την εγκαταλείψουν και να υποταχθούν σε νέους αφέντες;

Υπάρχει μια θεωρία που εξηγεί ακριβώς γιατί πρέπει και δεν μπορούν παρά να το κάνουν. Η θεωρία της ουσιαστικής ανισότητας των ανθρώπων. Υποστηρίζει ότι η ίδια η φύση τους κάνει διαφορετικούς: μια ικανή, προικισμένη και δραστήρια μειοψηφία ξεχωρίζει από τους κόλπους μιας ανίκανης, ηλίθιας και νωθής πλειοψηφίας. Παρ' όλες τις θεωρίες και τα διατάγματα που καθιερώνουν την τυπική και νομική ισότητα η προικισμένη και δραστήρια μειοψηφία παίρνει το προβάδισμα και η ανίκανη πλειοψηφία ακολουθεί και υπακούει.

Δεν είναι η πρώτη φορά που μια άρχουσα τάξη προσπαθεί να δικαιολογήσει κι έτσι να δικαιώσει, την κυριαρχία της σαν απόρροια μιας έμ-

φυτης διαφοράς ανάμεσα σε δύο είδη ανθρώπων, που οι μεν είναι προορισμένοι από τη φύση να καταδυναστεύουν και οι δε να καταδυναστεύονται. Η γαιοκτητική αριστοκρατία των προηγούμενων αιώνων υπεράσπιζε την προνομιούχα θέση της, καυχώμενη πως κατάγεται από μια ευγενέστερη ράτσα κατακτητών που είχε καθυποτάξει την κατώτερη ράτσα των κοινών ανθρώπων. Οι μεγάλοι καπιταλιστές δικαιολογούν την κυρίαρχη θέση τους με τον ισχυρισμό ότι αυτοί έχουν ευφυΐα, ενώ οι άλλοι άνθρωποι όχι. Με τον ίδιο τρόπο τώρα οι διανοούμενοι, θεωρώντας τους εαυτούς τους σαν δικαιωματικούς μελλοντικούς κυβερνήτες, ισχυρίζονται ότι υπερέχουν πνευματικά. Απαρτίζουν τη γοργά αυξανόμενη τάξη των αξιωματούχων πανεπιστημιακής μόρφωσης και των ελεύθερων επαγγελματιών, που έχουν ειδικευτεί στην πνευματική εργασία, στη μελέτη των βιβλίων και της επιστήμης και θεωρούν τους εαυτούς τους σαν τους ανθρώπους που είναι περισσότερο προικισμένοι με διάνοια. Επομένως, είναι προορισμένοι για ιθύνοντες της παραγωγής, ενώ οι ατάλαντες μάζες θα εκτελούν τη χειρωνακτική εργασία που δεν χρειάζεται ευφυΐα. Δεν είναι υπερασπιστές του κεφαλαίου, την εργασία δεν πρέπει να την διευθύνει το κεφάλαιο, αλλά η διάνοια. Και μάλιστα ακόμα περισσότερο, στο μέτρο που η κοινωνία έχει σήμερα μια τόσο περίπλοκη δομή, βασισμένη στις αφηρημένες και δυσπρόσιτες επιστήμες, ώστε μόνο η μεγαλύτερη οξύνοια είναι ικανή να την επισκοπήσει, να την κατανοήσει και να τη χειριστεί. Αν οι εργαζόμενες μάζες, από έλλειψη επίγνωσης, δεν αναγνωρίσουν αυτή την αναγκαιότητα της υπέρτερης διανοητικής ηγεμονίας, αν προσπαθήσουν απερίσκεπτα να πάρουν τη διεύθυνση στα χέρια τους, το αναπόφευκτο αποτέλεσμα θα είναι το χάος και η ερήμωση.

Θα πρέπει εδώ να σημειώσουμε ότι ο όρος «διανοούμενος» δεν σημαίνει τον κάτοχο διάνοιας. Οι «διανοούμενοι» είναι η ονομασία που δίνεται σε μια τάξη με ειδικές λειτουργίες στην κοινωνική και οικονομική ζωή, οι οποίες τις περισσότερες φορές απαιτούν πανεπιστημιακή μόρφωση. Η διάνοια, η ικανότητα κατανόησης, βρίσκεται σε ανθρώπους όλων των τάξεων, σε καπιταλιστές και τεχνίτες, σε αγρότες και εργάτες. Εκείνο που υπάρχει στους «διανοούμενους» δεν είναι μια υπέρτερη οξυδέρκεια, αλλά μια ιδιαίτερη ικανότητα χειρισμού των επιστημονικών αφαιρέσεων και τύπων -πολλές φορές απλώς απομνημόνευσής τους- σε συνδυασμό συνήθως με μια περιορισμένη αντίληψη των άλλων τομέων της ζωής. Στην αυταρέσκειά τους εμφανίζεται ένας ρηχός διανοητικισμός, που αγνοεί τα πολυάριθμα άλλα προσόντα που παίζουν σημαντικό ρόλο σ' όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες. Στον άνθρωπο υπάρχει ένα πλούσιο και ποικιλόμορφο πλήθος κλίσεων, διαφορετικού χαρακτήρα και βαθμού: αλλού υπάρχει η θεωρητική ικανότητα αφαίρεσης και αλλού η πρακτική επιδεξιότητα, αλλού η οξυδερκής κατανόηση και αλλού η πλούσια φαντασία, αλλού η γρήγορη αντίληψη και αλλού ο βαθύς στοχασμός, αλλού η ακλόνητη εμμονή στον σκοπό και αλλού ο ορμητικός αυθορμητισμός, αλλού το ακατάβλητο θάρρος στη δράση και στον αγώνα

και αλλού η ευρύτατη ηθική φιλανθρωπία. Όλα αυτά είναι αναγκαία στην κοινωνική ζωή· κατά σειρά και ανάλογα με τις περιστάσεις, καταλαμβάνουν την πρωτεύουσα θέση στις απαιτήσεις της πρακτικής δραστηριότητας και της εργασίας. Θα ήταν ανόητο να ξεχωρίσουμε μερικά σαν ανώτερα και άλλα σαν κατώτερα. Η διαφορά τους υποδηλώνει την προτίμησή και την ικανότητα των ανθρώπων για τα πιο ανόμοια είδη δραστηριότητας. Ανάμεσά τους, η ικανότητα αφηρημένης ή επιστημονικής μελέτης, που στον καπιταλισμό πολλές φορές εκφυλίστηκε σε περιορισμένη εκγύμναση, καταλαμβάνει τη σημαντική της θέση στην παρακολούθηση και διεύθυνση των τεχνικών διαδικασιών, αλλά μόνο σαν μια ικανότητα μεταξύ πολλών άλλων. Οπωσδήποτε, αυτοί οι άνθρωποι δεν έχουν κανένα λόγο να κοιτάζουν απ' υψηλού τις μη διανοούμενες μάζες. Μήπως ο ιστορικός Τρεβέλμαν, εξετάζοντας μια εποχή πριν από τρεις σχεδόν αιώνες, δεν έκανε λόγο για «τον πλούτο της φαντασίας, τη βαθύτητα των αισθημάτων, το σφρίγος και την ποικιλομορφία της ευφυΐας που συναντιούνται στους φτωχούς... μόλις αφυπνιστούν και βάλουν σε λειτουργία το μυαλό τους»;

Φυσικά, ως προς αυτά τα προσόντα μερικοί άνθρωποι είναι περισσότερο προικισμένοι από άλλους· μερικοί άντρες και γυναίκες με ιδιαίτερο ταλέντο ή ιδιοφυΐα ξεχωρίζουν από τους συνανθρώπους τους. Ίσως να είναι ακόμα πιο πολυάριθμοι απ' όσο φαίνεται τώρα στο καπιταλιστικό σύστημα, που αγνοεί, καταχράται και εκμεταλλεύεται τις ανθρώπινες ικανότητες. Η ελεύθερη ανθρωπότητα θα χρησιμοποιήσει τις ικανότητές της με τον καλύτερο τρόπο. Και η συνείδηση των ανθρώπων ότι προσφέρουμε τον καλύτερο εαυτό τους, προωθούν την κοινή υπόθεση, θα τους δίνει μεγαλύτερη ικανοποίηση από τα οποιαδήποτε υλικά προνόμια σ' ένα κόσμο εκμετάλλευσης.

Ας εξετάσουμε την αξίωση της τάξης των διανοουμένων για κυριαρχία της πνευματικής πάνω στη χειρωνακτική εργασία. Μήπως δεν πρέπει το μυαλό να κυβερνά το σώμα, τις σωματικές δραστηριότητες; Ασφαλώς ναι. Ο ανθρώπινος νους είναι το ανώτερο προϊόν της φύσης, οι διανοητικές του ικανότητες ανυψώνουν τον άνθρωπο πάνω από τα ζώα. Ο νους είναι το πολυτιμότερο στοιχείο του ανθρώπου, αυτός τον κάνει άρχοντα του κόσμου. Αυτό που κάνει την ανθρώπινη εργασία να ξεχωρίζει από τις δραστηριότητες των ζώων είναι ακριβώς η ηγεμονία του μυαλού, η επεξεργασία με τη σκέψη, ο στοχασμός και ο προγραμματισμός πριν από την εκτέλεση. Αυτή η πρωτοκαθεδρία της θεωρίας, των νοητικών δυνάμεων απέναντι στην πρακτική εργασία, ενισχύεται ολοένα περισσότερο, στο μέτρο που αυξάνεται η περιπλοκότητα της παραγωγικής διαδικασίας και η εξάρτησή της από την επιστήμη.

Αυτό δεν σημαίνει, πάντως, ότι οι πνευματικά εργαζόμενοι πρέπει να κυριαρχούν πάνω στους χειρωνακτές. Η αντίθεση μεταξύ πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας δεν έχει τις ρίζες της στη φύση, αλλά στην

κοινωνία, αποτελεί ένα τεχνητό ταξικό διαχωρισμό. Κάθε εργασία, ακόμα και η απλούστερη, είναι ταυτόχρονα πνευματική και χειρωνακτική. Όλα τα είδη εργασίας, μέχρις ότου η επανάληψη οδηγήσει στην αυτόματη εκτέλεσή τους, προϋποθέτουν απαραίτητως τη σκέψη. Αυτός ο συνδυασμός σκέψης και δράσης συνιστά ακριβώς τη γοητεία κάθε ανθρώπινης δραστηριότητας. Και αυτή η γοητεία εξακολουθεί να υφίσταται στα πλαίσια του φυσικού καταμερισμού της εργασίας, που προκύπτει από τις διαφορές των προτιμήσεων και των ικανοτήτων. Αλλά ο καπιταλισμός έχει διαστρέψει αυτές τις φυσικές συνθήκες. Για να αυξήσει το κέρδος, έχει εξωθήσει τον καταμερισμό της εργασίας στα έσχατα όρια μιας μονόπλευρης εξειδίκευσης. Ήδη τρεις αιώνες πριν, στις απαρχές του συστήματος της μανιφακτούρας, η ακατάπαυστη επανάληψη των ίδιων πάντοτε περιορισμένων χειρισμών μετέτρεψε την εργασία σε μονότονη ρουτίνα όπου, με την καταχρηστική εξάσκηση ορισμένων μελών του σώματος και ικανοτήτων εις βάρος των άλλων, το σώμα και το μυαλό ακρωτηριάστηκαν. Έτσι και τώρα ο καπιταλισμός, για να αυξήσει την παραγωγικότητα και το κέρδος, έχει διαχωρίσει το πνευματικό από το χειρωνακτικό μέρος της εργασίας και μετέτρεψε το καθένα απ' αυτά σε αντικείμενο ειδικευμένης εξάσκησης εις βάρος των άλλων ικανοτήτων. Τις δύο όψεις που φυσιολογικά συναπαρτίζουν την εργασία, τις κάνει αποκλειστικό καθήκον ξέχωρων επαγγελμάτων και διαφορετικών κοινωνικών τάξεων. Οι χειρωνακτες, εξαντλημένοι από τις ατέλειωτες ώρες μιας εργασίας στερημένης από πνευματικότητα και μέσα σε νοσηρό περιβάλλον, δεν μπορούν να αναπτύξουν τις πνευματικές τους ικανότητες. Οι διανοούμενοι, από την άλλη πλευρά, έχοντας κρατηθεί μακριά από την πρακτική εργασία και τη φυσική δραστηριότητα του σώματος διαμέσου της θεωρητικής τους εκπαίδευσης, υποχρεώνονται να καταφεύγουν σε τεχνητά υποκατάστατα. Και στις δύο περιπτώσεις, η ολοκληρωμένη ανθρώπινη ικανότητα ακρωτηριάζεται. Παρουσιάζοντας αυτό τον καπιταλιστικό εκφυλισμό σαν αναλλοίωτη ανθρώπινη φύση, η μία απ' αυτές τις τάξεις αξιώνει τώρα το προβάδισμα και την κυριαρχία πάνω στην άλλη.

Η αξίωση της τάξης των διανοουμένων για πνευματική κι επομένως και κοινωνική ηγεμονία, υποστηρίζεται και από μια ακόμα σειρά επιχειρημάτων. Ορισμένοι λόγιοι συγγραφείς έχουν ισχυριστεί ότι όλη η πρόοδος της ανθρωπότητας οφείλεται σε λίγες μεγαλοφυΐες. Οι ολιγάριθμοι αυτοί ερευνητές, εφευρέτες και στοχαστές οικοδόμησαν την επιστήμη, βελτίωσαν την τεχνική, συνέλαβαν νέες ιδέες και άνοιξαν καινούργιους δρόμους, για να τους ακολουθήσει και να τους μιμηθεί στη συνέχεια η μεγάλη μάζα των συνανθρώπων τους. Κάθε πολιτισμός θεμελιώνεται σ' αυτό τον μικρό αριθμό εξεχόντων πνευμάτων. Επομένως, το μέλλον της ανθρωπότητας, η παραπέρα πρόοδος του πολιτισμού εξαρτάται από την καλλιέργεια και την επιλογή τέτοιων ανώτερων ανθρώπων ενώ μια γενική ισοπέδωση θα την έβαζε σε κίνδυνο.

Ας υποθέσουμε ότι ο ισχυρισμός αυτός είναι σωστός. Θα μπορούσαμε τότε να απαντήσουμε, με αρκετή δόση ειρωνείας, ότι το δημιούργημα αυτών των ανώτερων διανοιών, ο αξιοθρήνητος κόσμος μας, είναι πράγματι εναρμονισμένο μ' αυτή τη στενή βάση και δεν προσφέρεται καθόλου για αυτοέπαινο. Αν αυτοί οι μεγάλοι πρόδρομοι μπορούσαν να δουν πού κατέληξαν οι ανακαλύψεις τους, δεν θα ήταν και πολύ υπερήφανοι. Αν εμείς δεν μπορούσαμε να τα καταφέρουμε καλύτερα, θα έπρεπε να απελπιστούμε για την ανθρωπότητα.

Όμως ο ισχυρισμός δεν είναι βάσιμος. Οποιος μελετήσει λεπτομερώς κάποια από τις μεγάλες ανακαλύψεις στην επιστήμη, στην τεχνική ή σπουδήποτε αλλού, θα εκπλαγεί από τον μεγάλο αριθμό ονομάτων που συνδέονται μαζί της. Αλλά στα μεταγενέστερα εκλαϊκευμένα και συνοπτικά ιστορικά εγχειρίδια, αυτή την πηγή τόσων επιδόσεων παρανοήσεων, μνημονεύονται και εκθειάζονται ελάχιστα μόνο κορυφαία ονόματα, λές και το επίτευγμα οφειλόταν αποκλειστικά σ' αυτούς. Έτσι τα άτομα αυτά χρίστηκαν ανυπέρβλητες μεγαλοφυΐες. Στην πραγματικότητα, όλες οι μεγάλες προόδους προήλθαν από ένα κοινωνικό περιβάλλον που τις κυοφορούσε, που απ' όλες τις πλευρές του ξεπηδούσαν οι νέες ιδέες, οι προτάσεις, οι σπινθηρισμοί της διορατικότητας. Κανένας από τους μεγάλους ανθρώπους, που εκθειάζονται στην ιστορία γιατί έκαναν τα αποφασιστικά και περίοπτα βήματα, δεν θα μπορούσε να επιτύχει κάτι τέτοιο αν δεν υπήρχε το έργο πολυάριθμων προδρόμων και δεν στηριζόταν στα επιτεύγματά τους. Κι άλλωστε, αυτοί οι τόσο προικισμένοι στοχαστές, που εξυμνήθηκαν στους μεταγενέστερους αιώνες σαν δημιουργοί της παγκόσμιας προόδου, δεν ήταν καθόλου οι πνευματικοί ηγέτες της εποχής τους. Συχνά ήταν άγνωστοι στους συγχρόνους τους και εργάζονταν ήρεμα σε συνθήκες απομόνωσης· τις περισσότερες φορές διώχθηκαν από τους καθυποταγμένες τάξεις και μάλιστα μερικές φορές διώχθηκαν από τους κυβερνώντες. Το σημερινό αντίστοιχό τους δεν είναι αυτοί οι θορυβώδεις διεκδικητές της πνευματικής ηγεσίας, αλλά και πάλι σιωπηλοί εργάτες, άγνωστοι ή σχεδόν άγνωστοι, ίσως μάλιστα χλευαζόμενοι ή διωκόμενοι. Μόνο σε μια κοινωνία ελεύθερων παραγωγών, που είναι ικανοί να εκτιμήσουν τη σπουδαιότητα των πνευματικών επιτευγμάτων και πρόθυμοι να τα εφαρμόσουν για την ευημερία όλων, η δημιουργική μεγαλοφυΐα θα αναγνωρισθεί και θα εκτιμηθεί από τους συνανθρώπους σ' όλη της την αξία.

Γιατί λοιπόν, από το έργο ζωής όλων αυτών των μεγαλοφυϊών του παρελθόντος, δεν μπόρεσε να προκύψει κάτι καλύτερο από τον σημερινό καπιταλισμό; Εκείνο που είχαν τη δυνατότητα να κάνουν, ήταν να βάλλουν τα επιστημονικά και τεχνικά θεμέλια μιας υψηλής παραγωγικότητας της εργασίας. Για λόγους που βρίσκονταν πέρα από τους ίδιους, η παραγωγικότητα αυτή έγινε πηγή τεράστιας ισχύος και πλούτου για την κυρίαρχη μειοψηφία που κατόρθωσε να μονοπωλήσει τους καρπούς αυτής

της προόδου. Πάντως, μια κοινωνία ελευθερίας και αφθονίας για όλους δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί από την οποιαδήποτε ανωτερότητα κάποιων ολιγάριθμων διαπρεπών ατόμων. Δεν εξαρτάται από το μυαλό των λίγων, αλλά από το ψυχικό σθένος των πολλών. Στο μέτρο που η δημιουργία αφθονίας εξαρτάται από την επιστήμη και την τεχνική, αυτές είναι ήδη επαρκείς. Αυτό που λείπει είναι οι κοινωνικές δυνάμεις που θα συνενώσουν τις μάζες των εργατών σε μια ισχυρή οργανωτική ενότητα. Η βάση της νέας κοινωνίας δεν είναι η γνώση που μπορούν να εγκολλωθούν και η τεχνική που μπορούν να μιμηθούν από άλλους, αλλά η αίσθηση κοινότητας και η οργανωμένη δραστηριότητα που μπορούν να καλλιεργήσουν μέσα τους. Αυτός ο νέος χαρακτήρας δεν μπορεί να εμφυτευθεί από άλλους, δεν μπορεί να προέλθει από την υπακοή στους οποιουσδήποτε αφέντες. Μπορεί να βλαστήσει μόνο από την ανεξάρτητη δράση, από τον αγώνα για ελευθερία, από την εξέγερση ενάντια στους αφέντες. Όλη η μεγαλοφυΐα των ανώτερων ατόμων δεν ωφελεί καθόλου σ' αυτή την περίπτωση.

Το μεγάλο αποφασιστικό βήμα στην πρόοδο της ανθρωπότητας, ο επικείμενος τώρα μετασχηματισμός της κοινωνίας, είναι ουσιαστικά μετασχηματισμός των εργαζομένων μαζών. Μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο με τη δράση, με την εξέγερση, με την προσπάθεια των ίδιων των μαζών· η ουσιαστική φύση του είναι η αυτοαπελευθέρωση της ανθρωπότητας. Απ' αυτή την άποψη, είναι σαφές ότι καμιά επιδέξια ηγεσία κάποιων *elit* διανοουμένων δεν μπορεί να βοηθήσει σ' αυτή την περίπτωση. Οποιαδήποτε απόπειρα επιβολής της θα ήταν τελείως βλαβερή, καθυστερώντας την αναγκαία πρόοδο και επομένως, επενεργώντας σαν αντιδραστική δύναμη. Οι αντιρρήσεις από την πλευρά των διανοουμένων, που βασίζονται στην τωρινή ανεπάρκεια της εργατικής τάξης, θα καταρριφθούν στην πράξη όταν οι παγκόσμιες συνθήκες θα υποχρεώσουν τις μάζες να ξαναρχίσουν τον αγώνα για την παγκόσμια επανάσταση.

6. Δυσκολίες

Μερικές ουσιαστικότερες δυσκολίες για την ανοικοδόμηση της κοινωνίας πηγάζουν από τις διαφορές αντίληψης που συνοδεύουν τις διαφορές στην ανάπτυξη και στο μέγεθος των επιχειρήσεων.

Από τεχνική και οικονομική σκοπιά, η κοινωνία κυριαρχείται από τις μεγάλες επιχειρήσεις, από το μεγάλο κεφάλαιο. Όμως οι ίδιοι οι μεγάλοι καπιταλιστές αποτελούν μόνο μια μικρή μειοψηφία της ιδιοκτητρίας τάξης. Βέβαια, έχουν πίσω τους ολόκληρη την τάξη των εισοδηματιών και των μετόχων. Αλλά αυτοί, σαν απλά παράσιτα, δεν μπορούν να προσφέρουν σταθερή υποστήριξη στα πλαίσια της πάλης των τάξεων. Έτσι το μεγάλο κεφάλαιο θα βρισκόταν σε στενόχωρη θέση αν δεν υποστηριζόταν από τη μικροαστική τάξη, απ' όλη την τάξη των μικρότερων

επιχειρηματιών. Για να εδραιώσει την κυριαρχία του στην κοινωνία, επωφελείται από τις ιδέες και τις αντιλήψεις που γεννιούνται στον κόσμο της μικρής επιχείρησης, κυριεύοντας εκεί το μυαλό τόσο των αφεντικών όσο και των εργατών. Η εργατική τάξη πρέπει να λάβει επαρκώς υπόψη αυτές τις ιδέες. Γιατί το καθήκον της και ο σκοπός της, που νοούνται με βάση την ανάπτυξη που πραγματοποιεί το μεγάλο κεφάλαιο, σ' εκείνους τους κύκλους γίνονται αντιληπτά και κρίνονται σύμφωνα με τις χαρακτηριστικές συνθήκες της μικρής επιχείρησης.

Στη μικρή καπιταλιστική επιχείρηση, ο προϊστάμενος είναι κατά κανόνα ο ιδιοκτήτης και μερικές φορές ο μοναδικός ιδιοκτήτης και αν δεν συμβαίνει αυτό, οι μέτοχοι είναι μερικοί φίλοι ή συγγενείς του. Είναι ο ίδιος διευθυντής για λογαριασμό του και συχνά ο καλύτερα καταρτισμένος από τεχνική άποψη. Στο πρόσωπό του οι δύο λειτουργίες του τεχνικού ηγέτη και του καπιταλιστή που ιδιοποιείται κέρδος δεν είναι διαχωρισμένες και μετά βίας μπορούν να διακριθούν. Το κέρδος του δεν φαίνεται να πηγάζει από το κεφάλαιό του αλλά από την εργασία του, όχι από την εκμετάλλευση των εργατών αλλά από τις τεχνικές ικανότητες του εργοδότη. Οι εργάτες του, που λίγοι έχουν προσληφθεί σαν ειδικευμένοι βοηθοί και οι άλλοι σαν ανειδίκευτοι, έχουν πλήρη επίγνωση της κατά κανόνα μεγαλύτερης πείρας και κατάρτισης του αφεντικού. Αυτό που στη μεγάλη επιχείρηση, με την άσκηση της τεχνικής διεύθυνσης από μισθωτά στελέχη, αποτελεί ένα ολοφάνερο μέτρο πρακτικής αποτελεσματικότητας -ο αποκλεισμός από την τεχνική διεύθυνση όσων έχουν τίτλους ιδιοκτησίας- θα έπαιρνε εδώ την οπισθοδρομική μορφή της απομάκρυνσης του καλύτερου τεχνικού ειδήμονα και της εγκατάλειψης αυτού του έργου σε λιγότερο καταρτισμένα ή ακατάλληλα άτομα.

Θα πρέπει να γίνει σαφές ότι εδώ δεν πρόκειται για μια πραγματική δυσκολία που θα μπορούσε να σταθεί εμπόδιο στην τεχνική οργάνωση της βιομηχανίας. Είναι δύσκολο να φανταστούμε ότι οι εργάτες της μικρής επιχείρησης θα ήθελαν να διώξουν τον καλύτερο ειδήμονα, έστω κι αν πρόκειται για το παλιό αφεντικό, εφόσον αυτός έχει ειλικρινή προθυμία να συνεργαστεί μαζί τους με όλη του την τεχνική κατάρτιση και σε συνθήκες ισότητας. Είναι άραγε αυτό αντίθετο προς τη βάση και τη θεωρία του νέου κόσμου, τον αποκλεισμό του καπιταλιστή; Η εργατική τάξη, όταν αναδιοργανώνει την κοινωνία πάνω σε καινούργιες βάσεις, δεν είναι υποχρεωμένη να εφαρμόσει κάποια θεωρία· απλώς, για να προσανατολίσει τα πρακτικά της μέτρα, έχει μια μεγάλη κατευθυντήρια αρχή. Αυτή η αρχή, που για τα οξυδερκή μυαλά είναι ο ζωντανός ακρογωνιαίος λίθος των πρακτικών επιτευγμάτων, διακηρύσσει ότι όσοι κάνουν τη δουλειά πρέπει και να τη ρυθμίζουν και ότι όλοι όσοι συνεργάζονται έμπρακτα στην παραγωγή έχουν στη διάθεσή τους τα μέσα παραγωγής, αποκλεισμένου κάθε ιδιοκτητικού ή καπιταλιστικού συμφέροντος. Στη βάση αυτής ακριβώς της αρχής, οι εργάτες θα αντιμετωπίσουν όλα τα προβλή-

ματα και τις δυσκολίες στην οργάνωση της παραγωγής και θα βρουν τις λύσεις.

Οποσδήποτε, οι τεχνικά καθυστερημένοι κλάδοι της παραγωγής, που αντιπροσωπεύονται από τις μικρές επιχειρήσεις, παρουσιάζουν ειδικές αλλά όχι και ουσιώδεις δυσκολίες. Το πρόβλημα της οργάνωσής τους μέσω αυτοκυβερνώμενων ενώσεων και της σύνδεσής τους με το κύριο σώμα της κοινωνικής οργάνωσης, πρέπει να λυθεί πρωταρχικά από τους εργάτες αυτών των κλάδων, αν και μπορεί να τους βοηθήσει και η συνεργασία από άλλες πλευρές. Μόλις η πολιτική και κοινωνική εξουσία βρεθεί σταθερά στα χέρια της εργατικής τάξης και οι ιδέες των εργατών για κοινωνική ανοικοδόμηση κυριαρχήσουν στα πνεύματα, φαίνεται ευνόητο ότι οποιοσδήποτε προθυμοποιηθεί να συνεργαστεί στην κοινότητα της εργασίας θα είναι ευπρόσδεκτος και θα βρει τη θέση και τα καθήκοντα που αρμόζουν στις ικανότητές του. Άλλωστε, εξαιτίας του αυξανόμενου αισθήματος κοινότητας και της επιθυμίας για αποτελεσματικότητα στην εργασία, οι παραγωγικές μονάδες δεν θα εξακολουθήσουν να είναι τα απομονωμένα μικροσκοπικά εργοστάσια των παλαιότερων καιρών.

Οι ουσιώδεις δυσκολίες βρίσκονται στην κατάσταση των πνευμάτων, στον τρόπο σκέψης που διαμορφώνουν οι συνθήκες της μικρής επιχείρησης σ' όλους όσους απασχολούνται εκεί, στα αφεντικά όπως και στους τεχνίτες ή τους εργάτες. Τους εμποδίζει να δουν το πρόβλημα του μεγάλου κεφαλαίου και της μεγάλης επιχείρησης σαν το πραγματικό και πρωταρχικό πρόβλημα. Είναι πάντως ευνόητο ότι οι συνθήκες της μικρής επιχείρησης, που αποτελούν τη βάση των ιδεών τους, δεν μπορούν να καθορίζουν τον μετασχηματισμό της κοινωνίας που έχει τις ρίζες του και την κινητήρια δύναμή του στο μεγάλο κεφάλαιο. Αλλά είναι εξίσου φανερό ότι μια τέτοια ανομοιότητα της γενικής αντίληψης μπορεί να αποτελέσει σημαντική πηγή διχογνωμιών και προστριβών, παρανοήσεων και δυσκολιών - δυσκολιών στον αγώνα και δυσκολιών στο δημιουργικό έργο. Στις συνθήκες της μικρής επιχείρησης, τα κοινωνικά και ηθικά χαρακτηριστικά αναπτύσσονται διαφορετικά απ' ό,τι στις μεγάλες επιχειρήσεις, η ιδέα της οργάνωσης δεν διακατέχει τα πνεύματα στον ίδιο βαθμό. Ενώ οι εργάτες μπορεί να είναι πιο πείσμονες και λιγότερο πειθήνιοι, τα αισθήματα της συντροφικότητας και της αλληλεγγύης είναι λιγότερο ανεπτυγμένα. Έτσι η προπαγάνδα θα πρέπει να παίζει μεγαλύτερο ρόλο σ' αυτή την περίπτωση, όχι με την έννοια της εγχάραξης ενός θεωρητικού πιστεύω, αλλά απλώς με την έννοια της παρουσίασης ευρύτερων αντιλήψεων για την κοινωνία γενικά, ώστε οι ιδέες να μην καθορίζονται από την περιορισμένη εμπειρία των δικών τους συνθηκών αλλά από τις ευρύτερες και ουσιαστικότερες συνθήκες της καπιταλιστικής εργασίας στο σύνολό της.

Αυτό ισχύει ακόμα περισσότερο για τον αγροτικό τομέα, όπου οι μικρές επιχειρήσεις είναι πολυαριθμότερες και μεγαλύτερης σπουδαιότη-

τας. Επιπλέον, υπάρχει και μια υλική διαφορά, γιατί σ' αυτή την περίπτωση η περιορισμένη ποσότητα του εδάφους έχει δημιουργήσει ένα ακόμα παράσιτο. Η απόλυτη αναγκαιότητα του εδάφους για βιοτικό χώρο και για την παραγωγή τροφίμων επιτρέπει στους ιδιοκτήτες του να εισπράτουν ένα ποσό απ' όλους όσους θέλουν να το χρησιμοποιήσουν, αυτό που στην πολιτική οικονομία αποκαλείται γαιοπρόσδος. Έτσι εδώ έχουμε, από τους παλιούς καιρούς, μια ιδιοκτησία που δεν βασίζεται στην εργασία και που προστατεύεται από την κρατική εξουσία και τον νόμο, μια ιδιοκτησία που συνίσταται αποκλειστικά σε πιστοποιητικά, σε τίτλους οι οποίοι κατοχυρώνουν την αξίωση σ' ένα συχνά μεγάλο μέρος του προϊόντος της κοινωνίας. Ο αγρότης που πληρώνει ενοίκιο στον γαιοκτήμονα ή τόκο στην κτηματική τράπεζα, ο πολίτης, καπιταλιστής ή εργάτης, που πληρώνει με το ενοίκιο του σπιτιού του μεγάλα ποσά για το γυμνό οικόπεδο, όλοι τους είναι αντικείμενα εκμετάλλευσης της έγγειας ιδιοκτησίας. Έναν αιώνα πριν, στην εποχή του μικρού καπιταλισμού, η διαφορά ανάμεσα στις δύο μορφές εισοδήματος, ανάμεσα στο εισόδημα του αγρότου γαιοκτήμονα και τα κερδισμένα με κόπο εισοδήματα του επιχειρηματία, του εργάτη και του τεχνίτη, θεωρούνταν τόσο έντονα σαν αδικαιολόγητη ληστεία, ώστε επανειλημμένα προτάθηκαν σχέδια κατάργησής της με την εθνικοποίηση του εδάφους. Αργότερα, όταν η καπιταλιστική ιδιοκτησία έπαιρνε ολοένα περισσότερο την ίδια μορφή τίτλων που αποφέρουν εισόδημα χωρίς εργασία, η αγροτική μεταρρύθμιση ξεχάστηκε. Ο ανταγωνισμός μεταξύ του καπιταλιστή και του γαιοκτήμονα, μεταξύ του κέρδους και της γαιοπροσόδου, εξαφανίστηκε. Η έγγεια ιδιοκτησία είναι τώρα απλώς μια από τις πολλές μορφές της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας.

Ο αγρότης που καλλιεργεί δικά του κτήματα, συνδυάζει τα χαρακτηριστικά τριών κοινωνικών τάξεων και τα εισοδήματά του περιλαμβάνουν αξεχώριστα μισθούς για την εργασία του, κέρδος από τη διαχείριση του αγροκτηματός του και την εκμετάλλευση των αγρογεωργικών και γαιοπρόσοδο από την ιδιοκτησία του. Στις προγενέστερες συνθήκες, που εν μέρει εξακολουθούν να επιβιώνουν σαν παραδόσεις ενός εξιδανικευμένου παρελθόντος, ο αγρότης παρήγε όλα σχεδόν τα απαραίτητα για τον εαυτό του και την οικογένειά του σε ιδιόκτητο ή νοικιασμένο έδαφος. Στη σύγχρονη εποχή, η γεωργία οφείλει να προμηθεύσει είδη διατροφής και για τον βιομηχανικό πληθυσμό, ο οποίος βαθμιαία σε όλες τις χώρες και διαρκώς περισσότερο στις καπιταλιστικές, αποτελεί την πλειοψηφία. Σε αντάλλαγμα, οι αγροτικές τάξεις παίρνουν τα προϊόντα της βιομηχανίας, που τα χρειάζονται για ολοένα περισσότερες χρήσεις. Αυτό δεν αποτελεί απλώς εσωτερική υπόθεση της κάθε χώρας. Το μεγαλύτερο μέρος των παγκόσμιων αναγκών σε δημητριακά καλύπτεται από μεγάλες επιχειρήσεις, που εκμεταλλεύονται τα παρθένα εδάφη των νέων ηπείρων με καπιταλιστικές μεθόδους. Κι αυτό, ενώ εξάντλησε την παρθένα γονιμό-

τητα αυτών των αγανών πεδιάδων, συμπίεσε μέσω του φυσικού ανταγωνισμού των φθηνών προϊόντων την πρόσοδο της ευρωπαϊκής έγγειας ιδιοκτησίας, προκαλώντας αγροτικές κρίσεις. Αλλά, επιπλέον, στα παλιά ευρωπαϊκά εδάφη, η αγροτική παραγωγή είναι σήμερα παραγωγή εμπορευμάτων για την αγορά. Οι αγρότες πουλάνε το μεγαλύτερο μέρος των προϊόντων τους και αγοράζουν τα απαιτούμενα για τη συντήρησή τους. Έτσι υφίστανται τα σκαμπανεβάσματα του καπιταλιστικού ανταγωνισμού, άλλοτε πιεζόμενοι από τις χαμηλές τιμές, πνιγμένοι από τις υποθήκες ή χρεοκοπώντας και άλλοτε επωφελούμενοι από τις ευνοϊκές συνθήκες. Δεδομένου ότι κάθε αύξηση της γαιοπροσόδου τείνει να οδηγεί σε υψηλότερες τιμές της γης, η αύξηση της τιμής των προϊόντων μετατρέπει τον καλιώ ιδιοκτήτη σε εισοδηματία, ενώ ο επόμενος ιδιοκτήτης, αρχίζοντας με μεγαλύτερα έξοδα, φτάνει στη χρεοκοπία αν πέσουν οι τιμές. Έτσι η οικονομική θέση της αγροτικής τάξης στο σύνολό της εξασθενίζει. Γενικά, η κατάσταση της και οι προοπτικές της στη σύγχρονη κοινωνία είναι από μια άποψη παρόμοιες με των μικρών καπιταλιστών ή ανεξάρτητων επιχειρηματιών στη βιομηχανία.

Όμως υπάρχουν διαφορές που οφείλονται στην περιορισμένη ποσότητα του εδάφους. Ενώ στη βιομηχανία ή στο εμπόριο όποιος έχει ένα μικρό κεφάλαιο μπορεί να διακινδυνεύσει να ανοίξει μια επιχείρηση και να αντιμετωπίσει τους ανταγωνιστές, ο αγρότης δεν μπορεί να κάνει το ίδιο όταν άλλοι κατέχουν τη γη που χρειάζεται. Για να μπορέσει να παράγει, πρέπει πρώτα να αποκτήσει το έδαφος. Στην καπιταλιστική κοινωνία, η ελεύθερη διάθεση του εδάφους είναι δυνατή μόνο σαν ιδιοκτησία. Αν δεν είναι κτηματίας, θα μπορέσει να εργαστεί και να εφαρμόσει τις γνώσεις και τις ικανότητές του μόνο υπομένοντας την εκμετάλλευση του κατόχου της γης. Έτσι η ιδιοκτησία και η εργασία είναι αζεχώριστα συνυφασμένες στο μυαλό του· ιδού τι βρίσκεται στη ρίζα του ιδιοκτητικού φανατισμού των αγροτών που έχει υποστεί επανειλημμένες κριτικές. Η ιδιοκτησία τού επιτρέπει να ζήσει, με σκληρή δουλειά, σ' όλα του τα χρόνια. Με την ενοικίαση ή πώληση της περιουσίας του, με τη συντήρησή του από την πρόσοδο του αδρανούς γαιοκτήμονα, η ιδιοκτησία τού επιτρέπει επίσης στα γεράματα να εξασφαλίσει τα μέσα διαβίωσης που ο κάθε εργάτης θα έπρεπε να δικαιούται μετά από μια ζωή μόχθου. Ο ακατάπαυστος αγώνας εναντίον των μεταβαλλομένων δυνάμεων της φύσης και του κλίματος, που εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις παραδοσιακές μεθόδους και την προσωπική ικανότητα, εφόσον η τεχνική μόλις αρχίζει να κατευθύνεται από τη σύγχρονη επιστήμη, επιδεινώνεται από την πίεση των καπιταλιστικών συνθηκών. Αυτός ο αγώνας έχει δημιουργήσει έναν ισχυρό και πείσιμονα ατομικισμό, ο οποίος κάνει τους αγρότες μια ιδιαίτερη τάξη με ιδιαίτερη νοοτροπία και αντιλήψεις, ξένη προς τις ιδέες και τους σκοπούς της εργατικής τάξης.

Πάντως, η σύγχρονη ανάπτυξη έχει επιφέρει κι εδώ μια σημαντική αλλαγή. Η τυραννική εξουσία των μεγάλων καπιταλιστικών *κονσέρν*, των

κτηματικών τραπεζών και των μεγιστάνων του σιδηροδρόμου, από τους οποίους εξαρτώνται οι αγρότες για τις πιστώσεις και τη μεταφορά των προϊόντων τους, τους συνέθλιψαν, τους κατέστρεψαν και μερικές φορές τους έφεραν στα πρόθυρα της εξέγερσης. Από την άλλη πλευρά, η ανάγκη της εξασφάλισης μερικών από τα πλεονεκτήματα της μεγάλης επιχείρησης για τη μικρή επιχείρηση, συνέβαλε πολύ στην ενίσχυση της συνεταιριστικής οργάνωσης, τόσο για την αγορά λιπασμάτων και υλικών όσο και για τη διοχέτευση των απαραίτητων τροφίμων στον συγκεντρωμένο πληθυσμό των πόλεων. Εκεί η ζήτηση ομοιόμορφων τυποποιημένων προϊόντων, όπως για παράδειγμα στη γαλακτοκομική παραγωγή, απαιτεί αυστηρούς κανονισμούς και ελέγχους, τους οποίους τα επιμέρους αγροκτήματα υποχρεώνονται να τηρούν. Έτσι οι αγρότες αποκτούν κάποιο αίσθημα κοινότητας και ο τραχύς ατομικισμός τους αναγκάζεται να κάνει πολλές παραχωρήσεις. Αλλά αυτή η ενσωμάτωση της εργασίας τους σε μια κοινωνική ολότητα παίρνει την καπιταλιστική μορφή της υποταγής σε μια εξωτερική ιθύνουσα δύναμη, θίγοντας έτσι το αίσθημα της ανεξαρτησίας.

Όλες αυτές οι συνθήκες καθορίζουν τη θέση της αγροτικής τάξης απέναντι στην αναδιοργάνωση της κοινωνίας από τους εργάτες. Οι αγρότες, μολονότι σαν ανεξάρτητοι διαχειριστές της δικής τους επιχείρησης μοιάζουν με τους βιομηχανικούς καπιταλιστές, συνήθως συμμετέχουν και οι ίδιοι στην παραγωγική εργασία, που εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις επαγγελματικές τους ικανότητες και γνώσεις. Αν και εισπράττουν πρόσοδο σαν γαιοκτήμονες, η ύπαρξή τους είναι συνυφασμένη με την κοπιαστική παραγωγική τους δραστηριότητα. Η διαχείριση και ο έλεγχός τους στο έδαφος υπό την ιδιότητα των παραγωγών, των εργατών, από κοινού με τους άλλους εργαζομένους, βρίσκονται σε απόλυτη συμφωνία με τις αρχές της νέας κοινωνίας. Ο έλεγχός τους στο έδαφος υπό την ιδιότητα των γαιοκτημόνων είναι τελείως αντίθετος προς αυτές τις αρχές. Όμως δεν έχουν μάθει ποτέ να κάνουν τη διάκριση ανάμεσα σ' αυτές τις τελείως διαφορετικές όψεις της θέσης τους. Επιπλέον, ο έλεγχος στο έδαφος υπό την ιδιότητα του παραγωγού, σύμφωνα με τις νέες αρχές, αποτελεί ένα κοινωνικό λειτουργήμα, μια εξουσιοδότηση της κοινωνίας, μια υπηρεσία που συνίσταται στον εφοδιασμό των συνανθρώπων με τρόφιμα και πρώτες ύλες, ενώ η παλιά παράδοση και ο καπιταλιστικός εγωκεντρισμός έχουν την τάση να τον θεωρούν αποκλειστικό προσωπικό δικαίωμα.

Αυτές οι διαφορές αντίληψης μπορεί να δημιουργήσουν πολλές διχογνωμίες και δυσκολίες ανάμεσα στις παραγωγικές τάξεις της βιομηχανίας και του αγροτικού τομέα. Οι εργάτες πρέπει να επιμείνουν με απόλυτη αυστηρότητα στην αρχή του αποκλεισμού όλων των εκμεταλλευτικών συμφερόντων της ιδιοκτησίας, αποδέχονται μόνο τα συμφέροντα που βασίζονται στην παραγωγική εργασία. Εξάλλου, για τους βιομηχανικούς εργάτες, την πλειονότητα του πληθυσμού, το να αποκοπούν από τα αγρο-

τικά προϊόντα σημαίνει λιμοκτονία, την οποία δεν μπορούν να ανεχθούν. Βέβαια, στις ευρωπαϊκές χώρες υψηλής εκβιομηχάνισης οι υπερωκεάνειες διακινήσεις προϊόντων, οι ανταλλαγές με άλλες ηπείρους που παράγουν τρόφιμα, παίζουν σημαντικό ρόλο. Αλλά δεν υπάρχει αμφιβολία ότι σε κάθε χώρα πρέπει με κάποιο τρόπο να εγκαθιδρυθεί μια κοινή οργάνωση της βιομηχανικής και της αγροτικής παραγωγής.

Το ζήτημα είναι ότι, ανάμεσα στους βιομηχανικούς εργάτες και τους αγρότες, ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο, υπάρχουν σημαντικές διαφορές νοοτροπίας και ιδεών αλλά όχι πραγματικές διαφορές ή συγκρούσεις συμφερόντων. Επομένως, θα υπάρξουν πολλές παρανοήσεις και δυσκολίες, πηγές διχογνωμίας και διαμάχης, αλλά όχι πόλεμος μέχρις εσχάτων όπως ανάμεσα στην εργατική τάξη και το κεφάλαιο. Αν και μέχρι τώρα τις περισσότερες φορές οι αγρότες, επηρεαζόμενοι από παραδοσιακά πολιτικά και κοντόθωρα κοινωνικά συνθήματα σαν υπέρμαχοι της ιδιοκτησίας, τάχθηκαν στο πλευρό του κεφαλαίου εναντίον των εργατών -κι αυτό μπορεί να εξακολουθήσει να συμβαίνει στο μέλλον- τελικά η λογική των πραγματικών τους συμφερόντων θα πρέπει να τους στρέψει εναντίον του κεφαλαίου. Αλλά αυτό δεν αρκεί. Σαν μικροεπιχειρηματίες, μπορεί να ικανοποιηθούν αν απελευθερωθούν από τις πιέσεις και την εκμετάλλευση μέσω μιας νίκης των εργατών, άσχετα αν οι ίδιοι έχουν βοηθήσει ή όχι. Αλλά τότε, σύμφωνα με τις ιδέες τους, θα πρόκειται για μια επανάσταση που τους κάνει απόλυτους και ελεύθερους ιδιωτικούς κατόχους της γης, ανάλογη με τις παλαιότερες αστικές επαναστάσεις. Ενάντια σ' αυτή την τάση, οι εργάτες πρέπει να αντιτάξουν με εντυατική προπαγάνδα τις νέες αρχές (η παραγωγή κοινωνική λειτουργία, κοινότητα όλων των παραγωγών που είναι κύριοι της εργασίας τους), καθώς και την ακλόνητη θέλησή τους να εγκαθιδρύσουν αυτή την κοινότητα της βιομηχανικής και της αγροτικής παραγωγής. Ενώ οι αγρότες παραγωγοί θα είναι αφέντες των εαυτών τους στη ρύθμιση και διεύθυνση της εργασίας τους υπό τη δική τους ευθύνη, η συνάρμοσή της με το βιομηχανικό μέρος της παραγωγής θα είναι κοινή υπόθεση όλων των εργατών και των κεντρικών τους συμβουλίων. Η συνεχής αμοιβαία επαφή τους θα προμηθεύσει στη γεωργία όλα τα υπάρχοντα τεχνικοεπιστημονικά μέσα και μεθόδους οργάνωσης για την αύξηση της αποτελεσματικότητας και παραγωγικότητας της εργασίας.

Τα προβλήματα που θέτει η οργάνωση της αγροτικής παραγωγής είναι εν μέρει του ίδιου είδους όπως και στη βιομηχανία. Στις μεγάλες επιχειρήσεις, όπως στα μεγάλα αγροκτήματα μαζικής παραγωγής καλαμποκιού, σιταριού και άλλων προϊόντων με τη βοήθεια εκμηχανισμένων μέσων, η ρύθμιση της εργασίας πραγματοποιείται από την κοινότητα των εργατών και τα συμβούλιά τους. Οπου είναι αναγκαίες οι μικρές παραγωγικές μονάδες, για μια προσεκτική και λεπτομερειακή ελεξεργασία, η συνεργασία θα παίζει σημαντικό ρόλο. Ο αριθμός και η ποικιλομορφία των μικρών αγροκτημάτων θα θέσει παρόμοια προβλήματα με τη μικρή

βιομηχανία και η διαχείρισή τους θα είναι έργο των αυτοκυβερνώμενων ενώσεών τους. Οι τέτοιου είδους τοπικές κοινότητες παρόμοιων αλλά ταυτόχρονα διαφοροποιημένων αγροκτημάτων θα είναι ίσως αναγκαίες για να απαλλάξουν την κοινωνική διαχείριση στο σύνολό της από την υποχρέωση να ασχολείται και να υπολογίζει την κάθε μικρή μονάδα χωριστά. Όλες αυτές οι μορφές οργάνωσης δεν μπορούν να προβλεφθούν, θα επινοηθούν και θα οικοδομηθούν από τους παραγωγούς όταν θα βρεθούν αντιμέτωποι με τις πρακτικές αναγκαιότητες.

7. Η συμβουλευτική οργάνωση

Το κοινωνικό σύστημα για το οποίο κάνουμε λόγο εδώ θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σαν μια μορφή κομμουνισμού, αν η ονομασία αυτή δεν χρησιμοποιούνταν από την παγκόσμια προπαγάνδα του «Κομμουνιστικού Κόμματος» για το σύστημα του κρατικού σοσιαλισμού υπό κομματική δικτατορία. Αλλά τι είναι μια ονομασία; Πάντα γίνεται κατάχρηση των ονομασιών με σκοπό την εξαπάτηση των μαζών, που οι οικείοι φθόγγοι τις εμποδίζουν να χρησιμοποιήσουν το μυαλό τους με κριτικό τρόπο και να αναγνωρίσουν ξεκάθαρα την πραγματικότητα. Αντί λοιπόν να ψάξουμε για τη σωστή ονομασία, είναι προτιμότερο να εξετάσουμε από πιο κοντά το πρωταρχικό χαρακτηριστικό του συστήματος: τη συμβουλευτική οργάνωση.

Τα εργατικά συμβούλια είναι η μορφή αυτοκυβέρνησης που, στους επερχόμενους καιρούς, θα αντικαταστήσει τις μορφές διακυβέρνησης του παλιού κόσμου. Όχι βέβαια για πάντα: καμιά τέτοια μορφή δεν είναι αιώνια. Όταν η ζωή και η εργασία σε συνθήκες κοινότητας είναι φυσική συνήθεια, όταν η ανθρωπότητα ελέγχει πλήρως τη ζωή της, η αναγκαιότητα παραχωρεί τη θέση της στην ελευθερία και οι αυστηροί κανόνες δικαιοσύνης που είχαν εγκαθιδρυθεί προηγουμένως διαλύονται μέσα στην αυθόρμητη συμπεριφορά. Τα εργατικά συμβούλια αποτελούν τη μορφή οργάνωσης στη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου όπου η εργατική τάξη αγωνίζεται για την επικράτηση, καταστρέφει τον καπιταλισμό και οργανώνει την κοινωνική παραγωγή. Για να γνωρίσουμε τον αληθινό τους χαρακτήρα είναι σκόπιμο να τα συγκρίνουμε με τις υπάρχουσες μορφές οργάνωσης και διακυβέρνησης, που η συνήθεια παρουσιάζει στο μυαλό των ανθρώπων σαν αυτονόητες.

Οι κοινότητες που είναι πολύ μεγάλες για να συγκεντρωθούν σε μια συνάθροιση πάντοτε ρυθμίζουν τις υποθέσεις τους μέσω εκπροσώπων, μέσω πληρεξουσίων. Έτσι οι δημότες των ελεύθερων μεσαιωνικών πόλεων διαχειρίζονταν τις υποθέσεις τους μέσω δημοτικών συμβουλίων, ενώ η αστική τάξη όλων των σύγχρονων χωρών, ακολουθώντας το παράδειγμα της Αγγλίας, έχει το κοινοβούλιό της. Όταν κάνουμε λόγο για διαχεί-

ριση των υποθέσεων από εκλεγμένους εκπροσώπους, ο νους μας πηγαίνει πάντα στα κοινοβούλια, κατά συνέπεια τα εργατικά συμβούλια πρέπει να τα συγκρίνουμε κυρίως με τα κοινοβούλια για να διακρίνουμε τα βασικά τους χαρακτηριστικά. Είναι ευνόητο ότι, με τις μεγάλες διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στις τάξεις και τους σκοπούς τους, τα αντιπροσωπευτικά τους σώματα δεν μπορεί παρά να έχουν κι αυτά ριζικές διαφορές.

Η διαφορά αυτή χτυπάει αμέσως στο μάτι: τα εργατικά συμβούλια ασχολούνται με την εργασία, έχουν να ρυθμίσουν την παραγωγή, ενώ τα κοινοβούλια είναι πολιτικά σώματα, που συζητάνε και αποφασίζουν για τους νόμους και τις κρατικές υποθέσεις. Ωστόσο, η πολιτική και η οικονομία δεν είναι τελείως ασύνδετοι τομείς. Στον καπιταλισμό, το κράτος και το κοινοβούλιο παίρνουν τα μέτρα και θεσπίζουν τους νόμους που χρειάζονται για την ομαλή πορεία της παραγωγής, όπως για παράδειγμα για την ασφάλεια των συναλλαγών, για την προστασία του εμπορίου και της βιομηχανίας, της επιχειρηματικής δραστηριότητας και των μετακινήσεων στο εσωτερικό και στο εξωτερικό, για την απονομή της δικαιοσύνης, για την κοπή νομισμάτων και την ομοιομορφία των μέτρων και των σταθμών. Αλλά και το πολιτικό τους έργο, που εκ πρώτης όψεως δεν συνδέεται με την οικονομική δραστηριότητα, αφορά τις γενικές κοινωνικές συνθήκες, τις σχέσεις μεταξύ των διαφόρων τάξεων, που αποτελούν το θεμέλιο του συστήματος παραγωγής. Έτσι η πολιτική, η δραστηριότητα των κοινοβουλίων, μπορεί με μια ευρύτερη έννοια να θεωρηθεί επιβλητικό στοιχείο της παραγωγής.

Ποια είναι λοιπόν στον καπιταλισμό η διάκριση μεταξύ πολιτικής και οικονομίας; Η σχέση τους είναι ανάλογη με τη σχέση μεταξύ γενικής ρύθμισης και συγκεκριμένης πρακτικής. Το καθήκον της πολιτικής είναι να εγκαθιδρύσει τις κοινωνικές και νομικές συνθήκες που επιτρέπουν την ομαλή πορεία της παραγωγικής εργασίας ενώ η ίδια η παραγωγική εργασία είναι έργο των πολιτών. Έτσι υπάρχει καταμερισμός καθηκόντων. Οι γενικές ρυθμίσεις, αν και είναι μια απαραίτητη βάση, αποτελούν μικρό μόνο μέρος της κοινωνικής δραστηριότητας, επικουρικό της καθαυτή εργασίας και μπορούν να αφεθούν σε μια μειονότητα ιθυνόντων πολιτικών. Η ίδια η παραγωγική εργασία, η βάση και το περιεχόμενο της κοινωνικής ζωής, απαρτίζεται από τις ξέχωρες δραστηριότητες πο' αριθμόν παραγωγών και απορροφά όλη τη ζωή τους. Το ουσιαστικό μέρος της κοινωνικής δραστηριότητας είναι το προσωπικό έργο. Εάν ο καθένας κοιτάει τη δουλειά του και φέρνει σε πέρας το καθήκον του, η κοινωνία στο σύνολό της λειτουργεί καλά. Πού και πού, σε τακτά χρονικά διαστήματα, τις ημέρες των κοινοβουλευτικών εκλογών, οι πολίτες πρέπει να δώσουν προσοχή στις γενικές ρυθμίσεις. Μόνο σε καιρούς κοινωνικής κρίσης, θεμελιωδών αποφάσεων και έντονων διαμαχών, εμφύλιας σύρραξης και επανάστασης, χρειάστηκε να αφιερώσει η μάζα των πολιτών όλο τον χρόνο της και τις δυνάμεις της στις γενικές ρυθμίσεις. Μόλις ρυθμίζονταν τα θεμελιώδη ζητήματα, μπορούσαν να επιστρέψουν στις προσω-

πικές τους ασχολίες και να αφήσουν ξανά αυτές τις γενικές υποθέσεις στη μειονότητα των ειδημόνων, στους νομομαθείς και τους πολιτικούς, στο κοινοβούλιο και την κυβέρνηση.

Η οργάνωση της κοινής παραγωγής μέσω των εργατικών συμβουλίων είναι τελείως διαφορετική. Η κοινωνική παραγωγή δεν είναι διαιρεμένη σ' έναν αριθμό ξέχωρων επιχειρήσεων, που αντιπροσωπεύουν το περιορισμένο έργο ενός ατόμου ή μιας ομάδας, τώρα αποτελεί μια συνεκτική ολότητα, αντικείμενο μέριμνας του συνόλου των εργατών, διακατέχει τον νου τους σαν κοινό έργο όλων. Η γενική ρύθμιση δεν είναι δευτερεύον ζήτημα που αφήνεται σε μια μικρή ομάδα ειδικών, είναι το πρωταρχικό ζήτημα και απαιτεί την προσοχή όλων από κοινού. Δεν υπάρχει κανένας διαχωρισμός μεταξύ πολιτικής και οικονομίας ως επιμέρους δραστηριοτήτων ενός σώματος ειδικών και της μεγάλης μάζας των παραγωγών. Για την ενιαία κοινότητα των παραγωγών, η πολιτική και η οικονομία έχουν τώρα συγχωνευθεί με την ενότητα της γενικής ρύθμισης και της πρακτικής παραγωγικής εργασίας. Αυτή η ολότητα είναι το ουσιώδες αντικείμενο για όλους.

Αυτός ο χαρακτήρας αντανακλάται στην κάθε είδους πρακτική. Τα συμβούλια δεν περιλαμβάνουν πολιτικούς, δεν είναι κυβέρνηση. Απαρτίζονται από αγγελιοφόρους που μεταβιβάζουν και ανταλλάσσουν τις γνώμες, τις προθέσεις, τη θέληση των επιμέρους ομάδων εργατών. Οχι βέβαια σαν αδιάφοροι αγγελιοφόροι που μεταφέρουν παθητικά επιστολές ή μηνύματα για τα οποία οι ίδιοι δεν γνωρίζουν τίποτα. Έχουν πάρει μέρος στις συζητήσεις, έχουν ξεχωρίσει σαν ένθερμοι υποστηρικτές των απόψεων που επικράτησαν. Τώρα λοιπόν, σαν εκπρόσωποι της ομάδας, δεν είναι μόνο ικανοί να τις υπερασπίσουν στη συνέλευση του συμβουλίου, αλλά ταυτόχρονα είναι αρκετά απροκατάληπτοι ώστε να δώσουν προσοχή στα άλλα επιχειρήματα και να εκθέσουν στις ομάδες τους τις απόψεις που έχουν περισσότερους υποστηρικτές. Έτσι τα συμβούλια είναι όργανα κοινωνικής επικοινωνίας και συζήτησης.

Η πρακτική των κοινοβουλίων είναι ακριβώς το αντίθετο. Εκεί οι εκπρόσωποι πρέπει να πάρουν αποφάσεις χωρίς να ζητήσουν οδηγίες από τους εκλογείς τους, χωρίς δεσμευτική εντολή. Μολονότι ο βουλευτής, για να διατηρήσει την εμπιστοσύνη τους, μπορεί να καταδεχτεί να τους μιλήσει και να εκθέσει τους προσανατολισμούς του, το κάνει σαν κύριος των πράξεών τους. Ψηφίζει όπως του υπαγορεύει η τιμή και η συνείδησή του, σύμφωνα με τις δικές του απόψεις. Κι αυτό είναι φυσικό, γιατί είναι ο γνώστης της πολιτικής, ο ειδήμονας των νομοθετικών ζητημάτων και δεν μπορεί να αφήσει να τον κατευθύνουν οι οδηγίες αμαθών ανθρώπων. Το καθήκον τους είναι η παραγωγή, η προσωπική τους ασχολία, ενώ το δικό του είναι η πολιτική, οι γενικές ρυθμίσεις. Πρέπει να καθοδηγείται από υψηλές πολιτικές αρχές και να μην επηρεάζεται από τον κοντόθωρο εγωισμό των ιδιωτικών τους συμφερόντων. Έτσι, στον

δημοκρατικό καπιταλισμό, γίνεται εφικτό οι πολιτικοί που έχουν εκλεγεί κατά πλειοψηφία από εργάτες να μπορούν να υπηρετούν τα συμφέροντα της καπιταλιστικής τάξης.

Οι αρχές του κοινοβουλευτισμού απέκτησαν μια βάση και στο εργατικό κίνημα. Στις μαζικές συνδικαλιστικές οργανώσεις ή σε γιγάντιες πολιτικές οργανώσεις όπως το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Γερμανίας, οι αξιωματούχοι, ενεργώντας σαν ένα είδος κυβέρνησης, απέκτησαν εξουσία πάνω στα μέλη και τα ετήσια συνέδριά τους πήραν κοινοβουλευτικό χαρακτήρα. Οι ηγέτες τα ονόμαζαν με υπερηφάνεια εργατικά κοινοβούλια για να τονίσουν τη σπουδαιότητά τους και οι κριτικοί παρατηρητές υπογράμμιζαν τις διαμάχες των φατριών, τη δημαγωγία των ηγετών και τις παρασκηναϊκές μηχανογραφίες σαν ενδείξεις του ίδιου εκφυλισμού με εκείνον που συντελέστηκε στα αληθινά κοινοβούλια. Πράγματι, στην ουσία τους ήταν κοινοβούλια. Όχι εξαρχής, όταν τα συνδικάτα ήταν μικρά και όλες τις δουλειές τις έκαναν τα αφοσιωμένα μέλη, τις περισσότερες φορές χωρίς καμία ανταμοιβή. Αλλά με την αύξηση των μελών πραγματοποιήθηκε ο ίδιος καταμερισμός εργασίας όπως και στην κοινωνία γενικά. Οι εργαζόμενες μάζες έπρεπε να δώσουν όλη τους την προσοχή στα ιδιαίτερα προσωπικά τους συμφέροντα, στο πώς να βρουν και να διατηρήσουν τη δουλειά τους, στο πρωταρχικό περιεχόμενο της ζωής τους και του νου τους. Κι επιπλέον, μόνο με τον γενικότερο τρόπο επρόκειτο να αποφασίζουν, μέσω της ψήφου τους, για τα κοινά ταξικά και ομαδικά τους συμφέροντα. Οι λεπτομέρειες της πρακτικής αφήνονταν στους ειδήμονες, στους συνδικαλιστές αξιωματούχους και τους κομματικούς ηγέτες που ήξεραν πώς να διαπραγματευθούν με τους καπιταλιστές εργοδότες και με τους υπουργούς. Και μόνο μια μειοψηφία τοπικών ηγετών είχαν αρκετή γνώση αυτών των γενικών συμφερόντων ώστε να στέλλονται σαν εκπρόσωποι στα συνέδρια, όπου, παρά τη συχνά δεσμευτική εντολή τους, στην πραγματικότητα ψήφιζαν κατά την κρίση τους.

Στη συμβουλευτική οργάνωση, η κυριαρχία των εκπροσώπων πάνω στους εκλογείς τους εξαφανίζεται γιατί έχει εξαφανιστεί η βάση της, ο καταμερισμός των καθηκόντων. Τώρα η κοινωνική οργάνωση της εργασίας υποχρεώνει τον κάθε εργάτη να δίνει όλη του την προσοχή στην κοινή υπόθεση, στην ολότητα της παραγωγής. Η παραγωγή των χρειωδών, αποτελώντας την ίδια τη βάση της ζωής, διακατέχει όπως και πριν τον νου. Αλλά τώρα όχι τυπικά, σαν φροντίδα για την ατομική επιχείρηση ή την προσωπική δουλειά σε ανταγωνισμό προς τους άλλους. Η ζωή και η παραγωγή μπορούν τώρα να εξασφαλιστούν μόνο μέσω της συνεργασίας, μέσω της συλλογικής εργασίας μαζί με τους συντρόφους. Έτσι αυτή η συλλογική εργασία κατέχει πρωτεύουσα θέση στις σκέψεις όλων. Η συνείδηση της κοινότητας αποτελεί το υπόβαθρο, τη βάση κάθε αισθήματος και σκέψης.

Αυτό σημαίνει μια ολοκληρωτική επανάσταση στην πνευματική ζωή του ανθρώπου. Τώρα έχει μάθει να βλέπει την κοινωνία, να γνωρίζει

την κοινότητα. Στους παλαιότερους καιρούς, στον καπιταλισμό, η προσοχή του ήταν συγκεντρωμένη στο μικρό κομμάτι που σχετιζόταν με τη δική του δουλειά, τη δική του ασχολία, τον εαυτό του και την οικογένειά του. Αυτό ήταν επιτακτική ανάγκη για τη ζωή του, για την ύπαρξή του. Η κοινωνία πλανιόταν πίσω από τον μικρό ορατό κόσμο του σαν ένα αμυδρό και άγνωστο φόντο. Βέβαια, βίωνε τις πανίσχυρες δυνάμεις της που καθόριζαν την επιτυχία ή την αποτυχία σαν αποτέλεσμα της εργασίας του, αλλά, επηρεαζόμενος από τη θρησκεία, τις έβλεπε σαν απόρροια υπερφυσικών ανώτερων δυνάμεων. Τώρα, αντίθετα, η κοινωνία βρίσκεται κάτω από άπλετο φως, διάφανη και κατανοητή. Τώρα η δομή της κοινωνικής εργασιακής διαδικασίας είναι διάπλατα ανοιγμένη μπροστά στα μάτια του ανθρώπου. Τώρα το βλέμμα του κατευθύνεται προς την ολότητα της παραγωγής, αυτό είναι επιτακτική ανάγκη για τη ζωή του, για την ύπαρξή του. Η κοινωνική παραγωγή είναι τώρα αντικείμενο συνειδητής ρύθμισης. Την κοινωνία τη χειρίζεται και την ελέγχει ο άνθρωπος, ο οποίος κατά συνέπεια την κατανοεί στην ουσία της. Έτσι ο κόσμος των εργατικών συμβουλίων μεταμορφώνει τον νου.

Για τον κοινοβουλευτισμό, το πολιτικό σύστημα των ανεξάρτητων επιχειρήσεων, ο λαός ήταν ένα πλήθος ανεξάρτητων ατόμων, που στην καλύτερη περίπτωση, στα πλαίσια της δημοκρατικής θεωρίας, τους αναγνωριζόταν ότι είναι όλα προικισμένα με τα ίδια φυσικά δικαιώματα. Για την εκλογή των εκπροσώπων, συναθροίζονταν ανάλογα με τον τόπο διαμονής σε εκλογικές περιφέρειες. Στους καιρούς της μικρής καπιταλιστικής παραγωγής μπορούσε να υποτεθεί πως υπάρχει κάποια κοινότητα συμφερόντων όσων έμεναν στην ίδια πόλη ή στο ίδιο χωριό. Στον μεταγενέστερο καπιταλισμό αυτή η υπόθεση έγινε σε ολοένα μεγαλύτερο βαθμό μύθος δίχως νόημα. Οι τεχνίτες, οι καταστηματάρχες, οι καπιταλιστές και οι εργάτες που ζούν στην ίδια συνοικία μιας πόλης έχουν διαφορετικά και αντιμαχόμενα συμφέροντα· συνήθως δίνουν την ψήφο τους σε διαφορετικά κόμματα και επικρατεί μια περιστασιακή πλειοψηφία. Μολονότι για την κοινοβουλευτική θεωρία ο εκλεγόμενος αντιπροσωπεύει μια εκλογική περιφέρεια, είναι ολοφάνερο ότι όλοι αυτοί οι ψηφοφόροι δεν συναπαρτίζουν μια ομάδα που τον στέλνει σαν εκπρόσωπό της για να αντιπροσωπεύσει τις επιθυμίες της.

Η συμβουλευτική οργάνωση, απ' αυτή την άποψη, είναι ακριβώς το αντίθετο του κοινοβουλευτισμού. Εδώ οι φυσικές ομάδες, οι συνεργαζόμενοι εργάτες, οι εργαζόμενοι των εργοστασίων, ενεργούν σαν ενότητες και εκλέγουν τους αντιπροσώπους τους. Επειδή έχουν κοινά συμφέροντα και αποτελούν ένα σύνολο μέσα στην καθημερινή πρακτική, μπορούν να στείλουν ορισμένους, διαλεγμένους μέσα από τους κόλπους τους, σε πραγματικούς αντιπροσώπους και εκφραστές των απόψεών τους. Η πλήρης δημοκρατία πραγματοποιείται σ' αυτή την περίπτωση με τα ίδια δικαιώματα όλων όσοι συμμετέχουν στην εργασία. Βέβαια, όποιος βρίσκε

ται έξω από την εργασία δεν έχει επιρροή στη ρύθμισή της. Δεν μπορεί όμως να θεωρηθεί έλλειψη δημοκρατίας το γεγονός ότι, σ' αυτό τον κόσμο της αυτοδιεύθυνσης των συνεργαζομένων ομάδων, όλοι όσοι δεν ενδιαφέρονται για την εργασία (και ο καπιταλισμός έχει αφήσει πολλούς εκμεταλλευτές, παράσιτα, εισοδηματίες) δεν συμμετέχουν στη λήψη των αποφάσεων.

Πριν εβδομήντα χρόνια, ο Μαρξ επισήμαινε ότι ανάμεσα στην κυριαρχία του καπιταλισμού και την τελική οργάνωση μιας ελεύθερης ανθρώπινης θα υπάρξει ένα μεταβατικό διάστημα, όπου η εργατική τάξη είναι κύριος της κοινωνίας αλλά η αστική τάξη δεν έχει εξαφανιστεί ακόμα. Αυτή την κατάσταση πραγμάτων την ονόμασε δικτατορία του προλεταριάτου. Εκείνη την εποχή ο όρος αυτός δεν είχε τη δυσοίωνη χροιά των σύγχρονων συστημάτων δεσποτισμού ούτε μπορούσε να ταυτιστεί καταχρηστικά με τη δικτατορία ενός κυρίαρχου κόμματος όπως συνέβη αργότερα στη Ρωσία. Σήμαινε απλώς ότι η κυρίαρχη δύναμη πάνω στην κοινωνία μεταβιβάζεται από την καπιταλιστική στην εργατική τάξη. Αργότερα, μερικοί άνθρωποι, που ήταν απόλυτα δέσμοι των ιδεών του κοινοβουλευτισμού, προσπάθησαν να υλοποιήσουν αυτή την αντίληψη καταργώντας τα πολιτικά δικαιώματα των ιδιοκτητριών τάξεων. Είναι ευνόητο ότι αυτή η απόπειρα, παραβιάζοντας το ενστικτώδες αίσθημα των ίδιων δικαιωμάτων, ερχόταν σε αντίθεση προς τη δημοκρατία. Βλέπουμε τώρα ότι η συμβουλευτική οργάνωση βάζει σε πράξη αυτό που ο Μαρξ είχε προοιωνίσει θεωρητικά, αλλά του οποίου δεν μπορούσε να βοηθεί εκείνη την εποχή η πρακτική μορφή. Όταν η παραγωγή ρυθμίζεται από τους ίδιους τους παραγωγούς, οι πρώην εκμεταλλεστρίες τάξεις αποκλείονται αυτομάτως από τη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων, χωρίς κανένα τεχνητό θέσπισμα. Η αντίληψη του Μαρξ για τη δικτατορία του προλεταριάτου εμφανίζεται τώρα σαν ταυτόσημη με την εργατική δημοκρατία της συμβουλευτικής οργάνωσης.

Η εργατική δημοκρατία είναι τελείως διαφορετική από την πολιτική δημοκρατία του παλιού κοινωνικού συστήματος. Η λεγόμενη πολιτική δημοκρατία του καπιταλισμού ήταν μια παρωδία δημοκρατίας, ένα έντεχνο σύστημα προορισμένο να συγκαλύψει την υποταγή του λαού σε μια κυρίαρχη μειοψηφία. Η συμβουλευτική οργάνωση είναι πραγματική δημοκρατία, δημοκρατία των εργαζομένων που τους κάνει αφέντες της εργασίας τους. Στα πλαίσια της συμβουλευτικής οργάνωσης η πολιτική δημοκρατία έχει εξαφανιστεί, γιατί και η ίδια η πολιτική έχει εξαφανιστεί και έχει παραχωρήσει τη θέση της στην κοινωνική οικονομία. Η δραστηριότητα των συμβουλίων, τα οποία ενεργοποιούνται από τους εργάτες σαν όργανα συνεργασίας, οδηγείται από τη διαρκή μελέτη και τη συστηματική παρακολούθηση των περιστάσεων και των αναγκών και καλύπτει ολόκληρο το πεδίο της κοινωνίας. Όλα τα μέτρα παίρνονται στα πλαίσια μιας διαρκούς ανταλλαγής απόψεων, με συσκέψεις στα συμβούλια και συζητήσεις στις ομάδες και στους τόπους εργασίας με ενέργειες στους τόπους

εργασίας και αποφάσεις στα συμβούλια. Αυτό που γίνεται κάτω από τέτοιες συνθήκες δεν θα μπορούσε ποτέ να διατάσσεται από τα πάνω και να κηρύσσεται από τη θέληση μιας κυβέρνησης. Πηγάζει από την κοινή θέληση όλων των ενδιαφερομένων, επειδή θεμελιώνεται στην εργασιακή εμπειρία και γνώση όλων και επειδή επηρεάζει βαθιά τη ζωή όλων. Τα μέτρα μπορούν να εκτελεστούν μόνο με τέτοιο τρόπο, ώστε οι μάζες να τα βάζουν σε εφαρμογή σαν δική τους απόφαση και θέληση. Είναι αδύνατον να επιβληθούν με εξωτερικό καταναγκασμό, γιατί απλούστατα δεν υπάρχει μια τέτοια δύναμη. Τα συμβούλια δεν είναι κυβέρνηση, ακόμα και τα πιο κεντρικά συμβούλια δεν έχουν κυβερνητικό χαρακτήρα. Γιατί δεν έχουν κανένα μέσο να επιβάλουν τη θέλησή τους στις μάζες, δεν έχουν όργανα εξουσίας. Όλη η κοινωνική δύναμη βρίσκεται στα χέρια των ίδιων των εργατών. Οπουδήποτε κι αν χρεωστεί η χρησιμοποίηση δύναμης, ενάντια σε ταραχές ή επιθέσεις κατά της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων, προέρχεται από τις κοινότητες των εργατών στους τόπους εργασίας και βρίσκεται κάτω από τον έλεγχό τους.

Οι κυβερνήσεις είναι αναγκαίες, σ' ολόκληρη την περίοδο του μέχρι τώρα πολιτισμού, σαν όργανα της κυρίαρχης τάξης, ώστε να κρατάει σε υποταγή τις εκμεταλλευόμενες μάζες. Επίσης ανέλαβαν και διοικητικές λειτουργίες σε ολοένα μεγαλύτερο βαθμό, αλλά ο πρωταρχικός τους χαρακτήρας ως δομών εξουσίας καθορίστηκε από την ανάγκη στήριξης της ταξικής κυριαρχίας. Όταν η ανάγκη αυτή εκλείπει, εξαφανίζεται και το όργανό της. Εκείνο που απομένει είναι η διαχείριση, ένα από τα πολλά είδη εργασίας, το καθήκον μιας ειδικής κατηγορίας εργατών. Τη θέση της κυβέρνησης αναλαμβάνει το ζωντανό πνεύμα της οργάνωσης, η διαρκής συζήτηση των εργατών που σκέφτονται από κοινού για την προώθηση της κοινής τους υπόθεσης. Εκείνο που εκπέμπει την υλοποίηση των αποφάσεων των συμβουλίων είναι το ηθικό τους κύρος και σε μια τέτοια κοινωνία, το ηθικό κύρος έχει μεγαλύτερη δύναμη από τις οποιοδήποτε διαταγές ή τον εξαναγκασμό που ασκεί μια κυβέρνηση.

Όταν, στην προγενέστερη εποχή των κυβερνήσεων που εξουσίαζαν τον λαό, η πολιτική εξουσία χρειαζόταν να παραχωρηθεί στον λαό και στα κοινοβούλια του, γινόταν ένας διαχωρισμός ανάμεσα στο νομοθετικό και το εκτελεστικό μέρος της διακυβέρνησης και μερικές φορές ολοκληρωνόταν με την ανεξαρτητοποίηση μιας τρίτης εξουσίας, της δικαστικής. Η θέσπιση των νόμων ήταν έργο των κοινοβουλίων, αλλά η εφαρμογή, η εκτέλεση και η καθημερινή διακυβέρνηση εκτελούνταν σε μια μικρή προνομιούχα ομάδα ιθυνόντων. Στην εργασιακή κοινότητα της νέας κοινωνίας η διάκριση αυτή εξαφανίζεται. Η απόφαση και η εκτέλεση συνδέονται αναπόσπαστα: αυτοί που πραγματοποιούν την εργασία έχουν να πάρουν τις αποφάσεις και ό,τι αποφασίζουν από κοινού, πρέπει να το εκτελέσουν οι ίδιοι από κοινού. Όταν πρόκειται για μεγάλες μάζες, τα συμβούλια είναι τα όργανά τους για τη λήψη αποφάσεων. Εκεί όπου τα ε-

κτελεστικά καθήκοντα είχαν ανατεθεί σε κεντρικά όργανα, αυτά έπρεπε να έχουν δύναμη επιβολής, να είναι κυβερνήσεις· εκεί όπου τα εκτελεστικά καθήκοντα βρίσκονται στα χέρια των ίδιων των μαζών, τα συμβούλια δεν έχουν τέτοιο χαρακτήρα. Επιπλέον, ανάλογα με τα ποικίλα προβλήματα και αντικείμενα ρύθμισης και απόφασης, θα σταλούν και θα συναθροιστούν διαφορετικά άτομα σε διαφορετικούς συνδυασμούς. Στον ίδιο τον τομέα της παραγωγής, το κάθε εργοστάσιο δεν έχει μόνο να οργανώσει προσεκτικά το δικό του ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων, αλλά και να συνδεθεί οριζόντια με τις παρόμοιες επιχειρήσεις και κάθετα με όσους του προμηθεύουν πρώτες ύλες ή χρησιμοποιούν τα προϊόντα του. Στα πλαίσια της αμοιβαίας εξάρτησης και σύνδεσης των επιχειρήσεων, της σύμπραξης τους με άλλους κλάδους της παραγωγής, τα συμβούλια που συζητούν και αποφασίζουν θα καλύψουν διαρκώς ευρύτερους τομείς, μέχρι την κεντρική οργάνωση του συνόλου της παραγωγής. Από την άλλη πλευρά, η οργάνωση της κατανάλωσης, η διανομή όλων των χρεωδών στον καταναλωτή, θα χρειαστεί τα δικά της συμβούλια εκπροσώπων όλων των ενδιαφερομένων και θα έχει έναν περισσότερο τοπικό ή περιφερειακό χαρακτήρα.

Εκτός απ' αυτή την οργάνωση της υλικής ζωής της ανθρωπότητας, υπάρχει ο ευρύς τομέας των πολιτιστικών και των άλλων δραστηριοτήτων που δεν είναι άμεσα παραγωγικές αλλά έχουν ζωτική σημασία για την κοινωνία, όπως η εκπαίδευση των παιδιών ή η φροντίδα για την υγεία όλων. Εδώ ισχύει η ίδια αρχή, δηλαδή η αρχή της αυτοοργάνωσης αυτών των τομέων απ' όσους κάνουν την εργασία. Φαίνεται τελείως φυσικό ότι, στη φροντίδα για την υγεία όπως και στην οργάνωση της εκπαίδευσης, όλοι όσοι συμμετέχουν ενεργά —στη μια περίπτωση οι γιατροί, στην άλλη οι δάσκαλοι— θα ρυθμίζουν και θα οργανώνουν την όλη υπηρεσία μέσω των ενώσεών τους. Στον καπιταλισμό, όπου έπρεπε να αποκτήσουν ένα επάγγελμα και να ζήσουν από την ανθρώπινη αρρώστια ή την εκγύμναση των παιδιών, η σύνδεσή τους με το κοινωνικό σύνολο έπαιρνε τη μορφή της ανταγωνιστικής επιχείρησης ή της κυβερνητικής ρύθμισης και διοίκησης. Στη νέα κοινωνία, εξαιτίας της πολύ πιο οργανικής σύνδεσης μεταξύ υγείας και εργασίας ή εκπαίδευσης και εργασίας, θα ρυθμίζουν τα καθήκοντά τους στα πλαίσια της στενής επαφής και σταθερής συνεργασίας των δικών τους οργάνων επικοινωνίας, των δικών τους συμβουλίων, με τα άλλα εργατικά συμβούλια.

Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι η πολιτιστική ζωή, ο τομέας της τέχνης και των επιστημών, είναι από την ίδια της τη φύση τόσο αναπόσπαστα συνυφασμένη με την προσωπική κλίση και προσπάθεια, ώστε μόνο η ελεύθερη πρωτοβουλία ανθρώπων που δεν συνθλίβονται από το βάρος του ακατάπαυστου μόχθου μπορεί να εξασφαλίσει την άνθισή της. Αυτή η αλήθεια δεν αναιρείται από το γεγονός ότι, στους περασμένους αιώνες της ταξικής κοινωνίας, οι ηγεμόνες και οι κυβερνήσεις προσπάτησαν και κατηύθυναν τις τέχνες και τις επιστήμες, με σκοπό βέβαια

να τις χρησιμοποιήσουν για τη δόξα τους και τη διατήρηση της κυριαρχίας τους. Γενικά, στις πολιτιστικές όπως και σε όλες τις μη παραγωγικές και παραγωγικές δραστηριότητες, υπάρχει μια θεμελιώδης διαφορά ανάμεσα στην οργάνωση που επιβάλλει από τα πάνω ένα διευθυντικό όργανο και την οργάνωση μέσω της ελεύθερης συνεργασίας των συναδέλφων και συντρόφων. Η κεντρικά διευθυνόμενη οργάνωση συνίσταται σε μια όσο το δυνατόν πιο ομοιόμορφη ρύθμιση σ' όλο τον τομέα, διαφορετικά ο τομέας αυτός δεν θα μπορούσε να εποπτευθεί και να καθοδηγηθεί από ένα κέντρο. Στην αυτοοργάνωση απ' όλους τους ενδιαφερομένους, η πρωτοβουλία πολυάριθμων ειδικών, που όλοι αφοσιώνονται στο έργο τους, τελειοποιώντας το με τη διαρκή επαφή ανάμεσά τους, με την άμιλλα, τη μίμηση και την ανταλλαγή απόψεων, καταλήγει αναπόφευκτα σε μια πλούσια ποικιλομορφία μέσων και μεθόδων. Όταν εξαρτάται από την κεντρική διεύθυνση μιας κυβέρνησης, η πνευματική ζωή δεν μπορεί παρά να ξεπέσει στην ανιαρή μονοτονία. Όταν εμπνέεται από τον ελεύθερο αυθορμητισμό των ανθρώπινων παρορμήσεων των μαζών, θα αναπτύξει αναπόφευκτα μια σπινθηροβόλα ποικιλία. Η συμβουλευτική αρχή προσφέρει τη δυνατότητα να βρεθούν οι κατάλληλες μορφές οργάνωσης.

Έτσι η συμβουλευτική οργάνωση σ' όλο το κοινωνικό έδαφος υφαίνει ένα ποικιλόμορφο δίκτυο συνεργαζομένων σωμάτων, που ρυθμίζουν τη ζωή και την πρόοδο της κοινωνίας σύμφωνα με τη δική τους ελεύθερη πρωτοβουλία. Και όλα όσα συζητούνται και αποφασίζονται στα συμβούλια αντλούν την πραγματική τους δύναμη από την κατανόηση, τη θέληση, τη δράση της ίδιας της εργαζόμενης ανθρωπότητας.

8. Η ανάπτυξη

Όταν στον δύσκολο αγώνα κατά του κεφαλαίου, όπου εμφανίστηκαν και αναπτύχθηκαν τα εργατικά συμβούλια, η εργατική τάξη κερδίζει τη νίκη, καταπιάνεται με το έργο της: την οργάνωση της παραγωγής.

Γνωρίζουμε βέβαια ότι η νίκη δεν θα είναι ένα συμβάν, που τελειώνει τον αγώνα και εγκαινιάζει την επακολουθούσα τότε περίοδο ανοικοδόμησης. Γνωρίζουμε ότι ο κοινωνικός αγώνας και η οικονομική συγκρότηση δεν θα είναι διαχωρισμένα, αλλά θα συνδέονται σαν μια σειρά επιτυχιών στον αγώνα και απαρχών της νέας οργάνωσης, που θα διακόπτονται ίσως από περιόδους στασιμότητας ή κοινωνικής αντίδρασης. Τα εργατικά συμβούλια, που αναπτύσσονται σαν όργανα αγώνα, θα είναι συγχρόνως όργανα ανοικοδόμησης. Πάντως, για να διευκολυνθεί η κατανόηση του ζητήματος, θα κάνουμε μια διάκριση ανάμεσα σ' αυτά τα δύο καθήκοντα σαν να ήταν ξέχωρα, σαν να ερχόταν το ένα μετά το άλλο. Για να δούμε τον αληθινό χαρακτήρα του μετασχηματισμού της κοινωνίας,

θα τον εξετάσουμε, με σχηματικό τρόπο, σαν μια ομοιόμορφη και συνεχή διαδικασία που αρχίζει «την επομένη της νίκης».

Μόλις οι εργάτες γίνουν κύριοι των εργοστασίων, κύριοι της κοινωνίας, θα βάλουν τις μηχανές σε λειτουργία. Ξέρουν ότι αυτό δεν μπορεί να περιμένει, η εξασφάλιση της ζωής είναι η πρωταρχική αναγκαιότητα και η ζωή τους, η ζωή της κοινωνίας, εξαρτάται από την εργασία τους. Από το χάος του θρυμματισμένου καπιταλισμού πρέπει να δημιουργηθεί μέσω των συμβουλίων η πρώτη εργατική τάξη πραγμάτων. Στον δρόμο τους θα συναντήσουν ατέλειωτες δυσκολίες. Θα χρειαστεί να υπερνικηθεί η αντίσταση κάθε είδους, η αντίσταση από εχθρότητα, από παρανόηση, από άγνοια. Αλλά νέες, ανυποψίαστες μέχρι τώρα δυνάμεις έχουν δημιουργηθεί, οι δυνάμεις του ενθουσιασμού, της αφοσίωσης, της διορατικότητας. Η εχθρότητα πρέπει να νικηθεί με αποφασιστική δράση, η παρανόηση να εκλείψει με υπομονετική πειθώ, η άγνοια να υπερπηδηθεί με αδιάκοπη προπαγάνδα και διδασκαλία. Η ρύθμιση της παραγωγικής διαδικασίας βελτιώνεται συνεχώς με την αδιάκοπη ενίσχυση της σύνδεσης μεταξύ των τόπων εργασίας, με την κάλυψη ολοένα ευρύτερων τομέων της παραγωγής, με διαρκώς ακριβέστερους υπολογισμούς και εκτιμήσεις στη σχεδιοποίηση. Έτσι, βήμα προς βήμα, η κοινωνική οικονομία γίνεται μια συνειδητά ελεγχόμενη οργάνωση, που είναι ικανή να εξασφαλίσει τα χρειώδη της ζωής σε όλους.

Το καθήκον των εργατικών συμβουλίων δεν τελειώνει με την πραγματοποίηση αυτού του προγράμματος. Αντίθετα, αυτό αποτελεί μόνο την εισαγωγή στο πραγματικό, ευρύτερο και σημαντικότερο έργο τους. Τώρα εγκαινιάζεται μια περίοδος γοργής ανάπτυξης. Μόλις οι εργάτες νιώσουν κύριοι της εργασίας τους, ελεύθεροι να εκτυλίξουν τις δυνάμεις τους, η πρώτη τους παρόρμηση θα είναι η ακλόνητη θέληση να εξαλείψουν όλη τη μιζέρια και ασχήμια, να βάλουν τέλος στις ανεπάρκειες και τις καταχρήσεις, να καταστρέψουν όλη τη φτώχεια και τη βαρβαρότητα, αυτή την κληρονομιά του καπιταλισμού που ατιμάζει την υφήλιο. Μια τεράστια καθυστέρηση θα πρέπει να καλυφθεί. Αυτό που είχαν οι μάζες βρισκόταν πολύ πίσω απ' ό,τι μπορούσαν και έπρεπε να έχουν κάτω από τις υπάρχουσες συνθήκες. Οι ανάγκες τους, όταν θα υπάρχει δυνατότητα να ικανοποιηθούν, θα ανυψωθούν σε ανώτερα επίπεδα· το ύψος του πολιτισμού ενός λαού μετριέται από την έκταση και την ποιότητα των βιοτικών του απαιτήσεων. Με την απλή χρησιμοποίηση των υπαρχόντων μέσων και μεθόδων εργασίας, η ποσότητα και η ποιότητα των σπιτιών, των τροφίμων και του ρουχισμού, που θα τεθούν στη διάθεση όλων, θα ανυψωθεί σ' ένα επίπεδο που αντιστοιχεί στην υπάρχουσα παραγωγικότητα της εργασίας. Όλη η παραγωγική δύναμη που στην προηγούμενη κοινωνία σπαταλιόταν ή χρησιμοποιούνταν για την πολυτελή διαβίωση των κυρίαρχων, μπορεί τώρα να χρησιμοποιηθεί για την ικανοποίηση των αυξημένων αναγκών των μαζών. Έτσι κι αυτή είναι η πρώτη καινοτομία της νέας κοινωνίας, θα προκύψει μια γενική ευημερία.

Αλλά επίσης, από την αρχή κιάλας, η οπισθοδρομικότητα των μεθόδων παραγωγής θα επισύρει την προσοχή των εργατών. Οι εργάτες θα αρνηθούν να ταλαιπωρούνται και να μοχθούν εξαιτίας πρωτόγονων εργαλείων και πεπαλαιωμένων μεθόδων εργασίας. Αν οι τεχνικές μέθοδοι και οι μηχανές βελτιωθούν με τη συστηματική εφαρμογή όλων των γνωστών εφευρέσεων της τεχνικής και ανακαλύψεων της επιστήμης, η παραγωγικότητα της εργασίας μπορεί να αυξηθεί σημαντικά. Αυτή η βελτιωμένη τεχνική θα γίνει προσιτή σε όλους. Η ενσωμάτωση στην παραγωγική εργασία των πολυάριθμων ατόμων που προηγουμένως υποχρεώνονταν να σπαταλούν τις δυνάμεις τους στον κυκεώνα του μικρεμπορίου, επειδή ο καπιταλισμός δεν είχε δουλειά γι' αυτούς ή σαν οικιακοί υπηρέτες της κατέχουσας τάξης, τώρα συμβάλλει στη μείωση των αναγκαίων ωρών εργασίας για όλους. Θα είναι λοιπόν μια εποχή έντονης δημιουργικής δραστηριότητας. Αυτή η δραστηριότητα πρέπει να προκύψει από την πρωτοβουλία των έμπειρων παραγωγών στις επιχειρήσεις. Αλλά μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο με τη διαρκή συζήτηση, τη συνεργασία, την αμοιβαία έμπνευση και άμιλλα. Έτσι τα όργανα της συνεργασίας, τα συμβούλια, θα βρίσκονται σε συνεχή δράση. Σ' αυτή την καινούργια συγκρότηση και οργάνωση ενός διαρκώς βελτιωμένου παραγωγικού μηχανισμού, τα εργατικά συμβούλια, σαν συνδυετικές νευρικές ίνες της κοινωνίας, θα αναπτύξουν πλήρως τις δυνατότητές τους. Ενώ η αφθονία των χρεωδών της ζωής, η γενική ευημερία, αντιπροσωπεύει την παθητική πλευρά της καινούργιας ζωής, η ενεργητική πλευρά της — η αναμόρφωση της ίδιας της εργασίας — κάνει τη ζωή απόλαυση μιας λαμπρής δημιουργικής εμπειρίας.

Ολόκληρη η όψη της κοινωνικής ζωής αλλάζει. Το ίδιο και η πιο εξωτερική εμφάνισή της, το περιβάλλον και τα αντικείμενα, που με την αυξανόμενη αρμονία και ομορφιά τους δείχνουν την ευγένεια της εργασίας που τα διέπλεσε. Έτσι επιβεβαιώνεται ξανά αυτό που έλεγε ο Ουίλλιαμ Μόρρις¹, αναφερόμενος στην τεχνουργία των παλιών καιρών με τα απλά εργαλεία: ότι η ομορφιά των προϊόντων της οφειλόταν στο γεγονός πως η εργασία ήταν χαρά για τον άνθρωπο (κι άρα εξαφανίστηκε μέσα στην ασχήμια του καπιταλισμού). Αλλά τώρα επιβεβαιώνεται στο ανώτερο επίπεδο της κυριαρχικής χρησιμοποίησης της τελειότερης τεχνικής. Ο Ουίλλιαμ Μόρρις αγαπούσε το εργαλείο του τεχνίτη και μισούσε τη μηχανή του καπιταλιστή. Για τον ελεύθερο εργάτη του μέλλοντος ο χειρισμός των άρτια κατασκευασμένων μηχανημάτων, προκαλώντας μια ένταση της αντίληψης, θα είναι πηγή πνευματικής έξαρσης, ψυχικής ευχαρίστησης, διανοητικής ομορφιάς.

1. Ουίλλιαμ Μόρρις (1834-1896): Άγγλος συγγραφέας, πολύπλευρος καλλιτέχνης και σοσιαλιστής. Στα ελληνικά κυκλοφορεί το κλασικό βιβλίο του *Νέα από Πουθενά*, εκδ. Ελεύθερος Τύπος (Σ.τ. Μ.).

Η τεχνική κάνει τον άνθρωπο ελεύθερο, κυρίαρχο της ζωής του και των πεπρωμένων του. Έχοντας φτάσει στο τωρινό υψηλό της επίπεδο μέσα από μια επίπονη διαδικασία ανάπτυξης πολλών χιλιοετηρίδων εργασίας και αγώνα, βάζει τέλος σε κάθε πείνα και φτώχεια, σε κάθε μόχθο και σκλαβιά. Θέτει όλες τις δυνάμεις της φύσης στην υπηρεσία της ανθρωπότητας και των αναγκών της. Η ανάπτυξη των φυσικών επιστημών ανοίγει στον άνθρωπο τον δρόμο για νέες μορφές και νέες δυνατότητες ζωής, τόσο πλούσιες και πολύπλευρες ώστε υπερβαίνουν κατά πολύ οτιδήποτε μπορούμε να φανταστούμε σήμερα. Αλλά αυτό δεν μπορεί να το επιτύχει η τεχνική από μόνη της. Πρέπει οπωσδήποτε να βρίσκεται στα χέρια μιας ανθρωπότητας που έχει συνενωθεί συνειδητά, με ισχυρούς δεσμούς αδελφότητας, σε μια εργασιακή κοινότητα που ελέγχει η ίδια τη ζωή της. Από κοινού, αδιάσπαστα συνδεδεμένες, η τεχνική σαν υλική βάση και ορατή δύναμη και η κοινότητα σαν ηθική βάση και συνείδηση, καθορίζουν την πλήρη αναμόρφωση της εργασίας.

Αλλά και ο άνθρωπος ο ίδιος αλλάζει μαζί με την εργασία του. Τώρα τον κυριεύει ένα νέο αίσθημα, το αίσθημα της ασφάλειας. Επιτέλους, το βάρος της βασανιστικής έγνοιας για την επιβίωση φεύγει από τους ώμους της ανθρωπότητας. Σ' όλους τους περασμένους αιώνες, από την αρχέγονη άγρια κατάσταση μέχρι τον σύγχρονο πολιτισμό, η επιβίωση δεν ήταν εξασφαλισμένη. Ο άνθρωπος δεν έλεγχε τη συντήρησή του. Πάντοτε, ακόμα και στις περιόδους ευημερίας, ακόμα και για τους πλούσιους, πέρα από την ψευδαίσθηση της αέναης ευημερίας, μέσα στο υποσυνείδητο, φώλιαζε μια βουβή ανησυχία για το μέλλον. Σαν διαρκής καταπίεση, αυτό το άγχος ενσταλαζόταν στις καρδιές, βάραινε συντριπτικά στο μυαλό και εμπόδιζε την άνθιση της ελεύθερης σκέψης. Για μας, που κι εμείς ζούμε κάτω απ' αυτή την πίεση, είναι αδύνατον να φανταστούμε τι βαθιά αλλαγή στη νοοτροπία, στην κοσμοθεώρηση, στον χαρακτήρα, θα φέρει η εξαφάνιση κάθε άγχους στη ζωή. Οι παλιές πλάνες και προλήψεις, που στους περασμένους καιρούς στήριζαν την ανθρωπότητα μέσα στην πνευματική της απόγνωση, τώρα εξαφανίζονται. Εφόσον ο άνθρωπος νιώθει με σιγουριά πως είναι στ' αλήθεια κύριος της ζωής του, η θέση των πλανών και προλήψεων καταλαμβάνεται από τη γνώση που είναι προσιτή σε όλους, από την πνευματική ομορφιά μιας σφαιρικής επιστημονικής κοσμοθεώρησης.

Ακόμα περισσότερο απ' ό,τι στην ίδια την εργασία, η αναμόρφωση της ζωής θα φανεί στην προετοιμασία της μελλοντικής εργασίας, στην εκπαίδευση και στην κατάρτιση της επόμενης γενιάς. Είναι φανερό ότι, εφόσον κάθε οργάνωση της κοινωνίας έχει ένα ιδιαίτερο σύστημα εκπαίδευσης προσαρμοσμένο στις ανάγκες της, αυτή η ριζική αλλαγή του συστήματος παραγωγής θα συνοδεύεται αναγκαστικά και άμεσα από μια ριζική αλλαγή της εκπαίδευσης. Στην αρχική οικονομία της μικρής παραγωγής, στον κόσμο του αγρότη και του τεχνίτη, η οικογένεια με τον φυσικό καταμερισμό εργασίας της ήταν το βασικό στοιχείο της κοινωνίας

και της παραγωγής. Εκεί τα παιδιά μεγάλωναν και μάθαιναν τις μεθόδους εργασίας, συμμετέχοντας βαθμιαία στην εργασία. Αργότερα, στον καπιταλισμό, η οικογένεια έχασε την οικονομική της βάση γιατί η εργασία μεταφερόταν ολοένα περισσότερο στα εργοστάσια. Η εργασία έγινε μια κοινωνική διαδικασία με ευρύτερη θεωρητική βάση. Έτσι έγινε απαραίτητη για όλους μια ευρύτερη γνώση και μια περισσότερο πνευματική εκπαίδευση. Κατά συνέπεια, άνοιξαν τα σχολεία, όπως τα ξέρουμε σήμερα: ολόκληρα πλήθη παιδιών, που μορφώνονταν σε μεμονωμένα σπίτια χωρίς καμιά οργανική σύνδεση με την εργασία, συνέρευσαν στα σχολεία για να αποκτήσουν τις αφηρημένες γνώσεις που χρειάζεται η κοινωνία και πάλι χωρίς άμεση σύνδεση με τη ζωντανή εργασία. Η εκπαίδευση αυτή ήταν φυσικά διαφορετική ανάλογα με την κοινωνική τάξη. Για τα παιδιά της αστικής τάξης, για τους μελλοντικούς αξιωματούχους και διανοούμενους, μια καλή θεωρητική και επιστημονική κατάρτιση που θα τους επέτρεπε να διευθύνουν και να κυβερνήσουν την κοινωνία. Για τα παιδιά των αγροτών και των εργατών, ένα απαραίτητο *μίνιμουμ*: η ανάγνωση, η γραφή και η αριθμητική που χρειάζονται για την εργασία, με συμπλήρωμα την ιστορία και τα θρησκευτικά για να είναι υπάκουοι και να σέβονται τους αφέντες και κυβερνήτες τους. Οι λόγιοι συγγραφείς παιδαγωγικών εγχειριδίων, αγνοώντας την καπιταλιστική βάση αυτών των συνθηκών τις οποίες θεωρούν αιώνιες, μάταια προσπαθούν να εξηγήσουν και να εξομαλύνουν τις διαμάχες που προέρχονται απ' αυτό τον διαχωρισμό μεταξύ της περιοριστικής οικογενειακής απομόνωσης και του κοινωνικού χαρακτήρα της παραγωγής.

Στον νέο κόσμο της παραγωγής με τη συνεργασία, οι αντιφάσεις αυτές έχουν εξαφανιστεί και η αρμονία μεταξύ ζωής και εργασίας αποκαθίσταται τώρα στην πλατιά βάση του συνόλου της κοινωνίας. Η εκπαίδευση των νέων συνίσταται ξανά στην εκμάθηση των μεθόδων εργασίας και των θεμελίων τους με τη βαθμιαία συμμετοχή στην παραγωγική διαδικασία κι όχι στα πλαίσια μιας οικογενειακής απομόνωσης· τώρα που η εξασφάλιση των χρειωδών της ζωής έχει αναληφθεί από την κοινότητα, η οικογένεια, εκτός από τη λειτουργία της σαν παραγωγική μονάδα, χάνει και τη λειτουργία της καταναλωτικής μονάδας. Η κοινοτική ζωή, που αντιστοιχεί στις ισχυρότερες παρορμήσεις των ίδιων των παιδιών, θα καταλάβει πολύ σημαντικότερη θέση. Εγκαταλείποντας το μικρό σπίτι, τα παιδιά μπαίνουν στον απέραντο ανοιχτό χώρο της κοινωνίας. Ο ερμαφρόδιτος συνδυασμός σπιτιού και σχολείου παραχωρεί τη θέση του στις κοινότητες των παιδιών, που καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τη ζωή τους κάτω από την προσεκτική καθοδήγηση ενήλικων παιδαγωγών. Η εκπαίδευση, από παθητική απορρόφηση διδασκαλιών που έρχονται από τα πάνω, γίνεται πρωταρχικά προσωπική δραστηριότητα, προσανατολισμένη προς την κοινωνική εργασία και συνδεδεμένη μαζί της. Τώρα τα κοινωνικά αισθή-

ματα, που ακόμα επιβιώνουν σ' όλους σαν κληρονομιά αρχέγονων καιρών, αλλά που είναι ιδιαίτερα έντονα στα παιδιά, μπορούν να αναπτυχθούν χωρίς να καταστέλλονται από την αναγκαιότητα του εγωισμού στον καπιταλιστικό αγώνα για την επιβίωση.

Ενώ οι μορφές της εκπαίδευσης καθορίζονται από τη δραστηριότητα της κοινότητας και την αυτενέργεια του καθένα, το περιεχόμενό της εξαρτάται από τον χαρακτήρα του συστήματος παραγωγής προς το οποίο προσανατολίζει. Αυτό το σύστημα παραγωγής είχε διαρκώς περισσότερο σαν βάση του, ιδίως κατά τον περασμένο αιώνα, την εφαρμογή της επιστήμης στην τεχνική. Η επιστήμη έκανε τον άνθρωπο κυρίαρχο των φυσικών δυνάμεων· αυτή η κυριαρχία έκανε εφικτή την κοινωνική επανάσταση και προσφέρει τη βάση της νέας κοινωνίας. Οι παραγωγοί μπορούν να είναι κύριοι της εργασίας τους, της παραγωγής, μόνο αν είναι σε θέση να χρησιμοποιήσουν κυριαρχικά αυτές τις επιστήμες. Επομένως, η νέα γενιά πρέπει πρώτα απ' όλα να διδαχθεί τις φυσικές επιστήμες και τις εφαρμογές τους. Η επιστήμη δεν θα είναι πια, όπως στον καιρό του καπιταλισμού, μονοπάλιο μιας μικρής μειονότητας διανοουμένων, με την αμαθή μάζα περιορισμένη σε εξαρτημένες δραστηριότητες. Η επιστήμη στο σύνολό της θα είναι ανοιχτή για όλους. Αντί για τη διαίρεση μεταξύ της μονόπλευρης χειρωνακτικής και της μονόπλευρης διανοητικής εργασίας, ως ειδικοτήτων δύο τάξεων, τώρα πραγματοποιείται ο αρμονικός συνδυασμός της χειρωνακτικής και της διανοητικής εργασίας για όλους. Αυτό θα είναι απαραίτητο και για την παραπέρα ανάπτυξη της παραγωγικότητας της εργασίας, που εξαρτάται από τη συνεχιζόμενη πρόοδο των θεμελίων της, της επιστήμης και της τεχνικής. Τώρα η δημιουργία της γνώσης και η εφαρμογή της στην εργασία δεν απασχολεί μόνο μια μειονότητα καταρτισμένων διανοουμένων, αλλά τα γερά μυαλά ολόκληρου του λαού. Έτσι μπορεί να αναμένεται στην ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνικής ένας τέτοιος ρυθμός πρόοδου, ώστε απέναντί του η πολυεκθειασμένη πρόοδος της καπιταλιστικής εποχής να αποτελεί απλώς μια μέτρια αρχή.

Στον καπιταλισμό υπάρχει σαφής διαφορά ανάμεσα στα καθήκοντα των νέων και των ενηλίκων. Οι νέοι πρέπει να μαθαίνουν και οι ενήλικες να δουλεύουν. Είναι φανερό ότι, όσο οι εργαζόμενοι μοχθούν στην υπηρεσία άλλων για ένα σκοπό που αντιφάσκει προς τη δική τους ευημερία και ευχαρίστηση, για να παραχθεί το μεγαλύτερο δυνατό κέρδος για το κεφάλαιο, κάθε ικανότητα πρέπει, μόλις αποκτηθεί, να χρησιμοποιηθεί μέχρι τα έσχατα όρια του χρόνου και των ανθρώπινων δυνάμεων. Ο χρόνος των εργατών δεν πρέπει να σπαταλιέται για την εκμάθηση διαρκώς καινούργιων πραγμάτων. Ελάχιστοι ενήλικες είχαν τη δυνατότητα και ακόμα λιγότεροι το καθήκον, να μορφώνονται συνεχώς στη διάρκεια της ζωής τους. Στη νέα κοινωνία αυτή η διαφορά εξαφανίζεται. Τώρα για τους νέους η εκμάθηση συνίσταται στη συμμετοχή, σε αυξανόμενο βαθμό όσο περνάνε τα χρόνια, στην παραγωγική εργασία. Από την άλλη

πλευρά, με την αύξηση της παραγωγικότητας και την απουσία εκμετάλλευσης, οι ενήλικες έχουν διαρκώς περισσότερο ελεύθερο χρόνο για πνευματικές δραστηριότητες. Αυτό τους επιτρέπει να συμβαδίζουν με τη γοργή ανάπτυξη των μεθόδων εργασίας, πράγμα που τους είναι όντως απαραίτητο. Η συμμετοχή στις συζητήσεις και αποφάσεις είναι δυνατή μόνο αν μπορούν να μελετήσουν τα τεχνικά προβλήματα που διαρκώς επισύρουν και κεντρίζουν την προσοχή τους. Η μεγάλη άνθιση της κοινωνίας μέσω της ανάπτυξης της τεχνικής και της επιστήμης, της βιοτικής ασφάλειας και της αφθονίας, της κυριαρχίας πάνω στη φύση και στη ζωή, μπορεί να εξασφαλιστεί μόνο με την αύξηση των ικανοτήτων και των γνώσεων όλων των συνεργαζομένων. Η άνθιση αυτή δίνει στη ζωή τους ένα νέο περιεχόμενο συναρπαστικής δραστηριότητας, εξυψώνει την ύπαρξή τους και τη μεταμορφώνει σε συνειδητή απόλαυση μιας πρόθυμης συμμετοχής στις πνευματικές και πρακτικές προόδους του νέου κόσμου.

Σ' αυτές τις φυσικές επιστήμες προστίθενται τώρα οι νέες επιστήμες της κοινωνίας, οι οποίες δεν υπήρχαν στον καπιταλισμό. Το ιδιαίτερο γνώρισμα του νέου συστήματος παραγωγής είναι ότι ο άνθρωπος κυριαρχεί τώρα πάνω στις κοινωνικές δυνάμεις που καθορίζουν τις ιδέες και τις παρορμήσεις του. Η πρακτική αυτή κυριαρχία θα εκφραστεί αναπόφευκτα στη θεωρητική κυριαρχία, στη γνώση των φαινομένων και των καθοριστικών δυνάμεων της ανθρώπινης δράσης και ζωής, της σκέψης και των αισθημάτων. Στους παλαιότερους καιρούς, όταν η κοινωνική τους προέλευση ήταν άγνωστη εξαιτίας της άγνοιας για την κοινωνία, η δύναμή τους αποδιδόταν στην υπερφυσικότητα του πνεύματος, σε μια μυστηριώδη ισχύ του νου και οι επιστήμες που ασχολούνταν μαζί τους, οι λεγόμενες επιστήμες του ανθρώπου, χαρακτηρίζονταν επιστήμες του πνεύματος: ψυχολογία, φιλοσοφία, ηθική, ιστορία, κοινωνιολογία, αισθητική. Όπως και μ' όλες τις επιστήμες, οι απαρχές τους ήταν γεμάτες πρωτόγονο μυστικισμό και προσκόλληση στην παράδοση. Αλλά, αντίθετα από τις φυσικές επιστήμες, η άνοδός τους σε πραγματικά επιστημονικό επίπεδο εμποδίστηκε από τον καπιταλισμό. Αδυνατούσαν να βρουν σταθερό έδαφος επειδή, στον καπιταλιστικό κόσμο, ξεκινούσαν από το μεμονωμένο ανθρώπινο πλάσμα με τον ατομικό του νου, επειδή σ' εκείνους τους καιρούς του ατομικισμού δεν ήταν γνωστό ότι ο άνθρωπος είναι ουσιασώς κοινωνικό ον, ότι όλες οι ικανότητές του πηγάζουν από την κοινωνία και καθορίζονται απ' αυτήν. Τώρα όμως που η κοινωνία είναι απόλυτα προσιτή στο βλέμμα του ανθρώπου, σαν οργανισμός αλληλοσυνδεδεμένων ανθρώπων όντων και που ο άνθρωπος νους γίνεται αντιληπτός σαν το πρωταρχικό όργανο της αλληλοσύνδεσής τους, θα μπορούν πια να εξελιχθούν σε πραγματικές επιστήμες.

Η πρακτική σπουδαιότητα των επιστημών αυτών για τη νέα κοινότητα δεν είναι μικρότερη απ' ό,τι των φυσικών επιστημών. Ασχολούνται με τις δυνάμεις που βρίσκονται μέσα στον άνθρωπο, καθορίζοντας τις σχέ-

σεις του με τους συνανθρώπους του και με τον κόσμο, υποκινώντας τις δραστηριότητές του στην κοινωνική ζωή, εμφανιζόμενες στα γεγονότα της ιστορίας, περασμένα και τωρινά. Σαν πανίσχυρα πάθη και τυφλές παρορμήσεις, οι δυνάμεις αυτές έδρασαν στους μεγάλους κοινωνικούς αγώνες της ανθρωπότητας, άλλοτε φλογίζοντας τον άνθρωπο για τις πιο τολμηρές ενέργειες και άλλοτε, μέσω εξίσου τυφλών παραδόσεων, κρατώντας τον στην απάθεια και την υποταγή – και παραμένοντας πάντα αυθόρμητες, ανεξέλεγκτες, άγνωστες. Η νέα επιστήμη του ανθρώπου και της κοινωνίας αποκαλύπτει αυτές τις δυνάμεις κι έτσι επιτρέπει στον άνθρωπο να τις ελέγξει με τη συνειδητή γνώση. Από αφέντες που τον κατευθύνουν μέσω παθητικών ενστίκτων γίνονται υπηρέτες, που κυβερνώνται από τον αυτοέλεγχο και κατευθύνονται από τον άνθρωπο προς τους συνειδητά διαμορφωμένους στόχους.

Η μόρφωση της νέας γενιάς μέσα στη γνώση αυτών των κοινωνικών και πνευματικών δυνάμεων και η εκμάθηση της συνειδητής διεύθυνσής τους, θα είναι ένα από τα κύρια εκπαιδευτικά καθήκοντα της νέας κοινωνίας. Έτσι οι νέοι θα αποκτήσουν την ικανότητα να αναπτύσσουν όλα τους τα χαρίσματα πάθους και θέλησης, νοημοσύνης και ενθουσιασμού και να τα εφαρμόζουν στην πρακτική δραστηριότητα. Πρόκειται για μια εκπαίδευση που αφορά τις γνώσεις αλλά και τον χαρακτήρα. Αυτή η προσεκτική εκπαίδευση της νέας γενιάς, θεωρητική καθώς και πρακτική, στις φυσικές επιστήμες καθώς και στην κοινωνική συνείδηση, θα αποτελέσει ένα θεμελιώδες στοιχείο στο νέο σύστημα παραγωγής. Μόνο έτσι θα εξασφαλιστεί μια ανεμπόδιστη πρόοδος της κοινωνικής ζωής. Και έτσι, επίσης, το σύστημα παραγωγής θα εξελιχθεί σε ολοένα ανώτερες μορφές. Με τη βαθιά θεωρητική γνώση των επιστημών της φύσης και της κοινωνίας και με την πρακτική τους εφαρμογή στην εργασία και στη ζωή, οι εργάτες θα κάνουν τον πλανήτη χαρούμενη κατοικία μιας ελεύθερης ανθρωπότητας.

ΜΕΡΟΣ Β': Ο ΑΓΩΝΑΣ

1. Ο συνδικαλισμός

Το έργο της εργατικής τάξης να πάρει στα χέρια της την παραγωγή και να την οργανώσει, χρειάστηκε να το εξετάσουμε πρώτο. Για να συνεχιστεί ο αγώνας είναι απαραίτητο να βλέπουμε μπροστά μας τον στόχο καθαρά και με σαφήνεια. Αλλά ο ίδιος ο αγώνας, η κατάκτηση της κυριαρχίας πάνω στην παραγωγή, είναι το πρωταρχικό και δυσκολότερο μέρος του όλου έργου. Σ' αυτόν ακριβώς τον αγώνα θα δημιουργηθούν τα εργατικά συμβούλια.

Δεν μπορούμε να προβλέψουμε με ακρίβεια τις μελλοντικές μορφές του αγώνα των εργατών για ελευθερία. Εξαρτώνται από τις κοινωνικές συνθήκες και θα μεταβάλλονται ταυτόχρονα με την αύξηση της δύναμης της εργατικής τάξης. Θα είναι λοιπόν απαραίτητο να εξετάσουμε πώς αγωνίστηκε μέχρι τώρα η εργατική τάξη, προσαρμόζοντας τους τρόπους δράσης της στις μεταβαλλόμενες περιστάσεις. Μόνο διδασκόμενοι από την εμπειρία των προκατόχων μας και εξετάζοντάς την κριτικά θα είμαστε κι εμείς με τη σειρά μας σε θέση να ανταποκριθούμε στις ανάγκες της στιγμής.

Σε κάθε κοινωνία που θεμελιώνεται στην εκμετάλλευση μιας εργαζόμενης τάξης από μια κυρίαρχη τάξη, υπάρχει ένας αγώνας για την κατανόηση του συνολικού προϊόντος της εργασίας ή, με άλλα λόγια, για τον βαθμό εκμετάλλευσης. Έτσι, η μεσαιωνική εποχή, όπως και οι μεταγενέστεροι αιώνες, είναι γεμάτη από ακατάπαυστους αγώνες και λυσσώδεις μάχες ανάμεσα στους γαιοκτήμονες και τους χωρικούς. Ταυτόχρονα εμφανίζεται και ο αγώνας της ανερχόμενης τάξης των αστών εναντίον των ευγενών και της μοναρχίας, με αντικείμενο την κυριαρχία στην κοινωνία. Στην περίπτωση αυτή πρόκειται για ένα διαφορετικό είδος ταξικής πάλης, που συνδέεται με την άνοδο ενός νέου συστήματος παραγωγής βασισμένου στην ανάπτυξη της τεχνικής, της βιομηχανίας και του εμπορίου. Η πάλη διεξαγόταν ανάμεσα στους κατόχους της γης και τους κατόχους του κεφαλαίου, ανάμεσα στην παρακμάζουσα φεουδαρχία και το ανερχόμενο καπιταλιστικό σύστημα. Μέσα από μια σειρά κοινωνικών αναταραχών, πολιτικών επαναστάσεων και πολέμων, στην Αγγλία, στη Γαλλία και κατόπιν σε άλλες χώρες, η καπιταλιστική τάξη απέκτησε πλήρη κυριαρχία πάνω στην κοινωνία.

Στον καπιταλισμό, η εργατική τάξη έχει να διεξάγει και τα δύο είδη αγώνα εναντίον του κεφαλαίου. Πρέπει να συντηρεί έναν αδιάκοπο αγώνα για την άμβλυνση της συντηρητικής πίεσης της εκμετάλλευσης, για την αύξηση των μισθών, για τη διεύρυνση ή διατήρηση του μεριδίου της στο συνολικό προϊόν. Από την άλλη πλευρά, καθώς αναπτύσσεται η δύ-

ναμή της, πρέπει να αποκτήσει την κυριαρχία στην κοινωνία για να ανατρέψει τον καπιταλισμό και να εγκαθιδρύσει ένα νέο σύστημα παραγωγής.

Όταν, κατά τις απαρχές της βιομηχανικής επανάστασης στην Αγγλία, χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά κλωστικές και στη συνέχεια υφαντικές μηχανές, είδαμε εξεγερμένους εργάτες να τις καταστρέφουν. Δεν ήταν εργάτες με τη σύγχρονη έννοια, δεν ήταν μισθωτοί. Ήταν μικροτεχνίτες, προηγουμένως ανεξάρτητοι, που τώρα είχαν εξασθενήσει εξαιτίας του ανταγωνισμού της φθηνής μηχανικής παραγωγής και προσπαθούσαν μάταια να εξαλείψουν την αιτία της μζέριας τους. Μετέπειτα, όταν αυτοί ή τα παιδιά τους έγιναν μισθωτοί εργάτες που χειρίζονταν οι ίδιοι τις μηχανές, η θέση τους μεταβλήθηκε. Το ίδιο ισχύει και για τις στρατιές των χωρικών που, σ' ολόκληρο τον 19ο αιώνα της αναπτυσσόμενης βιομηχανίας, συνέρεαν στις πόλεις προσελκυόμενοι απ' αυτό που θεωρούσαν καλούς μισθούς. Στη σύγχρονη εποχή τα εργοστάσια επανδρώνονται σε ολοένα μεγαλύτερο βαθμό από παιδιά των ίδιων των εργατών.

Για όλους αυτούς, ο αγώνας για καλύτερες συνθήκες εργασίας αποτελεί άμεση ανάγκη. Οι εργοδότες, πιεζόμενοι από τον ανταγωνισμό και επιδιώκοντας τη διεύρυνση των κερδών τους, προσπαθούν όσο το δυνατόν να μειώσουν τους μισθούς και να αυξήσουν τις ώρες εργασίας. Αρχικά, οι εργάτες, αδύναμοι εξαιτίας του καταναγκασμού της πείνας, υποχρεώνονται να υποκύπτουν σιωπηλά. Αλλά ύστερα, ξεσπάει μια αντίσταση με τη μόνη δυνατή μορφή: την άρνηση των εργατών να δουλέψουν, την απεργία. Στην απεργία οι εργάτες για πρώτη φορά ανακαλύπτουν την ισχύ τους, στην απεργία εμφανίζεται η αγωνιστική τους δύναμη. Από την απεργία ξεπηδάει η συνένωση όλων των εργατών του εργοστασίου, του κλάδου, της χώρας. Από την απεργία βλαστάνει η αλληλεγγύη, το αίσθημα συντροφικότητας με τους συναδέλφους, ενότητας με ολόκληρη την τάξη: η πρώτη ανατολή εκείνου που θα γίνει κάποια μέρα ο ζωογόνος ήλιος της νέας κοινωνίας. Η αλληλοβοήθεια, που εμφανίστηκε αρχικά με τους αυθόρμητους και περιστασιακούς εράνους, σύντομα παίρνει την παγιωμένη μορφή του συνδικάτου.

Για μια υγιή ανάπτυξη του συνδικαλισμού, απαιτούνται ορισμένες προϋποθέσεις. Το τραχύ έδαφος της ανομίας, των αστυνομικών αυθαρεσιών και απαγορεύσεων, που αποτελεί σε μεγάλο βαθμό κληρονομιά προκαπιταλιστικών καιρών, πρέπει να λειανθεί προτού μπορέσουν να ανεγερθούν στέρεα οικοδομήματα. Συνήθως, οι ίδιοι οι εργάτες υποχρεώνονται να εξασφαλίσουν αυτές της προϋποθέσεις. Στην Αγγλία, είχαμε την επαναστατική καμπάνια του Χαρτισμού. Στη Γερμανία, μισό αιώνα αργότερα, είχαμε τον αγώνα της Σοσιαλδημοκρατίας που, επιβάλλοντας την αναγνώριση των κοινωνικών δικαιωμάτων των εργατών, έβαλε τις βάσεις για την ανάπτυξη των συνδικάτων.

Τώρα οικοδομούνται ισχυρές οργανώσεις, που περιλαμβάνουν τους εργάτες του ίδιου επαγγέλματος σ' ολόκληρη τη χώρα και δημιουργούν

δεσμούς με τα άλλα επαγγέλματα καθώς και, σε διεθνή κλίματα, με συνδικάτα όλου του κόσμου. Η τακτική πληρωμή υψηλών εισφορών προμηθεύει τα σημαντικά κονδύλια υποστήριξης των απεργών, όποτε οι απρόθυμοι καπιταλιστές χρειάζεται να εξαναγκαστούν να παραχωρήσουν υποφερτές συνθήκες εργασίας. Οι ικανότεροι από τους συναδέλφους, μερικές φορές θύματα της οργής του εχθρού από προηγούμενους αγώνες, γίνονται έμμισθα στελέχη που, σαν ανεξάρτητοι και ειδήμονες εκφραστές των εργατικών συμφερόντων, μπορούν να διαπραγματευτούν με τους καπιταλιστές εργοδότες. Με μια απεργία την κατάλληλη στιγμή, με την υποστήριξη ολόκληρης της δύναμης του συνδικάτου και με τις συνακόλουθες διαπραγματεύσεις, μπορούν να επιτευχθούν συμφωνίες για καλύτερους και πιο ομοιόμορφους μισθούς και για μικρότερη εργάσιμη ημέρα, στο μέτρο που η τελευταία δεν καθορίζεται ακόμα με νόμο.

Έτσι, οι εργάτες δεν είναι πια ανίσχυρα άτομα, εξαναγκασμένα από την πείνα να πουλήσουν την εργασιακή τους δύναμη, σε οποιαδήποτε τιμή. Τώρα προστατεύονται από το συνδικάτο τους, προστατεύονται από τη δύναμη της ίδιας τους της αλληλεγγύης και συνεργασίας, γιατί το κάθε μέλος δεν δίνει απλώς ένα μέρος των αποδοχών του για τους συναδέλφους, αλλά είναι και πρόθυμο να ρισκινδυνεύσει τη δουλειά του για να υπερασπίσει την οργάνωση, την κοινότητά του. Έτσι, επιτυγχάνεται κάποια εξισορρόπηση ανάμεσα στη δύναμη των εργοδοτών και των εργατών. Οι όροι εργασίας δεν υπαγορεύονται πια από πανίσχυρα καπιταλιστικά συμφέροντα. Τα συνδικάτα βαθμιαία αναγνωρίζονται σαν εκπρόσωποι των εργατικών συμφερόντων· μοιλονότι ο αγώνας γίνεται επανειλημμένα απαραίτητος, μετατρέπονται σε μια δύναμη που παίρνει μέρος στις αποφάσεις. Όχι βέβαια σ' όλους τους κλάδους και ούτε παντού μονομιάς. Συνήθως, οι καταρτισμένοι εργατοτεχνίτες είναι οι πρώτοι που φτιάχνουν συνδικάτα. Η ανειδίκευτη μάζα των μεγάλων εργοστασίων, που έχει να αντιμετωπίσει ισχυρότερους εργοδότες, συνήθως ακολουθεί μετά απ' αυτούς· τα συνδικάτα της πολλές φορές ξεκίνησαν από ξαφνικά ξεσπάσματα μεγάλων αγώνων. Και ενάντια στους μονοπωλιακούς ιδιοκτήτες γιγάντων επιχειρήσεων, τα συνδικάτα έχουν λίγες πιθανότητες επιτυχίας. Αυτοί οι πανίσχυροι καπιταλιστές θέλουν να είναι απόλυτοι αφέντες και, μέσα στην υπερωψία τους, μετά βίας επιτρέπουν ακόμα και τα πειθήνια απεργοσπαστικά συνδικάτα.

Ασχετα απ' αυτό τον περιορισμό, έστω κι αν υποθέσουμε ότι ο συνδικαλισμός είναι πλήρως ανεπτυγμένος και ελέγχει όλη τη βιομηχανία, αυτό δεν σημαίνει ότι η εκμετάλλευση καταργείται, ότι ο καπιταλισμός καταπολεμάται. Εκείνο που καταπολεμάται είναι η αυθαιρεσία του επιμέρους καπιταλιστή, εκείνο που καταστέλλεται, οι χειρότερες καταχρήσεις της εκμετάλλευσης. Και αυτό είναι επίσης προς το συμφέρον των άλλων καπιταλιστών (τους προφυλάσσει από τον αθέμιτο ανταγωνισμό) και προς το συμφέρον του καπιταλισμού στο σύνολό του. Με τη δύναμη των συν-

δικάτων, ο καπιταλισμός ομαλοποιείται, μια ορισμένη νόρμα εκμετάλλευσης εγκαθιδρύεται παντού. Μια νόρμα μισθών, που να επιτρέπει την ικανοποίηση των στοιχειωδέστερων βιοτικών αναγκών ώστε οι εργάτες να μην εξωθούνται διαρκώς σε εξεγέρσεις πείνας, είναι απαραίτητη για την αδιάλειπτη παραγωγή. Μια νόρμα ωρών εργασίας, που να μην εξαντλεί τελείως τη ζωτικότητα της εργατικής τάξης (αν και η μείωση των ωρών εξουδετερώνεται σε μεγάλο βαθμό από την αύξηση των ρυθμών και την εντατικότερη προσπάθεια), είναι αναγκαία στον καπιταλισμό, για να διατηρεί μια χρησιμοποιήσιμη εργατική τάξη σαν βάση της μελλοντικής εκμετάλλευσης. Η εργατική τάξη ήταν εκείνη που, με τον αγώνα της ενάντια στη στενομουαλιά της καπιταλιστικής απληστίας, χρειάστηκε να εγκαθιδρύσει τις συνθήκες μιας ομαλής λειτουργίας του καπιταλισμού. Και υποχρεώνεται αδιάκοπα να αγωνίζεται για να διατηρήσει την αβέβαιη ισορροπία. Τα συνδικάτα είναι το εργαλείο αυτού του αγώνα. Έτσι, εκπληρώνουν μια ζωτική λειτουργία στον καπιταλισμό. Οι στενόμουαλοι εργοδότες δεν το βλέπουν, αλλά οι ανοιχτόμυαλοι πολιτικοί ηγέτες τους γνωρίζουν πολύ καλά ότι τα συνδικάτα αποτελούν ουσιώδες στοιχείο του καπιταλισμού, ότι ο καπιταλισμός είναι ανολοκλήρωτος αν δεν υπάρχουν τα εργατικά σωματεία σαν εξομαλυντική δύναμη. Αν και προϊόντα του αγώνα των εργατών, αν και διατηρούνται με τους δικούς τους κόπους και προσπάθειες, τα συνδικάτα είναι συγχρόνως όργανα της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Με την ανάπτυξη όμως του καπιταλισμού, οι συνθήκες γίνονται βαθμιαία δυσμενέστερες για τους εργάτες. Το μεγάλο κεφάλαιο αναπτύσσεται, συναισθάνεται τη δύναμή του και θέλει να είναι αφέντης στον οίκο του. Οι καπιταλιστές έχουν μάθει κι αυτοί να αντιλαμβάνονται τη δύναμη της σύμπραξης και οργανώνονται σε εργοδοτικές ενώσεις. Έτσι, στη θέση της ισορροπίας των δυνάμεων, εμφανίζεται μια νέα υπεροχή του κεφαλαίου. Οι απεργίες αντικρούονται με *λοκ-άουτ* που αδειάζουν τα ταμεία των συνδικάτων. Οι χρηματικοί πόροι των εργατών δεν μπορούν να παραβληθούν με τους χρηματικούς πόρους των καπιταλιστών. Στις διαπραγματεύσεις για τους μισθούς και τις συνθήκες εργασίας, τα συνδικάτα είναι περισσότερο παρά ποτέ το αδύναμο μέρος, γιατί φοβούνται κι επομένως προσπαθούν να αποφύγουν τους μεγάλους αγώνες που εξαντλούν τα αποθέματα θέτοντας έτσι σε κίνδυνο την ασφαλή επιβίωση της οργάνωσης και των αξιωματούχων της. Στις διαπραγματεύσεις, τα συνδικαλιστικά στελέχη πολλές φορές υποχρεώνονται να αποδεχθούν μια χειροτέρευση των συνθηκών για να αποφύγουν τη σύγκρουση. Αυτό το θεωρούν αναπόφευκτο και αυτονόητο: καταλαβαίνουν ότι οι συνθήκες έχουν αλλάξει κι ότι η σχετική αγωνιστική δύναμη της οργάνωσής τους έχει μειωθεί.

Για τους εργάτες, όμως, δεν είναι αυτονόητο ότι πρέπει να δεχτούν αγόγγυστα χειρότερες συνθήκες εργασίας και ζωής. Θέλουν να αγωνιστούν. Έτσι, εμφανίζεται μια διάσταση απόψεων. Τα στελέχη φαίνεται να έχουν την κοινή λογική με το μέρος τους. Γνωρίζουν ότι τα συνδικάτα

βρίσκονται σε μειονεκτική θέση κι ότι η σύγκρουση θα οδηγήσει σε ήττα. Αλλά οι εργάτες νιώθουν ενστικτωδώς ότι στις μάζες εξακολουθούν να κρύβονται μεγάλες αγωνιστικές δυνάμεις, απλώς δεν ξέρουν πώς να τις χρησιμοποιήσουν. Κατανοούν πολύ σφωστά ότι με τις επανειλημμένες υποχωρήσεις η θέση τους θα χειροτερεύσει κι ότι αυτό μπορεί να αποτραπεί μόνο με τον αγώνα. Έτσι, εμφανίζονται αναπόφευκτα συγκρούσεις μέσα στα συνδικάτα μεταξύ των αξιωματούχων και των μελών. Τα μέλη διαμαρτύρονται ενάντια στο νέο ύψος των μισθών, που ευνοεί τους εργοδότες. Οι αξιωματούχοι υπερασπίζονται τις συμφωνίες που επιτεύχθηκαν μετά από μακρόχρονες και επίπονες διαπραγματεύσεις και φροντίζουν για την επικύρωσή τους. Έτσι, ενεργούν πολλές φορές σαν εκφραστές των συμφερόντων του κεφαλαίου ενάντια στα συμφέροντα των εργατών. Και επειδή είναι οι ισχυροί ηγέτες των συνδικάτων και ρίχνουν όλο το βάρος της δύναμης και του κύρους τους προς αυτή την κατεύθυνση, μπορεί να λεχθεί ότι στα χέρια τους τα συνδικάτα μετατρέπονται σε όργανα του κεφαλαίου.

Η ανάπτυξη του καπιταλισμού, η αύξηση του αριθμού των εργατών, η επιτακτική ανάγκη της συνένωσης, κάνουν τα συνδικάτα γιγάντιες οργανώσεις που χρειάζονται ολοένα πολυπληθέστερο επιτελείο μόνιμων στελεχών και ηγετών. Αυτοί μετατρέπονται σε μια γραφειοκρατία που χειρίζεται όλες τις υποθέσεις, σε μια εξουσία που κυριαρχεί πάνω στα μέλη επειδή έχει στα χέρια της όλα τα στοιχεία της ισχύος. Ξαν ειδήμονες, προετοιμάζουν και οργανώνουν όλες τις δραστηριότητες, χειρίζονται τα οικονομικά και τη δαπάνη χρημάτων για διάφορους σκοπούς και εκδίδουν τις συνδικαλιστικές εφημερίδες με τις οποίες μπορούν να επιβάλουν τις δικές τους ιδέες και απόψεις στα μέλη. Η τυπική δημοκρατία επικρατεί, τα μέλη στις συνελεύσεις τους και οι εκλεγμένοι εκπρόσωποι στα συνέδρια αποφασίζουν με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που ο λαός αποφασίζει για τα πολιτικά ζητήματα στα πλαίσια του κοινοβουλίου και του κράτους. Αλλά οι ίδιες επιδράσεις που κάνουν τα κοινοβούλια και τις κυβερνήσεις δυνάστες του λαού ισχύουν και γι' αυτά τα κοινοβούλια της εργασίας. Μετατρέπουν την άγρυπνη γραφειοκρατία των αξιωματούχων ειδικών σ' ένα είδος συνδικαλιστικής κυβέρνησης, η οποία κυριαρχεί πάνω στα μέλη τα απορροφημένα από την καθημερινή εργασία και τις καθημερινές φροντίδες. Εκείνο που τους ζητάνε δεν είναι η αλληλεγγύη, αυτή η προλεταριακή αρετή, αλλά η πειθαρχία, η υπακοή στις αποφάσεις. Έτσι, εμφανίζεται μια διαφορά αντίληψης, μια αντίθεση απόψεων πάνω στα διάφορα θέματα. Αυτό ενισχύεται από τη διαφορά των συνθηκών ζωής: η ανασφάλεια της δουλειάς των εργατών, που απειλούνται διαρκώς από τις υφέσεις και την ανεργία, έρχεται σε αντίθεση με την ασφάλεια που είναι αναγκαία στους αξιωματούχους για τον καλό χειρισμό των υποθέσεων του συνδικάτου.

Ο συνδικαλισμός είχε το καθήκον και τη λειτουργία, μέσω της ενοποίησης των αγώνων, να βγάλει τους εργάτες από την κατάσταση της ανήμπορης μιζέριας και να τους εξασφαλίσει μια αναγνωρισμένη θέση στην καπιταλιστική κοινωνία. Έπρεπε να υπερασπίσει τους εργάτες ενάντια στη διαρκώς εντεινόμενη εκμετάλλευση εκ μέρους του κεφαλαίου. Τώρα που το μεγάλο κεφάλαιο ενοποιείται ολοένα περισσότερο σε μια μονοπωλιακή δύναμη τραπεζών και βιομηχανικών *κονσέρν*, αυτή η πρώτη λειτουργία του συνδικαλισμού εκλείπει. Η ισχύς του δεν μπορεί να παραβληθεί με την τεράστια ισχύ του κεφαλαίου. Τα συνδικάτα είναι τώρα γιγάντιες οργανώσεις με αναγνωρισμένη θέση στην κοινωνία. Η ύπαρξή τους ρυθμίζεται από τον νόμο και οι μισθολογικές συμβάσεις τους αποκτούν δεσμευτική νόμιμη ισχύ για ολόκληρη τη βιομηχανία. Οι ηγέτες τους φιλοδοξούν να αποτελέσουν μέρος της εξουσίας που καθορίζει τις συνθήκες της βιομηχανικής εργασίας. Αποτελούν τον μηχανισμό μέσω του οποίου το μονοπωλιακό κεφάλαιο επιβάλλει τους όρους του στο σύνολο της εργατικής τάξης. Γι' αυτό το πανίσχυρο τώρα κεφάλαιο είναι κανονικά πολύ προτιμότερο να μεταμφιέζει την κυριαρχία του με δημοκρατικές και συνταγματικές μορφές, παρά να την δείχνει με την απροκάλυπτη θηριωδία της δικτατορίας. Οι συνθήκες εργασίας που θεωρεί κατάλληλες για τους εργάτες θα γίνουν αποδεκτές και σεβαστές πολύ ευκολότερα με τη μορφή συμφωνιών που συνάπτονται από τα συνδικάτα, παρά με τη μορφή προσταγών που επιβάλλονται αλαζονικά. Πρώτον, επειδή συντηρείται στους εργάτες η ψευδαίσθηση ότι είναι κύριοι των συμφερόντων τους. Δεύτερον, επειδή όλοι οι δεσμοί προσκόλλησης που κάνουν τα συνδικάτα προσφιλή στους εργάτες, σαν δημιουργήματα δικά τους, σαν δημιουργήματα των θυσιών τους, του αγώνα τους, του ενθουσιασμού τους, τώρα βρίσκονται στην υπηρεσία των αφεντικών. Έτσι, μέσα στις σύγχρονες συνθήκες, τα συνδικάτα μετατρέπονται περισσότερο παρά ποτέ σε όργανα της κυριαρχίας του μονοπωλιακού κεφαλαίου πάνω στην εργατική τάξη.

2. Η άμεση δράση

Τα συνδικάτα χάνουν λοιπόν τη σπουδαιότητά τους σαν όργανα αγώνα της εργατικής τάξης εναντίον του κεφαλαίου. Αλλά ο ίδιος ο αγώνας δεν μπορεί να σταματήσει. Οι τάσεις προς την κρίση ενισχύονται στα πλαίσια του μεγάλου κεφαλαίου κι έτσι δεν μπορεί παρά να ενισχυθεί και η αντίσταση των εργατών. Οι οικονομικές κρίσεις γίνονται ολοένα πιο καταστροφικές και υπονομεύουν τη φαινομενικά εξασφαλισμένη πρόοδο. Η εκμετάλλευση εντνίνεται για να καθυστερήσει την πτώση του ποσοστού κέρδους του γοργά αυξανόμενου κεφαλαίου. Έτσι, οι εργάτες διαρκώς εξορθώνονται να αντισταθούν. Αλλά, ενάντια στην τόσο αυξημένη δύναμη του κεφαλαίου, οι παλιές μέθοδοι αγώνα δεν μπορούν πια να φανούν χρή-

σιμες. Χρειάζονται νέες μέθοδοι και οι απαρχές τους δεν αργούν να εμφανιστούν. Ξεπηδάνε αυθόρμητα με τις άγριες (παράνομες) απεργίες, με την άμεση δράση.

Η άμεση δράση σημαίνει τη δράση των ίδιων των εργαζομένων, χωρίς μεσολάβηση συνδικαλιστικών στελεχών. Μια απεργία αποκαλείται άγρια (παράνομη ή ανεπίσημη) σε αντιπαράθεση προς την απεργία που κηρύσσουν τα συνδικάτα σύμφωνα με τους νόμους και τις διατάξεις. Οι εργάτες ξέρουν ότι αυτή η τελευταία μορφή απεργίας δεν έχει αποτελεσματικότητα και ότι οι συνδικαλιστές υποχρεώνονται να την κηρύξουν ενάντια στη θέλησή τους και τις αντιλήψεις τους, θεωρώντας ίσως μια ήττα σαν καλό μάθημα για τους ηλίθιους εργάτες και οπωσδήποτε προσπαθώντας να την τελειώσουν όσο το δυνατόν συντομότερα. Έτσι, όταν η πίεση γίνεται πολύ μεγάλη, όταν οι διαπραγματεύσεις με τη διεύθυνση λιμνάζουν δίχως αποτέλεσμα, η απόγνωση τελικά ξεσπάει μέσα σε μεγαλύτερες ή μικρότερες ομάδες εργατών με τη μορφή της άγριας απεργίας.

Ο αγώνας των εργατών εναντίον του κεφαλαίου είναι ανέφικτος χωρίς οργάνωση. Και η οργάνωση αναδύεται αυθόρμητα, επί τόπου. Οχι βέβαια με μορφή που να καταλήγει στην ίδρυση ενός νέου συνδικάτου, με εκλεγμένη ηγεσία και καταστατικό σε προσεκτικά διατυπωμένες παραγράφους. Μερικές φορές βέβαια έγινε και αυτό. Αποδίδοντας την έλλειψη αποτελεσματικότητας σε προσωπικά ελαττώματα των παλιών ηγετών και εξοργισμένοι εναντίον του παλιού συνδικάτου, οι εργάτες ίδρυσαν ένα καινούργιο, με επικεφαλής τα πιο ικανά και δραστήρια άτομα. Και πράγματι στην αρχή υπήρχε μεγάλη ενεργητικότητα και έντονη δράση. Αλλά μακροπρόθεσμα, το καινούργιο συνδικάτο, αν παραμείνει μικρό, δεν έχει αρκετή δύναμη όση κι αν είναι η δραστηριότητά του και, αν μεγαλώσει, αναπτύσσει αναπόφευκτα τα ίδια χαρακτηριστικά με το παλιό. Μετά από τέτοιες εμπειρίες οι εργάτες τελικά θα ακολουθήσουν τον άλλο δρόμο: θα κρατήσουν τη διεύθυνση του αγώνα αποκλειστικά και μόνο στα δικά τους χέρια.

Η διεύθυνση του αγώνα από τους εργάτες, η καθοδήγησή του από τους ίδιους, σημαίνει ότι κάθε πρωτοβουλία και κάθε απόφαση προέρχεται από τους ίδιους τους εργάτες. Μολονότι υπάρχει απεργιακή επιτροπή, εφόσον δεν μπορούν να βρίσκονται συνέχεια όλοι μαζί, τα πάντα τα κάνουν οι εργάτες. Βρισκόμενοι σε διαρκή επαφή μεταξύ τους, μοιράζουν τα καθήκοντα, καταστρώνουν όλα τα μέτρα και αποφασίζουν για όλες τις ενέργειες χωρίς καμιά μεσολάβηση. Η απόφαση και η δράση, που είναι και οι δύο συλλογικές, αποτελούν ένα και το αυτό πράγμα.

Η πρώτη και σπουδαιότερη δραστηριότητα είναι η προπαγάνδα για την επέκταση της απεργίας. Η πίεση πάνω στο κεφάλαιο πρέπει να ενταθεί. Ενάντια στην τεράστια ισχύ του κεφαλαίου, δεν είναι ανίσχυροι μόνο οι επιμέρους εργάτες αλλά και οι μεμονωμένες ομάδες. Η μόνη δύναμη που μπορεί να αντιπαρατεθεί στο κεφάλαιο είναι η σταθερή ενότητα

ολόκληρης της εργατικής τάξης. Αυτό οι καπιταλιστές το γνωρίζουν ή το νιώθουν ολοκάθαρα κι έτσι ο μόνος εξαναγκασμός για παραχωρήσεις είναι ο φόβος ότι η απεργία μπορεί να γενικευθεί. Όσο καταφανέστερα ακλόνητη είναι η θέληση των απεργών, τόσο περισσότεροι εργάτες συμμετέχουν στην απεργία και αυξάνουν οι πιθανότητες επιτυχίας.

Μια τέτοια επέκταση είναι εφικτή επειδή δεν πρόκειται για την απεργία μιας ομάδας που έχει παραμείνει σ' ένα πιο καθυστερημένο στάδιο, σε χειρότερες συνθήκες από τις άλλες και προσπαθεί να φτάσει στο γενικό επίπεδο. Μέσα στις νέες περιστάσεις η δυσαρέσκεια είναι γενική. Όλοι οι εργάτες νιώθουν να συνθλίβονται από την καπιταλιστική κυριαρχία, τα εναύσματα των εκρήξεων έχουν συσσωρευθεί παντού. Τον αγώνα οι εργάτες δεν τον κάνουν για άλλους, τον κάνουν για τον εαυτό τους. Όσο νιώθουν απομονωμένοι, με τον φόβο μη χάσουν τη δουλειά τους, με την αβεβαιότητα για το τι θα κάνουν οι άλλοι συνάδελφοι, χωρίς σταθερή ενότητα, είναι απρόθυμοι για δράση. Μόλις όμως ξεκινήσουν τον αγώνα αποκτούν νέα προσωπικότητα. Ο εγωιστικός φόβος υποχωρεί και στο προσκήνιο προβάλλουν οι δυνάμεις της κοινότητας, της αλληλεγγύης και της αφοσίωσης, αφυπνίζοντας το θάρρος και την επιμονή. Αυτά είναι μεταδοτικά. Το παράδειγμα της αγωνιστικής δράσης τροφοδοτεί και στους άλλους, που νιώθουν μέσα τους την αφύπνιση των ίδιων δυνάμεων, το πνεύμα της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και της αυτοπεποίθησης. Έτσι, η άγρια απεργία μπορεί, όπως η φωτιά στο αχυρολίβαδο, να επεκταθεί σ' άλλες επιχειρήσεις και να αγκαλιάσει διαρκώς μεγαλύτερες μάζες.

Αυτό δεν μπορεί να είναι έργο λίγων ηγετών, ούτε συνδικαλιστικών αξιωματούχων ούτε καινούργιων εκπροσώπων που έχουν ξεχωρίσει μέσα στα γεγονότα, αν και βέβαια η ώθηση που δίνουν μερικοί από αυτούς μπορεί να είναι σημαντική. Θα είναι θέληση και έργο όλων, προϊόν κοινής πρωτοβουλίας. Οι εργάτες δεν χρειάζεται μόνο να κάνουν, αλλά και να επινοήσουν, να επεξεργαστούν, να αποφασίσουν τα πάντα οι ίδιοι. Δεν μπορούν να μεταβιβάσουν τη λήψη αποφάσεων και τις ευθύνες του αγώνα τους σ' ένα όργανο, σ' ένα συνδικάτο που θα τα αναλάμβανε. Είναι ολοκληρωτικά υπεύθυνοι για τον αγώνα, η επιτυχία ή αποτυχία εξαρτάται από τους ίδιους. Έχουν μετατραπεί από παθητικά σε ενεργητικά όντα, που παίρνουν αποφασιστικά τις τύχες τους στα δικά τους χέρια. Από μεμονωμένα άτομα που το καθένα φροντίζει για τον εαυτό του, έχουν γίνει ένα σταθερό, ακλόνητα ενιαίο σύνολο.

Οι αυθόρμητες αυτές απεργίες παρουσιάζουν άλλη μια σημαντική όψη: η διαίρεση των εργατών σε ξέχωρα συνδικάτα εξαλείφεται. Στον συνδικαλιστικό κόσμο, οι παραδόσεις από τους παλαιότερους καιρούς της μικρής καπιταλιστικής παραγωγής παίζουν σημαντικό ρόλο για τον διαχωρισμό των εργατών σε συντεχνιακά σωματεία, που πολλές φορές ανταγωνίζονται, αλληλοϋποβλέπονται και διαπληκτίζονται. Σε μερικές μάλιστα χώρες οι θρησκευτικές και πολιτικές διαφορές επενεργούν σαν

διαχωριστικοί φραγμοί για τη συγκρότηση ξέχωρων φιλελεύθερων, καθολικών, σοσιαλιστικών ή άλλων συνδικάτων. Στο εργοστάσιο, τα μέλη των διάφορων συνδικάτων βρίσκονται το ένα δίπλα στο άλλο. Αλλά ακόμα και στις απεργίες πολλές φορές κρατιούνται διαχωρισμένα, ώστε να μη μολυνθούν από τις ιδέες της ενότητας και η συνεννόηση στη δράση και στις διαπραγματεύσεις είναι αποκλειστικά έργο των ηγεσιών και των αξιωματούχων. Τώρα όμως, στην άμεση δράση, αυτές οι διαφορές συνδικαλιστικής ταυτότητας γίνονται τελείως εξωπραγματικές, εμφανίζονται σαν εξωτερικές ταμπέλες. Για τέτοιους αυθόρμητους αγώνες η ενότητα είναι πρωταρχική ανάγκη και η ενότητα υπάρχει, γιατί διαφορετικά δεν θα μπορούσε να υπάρξει ο αγώνας. Όλοι όσοι είναι μαζί στο εργοστάσιο, στην ίδια ακριβώς κατάσταση, σαν άμεσοι συνεργάτες, αντικείμενα της ίδιας εκμετάλλευσης, ενάντια στον ίδιο αφέντη, είναι μαζί και στην κοινή δράση. Η πραγματική τους κοινότητα είναι το εργοστάσιο. Σαν προσωπικό της ίδιας επιχείρησης, απαρτίζουν μια φυσική ενότητα κοινής εργασίας, κοινών πεπρωμένων και κοινών συμφερόντων. Οι παλιές διακρίσεις συνδικαλιστικής ταυτότητας οπισθοχωρούν σαν φαντάσματα του παρελθόντος και ξεχνιούνται σχεδόν τελείως στη νέα ζωντανή πραγματικότητα της συντροφικότητας μέσα στον κοινό αγώνα. Η ζωογόνα συνείδηση της νέας ενότητας εντείνει τον ενθουσιασμό και την αίσθηση της δύναμης.

Έτσι, στις άγριες απεργίες εμφανίζονται μερικά χαρακτηριστικά των επερχόμενων μορφών αγώνα: πρώτα απ' όλα η αυτενέργεια, η πρωτοβουλία των ιδίων των εργατών, η διατήρηση όλων των δραστηριοτήτων και της λήψης αποφάσεων στα δικά τους χέρια και ύστερα, η ενότητα άσχετα από τις παλιές οργανωτικές εντάξεις, σύμφωνα με τη φυσική συσπείρωση που πραγματοποιείται στην επιχείρηση. Οι μορφές αυτές δεν ξεπηδάνε μέσω κάποιων διορατικών σχεδίων αλλά αυθόρμητα, ακατανίκητα, επιβαλλόμενες από τη σαφή υπεροπλία του κεφαλαίου απέναντι στην οποία οι παλιές οργανώσεις δεν μπορούν πια να προβάλουν σοβαρή αντίσταση. Η εμφάνισή τους λοιπόν δεν σημαίνει ότι τώρα η κατάσταση έχει αντιστραφεί, ότι οι εργάτες κερδίζουν. Οι άγριες απεργίες καταλήγουν κι αυτές τις περισσότερες φορές σε ήττα, η έκτασή τους είναι υπέρμετρα περιορισμένη. Μόνο σε μερικές ευνοϊκές περιπτώσεις κατορθώνουν να ματαιώσουν τη χειροτέρευση των όρων εργασίας. Η σημασία τους συνίσταται στο ότι εκδηλώνουν ένα καινούργιο αγωνιστικό πνεύμα που δεν μπορεί να εξαλειφθεί. Η θέληση του εργάτη να υψώσει το αντιστημά του, ξεπηδάει ξανά δίχως διακοπή από τα βαθύτερα ένστικτα αυτοσυντήρησης, ευθύνης απέναντι στην οικογένεια και τους συντρόφους. Έτσι, προωθείται η αυτοπεποίθηση και το ταξικό αίσθημα. Οι άγριες απεργίες είναι προάγγελοι μεγαλύτερων μελλοντικών αγώνων, όταν οι επιτακτικές κοινωνικές ανάγκες, σε μια κατάσταση εντονότερης πίεσης και βαρύτερης δυστυχίας, θα ωθήσουν τις μάζες σε εντονότερη δράση.

Όταν οι άγριες απεργίες ξεσπάνε σε μεγαλύτερη κλίμακα, αγκαλιάζοντας πλατιές μάζες, ολόκληρους κλάδους της βιομηχανίας, ολόκληρες πόλεις ή περιωχές, χρειάζεται να υπάρξουν νέες μορφές οργάνωσης. Η συζήτηση σε μια και μόνο συνέλευση είναι ανέφικτη, αλλά η αμοιβαία κατανόηση είναι περισσότερο παρά ποτέ αναγκαία για την κοινή δράση. Έτσι, σχηματίζονται απεργιακές επιτροπές, με εκπροσώπους του προσωπικού όλων των επιχειρήσεων, για τη διαρκή συζήτηση σχετικά με την κατάσταση. Αυτές οι απεργιακές επιτροπές είναι τελείως διαφορετικές από τα διοικητικά συμβούλια των συνδικαλιστικών αξιωματούχων. Ήδη παρουσιάζουν τα χαρακτηριστικά εργατικών συμβουλίων. Ξεπηδάνε από τον αγώνα για να του δώσουν ενιαίο προσανατολισμό. Αλλά δεν είναι ηγετικά όργανα με την παλιά έννοια, δεν έχουν καμιά άμεση εξουσία. Οι εκπρόσωποι, που πολλές φορές είναι διαφορετικά άτομα σε κάθε συζήτηση, έρχονται για να εκφράσουν τη γνώμη και τη θέληση των ομάδων εργαζομένων που τους έστειλαν. Γιατί αυτές οι ομάδες υποστηρίζουν μόνο τη δράση όπου μπορεί να εκδηλωθεί η θέλησή τους. Όμως οι εκπρόσωποι δεν είναι απλοί αγγελιοφόροι των ομάδων που τους στέλνουν. Έχουν πάρει ενεργό μέρος στις συζητήσεις και ενσαρκώνουν τις απόψεις που υπερίσχυαν. Στις συνελεύσεις των επιτροπών, οι απόψεις συζητιούνται και εξετάζονται κάτω από το φως των περιστάσεων της στιγμής. Τα αποτελέσματα και οι αποφάσεις μεταφέρονται από τους εκπροσώπους στις συνελεύσεις των ομάδων. Με τη μεσολάβηση των εκπροσώπων, το προσωπικό των εργοστασίων συμμετέχει το ίδιο στις συζητήσεις και στις αποφάσεις. Έτσι, εξασφαλίζεται η ενότητα δράσης μεγάλων μαζών.

Αυτό βέβαια δεν γίνεται με τέτοιο τρόπο ώστε κάθε ομάδα να συμμορφώνεται πειθήνια με τις αποφάσεις της επιτροπής. Κανένα καταστατικό δεν δίνει στην επιτροπή τέτοιες εξουσίες. Η ενότητα στον συλλογικό αγώνα δεν είναι απόρροια μιας σωστής ρύθμισης των αρμοδιοτήτων, αλλά των αυθόρμητων αναγκών που εκδηλώνονται σε μια ατμόσφαιρα φλογερής δράσης. Η απόφαση ανήκει στους ίδιους τους εργάτες, όχι επειδή τους δίνεται ένα τέτοιο δικαίωμα από κανονισμούς που έχουν αποδεχτεί, αλλά επειδή πράγματι αποφασίζουν, με τις ενέργειές τους. Ενδέχεται μια ομάδα να μη μπορεί να πείσει τις άλλες με επιχειρήματα, αλλά ύστερα να τις παρυσύρει με τη δράση της και το παράδειγμά της. Ο αυτοκαθορισμός των εργατών σε σχέση με την αγωνιστική τους δράση δεν είναι ένα αίτημα που προβάλλεται από τη θεωρία, με επιχειρήματα για τη δυνατότητα πραγματοποίησής του, αλλά η διαπίστωση ενός γεγονότος που πηγάζει από την πρακτική. Πολλές φορές συνέβη στα μεγάλα κοινωνικά κινήματα και αναμφίβολα θα συμβεί και στο μέλλον, να μη συμφωνούν οι ενέργειες με τις αποφάσεις. Υπήρξαν κεντρικές επιτροπές που έκαναν εκκλήσεις για γενική απεργία και ακολουθήθηκαν μόνο από μικρές ομάδες εδώ κι εκεί. Άλλοτε πάλι οι επιτροπές ζύγιζαν την κατάσταση σχολαστικά, χωρίς να αποτολμούν μια απόφαση και οι εργάτες ξεκίνησαν μαζικούς αγώνες. Ενδέχεται ακόμα οι ίδιοι εργάτες που αποφάσι-

σαν με ενθουσιασμό να απεργήσουν, να υποχωρήσουν τη στιγμή της δράσης. Η, αντιστρόφως, οι αποφάσεις να διέπονται από έναν επιφυλακτικό δισταγμό και όμως, παρακινούμενη από ενδόμυχες δυνάμεις, να ξεσπάσει ασυγκράτητα μια απεργία που δεν είχε αποφασιστεί. Ενώ στη συνειδητή σκέψη τα παλιά συνθήματα και οι παλιές θεωρίες παίζουν ρόλο και καθορίζουν τα επιχειρήματα και τις απόψεις, τη στιγμή της απόφασης, από την οποία κρίνονται τα πάντα, εκδηλώνεται μια ενστικτώδης συναίσθηση των πραγματικών συνθηκών που καθορίζει τις ενέργειες. Αυτό δεν σημαίνει ότι μια τέτοια ενστικτώδης συναίσθηση οδηγεί πάντα στον σωστό δρόμο- οι άνθρωποι μπορεί να έχουν εσφαλμένες εντυπώσεις για τις εξωτερικές συνθήκες. Πάντως είναι καθοριστική και δεν μπορεί να αντικατασταθεί από μια εξωτερική ηγεσία, από κηδεμόνες, σοοδήποτε έξυπνους, που να τους καθοδηγούν. Μέσα από τις δικές τους εμπειρίες αγώνα, τις επιτυχίες τους και αποτυχίες τους, τις δικές τους προσπάθειες, οι εργάτες θα αποκτήσουν την ικανότητα να φροντίζουν αποτελεσματικά για τις υποθέσεις τους.

Έτσι, οι δύο μορφές οργάνωσης και αγώνα έρχονται σε αντίθεση: η παλιά, των συνδικάτων και της απεργίας σύμφωνα με κανονισμούς και η νέα, της αυθόρμητης απεργίας και των εργατικών συμβουλίων. Αυτό δεν σημαίνει ότι η πρώτη απλώς θα αντικατασταθεί κάποια μέρα από τη δεύτερη. Είναι δυνατόν να φανταστούμε ενδιάμεσες μορφές, απόπειρες να διορθωθούν τα τρωτά και οι αδυναμίες του συνδικαλισμού και να διασωφειοκρατίας αξιωματούχων, να αποτραπεί ο διαχωρισμός με βάση τα στενά επαγγελματικά και συντεχνιακά συμφέροντα, να διαφυλαχθεί και να χρησιμοποιηθεί η πείρα των προηγούμενων αγώνων. Αυτό θα μπορούσε να γίνει με τη συνένωση, μετά από μια μεγάλη απεργία, ενός πυρήνα από τους καλύτερους μαχητές μέσα σ' ένα ενιαίο συνδικάτο. Οπουδήποτε κι αν ξέσπαγε αυθόρμητα μια απεργία, το συνδικάτο αυτό θα έδινε το παρόν με τους έμπειρους προπαγανδιστές και οργανωτές του για να βοηθήσει τις άπειρες μάζες με τις συμβουλές του, να τις κατατοπίσει, να τις οργανώσει και να τις υπερασπίσει. Έτσι, κάθε αγώνας θα σήμαινε μια οργανωτική πρόοδο, όχι με την έννοια της αύξησης του αριθμού των μελών που πληρώνουν εισφορές, αλλά με την έννοια της ενισχυόμενης ταξικής ενότητας. Ένα παράδειγμα τέτοιου συνδικάτου μπορεί να βρεθεί στο μεγάλο αμερικανικό συνδικάτο «Βιομηχανικοί Εργάτες του Κόσμου» (IWW).

1. Έχοντας ιδρυθεί επισήμως το 1905, το συνδικάτο αυτό εξακολουθεί να υπάρχει στις μέρες μας. Το 1949, ενώ δεν αριθμούσε πια παρά μόνο 1500 μέλη - έννιντι 100.000 το 1912 (Σ.τ.Μ.)- ήταν η πρώτη εργατική οργάνωση που καταχωρήθηκε στη «λίστα των ανατρεπτικών» από το αμερικανικό Κογκρέσσο, το οποίο εγκαινίαζε έτσι τη λεγόμενη περίοδο του μακαρθισμού. (Σημ. της γαλλ. έκδ.)

Στα τέλη του περασμένου αιώνα, σε αντίθεση προς τα συντηρητικά συνδικάτα των καλοπληρωμένων εργατοτεχνιτών που είχαν συγκροτήσει την «Αμερικανική Ομοσπονδία Εργασίας» (AFL), οι IWW διαμορφώθηκαν σαν απόρροια των ιδιόμορφων αμερικανικών συνθηκών. Εν μέρει προέκυψαν από τους λυσσαλέους αγώνες των μεταλλωρύχων και των ξυλοκόπων, αυτών των ανεξάρτητων πιονέρων¹ των άγριων περιοχών του Φαρ Ουέστ, εναντίον του μεγάλου κεφαλαίου που είχε μονοπωλήσει και κυριεύσει τον πλούτο των δασών και του εδάφους. Εν μέρει από τις απεργίες πείνας των εξασθλωμένων μαζών των μεταναστών από την Ανατολική και Νότια Ευρώπη, που τους είχαν συγκεντρώσει και τους εκμεταλλεύονταν στα εργοστάσια των ανατολικών πόλεων και στα ανθρακωρυχεία και τους οποίους περιφρονούσαν και αγνοούσαν τα παλιά συνδικάτα. Οι IWW τους πρόσφεραν έμπειρους απεργιακούς ηγέτες και οργανωτές οι οποίοι τους έδειχναν πώς να αντιμετωπίζουν την αστυνομική τρομοκρατία, τους υπεράσπιζαν απέναντι στην κοινή γνώμη και τα δικαστήρια, τους δίδασκαν την πρακτική της αλληλεγγύης και της ενότητας και τους άνοιγαν ευρύτερους ορίζοντες στις αντιλήψεις για την κοινωνία, τον καπιταλισμό και τον ταξικό αγώνα. Μέσα από τέτοιους μεγάλους αγώνες προσχώρησαν στους IWW δεκάδες χιλιάδες νέα μέλη, από τα οποία απέμεινε μόνο ένα μικρό μέρος. Αυτό το «μεγάλο ενιαίο συνδικάτο» («one big union») ήταν προσαρμοσμένο στην «άγρια» ανάπτυξη του αμερικανικού καπιταλισμού κατά την εποχή που εδραίωσε την εξουσία του, καθυποτάσσοντας τις μάζες των ανεξάρτητων πιονέρων.

Παρόμοιες μορφές αγώνα και οργάνωσης μπορούν να διαδοθούν και να εμφανιστούν και αλλού, όταν στις μεγάλες απεργίες οι εργάτες αφυπνίζονται χωρίς να έχουν ακόμα πλήρη αυτοπεποίθηση για να πάρουν τις υποθέσεις τους αποκλειστικά στα δικά τους χέρια. Αλλά μόνο σαν προσωρινές μεταβατικές μορφές. Υπάρχει μεγάλη διαφορά ανάμεσα στις συνθήκες του μελλοντικού αγώνα στη μεγάλη βιομηχανία και τις συνθήκες της Αμερικής στο παρελθόν. Τότε υπήρχε άνοδος, τώρα θα υπάρχει πτώση του καπιταλισμού. Τότε η κατακερματισμένη ανεξαρτησία των πιονέρων ή ο πρωτόγονος και προσανατολισμένος προς την επιβίωση εγωισμός των μεταναστών, ήταν η έκφραση ενός ατομικισμού της μεσαιας τάξης, ο οποίος επρόκειτο να καταχθεί κάτω από τον ζυγό της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης. Τώρα οι μάζες, που εκπαιδεύονται μια ολόκληρη ζωή στην πειθαρχία από τις μηχανές και το κεφάλαιο και που τις συνδέουν ισχυροί τεχνικοί και διανοητικοί δεσμοί με τον παραγωγικό μηχανισμό, θα οργανώσουν τη χρησιμοποίησή του πάνω στη νέα βάση της συνεργασίας. Οι εργάτες αυτοί είναι εξ ολοκλήρου προλετάριοι και κάθε εμμονή του ατομικισμού της μεσαιας τάξης έχει φθαρεί από καιρό μέσω της συνήθειας της από κοινού εργασίας. Οι δυνάμεις της αλληλεγγύης

1. Η διατύπωση αυτή δεν πρέπει να δημιουργήσει την εντύπωση ότι δεν ήταν μισθωτοί. (Σ.τ.Μ.)

και της αφοσίωσης που κρύβονται μέσα τους, περιμένουν τους μεγάλους αγώνες για να εξελιχθούν σε επικρατούσα αρχή της ζωής. Τότε ακόμα και τα πιο καταπιεσμένα στρώματα της εργατικής τάξης, που ενώνονται πάρα πολύ διστακτικά με τους συντρόφους τους επιζητώντας να στηριχθούν στο παράδειγμά τους, θα νιώσουν σύντομα τις νέες δυνάμεις της κοινότητας να αναπτύσσονται και μέσα τους. Θα αντιληφθούν ότι ο αγώνας για την ελευθερία δεν απαιτεί απλώς την υποστήριξή τους, αλλά την ανάπτυξη όλων τους των δυνάμεων αυτενέργειας και αυτοτέλειας. Έτσι, ξεπερνώντας όλες τις ενδιάμεσες μορφές του μερικού αυτοκαθορισμού, η πρόοδος θα πάρει οριστικά τον δρόμο της συμβουλευτικής οργάνωσης.

3. Οι καταλήψεις εργοστασίων

Στις νέες συνθήκες του καπιταλισμού εμφανίστηκε μια νέα μορφή αγώνα για τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας, οι καταλήψεις εργοστασίων (ή λευκές απεργίες) όπου οι εργάτες σταματάνε τη δουλειά αλλά δεν εγκαταλείπουν το εργοστάσιο. Η μορφή αυτή δεν επινοήθηκε από τη θεωρία, αλλά προέκυψε αυθόρμητα από τις πρακτικές ανάγκες, το μόνο που μπορεί να κάνει η θεωρία είναι να εξηγήσει εκ των υστέρων τα αίτια και τις συνέπειές της. Στη μεγάλη παγκόσμια κρίση του 1930, η ανεργία ήταν τόσο γενικευμένη και διαρκής ώστε εμφανίστηκε ένα είδος ταξικού ανταγωνισμού ανάμεσα στους προνομιούχους που είχαν δουλειά και τις μάζες των ανέργων. Κάθε κανονική απεργία εναντίον των μισθολογικών περικοπών γινόταν ανέφικτη γιατί τα εργοστάσια, μόλις τα εγκατέλειπαν οι απεργοί, πλημμύριζαν αμέσως από τις μάζες που περίμεναν απ' έξω. Έτσι, η άρνηση των εργατών να δουλέψουν κάτω από δυσμενέστερες συνθήκες έπρεπε αναγκαστικά να συνοδεύεται από την προσκόλληση στον τόπο εργασίας με την κατάληψη του εργοστασίου.

Ενώ όμως εμφανίστηκαν μέσα σ' αυτές τις ειδικές συνθήκες, οι απεργίες με κατάληψη παρουσιάζουν ορισμένα γνωρίσματα με βάση τα οποία αξίζει να τις εξετάσουμε λεπτομερέστερα σαν έκφραση μιας πιο προχωρημένης μορφής αγώνα. Πράγματι, εκδηλώνουν τη συγκρότηση μιας πιο στέρεης ενότητας. Στην παλιά μορφή απεργίας η εργασιακή κοινότητα του προσωπικού διαλυόταν μόλις έφευγε από το εργοστάσιο. Διασκορπισμένοι στους δρόμους και στα σπίτια, ανάμεσα σε άλλους ανθρώπους, χωρίζονταν σε απομονωμένα άτομα. Για να συζητήσουν και να αποφασίσουν όλοι μαζί έπρεπε κατόπιν να μαζευτούν σε αίθουσες συγκεντρώσεων, σε δρόμους και πλατείες. Όσο συχνά κι αν προσπαθούσαν η αστυνομία και οι αρχές να εμποδίσουν ή να απαγορεύσουν κάτι τέτοιο, οι εργάτες επέμεναν στο δικαίωμά τους να χρησιμοποιούν αυτούς τους χώρους στηριζόμενοι στη συνείδηση ότι αγωνίζονται με νόμιμα μέσα για

θεμιτούς σκοπούς. Η νομιμότητα της συνδικαλιστικής πρακτικής κατά κανόνα αναγνωριζόταν από την κοινή γνώμη.

Όταν όμως αυτή η νομιμότητα δεν αναγνωρίζεται, όταν η αυξανόμενη κυριαρχία του μεγάλου κεφαλαίου πάνω στο κράτος αμφισβητεί τη χρησιμοποίηση των αιθουσών και των πλατειών για τις συνελεύσεις, οι εργάτες, αν θέλουν να αγωνιστούν, πρέπει να επιβάλουν τα δικαιώματά τους καταλαμβάνοντας αυτούς τους χώρους. Στην Αμερική, όλες οι μεγάλες απεργίες συνήθως συνοδεύονταν από διαρκείς συγκρούσεις με την αστυνομία σχετικά με τη χρησιμοποίηση των δρόμων και των αιθουσών για συναθροίσεις. Η απεργία με κατάληψη απαλλάσσει τους εργάτες απ' αυτή την ανάγκη, στο μέτρο που κατακτούν το δικαίωμα να συγκεντρώνονται στον κατάλληλο χώρο, στο εργοστάσιο. Ταυτόχρονα, η απεργία γίνεται πραγματικά αποτελεσματική εφόσον δεν μπορούν να αντικατασταθούν από απεργοσπάστες.

Φυσικά, αυτό συνεπάγεται νέους σκληρούς αγώνες. Οι καπιταλιστές, σαν ιδιοκτήτες των εργοστασίων, θεωρούν την κατάληψη αυτών από τους απεργούς παραβίαση της ιδιοκτησίας τους και βασίζόμενοι σ' αυτό το νομικό επιχείρημα καλούν την αστυνομία να εκδιώξει τους εργάτες. Πράγματι, από μια στενά νομική άποψη, η κατάληψη εργοστασίων έρχεται σε αντίθεση προς το γράμμα του νόμου. Ακριβώς όπως και η ίδια η απεργία, αντιφάσκει προς το γράμμα του νόμου. Και πράγματι οι εργοδότες επανειλημμένα επικαλέστηκαν αυτό το γράμμα του νόμου σαν όπλο τους στον αγώνα, εφόσον στιγματίζει τους εργάτες για αθέτηση συμβατικών υποχρεώσεων και δίνει το δικαίωμα στους εργοδότες να τους αντικαταστήσουν με άλλους. Ενάντια όμως σ' αυτή τη νομικιστική λογική, οι απεργίες συνεχίστηκαν και αναπτύχθηκαν σαν μορφή αγώνα, γιατί ήταν αναπόφευκτες.

Το γράμμα του νόμου, πράγματι, δεν αντιπροσωπεύει την εσωτερική πραγματικότητα του καπιταλισμού αλλά μόνο τις εξωτερικές του όψεις, στις οποίες προσκολλάται η κοινή γνώμη της μεσαίας τάξης και των νομομαθών. Ο καπιταλισμός δεν είναι στην πραγματικότητα ένας κόσμος ισότιμα συμβαλλομένων ατόμων, αλλά ένας κόσμος αντιμαχομένων τάξεων. Όταν η δύναμη των εργατών ήταν πολύ μικρή, η άποψη της μεσαίας τάξης για τους νομικούς τύπους επικρατούσε, οι απεργοί διώχονταν σαν παραβάτες συμβατικών υποχρεώσεων και τους αντικαθιστούσαν άλλοι. Όταν όμως ο συνδικαλιστικός αγώνας κατέκτησε μια αναγνωρισμένη θέση, εμφανίστηκε μια νέα νομική αντίληψη, περισσότερο προσαρμοσμένη στην πραγματικότητα: η απεργία δεν είναι αθέτηση ούτε ακύρωση, αλλά προσωρινή αναστολή της σύμβασης εργασίας, που αποσκοπεί στη διευθέτηση των διαφωνιών για τους όρους εργασίας. Οι νομικοί μπορεί να μην αποδέχονται θεωρητικά αυτή την αντίληψη, αλλά η κοινωνία στην πράξη την αποδέχεται.

Παρόμοια, οι καταλήψεις εργοστασίων εμφανίστηκαν σαν μέθοδος αγώνα εκεί όπου ήταν απαραίτητες και όπου οι εργάτες μπορούσαν να α-

ντισταθούν. Οι καπιταλιστές και οι νομικοί μπορεί να τσίριζαν για την παραβίαση των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας για τους εργάτες, όμως, ήταν μια ενέργεια που δεν προσέβαλε τα δικαιώματα ιδιοκτησίας, αλλά απλώς ανέστειλε προσωρινά τα επακόλουθά τους. Η κατάληψη του εργοστασίου δεν είναι απαλλοτρίωση του εργοστασίου. Είναι μονάχα μια στιγμιαία αναστολή της ελεύθερης διάθεσής του από τον καπιταλιστή. Μετά τη διευθέτηση της διαμάχης, αυτός παραμένει κάτοχος και αδιαμφισβήτητος ιδιοκτήτης του όπως και πριν.

Αλλά η κατάληψη του εργοστασίου είναι ταυτόχρονα και κάτι περισσότερο. Μέσα της, όπως όταν μια αστραπή φωτίζει τον ορίζοντα, εμφανίζεται μια φευγαλέα εικόνα της μελλοντικής εξέλιξης. Με την κατάληψη του εργοστασίου οι εργάτες δείχνουν ασυναίσθητα ότι ο αγώνας τους έχει μπει σε μια νέα φάση. Εδώ εμφανίζεται η ισχυρή αλληλοσύνδεσή τους με τη μορφή εργοστασιακής οργάνωσης, μια φυσική ενότητα που δεν πρόκειται να διαλυθεί σε μεμονωμένα άτομα. Εδώ συνειδητοποιούν τη στενή τους σύνδεση με το εργοστάσιο. Γι' αυτούς δεν είναι το κτίριο ενός άλλου, όπου μόνο υπό τη διεύθυνσή του έρχονται να δουλέψουν για λογαριασμό του μέχρις ότου τους διώξει. Γι' αυτούς το εργοστάσιο με τις μηχανές του είναι ένας παραγωγικός μηχανισμός τον οποίο χειρίζονται, ένα όργανο που μόνο μέσω της εργασίας τους γίνεται ζωντανό συστατικό στοιχείο της κοινωνίας. Δεν είναι κάτι ξένο προς αυτούς, εκεί νιώθουν σαν στο σπίτι τους, πολύ περισσότερο από τους νόμιμους ιδιοκτήτες, από τους μετόχους που δεν ξέρουν ούτε πού βρίσκεται. Στο εργοστάσιο, οι εργάτες συνειδητοποιούν το περιεχόμενο της ζωής τους, της παραγωγικής εργασίας τους, της εργασιακής τους κοινότητας, αυτής της συλλογικής οντότητας που κάνει το εργοστάσιο ζωντανό οργανισμό, στοιχείο του κοινωνικού συνόλου. Στην περίπτωση αυτή, στην κατάληψη του εργοστασίου, δημιουργείται ένα συγκεχυμένο αίσθημα ότι θα έπρεπε να είναι απόλυτοι κύριοι της παραγωγής, ότι θα έπρεπε να διώξουν τους ανάξιους παρείσακτους, τους διευθύνοντες καπιταλιστές, που της κάνουν κακή χρήση σπαταλώντας τα πλούτη της ανθρωπότητας και καταστρέφοντας τη γη. Και στην αναπόφευκτη σκληρή σύγκρουση, τα εργοστάσια θα παίξουν πάλι πρωταρχικό ρόλο σαν μονάδες οργάνωσης και κοινής δράσης και ίσως ακόμα σαν στηρίγματα και προπύργια, άξονες ισχύος και αντικείμενα αγώνα. Σε σύγκριση με τη φυσική σύνδεση εργατών και εργοστασίων, η εξουσία του κεφαλαίου φαίνεται σαν τεχνητή εξωτερική κυριαρχία, που είναι οπωσδήποτε ισχυρή αλλά μετέωρη, ενώ ο αυξανόμενος έλεγχος των εργατών έχει γερές ρίζες στη γη. Έτσι, μέσα στις καταλήψεις εργοστασίων, διαγράφεται το μέλλον στην αυξανόμενη συνείδηση ότι τα εργοστάσια ανήκουν στους εργάτες, ότι μαζί συγκροτούν μια αρμονική ενότητα και ότι ο αγώνας για την ελευθερία θα έχει σαν αντικείμενο τα εργοστάσια, θα διεξαχθεί μέσα σ' αυτά και μέσω αυτών.

4. Οι πολιτικές απεργίες

Οι μεγάλες εργατικές απεργίες του περασμένου αιώνα δεν έγιναν όλες για τους μισθούς και τις συνθήκες εργασίας. Εκτός από τις λεγόμενες οικονομικές απεργίες, ξέσπασαν και πολιτικές απεργίες. Στόχος τους ήταν η προώθηση ή η ματαίωση ενός πολιτικού μέτρου. Δεν στρέφονταν εναντίον των εργοδοτών αλλά εναντίον του κυβερνητικού μηχανισμού, για να τον πείσουν να δώσει περισσότερα πολιτικά δικαιώματα στους εργάτες ή να τον αποτρέψουν από επιζημίες γι' αυτούς αποφάσεις. Έτσι, ήταν δυνατόν οι εργοδότες να συμφωνούν με τους στόχους της απεργίας και να την βλέπουν ευνοϊκά.

Μια κάποια δόση κοινωνικής ισότητας και πολιτικών δικαιωμάτων για την εργατική τάξη είναι αναγκαία στον καπιταλισμό. Η σύγχρονη βιομηχανική παραγωγή βασίζεται σε περίπλοκες τεχνικές, που είναι προϊόντα μιας υψηλής ανάπτυξης της γνώσης και χρειάζεται προσεκτική προσωπική συνεργασία και ικανότητες από μέρους των εργατών. Η στο έπακρο κινητοποίηση των δυνάμεων του εργάτη δεν μπορεί να επιβληθεί, όπως στην περίπτωση των κούληδων ή των δούλων, με υμώ σωματικό εξαναγκασμό, με το μαστίγιο και τη βία· θα εισέπραττε σε ανταπόδοση μια εξίσου ωμή κακομεταχείριση των εργαλείων. Ο καταναγκασμός πρέπει να προέλθει από εσωτερικά κίνητρα, από ηθικά μέσα πίεσης που βασίζονται στην προσωπική ευθύνη. Οι εργάτες δεν πρέπει να νιώθουν σαν ανίσχυροι και γεμάτοι βουβή οργή δούλοι, πρέπει να έχουν τα μέσα να αντιτάσσονται στις αδικίες που υφίστανται. Πρέπει να νιώθουν σαν ελεύθεροι πωλητές της εργασιακής τους δύναμης, που καταβάλλουν όλες τους τις δυνάμεις επειδή, τυπικά και φαινομενικά, καθορίζουν μ' αυτό τον τρόπο τις τύχες τους μέσα στον γενικό ανταγωνισμό. Για να διατηρηθούν σαν εργατική τάξη, δεν αρκεί να έχουν την προσωπική ελευθερία και τη νομική ισότητα που διακηρύσσονται από την αστική νομοθεσία. Χρειάζονται επίσης ειδικά δικαιώματα και ελευθερίες για την εξασφάλιση αυτών των δυνατοτήτων: το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, το δικαίωμα του συνέρχεσθαι, το δικαίωμα της συγκρότησης συνδικάτων, την ελευθερία του λόγου, την ελευθερία του τύπου. Και όλα αυτά τα πολιτικά δικαιώματα πρέπει να προστατεύονται από την καθολική ψηφοφορία, ώστε οι εργάτες να ασκούν μια επιρροή στο κοινοβούλιο και στη νομοθετική δραστηριότητα.

Ο καπιταλισμός αρχικά αρνιόταν αυτά τα δικαιώματα, βοηθούμενος από τον κληρονομημένο δεσποτισμό και την οπισθοδρομικότητα των υπαρχουσών κυβερνήσεων και προσπάθησε να κάνει τους εργάτες ανίσχυρα θύματα της εκμετάλλευσής του. Μόνο βαθμιαία, μετά από σκληρούς αγώνες εναντίον της απάνθρωπης καταπίεσης, κερδήθηκαν ορισμένα δικαιώματα. Επειδή στο πρώτο του στάδιο ο καπιταλισμός φοβόταν

την εχθρότητα των κατώτερων τάξεων, των τεχνιτών που είχαν καταστραφεί από τον ανταγωνισμό του και των εργατών και λιμοκτονούσαν εξαιτίας των χαμηλών μισθών, το δικαίωμα ψήφου έμεινε περιορισμένο στις πλούσιες τάξεις. Μόνο στους κατοπινούς καιρούς, όταν ο καπιταλισμός απέκτησε στέρεες ρίζες, όταν τα κέρδη του ήταν μεγάλα και η εξουσία του εξασφαλισμένη, οι περιορισμοί στο δικαίωμα ψήφου βαθμιαία καταργήθηκαν. Αλλά και πάλι, μόνο υπό τον εξαναγκασμό ισχυρών πιέσεων και συχνά σκληρών αγώνων από μέρους των εργατών. Ο αγώνας για τη δημοκρατία καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας της εσωτερικής πολιτικής κατά τον 19ο αιώνα, πρώτα στην Αγγλία και ύστερα σ' όλες τις χώρες όπου εγκαθιδρύθηκε ο καπιταλισμός.

Στην Αγγλία, η καθολική ψηφοφορία ήταν ένα από τα κύρια σημεία της χάρτας των αιτημάτων που πρόβαλαν οι Αγγλοι εργάτες στα πλαίσια του Χαρτιστικού κινήματος, της πρώτης και μεγαλειωδέστερης περιόδου αγώνων. Ο αναβρασμός τους ήταν ένας σημαντικός λόγος που ώθησε την κυρίαρχη τάξη των γαιοκτημόνων να ενδώσει στην πίεση του ταυτόχρονου μεταρρυθμιστικού κινήματος των ανερχόμενων βιομηχανικών καπιταλιστών. Έτσι, με τον Νόμο περί Μεταρρύθμισης (Reform Act) του 1832, οι βιομήχανοι πήραν το μερίδιό τους στην πολιτική εξουσία. Αλλά οι εργάτες έμειναν με άδεια χέρια και χρειάστηκε να συνεχίσουν τον σθεναρό αγώνα τους. Ύστερα, στο αποκορύφωμα του Χαρτισμού, προγραμματίστηκε το 1839 ένας «ιερός μήνας», όπου κάθε εργασία επρόκειτο να σταματήσει μέχρις ότου ικανοποιηθούν τα αιτήματα. Έτσι, οι Αγγλοι εργάτες ήταν οι πρώτοι που διακήρυξαν την πολιτική απεργία σαν όπλο του αγώνα τους. Αλλά η απεργία αυτή δεν μπόρεσε να πραγματοποιηθεί, ενώ ένα απεργιακό ξέσπασμα το 1842 χρειάστηκε να διακοπεί χωρίς να φέρει αποτελέσματα· δεν κατόρθωσε να λυγίσει την υπέρτερη δύναμη των συνασπισμένων τώρα κυρίαρχων τάξεων των γαιοκτημόνων και των εργοστασιαρχών. Μόνο μια γενιά αργότερα, όταν μια περίοδος πρωτοφανούς βιομηχανικής ευημερίας και επέκτασης ακολουθήθηκε από μια επανάληψη της προπαγάνδας για τα πολιτικά δικαιώματα, τώρα πια από τα συνδικάτα που ανήκαν στη «Διεθνή Ένωση Εργαζομένων» (την «Α' Διεθνή» του Μαρξ και του Ένγκελς), η κοινή γνώμη της μεσαιάς τάξης φάνηκε πρόθυμη να επεκτείνει βαθμιαία το δικαίωμα ψήφου στην εργατική τάξη.

Στη Γαλλία, η καθολική ψηφοφορία συμπεριλήφθηκε από το 1848 στο δημοκρατικό σύνταγμα, δεδομένου ότι μια τέτοια διακυβέρνηση εξαρτιόταν πάντα από την υποστήριξη των εργατών. Στη Γερμανία, η συγκρότηση της αυτοκρατορίας το 1866-70, προϊόν μιας πυρετώδους καπιταλιστικής ανάπτυξης που ενεργοποίησε ολόκληρο τον πληθυσμό, οδήγησε στην καθολική ψηφοφορία, ως εγγύηση μιας συνεχούς επαφής με τις μάζες του λαού. Αλλά σε πολλές άλλες χώρες οι κατέχουσες τάξεις, ή αρκετές φορές μόνο ένα προνομιούχο μέρος τους, υπεράσπισαν αδιάλλα-

κατα το πολιτικό τους μονοπώλιο. Εκεί, η καμπάνια για το δικαίωμα ψήφου, που φαινόταν σαν προθάλαμος της πολιτικής εξουσίας και της ελευθερίας ώθησε διαρκώς μεγαλύτερα τμήματα της εργατικής τάξης στην ενεργό συμμετοχή, στην οργάνωση και στην πολιτική δραστηριότητα. Αντιστρόφως, ο φόβος των κατεχουσών τάξεων για μια πολιτική επικράτηση του προλεταριάτου, σκλήρυνε την αντίστασή τους. Από τυπική άποψη, φαινόταν πως δεν υπάρχει καμιά ελπίδα για τις μάζες. Η καθολική ψηφοφορία έπρεπε να θεσπιστεί νομοθετικά από ένα κοινοβούλιο που είχε εκλεγεί από την προνομιούχα μειοψηφία και μ' αυτό τον τρόπο καλούνταν να καταστρέψει τα ίδια του τα θεμέλια. Κατά συνέπεια, ο στόχος μπορούσε να επιτευχθεί μόνο με έκτακτα μέσα, με πίεση από τα έξω, σε τελική ανάλυση, με μαζικές πολιτικές απεργίες. Το πώς θα μπορούσε να συμβεί κάτι τέτοιο, διευκρινίστηκε με το κλασσικό παράδειγμα της βελγικής απεργίας του 1893 για το δικαίωμα ψήφου.

Στο Βέλγιο, ο περιορισμός του εκλογικού δικαιώματος με περιουσιακά κριτήρια επέτρεπε να βρίσκεται μονίμως η κυβέρνηση στα χέρια μιας μικρής συντηρητικής κλίκας του Κληρικαλικού Κόμματος. Οι συνθήκες εργασίας στα ανθρακωρυχεία και τα εργοστάσια φημίζονταν πως ήταν από τις χειρότερες στην Ευρώπη και προκαλούσαν συχνές απεργιακές εκρήξεις. Η επέκταση του δικαιώματος ψήφου σαν ένας τρόπος κοινωνικής μεταρρύθμισης, που είχε προταθεί επανειλημμένα από λίγους φιλελεύθερους βουλευτές, πάντοτε απορριπτόταν από τη συντηρητική πλειοψηφία. Τότε το Εργατικό Κόμμα, που προπαγάνδιζε, οργάνωνε και προετοίμαζε το έδαφος από πολλά χρόνια, αποφάσισε την κήρυξη γενικής απεργίας. Η απεργία αυτή επρόκειτο να ασκήσει πολιτική πίεση κατά τη διάρκεια της κοινοβουλευτικής συζήτησης πάνω σε μια νέα πρόταση για την επέκταση του δικαιώματος ψήφου. Έπρεπε να αποδείξει το έντονο ενδιαφέρον και την ακλόνητη θέση των μαζών, που θα εγκατέλειπαν τη δουλειά τους για να αφιερώσουν όλη τους την προσοχή σ' αυτό το θεμελιώδες ζήτημα. Έπρεπε να αφυπνίσει όλα τα αδιάφορα στοιχεία στους κόλπους των εργατών και των μικροεπιχειρηματιών, ώστε να συμμετάσχουν σε κάτι που ήταν ζωτικής σημασίας για όλους. Έπρεπε να δείξει στους στενόμυαλους ιθύνοντες την κοινωνική δύναμη της εργατικής τάξης, να τους αναγκάσει να καταλάβουν ότι αυτή αρνιόταν πια να βρίσκεται υπό κηδεμονία. Στην αρχή βέβαια η κοινοβουλευτική πλειοψηφία έδειξε αδιαλλαξία και αρνήθηκε να υποκύψει σε εξωτερικές πιέσεις, θέλοντας να αποφασίσει σύμφωνα με τη δική της θέληση και συνείδηση. Έτσι, έβγαλε το σχέδιο νόμου περί εκλογικού δικαιώματος από την ημερήσια διάταξη και άρχισε επιδεικτικά τη συζήτηση άλλων θεμάτων. Στο μεταξύ όμως η απεργία συνεχιζόταν, επεκτεινόταν αδιάκοπα και ακινητοποιούσε την παραγωγή. Οι μεταφορές σταμάτησαν και ακόμα και οι τόσο πειθαρχικές δημόσιες υπηρεσίες άρχισαν να δυστροπούν. Η λειτουργία του ίδιου του κυβερνητικού μηχανισμού διαταρασσόταν, ενώ στον επιχειρηματικό κόσμο, με την αύξηση του αισθήματος αβεβαιότητας, άρ-

χισε να διατυπώνεται ανοιχτά η γνώμη πως η ικανοποίηση των αιτημάτων είναι λιγότερο επικίνδυνη από την πρόκληση μιας καταστροφής. Έτσι, η αποφασιστικότητα των βουλευτών άρχισε να κάμπτεται. Κατάλαβαν ότι έπρεπε να διαλέξουν ανάμεσα στην υποχώρηση και στη συντριβή της απεργίας με στρατιωτικά μέσα. Μπορούσαν όμως να εμπιστευθούν τους στρατιώτες σε μια τέτοια περίπτωση; Η αντίστασή τους έπρεπε λοιπόν να εγκαταλειφθεί, η θέληση και η συνείδησή τους να αναθεωρηθούν και τελικά αποδέχτηκαν και ψήφισαν το νομοσχέδιο. Μέσω μιας πολιτικής απεργίας, οι εργάτες είχαν επιτύχει τον σκοπό τους και είχαν κατακτήσει τα θεμελιώδη πολιτικά τους δικαιώματα.

Μετά από μια τέτοια επιτυχία, πολλοί από τους εργάτες και τους εκπαιδευτικούς τους πίστεψαν ότι αυτό το νέο ισχυρό όπλο θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί συχνότερα για την κατάκτηση σημαντικών μεταρρυθμίσεων. Αλλά οι προσδοκίες τους αυτές διαψεύστηκαν. Η ιστορία του εργατικού κινήματος γνωρίζει περισσότερες αποτυχημένες παρά νικηφόρες πολιτικές απεργίες. Η πολιτική απεργία προσπαθεί να επιβάλει τη θέληση των εργατών σε μια κυβέρνηση της καπιταλιστικής τάξης. Έχει ορισμένα στοιχεία εξέγερσης, επανάστασης και αφυπνίζει σ' αυτή την τάξη το ένστικτο της αυτοσυντήρησης, την τάση της καταστολής. Οι τάσεις αυτές απωθούνταν όταν ένα μέρος της ίδιας της αστικής τάξης δυσφορούσε για την οπισθοδρομικότητα των πολιτικών θεσμών και ένοιθε την ανάγκη νέων μεταρρυθμίσεων. Τότε η μαζική δράση των εργατών ήταν ένα μέσο εκσυγχρονισμού του καπιταλισμού. Η απεργία πετύχαινε επειδή οι εργάτες είχαν ενότητα και ενθουσιασμό, ενώ οι κατέχουσες τάξεις ήταν σπασμένες και διαιρεμένες. Η δυνατότητα επιτυχίας της δεν συνίστατο στην αδυναμία της καπιταλιστικής τάξης, αλλά στη δύναμη του καπιταλισμού. Ο καπιταλισμός ενισχύεται όταν, με την καθολική ψηφοφορία που εξασφαλίζει τουλάχιστον την πολιτική ισότητα, οι ρίζες του εισχωρούν βαθύτερα στην εργατική τάξη. Το δικαίωμα ψήφου των εργατών είναι γνώρισμα του αναπτυγμένου καπιταλισμού, επειδή οι εργάτες χρειάζονται τις εκλογές, όπως και τα συνδικάτα, για να συνεχίσουν να λειτουργούν μέσα στα πλαίσια του καπιταλισμού.

Αν όμως τώρα οι εργάτες πιστεύουν ότι μπορούν να επιβάλουν σε δευτερεύοντα σημεία τη θέλησή τους ενάντια στα πραγματικά συμφέροντα των καπιταλιστών, βρίσκουν αυτή την τάξη να τους αντιτάσσεται σύσσωμη. Αυτό οι εργάτες το νιώθουν ένστικτωδώς και, εφόσον δεν τους παρακινεί ένας μεγάλος σκοπός που να φλογίζει το πνεύμα και να διαλύει τους δισταγμούς, παραμένουν αναποφάσιστοι και διαιρεμένοι. Κάθε ομάδα, βλέποντας ότι η απεργία δεν είναι γενική, διστάζει κι αυτή με τη σειρά της. Οι άλλες τάξεις προμηθεύουν εθελοντές για την εξασφάλιση των πιο απαραίτητων υπηρεσιών και μεταφορών. Όσο κι αν αυτοί δεν είναι πραγματικά ικανοί να στηρίζουν την παραγωγή, η δραστηριότητά τους οπωσδήποτε αποθαρρύνει τους απεργούς. Η απαγόρευση των συγκεντρώ-

σεων, η κινητοποίηση των ενόπλων δυνάμεων και ο στρατιωτικός νόμος μπορούν ακόμα περισσότερο να αποδείξουν τη δύναμη της κυβέρνησης και τη θέλησή της να την χρησιμοποιήσει. Έτσι, η απεργία κάμπτεται και χρειάζεται να διακοπεί, πολλές φορές με σημαντικές απώλειες και απογοητεύσεις για τις ηττημένες οργανώσεις. Από τέτοιου είδους εμπειρίες, οι εργάτες κατανόησαν ότι ο καπιταλισμός είναι ικανός, με την εσωτερική του δύναμη, να αντισταθεί ακόμα και σε καλοοργανωμένες και μαζικές εφόδους. Αλλά ταυτόχρονα, σχημάτισαν τη βεβαιότητα ότι οι μαζικές απεργίες, αν χρησιμοποιηθούν την κατάλληλη στιγμή, είναι γι' αυτούς ένα πανίσχυρο όπλο.

Η άποψη αυτή ελιβεβαιώθηκε από την πρώτη Ρωσική Επανάσταση του 1905. Οι μαζικές απεργίες είχαν έναν τελείως νέο χαρακτήρα. Η Ρωσία της εποχής εκείνης βρισκόταν ακόμα στις απαρχές του καπιταλισμού: μερικά μεγάλα εργοστάσια, στηριζόμενα κυρίως στο ξένο κεφάλαιο και τις κρατικές επιχορηγήσεις, στις μεγάλες πόλεις, όπου συνέρεαν πεινασμένοι χωρικοί για να δουλέψουν σαν βιομηχανικοί εργάτες. Τα συνδικάτα και οι απεργίες απαγορεύονταν, η διακυβέρνηση ήταν πρωτόγονη και δεσποτική. Το σοσιαλιστικό κόμμα, που περιλάμβανε διανοούμενους και εργάτες, υποχρεωνόταν να αγωνιστεί για κάτι που οι αστικές επαναστάσεις ήδη είχαν επιτύχει στη Δυτική Ευρώπη: την καταστροφή της απολυταρχίας και τη θέσπιση συνταγματικών δικαιωμάτων και νόμων. Έτσι, ο αγώνας των Ρώσων εργατών δεν μπορούσε παρά να είναι αυθόρμητος και χαοτικός. Ο αγώνας αυτός εκδηλώθηκε πρώτα με τη μορφή άγριων απεργιών, ενάντια στις άθλιες συνθήκες εργασίας, που καταπίνονταν αδυσώπητα από τους κοζάκους και την αστυνομία και ύστερα απέκτησε πολιτικό χαρακτήρα, με τις διαδηλώσεις και το ανέμισμα κόκκινων σημαιών στους δρόμους. Όταν ο ρωσοϊαπωνικός πόλεμος του 1905 εξασθένησε την τσαρική κυβέρνηση και φανέρωσε την εσωτερική της σήψη, η επανάσταση ξέσπασε σαν μια σειρά άγριων απεργιακών κινημάτων σε γιγάντια κλίμακα. Τη μια στιγμή φούντωναν, προχωρώντας σαν ασυγκράτητη πυρκαγιά από εργοστάσιο σε εργοστάσιο κι από πόλη σε πόλη και παραλύοντας ολόκληρη τη βιομηχανία και την άλλη κατακερματίζονταν σε μικρές τοπικές απεργίες, σβήνοντας μετά από μερικές παραχωρήσεις των εργοδοτών ή σιγοκαίοντας μέχρι τα νέα ξεσπάσματα. Πολύ συχνά, υπήρχαν διαδηλώσεις στους δρόμους και συγκρούσεις με την αστυνομία και τον στρατό. Ήρθαν ημέρες νίκης όπου οι εκπρόσωποι των εργοστασίων συγκεντρώνονταν ανενόχλητοι να συζητήσουν για την κατάσταση και ύστερα έρχονταν να ενωθούν μαζί τους και να εκφράσουν την αλληλεγγύη τους αντιπροσωπεύει άλλων ομάδων, ακόμα και εξεγερμένων στρατιωτών, ενώ οι αρχές παρέμεναν αδρανείς. Στη συνέχεια, η κυβέρνηση πήρε ξανά την πρωτοβουλία, συνέλαβε όλο το σώμα των εκπροσώπων και η απεργία άρχισε να σβήνει μέσα σε κλίμα απάθειας, μέχρις ότου, σε μια σειρά οδομαχιών στις κυριότερες πόλεις, το κίνημα συντρίφτηκε με τη στρατιωτική δύναμη.

Στη Δυτική Ευρώπη, οι πολιτικές απεργίες ήταν προσεκτικά μελετημένες ενέργειες με τελείως συγκεκριμένους στόχους, καθοδηγούμενες από τους ηγέτες των συνδικάτων ή των σοσιαλιστικών κομμάτων. Στη Ρωσία, το απεργιακό κίνημα ήταν η εξέγερση ενός σκληρά καταπιεζόμενου λαού, ανεξέλεγκτη σαν θύελλα η πλημμυρίδα που δεν σταματάει μπροστά σε τίποτα. Δεν ήταν αγώνας οργανωμένων εργατών για ένα δικαίωμα που τους αρνούνται από καιρό, ήταν η αφύπνιση της ανθρώπινης συνείδησης μιας ποδοπατημένη μάζας με τη μόνο μορφή που μπορούσε να πάρει, τον αγώνα. Εδώ δεν ήταν δυνατόν να τεθεί ζήτημα επιτυχίας ή ήττας, το ίδιο το γεγονός του ξεσπάσματος ήταν ήδη μια νίκη που δεν μπορούσε να ανατραπεί, η αρχή μιας νέας εποχής. Φαινομενικά, το κίνημα συντρίφτηκε και η τσαρική κυβέρνηση ξαναπήρε τα ηνία. Στην πραγματικότητα όμως αυτές οι απεργίες έδωσαν στον τσαρισμό ένα χτύπημα από το οποίο δεν μπορούσε να συνέλθει. Βέβαια, εφαρμόστηκαν μερικές μεταρρυθμίσεις, πολιτικές, βιομηχανικές και αγροτικές. Όμως το όλο κρατικό οικοδόμημα, με τον αυθαίρετο δεσποτισμό των ανίκανων μανδρινών, αδυνατούσε να εκσυγχρονιστεί, ήταν καταδικασμένο να εξαφανιστεί. Η επανάσταση αυτή προετοίμασε την επόμενη, όπου η παλιά βάρβαρη Ρωσία επρόκειτο να καταστραφεί.

Η πρώτη Ρωσική Επανάσταση επηρέασε σημαντικά τις ιδέες των εργατών της Κεντρικής και Δυτικής Ευρώπης. Εκεί είχε αρχίσει μια νέα ανάπτυξη του καπιταλισμού, που έκανε αισθητή την ανάγκη νέων και ισχυρότερων μεθόδων αγώνα, τόσο αμυντικών όσο και επιθετικών. Η οικονομική ευημερία, που άρχισε στη δεκαετία του 1890 και κράτησε μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, είχε σαν αποτέλεσμα μια δίχως προηγούμενο αύξηση της παραγωγής και του πλούτου. Η βιομηχανία αναπτύχθηκε και ιδιαίτερα οι κλάδοι του σιδήρου και του χάλυβα, νέες αγορές ανοίχτηκαν, σιδηρόδρομοι και εργοστάσια κατασκευάζονταν σε ξένες χώρες και άλλες ηπείρους, τώρα για πρώτη φορά ο καπιταλισμός επεκτάθηκε σ' όλη τη γη. Η Αμερική και η Γερμανία γνώρισαν την ταχύτερη βιομηχανική ανάπτυξη. Οι μισθοί αυξήθηκαν, η ανεργία σχεδόν εξαφανίστηκε, τα συνδικάτα έγιναν μαζικές οργανώσεις. Οι εργάτες έτρεφαν πολλές ελπίδες για μια αδιάκοπη αύξηση της ευημερίας και της επιρροής τους και γεννήθηκαν οράματα για μια επερχόμενη εποχή βιομηχανικής δημοκρατίας.

Η άλλη όμως πλευρά της κοινωνίας παρουσίαζε μια διαφορετική εικόνα. Το μεγάλο κεφάλαιο συγκέντρωνε την παραγωγή και τους χρηματοδοτικούς πόρους, τον πλούτο και την εξουσία, σε λίγα χέρια και συγκροτούσε ισχυρά βιομηχανικά *κονσέρν* και καπιταλιστικούς ομίλους. Η ανάγκη του για επέκταση, για έλεγχο ξένων αγορών και πηγών πρώτων υλών, εγκαινίασε την πολιτική του ιμπεριαλισμού, μια πολιτική ενίσχυσης των δεσμών με τις παλιές αποικίες και κατάκτησης νέων, μια πολιτική εντεινόμενου ανταγωνισμού ανάμεσα στις καπιταλιστικές τάξεις τω

διαφόρων χωρών και αύξησης των εξοπλισμών. Τα παλιά ειρηνικά ιδεώδη του ελεύθερου εμπορίου, που χαρακτήριζαν την ιδεολογία της «μικρής Αγγλίας»¹, χλευάστηκαν και παραχώρησαν τη θέση τους σε νέα ιδεώδη εθνικού μεγαλείου και ισχύος. Σ' όλες τις ηπειρούς ξέσπασαν πόλεμοι: στο Τράνσβααλ, στην Κίνα, στην Κούβα, στις Φιλιππίνες, στα Βαλκάνια. Η Αγγλία εδραίωσε την αυτοκρατορία της και η Γερμανία, απαιτώντας ένα μερίδιο στην παγκόσμια ισχύ, ετοιμάστηκε για παγκόσμιο πόλεμο. Το μεγάλο κεφάλαιο, με την αυξανόμενη δύναμή του, καθόριζε ολοένα περισσότερο τον χαρακτήρα και τις απόψεις ολόκληρης της αστικής τάξης, εμποτιζοντάς την με το αντιδημοκρατικό του πνεύμα βίας. Μολονότι μερικές φορές προσπάθησε να δαλεάσει τους εργάτες με την προοπτική ενός μεριδίου από τη λεία, υπήρχε συνολικά μικρότερη διάθεση απ' όσο παλαιότερα για παραχωρήσεις προς τους εργάτες. Κάθε απεργία για βελτίωση των μισθών, που ξέσπαγε για να αντισταθμιστεί η άνοδος των τιμών, συναντούσε σκληρότερη αντίσταση. Οι άρχουσες τάξεις κυριεύτηκαν από αντιδραστικές και αριστοκρατικές τάσεις. Δεν μιλούσαν πια για διεύρυνση αλλά για περιορισμό των λαϊκών δικαιωμάτων και, ιδιαίτερα στις χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης, διατυπώνονταν απειλές για καταστολή της εργατικής δυσaráσκειας με βίαια μέσα.

Οι περιστάσεις είχαν λοιπόν αλλάξει και εξακολουθούσαν να αλλάζουν με διαρκώς ταχύτερο ρυθμό. Η δύναμη της εργατικής τάξης είχε αυξηθεί μέσω της οργάνωσης και της πολιτικής δράσης της. Αλλά η δύναμη της καπιταλιστικής τάξης είχε αυξηθεί ακόμα περισσότερο. Αυτό σημαίνει ότι μπορούσαν να αναμένονται σφοδρότερες συγκρούσεις ανάμεσα στις δύο τάξεις. Έτσι, οι εργάτες ήταν αναγκασμένοι να αναζητήσουν νέες και ισχυρότερες μεθόδους αγώνα. Τι θα έκαναν όταν ακόμα και οι πιο δικαιολογημένες απεργίες αντιμετώπιζονταν συνεχώς με μαζικά *λοκ-άουτ*, όταν τα πολιτικά τους δικαιώματα περιορίζονταν ή παραβιάζονταν, όταν η καπιταλιστική κυβέρνηση ετοίμαζε πόλεμο παρά τις έντονες διαμαρτυρίες τους;

Είναι εύκολο να κατανοηθεί γιατί, μέσα σ' αυτές τις συνθήκες, τα πιο προχωρημένα στοιχεία της εργατικής τάξης βάλθηκαν να σκέφτονται και να συζητάνε σχετικά με τη μαζική δράση και την πολιτική απεργία και η γενική απεργία προπαγανδίστηκε σαν ένα μέσο ενάντια στην έκρηξη του πολέμου. Μελετώντας τα παραδείγματα τέτοιας δράσης στο βελγικό και στο ρωσικό απεργιακό κίνημα, χρειαζόταν επίσης να εξετάσουν τις συνθήκες, τις δυνατότητες και τις συνέπειες της μαζικής δράσης και των πολιτικών απεργιών στις περισσότερο ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες, όπου υπήρχαν ισχυρές κυβερνήσεις και παντοδύναμη καπιταλιστική τάξη. Ολοφάνερα, οι δυσκολίες ήταν μεγάλες. Εδώ το άμεσο επακόλουθο θα ήταν κάτι που δεν μπορούσε να έχει συμβεί στο Βέλγιο

1. Πνεύμα που αντιστασόταν στην εδαφική επέκταση της Βρετανικής Αυτοκρατορίας και προωποίνιζε την αποδέσμευση των αποικιών. (Σ.τ.Μ.)

και στη Ρωσία: η εξόντωση των οργανώσεών τους. Αν τα συνδικάτα και τα σοσιαλιστικά ή εργατικά κόμματα κήρυσσαν από κοινού μια γενική απεργία, η κυβέρνηση, σίγουρη για την υποστήριξη ολόκληρης της άρχουσας και της μεσαίας τάξης, οπωσδήποτε θα κατόρθωνε να φυλακίσει τους ηγέτες, να εξαπολύσει διώξεις εναντίον των οργανώσεων με τη δικαιολογία ότι βάζουν σε κίνδυνο τη δημόσια ασφάλεια, να κλείσει τις εφημερίδες τους, να εμποδίσει κάθε επαφή μεταξύ των εργατών, κηρύσσοντας κατάσταση πολιορκίας και να επιβάλει αδιαφιλονίκητα τη δημοσία τάξη της, κινητοποιώντας στρατιωτικές δυνάμεις. Ενάντια σ' αυτή την επίδειξη δύναμης, οι εργάτες, απομονωμένοι, εκτεθειμένοι στους κινδύνους και τις συκοφαντίες, αποκαρδιωμένοι από τις διαστρεβλωμένες πληροφορίες του τύπου, δεν θα είχαν καμιά ελπίδα. Οι οργανώσεις τους θα διαλύονταν και θα συντρίβονταν. Και αν χάνονταν οι οργανώσεις, οι καρποί τόσων χρόνων επίμονου αγώνα, θα χάνονταν τα πάντα.

Αυτά διατείνονταν οι πολιτικοί και συνδικαλιστικοί ηγέτες. Πράγματι, γι' αυτούς, που η αντίληψή τους είναι πλήρως περιορισμένη στα πλαίσια των σημερινών μορφών οργάνωσης, το ζήτημα εμφανίζεται αναγκαστικά έτσι. Κι επομένως, αντιτάσσονται ριζικά στις πολιτικές απεργίες. Αυτό σημαίνει ότι οι πολιτικές απεργίες είναι αδύνατον να πραγματοποιηθούν με τέτοια μορφή, σαν προσχεδιασμένες και προσεκτικά αποφασισμένες ενέργειες των υπάρχουσών οργανώσεων, καθοδηγούμενες από τους ηγέτες τους. Είναι το ίδιο πιθανές όσο και ο κεραυνός εν αιθρία. Είναι αλήθεια ότι μια πολιτική απεργία, για ειδικούς σκοπούς που βρίσκονται σε πλήρη αρμονία με το καπιταλιστικό σύστημα, μπορεί να παραμείνει ολοκληρωτικά μέσα στα πλαίσια της νόμιμης τάξης πραγμάτων, ώστε μετά τη λήξη της, ο καπιταλισμός να συνεχίσει την ομαλή πορεία του. Όμως η αλήθεια αυτή δεν εμποδίζει την άρχουσα τάξη να αντιτάσσεται λυσσαλέα σε κάθε επίδειξη της δύναμης των εργατών, ούτε τις πολιτικές απεργίες να έχουν συνέπειες που ξεπερνούν κατά πολύ τους άμεσους στόχους τους. Όταν οι κοινωνικές συνθήκες γίνονται ανυπόφορες για τους εργάτες, όταν οι κοινωνικές ή πολιτικές κρίσεις τους απειλούν με καταστροφή, αναπόφευκτα ξεσπούν μαζικές ενέργειες και γιγάντιες απεργίες με αυθόρμητο τρόπο, σαν φυσική μορφή αγώνα, παρ' όλες τις αντιρρήσεις και την αντίσταση των υπάρχόντων συνδικάτων, ακάθεκτα, σαν κεραυνοί από μια ισχυρή ηλεκτρική φόρτιση της ατμόσφαιρας. Κι έτσι, οι εργάτες βρίσκονται ξανά αντιμέτωποι με το ερώτημα αν έχουν κάποια ελπίδα επιτυχίας ενάντια στη δύναμη του κράτους και του κεφαλαίου.

Δεν είναι αλήθεια ότι με μια βίαιη καταστολή των οργανώσεών τους χάνονται τα πάντα. Αυτές αποτελούν μόνο την εξωτερική μορφή μιας ουσιαστικής εσωτερικής πραγματικότητας. Μπορεί άραγε να υποστηριχθεί ότι, με τέτοια κυβερνητικά μέτρα, οι εργάτες θα μεταμορφωθούν ξαφνικά στα εγχειρίδια, στενόμυαλα, απομονωμένα άτομα των παλιών εποχών;

Μέσα στην καρδιά τους όλες οι δυνάμεις της αλληλεγγύης, της συντροφικότητας, της αφοσίωσης στην τάξη τους, παραμένουν ζωντανές, γίνονται ακόμα ισχυρότερες διαμέσου των αντίξοων συνθηκών και θα εκδηλωθούν με άλλες μορφές. Αν οι δυνάμεις αυτές είναι αρκετά ισχυρές, καμιά δύναμη από τα πάνω δεν μπορεί να συντρίψει την ενότητα των απεργών. Οι ήττες τους οφείλονται κυρίως στην αποθάρρυνση. Καμιά κυβερνητική εξουσία δεν μπορεί να τους εξαναγκάσει να δουλέψουν. Το μόνο που μπορεί να κάνει είναι να τους απειλήσει και να προσπαθήσει να τους τρομοκρατήσει, να προσπαθήσει να διαλύσει την ενότητά τους με τον φόβο. Η επιτυχία των εργατών εξαρτάται από την εσωτερική τους δύναμη, από την οργανωτικότητά τους. Οποσδήποτε, έτσι απαιτούνται πάρα πολλά από τα κοινωνικά και ηθικά τους προτερήματα, αλλά γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, τα προτερήματα αυτά θα οδηγηθούν στο μεγαλύτερο δυνατό αποκορύφωμά τους και θα δυναμώσουν όπως το ατσάλι με τη φωτιά.

Αυτά δεν αφορούν μια μόνο ενέργεια, μια μόνο απεργία. Σε κάθε τέτοια σύγκρουση, η δύναμη των εργατών υφίσταται μια δοκιμασία, κατά πόσο η ενότητά τους είναι αρκετά ισχυρή ώστε να αντισταθεί στις απόπειρες των κυρίαρχων τάξεων να τη συντρίψουν. Κάθε σύγκρουση αφυπνίζει νέες δραστήριες δυνάμεις για να ενισχυθεί αυτή η ενότητα και να μην καμφθεί. Και όταν οι εργάτες μένουν πραγματικά ακλόνητοι, όταν κρατάνε σταθερά, παρ' όλες τις πράξεις εκφοβισμού, καταστολής και απομόνωσης, όταν δεν υποχωρεί καμιά ομάδα, τότε τα επακόλουθα της απεργίας γίνονται έκδηλα στην άλλη πλευρά. Η κοινωνία παραλύει, η παραγωγή και οι συναλλαγές σταματάνε ή περιορίζονται στο ελάχιστο, κάθε λειτουργία της δημόσιας ζωής παρεμποδίζεται, οι μεσαίες τάξεις τρομάζουν και μπορεί να αρχίσουν να συμβουλευθούν παραχωρήσεις. Το κύρος της κυβέρνησης, που αδυνατεί να αποκαταστήσει την παλιά τάξη πραγμάτων, κλονίζεται. Η εξουσία της πάντοτε στηριζόταν στη σταθερή οργάνωση όλων των αξιωματούχων και των υπηρεσιών, στον αταλάντευτο προσανατολισμό τους προς τους ίδιους στόχους, που ενσαρκώνονται σε μια ενιαία θέληση, στη συνήθεια όλων να συμμορφώνονται, από υποχρέωση και από πεποίθηση, με τις προθέσεις και τις οδηγίες των κεντρικών αρχών. Όταν όμως ο κυβερνητικός μηχανισμός βρίσκεται αντιμέτωπος με τη μάζα του λαού, συναισθάνεται ολοένα εντονότερα αυτό που πράγματι είναι: μια κυρίαρχη μειοψηφία που εμπνέει φόβο μόνο όσο είναι πανίσχυρη και που είναι πανίσχυρη μόνο όσο δεν αμφισβητείται, όσο αποτελεί τη μόνη σταθερά οργανωμένη δύναμη μέσα σ' έναν ωκεανό ανοργάνωτων ατόμων. Τώρα όμως η πλειοψηφία είναι κι αυτή σταθερά οργανωμένη, όχι μόνο από τη σκοπιά των εξωτερικών μορφών αλλά και από τη σκοπιά της εσωτερικής ενότητας. Αντιμετωπίζοντας τον ανέφικτο στόχο να επιβάλει τη θέλησή της σ' έναν εξεγερμένο πληθυσμό, η κυβέρνηση διαρκώς περισσότερο αμφιταλαντεύεται, διχάζεται, χάνει την ψυχραιμία της, δοκιμάζει κάθε είδους μέσα. Επιπλέον, η απεργία παρα-

κωλύει την αμοιβαία επικοινωνία των αρχών όλης της χώρας, απομονώνει τις τοπικές αρχές και τις περιορίζει στις δικές τους δυνάμεις. Έτσι, η οργάνωση της κρατικής εξουσίας αρχίζει να χάνει την εσωτερική της ισχύ και σταθερότητα. Αλλά και η χρησιμοποίηση των ενόπλων δυνάμεων δεν μπορεί να βοηθήσει παρά μόνο σαν απειλή βιαιότερης καταστολής. Τελικά, ο στρατός είτε αποτελείται κι αυτός από εργάτες, που φοράνε διαφορετικά ρούχα και υπόκεινται σε αυστηρότερους κανονισμούς αλλά δεν είναι διατεθειμένοι να χρησιμοποιηθούν εναντίον των συντρόφων τους, είτε είναι μια μειοψηφία που θα πρέπει να πολεμήσει έναν ολόκληρο λαό. Αν οι στρατιώτες διατάσσονται να πυροβολούν άοπλους πολίτες και συντρόφους, η πειθαρχία μακροπρόθεσμα θα εκλείψει. Και τότε η κρατική εξουσία, εκτός από το ηθικό της κύρος, θα έχει χάσει και το ισχυρότερο υλικό της όπλο για να επιβάλει στις μάζες υπακοή.

Αυτές οι σκέψεις για τις σημαντικές συνέπειες των μαζικών απεργιών όταν οι μεγάλες κοινωνικές κρίσεις ωθούν τις μάζες σε απεγνωσμένο αγώνα, δεν είναι βέβαια τίποτα περισσότερο από επισκόπηση ενός ενδεχόμενου μέλλοντος. Για την ώρα, κάτω από την κατευναστική επενέργεια της βιομηχανικής ευημερίας, δεν υπάρχουν δυνάμεις αρκετά ισχυρές ώστε να ωθήσουν τους εργάτες σε τέτοιες ενέργειες. Εναντία στον επικείμενο πόλεμο¹, τα συνδικάτα και τα κόμματά τους περιορίστηκαν στη διακήρυξη ειρηνιστικών και διεθνιστικών αισθημάτων, χωρίς να έχουν τη θέληση και την τόλμη να καλέσουν τους εργάτες σε αντίσταση μέχρις εσχάτων. Έτσι, η άρχουσα τάξη μπόρεσε να εξαναγκάσει τους εργάτες να πάρουν μέρος στη δική της καπιταλιστική μαζική δράση, τον παγκόσμιο πόλεμο. Επρόκειτο για την κατάρρευση των επιφάσεων και ψευδαισθήσεων της αυτάρεσκης δύναμης της εργατικής τάξης εκείνης της εποχής, μιας δύναμης που αποκαλυπτόταν τώρα σαν εσωτερική αδυναμία και ανεπάρκεια.

Ένα από τα στοιχεία της αδυναμίας ήταν η έλλειψη ξεκάθਾਰου σκοπού. Δεν υπήρχε, ούτε μπορούσε να υπάρξει, η παραμικρή σαφής αντίληψη για το τι επρόκειτο να ακολουθήσει μιαν επιτυχημένη μαζική δράση. Τα αποτελέσματα των μαζικών απεργιών φαίνονταν μέχρι τότε μόνο καταστροφικά, όχι εποικοδομητικά. Αυτό βέβαια δεν ήταν αλήθεια. Μέσα στους αγώνες αναπτύσσονται αποφασιστικά εσωτερικά προτερήματα, η βάση της νέας κοινωνίας. Αλλά οι εξωτερικές μορφές μέσα στις οποίες θα διαμορφώνονταν παρέμεναν άγνωστες. Στον καπιταλιστικό κόσμο εκείνης της εποχής κανείς δεν είχε ακούσει να γίνεται λόγος για εργατικά συμβούλια. Οι πολιτικές απεργίες δεν μπορούν να είναι παρά μια πρόσκαιρη μορφή μάχης. Μετά την απεργία πρέπει να φτιαχτεί κάτι διαρκές μέσω δημιουργικής εργασίας.

1. Πρόκειται φυσικά για τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. (Σ.τ.Μ.)

5. Η Ρωσική Επανάσταση

Η Ρωσική Επανάσταση ήταν ένα σημαντικό επεισόδιο στην ανάπτυξη του κινήματος της εργατικής τάξης. Πρώτον, όπως ήδη αναφέραμε, επειδή φανέρωσε νέες μορφές πολιτικής απεργίας, νέα όπλα της επανάστασης. Και επίσης, κάτι ακόμα σημαντικότερο, επειδή πρωτοεμφανίστηκαν νέες μορφές αυτοοργάνωσης των αγωνιζομένων εργατών, οι μορφές που είναι γνωστές σαν σοβιέτ, δηλαδή συμβούλια· το 1905, η ύπαρξή τους, ως ιδιαίτερο φαινόμενο, πέρασε σχεδόν απαρατήρητη και εξαφανίστηκαν μαζί με την ίδια την επαναστατική δραστηριότητα. Το 1917, επανεμφανίστηκαν με μεγαλύτερη δύναμη. Αυτή τη φορά η σημασία τους έγινε κατανοητή από τους εργάτες της Δυτικής Ευρώπης και έπαιξαν κι εκεί ένα ρόλο στους ταξικούς αγώνες μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Ουσιαστικά, τα σοβιέτ ήταν απλώς απεργιακές επιτροπές, σαν αυτές που πάντοτε εμφανίζονται στις άγριες απεργίες. Δεδομένου ότι στη Ρωσία οι απεργίες ξέσπασαν σε μεγάλα εργοστάσια και γρήγορα επεκτάθηκαν σε άλλες πόλεις και περιοχές, οι εργάτες βρέθηκαν στην ανάγκη να διατηρούν μια μόνιμη επαφή μεταξύ τους. Οι εργάτες συγκεντρώνονταν και συζητούσαν τακτικά στα εργοστάσια μετά το τέλος της δουλειάς ή, σε καιρούς έντασης, ακόμα και αδιάκοπα, ολόκληρη την ημέρα. Στη συνέχεια, έστειλαν τους εκπροσώπους τους σε άλλα εργοστάσια και στις κεντρικές επιτροπές, όπου ανταλλάσσονταν πληροφορίες, συζητούνταν οι δυσκολίες, παίρνονταν αποφάσεις και εξετάζονταν νέες ενέργειες.

Αλλά εδώ οι δραστηριότητες αυτές απέκτησαν καθολικότερο χαρακτήρα απ' όσο στις συνθήκες απεργίας. Οι εργάτες έπρεπε να αποτινάξουν τη σκληρή καταπίεση του τσαρισμού. Ένιωθαν ότι με τη δράση τους η ρωσική κοινωνία μεταβαλλόταν εκ θεμελίων. Δεν είχαν να εξετάσουν μόνο τους μισθούς και τις συνθήκες εργασίας στα εργοστάσιά τους, αλλά και όλα τα γενικά κοινωνικά ζητήματα. Έπρεπε να χαράξουν δικό τους δρόμο σ' αυτούς τους τομείς και να πάρουν αποφάσεις πάνω σε πολιτικά ζητήματα. Όταν η απεργία φούντωσε, επεκτάθηκε σ' όλη τη χώρα, ακινητοποίησε όλη τη βιομηχανία και τις μεταφορές και παρέλυσε την κυβερνητική δραστηριότητα, τα σοβιέτ αντιμετώπισαν καινούργια προβλήματα. Έπρεπε να οργανώσουν την κοινωνική ζωή, να φροντίσουν για τη δημόσια τάξη και ασφάλεια, να εξασφαλίσουν τις απαραίτητες κοινωφελείς υπηρεσίες. Υποχρεώνονταν να αναλάβουν κυβερνητικές λειτουργίες. Οι αποφάσεις τους εκτελούνταν από τους εργάτες, ενώ η κυβέρνηση και η αστυνομία παρακολουθούσαν από απόσταση, έχοντας συνείδηση της αδυναμίας τους απέναντι στις εξεγερμένες μάζες. Στη συνέχεια, προσχώρησαν στα κεντρικά σοβιέτ και άρχισαν να παίρνουν μέρος στις συζητήσεις και στη λήψη αποφάσεων οι εκπρόσωποι άλλων ομάδων, διαγνομένων, αγροτών, στρατιωτών. Όμως όλη αυτή η δύναμη ήταν σαν το φως μιας αστραπής, σαν το πέρασμα ενός μετεωρίτη. Όταν τελικά η τσα-

ρική κυβέρνηση συγκέντρωσε τις στρατιωτικές της δυνάμεις και συνέτριψε το κίνημα, τα σοβιέτ εξαφανίστηκαν.

Έτσι συνέβησαν τα πράγματα το 1905. Αλλά το 1917, ο πόλεμος είχε εξασθενήσει την κυβέρνηση με τις ήττες στο μέτωπο και την πείνα στις πόλεις και αυτή τη φορά οι στρατιώτες, που ήταν κυρίως αγρότες, συμμετείχαν στη δράση. Εκτός από τα συμβούλια των εργατών στις πόλεις, σχηματίστηκαν και συμβούλια στρατιωτών στον στρατό· οι αξιωματικοί εκτελούνταν όταν εμπόδιζαν τα σοβιέτ να πάρουν στα χέρια τους όλη την εξουσία για να αποτρέψουν το πλήρες χάος. Αφού επί μισό χρόνο οι πολιτικοί και οι στρατιωτικοί αρχηγοί προσπάθησαν μάταια να επιβάλουν νέες κυβερνήσεις, τα σοβιέτ, με την υποστήριξη των σοσιαλιστικών κομμάτων, απέμειναν κύριοι της κοινωνίας.

Τώρα τα σοβιέτ είχαν να αντιμετωπίσουν ένα νέο καθήκον. Από όργανα επανάστασης έπρεπε να μετασχηματιστούν σε όργανα ανοικοδόμησης. Οι μάζες ήταν κυρίαρχες και, όπως ήταν φυσικό, άρχισαν να διαμορφώνουν την παραγωγή σύμφωνα με τις ανάγκες τους και τα ζωτικά τους συμφέροντα. Όπως πάντα, εκείνο που ήθελαν και έκαναν δεν καθοριζόταν από προκατασκευασμένα δόγματα, αλλά από την ίδια τους την ταξική φύση, από τις συνθήκες της ζωής τους. Ποιές ήταν αυτές οι συνθήκες; Η Ρωσία ήταν μια πρωτόγονη αγροτική χώρα όπου η βιομηχανική ανάπτυξη βρισκόταν μόνο στις απαρχές της. Τις λαϊκές μάζες αποτελούσαν απολίτιστοι και αγράμματοι χωρικοί, κυριαρχούμενοι πνευματικά από μια εκκλησία που κολυμπούσε στο χρυσάφι, ενώ ακόμα και οι βιομηχανικοί εργάτες είχαν ισχυρούς δεσμούς με τα παλιά τους χωριά. Τα σοβιέτ των χωριών, που ξεπηδούσαν παντού, ήταν αυτοκυβερνώμενες επιτροπές χωρικών. Καταλάμβαναν τα τεράστια κτήματα των πρώην μεγάλων γαιοκτημόνων και τα μοίραζαν. Η κατάσταση έβαινε προς μια γενίκευση της μικρής ιδιωτικής ιδιοκτησίας και ήδη εμφανίζονταν διαφοροποιήσεις μεταξύ μικρότερων και μεγαλύτερων ιδιοκτησιών, μεταξύ πλούσιων αγροτών με μεγάλη επιρροή και ταπεινότερων, φτωχών καλλιεργητών.

Στις πόλεις, από την άλλη πλευρά, δεν μπορούσε να υπάρξει εξέλιξη προς την ιδιωτική καπιταλιστική βιομηχανία γιατί δεν υπήρχε μια αστική τάξη κάποιας σπουδαιότητας. Οι εργάτες ήθελαν μια μορφή σοσιαλιστικής παραγωγής, τη μόνη που ήταν εφικτή κάτω από τέτοιες συνθήκες. Όμως το πνεύμα τους και η νοοτροπία τους, που μόνο επιφανειακά είχαν επηρεαστεί από τις απαρχές του καπιταλισμού, μετά βίας επαρκούσαν για το έργο της ρύθμισης της παραγωγής από τους ίδιους. Έτσι, τα εξέχοντα και ηγετικά στοιχεία τους, οι σοσιαλιστές του μπολσεβίκικου κόμματος, οργανωμένοι και ατσαλωμένοι από τόσα χρόνια επίμονου αγώνα, οι ηγέτες τους στην επανάσταση, έγιναν ηγέτες και στην ανοικοδόμηση. Επιπλέον, για να μην πνιγούν αυτές οι τάσεις της εργατικής τάξης μέσα στην πλημμυρίδα των βλέψεων για ιδιωτική ιδιοκτησία που

προέρχονταν από την ύπαιθρο, έπρεπε να συγκροτηθεί μια ισχυρή κεντρική κυβέρνηση, ικανή να αναχαιτίσει τις τάσεις των αγροτών. Σ' αυτό το δύσκολο έργο της οργάνωσης της βιομηχανίας, της οργάνωσης του αμυντικού πολέμου εναντίον των αντεπαναστατικών επιθέσεων, της υπερνίκησης της αντίστασης που πρόβαλαν οι καπιταλιστικές τάσεις της αγροτιάς και της διαπαιδαγώγησης των αγροτών σε σύγχρονες επιστημονικές ιδέες αντί για τις παλιές τους δοξασίες, όλα τα ικανά στοιχεία από τους κόλπους των εργατών και των διανοουμένων, συνεπικουρούμενα απ' όσους πρώην αξιωματούχους και αξιωματικούς έδειχναν προθυμία συνεργασίας, χρειαζόταν να συνενωθούν στα πλαίσια του μπολσεβίκικου κόμματος ως ηγετικού οργάνου. Το κόμμα αυτό σχημάτισε τη νέα κυβέρνηση. Τα σοβιέτ βαθμιαία εξαλειφθήκαν σαν όργανα αυτοδιάθεσης και περιορίστηκαν σε ρόλο βοηθητικών οργάνων του κυβερνητικού μηχανισμού. Η ονομασία «Σοβιετική Δημοκρατία» διατηρήθηκε όμως σαν *καμουφλάζ* και το κυρίαρχο κόμμα εξακολούθησε να αποκαλείται Κομμουνιστικό Κόμμα.

Το σύστημα παραγωγής που αναπτύχθηκε στη Ρωσία είναι ένας κρατικός σοσιαλισμός. Είναι η οργανωμένη παραγωγή με το κράτος γενικό εργοδότη, αφέντη ολόκληρου του παραγωγικού μηχανισμού. Οι εργάτες δεν είναι περισσότερο κύριοι των μέσων παραγωγής απ' όσο στον δυτικό καπιταλισμό. Εκείνος που τους δίνει μισθό και τους εκμεταλλεύεται είναι το κράτος, ο μοναδικός καπιταλιστής, ένας καπιταλιστής-μαμούθ. Κατά συνέπεια, η ονομασία κρατικός καπιταλισμός μπορεί να εφαρμοστεί σ' αυτό το σύστημα υποδηλώνοντας ακριβώς το ίδιο περιεχόμενο. Ο πραγματικός ιδιοκτήτης των εργοστασίων, η κατέχουσα τάξη, είναι το σύνολο της κυρίαρχης και ηγετικής γραφειοκρατίας των αξιωματούχων. Δεν είναι κάτοχοι του όλου ο καθένας ξεχωριστά, με το ατομική του μερίδιο, αλλά όλοι μαζί, συλλογικά. Δική τους είναι η λειτουργία και το καθήκον να κάνουν ό,τι έκανε η αστική τάξη στη Δυτική Ευρώπη και στην Αμερική: να αναπτύξουν τη βιομηχανία και την παραγωγικότητα της εργασίας. Είχαν να μετασχηματίσουν τη Ρωσία από πρωτόγονη και βάρβαρη αγροτική χώρα σε σύγχρονη και πολιτισμένη χώρα μεγάλης βιομηχανίας. Και προτού περάσει πολύς καιρός, μέσω ενός κολλές φορές αδυσώπητου ταξικού πολέμου μεταξύ των αγροτών και των κυβερνώντων, οι ελεγχόμενες από το κράτος μεγάλες αγροτικές επιχειρήσεις αντικατέστησαν τα οπισθοδρομικά μικρά αγροκτήματα.

Επομένως, η επανάσταση, αντίθετα απ' όσα ισχυρίζεται η κατευθυνόμενη προπαγάνδα, δεν έκανε τη Ρωσία μια χώρα όπου κυριαρχούν οι εργάτες και βασιλεύει ο κομμουνισμός. Κι όμως εγκαινιάστηκε μια περίοδος τεράστιας σημασίας. Μπορεί να συγκριθεί με τη μεγάλη Γαλλική Επανάσταση: κατέστρεψε την εξουσία του μονάρχη και των φεουδαρχικών γαιοκτημόνων, ξεκίνησε δίνοντας τη γη στους χωρικούς και κάνοντας τους αφέντες της βιομηχανίας κυρίαρχους του κράτους. Ακριβώς όπως τότε στη Γαλλία, οι μάζες από καταφρονημένος «όχλος» έγι-

ναν ελεύθεροι πολίτες και αναγνωρίστηκε στον καθένα, ακόμα και στους φτωχότερους ή σ' όσους βρίσκονταν σε κατάσταση οικονομικής εξάρτησης, η προσωπικότητα καθώς και η δυνατότητα της κοινωνικής ανόδου, έτσι και τώρα στη Ρωσία, οι μάζες ανυψώθηκαν από τη λιμνάζουσα βαρβαρότητα στον ρου της παγκόσμιας προόδου, όπου μπορούν να ενεργήσουν σαν άτομα με προσωπικότητα. Η πολιτική δικτατορία σαν μορφή διακυβέρνησης δεν μπορεί πια να αποτρέψει αυτή την εξέλιξη από τη στιγμή που έχει αρχίσει, όπως και η στρατιωτική δικτατορία του Ναπολέοντα δεν μπόρεσε να την παρεμποδίσει στη Γαλλία. Ακριβώς όπως τότε στη Γαλλία οι καπιταλιστές και οι στρατιωτικοί διοικητές προήλθαν από τη μάζα των εργατών και των αγροτών, μέσα από μια ανταγωνιστική πάλη για την κοινωνική άνοδο όπου χρησιμοποιήθηκαν τόσο οι έντιμες όσο και οι ανέντιμες μέθοδοι, τόσο η ενεργητικότητα και το ταλέντο όσο και η κομπίνα και η απάτη - το ίδιο συνέβη τώρα και στη Ρωσία. Τα ευφύτερα παιδιά των εργατών και αγροτών έσπευσαν να εγγραφούν στις τεχνικές και αγροτικές σχολές, έγιναν μηχανικοί, αξιωματικοί, τεχνικοί και στρατιωτικοί ηγέτες. Το μέλλον τους ανοιγόταν διάπλατα και κινητοποίησε τεράστια ενεργητικότητα. Με τη μελέτη και την προσπάθεια, με την πανουργία και τη μηχανορραφία, επιχείρησαν να εδραιώσουν τις θέσεις τους στους κόλπους της νέας άρχουσας τάξης, μιας τάξης που κυριαρχούσε κι αυτή πάνω σε μια εξασθλωμένη και εκμεταλλευόμενη μάζα προλεταρίων. Και ακριβώς όπως τότε στη Γαλλία, εμφανίστηκε ένας έντονος εθνικισμός που ήθελε να διαδώσει τη νέα ελευθερία σ' όλη την Ευρώπη, ένα εφήμερο όνειρο αιώνιας δόξας, έτσι και τώρα η Ρωσία διακήρυσσε υπερήφανα την αποστολή της να ελευθερώσει όλους τους λαούς από τον καπιταλισμό με την παγκόσμια επανάσταση.

Η σημασία της Ρωσικής Επανάστασης για την εργατική τάξη πρέπει να αναζητηθεί σε τελειώς διαφορετικές κατευθύνσεις. Η Ρωσία έδειξε στους Ευρωπαίους και Αμερικανούς εργάτες, που είχαν εγκλωβιστεί στη μεταρρυθμιστική ιδεολογία και πρακτική, πώς η βιομηχανική τάξη μπορεί, με μια γιγάντια μαζική δράση άγριων απεργιών, να υπονομεύσει και να καταστρέψει μια παρωχημένη κρατική εξουσία κι επίσης πώς, μέσα σε μια τέτοια δράση, οι απεργιακές επιτροπές μετασχηματίζονται σε εργατικά συμβούλια, όργανα αγώνα και αυτοδιεύθυνσης που αποκτούν πολιτικά καθήκοντα και λειτουργίες. Για να δούμε την επίδραση του ρωσικού παραδείγματος στις ιδέες και στις ενέργειες της εργατικής τάξης μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, θα πρέπει να γυρίσουμε λίγο πίσω.

Η έκρηξη του πολέμου το 1914 σήμανε μια απρόσμενη κατάρρευση του εργατικού κινήματος σ' όλη την καπιταλιστική Ευρώπη. Η ευπειθής υπακοή των εργατών στη στρατιωτική εξουσία, η πρόθυμη και γενική σ' όλες τις χώρες υποστήριξη των ηγετών των συνδικάτων και σοσιαλιστικών κομμάτων προς τις κυβερνήσεις τους, με την οποία γίνονταν συνεργοί της σφαγής των εργατών, η απουσία οποιασδήποτε σημαντικής δια-

μαρτυρίας, προκάλεσαν βαθιά απογοήτευση σ' όλους όσοι είχαν εναποθέσει τις ελπίδες τους για απελευθέρωση στον προλεταριακό σοσιαλισμό. Αλλά οι πιο προχωρημένοι εργάτες άρχισαν βαθμιαία να συνειδητοποιούν ότι εκείνο που είχε καταρρεύσει ήταν κυρίως η ψευδαίσθηση μιας εύκολης απελευθέρωσης με μεταρρυθμίσεις που θα θέσπιζε το κοινοβούλιο. Είδαν τις μαρτυρικές και εκμεταλλευόμενες μάζες να αναπτύσσουν διαθέσεις εξέγερσης κάτω από τα δεινά της καταπίεσης και της σφαγής και περίμεναν, μαζί με τους Ρώσους επαναστάτες, να ξεπηδήσει από το χάος του πολέμου η παγκόσμια επανάσταση που θα κατέστρεφε τον καπιταλισμό. Επίσης απέρριψαν την ατιμασμένη ονομασία «σοσιαλιστές» και αποκάλεσαν τους εαυτούς τους κομμουνιστές, υιοθετώντας ξανά την παλιά ονομασία των επαναστατών της εργατικής τάξης.

Τότε, σαν λαμπερό αστέρι σε σκοτεινό ουρανό, η Ρωσική Επανάσταση φούντωσε και ακτινοβόλησε σ' όλο τον κόσμο. Παντού οι μάζες άρχισαν να ελπίζουν και να γίνονται ανυπάκουες, δίνοντας προσοχή στις εκκλήσεις της για το τέλος του πολέμου, για την αδελφσύνη των εργατών όλων των χωρών, για την παγκόσμια επανάσταση ενάντια στον καπιταλισμό. Οντας όμως ακόμα προσκολλημένες στις παλιές σοσιαλιστικές θεωρίες και οργανώσεις τους και έχοντας μια αβεβαιότητα εξαιτίας του χειμάρρου των συκοφαντιών που διοχέτευε ο τύπος, οι μάζες παρέμεναν σε στάση αναμονής, αμφιταλαντεύονταν, περίμεναν να δουν αν το όνειρο θα γίνει πραγματικότητα. Μερικές μικρές ομάδες, ιδίως νεαρών εργατών, συσπειρώνονταν παντού στους κόλπους του ανερχόμενου κομμουνιστικού κινήματος. Αποτέλεσαν την εμπροσθοφυλακή των κινημάτων που εμφανίστηκαν μετά το τέλος του πολέμου σ' όλες τις χώρες και ιδίως στη νικημένη και εξαντλημένη Κεντρική Ευρώπη.

Ο κομμουνισμός αυτός, που με τα πανίσχυρα τότε μέσα κυβερνητικής προπαγάνδας διαδιδόταν από τη Ρωσία, ήταν μια νέα θεωρία, ένα νέο σύστημα ιδεών, μια νέα τακτική αγώνα. Αναφερόταν στη θεωρία του Μαρξ για την καταστροφή του καπιταλισμού μέσω του ταξικού αγώνα των εργατών. Καλούσε στον αγώνα εναντίον του παγκόσμιου κεφαλαίου που, αν και κυρίως συγκεντρωμένο στην Αγγλία και στην Αμερική, εκμεταλλευόταν όλους τους λαούς και όλες τις ηπείρους. Δεν καλούσε μόνο τους βιομηχανικούς εργάτες της Ευρώπης και της Αμερικής, αλλά και τους υποδουλωμένους λαούς της Ασίας και της Αφρικής να πάρουν μέρος στον κοινό αγώνα εναντίον του καπιταλισμού. Όπως κάθε πόλεμος, έτσι και αυτός μπορούσε να κερδηθεί μόνο με την οργάνωση, με τη συγκέντρωση των δυνάμεων και με μεγάλη πειθαρχία. Στα κομμουνιστικά κόμματα, που περιλάμβαναν τους πιο θαρραλέους και ικανούς αγωνιστές, ήδη υπήρχε ο κεντρικός πυρήνας και το επιτελείο. Αυτοί έπρεπε να τεθούν επικεφαλής, μετά από δικό τους κάλεσμα οι μάζες θα έπρεπε να εξεγερθούν και να επιτεθούν στις καπιταλιστικές κυβερνήσεις. Μέσα στις συνθήκες της πολιτικής και οικονομικής κρίσης του κόσμου, δεν μπορούμε

να περιμένουμε μέχρις ότου, με υπομονετική διδασκαλία, οι μάζες γίνουν στο σύνολό τους κομμουνιστικές. Ούτε είναι απαραίτητο, γιατί αν πειστούν ότι η μόνη σωτηρία είναι ο κομμουνισμός, αν εμπιστευθούν το κομμουνιστικό κόμμα, ακολουθήσουν τις οδηγίες του και το φέρουν στην εξουσία, τότε το κόμμα, σαν νέα κυβέρνηση, θα εγκαθιδρύσει το νέο κοινωνικό καθεστώς. Έτσι, έκανε στη Ρωσία και αυτό το παράδειγμα πρέπει να ακολουθηθεί παντού. Αλλά, ανταποκρινόμενες στο βαρύ καθήκον και την αφοσίωση των ηγετών, οι μάζες πρέπει οπωσδήποτε να δείχνουν αυστηρή υπακοή και πειθαρχία - υπακοή προς το κόμμα και τα κομματικά μέλη, προς τους ηγέτες. Αυτό που ο Μαρξ αποκάλεσε δικτατορία του προλεταριάτου μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο σαν δικτατορία του κομμουνιστικού κόμματος. Το κόμμα αποτελεί την ενσάρκωση της εργατικής τάξης, είναι ο αντιπρόσωπός της.

Η ρωσική προέλευση αυτής της μορφής κομμουνιστικής ιδεολογίας ήταν εμφανής. Στη Ρωσία, με τη μικρή της βιομηχανία και την υανάπτυκτη εργατική τάξη, έπρεπε να ανατραπεί απλώς ένας σαθρός ασιατικός δεσποτισμός. Στην Ευρώπη και στην Αμερική, μια πολυάριθμη και πολύ ανεπτυγμένη εργατική τάξη, διαμορφωμένη από μια ισχυρή βιομηχανία, αντιπαράκειται σε μια παντοδύναμη καπιταλιστική τάξη που ελέγχει όλους τους πλουτοπαραγωγικούς πόρους του κόσμου. Ιδού γιατί η θεωρία της κομματικής δικτατορίας και της τυφλής υπακοής βρήκε εκεί μεγάλη αντίσταση. Αν στη Γερμανία τα επαναστατικά κινήματα που ακολούθησαν το τέλος του πολέμου, είχαν οδηγήσει στη νίκη της εργατικής τάξης και σε μια σύνδεση με τη Ρωσία, τότε η επιρροή αυτής της τάξης, που ήταν προϊόν της υψηλότερης καπιταλιστικής και βιομηχανικής ανάπτυξης, θα είχε σύντομα υποσκελίσει τα ρωσικά γνωρίσματα. Θα είχε ασκήσει ισχυρή επίδραση στους Ευρωπαίους και Αμερικανούς εργάτες και θα είχε παρασύρει και την ίδια τη Ρωσία σε καινούργιους δρόμους. Αλλά στη Γερμανία το επαναστατικό κίνημα απέτυχε. Οι μάζες κρατήθηκαν σε απόσταση από τους σοσιαλιστές και συνδικαλιστές ηγέτες τους, με τη βοήθεια ιστοριών για θηριωδίες και υποσχέσεων για πειθαρχημένη σοσιαλιστική ευτυχία, ενώ οι εμπροσθοφυλακές τους εξοντώθηκαν και οι καλύτεροι εκφραστές τους δολοφονήθηκαν από τις στρατιωτικές δυνάμεις υπό την αιγίδα της σοσιαλιστικής κυβέρνησης. Έτσι, οι αντιπολιτευτικές ομάδες των Γερμανών κομμουνιστών δεν μπορούσαν να έχουν κάποια βαρύτητα και αποκλείστηκαν από το κόμμα. Στη θέση τους, προσχώρησαν στη Διεθνή της Μόσχας διάφορες ρεφορμιστικές σοσιαλιστικές ομάδες, προσελκυόμενες από τη νέα καιροσκοπική πολιτική της του κοινοβουλευτισμού, με την οποία ήλπιζε να κατακτήσει την εξουσία στις καπιταλιστικές χώρες.

Έτσι, η παγκόσμια επανάσταση από πολεμική κραυγή έγινε ρητορικό σχήμα. Οι Ρώσοι ηγέτες φαντάζονταν την παγκόσμια επανάσταση σαν μια μεγάλης κλίμακας επέκταση και μίμηση της Ρωσικής Επανάστα-

σης. Γνώριζαν τον καπιταλισμό μόνο με τη ρωσική του μορφή, σαν μια ξένη εκμεταλλευτική δύναμη που σπρώχνει τους κατοίκους στη φτώχεια, μεταφέροντας όλα τα κέρδη έξω από τη χώρα. Δεν γνώριζαν τον καπιταλισμό σαν τη μεγάλη οργανωτική δύναμη που με τον πλούτο της παράγει τη βάση ενός ακόμα πλουσιότερου νέου κόσμου. Όπως έγινε φανερό από τα γραφτά τους, δεν γνώριζαν την τεράστια δύναμη της αστικής τάξης, ενάντια στην οποία όλες οι ικανότητες των αφοσιωμένων ηγετών και ενός πειθαρχημένου κόμματος είναι ανεπαρκείς. Δεν γνώριζαν τις πηγές δύναμης που κρύβονται μέσα στη σύγχρονη εργατική τάξη. Απ' όπου και οι πρωτόγονες μορφές της θορυβάδους προπαγάνδας και της κομματικής τρομοκρατίας, όχι μόνο πνευματικής αλλά και σωματικής, εναντίον των αντιτιθέμενων απόψεων. Αποτέλεσε αναχρονισμό το γεγονός ότι η Ρωσία, που μόλις εγκατέλειπε την πρωτόγονη βαρβαρότητα για να μπει στη βιομηχανική εποχή, ετίθετο επικεφαλής της ευρωπαϊκής και αμερικανικής εργατικής τάξης, που βρισκόταν αντιμέτωπη με το καθήκον του μετασχηματισμού ενός υψηλά ανεπτυγμένου βιομηχανικού καπιταλισμού σε μια ακόμα ανώτερη μορφή οργάνωσης.

Η παλιά Ρωσία ήταν ουσιαστικά, ως προς την οικονομική της δομή, μια ασιατική χώρα. Σ' όλη την Ασία ζούσαν εκατομμύρια χωρικοί, στα πλαίσια μιας πρωτόγονης αγροτικής οικονομίας μικρής κλίμακας και περιορισμένοι στο χωριό τους, κάτω από τη απόμακρη εξουσία δεσποτικών αφεντών με τους οποίους η μόνη σύνδεση ήταν η πληρωμή φόρων. Στη σύγχρονη εποχή, αυτοί οι φόροι γίνονταν ολοένα περισσότερο ένας δυσβάστακτος φόρος υποτέλειας στον δυτικό καπιταλισμό. Η Ρωσική Επανάσταση, με την άρνησή της να αναγνωρίσει τα τσαρικά χρέη, αποτέλεσε την απελευθέρωση των Ρώσων χωρικών απ' αυτή τη μορφή εκμετάλλευσης που ασκούσε το δυτικό κεφάλαιο. Έτσι, κάλεσε όλους τους καταπιεζόμενους και εκμεταλλευόμενους λαούς της Ανατολής να ακολουθήσουν το παράδειγμά της, να προσχωρήσουν στον αγώνα και να αποτινάξουν τον ζυγό των δυναστών τους που ήταν όργανα του αρπακτικού παγκόσμιου κεφαλαίου. Και παντού, στην Κίνα όπως και στην Περσία, στην Ινδία όπως και στην Αφρική, το κάλεσμα αυτό εισακούστηκε. Σχηματίστηκαν κομμουνιστικά κόμματα που περιλάμβαναν ριζοσπάστες διανοούμενους, χωρικούς, που εξεγείρονταν ενάντια στους φεουδάρχες γαιοκτήμονες, συνθλιμμένους κούληδες και τεχνίτες των πόλεων, μεταφέροντας σε εκατοντάδες εκατομμύρια ανθρώπους το μήνυμα της απελευθέρωσης. Όπως και στη Ρωσία, το μήνυμα αυτό σήμαινε για όλους αυτούς τους λαούς το άνοιγμα του δρόμου μιας σύγχρονης βιομηχανικής ανάπτυξης και μάλιστα μερικές φορές, όπως στην Κίνα, σε συμμαχία με μια εκσυγχρονιστική εθνική αστική τάξη. Έτσι, η Διεθνής της Μόσχας έγινε ένας οργανισμός πολύ περισσότερο ασιατικός παρά ευρωπαϊκός. Αυτό ενίσχυσε τον αστικό της χαρακτήρα και συνέβαλε στο να αναζωογονηθούν, μέσα στους κόλπους των Ευρωπαίων οπαδών της, οι παλιές παραδόσεις των αστικών επαναστάσεων, με την πρωτεύουσα θέση των με-

γάλων αρχηγών, των ηχηρών συνθημάτων, των συνωμοσιών, των δολοπλοκιών και των στρατιωτικών στάσεων. Η εδραίωση του κρατικού καπιταλισμού στην ίδια τη Ρωσία υπήρξε ο καθοριστικός παράγοντας του χαρακτήρα του κομμουνιστικού κόμματος. Ενώ στην εξωτερική του προπαγάνδα εξακολουθούσε να μιλάει για κομμουνισμό και παγκόσμια επανάσταση, να στιγματίζει τον καπιταλισμό και να καλεί τους εργάτες να προσχωρήσουν στον αγώνα για την ελευθερία, οι Ρώσοι εργάτες ήταν μια καθυποταγμένη και εκμεταλλεζόμενη τάξη, τις περισσότερες φορές με άθλιες συνθήκες ζωής και εργασίας, κάτω από τον ζυγό μιας πανίσχυρης και καταπιεστικής δικτατορικής εξουσίας, χωρίς ελευθερία λόγου, τύπου και οργάνωσης, συνθλιπτικότερα υποδουλωμένη απ' όσο τα αδέρφια της κάτω από τον ζυγό του δυτικού καπιταλισμού. Έτσι, μια εγγενής ψευδολογία διαποτίζει αναγκαστικά την πολιτική και τις διδασκαλίες αυτού του κόμματος. Αν και αποτελεί όργανο της ρωσικής κυβέρνησης στην εξωτερική της πολιτική, κατόρθωσε με την επαναστατική του φρασσεολογία να ελέγξει τις εξεγερσιακές διαθέσεις της ενθουσιώδους νεολαίας του δυτικού κόσμου που μαστιζόταν από την κρίση, αλλά μόνο και μόνο για να τις αναλώσει σε μια θνησιγενή πλασματική δράση ή στην καιροσκοπική πολιτική -πότε ενάντια στα σοσιαλιστικά κόμματα που χαρακτηριζόνταν προδοτικά ή σοσιαλφασιστικά και πότε επιζητώντας τη συμμαχία τους στα πλαίσια των λεγόμενων κόκκινων ή λαϊκών μετώπων- με αποτέλεσμα τα καλύτερα στοιχεία να αποχωρήσουν αηδιασμένα. Η ιδεολογία που δίδασκε κάτω από την ονομασία του μαρξισμού δεν ήταν η θεωρία της ανατροπής του ανεπτυγμένου καπιταλισμού από μια ανεπτυγμένη εργατική τάξη, αλλά η καρικατούρα της, προϊόν ενός βάρβαρου πρωτογονισμού, όπου η πνευματική πρόοδος είναι ο αγώνας εναντίον των θρησκευτικών δεισιδαιμονιών και η οικονομική πρόοδος η εκσυγχρονισμένη βιομηχανική ανάπτυξη - με φιλοσοφία τον αθεϊσμό, στόχο την κομματική ηγεμονία και υπέρτατη ηθική αρχή την υποταγή στη δικτατορία. Το κομμουνιστικό κόμμα δεν σκόπευε να κάνει τους εργάτες ανεξάρτητους αγωνιστές, ικανούς να οικοδομήσουν οι ίδιοι τον νέο τους κόσμο χάρη στη δύναμη της δικής τους αντίληψης και κατανόησης, αλλά ήθελε αντίθετα να τους κάνει πειθήνιους οπαδούς που θα ήταν πρόθυμοι να ανεβάσουν το κόμμα στην εξουσία.

Έτσι, η λάμψη που είχε φωτίσει τον κόσμο έσβησε. Οι μάζες που την είχαν χαιρετήσει έμειναν σε ακόμα βαθύτερο σκοτάδι, είτε εγκαταλείποντας τον αγώνα απογοητευμένες, είτε αγωνιζόμενες να βρουν νέους και καλύτερους δρόμους. Η Ρωσική Επανάσταση είχε δώσει αρχικά μια ισχυρή ώθηση στον αγώνα της εργατικής τάξης, με τη μαζική άμεση δράση της και με τις νέες της συμβουλιακές μορφές οργάνωσης κι αυτό εκφράστηκε με τη μεγάλη άνοδο του κομμουνιστικού κινήματος σ' όλο τον κόσμο. Όταν όμως η επανάσταση παγιώθηκε σ' ένα νέο καθεστώς, σε μια νέα ταξική κυριαρχία, σε μια νέα μορφή διακυβέρνησης, στον κρατι-

κό καπιταλισμό υπό τη δικτατορία μιας νέας εκμεταλλεύτριας τάξης, το κομμουνιστικό κόμμα απέκτησε αναγκαστικά διαφορετικό χαρακτήρα. Έτσι, στην πορεία των κατοπινών γεγονότων έγινε ιδιαίτερα ολέθριο για τον αγώνα της εργατικής τάξης, ο οποίος μπορεί να επιβιώσει και να αναπτυχθεί μόνο μέσα στην καθαρότητα της διαυγούς σκέψης, των ξεκάθαρων πράξεων και των ανιδιοτελών σχέσεων. Με τη στείρα φλυαρία του περί παγκόσμιας επανάστασης, παρεμπόδισε τον επιτακτικά αναγκαίο νέο προσανατολισμό των μέσων και των στόχων. Καλλιεργώντας και διδάσκοντας κάτω από το όνομα της πειθαρχίας το ελάττωμα της υποτακτικότητας, το κυριότερο ελάττωμα που πρέπει να αποτινάξουν οι εργάτες και καταπνίγοντας κάθε ίχνος ανεξάρτητης κριτικής σκέψης, εμπόδισε την ανάπτυξη κάθε πραγματικής δύναμης της εργατικής τάξης. Σφετεριζόμενο την ονομασία του κομμουνισμού για το δικό του σύστημα εκμετάλλευσης των εργατών και για την πολιτική του συχνά αμείλικτου διωγμού των αντιπάλων, έκανε αυτή την ονομασία, που μέχρι τότε εξέφραζε τα υψηλότερα ιδανικά, αντικείμενο αποστροφής και μίσους ακόμα και από μέρους των εργατών. Στη Γερμανία, όπου οι πολιτικές και οικονομικές κρίσεις είχαν ωθήσει τους ταξικούς ανταγωνισμούς στο αποκορύφωμά τους, περιόρισε τον σκληρό ταξικό αγώνα σε παιδαριώδεις αψιμαχίες οπλισμένων νέων εναντίον ανάλογων εθνικιστικών συμμοριών. Και όταν αργότερα η πλημμυρίδα του εθνικισμού εξαπλώθηκε και αποδείχτηκε ισχυρότερη, πολλοί απ' αυτούς, έχοντας μάθει μόνο να χτυπάνε τους αντιπάλους των ηγετών τους, απλώς άλλαξαν σημαία. Έτσι, το κομμουνιστικό κόμμα, με τη θεωρία του και την πρακτική του, συνέβαλε σημαντικά στην προετοιμασία της νίκης του φασισμού.

6. Η επανάσταση των εργατών

Η επανάσταση με την οποία η εργατική τάξη θα αποκτήσει την κυριαρχία και την ελευθερία δεν είναι ένα ενιαίο γεγονός περιορισμένης διάρκειας. Είναι μια διαδικασία οργάνωσης, αυτομαθητείας, όπου οι εργάτες αναπτύσσουν βαθμιαία, άλλοτε με μια σταθερή πρόοδο και άλλοτε με βήματα και άλματα, τη δύναμη για να κατατροπώσουν την αστική τάξη, να καταστρέψουν τον καπιταλισμό και να συγκροτήσουν το δικό τους σύστημα συλλογικής παραγωγής. Αυτή η διαδικασία θα καλύψει μια ιστορική εποχή άγνωστης διάρκειας, που τώρα βρισκόμαστε στο κατώφλι της. Μολονότι οι λεπτομέρειες της πορείας της δεν μπορούν να προβλεφθούν, είναι δυνατόν να συζητηθούν ήδη από τώρα ορισμένες από τις συνθήκες και τις περιστάσεις μέσα στις οποίες θα εκτυλιχθεί.

Ο αγώνας αυτός δεν μπορεί να συγκριθεί με τακτικό πόλεμο μεταξύ παρόμοιων ανταγωνιστικών δυνάμεων. Οι δυνάμεις των εργατών μοιάζουν με στρατό που συναθροίζεται μέσα στην ίδια τη μάχη. Πρέπει να αναπτυ-

χθούν από τον ίδιο τον αγώνα· πριν απ' αυτόν δεν είναι δυνατόν να συγκροτηθούν και δεν μπορούν να προβάλουν και να επιτύχουν παρά μόνο τμηματικούς στόχους. Ρίχνοντας μια ματιά στην περασμένη ιστορία διακρίνουμε μια σειρά αγώνων που, σαν απόπειρες κατάληψης της εξουσίας, φαίνονται όλοι αποτυχημένοι: από τον Χαρτισμό, διαμέσου του 1848 και της Κομμούνας του Παρισιού, μέχρι τις επαναστάσεις της Ρωσίας και της Γερμανίας το 1917-18. Υπάρχει όμως μια πρόοδος προς την ίδια κατεύθυνση· κάθε επόμενη απόπειρα φανερώνει έναν υψηλότερο βαθμό συνείδησης και δύναμης. Η ιστορία του εργατικού κινήματος μας δείχνει εξάλλου ότι, στην αδιάκοπη πάλη της εργατικής τάξης, υπάρχουν αποκορυφώσεις και οπισθοχωρήσεις που συνδέονται κυρίως με τις μεταβολές της βιομηχανικής άνθισης. Στις απαρχές της βιομηχανικής ανάπτυξης, κάθε κρίση προκαλούσε εξασθλίωση και κινήματα εξέγερσης. Η επανάσταση του 1848 στην ηπειρωτική Ευρώπη ήταν επακόλουθο μιας σοβαρής οικονομικής ύφεσης που συνδυάστηκε με κακές σοδειές. Η βιομηχανική ύφεση το 1867 επέφερε μια αναζωογόνηση της πολιτικής δράσης στην Αγγλία. Η μακρόχρονη κρίση της δεκαετίας του 1880, με τη δυσβάστακτη ανεργία της, προκάλεσε μαζικές κινητοποιήσεις, την άνοδο της σοσιαλδημοκρατίας στην ηπειρωτική Ευρώπη και τον «νέο συνδικαλισμό» στην Αγγλία. Αλλά στα ενδιάμεσα χρόνια βιομηχανικής άνθισης, όπως τα 1850-70 και τα 1895-1914, όλο αυτό το πνεύμα εξέγερσης εξαφανίστηκε. Όταν ο καπιταλισμός ακμάζει και με πυρετώδη δραστηριότητα επεκτείνει το βασίλειό του, όταν υπάρχουν άφθονες δουλειές και η συνδικαλιστική δράση κατορθώνει να ανεβάσει τους μισθούς, οι εργάτες δεν έχουν κατά νου καμιά αλλαγή του κοινωνικού συστήματος. Η καπιταλιστική τάξη, με πλούτο και δύναμη που διαρκώς αυξάνονται, διακατέχεται από αυτοπεποίθηση, υπερισχύει απέναντι στους εργάτες και κατορθώνει να τους διαποτίζει με το εθνικιστικό πνεύμα της. Οι εργάτες μπορεί τότε να μένουν τυπικά προσκολλημένοι στα παλιά επαναστατικά συνθήματα, όμως στο υκοσυνείδητό τους είναι ικανοποιημένοι με τον καπιταλισμό, ο ορίζοντας της αντίληψής τους στενεύει και κατά συνέπεια, όσο κι αν ο αριθμός τους αυξάνεται, η δύναμή τους μειώνεται, μέχρις ότου μια νέα κρίση τους βρει απροετοίμαστους και τους αφυπνίζει ξανά.

Εάν όμως η προηγουμένως κατακτημένη αγωνιστική δύναμη θρυμματίζεται κάθε φορά μέσα στην αταραξία μιας νέας ευημερίας, τίθεται το ερώτημα κατά πόσο η κοινωνία και η εργατική τάξη θα είναι ποτέ ώριμες για την επανάσταση. Για να δώσουμε μιαν απάντηση, θα πρέπει να εξετάσουμε αναλυτικότερα την ανάπτυξη του καπιταλισμού.

Η εναλλαγή της ύφεσης και της ευημερίας στη βιομηχανία δεν είναι απλή παλινδρομική κίνηση μια προς τα μπρος και μια προς τα πίσω. Κάθε νέα κίνηση έχει συνοδευτεί από μια επέκταση. Μετά από κάθε κρίση και κατάρρευση, ο καπιταλισμός κατόρθωνε να ορθοποδήσει ξανά επεκτείνοντας το βασίλειό του, τις αγορές του, το μέγεθος του παραγωγι-

του μηχανισμού και τη μάζα των προϊόντων. Όσο ο καπιταλισμός καταφέρνει να επεκτείνεται ακόμα περισσότερο πάνω στην υδρόγειο και να αυξάνει τις διαστάσεις του, είναι σε θέση να προσφέρει εργασία στη μάζα του πληθυσμού. Όσο λοιπόν μπορεί να ανταποκρίνεται σ' αυτή την πρωταρχική απαίτηση κάθε συστήματος παραγωγής, στην εξασφάλιση της ζωής των μελών του, θα είναι ικανός να διατηρηθεί, γιατί καμιά πειστική αναγκαιότητα δεν θα εξαναγκάζει τους εργάτες να δώσουν ένα τέλος σ' αυτόν. Αν θα μπορούσε να εξακολουθήσει να ευημερεί στο υψίστο στάδιο της επέκτασής του, η επανάσταση θα ήταν ανέφικτη αλλά και μη αναγκαία· τότε θα υπήρχε απλώς η ελπίδα ότι μια βαθμιαία ανάπτυξη του γενικού πολιτιστικού επιπέδου θα μπορούσε να επιδιορθώσει τα ελαττώματά του.

Ο καπιταλισμός όμως είναι ένα σύστημα παραγωγής χωρίς κανονικότητα και εν πάση περιπτώσει, χωρίς σταθερότητα. Ο ευρωπαϊκός και στη συνέχεια ο αμερικανικός καπιταλισμός ήταν σε θέση να αυξήσουν την παραγωγή τόσο αδιάκοπα και ταχύρρυθμα επειδή περιστοιχίζονταν από έναν ευρύ μη καπιταλιστικό εξωτερικό κόσμο με παραγωγή μικρής κλίμακας, ο οποίος πρόσφερε πηγές πρώτων υλών και αγορές για τα προϊόντα. Αυτός ο διαχωρισμός μεταξύ ενός ενεργού καπιταλιστικού πυρήνα και ενός εξαρτημένου παθητικού περιγύρου ήταν μια τεχνητή κατάσταση. Αλλά ο πυρήνας διαρκώς επεκτεινόταν. Η ουσία της καπιταλιστικής οικονομίας είναι η αύξηση, η δραστηριότητα, η επέκταση, κάθε σταμάτημα σημαίνει κατάρρευση και κρίση. Ο λόγος είναι ότι τα κέρδη συσσωρεύονται ακατάπαυστα και μετατρέπονται σε νέο κεφάλαιο, το οποίο επιζητεί δυνατότητες επένδυσης για να αποφέρει νέα κέρδη κι επομένως, η μάζα του κεφαλαίου και των προϊόντων αυξάνεται ολοένα γρηγορότερα και σημειώνεται έτσι μια πυρετώδης αναζήτηση αγορών. Έτσι, ο καπιταλισμός είναι μια μεγάλη επαναστατική δύναμη που ανατρέπει παντού τις παλιές συνθήκες και αλλάζει την όψη της γης. Ακατάπαυστα, εκατομμύρια άνθρωποι παρασύρονται στη δίνη του παγκόσμιου εμπορίου, εγκαταλείποντας την απομονωμένη και αυτάρκη οικιακή παραγωγή τους και αναπαράγονταν επί πολλούς αιώνες χωρίς αξιοσημείωτη μεταβολή. Ο ίδιος ο καπιταλισμός, η βιομηχανική εκμετάλλευση, εισάγεται εκεί και σύντομα από πελάτες γίνονται ανταγωνιστές. Στη διάρκεια του 19ου αιώνα, ο καπιταλισμός προχωράει από την Αγγλία, στη Γαλλία, στη Γερμανία, στην Αμερική και στην Ιαπωνία και τον 20ό αιώνα, διεισδύει στα αχανή ασιατικά εδάφη. Και οι καπιταλιστές, πρώτα σαν ανταγωνιζόμενα άτομα και ύστερα οργανωμένοι σε εθνικά κράτη, ξαναρχίζουν τον αγώνα για τις αγορές, τις αποικίες, την παγκόσμια ισχύ. Έτσι, ωθούνται προς τα εμπρός, επαναστατικοποιώντας διαρκώς ευρύτερα πεδία.

Αλλά η γη είναι μια σφαίρα περιορισμένης έκτασης. Η ανακάλυψη του πεπερασμένου μεγέθους της συνόδευσε την άνοδο του καπιταλισμού πριν τέσσερις αιώνες, η πραγμάτωση του πεπερασμένου μεγέθους της σημαδεύει τώρα το τέλος του καπιταλισμού. Οι πληθυσμοί που μπορούν

ακόμα να καθυποταχτούν είναι περιορισμένοι. Όταν ο καπιταλισμός πα-
ρασύρει στο πεδίο του τους εκατοντάδες εκατομμύρια ανθρώπους που συ-
νωθούνται στις εύφορες πεδιάδες της Κίνας και της Ινδίας, το κύριο έργο
του έχει ολοκληρωθεί. Δεν απομένουν πια μεγάλες ανθρώπινες μάζες
σαν αντικείμενο καθυπόταξης. Βέβαια, απομένουν τεράστιες άγριες πε-
ριοχές για να μετατραπούν σε πεδία ανθρώπινου πολιτισμού. Όμως η εκ-
μετάλλευσή τους απαιτεί τη συνειδητή συνεργασία μιας οργανωμένης
ανθρωπότητας· οι βάνουσες αρπακτικές μέθοδοι του καπιταλισμού —ο
«βιασμός της γης» που καταστρέφει τη γονιμότητα— είναι ανάφελες σ'
αυτή την περίπτωση. Έτσι, η παραπέρα επέκταση του καπιταλισμού α-
ναχαιτίζεται, όχι σαν να ορθώθηκε ξαφνικά ένα ανυπέρβλητο εμπόδιο,
αλλά βαθμιαία, σαν αυξανόμενη δυσχέρεια πώλησης των προϊόντων και
επένδυσης του κεφαλαίου. Τότε ο ρυθμός της ανάπτυξης κάμπτεται, η
παραγωγή επιβραδύνεται, η ανεργία γίνεται μια ανομολόγητη επιδημία.
Ο αγώνας μεταξύ των καπιταλιστών για την παγκόσμια κυριαρχία γίνεται
οξύτερος και δημιουργείται η προοπτική νέων παγκόσμιων πολέμων.

Αναμφίβολα, λοιπόν, μια απεριόριστη επέκταση του καπιταλισμού,
που να εξασφαλίζει μόνιμες βιοτικές δυνατότητες στον πληθυσμό, απο-
κλείεται από τον ίδιο του τον εσωτερικό οικονομικό χαρακτήρα. Και θα
έρθουν καιροί που τα δεινά της ύφεσης, η μάλιστα της ανεργίας και η
φρίκη του πολέμου θα εντείνονται ακατάπανστα. Τότε η εργατική τάξη,
αν δεν έχει ακόμα εξεγερθεί, θα υποχρεωθεί να αντισταθεί και να πολε-
μήσει. Οι εργάτες θα έχουν να διαλέξουν ανάμεσα στην παθητική υποτα-
γή στο μοιραίο και τον ενεργό αγώνα για την ελευθερία. Θα χρειαστεί να
καταπιαστούν ξανά με το έργο της δημιουργίας ενός καλύτερου κόσμου
μέσα από το χάος του σηπόμενου καπιταλισμού.

Θα αγωνιστούν όμως; Η ανθρώπινη ιστορία είναι μια ατέλειωτη σει-
ρά αγώνων και ο Κλαούζεβιτς, ο διάσημος Γερμανός θεωρητικός του πο-
λέμου, έβγαζε από την ιστορία το συμπέρασμα ότι ο άνθρωπος είναι από
τη φύση του φιλοπόλεμος. Υπάρχουν όμως και άλλοι, σκεπτικιστές
αλλά και φλογεροί επαναστάτες, που, βλέποντας τη δειλία, την υποτακτι-
κότητα, την αδιαφορία των μαζών, πολλές φορές απελπίζονται για το
μέλλον. Θα χρειαστεί λοιπόν να κοιτάξουμε κάπως διεξοδικότερα τις ψυ-
χολογικές δυνάμεις και επιδράσεις.

Η κυριαρχική και βαθύτερη παρόρμηση του ανθρώπου, όπως και κά-
θε ζωντανού όντος, είναι το ένστικτο της αυτοσυντήρησης. Το ένστικτο
αυτό τον αναγκάζει να υπερασπίζεται τη ζωή του με όλες του τις δυνά-
μεις. Ο φόβος και η υποτακτικότητα αποτελούν κι αυτά αποτέλεσμα του
ίδιου ενστίκτου όταν, απέναντι σε πανίσχυρους αφέντες, φαίνεται να
προσφέρουν μεγαλύτερες πιθανότητες επιβίωσης. Από τις διάφορες τά-
ξεις του ανθρώπου επικρατούν και αναπτύσσονται εκείνες που είναι κα-
λύτερα προσαρμοσμένες σε μια ασφαλής ζωή μέσα στις υπάρχουσες συν-
θήκες. Στην καθημερινή ζωή του καπιταλισμού, είναι ασύμφορο ή και ε-

πικίνδυνο για τον εργάτη να καλλιεργεί μέσα του τα αισθήματα ανεξαρτησίας και υπερηφάνειας· όσο περισσότερο τα καταπνίγει και υπακούει πειθήνια, τόσο λιγότερη δυσκολία θα έχει για να βρει και να κρατήσει μια δουλειά. Η ηθική που διδάσκουν οι ιεροκήρυκες της άρχουσας τάξης ενισχύει αυτή τη διάθεση. Και μόνο λίγα ανεξάρτητα πνεύματα αφηφούν ωπτες τις τάσεις και είναι πρόθυμα να αντιμετωπίσουν τις συνακόλουθες δυσκολίες.

Όταν όμως, σε καιρούς κοινωνικής κρίσης και κινδύνου, όλη αυτή η υποτακτικότητα, όλη αυτή η οσιότητα δεν ωφελεί για την εξασφάλιση της ζωής, όταν μόνον ο αγώνας μπορεί να βοηθήσει, τότε παραχωρεί τη θέση της στο αντίθετό της, στο πνεύμα εξέγερσης και στο θάρρος. Τότε, οι τολμηροί δίνουν το παράδειγμα και οι δειλοί ανακαλύπτουν με έκπληξη πόσες πράξεις ηρωισμού είναι ικανοί να κάνουν. Τότε, η αυτοπεποίθηση και η ευψυχία αφυπνίζονται μέσα τους και αναπτύσσονται, επειδή απ' αυτό εξαρτώνται οι πιθανότητές τους για ζωή και ευτυχία. Και μονομιάς, από ένστικτο και πείρα, κατανοούν ότι μόνο η συνεργασία και η ενότητα μπορεί να δώσει δύναμη στο πλήθος. Όταν αντιλαμβάνονται τι δυνάμεις βρίσκονται μέσα στους ίδιους και τους συντρόφους τους, όταν νιώθουν την ευτυχία που προκαλεί αυτή η αφύπνιση του υπερήφανου αυτοσεβασμού και της συντροφικής αφοσίωσης, όταν προσδοκούν ένα νικηφόρο μέλλον, όταν βλέπουν να διαγράφεται μπροστά τους η εικόνα της νέας κοινωνίας που συμμετέχουν στη συγκρότησή της, τότε ο ενθουσιασμός και η ζέση γίνονται ακατάβλητη δύναμη. Τότε, η εργατική τάξη αρχίζει να είναι ώριμη για την επανάσταση. Τότε, ο καπιταλισμός αρχίζει να είναι ώριμος για την κατάρρευσή του.

Μ' αυτό τον τρόπο δημιουργείται μια νέα ανθρωπότητα. Οι ιστορικοί πολλές φορές απορούν όταν βλέπουν τις γοργές αλλαγές στον χαρακτήρα του λαού κατά τις επαναστατικές περιόδους. Φαίνεται σαν θαύμα, αλλά απλώς δείχνει τον βαθμό στον οποίο πολλά χαρακτηριστικά κρύβονταν μέσα στον άνθρωπο και καταπνιγόνταν επειδή δεν ήταν χρήσιμα. Τώρα εκδηλώνονται, ίσως μόνο προσωρινά, αλλά αν η χρησιμότητά τους διαρκέσει εξελίσσονται σε κυρίαρχα χαρακτηριστικά, μεταμορφώνοντας τον άνθρωπο, κάνοντάς τον ικανό να ανταποκριθεί στις νέες περιστάσεις και απαιτήσεις.

Η πρώτη και κυριότερη αλλαγή είναι η ανάπτυξη του αισθήματος κοινότητας. Τα πρώτα του ίχνη εμφανίστηκαν μέσα στον ίδιο τον καπιταλισμό, από την κοινή εργασία και τον κοινό αγώνα. Αυτό ενισχύεται, μέσω της πείρας, από τη συνείδηση ότι ο μεμονωμένος εργάτης είναι ανίσχυρος ενάντια στο κεφάλαιο και ότι μόνο η αδιάρρηκτη αλληλεγγύη μπορεί να εξασφαλίσει υποφερτές βιοτικές συνθήκες. Όταν ο αγώνας αναπτύσσεται και οξύνεται, όταν διεγυρνείται σε αγώνα για την κυριαρχία πάνω στην εργασία και την κοινωνία, από τον οποίο εξαρτάται η ζωή και το μέλλον, η αλληλεγγύη πρέπει να εξελιχθεί σε αδιάσπαστη και γενικευμένη ενότητα. Αυτό το νέο αίσθημα κοινότητας, που επεκτείνεται σ'

ολόκληρη την εργατική τάξη, καταργεί τον παλιό εγωισμό του καπιταλιστικού κόσμου.

Το φαινόμενο αυτό δεν είναι τελείως πρωτόγνωρο. Στους αρχέγονους καιρούς, στη φυλή με τις απλές και τις περισσότερες φορές κοινοκτημονιστικές μορφές εργασίας, το αίσθημα κοινότητας κυριαρχούσε. Ο άνθρωπος ήταν τελείως δεμένος με τη φυλή, ξέχωρα απ' αυτήν, δεν ήταν τίποτα. Σ' όλες του τις ενέργειες, το άτομο δεν μετρούσε καθόλου σε σχέση με την ευημερία και την τιμή της κοινότητας. Οντας αδιάσπαστα ενωμένος με τη φυλή, ο πρωτόγονος άνθρωπος δεν είχε ακόμα εξελιχθεί σε ιδιαίτερη προσωπικότητα. Όταν μετέπειτα οι άνθρωποι διαχωρίστηκαν και έγιναν ανεξάρτητοι μικροπαραγωγοί, το αίσθημα κοινότητας έσβησε και παραχώρησε τη θέση του στον ατομικισμό, που μετατρέπει τον καθένα ατομικά σε κέντρο όλων των ενδιαφερόντων και αισθημάτων. Στους τόσους αιώνες της ανόδου της αστικής τάξης, της εμπορευματικής παραγωγής και του καπιταλισμού, το ατομικό αίσθημα προσωπικότητας αφυπνίστηκε και εξελίχθηκε ολοένα σταθερότερα σ' ένα νέο χαρακτήρα. Πρόκειται για ένα κεκτημένο που δεν μπορεί πια να χαθεί. Βέβαια και σ' αυτούς επίσης τους καιρούς ο άνθρωπος ήταν κοινωνικό ον, η κοινωνία επικρατούσε και, στις κρίσιμες στιγμές, στις στιγμές επανάστασης και πολέμου, το αίσθημα κοινότητας επιβαλλόταν προσωρινά σαν έκτακτο ηθικό καθήκον. Αλλά, μέσα στη συνήθη πορεία της ζωής, καταπνιγόταν κάτω από την υπεροπτική φαντασίωση της προσωπικής ανεξαρτησίας.

Αυτό που αναπτύσσεται τώρα μέσα στην εργατική τάξη δεν είναι μια αντίστροφη μεταβολή, όπως άλλωστε και ο μετασχηματισμός των συνθηκών ζωής δεν είναι μια επιστροφή σε παρωχημένες μορφές. Αυτό που συντελείται είναι η συγχώνευση του ατομικισμού και του αισθήματος κοινότητας σε μια ανώτερη ενότητα. Είναι η συνειδητή υπαγωγή όλων των προσωπικών δυνάμεων στην υπηρεσία της κοινότητας. Διευθύνοντας τις ισχυρές παραγωγικές δυνάμεις, οι εργάτες, όπως και οι παντοδύναμοι σημερινοί αφέντες τους, θα αναπτύξουν την προσωπικότητά τους σε ανώτερη βαθμίδα. Η συνείδηση της οργανικής τους σύνδεσης με την κοινωνία, ενώνει το αίσθημα προσωπικότητας με το πανίσχυρο κοινωνικό αίσθημα σε μια νέα αντίληψη της ζωής, βασισμένη στην κατανόηση του γεγονότος ότι η κοινωνία αποτελεί την πηγή όλου του είναι του ανθρώπου.

Το αίσθημα κοινότητας είναι εξαρχής η κύρια δύναμη στην πρόοδο της επανάστασης. Η πρόοδος αυτή είναι η ανάπτυξη της αλληλεγγύης, της αλληλοσύνδεσης, της ενότητας των εργατών. Η οργάνωσή τους, η νέα αυξανόμενη δύναμή τους, είναι κάτι καινούργιο που αποκτάται μέσω του αγώνα, μια μεταβολή στο εσώτερο είναι τους, μια νέα ηθική. Αυτό που οι στρατιωτικοί συγγραφείς λένε για τον συνηθισμένο πόλεμο, ότι δηλαδή οι ηθικές δυνάμεις παίζουν εκεί καθοριστικό ρόλο, ισχύει ακόμα

περισσότερο για τον πόλεμο των τάξεων. Εδώ διακυβεύονται σημαντικότερα πράγματα. Οι πόλεμοι ήταν διαμάχες μεταξύ παρόμοιων ανταγωνιστικών δυνάμεων και η βαθύτερη δομή της κοινωνίας παρέμενε αμετάβλητη όποιος και αν νικούσε. Οι ταξικές διαμάχες είναι αγώνες για νέες αρχές και η νίκη της ανερχόμενης τάξης μεταφέρει την κοινωνία σ' ένα ανώτερο στάδιο ανάπτυξης. Να γιατί, σε σύγκριση με τον πραγματικό πόλεμο, οι ηθικές δυνάμεις είναι ανώτερου είδους: εκούσια προσήλωση και συνεργασία αντί για την τυφλή υπακοή, πίστη σε ιδανικά αντί για την υποτακτικότητα απέναντι στους διοικούντες, αγάπη για τους ταξικούς συντρόφους και την ανθρωπότητα αντί για τον πατριωτισμό. Η θεμελιώδης πρακτική τους δεν είναι η ένοπλη βία και ο φόνος, αλλά η σταθερότητα, η ανθεκτικότητα, η επιμονή, η κειθώ, η οργάνωση, ο στόχος τους δεν είναι να συντρίψουν τα κρανία αλλά να ανοίξουν τα μυαλά. Βέβαια η ένοπλη δράση θα παίζει κι αυτή ένα ρόλο στη σύγκρουση των τάξεων. Η ένοπλη βία των αφεντών δεν μπορεί να υπερνικηθεί με τολστοϊκό τρόπο, με την εγκαρτέρηση. Πρέπει να νικηθεί δυναμικά, αλλά με μια δύναμη που την εμψυχώνει μια βαθιά ηθική πεποίθηση.

Στο παρελθόν, υπήρξαν ορισμένοι πόλεμοι που εμφάνισαν κάποια απ' αυτά τα χαρακτηριστικά: οι πόλεμοι που ήταν ένα είδος επανάστασης ή αποτελούσαν μέρος επαναστάσεων, στη διάρκεια του αγώνα της μεσαίας τάξης για ελευθερία. Εκεί όπου η ανερχόμενη τάξη των πόλεων αγωνίστηκε για την κυριαρχία ενάντια στις εσωτερικές και εξωτερικές δυνάμεις της μοναρχίας και της γαιοκτησίας —όπως στην Ελλάδα κατά την αρχαιότητα, στην Ιταλία και τη Φλάνδρα κατά τον μεσαίωνα, στην Ολλανδία, την Αγγλία και τη Γαλλία, στους κατοπινούς αιώνες— ο ιδεαλισμός και ο ενθουσιασμός, που πήγαζαν από τη βαθιά συναισθηση των ταξικών αναγκών, οδήγησαν σε λαμπρές πράξεις ηρωισμού και αυτοθυσίας. Τα επεισόδια αυτά, που παρόμοιά τους βρίσκουμε στη σύγχρονη εποχή κατά τη Γαλλική Επανάσταση ή κατά την απελευθέρωση της Ιταλίας από τους οπαδούς του Γκαριμπάλντι, συγκαταλέγονται στις ωραιότερες σελίδες της ανθρώπινης ιστορίας. Οι ιστορικοί τις εξύμνησαν και οι ποιητές τις τραγούδησαν σαν εποχές μεγαλείου που πέρασαν για πάντα. Γιατί τα επακόλουθα της απελευθέρωσης, η πρακτική της νέας κοινωνίας, η κυριαρχία του κεφαλαίου, η αντίθεση της ξεδιάντροπης χλιδής και της έσοχατης αθλιότητας, η φιλαργυρία και η απληστία των επιχειρηματιών, η θεσιθηρία των αξιωματούχων, όλη αυτή η παρέλαση του χαμερπούς εγωισμού έπεσε σαν παγερή απογοήτευση πάνω στην επόμενη γενιά. Στις αστικές επαναστάσεις, ο εγωισμός και η φιλοδοξία ορισμένων ισχυρών προσωπικοτήτων παίζει σημαντικό ρόλο· κατά κανόνα οι ιδεαλιστές θυσιάζονται και οι ευτελείς χαρακτήρες αποκτούν πλούτο και δύναμη. Στα πλαίσια της αστικής τάξης, ο καθένας προσπαθεί να ανέβει ποδοπατώντας τους άλλους. Τα προτερήματα του αισθήματος κοινότητας ήταν προσωρινή μόνο αναγκαιότητα, για να εξασφαλιστεί η κυριαρχία της τάξης

τους· μόλις επιτεύχθηκε αυτός ο στόχος, παραχώρησαν τη θέση τους στον αμείλικτο ανταγωνιστικό πόλεμο όλων εναντίον όλων.

Εδώ βρίσκεται η θεμελιώδης διαφορά ανάμεσα στις καλιές αστικές επαναστάσεις και την επερχόμενη τώρα επανάσταση των εργατών. Για τους εργάτες το ισχυρό αίσθημα κοινότητας, που πηγάζει από τον αγώνα τους για αυτονομία και ελευθερία, αποτελεί συγχρόνως τη βάση της νέας τους κοινωνίας. Οι αρετές της αλληλεγγύης και της αφοσίωσης, η παρόρμηση για κοινή δράση μέσα σε σταθερή ενότητα, που γεννιούνται στον κοινωνικό αγώνα, είναι τα θεμέλια του νέου οικονομικού συστήματος της από κοινού εργασίας, θα διαγωνιστούν και θα ενισχυθούν από την πρακτική του. Ο αγώνας διαμορφώνει τη νέα ανθρωπότητα που χρειάζεται για το νέο σύστημα εργασίας. Ο ισχυρός ατομικισμός του ανθρώπου βρίσκει τώρα ένα καλύτερο τρόπο επιβεβαίωσης από τον πόθο για προσωπική εξουσία επί των άλλων. Εφαρμόζοντας όλη του τη δύναμη στην απελευθέρωση της τάξης, θα αναπτυχθεί πληρέστερα και ευγενέστερα απ' ό,τι με την επιδίωξη προσωπικών βλέψεων.

Το αίσθημα κοινότητας και η οργάνωση δεν αρκούν για να νικηθεί ο καπιταλισμός. Η πνευματική κυριαρχία της αστικής τάξης, κρατώντας υποταγμένη την εργατική τάξη, έχει την ίδια σπουδαιότητα με την υλική της δύναμη. Η αμάθεια είναι εμπόδιο για την ελευθερία. Οι καλιές σκέψεις και παραδόσεις βαραίνουν συντριπτικά τον νου, έστω κι αν ήδη τον έχουν αγγίξει νέες ιδέες. Τότε οι σκοποί γίνονται αντιληπτοί με το πιο στενό περιεχόμενό τους, τα εύηχα συνθήματα γίνονται αποδεκτά δίχως κριτική, οι ψευδαισθήσεις για εύκολη επιτυχία, τα ημίμετρα και οι ψεύτικες υποσχέσεις αποπροσανατολίζουν. Είναι λοιπόν καταφανής η σπουδαιότητα της πνευματικής δύναμης για τους εργάτες. Η γνώση και η αντίληψη αποτελούν ουσιώδη παράγοντα στην άνοδο της εργατικής τάξης.

Η εργατική επανάσταση δεν είναι προϊόν ωμής υλικής δύναμης, είναι νίκη του νου. Θα είναι βέβαια απόρροια της μαζικής δύναμης των εργατών, αλλά η δύναμη αυτή είναι πρώτα απ' όλα πνευματική. Οι εργάτες δεν θα νικήσουν επειδή έχουν γερές γροθιές, οι γροθιές εύκολα κατευθύνονται από τα πανούργα μυαλά, ακόμα και ενάντια στην υπόθεσή τους. Ούτε θα νικήσουν επειδή είναι πλειοψηφία, οι αμαθείς και ανοργάνωτες πλειοψηφίες επανειλημμένα καθυποτάχτηκαν, ολότελα ανίσχυρες, στις μορφωμένες και οργανωμένες μειοψηφίες. Η πλειοψηφία τώρα θα νικήσει μόνον επειδή ισχυρές ηθικές και πνευματικές δυνάμεις την ανεβάζουν πάνω από τη δύναμη των αφεντών της. Στην πορεία της ιστορίας, οι επαναστάσεις κατόρθωσαν να νικήσουν επειδή μέσα στις μάζες είχαν αφυπνιστεί νέες πνευματικές δυνάμεις. Η κτηνώδης και ηλίθια υλική δύναμη μόνο να καταστρέψει μπορεί. Όμως οι επαναστάσεις είναι οι δημιουργικές εποχές στην εξέλιξη της ανθρωπότητας. Και περισσότερο από κάθε προηγούμενη, η επανάσταση που θα κάνει τους εργάτες κύριους του κόσμου, απαιτεί τα υψηλότερα ηθικά και πνευματικά προσόντα.

Μπορούν οι εργάτες να ανταποκριθούν σ' αυτές τις απαιτήσεις; Πώς είναι δυνατόν να αποκτήσουν την απαιτούμενη γνώση; Οχι βέβαια στα σχολεία, όπου τα παιδιά εμποτίζονται με όλες τις ψευδείς ιδέες για την κοινωνία τις οποίες θέλει να τους δώσει η άρχουσα τάξη. Ούτε από τις εφημερίδες, οι οποίες κατέχονται και εκδίδονται από καπιταλιστές ή ομάδες που ανταγωνίζονται για την αρχηγία. Ούτε από τον κλήρο, ο οποίος πάντοτε κηρύσσει την υποτακτικότητα και όπου οι Τζων Μπωλ¹ είναι εξαιρετικά σπάνιοι. Ούτε από το ραδιόφωνο, όπου –αντίθετα προς τις δημόσιες συζητήσεις των παλαιότερων καιρών που ήταν για τους πολίτες ισχυρό μέσο εξάσκησης του μυαλού τους στις δημόσιες υποθέσεις– οι μονόπλευρες αγορεύσεις τείνουν να αποχαυνώσουν τους παθητικούς ακροατές και, με τον ακατάπαυστο φορτικό τους θόρυβο, δεν επιτρέπουν την ψύχραιμη σκέψη. Ούτε από τον κινηματογράφο, ο οποίος –αντίθετα προς το θέατρο που υπήρξε αρχικά ένα μέσο διαπαιδαγώγησης ή μερικές φορές και αγώνα της ανερχόμενης τάξης των ελεύθερων πολιτών– επικαλείται μόνο την οπτική εντύπωση και ποτέ τη σκέψη ή την ευστροφία. Όλα αυτά αποτελούν ισχυρά όπλα της άρχουσας τάξης για να κρατάει υποδουλωμένη την εργατική τάξη. Με ενστικτώδη πανουργία αλλά και συνειδητή προμελέτη, χρησιμοποιούνται όλα γι' αυτό τον σκοπό. Και οι εργαζόμενες μάζες υποτάσσονται ανυποψίαστα στην επίδρασή τους. Αφήνονται να ξεγελιούνται από τα περίτεχνα λόγια και τα εξωτερικά φαινόμενα. Ακόμα και όσοι έχουν επίγνωση των τάξεων και των αγώνων, εγκαταλείπουν τις διαθέσεις τους στα χέρια ηγετών και πολιτικών και τους χειροκροτούν όταν προφέρουν τα προσφιλή τους λόγια της παράδοσης. Οι μάζες αναλώνουν τον ελεύθερο χρόνο τους επιζητώντας παιδαριώδεις ευχαριστήσεις, δίχως να κατανοούν τα μεγάλα κοινωνικά προβλήματα από τα οποία εξαρτάται η ύπαρξη η δική τους και των παιδιών τους. Το πώς μπορεί μια εργατική επανάσταση να ξεσπάσει και να επιτύχει τη στιγμή που οι πνευματικές προϋποθέσεις της είναι ανύπαρκτες εξαιτίας της οξυδέρκειας των κυβερνώντων και της αδιαφορίας των κυβερνωμένων, φαίνεται σαν πρόβλημα δίχως λύση.

Όμως οι δυνάμεις του καπιταλισμού βρίσκονται επί τω έργω στα έγκατα της κοινωνίας, αναταράσσοντας τις παλιές συνθήκες και ωθώντας τους ανθρώπους προς τα εμπρός, έστω και παρά τη θέλησή τους. Οι υποδουλιστικές τους επιδράσεις απωθούνται όσο το δυνατόν περισσότερο, ώστε να διασωθούν οι παλιές δυνατότητες συνέχισης της διαβίωσης, αποθηκεύονται στο υποσυνείδητο και απλώς οξύνουν τις εσωτερικές εντάσεις, μέχρι που τελικά, μέσα στην κρίση, μέσα στον παροξυσμό της αναγκαιότητας, αποδεσμεύονται ορμητικά και βρίσκουν διέξοδο στη δράση, στην εξέγερση. Η δράση δεν είναι απόρροια προμελετημένης πρόθεσης,

1. Ιερέας της πόλης του Γιόρκ, ο Τζων Μπωλ κήρυξε επί είκοσι χρόνια την εξέγερση των χωρικών και τον οργανωμένο κομμουνισμό. Απαγχονίστηκε μετά την αποτυχία της εξέγερσης των Κεντιστών το 1381. (Σημ. της γαλλ. έκδ.)

πηγάξει σαν αυθόρμητη ενέργεια, ακατανίκητα. Σ' αυτή την αυθόρμητη δράση, ο άνθρωπος αποκαλύπτει στον εαυτό του για τι πράγματα είναι ικανός, όχι δίχως να εκπλαγεί και ο ίδιος. Και επειδή η δράση είναι πάντα συλλογική, φανερώνει στον καθένα ότι οι δυνάμεις που διαισθάνεται συγκεχυμένα μέσα του υπάρχουν και στους άλλους. Η αυτοπεποίθηση και το θάρρος αναπτύσσονται με την ανακάλυψη των ισχυρών ταξικών δυνάμεων της κοινής θέλησης, παρακινούν και παρασύρουν διαρκώς ευρύτερες μάζες.

Η δράση ξεσπάει αυθόρμητα, έχοντας επιβληθεί στους απρόθυμους εργάτες από τον ίδιο τον καπιταλισμό. Δεν είναι τόσο απόρροια όσο αφετηρία της πνευματικής τους ανάπτυξης. Όταν ο αγώνας αρχίσει, οι εργάτες υποχρεώνονται να προχωρούν στην επίθεση όπως και στην άμυνα, υποχρεώνονται να κινητοποιήσουν στον μέγιστο βαθμό όλες τους τις δυνάμεις. Τώρα εμφανίζεται η αδιαφορία, που δεν ήταν παρά μια μορφή αντίστασης, απέναντι σε απαιτήσεις στις οποίες δεν ένιωθαν ικανοί να ανταποκριθούν. Τώρα εγκαινιάζεται μια περίοδος έντονης πνευματικής προσπάθειας. Αντιμετωπίζοντας τις πανίσχυρες δυνάμεις του καπιταλισμού, βλέπουν πως μόνο με τις μεγαλύτερες προσπάθειες και την ανάπτυξη όλων των δυνάμεών τους μπορούν να ελπίζουν στη νίκη. Αυτό που σε κάθε αγώνα εμφανίζονται τα πρώτα του ίχνη, τώρα εκτυλίσσεται σ' όλη του την έκταση, όλες οι δυνάμεις που βρίσκονται κρυμμένες μέσα στις μάζες, αφυπνίζονται και τίθενται σε κίνηση. Αυτό είναι το δημιουργικό έργο της επανάστασης. Τώρα η ανάγκη της σταθερής ενότητας σφυρηλατείται στη συνείδησή τους, η ανάγκη της γνώσης γίνεται αισθητή κάθε στιγμή. Κάθε είδος άγνοιας, κάθε ψευδαισθήση για τη φύση και τη δύναμη του εχθρού, κάθε αδυναμία αντίστασης στα τεχνάσματά του, κάθε ανικανότητα απόκρουσης των επιχειρημάτων και των συκοφαντιών του, πληρώνονται με την αποτυχία και την ήττα. Μια ενεργός επιθυμία, τροφοδοτούμενη από ισχυρές εσωτερικές παρορμήσεις, παρακινεί τώρα τους εργάτες να χρησιμοποιήσουν το μυαλό τους. Οι νέες ελπίδες, οι νέοι οραματισμοί του μέλλοντος εμπνέουν τον νου, μετατρέποντάς τον σε ζωντανή και δρώσα δύναμη που δεν φείδεται κόπων για την αναζήτηση της αλήθειας, για την απόκτηση γνώσης.

Πού θα βρουν οι εργάτες τη γνώση που χρειάζονται; Οι πηγές της είναι άφθονες. Ήδη υπάρχει μια εκτεταμένη επιστημονική βιβλιογραφία που εξηγεί τα βασικά κοινωνικά γεγονότα και θεωρίες και που θα εμπλουτιστεί με ακόμα περισσότερα βιβλία και φυλλάδια. Όμως αυτά εμφανίζουν τη μεγαλύτερη ποικιλομορφία απόψεων για το τι πρέπει να γίνει και οι εργάτες θα πρέπει οι ίδιοι να διαλέξουν και να ξεχωρίσουν τι είναι αληθινό και σωστό. Θα χρειαστεί να χρησιμοποιήσουν το δικό τους μυαλό για έντονη σκέψη και σοβαρή συζήτηση. Γιατί θα αντιμετωπίζουν διαρκώς νέα προβλήματα, στα οποία τα παλιά βιβλία αδυνατούν να δώσουν λύση. Τα βιβλία μπορούν να προσφέρουν μόνο γενικές γνώσεις για

την κοινωνία και το κεφάλαιο, παρουσιάζουν αρχές και θεωρίες που αγκαλιάζουν τις εμπειρίες του παρελθόντος. Η εφαρμογή στις πάντα καινούργιες καταστάσεις είναι δικό μας έργο.

Η απαιτούμενη επίγνωση δεν μπορεί να αποκτηθεί σαν εκπαίδευση μιας αμαθούς μάζας από μορφωμένους δασκάλους που κατέχουν την επιστήμη, σαν εμφύσηση γνώσης σε παθητικούς μαθητές. Μπορεί να αποκτηθεί μόνο με την αυτομόρφωση, με τη σθεναρή αυτενέργεια που κινητοποιεί το μυαλό στα πλαίσια μιας φλογερής επιθυμίας κατανόησης του κόσμου. Θα ήταν πολύ εύκολο για την εργατική τάξη αν χρειαζόταν απλώς να διδαχθεί την καθιερωμένη αλήθεια από εκείνους που την γνωρίζουν. Αλλά η αλήθεια που χρειάζονται οι εργάτες δεν υπάρχει πουθενά στον κόσμο έξω από τους ίδιους· πρέπει να την συγκροτήσουν μέσα τους. Ούτε τα όσο λέγονται σ' αυτό το βιβλίο έχουν την αξίωση να θεωρηθούν εγκαθιδρυμένη οριστική αλήθεια προς αποστήθιση. Πρόκειται απλώς για ένα σύστημα ιδεών που διαμορφώθηκαν με βάση την εμπειρία από την κοινωνία και το εργατικό κίνημα και διατυπώθηκαν με σκοπό να παρακινήσουν τους άλλους να σκεφτούν και να συζητήσουν τα προβλήματα της εργασίας και της οργάνωσής τους. Υπάρχουν εκατοντάδες στοχαστές που μπορούν να διατυπώσουν νέες απόψεις, υπάρχουν χιλιάδες έξυπνοι εργάτες που, μόλις δώσουν προσοχή σ' αυτά τα προβλήματα, θα έχουν την ικανότητα, στηριγμένοι στην προσωπική τους γνώση, να αντιληφθούν καλύτερα και λεπτομερέστερα την οργάνωση του αγώνα τους και την οργάνωση της εργασίας τους. Τα όσα λέγονται εδώ μπορούν να αποτελέσουν τη σπίθα που θα ανάψει τη φωτιά μέσα στο μυαλό τους.

Υπάρχουν ομάδες και κόμματα που ισχυρίζονται πως είναι αποκλειστικοί κάτοχοι της αλήθειας, που προσπαθούν να κερδίσουν τους εργάτες με την προπαγάνδα τους, αποκλείοντας κάθε άλλη γνώμη. Με ηθικό αλλά όταν μπορούν και με υλικό καταναγκασμό, προσπαθούν να επιβάλουν τις απόψεις τους στις μάζες. Πρέπει να γίνει σαφές πως η μονόπλευρη διδασκαλία ενός συστήματος θεωριών το μόνο που μπορεί να κάνει —και αναπόφευκτα κάνει— είναι η κατασκευή υπάκουων οπαδών και συνεπώς η στήριξη της παλιάς ή η προετοιμασία μιας νέας εξουσίας. Η αυτοαπελευθέρωση των εργαζομένων μαζών προϋποθέτει αυτοδύναμη σκέψη, αυτοτελή γνώση, την αναγνώριση της αλήθειας και του σφάλματος με τη δική τους πνευματική προσπάθεια. Η εντατική προσπάθεια του μυαλού είναι πολύ δυσκολότερη και κουραστικότερη από την εντατική προσπάθεια των μυών. Είναι όμως απαραίτητη γιατί το μυαλό κυβερνάει τους μυς και αν δεν είναι το δικό τους μυαλό, θα είναι το μυαλό κάποιων άλλων.

Η απεριόριστη ελευθερία συζήτησης και έκφρασης απόψεων είναι λοιπόν το οξυγόνο του αγώνα των εργατών. Εδώ και περισσότερο από έναν αιώνα, ο Σέλλεϋ, ο μεγαλύτερος Άγγλος ποιητής του 19ου αιώνα, ο «φίλος των δίχως φίλους φτωχών», στρεφόμενος εναντίον μιας δεσποτικής διακυβέρνησης, υπεράσπισε καθενός το δικαίωμα ελεύθερης έκφρα-

σης της γνώμης. «Ο άνθρωπος έχει το δικαίωμα της απεριόριστης ελευθερίας συζήτησης». «Ο άνθρωπος δεν έχει μόνο το δικαίωμα να εκφράζει τις σκέψεις του αλλά και την υποχρέωση να το κάνει... και καμιά νομοθετική πράξη δεν μπορεί να αναιρέσει αυτό το δικαίωμα». Ο Σέλλεϋ είχε σαν αφητηρία τη φιλοσοφία που διακηρύσσει τα φυσικά δικαιώματα του ανθρώπου¹. Από τη δική μας σκοπιά, η ελευθερία του λόγου και του τύπου υποστηρίζεται γιατί είναι αναγκαία για την απελευθέρωση της εργατικής τάξης. Ο περιορισμός της ελευθερίας συζήτησης σημαίνει πως οι εργάτες εμποδίζονται να αποκτήσουν τη γνώση που τους χρειάζεται. Κάθε παλιός δεσποτισμός και κάθε σύγχρονη δικτατορία άρχισαν με τη δίωξη ή απαγόρευση της ελευθερίας του τύπου· ο οποιοσδήποτε περιορισμός αυτής της ελευθερίας είναι το πρώτο βήμα για να τοποθετηθούν οι εργάτες υπό την κυριαρχία κάποιων ηγεμόνων. Αλλά δεν πρέπει οι μάζες να προστατευθούν από τα ψεύδη, τις παραποιήσεις, την παραπλανητική προπαγάνδα των εχθρών τους; Όπως στην εκπαίδευση η προσεκτική απομάκρυνση των βλαβερών επιρροών δεν μπορεί να αναπτύξει την ικανότητα αντίστασης εναντίον τους και κατανίκησής τους, έτσι και η εργατική τάξη δεν μπορεί να διαπαιδαγωγηθεί για την ελευθερία μέσω της πνευματικής κηδεμονίας. Όταν οι εχθροί παρουσιάζονται μεταμφιεσμένοι σε φίλους κι όταν μέσα στην ποικιλία των απόψεων κάθε κόμμα τείνει να θεωρήσει τα άλλα σαν κίνδυνο για την τάξη, ποιος θα αποφασίσει; Οι εργάτες βέβαια, πρέπει να αγωνιστούν για να βρουν τον δρόμο τους και σ' αυτό το πεδίο. Αλλά οι εργάτες μπορεί σήμερα να καταδικάσουν, με πλήρη ειλικρίνεια, σαν βλαβερές ορισμένες γνώμες που μετέπειτα θα αποδειχτούν βάσεις μιας νέας προόδου. Μόνο μένοντας ανοιχτή σ' όλες τις ιδέες που γεννάει στο μυαλό του ανθρώπου η εμφάνιση ενός νέου κόσμου, μόνο δοκιμάζοντας και επιλέγοντας, κρίνοντας και εφαρμόζοντας τις με τις δικές της πνευματικές ικανότητες, μπορεί η εργατική τάξη να αποκτήσει την πνευματική υπεροχή που είναι απαραίτητη για την καταστροφή της δύναμης του καπιταλισμού και τη συγκρότηση της νέας κοινωνίας.

Κάθε επανάσταση μέσα στην ιστορία υπήρξε μια εποχή πυρετώδους πνευματικής δραστηριότητας. Κατά εκατοντάδες και χιλιάδες, τα πολιτικά φυλλάδια και εφημερίδες εμφανίστηκαν σαν συντελεστές μιας εντατικής αυτοδιαπαιδαγώγησης των μαζών. Το ίδιο θα συμβεί και στην επερχόμενη προλεταριακή επανάσταση. Αποτελεί ψευδαίσθηση να θεωρηθεί πως, μόλις ξεφύγουν από την υποτακτικότητα, οι μάζες θα κατευθυνθούν από μια ολοκάθαρη κοινή αντίληψη και θα χαράζουν τον δρόμο τους ατλάντευτα και ομόφωνα. Η ιστορία δείχνει ότι, σε μια τέτοια αφύπνιση, γεννιούνται στον άνθρωπο πλήθος νέων σκέψεων εξαιρετικής ποικιλιομορφίας που είναι όλες τους εκφράσεις του νέου κόσμου, σαν

1. Ο Σέλλεϋ ήταν αναρχικός. (Σ.τ.Ε.).

προσπάθεια της ανθρωπότητας να προσανατολιστεί στο παρθένο έδαφος των δυνατοτήτων, σαν σφριγηλός πλούτος της πνευματικής ζωής. Μόνο με τον αμοιβαίο αγώνα όλων αυτών των ιδεών θα αποκρυσταλλωθούν οι κατευθυντήριες αρχές που είναι απαραίτητες για τα νέα καθήκοντα. Οι πρώτες μεγάλες επιτυχίες, απόρροια αυθόρμητης ενιαίας δράσης, με το να καταστρέψουν τα παλιά δεσμά απλώς γκρεμίζουν τις πόλες της φυλακής· οι εργάτες πρέπει στη συνέχεια, με τις δικές τους προσπάθειες, να βρουν τους νέους προσανατολισμούς για την παραπέρα πρόοδο.

Αυτό σημαίνει πως τούτοι οι λαμπροί καιροί θα γεμίσουν από τον θόρυβο της κομματικής διαμάχης. Όσοι έχουν τις ίδιες ιδέες σχηματίζουν ομάδες ώστε να τις συζητήσουν για τους ίδιους και να τις προπαγανδίσουν για τον διαφωτισμό των συντρόφων τους. Αυτές οι ομάδες κοινής αντίληψης μπορούν να αποκληθούν κόμματα, αν και θα έχουν τελείως διαφορετικό χαρακτήρα από τα πολιτικά κόμματα του παλιού κόσμου. Στον κοινοβουλευτισμό, τα πολιτικά κόμματα ήταν όργανα διαφορετικών και αντιμαχόμενων ταξικών συμφερόντων. Στο εργατικό κίνημα, ήταν οργανώσεις που αναλάμβαναν την ηγεσία της τάξης, ενεργώντας σαν εκφραστές και εκπρόσωποι της και αποβλέποντας στην καθοδήγηση και κυριαρχία. Τώρα η λειτουργία τους θα είναι μόνο ο πνευματικός αγώνας. Η εργατική τάξη δεν τα χρειάζεται για την πρακτική της δράση, έχει δημιουργήσει τα νέα όργανα δράσης της, τα συμβούλια. Στα πλαίσια της εργοστασιακής οργάνωσης, της συμβουλευτικής οργάνωσης, είναι το σύνολο των ιδίων των εργατών εκείνο που δρα, που αποφασίζει τι πρέπει να γίνει. Στις εργοστασιακές συνελεύσεις και στα συμβούλια παρουσιάζονται και υποστηρίζονται οι διαφορετικές και αντιτιθέμενες απόψεις και από τη διαμάχη αυτή οφείλει να προκύψει η απόφαση και η ομόθυμη δράση. Η ενότητα σκοπού μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την πνευματική σύγκρουση των δισταγμένων απόψεων. Η σημαντικότερη λειτουργία των κομμάτων θα είναι λοιπόν η διαμόρφωση απόψεων, η συγκεκριμενοποίηση των νέων αναπτυσσόμενων ιδεών με την αμοιβαία συζήτηση, η αποσαφήνισή τους, η παρουσίαση των επιχειρημάτων με κατανοητό τρόπο, η γνωστοποίησή τους σε όλους με την προπαγάνδα. Μόνο έτσι θα μπορούν οι εργάτες, στις συνελεύσεις και στα συμβούλιά τους, να κρίνουν την ορθότητα αυτών των απόψεων, τα πλεονεκτήματά τους, την εφαρμοσιμότητά τους σε κάθε κατάσταση και να πάρουν την απόφαση με πλήρη επίγνωση. Με τον τρόπο αυτό, οι πνευματικές δυνάμεις των νέων ιδεών, που βλαστάνουν αυθόρμητα σ' όλα τα κεφάλια, οργανώνονται και μορφοποιούνται ώστε να γίνουν εύχρηστα εργαλεία της τάξης. Αυτό είναι το μεγάλο έργο της κομματικής διαμάχης στον αγώνα των εργατών για ελευθερία, ένα έργο πολύ ευγενικότερο από την προσπάθεια των παλιών κομμάτων να αποκτήσουν εξουσία για δικό τους λογαριασμό.

Η μεταβίβαση της κυριαρχίας από τη μια τάξη στην άλλη, που όπως και σ' όλες τις προηγούμενες επαναστάσεις αποτελεί την ουσία της επανάστασης των εργατών, δεν εξαρτάται από τις τυφλές συμπτώσεις των τυ-

χαιών γεγονότων. Μολονότι οι λεπτομέρειές της και οι διακυμάνσεις της εξαρτώνται από τη συγκυρία διάφορων απρόβλεπτων συνθηκών και συμβάντων, συνολικά υπάρχει μια σαφής ανοδική πορεία που μπορεί να εξεταστεί εκ των προτέρων. Πρόκειται για την αύξηση της κοινωνικής δύναμης της ανερχόμενης τάξης, για την απώλεια της κοινωνικής δύναμης της παρακμάζουσας τάξης. Οι γοργές και εμφανείς μεταβολές της ισχύος συνιστούν το ουσιώδες γνώρισμα των κοινωνικών επαναστάσεων. Θα χρειαστεί λοιπόν να εξετάσουμε κάπως διεξοδικότερα τα στοιχεία, τους παράγοντες που συγκροτούν τη δύναμη καθεμιάς από τις αντιμαχόμενες τάξεις.

Η δύναμη της καπιταλιστικής τάξης έγκειται πρώτα απ' όλα στην κατοχή του κεφαλαίου. Η τάξη αυτή είναι κύριος όλων των εργοστασίων, των μηχανημάτων και των ορυχείων, κύριος ολόκληρου του παραγωγικού μηχανισμού της κοινωνίας, κατά συνέπεια η ανθρωπότητα, για να δουλέψει και να ζήσει, εξαρτάται απ' αυτήν. Με τη δύναμη του χρήματος δεν μπορεί να αγοράσει μόνο υπηρέτες για προσωπικές περιποιήσεις, αλλά, όταν απειλείται, μπορεί να αγοράσει απεριόριστο αριθμό ρωμαλέων νέων για την υπεράσπιση της κυριαρχίας της, μπορεί να τους οργανώσει σε άνοπλες μάχιμες ομάδες και να τους παραχωρήσει κοινωνικά προνόμια. Εξασφαλίζοντάς τους αξιοσέβαστες θέσεις και παχυλούς μισθούς, μπορεί επίσης να αγοράσει καλλιτέχνες, συγγραφείς και διανοούμενους, όχι μόνο για να ψυχαγωγήσουν και να υπηρετήσουν τους αφέντες, αλλά επίσης για να τους εκθειάσουν και να εξυμνήσουν την εξουσία τους, για να υπερασπίσουν με την πανουργία και την πολυμάθεια την κυριαρχία τους εναντίον κάθε κριτικής.

Όμως η πνευματική δύναμη της καπιταλιστικής τάξης έχει βαθύτερες ρίζες από την ευφυΐα την οποία μπορεί να αγοράσει. Η μεσαία τάξη, από την οποία προέκυψαν οι καπιταλιστές σαν ανώτερο στρώμα της, ανέκαθεν ήταν μια φωτισμένη τάξη, που είχε αυτοπεποιθήση χάρη στην ευρύτητα της κοσμοθεώρησής της και που βάσιζε τον εαυτό της, την εργασία της και το παραγωγικό της σύστημα στην πνευματική καλλιέργεια και στη γνώση. Οι αρχές της, οι αρχές της προσωπικής ιδιοκτησίας και ευθύνης, της αυτοβοήθειας και της ατομικής πρωτοβουλίας, διαποτίζουν ολόκληρη την κοινωνία. Τις ιδέες αυτές οι εργάτες τις κουβαλούν μέσα τους, εξαιτίας της προέλευσής τους από τα χρεοκοπημένα στρώματα της μεσαίας τάξης και όλα τα διαθέσιμα πνευματικά και υλικά μέσα κινητοποιούνται για τη διατήρηση και ενίσχυση των αστικών ιδεών μέσα στις μάζες. Η κυριαρχία της καπιταλιστικής τάξης είναι λοιπόν σταθερά ριζωμένη στη σκέψη και στα αισθήματα της ίδιας της κυριαρχούμενης πλειοψηφίας.

Ωστόσο, το κυριότερο στοιχείο ισχύος της καπιταλιστικής τάξης είναι η πολιτική της οργάνωση, η κρατική εξουσία. Μόνο με σταθερή οργάνωση μπορεί μια μειοψηφία να εξουσιάσει την πλειοψηφία. Η ενότητα

και συνέχεια προοπτικής και θέλησης της κεντρικής κυβέρνησης, η πειθαρχία της γραφειοκρατίας των αξιωματούχων που διαπερνά την κοινωνία όπως το νευρικό σύστημα διαπερνά το σώμα και που εμπνέεται και κατευθύνεται από ένα κοινό πνεύμα κι ακόμα, η κατά βούληση χρησιμοποίηση μιας ένοπλης δύναμης όποτε χρειαστεί, εξασφαλίζουν την αδιαμφισβήτητη κυριαρχία της καπιταλιστικής τάξης επί του πληθυσμού. Ακριβώς όπως το απόρθητο φρούριο μετατρέπει τις υλικές δυνάμεις της φρουράς σε ακατάβλητη εξουσίαση της περιοχής, έτσι και η κρατική εξουσία μετατρέπει τις υλικές και πνευματικές δυνάμεις της άρχουσας τάξης σε ακατανίκητη ισχύ. Ο σεβασμός προς τις αρχές τον οποίο δείχνουν οι πολίτες από αίσθημα ανάγκης, από συνήθεια και ανατροφή, εξασφαλίζει αδιάλειπτα την ομαλή λειτουργία του μηχανισμού. Μα κι αν ακόμα η δυσπρόσπευα δημιουργήσει στον λαό αισθήματα εξέγερσης, τι μπορεί να κάνει, άοπλος και ανοργάνωτος, ενάντια στις χαλύβδινα οργανωμένες και πειθαρχημένες ένοπλες δυνάμεις της κυβέρνησης; Με την ανάπτυξη του καπιταλισμού, καθώς η εξουσία συγκεντρωνόταν ολοένα περισσότερο από μια πολυάριθμη μεσαία τάξη σ' ένα μικρό αριθμό μεγάλων καπιταλιστών, το κράτος συγκέντρωνε κι αυτό την εξουσία του και, μέσω των αυξανόμενων λειτουργιών του, επέβαλε διαρκώς περισσότερο την κυριαρχία του επί της κοινωνίας.

Τι έχει να αντιπαραθέσει η εργατική τάξη σ' αυτούς τους εντυπωσιακούς συντελεστές ισχύος;

Σε ολοένα μεγαλύτερο βαθμό η εργατική τάξη αποτελεί την πλειοψηφία και στις πιο προηγμένες χώρες, τη μεγάλη πλειοψηφία του πληθυσμού που είναι συγκεντρωμένη σε μεγάλες ή γιγάντιες βιομηχανικές επιχειρήσεις. Οι μηχανές, ο παραγωγικός μηχανισμός της κοινωνίας βρίσκονται στα χέρια της, όχι βέβαια νομικά αλλά στην πράξη. Οι καπιταλιστές είναι φυσικά ιδιοκτήτες και αφέντες, αλλά μόνο να διατάζουν μπορούν. Αν η εργατική τάξη αγνοήσει τις διαταγές τους, αδυνατούν να θέσουν σε λειτουργία τις μηχανές. Αυτό μόνον οι εργάτες μπορούν να το κάνουν. Οι εργάτες είναι οι άμεσοι πραγματικοί κύριοι των μηχανών, είτε υπακούουν σε διαταγές είτε στη δική τους θέληση, μπορούν να τις θέσουν σε λειτουργία και να τις σταματήσουν. Η δική τους οικονομική λειτουργία είναι η σημαντικότερη. Ολόκληρη η κοινωνία βασίζεται στην εργασία τους.

Αυτή η οικονομική δύναμη παραμένει σε νάρκη όσο οι εργάτες είναι δέσμιοι της αστικής σκέψης. Μετατρέπεται σε δρώσα δύναμη μέσω της ταξικής συνείδησης. Μέσα από την πρακτική της ζωής και της εργασίας, οι εργάτες ανακαλύπτουν πως είναι μια ιδιαίτερη τάξη, εκμεταλλεζόμενη από το κεφάλαιο, πως είναι υποχρεωμένοι να αγωνιστούν για να ελευθερωθούν από την εκμετάλλευση. Ο αγώνας τους τους αναγκάζει να κατανοήσουν τη δομή του οικονομικού συστήματος, να αποκτήσουν γνώση της κοινωνίας. Παρά την αντίρροπη προπαγάνδα, αυτή η νέα γνώση διαλύει τις πατροπαράδοτες αστικές ιδέες στο μυαλό τους, γιατί βασί-

ζεται στην αλήθεια της καθημερινά βιώνόμενης πραγματικότητας ενώ οι παλιές ιδέες εκφράζουν τις παρωχημένες πραγματικότητες ενός κόσμου που ανήκει οριστικά στο παρελθόν.

Η οικονομική και πνευματική δύναμη ενεργοποιείται μέσω της οργάνωσης. Η οργάνωση συγχωνεύει τις ποικίλες θελήσεις σε μια ενότητα σκοπού και συνδυάζει τις μεμονωμένες δυνάμεις σε μια πανίσχυρη ενότητα δράσης. Οι εξωτερικές της μορφές μπορεί να διαφέρουν και να μεταβάλλονται ανάλογα με τις περιστάσεις, αλλά η ουσία της είναι η νέα ηθική της, η αλληλεγγύη, το ισχυρό αίσθημα κοινότητας, η αφοσίωση και το πνεύμα αυτοθυσίας, η αυτοπειθαρχία. Η οργάνωση είναι η ζωτική αρχή της εργατικής τάξης, η προϋπόθεση της απελευθέρωσης. Η μειοψηφία που κυριαρχεί με την ισχυρή της οργάνωση μπορεί να νικηθεί και αναπότρεπτα θα νικηθεί, μόνο με την οργάνωση της πλειοψηφίας.

Έτσι, τα συστατικά στοιχεία της ισχύος των αντιμαχομένων τάξεων βρίσκονται αντιμέτωπα. Εκείνα της αστικής τάξης ορθώνονται επιβλητικά και πανίσχυρα, σαν υπάρχουσες και επικρατούσες δυνάμεις, ενώ εκείνα της εργατικής τάξης πρέπει να αναπτυχθούν από μετριοπαθείς αρχές, όπως βλαστάνει η καινούργια ζωή. Ο αριθμός και η οικονομική σπουδαιότητα αναπτύσσονται αυτόματα από τον καπιταλισμό, όμως οι άλλοι παράγοντες, η αντίληψη και η οργάνωση, εξαρτώνται από τις προσπάθειες των ίδιων των εργατών. Επειδή ακριβώς αποτελούν προϋποθέσεις του αποτελεσματικού αγώνα, είναι προϊόντα του ίδιου του αγώνα. Κάθε οπισθοδρόμηση κινητοποιεί τα νεύρα και το μυαλό για την επανόρθωσή της, κάθε επιτυχία εμψυιά στις καρδιές νέα φλογερή αυτοπεποίθηση. Η αφύπνιση της ταξικής συνείδησης, η αυξανόμενη γνώση της κοινωνίας και της ανάπτυξής της, σημαίνει την απελευθέρωση από την πνευματική υποδούλωση, την ανύψωση από την πνευματική νωθρότητα στην πνευματική δύναμη, την άνοδο των μαζών σε μια αληθινή ανθρωπιά. Η συνένωση των εργατών για ένα κοινό αγώνα, ουσιαστικά ήδη σημαίνει την κοινωνική απελευθέρωση, οι εργάτες οι εγκλωβισμένοι στα δεσμά του κεφαλαίου ανακτούν την ελευθερία δράσης τους. Πρόκειται για την αφύπνιση από την υποταγή στην ανεξαρτησία, με τρόπο συλλογικό, με μια οργανωμένη ενότητα που θέτει υπό αμφισβήτηση τους αφέντες. Η πρόοδος της εργατικής τάξης σημαίνει την πρόοδο αυτών των παραγόντων ισχύος. Αυτό που μπορεί να κερδηθεί όσον αφορά τη βελτίωση των όρων εργασίας και των βιοτικών συνθηκών, εξαρτάται από τη δύναμη που έχουν αποκτήσει οι εργάτες. Οποτε, εξαιτίας ανεπαρκειών της δράσης τους, έλλειψης διορατικότητας και προσπάθειας ή αναπότρεπτων κοινωνικών μεταβολών, η δύναμή τους μειώνεται σε σχέση με τη δύναμη της καπιταλιστικής τάξης, αυτό έχει αισθητή επίπτωση στους όρους εργασίας τους. Ιδού το κριτήριο για κάθε μορφή δράσης, για την τακτική και τις μεθόδους του αγώνα, για τις μορφές οργάνωσης: αυξάνουν την ισχύ των εργατών. Την αυξάνουν τώρα αλλά, ακόμα σημαντικότερο και για το μέλ-

λον, για τον υπέρτατο στόχο της εξόντωσης του καπιταλισμού; Στο παρελθόν, ο συνδικαλισμός μορφοποίησε τα αισθήματα αλληλεγγύης και ενότητας και ενίσχυσε την αγωνιστική δύναμη των εργατών μέσω της αποτελεσματικής οργάνωσης. Όταν όμως, σε κατοπινούς καιρούς, χρειάστηκε να καταπνίξει το αγωνιστικό πνεύμα και πρόβαλε την απαίτηση της πειθαρχίας στους ηγέτες ενάντια στην παρόρμηση της ταξικής αλληλεγγύης, η αύξηση της ισχύος των εργατών παρεμποδίστηκε. Στο παρελθόν, η δραστηριότητα των σοσιαλιστικών κομμάτων είχε σημαντική συμβολή στην ανάπτυξη της διορατικότητας και του πολιτικού ενδιαφέροντος των μαζών. Όταν όμως προσπάθησαν να περιορίσουν τη δραστηριότητα των μαζών στα πλαίσια του κοινοβουλευτισμού και των ψευδαισθήσεων της πολιτικής δημοκρατίας, έγιναν πηγή αδυναμίας για τους εργατές.

Υπερνικώντας αυτές τις πρόσκαιρες αδυναμίες, η εργατική τάξη πρέπει να αναπτύξει την ισχύ της μέσα από τη δράση των επερχόμενων καιρών. Μολονότι πρέπει να αναμένουμε μια εποχή κρίσης και αγώνα, αυτή μπορεί να διανθίζεται από πιο ήπιους καιρούς οπισθοδρόμησης ή σταθεροποίησης. Τότε οι παραδόσεις και οι ψευδαισθήσεις μπορεί να επενεργούν προσωρινά σαν παράγοντες εξασθένησης. Αλλά ακόμα και τότε, οι νέες ιδέες του αυτοκαθορισμού και της συμβουλευτικής οργάνωσης μπορούν με σταθερή προπαγάνδα να αποκτήσουν ευρύτερα ερείσματα στους εργατές, μετατρέποντας αυτούς τους καιρούς σε χρόνια προετοιμασίας. Τότε, ακριβώς όπως και τώρα, είναι καθήκον κάθε εργάτη που κυριεύεται από το όραμα της ελευθερίας της τάξης του, να διαδώσει αυτές τις σκέψεις στους συντρόφους του, να τους αφυπνίσει από την αδιαφορία, να τους ανοίξει τα μάτια. Μια τέτοια προπαγάνδα είναι θεμελιώδης για το μέλλον. Η έμπρακτη πραγμάτωση μιας ιδέας είναι αδύνατη όσο δεν έχει διεισδύσει στο μυαλό των ευρύτερων μαζών.

Ο αγώνας όμως αποτελεί πάντοτε αστείρευτη πηγή δύναμης για μια ανερχόμενη τάξη. Δεν είμαστε σε θέση να προβλέψουμε σήμερα τι μορφές θα πάρει αυτός ο αγώνας των εργατών για την ελευθερία τους. Σε ορισμένες στιγμές και τόπους, μπορεί να πάρει την αδυσώπητη μορφή του εμφυλίου πολέμου, που χρειάστηκε να κρίνει πολλές επαναστάσεις του παρελθόντος. Στην περίπτωση αυτή φαίνεται να υπάρχει μεγάλη ανισότητα εις βάρος των εργατών, εφόσον η κυβέρνηση και οι καπιταλιστές, με το χρήμα και την εξουσία τους, μπορούν να στρατολογήσουν ένοπλες δυνάμεις σε απεριόριστο αριθμό. Πράγματι, η δύναμη της εργατικής τάξης δεν βρίσκεται εκεί, στον αματηρό ανταγωνισμό της σφαγής και του φόνου. Η πραγματική δύναμή της βρίσκεται στον τομέα της εργασίας, στο παραγωγικό της έργο, καθώς και στην υπεροχή της σε μυαλό και χαρακτήρα. Παρ' όλα αυτά, ακόμα και στην ένοπλη πάλη, η καπιταλιστική υπεροχή δεν είναι αδιαμφισβήτητη. Η παραγωγή όπλων βρίσκεται στα χέρια των εργατών, οι ένοπλες συμμορίες εξαρτώνται από τη δική τους εργασία. Αν αυτές οι συμμορίες είναι ολιγάριθμες και αν ολόκληρη

η εργατική τάξη ορθώνεται εναντίον τους ενωμένη και άφοβη, θα είναι ανίσχυρες, θα υπερφαλαγγιστούν και μόνο από την αριθμητική υπεροχή του αντιπάλου τους. Αν είναι πολυάριθμες, οι συμμορίες αυτές περιλαμβάνουν και στρατολογημένους εργάτες οι οποίοι είναι δεκτικοί στο κάλεσμα της ταξικής αλληλεγγύης.

Η εργατική τάξη πρέπει να βρει και να αναπτύξει τις μορφές αγώνα που είναι προσαρμοσμένες στις ανάγκες της. Το να αγωνίζεται σημαίνει ότι χαράζει τον δικό της δρόμο σύμφωνα με την ελεύθερη εκλογή της, καθοδηγούμενη από τα ταξικά της συμφέροντα, ανεξάρτητα από τους παλιούς της αφέντες κι επομένως εναντίον τους. Μέσα στον αγώνα, οι δημιουργικές της ικανότητες επιβεβαιώνονται με την εξεύρεση τρόπων και μέσων. Όπως ακριβώς στο παρελθόν επινόησε και εφάρμοσε αυθόρμητα τις μορφές δράσης της -την απεργία, την ψήφο, τη διαδήλωση, τη μαζική συγκέντρωση, την προπαγάνδα με προκηρύξεις, την πολιτική απεργία- έτσι θα κάνει και στο μέλλον. Οποιες κι αν είναι οι μορφές δράσης, θα έχουν τον ίδιο χαρακτήρα, τον ίδιο στόχο, το ίδιο αποτέλεσμα: ανάπτυξη των στοιχείων ισχύος των εργατών, εξασθένηση και διάλυση της ισχύος του εχθρού. Αν κρίνουμε με βάση την πείρα, οι μαζικές πολιτικές απεργίες έχουν τα ισχυρότερα αποτελέσματα και στο μέλλον μπορούν να γίνουν ακόμα πιο δραστικές. Σ' αυτές τις απεργίες, που γεννιούνται από οξείες κρίσεις και μεγάλες εντάσεις, οι παρορμήσεις είναι πολύ ασυγκράτητες και οι προοπτικές πολύ βαθιές για να μπορούν να καθοδηγηθούν από συνδικάτα ή κόμματα, από επιτροπές ή συμβούλια αξιωματούχων. Έχουν τον χαρακτήρα άμεσης δράσης των μαζών. Οι εργάτες δεν κατεβαίνουν σε απεργία ατομικά αλλά κατά εργοστάσιο, σαν συνάδελφοι που αποφασίζουν συλλογικά για τη δράση τους. Αμέσως, σχηματίζονται απεργιακές επιτροπές που συγκεντρώνουν εκπροσώπους όλων των επιχειρήσεων και ήδη αποκτούν τα γνωρίσματα εργατικών συμβουλίων. Οφείλουν να πραγματοποιήσουν την ενότητα δράσης κι επίσης, όσο είναι δυνατόν, την ενότητα ιδεών και μεθόδων με τη διαρκή αλληλεπίδραση ανάμεσα στις αγωνιστικές παρορμήσεις των εργοστασιακών συνελεύσεων και τις συζητήσεις των συνεδριάσεων του συμβουλίου. Έτσι, οι εργάτες δημιουργούν τα δικά τους όργανα απέναντι στα όργανα της άρχουσας τάξης.

Μια τέτοια πολιτική απεργία είναι, παρ' όλη τη νόμιμη μορφή της, ένα είδος εξέγερσης εναντίον της κυβέρνησης που, παραλύοντας την παραγωγή και τις συναλλαγές, προσπαθεί να ασκήσει πάνω της αρκετή πίεση ώστε να ενδώσει στα αιτήματα των εργατών. Από την πλευρά της, η κυβέρνηση, με πολιτικά μέτρα, με την απαγόρευση των συγκεντρώσεων, με την αναστολή της ελευθερίας του τύπου, με την κινητοποίηση ένοπλων δυνάμεων, άρα με τον μετασχηματισμό της νόμιμης εξουσίας της σε αυθαίρετη αλλά πραγματική εξουσία, προσπαθεί να κάμψει την αποφασιστικότητα των απεργών. Σ' αυτό έχει τη συνδρομή της άρχουσας τά-

ξης, που μέσω της μονοπώλησης του τύπου διαμορφώνει την κοινή γνώμη και ασκεί έντονη συκοφαντική προπαγάνδα για την απομόνωση και αποθάρρυνση των απεργών. Προμηθεύει εθελοντές, όχι μόνο για την όποια διατήρηση των συναλλαγών και της λειτουργίας των υπηρεσιών, αλλά και για τη συγκρότηση ένοπλων συμμοριών που προσπαθούν να τρομοκρατήσουν τους εργάτες και να μετατρέψουν την απεργία σε μια μορφή εμφυλίου πολέμου, ο οποίος ταιριάζει καλύτερα στην αστική τάξη. Δεδομένου ότι η απεργία δεν μπορεί να διαρκέσει επ' άπειρον, ο ένας από τους αντιμαχόμενους, αυτός που έχει μικρότερη εσωτερική συνοχή, αναπόφευκτα θα υποχωρήσει.

Η μαζική δράση και οι γενικές απεργίες είναι ο αγώνας δύο τάξεων, δύο ειδών οργάνωσης, που η καθεμιά προσπαθεί με τη σταθερότητά της να κάμψει και τελικά να συντρίψει την άλλη. Αυτό δεν μπορεί να κριθεί με μια μόνο ενέργεια. Απαιτεί μια σειρά αγώνων που συνθέτουν μια εποχή κοινωνικής επανάστασης. Γιατί η καθεμιά από τις αντιμαχόμενες τάξεις διαθέτει βαθύτερες πηγές ισχύος που της επιτρέπουν να ανασυντάσσεται μετά την ήττα. Μολονότι οι εργάτες μπορεί σε μια δεδομένη στιγμή να νικηθούν και να αποθαρρυνθούν, οι οργανώσεις τους να καταστραφούν και τα δικαιώματά τους να καταργηθούν, παρ' όλα αυτά, οι δρώσες δυνάμεις του καπιταλισμού, οι δικές τους εσώτερες δυνάμεις και η ακατάβλητη θέληση για ζωή θα τους ξαναστήσουν στα πόδια τους. Ούτε και ο καπιταλισμός μπορεί να καταστραφεί με ένα μόνο πλήγμα. Ακόμα κι αν το προπύργιό του, η κρατική εξουσία, θρυμματιστεί και γκρεμιστεί, η ίδια η άρχουσα τάξη θα εξακολουθεί να διαθέτει μεγάλο μέρος της υλικής και πνευματικής της ισχύος. Η ιστορία περιέχει παραδείγματα κυβερνήσεων τελείως εξαρθρωμένων και γονατισμένων από πολέμους και επαναστάσεις, που όμως αναγεννήθηκαν με την οικονομική ισχύ, το χρήμα, τη διανοητική ικανότητα, την επιδεξιότητα και την ταξική συνείδηση — με τη μορφή φλογερού εθνικού αισθήματος — της αστικής τάξης. Τελικά όμως η τάξη που αποτελεί την πλειοψηφία του λαού, που στηρίζει την κοινωνία με την εργασία της, που έχει υπό την άμεση κατοχή της τον παραγωγικό μηχανισμό, δεν μπορεί παρά να νικήσει. Κι αυτή η νίκη θα σημαίνει τη διάλυση και συντριβή της κρατικής εξουσίας, της ισχυρότερης οργάνωσης της καπιταλιστικής τάξης, από τη σταθερή οργάνωση της κλειοψηφικής τάξης.

Όταν η δράση των εργατών είναι τόσο ισχυρή ώστε να παραλύουν τα όργανα διακυβέρνησης, τα συμβούλια υποχρεώνονται να αναλάβουν πολιτικές λειτουργίες. Τώρα οι εργάτες πρέπει να εξασφαλίσουν τη δημόσια τάξη και ασφάλεια, πρέπει να φροντίσουν για τη συνέχιση της κοινωνικής ζωής και σ' αυτό το έργο έχουν σαν όργανά τους τα συμβούλια. Ό,τι αποφασίζεται στα συμβούλια, οι εργάτες το κάνουν πράξη. Έτσι, τα συμβούλια εξελίσσονται σε όργανα της κοινωνικής επανάστασης και με την πρόοδο της επανάστασης τα καθήκοντά τους γίνονται ολοένα πιο πολύπλευρα. Ενώσω ακόμα οι τάξεις αγωνίζονται για την κυ-

ριαρχία και η καθεμιά προσπαθεί με τη σταθερότητα της οργάνωσης της να συντρίψει την άλλη, η κοινωνία πρέπει να εξακολουθήσει να ζει. Μολονότι μέσα στην ένταση των κρίσιμων στιγμών η κοινωνία μπορεί να ζήσει από τα αποθέματα των προϊόντων, η παραγωγή δεν είναι δυνατόν να σταματήσει για πολύ καιρό. Να γιατί οι εργάτες, αν οι εσώτερες οργανωτικές τους δυνάμεις αποδειχθούν ανεπαρκείς, υποχρεώνονται από την πείνα να επιστρέψουν στον παλιό ζυγό. Να γιατί, αν είναι αρκετά ισχυροί, αν έχουν απηφήσει, απωθήσει και θρυμματίσει την κρατική εξουσία, αν έχουν αποκρούσει τη βία της, αν είναι κύριοι των εργοστασίων, πρέπει δίχως χρονοτριβή να φροντίσουν για την παραγωγή. Η κυριαρχία στα εργοστάσια σημαίνει ταυτόχρονα οργάνωση της παραγωγής. Η οργάνωση για τον αγώνα, τα συμβούλια, είναι ταυτόχρονα οργάνωση για την ανοικοδόμηση.

Οι εβραίοι της αρχαιότητας, που έχτιζαν τα τείχη της Ιερουσαλήμ, λέγεται πως πολεμούσαν με το σπαθί στο ένα χέρι και το μυστήρι στο άλλο. Στην περίπτωση μας, αντίθετα, το σπαθί και το μυστήρι είναι το ίδιο πράγμα. Η εγκαθίδρυση της οργάνωσης της παραγωγής είναι το ισχυρότερο, ή μάλλον το μόνο αποτελεσματικό όπλο για την καταστροφή του καπιταλισμού. Οπου οι εργάτες χαράζουν με αγώνα τον δρόμο τους προς τα εργοστάσια και παίρνουν στα χέρια τους τις μηχανές, αρχίζουν άμεσα την οργάνωση της εργασίας. Οπου η καπιταλιστική διεύθυνση έχει εξαφανιστεί από το εργοστάσιο, αγνοημένη και ανίσχυρη, οι εργάτες συγκροτούν την παραγωγή σε νέα βάση. Μέσω της πρακτικής τους δράσης εγκαθιδρύουν το νέο δίκαιο και τον νέο νόμο. Δεν μπορούν να περιμένουν μέχρι να σταματήσει ο αγώνας σ' όλα τα σημεία. Η νέα κοινωνία θα γεννηθεί από τα κάτω, από τα εργοστάσια, ταυτόχρονα από την εργασία και τον αγώνα.

Την ίδια στιγμή, τα όργανα του καπιταλισμού και της κυβέρνησης υποβαθμίζονται στον ρόλο περιττών, ξένων, άχρηστων πραγμάτων. Ίσως μπορούν ακόμα να βλάψουν, αλλά έχουν χάσει το κύρος των χρήσιμων και αναγκαίων θεσμών. Τώρα οι ρόλοι αντιστρέφονται, με τρόπο ολοένα οφθαλμοφανέστερο για τον καθένα. Τώρα η εργατική τάξη, με όργανα της τα συμβούλια, είναι η δύναμη της τάξης, η ζωή και η ευημερία ολόκληρου του λαού θεμελιώνονται στην εργασία της, στην οργάνωσή της. Τα μέτρα και οι ρυθμίσεις που αποφασίζονται στα συμβούλια, που εφαρμόζονται και τηρούνται από τις εργαζόμενες μάζες, αναγνωρίζονται και γίνονται σεβαστά σαν ενέργειες μιας νόμιμης αρχής. Από την άλλη πλευρά, τα παλιά κυβερνητικά όργανα φθίνουν και μετατρέπονται σε εξωτερικές δυνάμεις που απλώς προσπαθούν να εμποδίσουν τη σταθεροποίηση της νέας τάξης πραγμάτων. Οι ένοπλες συμμορίες της αστικής τάξης, έστω κι αν εξακολουθούν να είναι ισχυρές, αποκτούν διαρκώς περισσότερο τον χαρακτήρα άνομων ταραχοποιών, μισητών καταστροφών.

μέσα στον συγκροτούμενο κόσμο της εργασίας. Και, σαν όργανα αναταραχής, θα κατατροπωθούν και θα διαλυθούν.

Αυτός είναι, όσο μπορούμε να προβλέψουμε, ο τρόπος με τον οποίο θα εξαφανιστεί η κρατική εξουσία μαζί με την εξαφάνιση του ίδιου του καπιταλισμού. Στους περασμένους καιρούς επικρατούσαν διαφορετικές ιδέες για τη μελλοντική κοινωνική επανάσταση. Η εργατική τάξη έπρεπε αρχικά να κατακτήσει την πολιτική εξουσία, κερδίζοντας με την ψήφο της την πλειοψηφία στο κοινοβούλιο και ενδεχομένως, βοηθούμενη από ένοπλες αναμετρήσεις ή πολιτικές απεργίες. Στη συνέχεια, η νέα κυβέρνηση, που θα απαρτιζόταν από τους εκπροσώπους, τους ηγέτες, τους πολιτικούς, με ενέργειές της και μέσω του νέου δικαίου θα απαλλοτριώνε την καπιταλιστική τάξη και θα οργάνωνε την παραγωγή. Έτσι, οι ίδιοι οι εργάτες είχαν να κάνουν μόνο το μισό έργο και μάλιστα το λιγότερο σημαντικό μέρος του. Το πραγματικό έργο, η ανοικοδόμηση της κοινωνίας, η οργάνωση της εργασίας, θα γινόταν από τους σοσιαλιστές πολιτικούς και αξιωματούχους. Αυτή η αντίληψη αντανακλά την αδυναμία της εργατικής τάξης εκείνη την εποχή: φτώχη και εξαθλιωμένη, χωρίς οικονομική ισχύ, έπρεπε να οδηγηθεί στη γη της επαγγελίας από άλλους, από ικανούς ηγέτες, από μια καλοπροαίρετη κυβέρνηση. Και στη συνέχεια, βέβαια, οι εργάτες θα παρέμεναν υπήκοοι, γιατί η ελευθερία δεν δίνεται, μόνο καταχτιέται. Αυτή η βολική ψευδαισθηση διαλύθηκε από την αύξηση της καπιταλιστικής ισχύος. Οι εργάτες σήμερα πρέπει να κατανοήσουν πως μόνο με την ανάπτυξη της δικής τους δύναμης στον υπέρτατο βαθμό μπορούν να ελπίζουν στην κατάκτηση της ελευθερίας. Πρέπει να κατανοήσουν πως η πολιτική κυριαρχία, η κυριαρχία επί της κοινωνίας, στηρίζεται αναγκαστικά στην οικονομική ισχύ, στην κυριαρχία επί της εργασίας.

Η κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας από τους εργάτες, η κατάργηση του καπιταλισμού, η εγκαθίδρυση του νέου δικαίου, η οικειοποίηση των επιχειρήσεων, η ανασυγκρότηση της κοινωνίας, η οικοδόμηση ενός νέου συστήματος παραγωγής, δεν είναι ξέχωρα διαδοχικά γεγονότα. Είναι ταυτόχρονα, συνυπάρχουν μέσα σε μια διαδικασία κοινωνικών γεγονότων και μετασχηματισμών ή, ακριβέστερα, είναι ταυτόσημα. Είναι οι διάφορες όψεις, βαφτισμένες με διαφορετικά ονόματα, της ίδιας μεγάλης κοινωνικής επανάστασης: της οργάνωσης της εργασίας από την εργαζόμενη ανθρωπότητα.

ΜΕΡΟΣ Γ': Ο ΕΧΘΡΟΣ

1. Η αγγλική αστική τάξη

Η γνώση του εχθρού, η γνώση των πόρων του, των δυνάμεων και αδυναμιών του, είναι πρωταρχική ανάγκη κάθε αγώνα. Είναι η βασική προϋπόθεση για να προστατευτούμε από την αποθάρρυνση όταν βλέπουμε τις υπέρτερες δυνάμεις του και από τις ψευδαισθήσεις, μετά από κάποια μερική επιτυχία. Είναι λοιπόν απαραίτητο να εξετάσουμε πώς αναπτύχθηκε, με την εξέλιξη της κοινωνίας, η σημερινή άρχουσα τάξη.

Η ανάπτυξη αυτή ήταν διαφορετική στις διάφορες χώρες. Τους εργάτες κάθε χώρας τους εκμεταλλεύεται και τους εξουσιάζει η δική τους αστική τάξη (η τάξη των ιδιοκτητών και καπιταλιστών). Αυτός είναι ο εχθρός που πρέπει να αντιμετωπίσουν. Θα μπορούσε λοιπόν να θεωρηθεί αρκετή η εξέταση των χαρακτηριστικών κάθε επιμέρους αστικής τάξης. Αλλά σήμερα βλέπουμε πως οι καπιταλιστικές τάξεις όλων των χωρών και όλων των ηπείρων τείνουν να συγκροτήσουν μια ενιαία παγκόσμια τάξη, έστω και με τη μορφή δύο αμείλικτα ανταγωνιζομένων συνασπισμών. Επομένως, οι εργάτες δεν μπορούν να περιορίσουν την προσοχή τους στους άμεσους αφέντες τους. Ήδη στο παρελθόν, όταν άρχιζαν τον αγώνα τους, ένιωθαν και οι ίδιοι αμέσως μια διεθνή αδελφοσύνη. Τώρα ο αντίκαλός τους είναι οι καπιταλιστικές τάξεις όλων των χωρών κι άρα πρέπει να τις γνωρίσουν και να τις κατανοήσουν όλες.

Τον παλιό καπιταλισμό μπορούμε να τον δούμε καλύτερα στην Αγγλία. Εκεί ανέβηκε στην εξουσία για πρώτη φορά κι από εκεί επεκτάθηκε σ' όλο τον κόσμο. Εκεί ανέπτυξε τους περισσότερους θεσμούς και αρχές που στη συνέχεια, αντιγράφηκαν και ακολουθήθηκαν και σ' άλλες χώρες. Κι όμως εκεί παρουσιάζει μια ιδιομορφία που δεν συναντάται αλλού.

Η αγγλική επανάσταση των καιρών του Πιμ και του Κρόμγουελ δεν ήταν κατάκτηση της εξουσίας από την καπιταλιστική τάξη, εις βάρος μιας τάξης γαιοκτημόνων που κυριαρχούσε προηγουμένως. Ακριβώς όπως συνέβη πιο πριν και στην Ολλανδία, ήταν η απόκρουση των προσπαθειών ενός βασιλιά να εγκαθιδρύσει απόλυτη μοναρχική εξουσία. Σε άλλες χώρες, οι βασιλιάδες, με τους μόνιμους στρατούς τους και με τους αξιωματούχους και δικαστές που διορίζονταν απ' αυτούς και τους ήταν υπάκουοι, καθυπέταξαν την ανεξάρτητη αριστοκρατία καθώς και τις κυβερνήσεις των χειραφετημένων πόλεων. Χρησιμοποιώντας τη δύναμη του χρήματος του ανερχόμενου καπιταλισμού, κατόρθωσαν να εγκαθιδρύσουν ισχυρές κεντρικές κυβερνήσεις και να μετατρέψουν τους ατίθαστους ευγενείς σε πειθήνιους αυλικούς και αξιωματούχους του στρατού, εξασφαλίζοντάς τους τα φεουδαρχικά τους δικαιώματα και ιδιοκτησίες, ε-

νώ ταυτόχρονα προστάτευαν το εμπόριο και τη βιομηχανία, την πηγή των φορολογικών εσόδων από τους επιχειρηματίες. Η εξουσία τους βασίστηκε σ' ένα είδος ισορροπίας ανάμεσα στην ανερχόμενη εξουσία του κεφαλαίου και την παρακμάζουσα εξουσία της γαιοκτησίας. Στην Αγγλία όμως, εξαιτίας της τοπικής αυτοδιοίκησης των κομητειών, της παραδοσιακής συμμαχίας των γαιοκτημόνων και των αστών στη Βουλή των Κοινοτήτων και της έλλειψης μόνιμου στρατού, οι βασιλιάδες της δυναστείας των Στιούαρτ απέτυχαν στις προσπάθειές τους για εγκαθίδρυση απόλυτης μοναρχίας. Μολονότι ξέσπασε για την υπεράσπιση των μεσαιωνικών δικαιωμάτων και προνομίων, ο επαναστατικός αγώνας, συγκλονίζοντας τα έγκατα της κοινωνίας, σε μεγάλο βαθμό εκσυγχρόνισε τους θεσμούς. Μετέτρεψε το κοινοβούλιο και ιδιαίτερα τη Βουλή των Κοινοτήτων, σε κυρίαρχη εξουσία της χώρας.

Η μεσαιά τάξη, που έγινε έτσι η άρχουσα τάξη της Αγγλίας, περιλάμβανε κυρίως την πολυάριθμη τάξη των *squires* (ανεξάρτητων γαιοκτημόνων) και της *gentry* (κατώτερης αριστοκρατίας). Αυτοί συνδέθηκαν με τους ισχυρούς εμπόρους του Λονδίνου και τους πλούσιους αστούς που κυριαρχούσαν στις μικρές πόλεις. Μέσω της τοπικής αυτοδιοίκησης, που ενσαρκωνόταν στο αξίωμά τους των ειρηνοδικών, κυριάρχησαν στην ύπαιθρο. Η Βουλή των Κοινοτήτων ήταν δικό τους όργανο και μέσω αυτής καθόριζαν την εσωτερική και εξωτερική πολιτική της χώρας. Την ίδια την κυβέρνηση την άφησαν κυρίως στους ευγενείς και στους βασιλιάδες, που τώρα ήταν υποχείριά τους και ελέγχονταν σταθερά από το κοινοβούλιο. Επειδή η Αγγλία, σαν νησί, προστατευόταν από τον στόλο της, δεν υπήρχε σχεδόν καθόλου στρατός. Η άρχουσα τάξη, που είχε μάθει να τον μισεί και να τον φοβάται σαν όργανο κυβερνητικού δεσποτισμού, τον διατηρούσε συστηματικά σε ασήμαντες διαστάσεις. Ούτε υπήρχε αστυνομία για να καταπνίξει την προσωπική ελευθερία.

Έτσι, η κυβέρνηση δεν είχε κανένα μέσο για να αναχαιτίσει με τη βία τις νέες ανερχόμενες δυνάμεις. Φυσικά, στις άλλες χώρες αυτή η αναχαιτίσιμη μόνο προσωρινή μπορούσε να είναι, μέχρις ότου ξεσπάσει τελικά μια βίαιη επανάσταση που θα σάρωνε ολόκληρο το καλιό σύστημα κυριαρχίας. Στην Αγγλία αντίθετα, όταν μετά από μακρόχρονη αντίσταση η άρχουσα τάξη ένιωσε την ακατανίκητη δύναμη μιας ανερχόμενης τάξης στην κοινή γνώμη και στην κοινωνική δράση, δεν είχε άλλη εκλογή από την υποχώρηση. Έτσι, διαμορφώθηκε από ανάγκη η πολιτική που μετατράπηκε σε αγγλική παράδοση, η πολιτική της αντίστασης κατά των ανερχόμενων δυνάμεων όσο είναι δυνατόν και τελικά της υποχώρησης, πριν φτάσει η κατάσταση στο σημείο ρήξης. Η παλιά άρχουσα τάξη διατήρησε τότε την εξουσία της μοιράζοντάς την με τη νέα τάξη, αποδεχόμενη στους κόλπους της τις ηγετικές προσωπικότητες αυτής της τάξης και μάλιστα αρκετές φορές απονέμοντάς τους τίτλους ευγενείας. Οι παλιές μορφές παρέμειναν μολονότι το περιεχόμενο άλλαξε. Καμιά επανάσταση, καμιά καθαρτήρια καταιγίδα δεν εξάλειψε τις παλιές παραδόσεις,

τις παλιές περούκες, τις ανούσιες εθιμοτυπίες και τις αναχρονιστικές μορφές σκέψης. Ο αγγλικός λαός αντίκρυζε με σεβασμό τις αριστοκρατικές οικογένειες που κυβερνούσαν με τόση σφροσύνη. Ο συντηρητισμός διαπότισε όλες τις μορφές της κοινωνικής ζωής. Όχι όμως και το περιεχόμενο: μέσω της απεριόριστης προσωπικής ελευθερίας, η εργασία και η ζωή αναπτύσσονταν ελεύθερα σύμφωνα με τις πρακτικές ανάγκες.

Η βιομηχανική επανάσταση ξέσπασε μέσα στην αμέριμη ζωή της παλιάς Αγγλίας του 18ου αιώνα σαν ασυγκράτητη νέα εξέλιξη και καταστροφική κοσμογονία. Χτίστηκαν εργοστάσια εφοδιασμένα με τις νεοεφευρεμένες υδροκίνητες και στη συνέχεια ατμοκίνητες κλωστικές μηχανές και σύντομα ακολουθήθηκαν από υφαντουργικά και μηχανουργικά εργοστάσια. Η νέα τάξη των εργοστασιαρχών έκανε την εμφάνισή της και πλούτισε με την εκμετάλλευση της νέας τάξης των εξαθλιωμένων εργατών που προήλθαν από τους χρεοκοπημένους τεχνίτες τούς οποίους λύγισε η υπεροχή των νέων μηχανών. Κάτω από την αδιαφορία των παλιών αρχών που έμειναν τελείως αδρανείς και ανίκανες να ανταπεξέλθουν στη νέα κατάσταση, ο βιομηχανικός καπιταλισμός αναπτύχθηκε μέσα σ' ένα χάος ελεύθερου ανταγωνισμού, φρικτών συνθηκών εργασίας, πλήρους παραμέλησης και των στοιχειωδωδέστερων απαιτήσεων της υγιεινής και απερισκεπτης σπατάλης των ζωντανών δυνάμεων του έθνους.

Επακολούθησε μια λυσσαλέα και περίπλοκη τριμερής πάλη. Επαυλημμένα οι εργάτες ξεσηκώθηκαν εναντίον των άθλιων συνθηκών εργασίας που συνδυάζονταν με τη σκληρή καταπίεση από μέρους των παλιών πολιτικών θεσμών, εναντίον των εργοδοτών καθώς κι εναντίον της κυβερνώσας γαιοκτητικής τάξης. Ταυτόχρονα, η νέα βιομηχανική αστική τάξη, με τον αυξανόμενο πλούτο και κοινωνική επιρροή, διεκδικούσε το μερίδιό της στη διακυβέρνηση και οργανωνόταν με ολοένα σταθερότερο τρόπο. Κάτω απ' αυτή τη διπλή πίεση, οι γαιοκτήμονες υποχρεώθηκαν να ενδώσουν. Με τον Νόμο περί Μεταρρύθμισης του 1832, που επαναπροσδιόριζε τα όρια του εκλογικού σώματος, η καπιταλιστική τάξη των εργοστασιαρχών απέκτησε εκπροσώπηση στο κοινοβούλιο. Και το 1846, με το ειδικό διάταγμα ανάκλησης των Νόμων περί Σιτηρών που επιβάρυναν την τιμή του σιταριού με εισαγωγικούς δασμούς, κατόρθωσε να αποτινάξει τον βαρύ φόρο υποτελείας προς τους γαιοκτήμονες. Έτσι, ελευθερώθηκε ο δρόμος για την απεριόριστη παραγωγή και συσσώρευση του κεφαλαίου. Μάταια η εργατική τάξη εξαπέλυε εφόδους ενάντια στις επάλξεις του κρατικού οχυρού, που τώρα ενισχύθηκε από μια πρόσθετη φρουρά υπερασπιστών. Είναι αλήθεια πως οι κυβερνώντες δεν είχαν δυνάμεις για μια βίαιη καταστολή του εργατικού κινήματος. Η καπιταλιστική κοινωνία αμυνόταν με την εσωτερικής της ρωμαλεότητα, με τη βαθιά ριζωμένη σταθερότητά της και ολόκληρη η μεσαία τάξη την αντιμετώπιζε ενστικτωδώς σαν μια ανερχόμενη μορφή παραγωγής προορισμένη να κατακτήσει τον κόσμο. Οπισθοχωρούσε βήμα προς βήμα, παραχωρώντας

τις μεταρρυθμίσεις που γίνονταν αναπόφευκτες. Μ' αυτό τον τρόπο, μέσω διαδοχικών αγώνων, οι εργάτες απέκτησαν το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, το δεκάωρο και τελικά, σταδιακά, το δικαίωμα ψήφου.

Η αγγλική αστική τάξη ήταν ο αδιαφιλονίκητος κυρίαρχος. Το κοινοβούλιό της ήταν η ύπατη αρχή του βασιλείου. Οντας η πρώτη και ισχυρότερη βιομηχανική και καπιταλιστική τάξη του κόσμου, η αγγλική αστική τάξη κυριάρχησε στο παγκόσμιο εμπόριο και στην παγκόσμια αγορά. Σ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα ήταν κύριος των επτά θαλασσών και πανίσχυρη σ' όλες τις ηπείρους. Τα πλούτη που έρεαν απ' όλες τις πλευρές, από τη βιομηχανία, από το εμπόριο, από τις αποικίες, συσσωρεύονταν στα χέρια της. Οι άλλες τάξεις είχαν κι αυτές ένα μερίδιο στα τεράστια κέρδη της. Και πρώτα απ' όλα, η τάξη των γαιοκτημόνων, η άρχουσα αριστοκρατία, που από τους παλιούς καιρούς είχε στενούς δεσμούς με την επιχειρηματική δραστηριότητα και την εμπορική ζωή. Δεν ήταν καθόλου φεουδαρχική, ούτε μεσαιωνικής προέλευσης - η φεουδαρχική τάξη είχε αλληλοεξοντωθεί σε εμφυλίους πολέμους - αλλά προερχόταν από τη μεσαία τάξη, χρωστώντας τους τίτλους της στον πλούτο, σε υπηρεσίες που είχε προσφέρει ή απλώς σε εύνοια και διαφυλάσσοντας ακόμα πιο ζηλότυπα τις εξωτερικές επιφάνειες και την εθιμοτυπία της προνομιούχας θέσης της. Τώρα, μέσα στο νέο σύστημα της απεριόριστης παραγωγής για το κέρδος, συνασπίστηκε με τους βιομηχανικούς καπιταλιστές, με αποτέλεσμα να συγκροτηθεί μια πανίσχυρη άρχουσα και εκμεταλλεύτρια τάξη.

Οποτε μια αριστοκρατία βρίσκει θέση στην καπιταλιστική κοινωνία, η ιδιαίτερη επιδίωξή της, πέρα από τα κυβερνητικά αξιώματα, είναι το στρατιωτικό επάγγελμα. Έτσι, η σπουδαιότητα της τάξης των γαιοκτημόνων φαίνεται από την ισχύ του μιλιταρισμού. Στην πρωσσική Γερμανία, η πρωτοκαθεδρία της γαιοκτητικής αριστοκρατίας εκφράστηκε με την υπεροχή των στρατιωτικών τύπων απέναντι στους πολιτικούς. Εκεί, ακόμα και στα χρόνια του συγχρόνου καπιταλισμού, οι πολίτες περιφρονούνταν σαν παρακατιανοί και η μεγαλύτερη φιλοδοξία του πλούσιου επιχειρηματία ή του άξιου επιστήμονα ήταν να φορέσει τη στολή του έφεδρου αξιωματικού, τον «βασιλικό χιτώνα». Στην Αγγλία, με τον μικρό και κυρίως αποικιακό στρατό της, το φαινόμενο αυτό παρατηρήθηκε στο ναυτικό. Για τους χερσαίους πολέμους υπήρχε ένας στρατός επανδρωμένος από τις κατώτερες τάξεις, που ο τιμημένος αρχηγός του, ο δούκας του Ουέλλινγκτον, τον αποκαλούσε «απόβρασμα της γης». Ο στρατός αυτός εξακολουθούσε να εφαρμόζει την άκαμπτη τακτική των μισθοφορικών στρατών, τη μάχη κατά παράταξη, όταν στη Γαλλία και στη Γερμανία υπήρχαν ενθουσιώδεις λαϊκοί στρατοί που εφαρμόζαν τον ελεύθερο ακροβολισμό. Οι ποινές μαστιγώματος των στρατιωτών καταργήθηκαν μόνο το 1873. Το στρατιωτικό αξίωμα δεν έχαιρε εκτίμησης και το πνεύμα του μιλιταρισμού απουσίαζε εντελώς. Η πολιτική ζωή υπερίσχυε απέναντι στους στρατιωτικούς τύπους. Όταν τελείωναν τα καθημερινά επαγγελμα-

τικά καθήκοντα, ο Άγγλος αξιωματικός φορούσε πολιτικά ρούχα για να γίνει ένας απλός «τζέντλεμαν» (η λέξη αυτή εκφράζει ένα πολιτικό κώδικα τιμής που ήταν άγνωστος σε άλλες χώρες). Η έλλειψη χειρσαίου μιλιταρισμού αποτελεί λοιπόν μια ένδειξη της πλήρους αφομοίωσης της αγγλικής γαιοκτητικής αριστοκρατίας μέσα στο σύνολο της καπιταλιστικής τάξης.

Η εργατική τάξη πήρε κι αυτή ένα μερίδιο. Όχι βέβαια ολόκληρη, αλλά μόνο οι ισχυρότερες ομάδες της, οι εργατοτεχνίτες, που με τα συνδικάτα τους ήταν σε θέση να επιδείξουν αγωνιστική δύναμη. Από τα κέρδη που εξασφάλιζε με το παγκόσμιο μονοπώλιό της, η καπιταλιστική τάξη μπορούσε να τους παραχωρήσει ένα μερίδιο αρκετό για να τους μετατρέψει σε ικανοποιημένους υποστηρικτές της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων. Έτσι, διαχωρίστηκαν από τις εξαθλιωμένες ανειδίκευτες μάζες που συνωθούνταν στις τρώγλες. Κάθε σκέψη για το εφικτό ή αναγκαίο ενός άλλου συστήματος παραγωγής εξαφανίστηκε. Ο καπιταλισμός ήταν λοιπόν τελείως ασφαλής. Η σταθερότητα κάθε εκμεταλλευτικού συστήματος εξαρτάται από την έλλειψη ικανότητας των εκμεταλλευόμενων τάξεων να διακρίνουν την εκμετάλλευσή τους. Στους κόλπους των εργατών επικράτησε η αστική αντίληψη ότι ο καθένας είναι κύριος της τύχης του. Οι εργάτες εγκοιλώθηκαν όλες τις ιδέες και παραδόσεις της μεσαιας τάξης, ακόμα και τον σεβασμό προς τις ανώτερες τάξεις και την εθιμοτυπία τους.

Στη μακρόχρονη περίοδο εκμετάλλευσης και βαθμιαίας ανάπτυξης, το κεφάλαιο, που βρισκόταν σε ιδιωτικά χέρια, ήταν σε θέση να αυξάνεται σύμφωνα με την ανάγκη για μεγαλύτερες παραγωγικές εγκαταστάσεις που επέβαλε η πρόοδος της τεχνικής. Δεν υπήρχε καμιά ανάγκη οργάνωσης του κεφαλαίου. Η τραπεζική δραστηριότητα αρκούσαν στη μεταβίβαση και τον δανεισμό χρήματος με σκοπό τη διευκόλυνση των συναλλαγών. Επίσης υπήρχε ελάχιστη οργάνωση των βιομηχανικών επιχειρήσεων σε μεγάλα συγκροτήματα. Οι εργοδότες, που διέθεταν οι ίδιοι αρκετό κεφάλαιο, παρέμεναν ανεξάρτητοι ιδιοκτήτες των επιχειρήσεών τους. Έτσι, ο πεισματικός ατομικισμός έγινε το χαρακτηριστικό γνώρισμα της αγγλικής αστικής τάξης. Από εκεί πήγασε και η μικρή συγκέντρωση στον τομέα της παραγωγής, όπου δίπλα στα μεγάλα εργοστάσια υπήρχαν πολυάριθμες ανεξάρτητες μικροεπιχειρήσεις. Στη βιομηχανία άνθρακα, για παράδειγμα, τα αιτήματα βελτίωσης των συνθηκών ασφάλειας και υγιεινής, που διατυπώθηκαν από τους εργάτες κι από την επιτροπή Σάνκεϋ, αποκρούστηκαν επανειλημμένα από τους μικρούς ιδιοκτήτες ορυχείων που δεν είχαν τη δυνατότητα να εκσυγχρονίσουν τις πεπαιλωμένες παραγωγικές εγκαταστάσεις τους.

Η πλήρης ελευθερία στην κοινωνική ζωή επιτρέπει σε κάθε ιδέα να δοκιμάζεται και να εφαρμόζεται, επιτρέπει κάθε παρόρμηση της θέλησης, ενώ η έλλειψη αυτής της ελευθερίας εξωθεί τις παρεμποδισμένες ε-

πιθυμίες και τις ανεφάρμοστες ιδέες να αναπτυχθούν σε συνεκτικά θεωρητικά συστήματα. Έτσι, αντίθετα προς τον επεξεργασμένο με ευρύτητα θεωρητικό χαρακτήρα της επιστήμης και της κοινωνικής δραστηριότητας στην ηπειρωτική Ευρώπη, οι Άγγλοι έγιναν οι άνθρωποι της πράξης. Για κάθε πρόβλημα ή δυσκολία, στον τομέα της τεχνικής καθώς και της πολιτικής, αναζητόνταν μια άμεση πρακτική λύση χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι παραπέρα συνέπειες. Η επιστήμη έπαιξε μικρό ρόλο στην πρόοδο της τεχνικής. Αλλά αυτό ήταν επίσης αιτία αρκετής καθυστέρησης στην αγγλική επιχειρηματική ζωή.

Έτσι, η Αγγλία του 19ου αιώνα έγινε η χώρα πρότυπο του παλιού καπιταλισμού, με τον ελεύθερο ανταγωνισμό της, τον αφήφιστο και απερίσκεπτο, που ήταν γεμάτος από σκληρό εγωισμό εναντίον των αδύναμων ατόμων καθώς και λαών, γεμάτος από αναχρονιστικούς θεσμούς και ανούσιους παλιούς τύπους, από φοβερή εξαθλίωση που αντιμετώπιζόταν αδιάφορα δίπλα στην επίδειξη της χλιδής. Ήδη ορισμένα βιβλία όπως η *Ζοφερή Αγγλία* του Γουίλλιαμ Μπουθ και η *Θλιβερή Αγγλία* του Ρόμπερτ Μπλάτσοφρντ, σκιαγραφούν μια κατάσταση ολοκληρωτικής εγκατάλειψης, που δεν θα γινόταν ανεκτή σε άλλες πολιτισμένες χώρες και που η αντιμετώπισή της αφηνόταν αποκλειστικά στην ατομική πρωτοβουλία μεμονωμένων φιλανθρώπων. Μόνο στα κατοπινά χρόνια και στον καινούργιο αιώνα, οι κοινωνικές μεταρρυθμίσεις άρχισαν να παίζουν αξιολογικό ρόλο. Επίσης, μόνο αργότερα και ιδίως μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, άρχισε μια εντονότερη συγκέντρωση του κεφαλαίου.

Ταυτόχρονα όμως η αγγλική αστική τάξη απέκτησε μ' αυτό τον τρόπο την κυριαρχία που φθονούσαν όλοι οι καπιταλιστές των άλλων χωρών, οι οποίοι μάταια προσπαθούσαν να την μιμηθούν. Για πολλούς αιώνες έζησε σε μια κατάσταση πλήρους ελευθερίας και αδιαμφισβήτητης ισχύος. Μέσω του βιομηχανικού και εμπορικού μονοπωλίου της κατά τον 19ο αιώνα, ένιωθε κυρίαρχη του κόσμου, η μόνη κοσμοπολιτική τάξη, που κάθε ήπειρος και κάθε ωκεανός ήταν σπίτι της. Ποτέ δεν έμαθε να φοβάται. Ποτέ δεν αντιμετώπισε την επίθεση ενός υπέρτερου εχθρού από τα έξω ή την απειλή μιας επανάστασης από τα μέσα, για να της υποβάλει την ιδέα ότι είναι και η ίδια θνητή. Με απεριόριστη αυτοπεποίθηση αντιμετώπιζε κάθε νέα δυσκολία, σίγουρη πως θα την υπερνικήσει, με τη βία αν της ήταν δυνατόν ή με παραχωρήσεις, αν δεν μπορούσε να κάνει αλλιώς. Στην εξωτερική πολιτική, στη θεμελίωση και υπεράσπιση της παγκόσμιας κυριαρχίας της, η αγγλική άρχουσα τάξη έδειξε την ικανότητα να προσαρμόζεται πάντα στις νέες καταστάσεις, να απαρνείται τις επιστημότερες χθεσινές διακηρύξεις της με την αντίθετη αυριανή πρακτική, να «σφίγγει το χέρι φονιάδων» όποτε χρειαζόταν και, με φαινομενική γενναιοδωρία, να μετατρέπει σε συμμάχους τους νικημένους αντιπάλους που ένιωθε πως δεν είναι δυνατόν να κρατηθούν επ' άπειρον υποταγμένοι. Και όλα αυτά, όχι από πλατιά γνώση και διορατικότητα. Αντίθετα, είναι μια τάξη μάλλον αμαθής, στενόμευαλη και συντηρητική - απ' όπου

και οι πολλές αδεξιότητες πριν την τελική εξεύρεση της νέας ρύθμισης- αλλά έχει αυτοπεποίθηση και ένστικτο ισχύος. Η ίδια ενστικτώδης οξύ- δέρκεια για την επίλυση των προβλημάτων της με πρακτικό τρόπο, χρη- σιμοποιήθηκε και στην εσωτερική πολιτική για να κρατηθεί η εργατική τάξη σε κατάσταση πνευματικής και υλικής υποταγής. Η επιτυχία ήταν ί- δια και σ' αυτή την περίπτωση.

Η σύγχρονη ανάπτυξη έκανε βέβαια την αγγλική αστική τάξη να χάσει σε μεγάλο βαθμό την προνομακή θέση της στον κόσμο. Όμως κά- θε φορά ήξερε να ενδίδει και να προσαρμόζεται στην άνοδο άλλων ισά- ξιων δυνάμεων. Ήδη προς τα τέλη του 19ου αιώνα η γερμανική βιομηχα- νία εμφανίστηκε σαν σοβαρός ανταγωνιστής στην παγκόσμια αγορά, ενώ αργότερα πρόβαλε η Ιαπωνία για να εκτοπίσει τα προϊόντα της βρετανι- κής βιομηχανίας. Η χρηματιστική ηγεμονία της Βρετανίας χάθηκε προς όφελος της Αμερικής κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Όμως τα θεμελιώ- δη γνωρίσματα της αγγλικής αστικής τάξης, που αποκτήθηκαν μέσα από την αδιαφιλονίκητη κυριαρχία τώσων αιώνων, παρέμεναν ακλόνητα. Στην εσωτερική πολιτική επίσης, ήξερε να προσαρμόζει την κυριαρχία της στις απαιτήσεις της εργατικής τάξης, εφαρμόζοντας ένα σύστημα κοινωνικών μεταρρυθμίσεων και μέτρων. Ακόμα είχε την καλοτυχία, με τη συγκρότηση του Εργατικού Κόμματος, να μεταφερθούν όλες οι εργα- τικές ψήφοι από τους Φιλελεύθερους πολιτικούς στους Εργατικούς ηγέ- τες που διακατέχονταν πλήρως από τις ιδέες της μεσαιας τάξης και να γί- νει η εργατική τάξη ενεργός παράγοντας στην εδραίωση της καπιταλι- στικής κυριαρχίας - αν και χρειάστηκε να καταβάλει σαν τίμημα την εκ- συγχρονιστική μεταρρύθμιση ορισμένων από τις ειδικότερες όψεις του καπιταλισμού. Στο πρόσωπο των ηγετών του Εργατικού Κόμματος βρήκε ικανούς υπουργούς, ολότελα αφοσιωμένους στη διατήρηση του καπιταλιστικού συστήματος, οι οποίοι αντιπροσώπευαν μέσα στα πλαίσιά του, όποτε ήταν προσωρινά αναπόφευκτο, τις ειρηνιστικές τάσεις.

Αυτός ο χαρακτήρας της αγγλικής αστικής τάξης παίζει καθοριστι- κό ρόλο για τις μορφές της μελλοντικής ανόδου της εργατικής τάξης. Ε- κείνο που πρέπει να υπερνικηθεί, εκείνο που θεμελιώνει τη δύναμη της αστικής τάξης και την αδυναμία των εργατών, δεν είναι η υλική βία αλλά η πνευματική υποταγή. Αναμφίβολα, η υλική βία θα παίξει κι αυτή τον ρόλο της στις κρίσιμες στιγμές: όταν θα υπερασπίζεται την ύπαρξή του, ο αγγλικός καπιταλισμός θα έχει την ικανότητα να κινητοποιήσει, όποτε είναι απαραίτητο, ισχυρές δυνάμεις βίας και καταναγκασμού. Αλλά η α- δυναμία της αγγλικής εργατικής τάξης βρίσκεται κυρίως στο γεγονός της πλήρους υποταγής της στις αστικές ιδέες. Ο εγωκεντρικός ατομικισμός, η πεποίθηση ότι ο καθένας είναι υπεύθυνος για την τύχη του, ο σεβα- σμός των παραδοσιακών κοινωνικών σχέσεων, ο συντηρητισμός της σκέ- ψης, όλα αυτά έχουν εμφυτευθεί σταθερά μέσα της από την αδιαφιλονί- κητη κυριαρχία του καπιταλισμού, στο εσωτερικό της χώρας όπως και σ'

όλο τον κόσμο. Η αφύπνιση των απολιθωμένων μυαλών θα χρειαστεί ισχυρούς κλονισμούς· και η καπιταλιστική ανάπτυξη ήδη έχει αρχίσει να τους παράγει. Όταν οι πολιτικές καταστροφές ή η ακατανίκητη άνοδος ισχυρών ανταγωνιστών θα έχουν υπονομεύσει την παγκόσμια ισχύ της αγγλικής αστικής τάξης, όταν η προνομιούχα θέση των Άγγλων εργατών θα ανήκει στο παρελθόν, όταν θα απειλείται η ίδια τους η ύπαρξη, τότε ο μόνος δρόμος γι' αυτούς θα είναι ο αγώνας για την κυριαρχία επί της παραγωγής.

Οι θεμελιώδεις ιδέες της συμβουλευτικής οργάνωσης δεν είναι τελείως ξένες προς τους Άγγλους εργάτες. Στα τέλη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, εμφανίστηκε το κίνημα των *shop-stewards* (των εργατών αντιπροσώπων της βάσης), που εγκαθίδρυσε μια άμεση σχέση των εργοστασιακών αντιπροσώπων στην προετοιμασία αγωνιστικών κινητοποιήσεων, ανεξάρτητα από τα συνδικάτα. Ήδη προηγουμένως ο «συντεχνιακός σοσιαλισμός» διατύπωσε το αίτημα του ελέγχου της παραγωγής, από τους εργάτες, έστω κι αν το συνέδεε με την ιδέα πως διευθυντικά όργανα πρέπει να είναι τα συνδικάτα. Ο χαρακτήρας της αγγλικής αστικής τάξης και η ελευθερία που υπάρχει σ' όλες τις κοινωνικές σχέσεις κάνουν πιθανή την αναζήτηση πρόσκαιρων πρακτικών λύσεων για τις διαμάχες, αντί της λήψης ριζικών αποφάσεων. Έτσι, για παράδειγμα, μπορούμε να διανοηθούμε σαν προσωρινό συμβιβασμό την καθιέρωση ελευθερίας λόγου και συζήτησης στα εργοστάσια και τον περιορισμό του κλασικού εργοδοτικού δικαιώματος πρόσληψης και απόλυσης υπέρ του δικαιώματος των εργατών να αποφασίζουν για τα ζητήματα προσωπικού· κάτι τέτοιο θα άφηνε ανοιχτό τον δρόμο για παραπέρα πρόοδο. Αν υπάρξει μια τέτοιου είδους εξέλιξη, όταν τελικά οι επιμέρους παραχωρήσεις θα ισοδυναμούν με μια σημαντική απώλεια εξουσίας, οι προσπάθειες της καπιταλιστικής τάξης να ξαναποκτήσει την κυριαρχία με αποφασιστικό ταξικό πόλεμο θα είναι αναπόφευκτες. Πάντως φαίνεται πιθανό πως, αν υπάρξει κάπου μία περίπτωση που η κυριαρχία των εργατών στην παραγωγή θα κατακτηθεί με διαδοχικά βήματα διαμέσου πρόσκαιρων μορφών διαμοιρασμένης κυριαρχίας, αυτό θα συμβεί στην Αγγλία· και βέβαια, κάθε βήμα θα είναι ανεπαρκές και θα απαιτεί παραπέρα βήματα μέχρι την κατάκτηση της πλήρους ελευθερίας.

2. Η γαλλική αστική τάξη

Στη Γαλλία, η εξέλιξη ακολούθησε τελείως διαφορετικούς δρόμους. Στα πλαίσια μιας μεγάλης πολιτικής επανάστασης, η αστική τάξη, συμμαχώντας με τους αγρότες, ανέτρεψε την απόλυτη μοναρχία με όλες τις μεσαιωνικές της όψεις και στέρησε τους ευγενείς και την εκκλησία από την ιδιοκτησία γης. Με απεριφραστες πράξεις και νόμους, η επανάσταση κατήργησε όλα τα φεουδαρχικά προνόμια, διακήρυξε τα «δικαιώματα

του ανθρώπου» με κύριο θεμέλιό τους την ατομική ιδιοκτησία και επιβεβαίωσε τη νομική ισότητα όλων των πολιτών. Έχοντας εξαναγκαστεί να διεξάγει έναν κατά μέτωπο επαναστατικό αγώνα, η αστική τάξη έκανε μια ριζική διάκριση ανάμεσα στην ίδια, που παρουσιαζόταν ως η «τρίτη τάξη», ως το σύνολο του λαού και την ηττημένη φεουδαρχική τάξη, που τώρα αποκλείστηκε τελείως από την πολιτική εξουσία. Ήταν υποχρεωμένη να αναλάβει η ίδια εξ ολοκλήρου το κυβερνητικό έργο. Υπήρχε σαφής συνείδηση ότι ο χαρακτήρας των θεσμών ανταποκρινόταν στα συμφέροντα της μεσαιάς τάξης και η συνείδηση αυτή αποτυπώθηκε σε ρητές παραγράφους. Αντίθετα απ' ό,τι εθιμικά συνέβαινε στην Αγγλία, τα δικαιώματα του κοινοβουλίου οριοθετήθηκαν με ακρίβεια. Τα συντάγματα που εγκρίθηκαν από το κοινοβούλιο χρησίμευσαν στη συνέχεια σαν πρότυπο για άλλες χώρες. Η πολιτική ελευθερία, που στην Αγγλία αποτελούσε ένα χειροπιαστό γεγονός, στη Γαλλία ήταν μια συνειδητή θεωρητική απαίτηση. Η ανάγκη εξήγησης και διατύπωσής της, δημιούργησε μια πλούσια φιλολογία πολιτικών βιβλίων και ομιλιών, χαρακτηριζόμενη από την κρυστάλλινη έκφραση αρχών. Εκείνο όμως που έλειπε από την αστική τάξη ήταν το άμεσο αίσθημα της πλήρους κυριαρχίας. Η πρακτική της ήταν κατά συνέπεια ατελής. Η γαλλική αστική τάξη χρειάστηκε να υπομείνει πρώτα τον στρατιωτικό δεσποτισμό, για να αποκτήσει πλήρη κυριαρχία επί του κράτους μόνον αργότερα, σταδιακά, μέσα από μια σειρά μικρότερων πολιτικών επαναστάσεων το 1830, το 1848 και το 1870.

Στις επαναστάσεις αυτές, που βασικά τις διεξήγαγαν οι λαϊκές τάξεις, οι μικροαστοί, οι τεχνίτες, οι εργάτες, οι τάξεις αυτές έμαθαν να ξεχωρίζουν τα δικά τους ταξικά συμφέροντα από τα καπιταλιστικά συμφέροντα. Οι εργάτες ήθελαν μια επανάσταση που θα προχωρούσε μακρύτερα και θα τσάκιζε τη νέα ταξική εξουσία του καπιταλισμού. Όμως στις ένοπλες συγκρούσεις του 1848 και του 1871 ηττήθηκαν και σφαγιάστηκαν, εν μέρει από τα δικά τους ταξικά αδέρφια που είχε μισθώσει η αστική τάξη και εν μέρει από τους μικροαστούς, τους καταστηματαρχες, τους αγρότες, που όλοι τους έσπευσαν προς διάσωση των υπερμάχων της ατομικής ιδιοκτησίας. Έτσι, φάνηκε ότι η αστική τάξη έλεγχε αποφασιστικά την κοινωνία, ότι η εργατική τάξη δεν ήταν ακόμα ώριμη για τη δική της κυριαρχία, ότι χρειαζόταν μια παραπέρα ανάπτυξη του καπιταλισμού.

Μολονότι η αστική τάξη βγήκε νικήτρια απ' αυτές τις αδυσώπητες ταξικές συγκρούσεις, είχε κι αυτή απώλειες. Έχασε την αυτοπεποίθησή της. Κατάλαβε ότι θα πρέπει ακατάπαυστα να υπερασπίζεται τον εαυτό της ενάντια στην αυξανόμενη δύναμη που ορθώνεται από τα κάτω, ότι η κυριαρχία της θα απειλείται διαρκώς από την εργατική τάξη. Έτσι, επιζήτησε την προστασία μιας ισχυρής κρατικής εξουσίας. Η συγκέντρωση όλης της πολιτικής εξουσίας στην κυβέρνηση του Παρισιού, που είχε ήδη εφορμοστεί από την Συμβατική και τον Ναπολέοντα, εντάθηκε στη διάρ-

κεια του 19ου αιώνα. Και μαζί με την απουσία μιας άρχουσας αριστοκρατίας, έδωσε στη Γαλλία μια πολιτική όψη τελείως διαφορετική απ' της Αγγλίας.

Επιπλέον, η οικονομική ανάπτυξη ακολούθησε διαφορετικό δρόμο. Μετά από μια έντονη άνοδο γύρω στα μέσα του αιώνα, η βιομηχανική ανάπτυξη επιβραδύνθηκε. Η ύπαιθρος δεν παρείχε στις πόλεις επαρκές πλεόνασμα πληθυσμού, το οποίο θα αποτελούσε την εργασιακή δύναμη μιας αναπτυσσόμενης βιομηχανίας. Οι αποταμιεύσεις των μικροεπιχειρηματιών, που συγκεντρώνονταν στις τράπεζες, δεν χρησιμοποιούνταν σαν βιομηχανικό κεφάλαιο για την ίδρυση νέων επιχειρήσεων, αλλά στο μεγαλύτερο μέρος τους επενδύονταν σε κρατικά χρεόγραφα. Βέβαια, στις περιοχές με πλούσια κοιτάσματα άνθρακα και μεταλλευμάτων αναπτύχθηκε μια ισχυρή βιομηχανία σιδήρου και χάλυβα· επικεφαλής της βρίσκονταν πανίσχυροι καπιταλιστές που συχνά είχαν σχέσεις συγγενείας με τη γαιοκτητική αριστοκρατία. Παράλληλα, γνώρισε έντονη ανάπτυξη στις μεγάλες πόλεις και ιδίως στο Παρίσι, που ήταν το κέντρο της μόδας για ολόκληρη την ευρωπαϊκή αστική τάξη, η παλιά μικρή βιομηχανία ειδών πολυτελείας, που θεμελιωνόταν στην προσωπική επιδεξιότητα και καλαισθησία μιας πολυάριθμης τάξης μισθωτών τεχνιτών. Αλλά το βασικό γνώρισμα του γαλλικού καπιταλισμού, ιδιαίτερα μετά το 1870, γινόταν σε ολόένα μεγαλύτερο βαθμό η επικράτηση του χρηματιστικού κεφαλαίου ως κυριαρχικής δύναμης.

Οι τράπεζες, υπό την πρωτοκαθεδρία της Κεντρικής Τράπεζας της Γαλλίας, συγκεντρώναν το χρήμα των μικρών καπιταλιστών, των μετόχων και των αγροτών σε μια τεράστια μάζα τραπεζικού κεφαλαίου. Οποτε οι κυβερνήσεις της Ευρώπης ή άλλων ηπείρων ήθελαν δάνεια, τους τα προσέφεραν οι γαλλικές τράπεζες, οι οποίες συνιστούσαν στους πελάτες τους να αγοράσουν τις αντίστοιχες ομολογίες και τίτλους, παρουσιάζοντάς τες σαν καλή επένδυση. Έτσι, η τάξη των Γάλλων μικροϊδιοκτητών απαρτιζόταν κυρίως από εισοδηματίες και κατόχους αξιογράφων που ζούσαν από την εκμετάλλευση ξένων λαών, αντλώντας τα εισοδήματά τους από τους φόρους που απομυζούσαν οι ξένες κυβερνήσεις από τους υπηκόους τους. Τα δάνεια που έπαιρναν αυτές οι κυβερνήσεις συνήθως χρησιμοποιούνταν για την αγορά στρατιωτικού υλικού ή για την κατασκευή σιδηροδρόμων. Έτσι, το τραπεζικό κεφάλαιο λειτουργούσε σε στενή συνεργασία με τους μεγιστάνες της χαλυβουργίας, επιβάλλοντας συνήθως τον όρο να ξεοδευτούν τα χρήματα του δανείου σε αγορές από τις συγγενικές γαλλικές χαλυβουργίες. Οι αποταμιεύσεις των Γάλλων εισοδηματιών κατέληγαν λοιπόν στα χρηματοκιβώτια των καπιταλιστών του χάλυβα, ενώ οι τόκοι πληρώνονταν στους εισοδηματίες από τους ξένους φορολογουμένους.

Αυτό το κυριαρχικό γνώρισμα του γαλλικού κεφαλαίου καθόρισε τη γαλλική πολιτική, τόσο την εξωτερική όσο και την εσωτερική. Η εξωτερική πολιτική απέβλεπε στην προστασία των συμφερόντων του τραπεζι-

κού κεφαλαίου και των εισοδηματιών, μέσω συμμαχιών που αύξαναν τη διεθνή ισχύ του γαλλικού κεφαλαίου και την επιρροή του στις μικρότερες καθυστερημένες χώρες. Με τη στρατιωτική βία όποτε ήταν απαραίτητο, εξασφάλιζε τις πληρωμές από μέρους των απρόθυμων οφειλετριών κυβερνήσεων, ή μετέτρεπε κάποιο βάρβαρο φύλαρχο σε υποτελή ηγεμόνα, προμηθεύοντάς του ευρωπαϊκά όπλα για να καθυποτάξει και να εκμεταλλευθεί τις μέχρι τότε ελεύθερες φυλές και όλα αυτά ονομάζονταν επιβολή της τάξης και του πολιτισμού.

Το πρόβλημα της εσωτερικής πολιτικής στις χώρες όπου κυριαρχεί το μεγάλο κεφάλαιο είναι πάντοτε πώς να γίνουν τα κοινοβούλια, που έχουν εκλεγεί με καθολική ψηφοφορία κι επομένως εξαρτώνται από την ψήφο των μικροεπιχειρηματιών, των αγροτών και των εργατών, όργανα των συμφερόντων του μεγάλου κεφαλαίου. Στις χώρες με ταχύρρυθμη βιομηχανική ανάπτυξη αυτό δεν είναι δύσκολο. Ολόκληρη η αστική τάξη παρασύρεται απ' αυτή τη διαδικασία, οι επιχειρήσεις ευημερούν μέσα σ' ένα κλίμα ακμάζουσας οικονομικής δραστηριότητας, αλλά και οι εργάτες, που ευνοούνται από την πλήρη απασχόληση και κατορθώνουν να παίρνουν καλούς μισθούς, συμφιλιώνονται με το σύστημα. Το μεγάλο κεφάλαιο, γεμάτο αυτοπεποίθηση, διακηρύσσει τα συμφέροντά του σαν κοινά συμφέροντα του συνόλου της κοινωνίας. Τα πράγματα όμως είναι αρκετά διαφορετικά όταν κυριαρχεί το τραπεζικό κεφάλαιο. Η από μέρους του εκμετάλλευση των ξένων λαών και η απομύζηση των αποταμιεύσεων του λαού της χώρας, μέσω της βίας και της εξαπάτησης, έχει τον χαρακτήρα της τοκογλυφίας και της ληστείας. Τα συμφέροντά του πρέπει να εξυπηρετηθούν στα παρασκήνια, μέσω μυστικών συμφωνιών με ισχυρούς πολιτικούς. Γι' αυτόν τον σκοπό, πρέπει να ανεβάσει και να κατεβάσει υπουργούς, να προσεταιρίζεται κομματικούς ηγέτες, να χειραγωγεί βουλευτές, να δωροδοκεί εφημερίδες - ένα σωρό βρώμικες μηχανογραφίες που δεν μπορούν να ανεχτούν το φως της ημέρας. Οι πολιτικοί, στο μεγαλύτερο μέρος τους δικηγόροι ή άλλοι διανοούμενοι, έχοντας επιβληθεί από τους κομματικούς μηχανισμούς στους αγρότες και στους κατοίκους των πόλεων σαν αντιπρόσωποί τους, βλέπουν την πολιτική σαν κερδοσκοπική δραστηριότητα και επιζητούν τα υψηλά και αποδοτικά αξιώματα που αντιπροσωπεύουν γι' αυτούς το μερίδιό τους από τη λεία. Ο κοινοβουλευτισμός εκφυλίζεται παντού στη σύγχρονη εποχή, γιατί οφείλει να καμώνεται πως προασπίζει το κοινό καλό ενώ υπηρετεί τα καπιταλιστικά συμφέροντα. Οπου όμως κυριαρχεί το χρηματιστικό κεφάλαιο, ξεπέφτει αναπόφευκτα στην ολοκληρωτική διαφθορά. Γιατί το χρηματιστικό κεφάλαιο, που αντιπροσωπεύεται, για παράδειγμα, από τις γαλλικές τράπεζες, δεν έχει κανέναν άμεσο δεσμό με την εργασία. Η πολιτική του, η οποία δεν θεμελιώνεται στον πραγματικό αγώνα μιας τάξης που είναι κύριος της παραγωγής, δεν μπορεί παρά να τρέφεται από ψεύτικα συνθήματα, ακατηλές υποσχέσεις και κούφιες ρητορείες.

Επειδή στο μεγαλύτερο μέρος του 19ου αιώνα κυριαρχούσαν στο Παρίσι οι μικρές επιχειρήσεις, η εργατική τάξη, που δεν ήταν σαφώς διαχωρισμένη από τη μάζα των μικρών ανεξάρτητων τεχνιτών και εργοδοτών, δεν κατόρθωσε να αναπτύξει μια ξεκάθαρη ταξική συνείδηση, μολονότι ήταν διαποτισμένη από ένα φλογερό αντιμοναρχικό και δημοκρατικό αγωνιστικό πνεύμα. Βλέποντας τους καπιταλιστές να ευημερούν χάρι στην προστασία της κυβέρνησης, με τη χρησιμοποίηση της πολιτικής εξουσίας για αναίσχυντο προσωπικό πλουτισμό, ενώ οι ίδιοι κρατούσαν υποταγμένοι με τη βία, οι εργάτες θεώρησαν την κρατική εξουσία σαν κύρια αιτία της εκμετάλλευσής τους και της φτώχειας τους. Έτσι, τα αισθήματά τους της ελεύθερης ατομικότητας, που αποτελούσαν κληρονομιά της Μεγάλης Επανάστασης, εξελίχθηκαν σ' ένα είδος αναρχισμού, στη θεωρία ότι μόνο με την πλήρη κατάργηση του κράτους και της δύναμης καταναγκασμού του θα μπορέσει η ανθρωπότητα να είναι ελεύθερη, σαν μία συσσωμάτωση ανεξάρτητων συνεργαζομένων ατόμων.

Όταν αργότερα, με τη βαθμιαία ανάπτυξη και συγκέντρωση της βιομηχανίας, εμφανίστηκαν τα συνδικάτα, αυτά κατέλαβαν, ακριβώς όπως και στην Αγγλία, την κεντρική θέση στις κοινωνικές ιδέες της εργατικής τάξης. Οχι όμως τόσο σαν πρακτικά μέσα συμμετοχής στην ευημερία, δεδομένου ότι ο γαλλικός καπιταλισμός δεν είχε παγκόσμια βιομηχανική και εμπορική ισχύ, αλλά μάλλον σαν θεωρητική βάση μιας καλύτερης κοινωνίας. Έτσι, προς τα τέλη του αιώνα, ο επαναστατικός συνδικαλισμός έγινε η θεωρία της κοινωνικής ανασυγκρότησης που κατέλαβε δεσπόζουσα θέση στο μυαλό των Γάλλων εργατών κι επίσης εξαπλώθηκε στην Ισπανία, στην Ιταλία και σε άλλες χώρες. Στα πλαίσια της θεωρίας του επαναστατικού συνδικαλισμού, η αρχή ότι «η εργασία είναι η βάση του καινούργιου κόσμου», σημαίνει ότι ο οργανωτικός πυρήνας του θα είναι το συνδικάτο, το εργατικό σωματείο. Το συνδικάτο είναι, σύμφωνα μ' αυτή τη θεωρία, ελεύθερο δημιούργημα των εργατών, το πεδίο της αυτοκυβέρνησής τους, ενώ στο κράτος κυριαρχούν οι αξιωματούχοι και οι πολιτικοί και στα πολιτικά κόμματα οι διανοούμενοι. Μια πολιτική επανάσταση που θα έκανε το κράτος κύριο της παραγωγής, θα σήμαινε μια ακόμα καταπιεστικότερη σκλαβιά για τους εργάτες. Η απελευθέρωση των εργατών με την επανάσταση είναι εφικτή μόνο σαν καταστροφή του κράτους και της κυβέρνησης. Και πρέπει να πραγματοποιηθεί με μια γενική απεργία, με μια κοινή δράση όλων των εργατών. Στη θέση του κράτους θα εγκαθιδρυθεί η ελεύθερη συνένωση όλων των συνδικάτων· τα συνδικάτα θα είναι οι οργανισμοί οι επιφορτισμένοι με την οργάνωση και διεύθυνση της παραγωγής.

Οι αρχές αυτές ολοφάνερα συνδέονται με τις μορφές του γαλλικού καπιταλισμού. Εφόσον το περιεχόμενο της πολιτικής βρισκόταν σε μεγάλη απόσταση από την παραγωγική εργασία της κοινωνίας κι από τους αγώνες πραγματικών ταξικών συμφερόντων που τη χαρακτηρίζουν, η εργατική τάξη παρέμενε σε μεγάλη απόσταση από την πολιτική. Εφόσον η

πολιτική ήταν μια βρώμικη υπόθεση προσωπικών μηχανοραφιών, οι εργάτες αρνούσαν να αναμειχθούν στην πολιτική. Η πρακτική τους, που παρουσιαζόταν σαν ταξικός πόλεμος -θεωρητικά για την κατάργηση της εκμετάλλευσης και πρακτικά, για καλύτερους όρους εργασίας- περικλειόταν πλήρως στο πεδίο της παραγωγής και διεξαγόταν μέσω των συνδικάτων. Ο επαναστατικός συνδικαλισμός δεν είχε πρόθεση να υποχωρήσει ή να υποταχθεί στο τραπεζικό κεφάλαιο. Αντίθετα, με τα συνθήματά του για τον αντιπατριωτισμό, τον αντιμιλιταρισμό και τη γενική απεργία, εξέφραζε την άρνησή του να παρασυρθεί από τη μιλιταριστική πολιτική του τραπεζικού κεφαλαίου. Όμως αυτό αποτελούσε μόνο μια αρνητική μορφή αντίθεσης και όχι μια θετική μορφή αγώνα· υποτιμούσε τον πανίσχυρο έλεγχο που ασκεί το κεφάλαιο μέσω της δύναμης των εθνικιστικών ιδεών. Στην αρχή ότι κάθε μέλος του συνδικάτου μπορεί να συμμετάσχει ατομικά στην πολιτική, ψηφίζοντας «σύμφωνα με τις φιλοσοφικές ή πολιτικές του ιδέες», εκφράζεται η θεμελιώδης αδυναμία μιας τάξης που αρκείται στην προσπάθεια να αποκλείσει από τον άμεσο αγώνα της τις διαφορές γνώμης για την κοινωνία στο σύνολό της. Έλειπε η κατανόηση του γεγονότος ότι, ενάντια στο μεγάλο κεφάλαιο, θα δημιουργηθούν αναπόφευκτα στη βιομηχανία μεγάλες και σταθερές οργανώσεις, πράγμα που θα συνεπάγεται μια γραφειοκρατία ηγετικών αξιωματούχων. Κι επίσης δεν γινόταν αντιληπτό ότι η διεύθυνση της παραγωγής από τα συνδικάτα σημαίνει τη διεύθυνση της παραγωγής από τους συνδικαλιστές ηγέτες και όχι την αυτοδιεύθυνση των εργατών.

Στην πράξη, ο επαναστατικός συνδικαλισμός κατέρρευσε όταν, με την έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, οι ηγέτες του συμμάχησαν με την κυβέρνηση τους και υποτάχθηκαν στην καπιταλιστική τάξη της χώρας τους. Αυτό προετοίμασε τη μετάβαση στην απροκάλυπτη μεταρρυθμιστική πολιτική μετά τον πόλεμο, όταν, στα πλαίσια μιας διεθνούς συνεργασίας, οι θεωρητικές διαφορές μεταξύ των αγγλικών, των γερμανικών και των γαλλικών συνδικάτων υποχώρησαν μπροστά στην κοινή τους πρακτική. Στα ίδια αυτά χρόνια, οι διαφορές στην χαρακτήρα του καπιταλισμού διαφόρων χωρών, που τόσο πολύ τονίζονταν μέχρι τότε, αμβλύθηκαν με τη γενική ανάπτυξη της βιομηχανίας, τη συγχώνευση χρηματιστικού και βιομηχανικού κεφαλαίου και την κοινή ιμπεριαλιστική πολιτική της καθυπόταξης των ξένων λαών και της προετοιμασίας μελλοντικών πολέμων για την κυριαρχία.

Η ισχύς της γαλλικής αστικής τάξης έγκειται, όπως παντού, στην οικονομική και χρηματιστική της δύναμη, στην πνευματική δύναμη και στην κρατική της εξουσία. Αντίθετα από την αγγλική αστική τάξη, η οικονομική της δύναμη δεν είναι κατά κύριο λόγο η κυριαρχία στη βιομηχανία και στο παγκόσμιο εμπόριο, αλλά η χρηματική δύναμη· μ' αυτό το χρήμα αγοράζει μέσα προπαγάνδας και ένοπλες δυνάμεις και δεσπόζει στην πολιτική. Η πνευματική δύναμη του γαλλικού καπιταλισμού βασίζε-

ται στην παράδοση της Μεγάλης Επανάστασης και στους κοινωνικούς θεσμούς που αυτή δημιούργησε. Το υπερήφανο αίσθημα ότι αποτίναξαν τον δεσποτισμό και, δίνοντας το παράδειγμα στους άλλους, εγκαθίδρυσαν τη νομική ελευθερία και ισότητα, διατηρείται σαν πανίσχυρη παράδοση μέσα σ' ολόκληρο τον λαό. Μόνο καλλιεργώντας αυτά τα αισθήματα, αναγνωρίζοντας τις δημοκρατικές μορφές και σεβόμενο την ελευθερία δημόσιας έκφρασης της γνώμης, μπορεί το κεφάλαιο να κυβερνήσει τις μάζες που παίρνουν τις εξωτερικές επιφάσεις για πραγματικότητα. Κι αν αυτές δείξουν διαθέσεις εξέγερσης, θα βρουν απέναντί τους μια πανίσχυρη και συγκεντρωτική κρατική εξουσία. Η βασική αδυναμία της γαλλικής εργατικής τάξης, παρ' όλες τις γενναίες μάχες της στο παρελθόν, έγκειται στη βραδύτητα της σύγχρονης οικονομικής ανάπτυξης: οι μάζες των αγροτών, των κατοίκων των πόλεων και των εργατών είναι διασκορπισμένες σε πολλές μικρές επιχειρήσεις. Ο γαλλικός καπιταλισμός βραδύπóρησε σε σχέση με την παλιά δύναμη του αγγλικού και την ανερχόμενη δύναμη του γερμανικού και του αμερικανικού καπιταλισμού· κανένα νέο ρεύμα παρορμήσεων δεν ώθησε τις τάξεις σε αποφασιστική δράση και ενεργητικό αγώνα.

3. Η γερμανική αστική τάξη

Στα τέλη του μεσαίωνα, οι ακμάζουσες γερμανικές πόλεις χαρακτηρίζονταν από μια τάξη υπερήφανων, ελεύθερων και φιλοπόλεμων αστών, που είχαν πλουτίσει από το εμπόριο με την Ιταλία και την Ανατολή με τη Βόρεια και Δυτική Ευρώπη. Στη συνέχεια όμως η ανακάλυψη της Αμερικής και της Ινδίας μετατόπισε το παγκόσμιο εμπόριο προς τις ακτές του Ατλαντικού. Η οικονομική παρακμή ακολουθήθηκε από αδελφοκτόνους πολέμους και εισβολές ξένων δυνάμεων που επιδίδονταν σε λεηλασίες και σφαγές, με αποτέλεσμα την καταστροφή του παλιού πλούτου. Το τέλος του Τριακονταετούς Πολέμου βρήκε τη Γερμανία ερημωμένη και απογυμνωμένη χώρα, χωρίς εμπόριο και βιομηχανία, αποκομμένη από την οικονομική ανάπτυξη της Δύσης, διαιρεμένη σε μια εκατοντάδα ανεξάρτητων κρατιδίων με μικροηγεμένες που ήταν ανίσχυροι έξω από την επικράτειά τους και αυθαίρετοι δυνάστες στο εσωτερικό της. Το μεγαλύτερο απ' αυτά τα κρατίδια, η ανερχόμενη πρωσική μοναρχία, κυριαρχούνταν ολοκληρωτικά από την αριστοκρατία των γαιοκτημόνων, των «γιούνκερς», που κρατούσαν υπόδουλους τους εξαθλιωμένους αγρότες και χρησιμοποιούσαν κατά βούληση τον στρατό σαν όργανο κατάκτησης. Η Γαλλική Επανάσταση και η άνοδος της αγγλικής βιομηχανίας έδωσαν μια πρώτη ώθηση στους Γερμανούς ποιητές και φιλοσόφους, που εξέφρασαν τις υπό διαμόρφωση βλέψεις της αστικής τάξης. Η ναπολεόντεια κυριαρχία προκάλεσε μια έξαρση του εθνικισμού, που πήρε όμως αντιδραστικό χαρακτήρα και βρήκε τη θεωρητικό του έκφραση σε μια

τελετουργική ομολογία δουλικότητας: η Γαλλική Επανάσταση διακήρυξε τα δικαιώματα του ανθρώπου, εμείς διακηρύσσουμε τις υποχρεώσεις του.

Προς τα τέλη του 19ου αιώνα, η βιομηχανία άρχισε να αναπτύσσεται συνοδευόμενη από ένα πρώτο πνεύμα ελευθερίας, κριτικής ενάντια στη στενόμευαλη καταπίεση της απολυταρχίας και της αστυνομικής αυθαιρεσίας. Η ανερχόμενη αστική τάξη ετοιμαζόταν να αποσπάσει πολιτικά δικαιώματα από την πρωσσική μοναρχία κι αυτό σήμαινε μια επανάσταση με τη βοήθεια των εργαζομένων μαζών. Όμως το 1848 είδε την εργατική τάξη να διακηρύσσει τα δικά της ριζοσπαστικά αιτήματα και μάλιστα να μάχεται με τις κατέχουσες τάξεις στα οδοφράγματα του Παρισιού σε μια αδυσόπητη ταξική αναμέτρηση. Αυτό έκανε την αστική τάξη να οπισθοχωρήσει κι έτσι φράχτηκε ο δρόμος της επανάστασης, της κατάκτησης της ελευθερίας και της εξουσίας για τον εαυτό της μέσω της παραχώρησης πολιτικής ελευθερίας στις μάζες. Όταν στα κατοπινά χρόνια η βιομηχανία εξακολούθησε να αναπτύσσεται με ολοένα ταχύτερο ρυθμό, η γερμανική αστική τάξη είδε δίπλα της την εργατική τάξη να οργανώνεται σε ανεξάρτητη δύναμη. Έτσι, βρέθηκε στριμωγμένη ανάμεσα στην παλιά κυρίαρχη εξουσία από τα πάνω, τη μοναρχία, την αριστοκρατία και τον στρατό και την ανερχόμενη νέα δύναμη από τα κάτω, τους εργάτες που ήδη μιλούσαν για κομμουνισμό. Εφόσον ήθελε την αστυνομική προστασία σε κάθε απεργία, εφόσον ένιωσε την εργατική τάξη σαν τον ουσιαστικό οικονομικό της αντίπαλο, δεν μπορούσε να αποτολμήσει ένα σοβαρό αγώνα εναντίον της κρατικής εξουσίας. Και αν ενδεχομένως μιλούσε για επανάσταση, οι αριστοκράτες κυβερνώντες δεν θα δίσταζαν να υποκινήσουν τους εργάτες εναντίον των εργοδοτών τους, υποσχόμενοι κοινωνικούς νόμους που θα περιόριζαν την αυθαιρεσία στο εργοστάσιο, ή ακόμα υπαινισσόμενοι μια «κοινωνική μοναρχία» που θα προστάτευε την εργατική τάξη από τον καπιταλισμό.

Έτσι η γερμανική αστική τάξη διδάχθηκε τον φόβο. Ο φόβος για την εξουσία από τα πάνω και για τη δύναμη από τα κάτω, καθόρισε τον κοινωνικό της χαρακτήρα. Ποτέ δεν γνώρισε αυτό το υπερήφανο αίσθημα, που μόνο η αυτοδύναμη κατακτημένη ελευθερία μπορεί να αφυπνίσει σε μια κοινωνική τάξη.

Πάντως και άλλοι παράγοντες συνέβαλαν στη διαμόρφωση αυτού του χαρακτήρα. Αντίθετα από τη Γαλλία και την Αγγλία, που είχαν ήδη αποκτήσει την εθνική τους ενότητα πολλούς αιώνες πριν, η Γερμανία εξακολουθούσε να είναι διαιρεμένη σε αρκετές δεκάδες ασήμαντων κρατιδίων. Αυτό αντιπροσώπευε ένα ενοχλητικό και δυσμετακίνητο εμπόδιο στην ανάπτυξη της βιομηχανίας και του εμπορίου: τόσες και τόσες διαφορετικές κυβερνήσεις, δασμοί σε κάθε σύνορα, μικροκυβερνήσεις που ταλάνιζαν την επιχειρηματική δραστηριότητα μέσω ηλίθιων αξιωματούχων ενώ ήταν ανίσχυρες να την προστατεύσουν στις ξένες αγορές. Η

γερμανική αστική τάξη ήταν πολύ δυσαρεστημένη για την έλλειψη ενός ισχυρού ενιαίου κράτους. Στις απαρχές των γεγονότων του 1848 είχε ελπίζει σε μια ελεύθερη και ενωμένη Γερμανία, όμως της έλειψε το θάρρος να προσχωρήσει στον αγώνα του λαού. Και τώρα αντιλαμβανόταν ότι υπήρχε άλλο ένα μέσο για να αποκτήσει, όχι την ελευθερία, αλλά την ενότητα: ο πρωσσικός милитаризм. Η πρωσσική αριστοκρατία είχε μετατρέψει τον στρατό της σε ανυπέρβλητο όργανο κατάκτησης. Μετά από μια σειρά πολέμων, που αποτέλεσαν ένα είδος επανάστασης από τα πάνω, οι γειτονικές δυνάμεις ηττήθηκαν ή πτοήθηκαν και τα γερμανικά κρατίδια υποτάχθηκαν και συνενώθηκαν στα πλαίσια μιας πανίσχυρης Γερμανικής Αυτοκρατορίας. Τώρα, η αστική τάξη άλλαξε την πολιτική της, άφησε μονάχους τους κοινοβουλευτικούς της εκπροσώπους να εκφωνούν λόγους εναντίον του милитаризм και επευφήμησε ενθουσιωδώς σαν ήρωές της τον «σιδερένιο καγκελάριο» και τον πρώσο βασιλιά.

«Ο δεσποτισμός υπό τον Βίσμαρκ», έγραψε ο Άγγλος ιστορικός Τρεβέλμαν, «είχε γίνει μια ενεργός δύναμη της προόδου· δεν αντιμετώπιζε πια με συγκρατημένη εχθρότητα την εμπορική τάξη, τον τύπο, την παιδεία και την επιστήμη, αλλά τα πρόσδεσε όλα στο άρμα της κυβέρνησης»· προηγουμένως, στις άλλες χώρες, η πρόοδος – δηλαδή η ανάπτυξη του καπιταλισμού – συνδεόταν πάντα με την αυξημένη ελευθερία – δηλαδή την κυριαρχία της αστικής τάξης στην κυβέρνηση. Στην περίπτωση αυτή, αντίθετα, η δεσποτική κυβέρνηση έγινε όργανο ανάπτυξης του καπιταλισμού. Το σύνταγμα της νεοδημιουργημένης αυτοκρατορίας διαπνεόταν από σύγχρονο τολμηρό πνεύμα και η πολιτική της από μια βάνανση ενεργητικότητα, που άρμοζε σ' έναν έντονα αναπτυσσόμενο καπιταλισμό. Οι νόμοι κοινωνικής μεταρρύθμισης και η καθολική ψηφοφορία για τη Δίαιτα εξασφάλιζαν τη συμμετοχή των μαζών στην παγκόσμια πολιτική της και την προσαρμογή στις μεταβαλλόμενες συνθήκες. Ταυτόχρονα, τα επιμέρους κρατίδια εξακολούθησαν να υπάρχουν, με τα αναχρονιστικά τους συντάγματα και τη στενόμυαλη γραφειοκρατία των αξιωματούχων τους, καλύπτοντας τους τομείς της διοίκησης, των εσωτερικών υποθέσεων, της αστυνόμευσης και της εκπαίδευσης και κρατώντας τις μάζες υποταγμένες και υπό διαρκή επίβλεψη.

Έτσι, μια ισχυρή κρατική εξουσία τέθηκε στην υπηρεσία ενός ανερχόμενου καπιταλισμού χωρίς να δίνει την πολιτική κυριαρχία στους ίδιους τους καπιταλιστές. Η πρωσσική γαιοκτητική αριστοκρατία εξακολούθησε να είναι ο κύριος της σύγχρονης Γερμανίας, αλλά μόνο υπηρετώντας τις ανάγκες του καπιταλισμού. Και πήρε το μερίδιό της από την αυξανόμενη μάζα της υπεραξίας, όχι μόνο καταλαμβάνοντας τις αποδοτικές κυβερνητικές θέσεις, αλλά επίσης χρησιμοποιώντας την πολιτική της δύναμη για να αυξήσει – με νόμους περί σιτηρών – το χρηματικό προϊόν της γαιοκτησίας της. Η αστική τάξη παρέμεινε μια τάξη ευπειθών υπηκόων, που η χρηματική τους δύναμη τους εξασφάλιζε κοινωνική επιρροή αλλά θεωρούνταν πολίτες δευτέρας κατηγορίας και αρκούσαν να α-

σχολούνται με τις επιχειρήσεις τους και να εξυμνούν ευσεβώς τη μοναρχία και την αριστοκρατία. Αντίθετα από την Αγγλία και τη Γαλλία, το κοινοβούλιο δεν είχε καμιά εξουσία πάνω στην κυβέρνηση και δεν μπορούσε να επιβάλει με την ψήφο του τη διάλυσή της. Αν μια κοινοβουλευτική πλειοψηφία είχε επιχειρήσει κάτι τέτοιο, χρησιμοποιώντας το δικαίωμά της για έλεγχο του προϋπολογισμού, η αστική τάξη θα την είχε εγκαταλείψει και αποδοκίμασει αντί να εξαρτάται από ένα κοινοβούλιο εκλεγμένο από τις μάζες, προτιμούσε να κυβερνιέται από τα πάνω.

Τώρα ο δρόμος ήταν ανοιχτός για μια καπιταλιστική ανάπτυξη χωρίς πολιτική ελευθερία. Ενώ η εργατική τάξη, που διαρκώς αγωνιζόταν για να μπορέσει να αναπνεύσει και να διεκδικήσει, κρατιόταν υποταγμένη με σιδερένια πυγμή, η Γερμανία έπαιξε τον ρόλο της στην ευρωπαϊκή πολιτική σαν μια πανίσχυρη νέα δύναμη. Η βιομηχανία και το εμπόριο αναπτύσσονταν με θαυμαστή ταχύτητα, υπερφαλαγγίζοντας όλες τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες και βρίσκοντας το ταίρι τους μόνο στις ΗΠΑ.

Αυτό δεν οφειλόταν μόνο στην ακμαία ενεργητικότητα ενός λαού που είχε μείνει πίσω εξαιτίας της μακρόχρονης αντιξοότητας των πολιτικών συνθηκών. Στη Γερμανία, η βιομηχανία έκανε την εμφάνισή της έναν αιώνα αργότερα από την Αγγλία, σε μια εποχή περισσότερο αναπτυγμένης τεχνικής. Έπρεπε να ξεκινήσει εξαρχής με μεγάλα μηχανήματα και δαπανηρές εγκαταστάσεις, που απαιτούσαν επιστημονική κατάρτιση και κεφάλαιο. Επιστήμη υπήρχε στη Γερμανία από πολύ καιρό, οι επιστήμονές της είχαν καταλάβει περίοπτη θέση στη διεθνή επιστημονική έρευνα. Επειδή ακριβώς οι τεχνικές εφαρμογές ήταν μέχρι τότε περιορισμένες, μπορούσαν να στηριχτούν σε καλύτερα θεωρητικά θεμέλια, που διαμορφώνονταν σ' ένα γοργά αυξανόμενο αριθμό πανεπιστημίων και τεχνικών σχολών και αποτελούσαν τη βάση μιας ενδελεχούς επιστημονικής κατάρτισης για τις ανάγκες της βιομηχανίας. Ο προσωπικός πλούτος όμως, το μεγάλο κεφάλαιο σαν εκείνο που είχαν συσσωρεύσει οι Άγγλοι εργοστασιάρχες από τα κέρδη μισού αιώνα, έλειπε στη Γερμανία. Εκεί το κεφάλαιο που χρειαζόταν για μεγάλες επιχειρήσεις έπρεπε να εξευρεθεί με τη συστηματική συγκέντρωση κάθε μικροαποταμίευσης όλων των επιμέρους μικρών καπιταλιστών. Αυτή ήταν η λειτουργία των τραπεζών.

Η γερμανική βιομηχανία απέκτησε έτσι έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα. Για να αυξηθούν τα κέρδη και να υπάρξει μια γοργή συσσώρευση κεφαλαίου, η παραγωγικότητα αυξήθηκε με τη συνειδητή βελτίωση της επιστημονικής της βάσης. Έτσι, σε μερικές αγορές ο γερμανικός ανταγωνισμός κατόρθωσε να εκτοπίσει τους Άγγλους, που είχαν εμπιστοσύνη στις παλιές δοκιμασμένες μεθόδους τους. Ταυτόχρονα, η στενή σύνδεση των τραπεζών και της βιομηχανίας δημιούργησε νέες μορφές οργάνωσης. Οι τράπεζες, που ενδιαφέρονταν για την επιτυχία των επιχειρήσεων εφόσον τους προμήθευαν κεφάλαια, επέβλεπαν την πολιτική τους, τους έδιναν

συμβουλές και τις έφερναν σε επαφή. Αυτό οδήγησε στην αλληλοβοήθεια και την προνομιακή μεταχείριση τέτοιων επιχειρήσεων, σε μια συνύφανση συμφερόντων, αρκετές φορές στον σχηματισμό καρτέλ και πάντοτε, στην προώθηση της οργάνωσης. Η αλληλοδιείσδυση των διευθυντικών κλιμακίων των τραπεζών και των μεγάλων βιομηχανιών δημιούργησε μια συνειδητή κοινή πολιτική διαρκούς επέκτασης της κυριαρχίας τους σε νέους κλάδους. Επενδύοντας κεφάλαια κάπου, επεκτείνοντας τις υπάρχουσες επιχειρήσεις αλλού, ή ακόμα ιδρύοντας νέες επιχειρήσεις μετά από προσεκτικό σχεδιασμό, οι τράπεζες, δηλαδή μερικές πανίσχυρες και αλληλοανταγωνιζόμενες χρηματιστικές ομάδες, οργάνωσαν τη βιομηχανία με συστηματικό τρόπο, αυξάνοντας τα κέρδη και ακόμα περισσότερο, το μερίδιό τους σ' αυτά. Έτσι, αυτό που αρχικά εμφανίστηκε σαν αδυναμία, η έλλειψη ιδιωτικού κεφαλαίου, μετατράπηκε σε πηγή δύναμης. Ενάντια στην επίμονη ανεξαρτησία των Αγγλων επιχειρηματιών, που είχαν εμπιστοσύνη στον παραδοσιακό τους πλούτο και στη σταθερότητα της πελατείας τους, η γερμανική βιομηχανία γρήγορα κατέκτησε μια θέση ισχύος μέσω της προμελετημένης οργάνωσής της. Με άσβεστη ενεργητικότητα και ακμαία φιλοδοξία η γερμανική αστική τάξη επέτυχε την άνοδό της στην παγκόσμια παραγωγή και στο παγκόσμιο εμπόριο, άρχισε να εξάγει κεφάλαια στις αποικίες και σε ξένες ηπείρους και ετοιμάστηκε να κατακτήσει το μερίδιό της στην παγκόσμια κυριαρχία.

Στην Αγγλία, ο μιλιταρισμός ποτέ δεν απέκτησε ρίζες στην κοινωνία. Στη Γερμανία, οι τύποι και το πνεύμα του μιλιταρισμού διαπότισαν την κοινωνία και κυριάρχησαν. Ο κώδικας τιμής του, με την τραχύτητα και την ευθιξία που τον χαρακτηρίζει, αντιγραφόταν τυφλά από την αστική νεολαία στα πανεπιστήμια, ενώ για την κάστα των αξιωματικών, ο επιχειρηματίας ήταν ένας αξιοπεριφρόνητος ιδιώτης. Ο Γερμανός αστός έτρεφε βαθύ σεβασμό για τον στρατό, αυτόν τον προστάτη του και όργανο της κυριαρχίας του και λάτρευε εξίσου και τους αφέντες του στρατού, τον μονάρχη και τους αξιωματικούς του. Σύμφωνα με το γερμανικό σύνταγμα, το κοινοβούλιο (η Δίαιτα) δεν είχε καμιά εξουσία πάνω στον στρατό, απλώς έπρεπε να του εξασφαλίζει χρήματα. Αυτός ο μιλιταρισμός ενσάρκωνε την υποτακτικότητα της γερμανικής αστικής τάξης, την έλλειψη προσωπικής υπερηφάνειας, το αίσθημα κατώτερότητάς της που συχνά μεταμφιζόταν σε αδυσώπητη θηριωδία. Η γερμανική αστική τάξη ποτέ δεν γνώρισε την ελευθερία. Το υπερήφανο αίσθημα της ανεξαρτησίας, το οποίο εκφραζόταν με το αίσθημα προσωπικής ελευθερίας που διαπότιζε όλες τις τάξεις στις δυτικές χώρες, της ήταν ολότελα ξένο.

Αλλά αυτό έκανε τη γερμανική αστική τάξη να είναι πιο ευπροσάρμοστη στις απαιτήσεις του καπιταλισμού όπου κυριαρχεί το μεγάλο κεφάλαιο. Η οργάνωση του καπιταλισμού, που βασίζεται στην υποταγή σε μια ισχυρή εξουσία, ήταν ευκολότερη στη Γερμανία απ' ό,τι σε μια χώρα με μια καπιταλιστική τάξη εθισμένη στην προσωπική ανεξαρτησία. Οι ίδιες αυτές τάσεις έκαναν τη γερμανική αστική τάξη να ξεκινήσει δύο

φορές τον αγώνα για την παγκόσμια κυριαρχία με μια πρωτοφανή και σχεδόν ακατανίκητη πολεμική μηχανή, που η αποτελεσματικότητά της βασιζόταν στη μεθοδικά προετοιμασμένη στρατιωτική και καπιταλιστική οργάνωση, τόσο από τεχνική όσο και από πνευματική άποψη, με αποτέλεσμα ο απερίσκεπτος και απροετοίμαστος αντίπαλός της, η κοσμοκυρίαρχη αγγλική αστική τάξη, έχοντας κλονιστεί από τη σφοδρή έφοδο, να χρειαστεί να αμυνθεί κινητοποιώντας το σύνολο των βαθύτερων δυνάμεών της.

Ο αμερικανός εντομολόγος Χάουαρντ, στο έργο του «Ο Άνθρωπος και το Έντομο», κάνει μια σύγκριση των δύο πιο επιτυχημένων προσαρμογών της ζωικής δομής που έχει να επιδείξει η φύση στα πλαίσια του «αγώνα για την επιβίωση»: τα έντομα έχουν καλυμμένα όλα τα ασθενή τους μέρη μ' ένα απρόσβλητο, σκληρό αλλά εύκαμπτο δέρμα, ενώ τα θηλαστικά τα στηρίζουν μ' ένα εσωτερικό σκελετό και, όπως σημειώνει ο συγγραφέας, η διαμάχη τους για την κυριαρχία στον κόσμο δεν έχει ακόμα κριθεί. Η εικόνα αυτή ταιριάζει για μια σύγκριση των δύο αντιμαχόμενων καπιταλιστικών τάξεων: η γερμανική αστική τάξη καλύπτει την εσωτερική της μαλακότητα με μια εξωτερική χαλύβδινη θωράκιση και επιτίθεται με τα αιχμηρότερα όπλα εναντίον του φαινομενικά απροστάτευτου εχθρού, αλλά η αγγλική αστική τάξη έχει κόκαλα μέσα στο σώμα της.

Αυτός ο χαρακτήρας της γερμανικής αστικής τάξης οδήγησε από νωρίς τους Γερμανούς εργάτες στην πολιτική ανεξαρτησία. Έχοντας αφηθεί μονάχοι στον αγώνα τους εναντίον του καταπιεστικού αστυνομικού κράτους, δεν τους συνέδεε με τη μεσαία τάξη η παράδοση ενός κοινού αγώνα για την πολιτική ελευθερία. Ενώ σε άλλες χώρες το σκληρό βιομηχανικό αφεντικό επέβαλε σεβασμό για το άτομό του, κυριεύοντας το κράτος και εκσυγχρονίζοντάς το, στη Γερμανία, το τραχύ αφεντικό της επιχείρησης αποδεικνυόταν στην πολιτική άτολμος υποτακτικός και έδινε το παράδειγμα μόνο στον τομέα της δουλικότητας. Οι Γερμανοί εργάτες βρίσκονταν άμεσα αντιμέτωποι με τις συνασπισμένες τάξεις των γαιοκτημόνων και των καπιταλιστών και είχαν να αγωνιστούν ταυτόχρονα στο πολιτικό και στο οικονομικό πεδίο. Έχοντας συγκεντρωθεί μαζικά από τη γοργή ανάπτυξη της βιομηχανίας στα εργοστάσια και στις πόλεις, ήταν υποχρεωμένοι να συγκροτήσουν τις δικές τους οργανώσεις και να βρουν τον δρόμο τους ανεξάρτητα από τις αστικές επιρροές και παραδόσεις.

Η γοργή άνοδος της σοσιαλδημοκρατίας απέδειξε αυτή την πολιτική ανεξαρτησία. Η ίδια της η ονομασία εκφράζει τη βασική ιδέα ότι η σοσιαλιστική παραγωγή πρέπει να επιτευχθεί μέσω της δημοκρατίας, με την κατάκτηση από τις μάζες του ελέγχου πάνω στο κράτος. Η προπαγάνδα της για την ταξική πάλη παρακίνησε τους ολοένα πολυαριθμότερους εργάτες σε αποφασιστικό αγώνα, ενώ οι εφημερίδες της και τα φυλλάδιά της τους διαπαιδαγούσαν στη γνώση της κοινωνίας και της ανά-

πτωχής της. Η ενεργητικότητα και ο ταχύς ρυθμός της καπιταλιστικής ανάπτυξης ήταν εκείνα που αφύπνισαν την ενεργητικότητα της γερμανικής εργατικής τάξης και γρήγορα την έκαναν πρωταρχική και καθοδηγητική δύναμη στο διεθνές εργατικό κίνημα. Η υποτακτικότητα της γερμανικής καπιταλιστικής τάξης ήταν εκείνη που, θέτοντας τους εργάτες άμεσα αντιμετώπους με το σύνολο της άρχουσας τάξης, τους έδωσε συνείδηση των ταξικών τους συμφερόντων, τους ανάγκασε να κατανοήσουν βαθύτερα τις κοινωνικές δυνάμεις με τη βοήθεια της θεωρίας και τους έκανε δασκάλους των εργατών όλων των χωρών. Όπως ακριβώς στη Γαλλία, η έντονη αντίθεση μεταξύ της μεσαίας τάξης και της αριστοκρατίας είχε γεννήσει μια εκτενή βιβλιογραφία πάνω στην πολιτική θεωρία, έτσι και στη Γερμανία, η έντονη αντίθεση μεταξύ της εργατικής και της αστικής τάξης γέννησε μια εκτεταμένη βιβλιογραφία πάνω στην κοινωνική θεωρία, βασισμένη κυρίως στο επιστημονικό έργο του Μαρξ. Αυτή η πνευματική ανωτερότητα, σε συνδυασμό με τη γενναία μάχη εναντίον της καταπίεσης και του δεσποτισμού που έδιναν οι εργάτες μόνοι τους αντιμετωπίζοντας πανίσχυρους κυβερνήτες, προσέλκυσε όλα τα προοδευτικά και ιδεαλιστικά στοιχεία των άλλων τάξεων και συσπείρωσε γύρω από τους εργάτες όλους όσους ποθούσαν την ελευθερία και μισούσαν τον απάνθρωπο πρωσσικό μιλιταρισμό. Στη Γερμανία, ένα βαθύ χάσμα, τόσο κοινωνικό όσο και πνευματικό, χώριζε δύο κόσμους: τον κόσμο της αλαζονικής εξουσίας και του πλούτου, όπου η δουλικότητα εξυμνούσε την καταπίεση και τη βία και τον κόσμο του ιδεαλισμού και των αισθημάτων εξέγερσης, που ενσαρκωνόταν στην ταξική πάλη των εργατών για την απελευθέρωση της ανθρωπότητας.

Η διείσδυση ιδεαλιστικών, μικροαστικών και διανοουμενίστικων στοιχείων, έφερνε στην επιφάνεια ιδέες ειρηνικών μεταρρυθμίσεων αποδεκτών από το μικρό κεφάλαιο και ιδέες δημοκρατίας, όσο κι αν αυτές βρίσκονταν σε κατάφωρη αντίθεση με την πραγματικότητα των συνθηκών κυριαρχίας του μεγάλου κεφαλαίου. Και άλλες επίσης επιρροές έτειναν προς την ίδια κατεύθυνση. Η αυξημένη δύναμη των εργατών —που εκφράστηκε τελικά στο πολιτικό πεδίο με τη συγκέντρωση του 1/3 των συνολικών ψήφων το 1912, ενώ οικονομικά εκφράστηκε με τη γοργή μετατροπή των συνδικάτων σε γιγάντιες οργανώσεις— αφύπνισε την επιθυμία για άμεση πρόοδο μέσω κοινωνικών μεταρρυθμίσεων. Μολονότι το παραδοσιακό πρόγραμμα και η θεωρία μιλούσαν για την επανάσταση σαν στόχο κάθε δραστηριότητας, το πραγματικό αποτέλεσμα ήταν να εξασφαλιστεί για τους εργάτες μια θέση στον καπιταλισμό (ο οποίος αναγνωριζόταν στην πράξη αν και όχι επίσημα) και μάλιστα μόνο μετά από συνεχείς αγώνες. Έτσι, οι μεταρρυθμιστικές τάσεις απέκτησαν αυξανόμενη επιρροή στους εργάτες. Στις βαθύτερες ρίζες των μεταρρυθμιστικών διαθέσεων, βρισκόταν φυσικά η οικονομική ευημερία που στην εικοσαετία πριν από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο οδήγησε στην αλματώδη ανάπτυ-

ξη του γερμανικού καπιταλισμού. Όλα αυτά σήμαιναν την ισχυρή επίδραση των καπιταλιστικών και μικροαστικών ιδεών στους εργάτες.

Η πνευματική κυριαρχία της γερμανικής αστικής τάξης πάνω στις εργαζόμενες μάζες δεν οφειλόταν στα πολιτικά, αλλά στα οικονομικά της επιτεύγματα. Αφήνοντας την πολιτική και τη διακυβέρνηση σε άλλους, συγκεντρώνοντας όλη την προσοχή της στη βιομηχανία και το εμπόριο, η καπιταλιστική τάξη έδειξε τόση ικανότητα και ενεργητικότητα ώστε ώθησε τη γερμανική οικονομία με ασυναγώνιστο ρυθμό στο προσκήνιο της παγκόσμιας ανάπτυξης. Αυτό το σφρίγος ενέπνευσε σεβασμό στους εργάτες και τους παρέσυρε να έχουν το αίσθημα πως συμμετέχουν σ' ένα επιβλητικό φαινόμενο παγκόσμιας σημασίας. Ένιωθαν την τεράστια και ιλιγγιώδως αυξανόμενη ισχύ και ορμή του κεφαλαίου, που απέναντί της οι οργανώσεις τους φαίνονταν ανεπαρκείς, ενώ ακόμα και τα ιδανικά τους φαίνονταν να ξεθωριάζουν. Έτσι, μέσα στο υποσυνείδητό τους, παρασύρθηκαν ως ένα βαθμό από το αστικό ρεύμα του εθνικισμού, από την επιθυμία για εθνικό μεγαλείο και παγκόσμια κυριαρχία, που εκδηλώθηκε ορμητικά με τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Στις δυτικές χώρες, η πρόμη πολιτική επικράτηση της αστικής τάξης διατήρησε τους εργάτες σε πολιτική εξάρτηση και χρειάστηκαν οι οικονομικές δυνάμεις και κρίσεις για να τους αφυπνίσουν την ταξική συνείδηση και αγωνιστικότητα. Στη Γερμανία, η όψιμη κι επομένως πιο ολοκληρωμένη, οικονομική επικράτηση της αστικής τάξης έφερε τους εργάτες σε κατάσταση πνευματικής εξάρτησης και στην περίπτωση αυτή ήταν οι πολιτικές δυνάμεις που τους ώθησαν στον αγώνα και αφύπνισαν την ταξική τους συνείδηση. Αντιμετωπίζοντας μια αστική τάξη πλήρως εθισμένη στον δεσποτισμό και τη βία, οι Γερμανοί εργάτες θα υποχρεωθούν να κατακτήσουν την ελευθερία τους μέσα από τον δύσκολο δρόμο των πολιτικών κρίσεων και καταστροφών.

4. Ο εθνικισμός

Ο εθνικισμός είναι το θεμελιώδες πιστεύω της αστικής τάξης. Γι' αυτή την τάξη, πάνω από την ατομικότητα του επιμέρους ανθρώπου βρίσκεται η κοινότητα που ονομάζεται με μικρές αποχρώσεις σημασίας, έθνος, λαός, πατρίδα ή κράτος.

Το έθνος και το εθνικό αίσθημα εμφανίστηκαν και αναπτύχθηκαν μαζί με την αστική τάξη. Η αρχέγονη αγροτική ζωή γνώριζε μόνο την κοινότητα του χωριού και, με ευρύτερη έννοια, της φυλής ή της περιοχής ή του καντονιού. Για την ανερχόμενη τάξη των δημοτών, η κοινότητά τους ήταν η πόλη. Και στις δύο περιπτώσεις, τα κοινά συμφέροντα δεν επεκτείνονταν πέρα απ' αυτά τα περιορισμένα πεδία. Οι ομιλούμενες γλώσσες κάλυπταν μεγαλύτερες περιφέρειες· η κοινή γλώσσα των μι-

κρών περιοχών διευκόλυνε τη σύνδεσή τους υπό την κυριαρχία ενός ηγεμόνα. Συνήθως όμως η κυριαρχία αυτή επεκτεινόταν, με την κατάκτηση και την κληρονομιά, σε χώρες με τελείως διαφορετική γλώσσα. Αλλά για τους αγρότες, ελάχιστη σημασία είχε ποιος ηγεμόνας κυβερνούσε κάπου μακριά και ποιόν άλλο λαό είχε υπό την εξουσία του.

Η κατάσταση αυτή άλλαξε με την άνοδο του εμπορικού και ακόμα περισσότερο, του βιομηχανικού κεφαλαίου. Ο έμπορος, που η δραστηριότητά του κάλυπτε αχανείς χώρες και απέραντες θάλασσες, χρειαζόταν μια ισχυρή εξουσία που να τον προστατεύει, να μάχεται τους ανταγωνιστές του και να υποτάσσει τις καθυστερημένες φυλές. Οπου δεν υπήρχε αυτή η εξουσία, οι ίδιοι οι έμποροι δημιούργησαν ομοσπονδίες πόλεων. Ο βιομήχανος χρειαζόταν ασφάλεια στους δρόμους, νομοθετική ενότητα και την προστασία μιας εξουσίας ισχυρότερης από την πόλη. Εκεί όπου η νησιωτική απομόνωση, όπως στην Αγγλία, ή οι κατακτήσεις των ηγεμόνων, όπως στη Γαλλία, είχαν οδηγήσει στη δημιουργία μεγάλων βασιλείων, το μόνο που χρειαζόταν ήταν να εδραιωθούν και να ενισχυθούν από τα μέσα. Στις άλλες περιπτώσεις, όπως στην Ιταλία και τη Γερμανία, χρειαζόταν να συγκροτηθούν ισχυρά κράτη στη σύγχρονη εποχή μέσω πολέμων και επαναστάσεων, μέσω της δύναμης των εθνικιστικών αισθημάτων της αστικής τάξης.

Αυτό δεν σημαίνει ότι το κράτος και το έθνος είναι ταυτόσημα. Το κράτος είναι μια δομή εξουσίας, εφοδιασμένη με υλικά μέσα καταναγκασμού και καταστολής, ενώ το έθνος είναι μια κοινότητα που την ενώνουν εσωτερικές δυνάμεις. Επομένως, το κράτος έχει τη μεγαλύτερη εσωτερική σταθερότητα όταν συμπίπτει με το έθνος. Αλλά τα κράτη, για να αυξήσουν την ισχύ τους, προσπαθούν να συμπεριλάβουν όσο το δυνατόν περισσότερες περιοχές και λαούς, έστω κι αν ανήκουν σε άλλα έθνη που έχουν αναμιχθεί μεταξύ τους με τις παλιές μεταναστεύσεις. Έτσι, η Δανία περιλάμβανε παλαιότερα Γερμανούς και η Γερμανία στη συνέχεια, Δανούς και Πολωνούς, η Ουγγαρία Ρουμάνους, Σλάβους και Γερμανούς και η Ρουμανία αργότερα, Ούγγρους και Γερμανούς. Η αυστριακή μοναρχία περιλάμβανε επτά διαφορετικές εθνότητες, που ποτέ στον παρελθόν δεν είχαν αναπτυχθεί μαζί. Στις περιπτώσεις αυτές, η ανάπτυξη του εθνικού αισθήματος, που συνοδεύει την άνοδο της σύγχρονης αστικής τάξης, επενεργεί σαν καταστρεπτική δύναμη. Στις περιπτώσεις θαλάσσιων λιμανιών με ενδοχώρα διαφορετικής φυλής και γλώσσας (όπως το Φιούμε και το Δάντσιχ), τα οικονομικά συμφέροντα που ζητούν την πολιτική ενότητα προσκρούουν στις εθνικές έχθρες¹.

1. Το Φιούμε (τη σημερινή Ριέκα της Κροατίας) το διεκδικούσε η Ιταλία και το Δάντσιχ (το σημερινό Γκτάνσκ της Πολωνίας) η Γερμανία. Είναι γνωστός ο ρόλος που έπαιξε το Δάντσιχ στην έκρηξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. (Σημ. της γαλλ. έκδ.)

Η κοινή γλώσσα, σαν εργαλείο κατανόησης, είναι η ισχυρότερη δύναμη για τη σύνδεση ενός λαού σ' ένα κράτος και ένα έθνος. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι τα έθνη είναι απλώς κοινότητες γλώσσας. Οι Ελβετοί μιλάνε στην πλειοψηφία τους γερμανικά κι όμως αποτελούν ένα ξεχωριστό έθνος, διαφορετικό από τους Γερμανούς. Το αγγλικό και το αμερικανικό έθνος μιλάνε την ίδια γλώσσα. Για να ξαναγυρίσουμε στους Ελβετούς, ας σημειωθεί ότι επί πέντε ήδη αιώνες ακολούθησαν δικό τους δρόμο, διαφορετικό από τον δρόμο των άλλων γερμανόφωνων λαών. Ζούσαν με ιδιόμορφους δικούς τους θεσμούς, κυβερνώντας τον εαυτό τους σαν ελεύθεροι χωρικοί στα πλαίσια μιας πρωτόγονης δημοκρατίας, ενώ οι Γερμανοί καταπιέζονταν υπό τον ζυγό μιας εκατοντάδας τυραννίσκων. Οι Ελβετοί βίωσαν όλοι τα ίδια ιστορικά συμβάντα, που διέπλασαν τον νου τους με τον ίδιο τρόπο· στα πλαίσια μιας συνεχούς υλικής και πνευματικής επικοινωνίας, αναπτύχθηκαν από κοινού, διαμορφώνοντας παρόμοια νοοτροπία και ιδέες, που διέφεραν απ' ό,τι υπήρχε στην άλλη πλευρά των συνόρων. Εκείνο που συνδέει και χωρίζει την ανθρωπότητα σε έθνη δεν είναι μόνο τα παθητικά γνωρίσματα που αποκτώνται μ' αυτό τον τρόπο, αλλά πολύ περισσότερο, η ενεργός θέληση, το αμοιβαίο αίσθημα της κοινής υπαγωγής σε μια βιοτική κοινότητα. Το ίδιο ισχύει για τους Άγγλους και τους Αμερικανούς: η ξεχωριστή τους ιστορία σε διαφορετικές ηπείρους, όπου ο καθένας ακολούθησε τα δικά του πεπρωμένα και συχνά βρέθηκαν αντιμέτωποι εξαιτίας της σφοδρής αντίθεσης των καπιταλιστικών συμφερόντων, τους έκανε διαφορετικά έθνη. Και μέσα στο κάθε έθνος, η κοινότητα των πεπρωμένων, η υπαγωγή στις ίδιες ιστορικές επιδράσεις, άφησε ένα κοινό σημάδι σε όλους. Ο κοινός αγώνας για κοινά συμφέροντα, για την κοινή ελευθερία, σφυρηλάτησε μια σταθερή ενότητα. Συγκρότησε μια κοινότητα ιδεών που ενσαρκώθηκε και ενισχύθηκε από τη λογοτεχνία, την τέχνη και τον ημερήσιο τύπο, αποτελώντας την εθνική πνευματική κληρονομιά που είναι κι αυτή σημαντικός παράγοντας στην ανάπτυξη της αίσθησης της εθνικότητας. Ακόμα και η αμείλικτη πάλη των τάξεων διεξάγεται πάνω σ' αυτό το κοινό έδαφος των κοινών βιωμάτων, διαμέσου των διακυμάνσεων του αμοιβαίου αγώνα που θέτει άμεσα αντιμέτωπους τους αντιπάλους.

Το έθνος δεν είναι λοιπόν κοινότητα προσδιορισμένη από το κράτος, ούτε κοινότητα γλώσσας, αλλά κοινότητα τύχης (πεπρωμένων που διαμορφώνονται από την κοινή κοινωνικοοικονομική πρακτική). Φυσικά, αυτοί οι διαφορετικοί τύποι κοινότητας έχουν ισχυρούς δεσμούς αλληλεξάρτησης. Η γλώσσα είναι ένας ισχυρός παράγοντας διαμόρφωσης έθνους. Η εθνικότητα είναι η ισχυρότερη δύναμη διαμόρφωσης κράτους. Και αντιστρόφως, η πολιτική δύναμη του κράτους επενεργεί αποφασιστικά στη συγκρότηση και διάλυση των εθνών, ενώνοντας ή χωρίζοντας τους λαούς, εγκαθιδρύοντας ή καταστρέφοντας την κοινότητα πεπρωμένων (το αίσθημα της κοινής τύχης). Στη διάρκεια του μεσαίωνα, η Βόρεια

και η Νότια Γαλλία, που διέφεραν στη γλώσσα όσο η Γαλλία από την Ισπανία, συνενώθηκαν μέσω της κατάκτησης· στη διάρκεια της ανόδου της αστικής τάξης, αποτέλεσαν μια ενιαία χώρα και στη συνέχεια, έζησαν από κοινού τις κατοπινές επαναστάσεις. Ταυτόχρονα με τους Ελβετούς ορεσίβιους, διαχωρίστηκαν πολιτικά από το μεγάλο γερμανικό σόμα και οι Κάτω Χώρες που βρέχονταν από τον ωκεανό. Μια δωδεκάδα πλούσιων εμπορικών πόλεων, που προστατεύονταν από την πλευρά της ξηράς με μια αλυσίδα συμμαχικών επαρχιών, σχημάτισαν ένα ανεξάρτητο κράτος, μετατρέποντας την ολλανδική διάλεκτο σε αυτοτελή γλώσσα με δική της λογοτεχνία και πνευματική παράδοση και, μέσω της ιδιαίτερης ιστορίας τους, αποτέλεσαν ένα ξέχωρο έθνος. Οι Φλαμανδοί, παρ' όλο που μιλάνε την ίδια γλώσσα με τους Ολλανδούς, δεν μπορούν να θεωρηθούν πως ανήκουν στο ίδιο έθνος γιατί η ιστορία τους ήταν τελείως ξέχωρη και διαφορετική, ενώ από την άλλη πλευρά, η πολιτική τους ενότητα με τους Βαλλόνους εμποδίζεται από τη διαφορά της γλώσσας. Μια σειρά πολιτικών μέτρων, υπαγορευμένων από οικονομικά συμφέροντα, συγχώνευσαν σιγά-σιγά τους Σκώτους και τους Άγγλους σε ένα έθνος, ενώ ανάλογα μέτρα οδήγησαν τους Ιρλανδούς να συνειδητοποιήσουν πως αποτελούν ξέχωρο και εχθρικό προς τους Άγγλους έθνος.

Κατά συνέπεια, το έθνος είναι προϊόν της ιστορίας. Όλα τα γεγονότα του παρελθόντος, που έχουν βιωθεί από κοινού και καθορίζουν τη νοοτροπία, τα αισθήματα και τον πνευματικό πολιτισμό, εδραιώνονται με τη μορφή της εθνικότητας. Η εθνικότητα είναι συμπυκνωμένη ιστορία, προϊόν του παρελθόντος που διαιώνίζεται σαν ζωντανή δύναμη.

Ο εθνικός χαρακτήρας και ακόμα περισσότερο, το εθνικό αίσθημα, που όπως είδαμε αναπτύσσονται αυθόρμητα στο έδαφος της κοινωνίας, αποτελούν την εσώτερη δύναμη των εθνικών κρατών. Είναι απαραίτητα στην αστική τάξη, εκθειάζονται σαν πατριωτισμός και προωθούνται με ειδικά μέτρα. Οι διαφορές στο εσωτερικό των συνόρων εξαλείφονται όσο το δυνατόν περισσότερο, οι διαφορές με τον έξω κόσμο τονίζονται και εντείνονται. Μια κοινή γλώσσα, που είναι αναγκαία για την επικοινωνία, διδάσκεται σ' όλη την επικράτεια εκτοπίζοντας τις παλιές διαλέκτους ή ακόμα και τις γλώσσες των μειονοτήτων -όπως τη γαελική στην Ουαλλία και την προβηγκιανή στη Νότια Γαλλία- που επιβιώνουν μόνο σαν αξιοπερίεργα ή σε απομονωμένα χωριά. Και μια τεράστια φιλολογία σ' αυτή την κοινή γλώσσα χρησιμοποιείται, από τα πρώτα παιδικά χρόνια, για να εντυπώσει ταυτόσημες ιδέες και ταυτόσημα αισθήματα σ' ολόκληρο τον πληθυσμό. Μια καλομελετημένη προπαγάνδα εργάζεται για να εντείνει τα αισθήματα αμοιβαίας σύνδεσης και να κάνει συνειδητότερο τον ανταγωνισμό με οτιδήποτε ξένο. Η θεωρία της ταξικής πάλης, που χαράζει μια διαχωριστική γραμμή στην εθνική κοινότητα, καταγγέλλεται σαν κίνδυνος ή ακόμα δώκεται σαν έγκλημα εναντίον της εθνικής ενότητας. Εκείνο που, σαν αυθόρμητο ζωντανό προϊόν της κοινωνίας, αναπτύσσε-

ται και μεταβάλλεται μαζί με την ίδια την κοινωνία, ο εθνικισμός το αναγορεύει σε προαιώνιο φυσικό δεδομένο και καθήκον του ανθρώπου.

Η εθνικότητα είναι λοιπόν συμπυκνωμένη ιστορία - αλλά η ιστορία συνεχίζεται, προσθέτοντας ακατάπαυστα στις παλιές της εναποθέσεις. Οι νέες οικονομικές εξελίξεις, η ανάπτυξη του κεφαλαίου, οι πόλεμοι και οι κατακτήσεις παράγουν νέα συμφέροντα, μεταβάλλουν τα σύνορα, αφυπνίζουν νέες ροπές της θέλησης και των αισθημάτων, συνενώνουν ή διαχωρίζουν τους λαούς, διασπούν τις παλιές κοινότητες και δημιουργούν νέες. Έτσι, η εθνικότητα, μαζί με τις βαθύτερες γενεσιουργές της δυνάμεις, γνωρίζει διακυμάνσεις σε έκταση και περιεχόμενο και εμφανίζει ποικίλες όψεις.

Όπως ακριβώς το μικρεμπόριο επιβιώνει μέσα στο σύστημα του μεγάλου κεφαλαίου, έτσι και διάφοροι επαρχιωτισμοί, κατάλοιπα παλιών εθίμων και ιδεών, επιβιώνουν και μάλιστα, μερικές φορές επεκτείνονται διαμέσου των κρατικών συνόρων. Στην εποχή της ανόδου του καπιταλισμού, με το ελεύθερο εμπόριό του που έφτανε σ' όλο τον κόσμο, κέρδισαν έδαφος στην αστική τάξη τα αισθήματα του κοσμοπολιτισμού, της διεθνούς αδελφοσύνης όλης της ανθρωπότητας. Αργότερα, όταν ο ανταγωνισμός οξύνθηκε και ο συνακόλουθος αγώνας για την παγκόσμια κυριαρχία ενίσχυσε τον εθνικισμό, αυτά χλευάστηκαν και απωθήθηκαν σαν παιδιάστικες ψευδαισθήσεις. Στα μέρη του κόσμου όπου ο καπιταλισμός μόλις τώρα αποκτά βάσεις, όπου αρχίζει να υκονομεύει την πρωτόγονη οικονομία και να ανατρέπει τους φθαρμένους δεσποτισμούς, βλέπουμε έθνη υπό διαμόρφωση. Δίπλα στους διψασμένους για κέρδη επιχειρηματίες, στους τυχοδιώκτες κομπιναδόρους, στους πράκτορες του ξένου κεφαλαίου και στους άπληστους πολιτικούς, που συνιστούν τις απαρχές μιας αστικής τάξης, εκείνοι που κυρίως προβάλλουν σαν εκφραστές του εθνικισμού είναι οι διανοούμενοι οι διαπαιδαγωγημένοι με τις ευρωπαϊκές επιστήμες και ιδέες. Στα Βαλκάνια, τα περιστασιακά αποτελέσματα του πολέμου ήταν εκείνα που συχνά έκριναν αν ορισμένες γειτονικές κοιλάδες με συγγενικές διαλέκτους θα ενσωματώνονταν στο σερβικό ή στο βουλγαρικό έθνος. Στην Κίνα, η τάξη των εμπόρων και των γαιοκτημόνων, που ήδη ήταν πνευματικά ενωμένοι από μια παλιά πολιτιστική κληρονομιά, συνεπικουρούμενη από μια δυτικοτραφή τάξη διανοουμένων, εξελίσσεται βαθμιαία σε σύγχρονη αστική τάξη που εμφορείται από ένα αυξανόμενο πνεύμα εθνικισμού. Στην Ινδία, η εξέλιξη αυτή, μολονότι έχει ρίζες στην ντόπια καπιταλιστική βιομηχανία, παρακωλύεται δραστικά από την αναχρονιστική ανομοιομορφία των περιοχών. Σ' όλες τις αποικίες όπου δεν υπάρχει ακόμα αστική τάξη, ο εθνικισμός, που προπαγανδίζεται από μικρές ομάδες διανοουμένων, είναι η πρώτη θεωρητική μορφή εξέγερσης εναντίον της ξένης εκμετάλλευσης. Από την άλλη πλευρά, όταν σε ομάδες ενός μόνο εκατομμυρίου που μιλάνε μια ξέχωρη διάλεκτο εμφανίζεται ο εθνικισμός, σαν επιθυμία ή απλώς ιδιοτροπία δια-

νοουμένων, μπορεί να λειτουργήσει σαν διαλυτική δύναμη για τη συνοχή μεγαλύτερων ενοτήτων.

Στις χώρες του σύγχρονου καπιταλισμού, ο εθνικισμός πήρε διαδοχικά διάφορες μορφές, που ανταποκρίνονταν στην ανάπτυξη της αστικής τάξης. Όταν η αστική τάξη, στην πρώτη φάση της ανόδου της, γίνεται κύριος της πόλης ή του βασιλείου, αγωνίζεται για την ελευθερία. Οχι μόνο συντρίβει την εξουσία των ευγενών, την εξουσία της γαιοκτησίας στην περιοχή της, αλλά υποχρεώνεται να αντιμετωπίσει και ξένες δυνάμεις που καταπνίγουν ή απειλούν την ελευθερία της. Ο μετασχηματισμός της αστικής τάξης σε άρχουσα τάξη συνδέεται με τον πόλεμο εναντίον ξένων φεουδαρχικών ή απολυταρχικών δυνάμεων, ή ακόμα εναντίον των προηγούμενων κυρίαρχων καπιταλιστικών δυνάμεων. Οι πόλεμοι αυτοί είναι απελευθερωτικοί, ένα είδος επανάστασης. Όλος ο ενθουσιασμός και η αφοσίωση που γεννιούνται από την εγκαθίδρυση ενός ανώτερου συστήματος παραγωγής, εκδηλώνονται σαν εθνικό πάθος και εξυψώνουν τον εθνικισμό στο επίπεδο ενός άδολου ιδεαλισμού. Αυτό συνέβη με την Ολλανδία, όταν αποτίναξε τον ζυγό του Ισπανού βασιλιά τον 16ο αιώνα, με την Αγγλία, όταν αγωνιζόταν τον ίδιο καιρό εναντίον της παγκόσμιας κυριαρχίας της Ισπανίας, με την Αμερική, το 1776 εναντίον της Αγγλίας, με τους Γάλλους στη Μεγάλη Επανάσταση, εναντίον της Ευρώπης, που είχε επικεφαλής την Αγγλία, με τους Ιταλούς, τον 19ο αιώνα εναντίον της Αυστρίας, ενώ ακόμα και ο πόλεμος της Γερμανίας εναντίον της Γαλλίας το 1870, είχε ως ένα βαθμό κάποια ανάλογα γνωρίσματα. Αυτοί οι πόλεμοι απελευθέρωσης και ενοποίησης, που εγκαθίδρυσαν την ανεξαρτησία και την εξουσία της αστικής τάξης, εξυμνήθηκαν μετέπειτα απ' αυτήν σαν μεγαλειώδη αποκορυφώματα της εθνικής ιστορίας.

Αλλά στη συνέχεια, η εικόνα βαθμιαία μεταβάλλεται. Ο καπιταλισμός είναι εκμετάλλευση, εξουσίαση μιας εκμεταλλεζόμενης τάξης από μια άρχουσα τάξη. Η αστική τάξη, όταν ελευθερώνεται από την κυριαρχία της γαιοκτησίας, εγκαθιδρύει μια νέα καταπίεση. Αποτινάζοντας τον ζυγό της ξένης καταπίεσης, σύντομα αρχίζει να θέτει υπό τον δικό της ζυγό ασθενέστερους λαούς, γειτονικούς ή μακρινών αποικιών, ιδιαίτερα με την ανάπτυξη του μεγάλου κεφαλαίου και πάντοτε χρησιμοποιώντας τα ίδια συνθήματα του εθνικισμού. Αλλά τώρα ο εθνικισμός έχει άλλο χρώμα. Το πιστεύω του δεν είναι η ελευθερία, αλλά το μεγαλείο του έθνους. Επικαλείται τα αισθήματα αλαζονείας και τα ένστικτα ισχύος όλων των άλλων τάξεων, που πρέπει να υπηρετήσουν την αστική σαν βοηθοί και τσιράκια της, σαν φερέφονά της, σαν στρατιωτικοί και πολιτικοί αξιωματούχοι της και που συμμετέχουν κι αυτές στην ισχύ της. Τώρα ο λαός της χώρας αναγορεύεται σε εκλεκτό λαό, ανώτερης δύναμης και αρετής, σε «Grande Nation» («μεγάλο έθνος»), «Herrenvolk» («ηγετικό λαό»), «The finest race among mankind» («ανώτερη φυλή της ανθρωπότητας»), σε λαό που είναι προορισμένος να οδηγήσει ή να εξουσιάσει τα άλλα έθνη. Στο μέτρο που οξύνεται η διαμάχη για την παγκόσμια κυριαρ-

χία, ο αγώνας για την παγκόσμια υπεροχή μεταξύ των καπιταλιστικών τάξεων, ο εθνικισμός γίνεται πυρετώδες πάθος που συχνά παρασύρει ολόκληρο τον πληθυσμό σ' ένα κοινό αγώνα επιβίωσης.

Ο εθνικισμός δεν είναι απλώς μία τεχνητή θεωρία που επιβάλλεται από τους κατόχους της εξουσίας στις μάζες. Όπως και κάθε σύστημα σκέψεων και αισθημάτων, πηγάζει από τα έγκυρα της κοινωνίας και προκύπτει από τις οικονομικές πραγματικότητες και αναγκαιότητες. Για την αστική τάξη, το έθνος είναι η κοινότητα με την οποία συνδέεται η ευτυχία της και η δυστυχία της· έτσι όλα τα παλιά αισθήματα κοινότητας τίθενται στην υπηρεσία του και εξελίσσονται σε ισχυρές δυνάμεις ιδεαλισμού. Περισσότερο από τους ενηλίκους, οι νέοι, που δεν έχουν ακόμα διαποτιστεί από το πνεύμα της εγωιστικής επιδίωξης του κέρδους, μπορούν να ανταποκριθούν με ενθουσιασμό στις εκκλήσεις της κοινότητας. Για τις εργαζόμενες μάζες, όσο δεν έχουν καμιά δυνατότητα και σκέψη να αγωνιστούν για τον εαυτό τους εναντίον της αστικής τάξης, δεν υπάρχει άλλος δρόμος παρά να ακολουθήσουν αυτή την τάξη. Οντας πνευματικά υποταγμένες στην τάξη των αφεντών, υποχρεώνονται να αποδεχθούν, με περισσότερη ή λιγότερη προθυμία, τις ιδέες της και τους στόχους της. Όλες αυτές οι επιρροές επενεργούν σαν πνευματικές δυνάμεις στον χώρο του ενστικτώδους αυθορμητισμού.

Αλλά, εκτός απ' αυτά, υπάρχουν και οι εσκεμμένες προσπάθειες της αστικής τάξης να ενδυναμώσει τα αυθόρμητα αισθήματα με τεχνητά μέσα. Όλη η εκπαίδευση στα σχολεία και η προπαγάνδα στα βιβλία και στις εφημερίδες αποβλέπουν στην υπόθαλψη και ενίσχυση του εθνικιστικού πνεύματος, όχι βέβαια δείχνοντας τη σύνδεσή του με το κέρδος του κεφαλαίου: μια ξεκάθαρη συνείδηση αυτής της σύνδεσης, όπως συμβαίνει και με όλες τις ιδεολογίες των εκμεταλλευτριών τάξεων, δεν υπάρχει και πρέπει να αποκρύπτεται μεθοδικά από τις εκμεταλλευόμενες μάζες. Συνεπώς, πρέπει να αναζητηθούν άλλα θεμέλια, να βρεθούν επιχειρήματα που είναι συνήθως απατηλά και αντλούνται στο μεγαλύτερο μέρος τους από τις υπάρχουσες παραδόσεις τις βασισμένες σε κοινωνικές συνθήκες του παρελθόντος. Η αγάπη για τη γενέτειρα όπου βρισκόταν το λίκνο μας, η θύμηση του κόσμου των νεανικών μας χρόνων, του χωριού, της συνοικίας, των μικρών κοινοτήτων αγροτικής ή χειροτεχνικής ζωής, όλα αυτά χρησιμοποιούνται για να επιτύχουν την προσήλωσή μας στην εθνικιστική κρατική εξουσία όταν πολεμάει με ξένες δυνάμεις για το κέρδος του κεφαλαίου. Η ιστορία χρωματίζεται και ανασκευάζεται ώστε να μετατρέψει την αυστηρή αντικειμενική αλήθεια για το παρελθόν σε απαστράπτουσα μονόπλευρη εικόνα της εθνικής ζωής, η οποία θα μπορεί να αφυπνίσει ισχυρά αισθήματα κοινότητας, ενθουσιασμού, υπερηφάνειας και θαυμασμού στους νέους, να φλογίσει τις καρδιές τους, να αλώσει το πνεύμα τους, να υποδαυλίσει μια άμιλλα κι επομένως να εδραιώσει την εσωτερική δύναμη της εθνικής κοινότητας.

Για να δοθεί ακόμα μεγαλύτερη συνοχή στην εθνική ιδεολογία, μερικές φορές τη θεμελιώνουν πάνω σε μια υλική βάση, στη συγγένεια αίματος και τη φυλή. Οι ανθρώπινες φυλές σχηματίστηκαν στις πολυάριθμες χιλιετηρίδες των προϊστορικών καιρών. Τις βρίσκουμε στην αυγή της ιστορίας και μετέπειτα, στις βαρβαρικές χώρες και ηπείρους, σαν ομάδες με όμοια γνωρίσματα. Διαμορφώθηκαν από τις μεταναστεύσεις, τις κατακτήσεις, τους αφανισμούς και τις επιμιξίες πρωτόγονων ομάδων, όταν, σε πιο ήπιους καιρούς ή σε απομονωμένες περιοχές, η ανάμιξη παγιώθηκε σε ιδιαίτερους τύπους. Ο αγώνας για ζωτικό χώρο και την κατοχή των βιοτικών πόρων εξακολούθησε και στην κατοπινή, πολιτισμένη ιστορία, αλλά τώρα πια, με την ανάπτυξη νέων μορφών παραγωγής, με τη μορφή του αγώνα κρατών και εθνών. Μολονότι τόσο οι αρχικές φυλές όσο και τα μεταγενέστερα έθνη είναι κοινότητες τύχης (πεπρωμένων) και υποδηλώνονται με την ίδια ονομασία του «λαού», υπάρχει ριζική διαφορά μεταξύ τους. Οι φυλές είναι ομάδες που συνδέονται με δεσμούς αίματος, την ομαιμοσύνη, ενώ τα έθνη, που σχηματίστηκαν στην εποχή της εμπορευματικής παραγωγής, είναι ομάδες που συνδέονται με τους πνευματικούς δεσμούς της κοινής συνείδησης, των κοινών ιδεών, των κοινών βιωμάτων και της κοινής πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η γραπτή ιστορία των μεγάλων μεταναστεύσεων των πιο πρόσφατων καιρών, πιστοποιεί ότι όλοι σχεδόν οι σύγχρονοι λαοί, όλα τα έθνη, σχηματίστηκαν με την εντατική επιμικία διάφορων φυλών. Και αυτή η διαδικασία επιμικίας, συνεχίζεται, αν και με ηπιότερες μορφές, στις σύγχρονες βιομηχανικές συνθήκες. Πολυάριθμα άτομα μεταναστεύουν από τις φτωχές αγροτικές περιφέρειες στις ξένες βιομηχανικές πόλεις ή περιοχές, όπως οι Ιρλανδοί στις αγγλικές πόλεις, οι Τσέχοι στη Βιέννη, οι Πολωνοί στη Ρηνανία και οι Ευρωπαίοι στην Αμερική. Τις περισσότερες φορές, υιοθετούν τη γλώσσα, τις συνήθειες και τις ιδέες του νέου τους περιγύρου κι έτσι διαλύονται και αφομοιώνονται μέσα στην εθνική του κοινότητα. Μόνον όταν η μετανάστευση περιλαμβάνει μεγαλύτερες μάζες με ισχυρούς αμοιβαίους δεσμούς και ιδίως όταν αυτές ήδη έχουν συνείδηση ενός φλογερού εθνικού αγώνα, η αφομοίωση παύει.

Όταν ένα σύγχρονο έθνος διακηρύσσεται πως αποτελεί γνήσιο απόγονο μιας αρχέγονης φυλής, πού μπορεί να στηριχτεί αυτός ο ισχυρισμός; Η μαρτυρία της ιστορίας, που είναι συνήθως αβέβαιη, υποδεικνύει μεγάλη επιμικία. Ούτε η κοινότητα της γλώσσας είναι καθοριστική. Είναι αλήθεια ότι οι αγροτικές κοινότητες μένουν επίμονα προσκολλημένες στη γλώσσα τους όσο η ζωή τους και η εργασία τους δεν επηρεάζονται από άλλες επικρατούσες γλώσσες. Αλλά είναι επίσης πασίγνωστο πόσο συχνά, στα πλαίσια της επιμικίας των λαών, η γλώσσα των νικητών υιοθετείται από τους ηττημένους ή η γλώσσα των πιο πολιτισμένων αυτοχθόνων από τους λιγότερο πολιτισμένους εισβολείς. Η κοινότητα γλώσσας αποτελεί στη συνέχεια μια ισχυρή δύναμη στη διαμόρφωση των εθνών, αλλά δεν μπορεί να επιβεβαιώσει την κοινή καταγωγή. Εξάλλου,

υπάρχουν σημαντικές διαφορές στο χρώμα, στην τριχοφυΐα, στη σωματική διάπλαση και στη μορφή του κρανίου, οι οποίες είναι έκδηλες και μεγάλες ανάμεσα στις κύριες ομάδες των Ευρωπαϊκών, των Μογγολοειδών και των Νεγροειδών. Είναι όμως μικρές στις επιμέρους ομάδες. Και σ' όλους τους σύγχρονους λαούς τα σωματικά αυτά χαρακτηριστικά εμφανίζουν μια ποικιλομορφία που προκαλεί τη μεγαλύτερη αμηχανία. Οι εθνολόγοι, ιδιαίτερα στη Γερμανία, κάνουν λόγο για μια «Βόρεια» φυλή, δολιχοκέφαλη (με επιμήκες κρανίο), ξανθή και με γαλανά μάτια, της οποίας απόγονοι και εκπρόσωποι ήταν οι τευτονικοί λαοί, σε αντίθεση με την πιο σκουρόχρωμη «Αλπική» φυλή, που είναι βραχυκέφαλη (με στρογγυλό κρανίο) και ζεί στην Κεντρική Ευρώπη. Αλλά η σύγχρονη Ευρώπη δείχνει πως η δολιχοκεφαλία επικρατεί μόνο στη Νορβηγία, στη Βορειοδυτική Γερμανία, στην Ολλανδία και στην Αγγλία, ενώ στο μεγαλύτερο μέρος της Γερμανίας, επικρατεί η βραχυκεφαλία και μάλιστα σε αυξανόμενο βαθμό στη διάρκεια των τελευταίων αιώνων. Ο Αμερικανός εθνολόγος Ντίξον επισήμανε ότι οι κάτοικοι της τότε αυστριακής μοναρχίας αποτελούσαν μια σχεδόν ομοιογενή φυλή όσον αφορά τα σωματικά χαρακτηριστικά και το σχήμα του κρανίου, ενώ διαιρούνταν σε κάπου επτά σφοδρώς αντιμαχόμενα έθνη, που μιλούσαν ισάριθμες διαφορετικές γλώσσες και είχαν συγκεντρωθεί μετά από ποικίλες περιπλανήσεις και περιπέτειες. Από την άλλη πλευρά, οι Γάλλοι, που εμφανίζουν σωματικά ένα μείγμα από τα πιο διαφορετικά φυλετικά χαρακτηριστικά, νιώθουν και ενεργούν σαν ένα ομοιογενές και ενιαίο έθνος.

Η φυλετική κοινότητα σαν θεμέλιο της εθνικότητας είναι μια τελείως φανταστική θεωρία, που επινοήθηκε και προπαγανδίστηκε για πολιτικούς σκοπούς. Η ισχύς του γερμανικού εθνικισμού δεν έχει τις ρίζες της στο αίμα των αρχαίων Τευτόνων αλλά στις ανάγκες του σύγχρονου καπιταλισμού. Οι γερές, πραγματικές ρίζες του εθνικισμού βρίσκονται στην οικονομία, στον τρόπο παραγωγής, γι' αυτό και διαφέρουν για κάθε κοινωνική τάξη.

Ο εθνικισμός ποτέ δεν είχε μεγάλη επιρροή στην εργατική τάξη. Στις τάξεις των μικροαστών και των αγροτών, από τις οποίες προήλθε η εργατική τάξη, το εθνικό αίσθημα δεν έπαιξε σπουδαίο ρόλο. Και η δική τους εκμετάλλευση από το κεφάλαιο προσανατόλισε τις ιδέες των εργατών προς άλλες κατευθύνσεις: όχι προς την κοινότητα με την αστική τάξη, αλλά προς τον αγώνα εναντίον της. Αντιλαμβάνονταν ότι ο εθνικισμός είναι η ιδεολογία των εκμεταλλευτών τους και πολλές φορές μια μορφή υποκρισίας, όταν οι πιο άπληστοι καπιταλιστές χρησιμοποιούσαν τις πατριωτικές ρητορείες για να γεμίσουν την τσέπη τους. Όταν η ανεργία υποχρέωνε τους εργάτες να περιπλανηθούν, έβρισκαν στις άλλες χώρες άλλους εργάτες, συντρόφους τους, που υφίσταντο την ίδια εκμετάλλευση. Έμπρακτα, με τον αγώνα τους και στη συνέχεια θεωρητικά, μέσα στη συνείδησή τους, χάραξαν μια διαχωριστική γραμμή στο έθνος. Μια

άλλη κοινότητα πεπρωμένων, η ταξική κοινότητα που επεκτεινόταν σ' όλες τις χώρες, καθόριζε τα αισθήματα και τις σκέψεις τους. Η διαχωριστική γραμμή των τάξεων διαπερνά τη διαχωριστική γραμμή των εθνών. Σύμφωνα με την εθνικιστική προπαγάνδα της αστικής τάξης, οι εργάτες έρχονταν σε αντίθεση με την πραγματικότητα της ζωής τους, διακηρύσσοντας πως δεν έχουν πατρίδα. Όμως η σοσιαλιστική προπαγάνδα, που εναντιωνόταν ριζικά στον καπιταλισμό, διακήρυξε τον διεθνισμό σαν βασική αρχή της εργατικής τάξης.

Ωστόσο, κάτω από τις συνειδητές σκέψεις και τις αναγνωρισμένες θεωρίες, εξακολουθούσε να υπάρχει στους εργάτες, στο υποσυνείδητό τους, κάποιο εθνικό αίσθημα που εκδηλώθηκε με την έκρηξη του παγκόσμιου πολέμου. Στην πράξη, υποχρεώθηκαν να συγκατατεθούν στην κυριαρχία της αστικής τάξης και να γίνουν υφιστάμενοί της· στην πράξη, ο αγώνας τους δεν κατόρθωσε να κάνει τίποτα περισσότερο παρά να υπερασπίσει τη θέση τους στα πλαίσια του καπιταλισμού. Κατά συνέπεια, ούτε ιδεολογικά μπορούσαν να επιτύχουν πλήρη ανεξαρτησία. Όταν οι εργάτες ακολουθούν πολιτικά και κοινωνικά την αστική τάξη, διατηρούν μια μικροαστική νοοτροπία. Στην Αγγλία, συμμετείχαν στα κέρδη που το παγκόσμιο εμπόριο, το βιομηχανικό μονοπώλιο και η αποικιακή εκμετάλλευση απέφεραν στην αστική τάξη. Στη Γερμανία, η ενεργητικότητα της αστικής τάξης για την κατάκτηση της παγκόσμιας βιομηχανικής κυριαρχίας, τους παρέσυρε, δημιουργώντας τους ένα αόριστο αίσθημα πως η βιομηχανική ισχύς και ευημερία είναι προς όφελος και των εργατών. Έτσι, ο εθνικισμός συμβάδιζε στην εργατική τάξη με τον μεταρρυθμισμό, στην Αγγλία με τη μορφή μιας ήπιας και σχεδόν ασυνείδητης συντηρητικής παράδοσης και στη Γερμανία σαν ορμητικό ένστικτο καλλιεργημένο από μια παλυτάραχη οικονομική επέκταση. Θα πρέπει πάντως να σημειωθεί πως ο εθνικισμός της εργατικής τάξης ήταν πάντα ειρηνιστικός, ριζωμένος στην παράδοση των μικροαστικών ψευδαισθήσεων, σε αντίθεση προς τον επιθετικό και βίαιο εθνικισμό της αστικής τάξης.

Όταν η εργατική τάξη ξεκινάει τον επαναστατικό της αγώνα, ο εθνικισμός εγκαταλείπεται ολοκληρωτικά. Στη νέα εργατική οργάνωση της παραγωγής δεν υπάρχει ανταγωνισμός συμφερόντων με τους άλλους λαούς. Αγκαλιάζει όλες τις χώρες χωρίς να λαμβάνει καθόλου υπόψη τα καλιά σύνορα. Στην ανασυγκρότηση της κοινωνίας, ο μόνος αγώνας που χρειάζεται είναι εναντίον της καπιταλιστικής τάξης. Στα πλαίσια αυτού του αγώνα, οι εργάτες όλου του κόσμου υποχρεώνονται να βασιστούν ο ένας στον άλλο σαν σύντροφοι στα όπλα, ανήκοντας όλοι στον ίδιο στρατό. Βέβαια, μιλούν διαφορετικές γλώσσες, αλλά οι διαφορές αυτές αναφέρονται μόνο στις εξωτερικές μορφές των σκέψεών τους. Το θεμελιώδες περιεχόμενο, οι ιδέες τους, τα αισθήματά τους, η πνευματική τους ζωή, είναι ταυτόσημα, καθοριζόμενα από την ίδια ταξική πάλη, από τον κοινό αγώνα σαν πρωταρχική βιοτική εμπειρία. Το γεγονός ότι υπέστησαν στην προηγούμενη ιστορία διαφορετικές εθνικές επιρροές μπορεί να

οδηγήσει στην επιβίωση ορισμένων διαφορών στα παθητικά χαρακτηριστικά και στην κουλτούρα. Αλλά στα ενεργά χαρακτηριστικά, στον προσανατολισμό της θέλησης, αποτελούν ένα ενιαίο όλο. Αυτή η νέα κατάσταση πνευμάτων της εργατικής τάξης δεν μπορεί να προσδιοριστεί ικανοποιητικά με τον χαρακτηρισμό «διεθνής»: πρόκειται για κάτι μεγαλύτερο και ανώτερο από την ειρηνική συνεργασία ελεύθερων και ίσων εθνών. Πρόκειται για την πλήρη έλλειψη της εθνικότητας. Τα έθνη δεν υπάρχουν για τους εργάτες. Εκείνο που βλέπουν μπροστά τους είναι η ενότητα της ανθρωπότητας σ' όλη την υφήλιο, μια κοινότητα παραγωγής, ζωής και κουλτούρας. Πέρα από οποιαδήποτε διαφορά σωματικών χαρακτηριστικών και φυσικού περιγυριού, τοπικής γλώσσας και παραδοσιακών συνθηθειών, εκτείνεται η διασύνδεση όλης της ανθρωπότητας ως μιας μεγάλης κοινότητας πεπρωμένων. Έτσι, ο εθνικισμός εξαφανίζεται από προσώπου γης μαζί με την τάξη που τον δημιούργησε.

Αυτά αφορούν το μέλλον. Προς το παρόν, ο εθνικισμός υπάρχει σαν μια πανίσχυρη δύναμη που φράζει τον δρόμο. Οι εργάτες είναι απαραίτητο, όχι μόνο να καταστρέψουν κάθε εθνικιστική παράδοση μέσα τους, αλλά επίσης, να αποφύγουν τις ψευδαισθήσεις, να κατανοήσουν τη δύναμή της στην αντίπαλη τάξη. Ο εθνικισμός δεν συγκαταλέγεται στις ιδεολογίες που, σαν παραδόσεις παρωχημένων εποχών, σβήνουν μέσα στις σύγχρονες συνθήκες. Είναι μια ζωντανή ιδεολογία που αντλεί κάθε φορά εκ νέου τις δυνάμεις της από ένα γόνιμο οικονομικό έδαφος, που στέκεται στο κέντρο της μάχης, που συνιστά τη σημαία του εχθρού. Η ιστορία της Γερμανίας, στην τελευταία εικοσιπενταετία, προσφέρει ένα παράδειγμα για το πώς η αστική τάξη, μετά την κατάρρευση της κρατικής εξουσίας της, κατόρθωσε να αναγεννηθεί μέσω της πνευματικής της εξουσίας, μέσω του εθνικισμού κι έτσι να συγκροτήσει ένα νέο και ακόμα ισχυρότερο κράτος.

Η έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου το 1914, αποτέλεσε τον όλεθρο της σοσιαλδημοκρατίας και του εργατικού κινήματος. Οι κομματικοί και συνδικαλιστικοί ηγέτες έθεσαν όλη τη δύναμη της οργάνωσής τους, του τύπου και του ηθικού τους κύρους στην υπηρεσία των κυβερνήσεών τους. Αυτό συνέβη σ' όλες τις χώρες και το ίδιο συνέβη και στη Γερμανία, όπου αυτές οι οργανώσεις θεωρούνταν το κυριότερο προπύργιο και υπόδειγμα για την εργατική τάξη. Επρόκειτο για την κατάρρευση όλων των υπερήφανων προγραμματικών συνθημάτων της ταξικής πάλης και του διεθνισμού. Οι εργάτες, που είχαν εναποθέσει όλη την εμπιστοσύνη και την πίστη τους στο κόμμα τους, στην οργάνωσή τους, ήταν πια ανίσχυροι απέναντι στην εθνικιστική προπαγάνδα, απέναντι στη συνδυασμένη πίεση του στρατιωτικού και του κομματικού μηχανισμού.

Υστερα ήρθε το 1918 - η κατάρρευση της γερμανικής στρατιωτικής δύναμης. Η εξέγερση των ναυτών, οι απεργίες και διαδηλώσεις στις κυριότερες πόλεις, η δημιουργία συμβουλίων εργατών και στρατιωτών, έφε-

ραν τους σοσιαλιστές ηγέτες στην εξουσία. Αυτοί ήταν οι μόνοι άνθρωποι που μπορούσαν να κρατήσουν υπό έλεγχο την εργατική τάξη και να αποτρέψουν μια πραγματική εργατική επανάσταση, την οποία μισούσαν και φοβούνταν τουλάχιστον όσο οι στρατηγοί και οι καπιταλιστές. Οι εργαζόμενες μάζες είδαν την πολιτική εξουσία να πέφτει στα χέρια τους, αλλά δεν ήξεραν τι να την κάνουν. Για μια ακόμα φορά εμπιστεύτηκαν το κόμμα, τους ηγέτες τους και παρακολούθησαν παθητικά τις μικρές πρωτοπόρες ομάδες επαναστατών μαχητών να σφαγιάζονται από στρατιωτικές δυνάμεις που βρίσκονταν υπό τις διαταγές των σοσιαλιστών κυβερνητών. Πάντοτε διδάσκονταν ότι τον σοσιαλισμό θα τους τον έφερνε το κόμμα. Τώρα το κόμμα κυβερνούσε, τώρα οι ηγέτες τους βρίσκονταν στα ανώτατα αξιώματα κι επομένως, τώρα θα ερχόταν ο σοσιαλισμός.

Εκείνο που τους προσφέρθηκε ήταν ο καπιταλισμός. Οι σοσιαλιστές ηγέτες δεν έθιξαν την καπιταλιστική ιδιοκτησία, ούτε καν την αριστοκρατική γαιοκτησία. Συγκαλώντας μια Εθνοσυνέλευση, αποκατέστησαν αμέσως τον κοινοβουλευτισμό που πάντα ήταν το στοιχείο τους. Έτσι, η αστική τάξη απέκτησε ένα επίσημο κέντρο οργανωμένης εξουσίας. Ήταν μάλιστα πολύ ευχαριστημένη που οι σοσιαλιστές και δημοκράτες πολιτικοί, παραπλανώντας τις μάζες με την ψευδαισθηση της εξουσίας, κατέλαβαν τις ανώτατες θέσεις· στη συνέχεια θα μπορούσαν να παραμεριστούν βαθμιαία και να αντικατασταθούν από φιλελεύθερους και αντιδραστικούς. Ο καπιταλισμός ενήργησε όπως πάντα: εκμεταλλεύτηκε τις μάζες, απαλλοτρίωσε τις μεσαίες τάξεις, επιδείνωσε το οικονομικό χάος κερδοσκοπώντας με τα μέσα παραγωγής, δωροδόκησε τους αξιωματούχους και βύθισε την κοινωνία σε διαρκώς ανανεωνόμενες κρίσεις ανεργίας. Και όλη η δυσaréσκεια και αγανάκτηση στράφηκε εναντίον της νέας δημοκρατίας και των κοινοβουλευτικών της ηγετών.

Τώρα, η αστική τάξη άρχισε να οικοδομεί τη δύναμη κρούσης της, στρατολογώντας όλα τα στοιχεία που ήταν δυσareστημένα και οργισμένα από τις νέες συνθήκες: την αστική νεολαία, που είχε δει να εξανεμίζονται οι ελπίδες της για νίκη και μελλοντικό μεγαλείο· τους αποστρατευμένους αξιωματικούς, που είχαν απελπιστεί από την ήττα και εξακολουθούσαν να τρέφονται αποκλειστικά με τις παλιές αντιλήψεις· τους νεαρούς διανοούμενους, οι οποίοι έβλεπαν με απόγνωση τα κυβερνητικά αξιώματα, που άλλοτε θεωρούνταν μονοπώλιό τους, να κατέχονται από τους περιφρονημένους σοσιαλιστές και εβραίους. Όλοι τους είχαν γίνει φτωχότεροι με την υποτίμηση του νομίσματος, όλοι ήταν γεμάτοι πικρία για την ταπείνωση της χώρας τους, όλοι παρακινούνταν από μια σφοδρή επιθυμία να ξαναρχίσουν τον αγώνα για την παγκόσμια κυριαρχία. Η συνδυαστική τους δύναμη ήταν ένας φλογερός εθνικισμός, υποδαυλιζόμενος από την επιβολή ταπεινωτικών όρων ειρήνης, διαπνεόμενος από ένα μίσος για τον χαλαρό εθνικισμό των άτολμων κυβερνητών που δεν ήταν μικρότερο από το μίσος για τις νικήτριες ξένες δυνάμεις. Ορθώθηκαν σαν φορείς μεγαλοπρεπών εθνικών ιδεών, ενώ απέναντί τους οι εργάτες

δεν είχαν να επιδείξουν τίποτα καλύτερο από την ικανοποίηση για μια πλαστή και ανυπόληπτη δημοκρατία ή τις υποκριτικές επαναστατικές φλυαρίες της μπολσεβίκικης κομματικής δικτατορίας. Έτσι, τα πιο δραστήρια στοιχεία της νεολαίας συσπειρώθηκαν σε μάχιμες ομάδες που εκπαιδεύονταν στρατιωτικά και διαπαιδαγωγούνταν με πύρινες εθνικιστικές διδασκαλίες. Το μεγάλο κεφάλαιο προμήθευσε τα μέσα για μια ακατάπαυστη προπαγάνδα στον πληθυσμό. Τελικά, η παγκόσμια κρίση του 1930 έφερε αυτές τις ομάδες στο πολιτικό προσκήνιο. Οι ανίσχυροι σοσιαλιστές ηγέτες ούτε καν διανοήθηκαν να καλέσουν τους εργάτες σε ένοπλη αντίσταση. Η σοσιαλδημοκρατία, η «απελευθερώτρια του κόσμου», κατέρρευσε επαίσχυντα σαν σκουληκοφαγόμενο συντρίμμι. Ο εθνικισμός, που τώρα έφτασε στο αποκορύφωμά του, εκμηδένισε εύκολα την κοινοβουλευτική δημοκρατία και άρχισε να οργανώνει όλες τις δυνάμεις του έθνους, εν όψει ενός νέου πολέμου για την παγκόσμια κυριαρχία.

5. Ο αμερικανικός καπιταλισμός

Ο λευκός πληθυσμός των ΗΠΑ κατάγεται από τους Ευρωπαίους μετανάστες, που ήταν τα πιο ενεργητικά και ανεξάρτητα στοιχεία των λαών τους και διέσχισαν τον ωκεανό για να ξεφύγουν από την καταπίεση, τις διώξεις και τη φτώχεια. Ξεκινώντας από τους πρώτους οικισμούς της ανατολικής ακτής, με τις εμπορικές της πόλεις, εξαπλώθηκαν βαθμιαία σ' ολόκληρη την ήπειρο, εξοντώνοντας μετά από αδιάκοπο αγώνα τους αυτόχθονες Ινδιάνους, ξεχερσώνοντας τα δάση, καθυποτάσσοντας τους ερημότοπους και μετατρέποντάς τους σε καλλιεργούμενες εκτάσεις. Σ' όλους αυτούς τους σκαπανείς, αναπτύχθηκε αναπόφευκτα ένας ισχυρός ατομικισμός, ένα πνεύμα τόλμης και περιπέτειας, διακρινόμενο για την αυτοπεποίθηση, τη σκληρότητα, την ετοιμότητα, την παρατηρητικότητα και την ανυποχώρητικότητα απέναντι στους ελλοχεύοντες κινδύνους, καθώς και μια αγάπη για την ελευθερία να κατακτάς και να επιβάλλεις το δικιο σου. Και αυτό δεν ίσχυε μόνο για τους προδρόμους, τους κυνηγούς άγριων ζώων και τους αγρότες, αλλά επίσης για τους εμπόρους, τους τεχνίτες και τους επιχειρηματίες που τους ακολούθησαν, αποικίζοντας τις νέες πόλεις και φτιάχνοντας μια νέα ζωή για τον εαυτό τους. Ενώ στη γηραιά Ευρώπη, ο καθένας βρισκόταν μέσα σε παγιωμένες συνθήκες, εδώ τα πάντα έπρεπε να διαμορφωθούν από την αρχή. Μέσα στον σκληρό και αμείλικτο αγώνα για την επιβίωση, που δεν άφηνε περιθώρια για πνευματικές ενασχολήσεις, μέσα στη δημιουργία μεγάλων επιχειρήσεων και περιουσιών, ο σεβασμός για την επιτυχία στη ζωή και στην επιχειρηματική δραστηριότητα έγινε το πρωταρχικό γνώρισμα της αμερικανικής κοινωνίας.

Επομένως, οι συνθήκες τόσο για το κεφάλαιο όσο και για την εργασία, ήταν διαφορετικές απ' ό,τι στην Ευρώπη. Για να μη δοκιμάζουν οι εργάτες την τύχη τους σαν σκαπανείς στα παρθένα εδάφη, έπρεπε να πληρώνονται υψηλοί μισθοί κι αυτό ευνόησε τη χρησιμοποίηση μηχανών που εξοικονομούσαν εργασία. Αυτή η προνομιούχα θέση, που εδραιώθηκε από συντεχνιακά συνδικάτα, κατορθώθηκε να διατηρηθεί μέχρι τη σύγχρονη εποχή. Όμως στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, πλήθη απόκληρων μεταναστών από τη Νότια και Ανατολική Ευρώπη άρχισαν να εισρέουν και να γεμίζουν τα εργοστάσια και τις φτωχογειτονιές των ανατολικών πόλεων με φτηνή εργασιακή δύναμη. Και στον αιώνα μας τα παρθένα εδάφη εξαντλήθηκαν.

Το κεφάλαιο ήταν η ηγετική δύναμη στην επέκταση που πραγματοποιήθηκε τον 19ο αιώνα. Δεν είχε υποχρεωθεί να πολεμήσει μια φεουδαρχική εξουσία ή τάξη, όταν αποτίναζε, με τον πόλεμο της ανεξαρτησίας, τον ζυγό του αγγλικού εμπορικού κεφαλαίου του 18ου αιώνα, απέκτησε πλήρη κυριαρχία. Η έλλειψη κάθε φεουδαρχικής παράδοσης, κάθε σεβασμού για την ευγενή καταγωγή, πρόσφερε δεσπόζουσα θέση στον σεβασμό για την ιδιοκτησία, στην πραγματικότητα της δύναμης του δολλαρίου. Το αμερικανικό κεφάλαιο σύντομα έπαιξε τον πρώτο ρόλο στο άνοιγμα της Αγρίας Δύσης, φτιάχνοντας διώρυγες και σιδηροδρόμους. Μέσω των φίλων του στο Κογκρέσο, ανταμείφθηκε γι' αυτή του την υπηρεσία προς το έθνος, με την παραχώρηση μεγάλων εκτάσεων για εκμετάλλευση, πληρώνοντας μόνο τις δωροδοκίες, δηλαδή τη μορφή με την οποία οι πολιτικοί έπαιρναν το μερίδιό τους από τα κέρδη. Η ξυλεία των απέραντων δασών, τα γόνιμα εδάφη κατά μήκος των σιδηροδρομικών γραμμών, τα πλούσια κοιτάσματα μεταλλευμάτων του υπεδάφους, όλα έγιναν ιδιοκτησία των καπιταλιστών. Και, ακολουθώντας τα ίχνη τους, οι άποικοι από τις ανατολικές πολιτείες και την Ευρώπη εγκαταστάθηκαν στη Δύση. Επρόκειτο για αγρότες και επιχειρηματίες που έβρισκαν έτοιμα τα χωριά και τις πόλεις τους, για ξυλοκόπους και εργάτες ορυχείων που ρύθμιζαν τη ζωή τους σύμφωνα με τον νόμο της ζούγκλας, ένα νόμο που σύντομα αντικαταστάθηκε από τα όργανα της κυβέρνησης και του δημοσίου δικαίου.

Η άλωση του φυσικού πλούτου μιας αχανούς παρθένας ηπείρου, έβαλε τα θεμέλια για τη γοργή ανάπτυξη μεγάλων περιουσιών. Στην Ευρώπη, αυτή η άλωση και εκμετάλλευση υπήρξε το έργο μιας πολυάριθμης τάξης αστών και κράτησε πολλούς αιώνες. Έτσι, το κέρδος -που μπορεί να θεωρηθεί από οικονομική άποψη σαν μια μορφή προσόδου- διαχύθηκε με τη μορφή ενός μέσου πλούτου για πολλούς και μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις (όπως για παράδειγμα, με την οικογένεια Φούγκερ στο Αουγκσμπουργκ) δημιούργησε μεγάλες περιουσίες. Στην Αμερική, αυτή η διαδικασία συμπυκνώθηκε σε σύντομο χρονικό διάστημα, στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα και ανέδειξε με ταχύτατο ρυθμό μια ολιγομελή τάξη υπερκαπιταλιστών, πολυεκατομμυριούχων.

Οι μεγάλες αμερικανικές περιουσίες δεν σχηματίστηκαν με την τακτική συσσώρευση βιομηχανικού κέρδους, αλλά κυρίως με την ιδιοποίηση πολύτιμων πρώτων υλών – εν μέρει μέσω εμπορικών μονοπωλίων και εν μέρει μέσω της πολιτικής διαφθοράς. Στα πλαίσια ενός λυσσαλέου αγώνα, καταστρέφοντας ή καθυποτάσσοντας μεγαλύτερους και μικρότερους ανταγωνιστές, δημιουργήθηκαν μεγάλα μονοπώλια που επέβαλαν βαρύ φόρο υποτέλειας σ' ολόκληρο τον πληθυσμό και υφάρπασαν ένα μέρος της βιομηχανικής υπεραξίας από τα χέρια των βιομηχανικών καπιταλιστών. Η κυριαρχία του μεγάλου κεφαλαίου πάνω στο σύνολο της αστικής τάξης, η δύναμη του μεγάλου χρηματιστικού κεφαλαίου στη βιομηχανία και η συγκέντρωση της καπιταλιστικής ισχύος σε ολιγάριθμα μεγάλα *κονσέρν*, εγκαθιδρύθηκαν ταχύτερα και πιο αμείλικτα από αλλού. Το μονοπώλιο δεν σημαίνει φυσικά τον έλεγχο ενός κλάδου κατά 100%· εάν αυτός ο έλεγχος φτάσει, για παράδειγμα, το 80%, οι παρείσακτοι είναι αβλαβείς και συνήθως ακολουθούν την κατεύθυνση που χαράζουν οι μονοπωλιστές. Εξακολουθεί λοιπόν να υπάρχει ένας οριακός χώρος για τις επιμέρους προσπάθειες μικρότερων καπιταλιστών να κατακτήσουν με αγώνα μια θέση δευτερεύουσας σημασίας. Ούτε όμως το σύνολο των κερδών πηγαίνει στην τσέπη των ίδιων των μονοπωλιστών· ένα μέρος των μετοχών αφήνεται στο καπιταλιστικό κοινό για να παίξει στο χρηματιστήριο και να εισπράξει τα μερίσματα, χωρίς όμως να αποκτά μ' αυτό τον τρόπο κάποιο ρόλο στον προσανατολισμό της επιχείρησης. Έτσι, η περυσία όλων των μικρότερων καπιταλιστών περιέρχεται στη διάθεση των μονοπωλιστών, που την χρησιμοποιούν στα πλαίσια της στρατηγικής τους μέσα στον πόλεμο του κεφαλαίου, ακριβώς όπως στους παλιούς καιρούς οι βασιλιάδες χρησιμοποιούσαν τη συνδυασμένη πολεμική δύναμη των υποτελών βαρόνων τους.

Εν τούτοις, αυτό που απομένει σαν εισόδημα για τους μονοπωλιστές είναι τόσο τεράστιο ώστε δεν μπορεί να καταναλωθεί ή να ξοδευτεί από τους ίδιους. Με τέτοια απεριόριστα πλούτη, το κίνητρο της εξασφάλισης χρημάτων για την πολυτελή ικανοποίηση όλων των αναγκών είναι ανύπαρκτο· μάλιστα, στην πραγματικότητα, πολλοί από τους κορυφαίους μονοπωλιστές ζούν μάλλον λιτά. Αυτό που τους παρακινεί είναι η επιδίωξη της ισχύος, της επέκτασης της κυριαρχίας τους σε ολοένα ευρύτερους τομείς της οικονομικής ζωής – μια αυτόματη παρόρμηση του επιχειρηματικού ενστίκτου που διογκώνεται μέχρι παραλογισμού. Το παράδειγμα δόθηκε εδώ και αρκετό καιρό από τον Τζον Ντ. Ροκφέλερ, που το ετήσιο εισόδημά του υπολογιζόταν τότε σχεδόν σε 100 εκατομμύρια δολάρια. Καμιά πολυτέλεια, οσοδήποτε ξέφρενη, δεν ήταν σε θέση να ανακόψει τη ροή του χρυσού στα χέρια του. Ο ίδιος δεν ασχολούνταν με το ξόδεμα, αλλά το είχε αναθέσει σε μια ομάδα γραμματέων. Αντίθετα από τους παλιούς καιρούς, οι άσωτοι γόνοι αδυνατούσαν να εξανείμουν τις περιουσίες που είχαν συγκεντρώσει οι πατέρες τους. Οι περιουσίες αυτές

έγιναν αμετακίνητη οικογενειακή κτήση. Σαν καινούργια φεουδαρχική τάξη, οι «εξήντα οικογένειες της Αμερικής» ελέγχουν τους βιοτικούς πόρους της κοινωνίας, ζώντας σε πύργους και μεγάλα αγροκτήματα κι έχοντας μερικές φορές υπό την κατοχή τους σχεδόν ολόκληρες πολιτείες, όπως η οικογένεια Ντυπόν το Ντελαγουέαρ. Είναι ισχυρότερες από τους παλιούς βασιλιάδες, οι οποίοι απλώς προσπαθούσαν να απομυζήσουν το μεριδίό τους από τα κέρδη της καπιταλιστικής τάξης. Είναι οι αφέντες της ίδιας της κοινωνικής δύναμης του κεφαλαίου, όλων των γοργά αυξανόμενων παραγωγικών δυνάμεων μιας γοργά αναπτυσσόμενης ηπείρου.

Η κυριαρχία επί της παραγωγής σημαίνει και κυριαρχία επί της πολιτικής, εφόσον η πολιτική είναι ένα από τα βασικά μέσα για την εξασφάλιση της κυριαρχίας επί της παραγωγής. Η πολιτική στην Αμερική ήταν πάντα διαφορετική απ' ό,τι στην Ευρώπη, γιατί δεν χρειάστηκε ποτέ να καταπολεμηθεί μια φεουδαρχική τάξη. Στον αγώνα εναντίον της κυριαρχίας της φεουδαρχικής τάξης, η ευρωπαϊκή αστική τάξη απέκτησε μια αίσθηση της υπεροχής των ταξικών συμφερόντων απέναντι στα προσωπικά και εξυπηρετώντας αυτά τα συμφέροντα ανέπτυξε έναν ιδεαλισμό και μια αυτοθυσία. Έτσι, στην Ευρώπη, η πολιτική ήταν ένας τομέας όπου ανιδιοτελείς πολιτικοί μπορούσαν να εργαστούν για υψηλές αρχές, για το «γενικό συμφέρον». Στην Αμερική, δεν υπήρχε καμιά ανάγκη και κανένα περιθώριο για μια τέτοια ταξική πολιτική. Τα συμφέροντα ήταν εξαρχής προσωπικά ή ομάδων. Έτσι, η πολιτική έγινε μπίζνες, ένας τομέας επιδίωξης προσωπικών συμφερόντων όπως και όλοι οι άλλοι τομείς δραστηριότητας. Μόνο στα κατοπινά χρόνια, όταν η εργατική τάξη αφυπνίστηκε και άρχισε να μιλάει για σοσιαλισμό, εμφανίστηκε σε αντίστάθμισμα κάποια συζήτηση για τα γενικά συμφέροντα της κοινωνίας καθώς και τα πρώτα ίχνη μιας πολιτικής μεταρρυθμίσεων.

Το αποτέλεσμα, που γινόταν αποδεκτό σαν αναπόφευκτο, ήταν πως η πολιτική συχνά σήμαινε δωροδοκία. Στην πρώτη φάση της ανόδου τους, οι μονοπωλιστές δεν είχαν άλλο μέσο από την άμεση δωροδοκία. Πολλές φορές αναφέρεται η φράση, που αποδίδεται στον Τζων Ντ. Ροκφέλερ, ότι ο καθένας μπορεί να αγοραστεί αρκεί να ξέρεις την τιμή του. Ένας ακατάπαυστος αγώνας από μέρους μικρότερων καπιταλιστών, ανταγωνιστών τους και υπέρμαχων της δημόσιας εντιμότητας, μπροστά στις επιτροπές των κοινοβουλευτικών σωμάτων, μάταια σκοπούσε στην τιμωρία ή την επανόρθωση της απάτης, ή ακόμα το ακατόρθωτο: στην αποκάλυψη της αλήθειας. Σε μια τέτοια περίπτωση, ένας γερούσιαστής, που ήταν φίλος του κατηγορούμενου εκατομμυριούχου, αναφώνησε: «Πρέπει να ψηφίσουμε νόμο που να ορίζει ότι κανένας άνθρωπος αξίας εκατό εκατομμυρίων δολλαρίων δεν μπορεί να διωχθεί για αδικήμα». Πράγματι, οι αφέντες του κεφαλαίου βρίσκονται υπεράνω του νόμου· γιατί λοιπόν να διατηρείται η εξωτερική επίφαση πως είναι πολίτες ίσοι με τους άλλους, ίσοι ενόπιον του νόμου;

Όταν η κυριαρχία του μεγάλου επιχειρηματικού κεφαλαίου αποκτά σταθερότερες ρίζες και γίνεται απρόσβλητη, αυτές οι χονδροειδείς μέθοδοι βαθμιαία γίνονται περιττές. Τώρα διαθέτει μια μεγάλη ακολουθία φίλων, πελατών, πρακτόρων, εξαρτημένων αντιπροσώπων, που είναι όλοι τους άνθρωποι με υψηλή κοινωνική θέση, τοποθετημένοι σε καλοπληρωμένα και ευπρόληπτα αξιώματα, με επιρροή στην πολιτική και σ' όλη τη δημόσια ζωή. Αυτοί είναι οι ίδιοι κομματικοί ηγέτες που επηρεάζουν, σχηματίζουν τις κομματικές επιτροπές, κατευθύνουν παρασκευαστικά τα κομματικά συνέδρια και επιλέγουν τα μέλη του Κογκρέσου, τους γερο-σιαστές και τους υποψήφιους για την προεδρία. Τα εκατοντάδες χιλιάδες δολάρια που απαιτούνται για τη θορυβώδη προεκλογική εκστρατεία, πληρώνονται από το μεγάλο επιχειρηματικό κεφάλαιο. Καθένα από τα μεγάλα συμφέροντα έχει σαν εντολοδόχο του ένα από τα δύο αντιμαχόμενα κύρια κόμματα, ενώ μερικά από τα μεγαλύτερα συμφέροντα φτάνουν στο σημείο να πληρώνουν και τα δύο. Για να καταπολεμηθεί αυτή η «διαφθορά», ή τουλάχιστον, για να εκτεθεί δημοσίως, οι αντίπαλοί τους κατόρθωσαν να θεσπιστεί ένας νόμος που καθιέρωνε την υποχρεωτική δημοσιότητα των οικονομικών κάθε κόμματος, ώστε να μπορεί να φανεί η προέλευση των πόρων του. Ο νόμος αυτός ήταν μια γροθιά στον αέρα. Δεν προκάλεσε καμιά αίσθηση, ούτε καν έκπληξη. Φάνηκε ότι η κοινή γνώμη ήταν πλήρως προετοιμασμένη να αποδεχθεί την κυριαρχία των μεγάλων επιχειρήσεων στην πολιτική σαν ένα αυτονόητο και πασίγνωστο γεγονός.

Ο τύπος βέβαια βρίσκεται εξ ολοκλήρου στα χέρια του μεγάλου κεφαλαίου. Οι μεγάλες εφημερίδες αγοράζονται, ή ξοδεύονται ποταμοί δολλαρίων για την ίδρυση νέων από πιστούς υπηρέτες. Τη μεγαλύτερη σημασία έχουν οι δημοφιλείς τοπικές εφημερίδες που προμηθεύουν την πνευματική τροφή εκατομμυρίων ψηφοφόρων. Ταυτόχρονα, οι κορυφαίες εφημερίδες προσφέρουν στις μορφωμένες τάξεις, για τη χειραγώγηση των απόψεών τους, έξυπνα άρθρα πάνω στην επιστήμη, την τέχνη, τη λογοτεχνία και την εξωτερική πολιτική, γραμμένα από ικανούς ειδικούς. Καμιά ανεξάρτητη εφημερίδα πλατιάς κυκλοφορίας δεν μπορεί να υπάρξει. Κάπου-κάπου, ορισμένοι πλούσιοι ιδεαλιστές ξεκινούσαν μια σταυροφορία, ιδρύοντας εφημερίδες που είχαν τις στήλες τους ανοιχτές για την αποκάλυψη και την κριτική της κρυφής συναλλαγής των καπιταλιστών. Τότε γίνονταν προσπάθειες ελέγχου ή υπονόμευσης της εφημερίδας. Αν αυτές αποτύχαιναν, δεν γινόταν στις άλλες εφημερίδες η παραμικρή νύξη για τις αποκαλύψεις της, τις γνώμες της και την ίδια την ύπαρξή της, στα πλαίσια μιας συνωμοσίας σιωπής που περιόριζε την απήχησή της σε τελείως ασήμαντες διαστάσεις.

Ο τύπος αυτός δεσπόζει στην πνευματική ζωή του αμερικανικού λαού. Το σημαντικότερο δεν είναι καν η απόκρυψη όλης της αλήθειας για την παντοκρατορία του μεγάλου κεφαλαίου. Ο στόχος του τύπου είναι,

σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό, η διαπαιδαγώγηση στην απουσία σκέψης. Όλη η προσοχή προσανατολίζεται προς τις χονδροειδείς εντυπώσεις και αποφεύγεται καθετί που θα μπορούσε να ενθαρρύνει τη σκέψη. Οι εφημερίδες δεν είναι φτιαγμένες για να διαβάζονται—άλλωστε τα τυπογραφικά στοιχεία που χρησιμοποιούνται ήδη αποτελούν ένα εμπόδιο—αλλά για να πληροφορούν το κοινό, με μια γρήγορη ματιά στις μεγάλες επικεφαλίδες, για ασήμαντες ειδήσεις, για στιγμιότυπα της οικογενειακής ζωής των πλουσίων, σεξουαλικά σκάνδαλα, εγκλήματα του υποκόσμου ή αγώνες μποξ. Ο στόχος του καπιταλιστικού τύπου όλου του κόσμου, να εκτρέψει την προσοχή των μαζών από την πραγματικότητα της κοινωνικής εξέλιξης, από τα δικά τους βαθύτερα συμφέροντα, πουθενά δεν έχει επιτευχθεί με τόση πληρότητα όσο στην Αμερική.

Το ραδιόφωνο και ο κινηματογράφος επηρεάζουν τις μάζες ακόμα περισσότερο απ' όσο οι εφημερίδες. Αυτά τα προϊόντα της πιο τελειοποιημένης επιστήμης, που κάποτε προορίζονταν να γίνουν τα καλύτερα μορφωτικά εργαλεία της ανθρωπότητας, τώρα στα χέρια του καπιταλισμού μετατράπηκαν στα ισχυρότερα μέσα διατήρησης της κυριαρχίας του μέσω της αποβλάκωσης. Επειδή, μετά την κούραση και τη νευρική ένταση, ο κινηματογράφος προσφέρει χαλάρωση και ψυχαγωγία μέσω απλών οπτικών εντυπώσεων που δεν κεντρίζουν καθόλου το μυαλό, οι μάζες συνηθίζουν να αποδέχονται αστόχαστα και πρόθυμα όλη την επιδέξια και πανούργα προπαγάνδα του. Ο κινηματογράφος αντικαθρεφτίζει τις απεχθέστερες όψεις της αστικής κοινωνίας. Στρέφει όλη την προσοχή είτε στη σεξουαλική ζωή, που σ' αυτή την κοινωνία—εξαιτίας της απουσίας αισθημάτων κοινότητας και αγώνα για την ελευθερία—είναι η μόνη πηγή έντονων παθών, είτε στην κτηνώδη βία. Οι μάζες που διαπαιδαγωγούνται στην άγρια βία κι όχι στην κοινωνική γνώση, είναι ακίνδυνες για τον καπιταλισμό. Το ραδιόφωνο είναι από τη φύση του ένα όργανο εξουσίωσης των μαζών, που με τον ακατάπαυστο λόγο μονής κατεύθυνσης επιβάλλει στους ακροατές του τις ιδέες του, τις αντιλήψεις του, τις αλήθειες του και τα ψέματά του, χωρίς τη δυνατότητα συζήτησης ή διαμαρτυρίας. Σαν γνήσιο όργανο καθυπόταξης των εκατομμυρίων μεμονωμένων ατόμων από μια οργανωμένη δικτατορία, χρησιμοποιείται από το μεγάλο κεφάλαιο για την εδραίωση της εξουσίας του.

Οι αφέντες του κεφαλαίου επεκτείνουν τη μέριμνά τους, όχι μόνο στο χονδροειδές έργο της μαζικής προπαγάνδας μέσω των εφημερίδων, αλλά και στον πιο ανεπαίσθητο επηρεασμό της βαθύτερης πνευματικής ζωής. Επιθεωρήσεις αγοράζονται ή ιδρύονται, εβδομαδιαίες ή μηνιαίες εκδόσεις με πλούσια εικονογράφηση εκδίδονται υπό την επιμέλεια ικανών ανθρώπων των γραμμάτων και εμπειρών συνεργατών. Είναι γεμάτες από διδακτική και ελκυστική ύλη, προσεκτικά επιλεγμένη ώστε η μορφωμένη και καλλιεργημένη μερίδα των πολιτών να μάθει να αισθάνεται και να σκέφτεται ακριβώς όπως θέλει το μονοπωλιακό κεφάλαιο και συγκεκριμένα, ότι η χώρα τους είναι μεγάλη χώρα και ελεύθερη και νεαρή.

προορισμένη για πολύ λαμπρότερο μέλλον και ότι αντιπροσωπεύει τον καλύτερο δυνατό κόσμο – παρά την ύπαρξη μερικών ελαττωμάτων που θα διορθωθούν από τους άξιους πολίτες. Εδώ, οι νεαροί διανοούμενοι βρίσκουν την ευκαιρία τους. Αν έχουν τάσεις εναντίωσης στους ισχυρούς, ανεξάρτητης κριτικής, οξείας αντιπολίτευσης, τότε αποβάλλονται, αγνοούνται, υποχρεώνονται σε σιγή, παρεμποδίζονται παντού και ίσως καταστρέφονται ηθικά. Αν είναι πειθήνιοι και πρόθυμοι να υπηρετήσουν τους αφέντες, ο δρόμος είναι ανοιχτός για καλοπληρωμένες θέσεις και δημόσιες τιμές.

Η επιστήμη είναι κι αυτή υποταγμένη στην τάξη των εκατομμυριούχων. Η αγγλική παράδοση της ιδιωτικής χρηματοδότησης, όχι μόνο των εκκλησιών, νοσοκομείων και ορφανοτροφείων, αλλά επίσης των πανεπιστημίων, ιδρυμάτων και βιβλιοθηκών, ακολουθήθηκε στην Αμερική εξαρχής. Τεράστια χρηματικά ποσά ξοδεύτηκαν από Αμερικανούς εκατομμυριούχους – όχι φυσικά απ' όλους και ούτε καν από τους πλουσιότερους – σε ινστιτούτα τέχνης και επιστημών, μουσεία, πινακοθήκες, πανεπιστήμια, εργαστήρια, νοσοκομεία, αστεροσκοπεία, βιβλιοθήκες. Άλλοτε από ιδεαλιστικά κίνητρα, άλλοτε για να τιμηθεί η μνήμη ενός συγγενή, άλλοτε από καθαρή αλαζονεία, αλλά πάντοτε από μια αίσθηση δικαιοσύνης: έχοντας ιδιοποιηθεί τα πλούτη που αλλού περιέρχονταν στο σύνολο της κοινωνίας, θεώρησαν καθήκον τους να χρηματοδοτήσουν κάτι τέτοιες ειδικές και μεγάλες πολιτιστικές δαπάνες, που ίσως να μην κρίνονταν επείγουσες αλλά δεν έπαυαν να είναι μακροπρόθεσμα απαραίτητες στην κοινωνία. Ξοδεύοντας έτσι μικρό μόνο μέρος του πλούτου τους, απέκτησαν τη φήμη προστατών της επιστήμης και ευεργετών της ανθρωπότητας. Τα ονόματά τους φιγουράρουν με μεγάλα χρυσά γράμματα στην πρόσοψη μεγαλοπρεπών κτιρίων: Μουσείο Φηλντ, Πανεπιστήμιο Μακ Κόρμικ, Βιβλιοθήκη Γουάιντενερ, Ινστιτούτο Κάρνετζι, Αστεροσκοπείο Λικ, Ίδρυμα Ροκφέλερ. Κι αυτό σημαίνει περισσότερα από την απλή ικανοποίηση της προσωπικής ματαιοδοξίας. Σημαίνει ότι ολόκληρος ο κόσμος της επιστήμης γίνεται υποστηρικτής των εκατομμυριούχων και θεωρεί την από μέρους τους εκμετάλλευση του αμερικανικού λαού σαν αναγκαία και επιθυμητή συνθήκη για την πρόοδο της επιστήμης, σαν μια κατάσταση πολύ καλύτερη απ' ό,τι στις άλλες χώρες όπου τα κονδύλια για την επιστήμη χρειάζεται να αποσπώνται με το σταγονόμετρο από αδιάφορες κυβερνήσεις. Η ίδρυση και χρηματοδότηση των πανεπιστημίων σημαίνει και τον έλεγχο τους. Έτσι, οι εκατομμυριούχοι, μέσω των ανθρώπων τους που ενεργούν σαν πρόεδροι και τοποτηρητές, φροντίζουν αποτελεσματικά ώστε κανένα επικίνδυνο στοιχείο να μην παρεισφρύσει σαν εκπαιδευτικός και επηρεάσει τις ιδέες των σπουδαστών.

Η πνευματική εξουσία που το μεγάλο κεφάλαιο ασκεί μ' αυτόν τον τρόπο δεν απαιτεί σχεδόν καμιά θυσία από μέρους του. Αν όλες αυτές οι δαπάνες έπρεπε να καταβληθούν από την κυβέρνηση, οι αναγκαίοι πόροι

θα χρειαζόταν να εξευρεθούν με την επιβολή νέων φόρων. Ενώ τώρα αυτές οι δωρεές και τα κληροδοτήματα απαλλάσσονται από τη φορολογία και συχνά χρησιμοποιούνται σαν μέσο φοροδιαφυγής. Οι δωρεές συνίστανται σε μετοχές μεγάλων επιχειρήσεων. Εκείνο που περιέρχεται σ' αυτά τα ιδρύματα είναι το μέρισμα, το χρηματικό προϊόν που οι καπιταλιστές δεν έχουν άλλο τρόπο να χρησιμοποιήσουν. Το δικαίωμα ψήφου που συνδέεται με τις μετοχές χρειάζεται όμως για τους χειρισμούς και τη χρηματοοικονομική στρατηγική των αφεντών. Αυτό είναι το μόνο που τους ενδιαφέρει και μέσω προσεκτικά καταρτισμένων καταστατικών διατηρείται σταθερά στα χέρια των ανθρώπων τους.

Έτσι οι μονοπωλιακοί καπιταλιστές ελέγχουν με σιδηρά πυγμή τη βιομηχανία, το εμπόριο, την παραγωγή, τη δημόσια ζωή, την εκκλησία (φυσικά!), τον ημερήσιο και περιοδικό τύπο, τα πανεπιστήμια, την επιστήμη και την τέχνη. Πρόκειται για την πιο ανεπτυγμένη μορφή ταξικής κυριαρχίας, για την κυριαρχία μιας πανίσχυρης και ολιγάριθμης μειοψηφίας πάνω στο σύνολο της αστικής τάξης κι επομένως, στο σύνολο του αμερικανικού λαού, μια κυριαρχία που εμφανίζεται με τη μορφή της «Ηνωμένων Πολιτειών Α.Ε.». Πρόκειται για την τελειότερη μορφή καπιταλιστικής εξουσίας, γιατί βασίζεται στη δημοκρατία. Μέσω των δημοκρατικών μορφών της ζωής, έχει αποκτήσει γερές ρίζες στην κοινωνία και αφήνει όλες τις άλλες τάξεις –την κατώτερη αστική τάξη, τους διανοούμενους, τους αγρότες, τη μάζα των εργατών– να πιστεύουν πως είναι ελεύθεροι άνθρωποι σε μια ελεύθερη χώρα, πως μπορεί βέβαια να αγωνίζονται εναντίον ισχυρών κοινωνικών δυνάμεων αλλά εξακολουθούν να είναι κύριοι της τύχης τους, να διαλέγουν τον δρόμο τους. Η κυριαρχία αυτή έχει οικοδομηθεί βαθμιαία και ενστικτωδώς, φτάνοντας στο σημείο να γίνει μια πανούργα και αδιόρατη οργάνωση όλων των οικονομικών και πνευματικών δυνάμεων. Το κυριότερο μέρος της επιχειρηματικής δραστηριότητας καθώς και της πνευματικής ζωής, έχει συνυφανθεί σ' ένα σύστημα εξαρτήσεων, που γίνεται αποδεκτό σαν δεδομένο και συγκαλύπτεται με την επίφαση της ανεξάρτητης δράσης και της ελεύθερης ατομικότητας. Οποιος επιχειρήσει να εναντιωθεί, αποβάλλεται και καταστρέφεται. Οποιος συνεργάζεται πρόθυμα, έστω κι αν υποχρεώνεται σε διαρκή πάλη εναντίον ανταγωνιστών, βρίσκει μια θέση στο σύστημα.

Απέναντι σ' αυτή την κυριαρχία των μεγάλων μονοπωλίων, ο καπιταλιστικός κόσμος¹ δεν έχει δυνατότητες αντίστασης ή καλινόρθωσης. Εκατοντάδες φορές και με τους πιο πολυποικίλους τρόπους, έγιναν προσπάθειες αναχαίτισης της κυριαρχίας τους με δικαστικούς αγώνες, με τη θέσπιση νόμων εναντίον των *τραστ* και των παράνομων συμπράξεων, με προεκλογικές εκστρατείες, με νέα πολιτικά κόμματα που πρόβαλαν νέα συνθήματα. Όλα όμως ήταν μάταια. Κι αυτό ήταν απόλυτα φυσιολογικό,

1. Εδώ πρόκειται για τους «παραδοσιακούς» καπιταλιστές σε αντίθεση προς το μονοπωλιακό κεφάλαιο. (Σημ. της γαλλ. έκδ.)

γιατί κάτι τέτοιο θα σήμαινε επάνοδο στον ανοργάνωτο κόσμο της μικρής επιχείρησης, που είναι αντίθετος προς τον θεμελιώδη χαρακτήρα της κοινωνικής ανάπτυξης. Ορισμένες απόπειρες προετοιμασίας του εδάφους, μέσω μιας θεμελιώδους κριτικής, για μια παραπέρα ανάπτυξη προς την κατεύθυνση της συλλογικής παραγωγής, έγιναν με την προπαγάνδη της «τεχνοκρατίας» από μια ομάδα διανοουμένων και μηχανικών, καθώς και με τη δράση του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος. Αλλά οι δυνάμεις τους ήταν πολύ μικρές. Η μεγάλη πλειοψηφία της τάξης των διανοουμένων αισθάνεται καλοβουλευμένη και ικανοποιημένη με το σύστημα. Και όσο το καταρτισμένο εργατοτεχνικό προσωπικό κατορθώνει να διατηρεί τη θέση του μέσω των συνδικάτων του, δεν μπορεί να αναμένεται μια ισχυρή επαναστατική δράση των εργατών.

Οι Αμερικανοί εργάτες πάντα ένιωθαν να βαραίνει πάνω τους το σιδερένιο χέρι του κεφαλαίου και υποχρεώθηκαν να αγωνίζονται αδιάκοπα ενάντια στην πίεσή του. Έστω κι αν ήταν απλώς ένας αγώνας για τους μισθούς και τις συνθήκες εργασίας, διεξαγόταν με όλη τη βιαιότητα που, στις άγριες συνθήκες του αχαλίνωτου επιχειρηματικού εγωισμού, συνόδευε κάθε αγώνα για τα απλά προσωπικά συμφέροντα. Εκείνο που εμφανιζόταν σ' αυτές τις συγκρούσεις μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου, ήταν πρώτα απ' όλα η αλληλεγγύη ολόκληρης της τάξης των επιχειρηματιών με το μεγάλο κεφάλαιο. Επρόκειτο για μια ενστικτώδη ταξική συνείδηση, μετασχηματισμένη σε φανατισμό από τον τύπο, που βρισκόμενος εξ ολοκλήρου στα χέρια των υπηρέτων του κεφαλαίου, κατάγγελλε τους απεργούς για χαλκευμένα ανοσιουργήματα και τους αποκαλούσε αναρχικούς και εγκληματίες. Κατά δεύτερο λόγο, εκδηλωνόταν το πνεύμα ανομίας και βιαιότητας αυτής της τάξης, το οποίο αποτελούσε κληρονομιά των συνθηκών των σκαπανέων και ήταν ιδιαίτερα έντονο στο Φαρ Ουέστ. Οι παλιές μέθοδοι του άγριου πολέμου εναντίον των Ινδιάνων και της αυτοδικίας χρησιμοποιούνταν τώρα εναντίον του νέου εχθρού, της εξεγερόμενης τάξης, των απεργών. Διάφορες ένοπλες ομάδες πολιτών, που είχαν αναγορευθεί σε πολιτοφυλακές κι έτσι νομιμοποιούνταν για οποιαδήποτε παράνομη πράξη βίας, φυλάκιζαν και κακοποιούσαν τους απεργούς και εφάρμοζαν κάθε μορφή τρομοκρατίας. Οι εργάτες, στους οποίους το παλιό ανεξάρτητο πνεύμα του σκαπανέα δεν είχε καμφθεί, αντιστέκονταν με όλα τα μέσα κι έτσι οι απεργίες συχνά έπαιρναν τον χαρακτήρα μικρών εμφυλίων πολέμων, όπου φυσικά οι εργάτες συνήθως συντρίβονταν. Στις βιομηχανικές πόλεις του ανατολικού τμήματος των ΗΠΑ, μια καλοοργανωμένη αστυνομία, αποτελούμενη από μπράβους που θεωρούσαν τους απεργούς εγκληματίες, βρισκόταν στη διάθεση των δημάρχων και των δημοτικών συμβουλίων, που είχαν τοποθετηθεί σ' αυτά τα αξιώματα από το μεγάλο κεφάλαιο με σκοπό να το υπηρετούν πιστά. Όταν ξέσπαιναν απεργίες σε μεγάλα εργοστάσια ή σε περιοχές ορυχείων, εξαπολύονταν εναντίον των εργατών στρατιές μπράβων του υποκόσμου,

που τους προμήθευε το Γραφείο Πίνκερτον και τους όρκιζαν οι αρχές έκτακτους αστυνομικούς. Έτσι, στην Αμερική μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις οι απεργοί εργάτες μπορούσαν να ελπίζουν στον σεβασμό ορισμένων δικαιωμάτων τους και σε μια κοινωνική ευαισθησία, που για παράδειγμα κατά κανόνα δεν παραβιαζόταν στην Αγγλία.

Όλα αυτά δεν εμπόδισαν τους εργάτες να αγωνιστούν. Το αμερικανικό εργατικό κίνημα έχει δώσει λαμπρά παραδείγματα αγωνιστικότητας, θάρρους και αφοσίωσης, μολονότι οι εργάτες πάντα δρούσαν ως μεμονωμένες ομάδες. Αλλά από τώρα και στο εξής, θα γίνει βαθμιαία αισθητή η ανάγκη νέων μεθόδων αγώνα, μεγαλύτερης ενότητας και νέων μορφών οργάνωσης. Οι συνθήκες αλλάζουν. Δεν υπάρχουν πια παρθένα εδάφη για την εγκατάσταση σκαπανέων – αν και, από μια γενικότερη σκοπιά, η ήπειρος θα μπορούσε με καλύτερες μεθόδους να θρέψει πολλά εκατομμύρια κατοίκους επιπλέον. Τώρα θα είναι πιο δύσκολο να διατηρηθούν τα παλιά επίπεδα μισθών. Αφότου ανακόπηκε το ρεύμα της μετανάστευσης, η διαδικασία εξαμερικανισμού των παλιών μεταναστών εξισώνει τις συνθήκες εργασίας και αγώνα και προετοιμάζει το έδαφος μιας καθολικής ταξικής ενότητας. Οι παραπέρα προϋποθέσεις θα πρέπει να δημιουργηθούν από την παραπέρα επέκταση του καπιταλισμού.

Το αμερικανικό κεφάλαιο εισέρχεται πια στην παγκόσμια πολιτική. Μέχρι τώρα, όλος ο χρόνος και οι δυνάμεις του απορροφούνταν από την οργάνωση και την ανάπτυξη του, μέσω της κατάληψης της δικής του ηπείρου. Στη συνέχεια, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος το ανέδειξε σε πρωταρχική χρηματιστική δύναμη. Οι αμερικανικές προμήθειες πολεμικού υλικού στην Ευρώπη χρειάστηκε να πληρωθούν, πρώτα με τις αμερικανικές μετοχές που κατείχαν οι Ευρωπαίοι και κατόπιν, με χρυσό και χρεόγραφα. Το Λονδίνο έχασε τη θέση του σαν χρηματιστικό κέντρο του κόσμου προς όφελος της Νέας Υόρκης. Όλος ο ευρωπαϊκός χρυσός συγκεντρώθηκε στην Αμερική, έγινε ιδιοκτησία της αμερικανικής καπιταλιστικής τάξης. Η συσσώρευση του ήδη προκάλεσε μια παγκόσμια κρίση, γιατί δεν υπήρχε αγορά για μια βιομηχανική παραγωγή που θα βασιζόταν σ' αυτή την αφθονία χρυσού.

Αλλά μια τέτοια αγορά μπορεί να δημιουργηθεί. Συνωστισμένοι στις εύφορες πεδιάδες της Ανατολικής και Νότιας Ασίας, πολλές εκατοντάδες εκατομμύρια ανθρώπων, σχεδόν ο μισός πληθυσμός της γης, ζούν ακόμα με την αυτάρκεια της οικογενειακής παραγωγής ή με τη χειροτεχνία και καλλιέργεια μικρής κλίμακας. Η μετατροπή αυτών των έξυπνων και εργατικών μαζών, πρώτα σε αγοραστές βιομηχανικών προϊόντων και έπειτα σε βιομηχανικούς και αγροτικούς εργάτες στην υπηρεσία του κεφαλαίου, είναι η μεγάλη ευκαιρία που προσφέρεται τώρα στον αμερικανικό καπιταλισμό. Ο εφοδιασμός αυτής της τεράστιας αγοράς θα εξασφαλίσει μια εποχή ανόδου και ευημερίας για την αμερικανική βιομηχανία. Η επένδυση κεφαλαίων, η κατασκευή σιδηροδρόμων και εργοστασίων, η ίδρυση νέων βιομηχανιών σ' αυτές τις πυκνοκατοικημένες χώρες, υπό-

σχονται τεράστια κέρδη από την καπιταλιστική εκμετάλλευση και τεράστια αύξηση ισχύος. Είναι αλήθεια ότι, με τη δημιουργία μιας καπιταλιστικής Κίνας, θα εμφανιστεί στο μέλλον ένας ισχυρός ανταγωνιστής και στο πιο μακρινό μέλλον η προοπτική ενός παγκοσμίου πολέμου. Αλλά αυτό δεν ενδιαφέρει τώρα. Προς το παρόν, το ενδιαφέρον στρέφεται στην εξασφάλιση αυτής της αγοράς με την εκτόπιση άλλων παγκοσμίων δυνάμεων και ιδιαίτερα του έντονα ανεπτυγμένου ιαπωνικού καπιταλισμού που δραστηριοποιείται για να δημιουργήσει υπό την αιγίδα του μια ανατολικοασιατική αυτοκρατορία. Η παγκόσμια πολιτική σημαίνει πόλεμους. Αυτό θα εισάγει στην Αμερική τον милитарισμό, με όλο τον εξαναγκασμό του, με τη στρατιωτική του εκγύμναση, με τον περιορισμό των παλιών ελευθεριών, με περισσότερη βία και συνθλιπτικότερες πιέσεις. Ο милитарισμός αυτός θα είναι βέβαια μεταμφιεσμένος με δημοκρατικές μορφές, αλλά δεν θα παύει να δημιουργεί νέες συνθήκες ζωής, νέα αισθήματα και ιδέες, μια νέα νοοτροπία, κάπως παρόμοια μ' εκείνη της γηραιάς Ευρώπης. Τότε οι Αμερικανοί εργάτες, εν μέρει συμμετέχοντας στην ισχύ και στην ευημερία της ανόδου και εν μέρει πιεζόμενοι ασφυκτικότερα από ισχυρότερους αφέντες, θα χρειαστεί να αναπτύξουν ισχυρότερες μορφές ταξικού αγώνα.

Ο αμερικανικός καπιταλισμός έχει οικοδομήσει μια κυριαρχία επί της κοινωνίας και της εργατικής τάξης, που δεν έχει όμοιά της σ' ολόκληρο τον κόσμο. Η κοινωνική και πολιτική δημοκρατία παρέχουν πολύ σταθερότερα θεμέλια από οποιαδήποτε δικτατορία. Η κυριαρχία του βασίζεται στη συγκεντρωμένη ιδιοκτησία όλων των μέσων παραγωγής, στο χρήμα του, στην απεριόριστη εξουσία του επί του κράτους και της κυβέρνησης, στην πνευματική του κυριαρχία επί του συνόλου της κοινωνίας. Ενάντια σε μια εξεγειρόμενη εργατική τάξη, θα είναι σε θέση να κινητοποιήσει όλα τα όργανα του κράτους σε αποφασιστικότερη δράση, να οργανώσει ακόμα μεγαλύτερα σώματα ένοπλων υπερασπιστών του, να παρασύρει την κοινή γνώμη σε μια πνευματική τρομοκρατία μέσω του μονοπωλίου του στον τύπο και, αν χρειαστεί, η δημοκρατία μπορεί να αντικατασταθεί από την αποκάλυπτη δικτατορία. Έτσι, η εργατική τάξη θα υποχρεωθεί κι αυτή να φτάσει σ' ένα πολύ υψηλότερο επίπεδο ισχύος απ' ό,τι πριν. Ενάντια σ' έναν ισχυρότερο εχθρό, θα χρειαστεί ακόμα περισσότερη ενότητα, διορατικότητα και αφοσίωση απ' ό,τι σ' οποιοδήποτε άλλο μέρος του κόσμου. Η ανάπτυξή τους αναμφίβολα απαιτεί μια μακρόχρονη περίοδο αγώνα και προόδου. Η κυριότερη αδυναμία της εργατικής τάξης είναι η μικροαστική της νοοτροπία, η πλήρης πνευματική της υποταγή στις μικροαστικές ιδέες, το ότι σαγηνεύεται από τη δημοκρατία. Οι εργάτες θα κατορθώσουν να απαλλαγούν απ' αυτή την αδυναμία μόνο αναπτύσσοντας την ταξική τους συνείδηση, ενισχύοντας και χαλυβδώνοντας την ταξική τους ενότητα, διευρύνοντας την αντίληψή

τους στα πλαίσια μιας ταξικής πνευματικής καλλιέργειας που θα είναι υψηλότερη απ' οπουδήποτε άλλου στον κόσμο.

Η εργατική τάξη της Αμερικής θα πρέπει να διεξάγει εναντίον του παγκόσμιου καπιταλισμού τον δυσκολότερο και ταυτόχρονα τον αποφασιστικό αγώνα για την ελευθερία: τη δική της και ολόκληρου του κόσμου.

6. Η δημοκρατία

Η δημοκρατία ήταν η φυσική μορφή οργάνωσης των πρωτόγονων ανθρώπινων κοινοτήτων. Η αυτοκυβέρνηση και ισότητα όλων των μελών της φυλής καθόριζε στις συνελεύσεις τους όλες τις κοινές δραστηριότητες. Το ίδιο συνέβη και κατά την πρώτη άνοδο μιας τάξης ελεύθερων πολιτών, στις πόλεις της Ελλάδας κατά την αρχαιότητα και της Ιταλίας και Φλάνδρας κατά τον μεσαίωνα. Η δημοκρατία δεν ήταν σ' αυτή την περίπτωση η έκφραση μιας θεωρητικής αντίληψης για τα ίσα δικαιώματα όλων των ανθρώπων, αλλά μια πρακτική ανάγκη του οικονομικού συστήματος. Έτσι, οι καρφάδες των συντεχνιών συμμετείχαν τόσο λίγο σ' αυτήν όσο και οι δούλοι της αρχαιότητας, ενώ η μεγαλύτερη ιδιοκτησία είχε συνήθως και μεγαλύτερη επιρροή στις συνελεύσεις. Η δημοκρατία ήταν η μορφή συνεργασίας και αυτοκυβέρνησης των ελεύθερων και ίσων παραγωγών, που ο καθένας ήταν κύριος των μέσων παραγωγής του, του εδάφους ή του εργαστηρίου και των εργαλείων του. Στην αρχαία Αθήνα, οι αποφάσεις για τις δημόσιες υποθέσεις παίρνονταν από τις τακτικές συνελεύσεις των πολιτών, ενώ οι διοικητικές λειτουργίες, που έμεναν στα ίδια χέρια για μικρά χρονικά διαστήματα, ανακυκλώνονταν με κλήρο. Στις μεσαιωνικές πόλεις, οι τεχνίτες ήταν οργανωμένοι σε συντεχνίες και η κυβέρνηση της πόλης, όταν δεν βρισκόταν στα χέρια των οικογενειών των πατρικών, απαρτιζόταν από τους ηγέτες των συντεχνιών. Όταν στα τέλη του μεσαίωνα οι μισθοφόροι των ηγεμόνων υπερίσχυσαν των ένοπλων πολιτών, η ελευθερία και δημοκρατία των πόλεων καταπνίγηκε.

Με την άνοδο του καπιταλισμού, αρχίζει η εποχή της αστικής δημοκρατίας, ή τουλάχιστον δημιουργήθηκαν τα θεμέλιά της, αν και η ίδια στην πραγματικότητα δεν εμφανίστηκε αμέσως. Στον καπιταλισμό, όλοι οι άνθρωποι είναι ανεξάρτητοι ιδιοκτήτες εμπορευμάτων και όλοι έχουν το δικαίωμα και την ελευθερία να τα πουλάνε κατά βούληση – οι άκληροι προλετάριοι έχουν και πουλάνε την εργασιακή τους δύναμη. Οι επαναστάσεις που καταργήσανε τα φεουδαρχικά προνόμια, διακήρυξαν την ελευθερία, την ισότητα και το δικαίωμα στην ιδιοκτησία. Επειδή σ' αυτό τον αγώνα χρειαζόταν η συνδυασμένη δύναμη όλων των πολιτών, τα συντάγματα που ψηφίστηκαν είχαν έντονα δημοκρατικό χαρακτήρα. Αλλά τα πραγματικά συντάγματα ήταν διαφορετικά. Οι βιομηχανικοί καπιταλιστές, που δεν ήταν ακόμα αρκετά πολυάριθμοι και ισχυροί, φοβούνταν

μήπως οι κατώτερες τάξεις, τις οποίες συνέθλιβαν με τον ανταγωνισμό και την εκμετάλλευση, ελέγξουν τη νομοθετική εξουσία. Έτσι, γι' αυτές τις τάξεις, που αποκλείστηκαν από το δικαίωμα της ψήφου, σ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, το πρόγραμμα και ο στόχος των πολιτικών τους δραστηριοτήτων ήταν η πολιτική δημοκρατία. Τις κινητοποιούσε η ιδέα ότι, με την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας και την καθολική ψηφοφορία, θα ελέγξουν την κυβέρνηση κι έτσι θα μπορέσουν να αναχαιτίσουν ή ακόμα και να καταργήσουν τον καπιταλισμό.

Και, σύμφωνα με όλα τα φαινόμενα, αυτή η καμπάνια στέφτηκε με επιτυχία. Βαθμιαία, το δικαίωμα της ψήφου επεκτάθηκε και τελικά, σ' όλες σχεδόν τις χώρες, καθιερώθηκε το δικαίωμα ψήφου όλων των αντρών και γυναικών για την εκλογή των μελών του κοινοβουλίου. Έτσι, αυτή η εποχή συχνά χαρακτηρίζεται σαν εποχή της δημοκρατίας. Τότε όμως γίνεται φανερό ότι η δημοκρατία δεν αποτελεί κίνδυνο για τον καπιταλισμό, δεν τον εξασθενεί αλλά τον ενισχύει. Ο καπιταλισμός στηρίζεται σε γερές βάσεις· μια πολυάριθμη αστική τάξη πλούσιων βιομηχανικών εργοδοτών και επιχειρηματιών κυριαρχεί στην κοινωνία και οι μισθωτοί εργάτες έχουν βρει μέσα στους κόλπους της την αναγνωρισμένη τους θέση. Γίνεται πια κατανοητό ότι ένα κοινωνικό καθεστώς κερδίζει σε σταθερότητα όταν όλα τα παράπονα, όλη η αθλιότητα και η δυσανεμία, που διαφορετικά θα αποτελούσαν πηγή εξέγερσης, βρίσκουν μια τακτική και ομαλή διέξοδο με τη μορφή της κριτικής και της κατηγορίας, της κοινοβουλευτικής διαμαρτυρίας και της κομματικής διαμάχης. Στην καπιταλιστική κοινωνία, υπάρχει μια διαρκής σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ των τάξεων και των ομάδων· στην πορεία της ανάπτυξής της, των ακατάπαυστων διαρθρωτικών αλλαγών και των βιομηχανικών εξελίξεων, εμφανίζονται νέες ομάδες με νέα συμφέροντα οι οποίες ζητούν αναγνώριση. Στα πλαίσια μια ψηφοφορίας που είναι καθολική, δίχως τεχνητούς περιορισμούς, όλοι βρίσκουν τους εκφραστές των συμφερόντων τους. Κάθε νέο συμφέρον μπορεί, ανάλογα με τη σημαντικότητά του και την ισχύ του, να επηρεάσει το νομοθετικό έργο. Κατά συνέπεια, η κοινοβουλευτική δημοκρατία είναι η κατάλληλη πολιτική μορφή για την άνοδο και την ανάπτυξη του καπιταλισμού.

Παρ' όλα αυτά, ο φόβος υπερίσχυσης των μαζών δεν ήταν δυνατόν να μην εξασφαλίσει εγγυήσεις ενάντια στην «κατάχρηση» της δημοκρατίας. Οι εκμεταλλεζόμενες μάζες πρέπει να έχουν την πεποίθηση ότι με την ψήφο τους είναι κύριοι της μοίρας τους κι ότι επομένως, αν δεν ήταν ικανοποιημένες, το φταιξιμο είναι δικό τους. Αλλά η δομή του πολιτικού οικοδομήματος έχει επινοηθεί έτσι ώστε η διακυβέρνηση μέσω του λαού να μην είναι διακυβέρνηση από τον λαό. Η κοινοβουλευτική δημοκρατία είναι μόνο μερική και όχι πλήρης δημοκρατία.

Ο λαός έχει εξουσία επί των αντιπροσώπων μόνο μια ημέρα κάθε τέσσερα ή πέντε χρόνια. Και την ημέρα των εκλογών, η θορυβώδης προ-

παγάνδα και διαφήμιση, τα παλιά συνθήματα και οι νέες υποσχέσεις, κατακλύζουν τα πάντα σε τέτοιο βαθμό ώστε να μην υπάρχει σχεδόν καμία δυνατότητα κριτικής άποψης. Οι ψηφοφόροι δεν μπορούν να αναδείξουν από μόνοι τους έμπιστους εκφραστές των συμφερόντων τους. Οι υποψήφιοι παρουσιάζονται και προτείνονται από τα μεγάλα πολιτικά κόμματα, επιλέγονται από τις κομματικές παρασυναγωγές και όλοι ξέρουν ότι η ψήφος για κάποιον άλλο είναι ουσιαστικά χαμένη. Οι εργάτες προσαρμόστηκαν στο σύστημα, συγκροτώντας το δικό τους κόμμα -στη Γερμανία το Σοσιαλδημοκρατικό και στην Αγγλία το Εργατικό- που διαδραματίζει αξιόλογο ρόλο στο κοινοβούλιο και μερικές φορές, αναδεικνύει και υπουργούς. Αλλά τότε οι βουλευτές του υποχρεώνονται να παίζουν σύμφωνα με τους κανόνες του παιχνιδιού. Πέρα από την ιδιαίτερη μέριμνά τους, τους κοινωνικούς νόμους για τους εργάτες, τα περισσότερα ζητήματα όπου πρέπει να πάρουν απόφαση σχετίζονται με τα καπιταλιστικά συμφέροντα, με τα προβλήματα και τις δυσκολίες της καπιταλιστικής κοινωνίας. Εθίζονται στο ρόλο του επιστάτη αυτών των συμφερόντων και στην ενασχόληση με προβλήματα που εντάσσονται στα πλαίσια της υπάρχουσας κοινωνίας. Γίνονται έμπειροι πολιτικοί που, ακριβώς όπως και οι πολιτικοί των άλλων κομμάτων, αποτελούν μια σχεδόν ανεξάρτητη εξουσία, πάνω από τον λαό.

Επιπλέον, τα κοινοβούλια αυτά, που ψηφίζονται από τον λαό, δεν έχουν πλήρη εξουσία επί του κράτους. Δίπλα τους, σαν εγγύηση εναντίον μιας υπερβολικά μεγάλης επιρροής των μαζών, υπάρχουν άλλα σώματα, αποτελούμενα από προνομιούχους ή αριστοκράτες -Γερουσία, Βουλή των Λόρδων, Άνω Βουλή- που η συγκατάθεσή τους είναι απαραίτητη για τη θέσπιση των νόμων. Και τέλος, η έσχατη απόφαση βρίσκεται τις περισσότερες φορές στα χέρια ηγεμόνων ή προέδρων, που ζούν αποκλειστικά μέσα στους κύκλους των αριστοκρατικών και μεγαλοκαπιταλιστικών συμφερόντων. Αυτοί διορίζουν τους υπουργούς που διευθύνουν τη γραφειοκρατία των αξιωματούχων, η οποία ασκεί με τη σειρά της το πραγματικό έργο της διακυβέρνησης. Με τον διαχωρισμό νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας, οι εκλεγμένοι βουλευτές δεν κυβερνούν οι ίδιοι πέρα από τη νομοθετική δραστηριότητα μπορούν να επηρεάσουν τους πραγματικούς κυβερνήτες μόνο έμμεσα, με την κριτική ή με την άρνησή τους να εγκρίνουν κονδύλια. Αυτό που πάντοτε αναφέρεται σαν θεμελιώδες γνώρισμα της πραγματικής δημοκρατίας, ότι ο λαός διαλέγει τους κυβερνήτες του, δεν πραγματοποιείται στην κοινοβουλευτική δημοκρατία κι αυτό είναι απόλυτα φυσικό, εφόσον ο σκοπός της είναι να εξασφαλίσει την κυριαρχία του καπιταλισμού μέσω της αυταπάτης των μαζών ότι αποφασίζουν οι ίδιες για την τύχη τους.

Επομένως, είναι μάταιο να μιλάμε για την Αγγλία, τη Γαλλία ή την Ολλανδία σαν δημοκρατικές χώρες - μόνο στην Ελβετία ίσως ταιριάζει κατά κάποιο τρόπο αυτός ο χαρακτηρισμός. Η πολιτική είναι αντανάκλαση του επιπέδου των αισθημάτων και ιδεών του λαού. Στα έθιμα και στα

αισθήματα υπάρχει το πνεύμα της ανισότητας, ο σεβασμός των «ανώτερων» τάξεων, παλιών ή νέων· ο εργάτης στέκεται συνήθως μπροστά στο αφεντικό με την τραγιάσκα στο χέρι. Αυτό αποτελεί κατάλοιπο του φεουδαρχισμού, το οποίο δεν ξεριζώθηκε με την τυπική διακήρυξη της κοινωνικής και πολιτικής ισότητας αλλά προσαρμόστηκε στις νέες συνθήκες μιας νέας ταξικής κυριαρχίας. Η ανερχόμενη αστική τάξη δεν ήξερε πώς αλλιώς να εκφράσει τη νεοαποκτημένη της εξουσία, παρά φορώντας τα ρούχα των φεουδαρχών και ζητώντας από τις εκμεταλλεζόμενες μάζες τις αντίστοιχες εκδηλώσεις σεβασμού. Η εκμετάλλευση έγινε ακόμα εξοργιστικότερη εξαιτίας της αλαζονείας των καπιταλιστών που απαιτούσαν δουλικότητα και στους τρόπους. Έτσι, στον αγώνα των εργατών, η αγανάκτηση του ταπεινωμένου αυτοσεβασμού δίνει εντονότερα χρώματα στη μάχη εναντίον της αθλιότητας.

Στην Αμερική, συνέβη ακριβώς το αντίθετο. Ο διάπλους του ωκεανού άφησε πίσω του όλες τις αναμνήσεις του φεουδαρχισμού. Στον σκληρό αγώνα για την επιβίωση σε μια άγρια ήπειρο, η αποτίμηση του καθένα γινόταν σύμφωνα με την προσωπική του αξία. Σαν κληρονομιά του ανεξάρτητου πνεύματος των σκαπανέων, ένα ολοκληρωμένο αστικό δημοκρατικό αίσθημα διαποτίζει όλες τις τάξεις της αμερικανικής κοινωνίας. Αυτό το σύμφυτο αίσθημα της ισότητας ούτε γνωρίζει ούτε ανέχεται την αλαζονεία της προέλευσης και της κοινωνικής θέσης· το μόνο που μετράει είναι η πραγματική δύναμη του ανθρώπου και τα δολλάρια του. Αυτό το αίσθημα ισότητας υπομένει και ανέχεται την εκμετάλλευση ακόμα πιο ανυποψίαστα και πρόθυμα, στο μέτρο που αυτή παρουσιάζεται με πιο δημοκρατικές κοινωνικές μορφές. Έτσι, η αμερικανική δημοκρατία υπήρξε η σταθερότερη βάση και εξακολουθεί να είναι η μεγαλύτερη δύναμη του καπιταλισμού. Οι εκατομμυριούχοι αφέντες έχουν πλήρη συνείδηση αυτής της αξίας της δημοκρατίας για την κυριαρχία τους και όλες οι πνευματικές δυνάμεις της χώρας συνεργάζονται για την ενίσχυση αυτών των αισθημάτων. Ακόμα και η αποικιακή πολιτική κυριαρχείται απ' αυτά. Η κοινή γνώμη στην Αμερική αποστρέφεται την ιδέα πως θα μπορούσε να καθυποτάξει και να καταδυναστεύσει ξένους λαούς και φυλές. Έτσι, γίνονται σύμμαχοι με τη δική τους ελεύθερη κυβέρνηση· στη συνέχεια, η αυτόματη δύναμη της οικονομικής ηγεμονίας τους κάνει πιο εξαρτημένους απ' ό,τι θα μπορούσε να τους κάνει οποιαδήποτε τυπική εξάρτηση. Πρέπει εξάλλου να γίνει κατανοητό ότι ο έντονος δημοκρατικός χαρακτήρας των κοινωνικών αισθημάτων και εθίμων δεν συνεπάγεται αντίστοιχους πολιτικούς θεσμούς. Στη διακυβέρνηση της Αμερικής, όπως ακριβώς και στην Ευρώπη, το σύνταγμα είναι φτιαγμένο έτσι ώστε να εξασφαλίζει την κυριαρχία μιας άρχουσας μειοψηφίας. Ο πρόεδρος των ΗΠΑ μπορεί να ανταλλάσσει χειραψίες με τον φτωχότερο θνητό, αλλά ο πρόεδρος και η Γερουσία έχουν περισσότερη εξουσία απ' ό,τι ο βασιλιάς και η Άνω Βουλή των περισσότερων ευρωπαϊκών χωρών.

Η εσώτερη πλαστικότητα της πολιτικής δημοκρατίας δεν είναι ένα απαιτηλό τέχνασμα που έχει εφευρεθεί από δόλιους πολιτικούς. Είναι η αντανάκλαση και άρα μια ενστικτώδης συνέπεια, των εσωτερικών αντιφάσεων του καπιταλιστικού συστήματος. Ο καπιταλισμός βασίζεται στην ισοότητα των πολιτών, των ιδιωτικών ιδιοκτητών που είναι ελεύθεροι να πουλήσουν τα εμπορεύματά τους – οι καπιταλιστές πουλάνε τα προϊόντα και οι εργάτες την εργασιακή τους δύναμη. Ενεργώντας έτσι σαν ελεύθεροι και ίσοι διαπραγματευτές, καταλήγουν σαν αποτέλεσμα στην εκμετάλλευση και τον ταξικό ανταγωνισμό: ο καπιταλιστής, αφέντης και εκμεταλλευτής, ο εργάτης, ουσιαστικά σκλάβος. Η συμμόρφωση με την αρχή της νομικής ισοότητας και όχι η παραβίασή της, έχει σαν αποτέλεσμα μια κατάσταση που αποτελεί στην πραγματικότητα παραβίασή της. Αυτή είναι η εσωτερική αντίφαση της καπιταλιστικής παραγωγής, που δείχνει ότι η τελευταία δεν μπορεί να είναι παρά μεταβατικό σύστημα. Καθόλου εκπληκτικό λοιπόν που η ίδια αντίφαση εμφανίζεται και με πολιτική μορφή.

Οι εργάτες δεν μπορούν να ξεπεράσουν αυτή την καπιταλιστική αντίφαση, δηλαδή το γεγονός ότι η εκμετάλλευση και η σκλαβιά τους πηγάζει από τη νομική τους ελευθερία, όσο δεν αναγνωρίζουν την πολιτική αντίφαση της αστικής δημοκρατίας. Η δημοκρατία είναι η ιδεολογία που συναποκόμισαν από τους παλαιότερους αστικούς επαναστατικούς αγώνες: τους είναι προσφιλής σαν κληρονομιά νεανικών ψευδαισθήσεων. Όσο παραμένουν προσκολλημένοι σ' αυτές τις ψευδαισθήσεις, πιστεύουν στην πολιτική δημοκρατία και την αναγορεύουν σε πρόγραμμά τους, παραμένουν παγιδευμένοι στον ιστό της και μάταια αγωνίζονται να απελευθερωθούν. Στη σημερινή ταξική πάλη, αυτή η ιδεολογία αποτελεί το σοβαρότερο εμπόδιο της απελευθέρωσης.

Όταν το 1918 στη Γερμανία, η στρατιωτική κυβέρνηση κατέρρευσε και η πολιτική εξουσία πέρασε στα χέρια των εργατών, χωρίς αυτοί να υφίστανται τον άνωθεν καταναγκασμό μιας κρατικής εξουσίας, ήταν ελεύθεροι να οικοδομήσουν τη δική τους κοινωνική οργάνωση. Παντού ξεφύτρωσαν συμβούλια εργατών και στρατιωτών, εν μέρει από μια ενστικτώδη κατανόηση των αναγκών και εν μέρει υπό την επίδραση του ρωσικού παραδείγματος. Αλλά η αυθόρμητη δράση δεν ανταποκρινόταν στη θεωρία που υπήρχε στα κεφάλια των εργατών, στη θεωρία της δημοκρατίας που είχε εντυπωθεί από τόσα χρόνια σοσιαλδημοκρατικής διδασκαλίας. Κι αυτή τη θεωρία τώρα οι πολιτικοί και συνδικαλιστές ηγέτες τους βάλθηκαν να τους την ξαναεπιβάλουν με κάθε τρόπο. Γι' αυτούς τους ηγέτες, η πολιτική δημοκρατία ήταν το στοιχείο όπου ένιωθαν όπως το ψάρι στο νερό, διακανονίζοντας ζητήματα σαν εκπρόσωποι της εργατικής τάξης, συζητώντας και αντιδικώντας με τους αντιπάλους τους στη βουλή ή στις αίθουσες των συνδιασκέψεων. Εκείνο που ήθελαν δεν ήταν να γίνουν οι εργάτες κύριοι της παραγωγής στη θέση των καπιταλιστών, αλλά να τεθούν οι ίδιοι επικεφαλής του κράτους και της κοινωνίας στη

τηγών, κατέλαβαν εξ εφόδου τους στρατώνες και πήραν τους στρατιώτες με το μέρος τους, έγιναν κύριοι της πόλης. Οι ένοπλες ομάδες τους κυριαρχούσαν στους δρόμους, διατηρούσαν την τάξη, φρόντιζαν για τον επισιτισμό και, ενώ τα κυριότερα εργοστάσια λειτουργούσαν υπό τον έλεγχο των συνδικάτων τους, διεξήγαγαν τον πόλεμο με τα φασιστικά στρατεύματα στις γειτονικές επαρχίες. Στη συνέχεια, οι ηγέτες τους μπήκαν στη δημοκρατική κυβέρνηση της Καταλωνίας, που περιλάμβανε αστούς δημοκράτες σε συμμαχία με σοσιαλιστές και κομμουνιστές πολιτικούς. Αυτό σήμαινε ότι οι εργάτες, αντί να αγωνιστούν για την τάξη τους, συμβιβάστηκαν και υποχώρησαν υπέρ της κοινής υπόθεσης. Έχοντας εξασθενήσει από τις δημοκρατικές ψευδαισθήσεις και τις εσωτερικές διχογνωμίες, η αντίστασή τους συντρίφτηκε από τα στρατεύματα της καταλανικής κυβέρνησης. Και πολύ γρήγορα, σαν σύμβολο της αποκατάστασης της αστικής νομιμότητας, μπορούσε κανείς να δει, όπως και στους παλιούς καιρούς, τις γυναίκες των εργατών να σχηματίζουν ουρές μπροστά στους φούρνους και να κακοποιούνται από την έφιππη αστυνομία. Η εργατική τάξη για μια ακόμα φορά βρισκόταν υποταγμένη κι αυτό αποτέλεσε το πρώτο βήμα για την κατάρρευση της δημοκρατίας και την τελική εγκαθίδρυση της δικτατορίας των στρατιωτικών ηγετών.

Σε καιρούς κοινωνικής κρίσης και πολιτικής επανάστασης, όταν η κυβέρνηση καταρρέει, η εξουσία περνάει στα χέρια των εργαζομένων μαζών και τότε τίθεται για τις κατέχουσες τάξεις, για τον καπιταλισμό, το πρόβλημα πώς να την αποσπάσουν από τα χέρια τους. Έτσι, συνέβη στο παρελθόν, έτσι μπορεί να συμβεί και στο μέλλον. Η δημοκρατία είναι το μέσο, το κατάλληλο όργανο πειθούς. Η επιχειρηματολογία της τυπικής και νομικής ισότητας πρέπει να παρακινήσει τους εργάτες να εγκαταλείψουν την εξουσία τους και να αφήσουν την οργάνωσή τους να ενσωματωθεί σαν υποδεέστερο εξάρτημα στην κρατική δομή.

Ενάντια σ' αυτά, οι εργάτες πρέπει να διατηρούν την ακλόνητη πεποίθηση ότι η συμβουλευτική οργάνωση είναι μια ανώτερη και τελειότερη μορφή ισότητας. Η συμβουλευτική οργάνωση πραγματώνει την κοινωνική ισότητα· είναι η μορφή ισότητας η προσαρμοσμένη σε μια κοινωνία που είναι συνειδητός κύριος της παραγωγής και της ζωής. Θα μπορούσε σ' αυτό το σημείο να ερωτηθεί αν ο όρος «δημοκρατία» ταιριάζει εδώ, τη στιγμή που η κατάληξή του («-κρατία») υποδηλώνει τη βίαιη επιβολή η οποία δεν υπάρχει σ' αυτή την περίπτωση. Μολονότι τα άτομα πρέπει να συμμορφώνονται με το σύνολο, δεν υπάρχει κυβέρνηση υπεράνω του λαού, η κυβέρνηση είναι ο ίδιος ο λαός. Η συμβουλευτική οργάνωση είναι ακριβώς το μέσο με το οποίο η εργαζόμενη ανθρωπότητα, χωρίς να χρειάζεται κυβέρνηση που να την διοικεί, οργανώνει τις ζωτικές της δραστηριότητες. Αν λοιπόν παραμένουμε προσκολλημένοι στη συναισθηματική αξία που ανέκαθεν αποδίδεται στη λέξη δημοκρατία, μπορούμε να πούμε ότι η συμβουλευτική οργάνωση αντιπροσωπεύει την ανώτερη μορφή δημοκρατίας, την αληθινή δημοκρατία της εργασίας. Η πολιτική δημοκρατία,

η-αστική δημοκρατία, στην καλύτερη περίπτωση δεν μπορεί να είναι τίποτα περισσότερο από μια τυπική δημοκρατία. Δίνει τα ίδια νομικά δικαιώματα στον καθένα, αλλά δεν νοιάζεται αν αυτό συνεπάγεται μια βιοτική ασφάλεια, γιατί δεν αφορά την οικονομική ζωή, την παραγωγή. Ο εργάτης έχει το δικαίωμα να πουλήσει την εργασιακή του δύναμη, αλλά δεν είναι βέβαιος ότι θα κατορθώσει να την πουλήσει. Η συμβουλευτική δημοκρατία, αντίθετα, είναι πραγματική δημοκρατία εφόσον εξασφαλίζει τη ζωή όλων των συνεργαζομένων παραγωγών, που είναι ελεύθεροι και ισότιμοι αφέντες των πηγών της ζωής τους. Το ισότιμο δικαίωμα στη λήψη αποφάσεων δεν χρειάζεται να εξασφαλιστεί με κάποια τυπική κανονιστική παράγραφο. Πραγματώνεται στο γεγονός ότι η εργασία ρυθμίζεται παντού απ' αυτούς που την κάνουν. Τα παράσιτα που δεν συμμετέχουν στην παραγωγή αποκλείονται αυτομάτως από τη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων, αλλά αυτό δεν μπορεί να θεωρηθεί έλλειψη δημοκρατίας: εκείνο που τους αποκλείει δεν είναι το άτομό τους αλλά η λειτουργία τους.

Συχνά, υποστηρίζεται ότι στον σύγχρονο κόσμο η κρίσιμη διαμάχη είναι μεταξύ δημοκρατίας και δικτατορίας και ότι η εργατική τάξη οφείλει να ρίξει όλο το βάρος της υπέρ της δημοκρατίας. Το πραγματικό περιεχόμενο αυτής της αντίληψης είναι η διχογνωμία των καπιταλιστών για το αν η κυριαρχία του καπιταλισμού διατηρείται καλύτερα με την ήπια και απατηλή δημοκρατία ή με τον σκληρό δικτατορικό καταναγκασμό. Πρόκειται για το παλιό πρόβλημα κατά πόσον οι ατίθασοι σκλάβοι χαλιναγωγούνται καλύτερα με την καλοσύνη ή με την τρομοκρατία. Οι σκλάβοι, αν τους ρωτούσαν, θα προτιμούσαν φυσικά την καλή μεταχείριση από την τρομοκρατία. Αλλά αν αφήνονταν να εξαπατηθούν μέχρι του σημείου να συγχέουν την ήπια σκλαβιά με την ελευθερία, αυτό θα ήταν ολέθριο για την υπόθεση της ελευθερίας τους. Για την εργατική τάξη, το πραγματικό δίλημμα είναι σήμερα ανάμεσα στη συμβουλευτική οργάνωση, την αληθινή δημοκρατία της εργασίας και την επιφανειακή, απατηλή αστική δημοκρατία –οι εργάτες μετατοπίζουν τον αγώνα από την πολιτική μορφή στο οικονομικό περιεχόμενο. Ή μάλλον –εφόσον η πολιτική είναι μόνο μορφή και μέσο για την οικονομία– αντικαθιστούν το ηχηρό πολιτικό σύνθημα με την επαναστατική πολιτική πράξη, την κατάληψη των μέσων παραγωγής. Το σύνθημα της πολιτικής δημοκρατίας χρησιμεύει στο να αποσπάει την προσοχή των εργατών από τον πραγματικό τους στόχο. Εναπόκειται στους εργάτες να δώσουν στο μεγάλο ζήτημα που συγκλονίζει τώρα την κοινωνία την αληθινή του έκφραση, προβάλλοντας την αρχή της συμβουλευτικής οργάνωσης, της πραγματικής δημοκρατίας της εργασίας.

7. Ο φασισμός

Ο φασισμός ήταν η απάντηση του καπιταλιστικού κόσμου στη σοσιαλιστική πρόκληση. Ο σοσιαλισμός διακήρυξε ότι η παγκόσμια επανάσταση θα απελευθέρωνε τους εργάτες από την εκμετάλλευση και την καταπίεση. Ο καπιταλισμός απάντησε με μια εθνική επανάσταση που τους καθυπέταξε σε μια ακόμα βαρύτερη εκμετάλλευση. Η σοσιαλιστική εργατική τάξη πίστευε πως μπορούσε να νικήσει το αστικό καθεστώς, χρησιμοποιώντας το ίδιο το αστικό δίκαιο και τον αστικό νόμο. Η αστική τάξη απάντησε ποδοπατώντας το δίκαιο και το νόμο. Οι σοσιαλιστές εργάτες μιλούσαν για μια σχεδιοποιημένη και οργανωμένη παραγωγή που θα έβαζε τέλος στον καπιταλισμό. Οι καπιταλιστές απάντησαν με μια οργάνωση του καπιταλισμού η οποία τον έκανε ισχυρότερο παρά ποτέ. Όλα τα προηγούμενα χρόνια, ο καπιταλισμός βρισκόταν στην άμυνα και φαινομενικά δεν μπορούσε παρά μόνο να επιβραδύνει την πρόοδο του σοσιαλισμού. Με τον φασισμό, πέρασε συνειδητά στην επίθεση.

Οι νέες πολιτικές ιδέες και συστήματα που υποδηλώνονται με τον όρο φασισμός, έναν όρο ιταλικής προέλευσης, είναι προϊόν της σύγχρονης οικονομικής ανάπτυξης. Η άνοδος του μεγάλου κεφαλαίου, η αύξηση του μεγέθους των επιχειρήσεων, η καθυπόταξη του μικρού κεφαλαίου, ο σχηματισμός των *κονσέρν* και των *τραστ*, η συγκέντρωση του τραπεζικού κεφαλαίου και η κυριαρχία του επί της βιομηχανίας, είχαν σαν αποτέλεσμα να συγκεντρωθεί μια ολοένα μεγαλύτερη ισχύς στα χέρια ενός ολοένα μικρότερου αριθμού χρηματιστικών και βιομηχανικών μεγιστάνων. Η παγκόσμια οικονομία και η κοινωνία στο σύνολό της κυριαρχούνταν σε διαρκώς αυξανόμενο βαθμό από μικρές ομάδες ανταγωνιζόμενων μεγάλων καπιταλιστών, που ήταν άλλοτε κερδοσκόποι του χρηματιστηρίου κι άλλοτε αποφασιστικοί και οξυδερκείς επιχειρηματίες, οι οποίοι σπάνια είχαν ηθικούς ενδοιασμούς και πάντοτε ήταν δραστήριοι και δυναμικοί.

Στα τέλη του 19ου αιώνα, αυτές οι οικονομικές μεταβολές προκάλεσαν μια αντίστοιχη μεταβολή και στις ιδέες. Η θεωρία της ισότητας των ανθρώπων, που είχε κληρονομηθεί από τον ανερχόμενο καπιταλισμό με την πληθώρα του των ισότιμων επιχειρηματιών, παραχώρησε τη θέση της στη θεωρία της ανισότητας. Η λατρεία της επιτυχίας και ο θαυμασμός για την ισχυρή προσωπικότητα που οδηγεί και ποδοπατά τους κοινούς ανθρώπους — κάτι που εκφράστηκε παραμορφωμένα και στον *Υπεράνθρωπο* του Νίτσε — αντανάκλα τις πραγματικότητες του νέου καπιταλισμού. Οι άρχοντες του κεφαλαίου, που έγιναν κυρίαρχοι μέσω της επιτυχίας στην κερδοσκοπία και την απάτη, μέσω της χρεοκοπίας απειράριθμων μικρών, εκθειάζονται τώρα σαν «μεγάλοι άνθρωποι». Ταυτόχρονα, κάθε αναφορά στις «μάζες» ξεχειλίζει από περιφρόνηση. Μ' αυτό τον τρόπο, οι καταδυναστευόμενοι μικροαστοί, εξάρτημένοι, χωρίς κοινωνική δύναμη και βλέψεις, ολότελα απορροφημένοι σε ηλίθιες διασκεδάσεις, καθώς και οι εργαζόμενες μάζες χωρίς ταξική συνείδηση που ζούν

μέσα σε ανάλογες συνθήκες, είναι εκείνοι που χρησιμεύουν σαν πρότυπο της άβουλης, στερημένης από πνεύμα και προσωπικότητα μάζας που είναι προορισμένη να καθοδηγείται και να διοικείται από ισχυρούς ηγέτες.

Στην πολιτική, η ίδια προοπτική εμφανίζεται με μια απομάκρυνση από τη δημοκρατία. Η κυριαρχία επί του κεφαλαίου συνεπάγεται την κυριαρχία επί της κυβέρνησης και η άμεση κυριαρχία επί της κυβέρνησης παρουσιάζεται σαν φυσικό δικαίωμα των οικονομικών αφεντών. Τα κοινοβούλια ολοένα περισσότερο χρησιμεύουν για να συγκαλυφθεί, με ένα χείμαρρο ρητορειών, η κυριαρχία του μεγάλου κεφαλαίου πίσω από την πρόσοψη του αυτοκαθορισμού του λαού. Έτσι, η υποκριτική γλώσσα των πολιτικών, η έλλειψη αρχών, τα πρόστυχα παρασημαστικά παζαρέματα, ενισχύουν στους παρατηρητές, που έχουν κριτική διάθεση αλλά άγνοια των βαθύτερων αιτιών, την πεποίθηση ότι ο κοινοβουλευτισμός είναι ένα τέλμα διαφθοράς και η δημοκρατία χίμαιρα, ότι και στην πολιτική επίσης, η ισχυρή προσωπικότητα πρέπει να επικρατήσει σαν ανεξάρτητος αρχηγός του κράτους.

Ένα άλλο επακόλουθο του σύγχρονου καπιταλισμού ήταν το αυξανόμενο πνεύμα βίας. Ενώ στην εποχή της ανόδου του καπιταλισμού όλοι μιλούσαν για ελεύθερο εμπόριο, παγκόσμια ειρήνη και συνεργασία των λαών, η πραγματικότητα σύντομα έφερε τον πόλεμο μεταξύ των νέων και των παλιών καπιταλιστικών δυνάμεων. Η ανάγκη επέκτασης σε ξένες ηπείρους ωθεί το μεγάλο κεφάλαιο σ' ένα λυσσαλέο αγώνα για την παγκόσμια κυριαρχία και τις αποικίες. Τώρα η βίαιη καθυπόταξη, η θηριώδης εξόντωση και η βάρβαρη εκμετάλλευση των έγχρωμων φυλών υποστηρίζονται από τη θεωρία της ανωτερότητας της λευκής φυλής, η οποία είναι προορισμένη να τις εξουσιάζει και να τις εκπολιτίσει και έχει το δικαίωμα να εκμεταλλεύεται τον φυσικό πλούτο όπου κι αν βρίσκεται. Τώρα οι ιδέες του μεγαλείου, της ισχύος, της παγκόσμιας κυριαρχίας κάθε έθνους αντικαθιστούν τα παλιά ιδανικά της ελευθερίας, της ισότητας και της παγκόσμιας ειρήνης. Ο ανθρωπισμός χλευάζεται σαν αναχρονιστική μαλθακότητα· μόνο η δύναμη και η βία μπορούν να φέρουν το μεγαλείο.

Έτσι τα πνευματικά στοιχεία ενός νέου κοινωνικού και πολιτικού συστήματος αναπτύχθηκαν σιωπηρά, αλλά ήταν παντού εμφανή στις διαθέσεις και στις γνώμες της άρχουσας τάξης και των εκπροσώπων της. Για να τεθούν απροκάλυπτα σε ενέργεια και να κυριαρχήσουν, ήταν απαραίτητοι οι ισχυροί κλονισμοί του παγκοσμίου πολέμου με τα συνακόλουθα δεινά και το χάος. Συχνά, υποστηρίζεται πως ο φασισμός είναι η αυθεντική πολιτική θεωρία του μεγάλου κεφαλαίου. Αυτό δεν είναι αλήθεια· η Αμερική δείχνει ότι η απρόσκοπτη κυριαρχία του μπορεί να εξασφαλιστεί αποτελεσματικότερα με την πολιτική δημοκρατία. Αν όμως, στον αγώνα του για άνοδο, καμφθεί απέναντι σ' ένα ισχυρότερο εχθρό, ή αν απειληθεί από μια ατίθαση εργατική τάξη, θα χρειαστούν δυναμικότε-

ροι και βιαιότεροι τρόποι κυριαρχίας. Ο φασισμός είναι το πολιτικό σύστημα του μεγάλου κεφαλαίου όταν βρίσκεται σε κατάσταση ανάγκης. Δεν δημιουργείται συνειδητά και προμελετημένα· ξεπήδησε στην πράξη μετά από πολλές αμφιταλαντεύσεις και η θεωρία ακολούθησε αργότερα.

Στην Ιταλία, η μεταπολεμική κρίση και ύφεση είχαν προκαλέσει τη δυσαρέσκεια της αστικής τάξης, που οι εθνικές της ελπίδες είχαν διαψευστεί, αναζωπυρώνοντας την ενεργητικότητα των εργατών, που εμπνέονταν από τη ρωσική και τη γερμανική επανάσταση. Οι απεργίες δεν είχαν κανένα αποτέλεσμα, γιατί οι τιμές ανέβαιναν αδιάκοπα στα ύψη. Η απαίτηση του εργατικού ελέγχου, που εμπνεύστηκαν από τις ιδέες των επαναστατών συνδικαλιστών και των μπολσεβίκων, οδήγησε σε καταλήψεις εργοστασίων τις οποίες δεν μπόρεσε να εμποδίσει η αδύναμη και παραπαίουσα κυβέρνηση. Φαινόταν σαν επανάσταση, αλλά ήταν μόνο ένα ομοίωμά της. Οι εργάτες, χωρίς καθαρή αντίληψη και στόχους, δεν ήξεραν τι να κάνουν στη συνέχεια. Προσπάθησαν μάταια να συνεχίσουν την παραγωγή για την αγορά μέσω ενός είδους παραγωγικών συνεταιρισμών. Μετά όμως από μια συμφωνία μεταξύ των συνδικάτων και των εργοδοτών, εγκατέλειψαν ειρηνικά τα εργοστάσια¹.

Αλλά το πράγμα δεν τέλειωσε εκεί. Η αστική τάξη, που για μια στιγμή είχε πανικοβληθεί, που είχε θιγεί στο βαθύτερο είναι της, τώρα που η περιφρόνηση διαδέχτηκε τον φόβο διψούσε για εκδίκηση και άρχισε να οργανώνει την άμεση δράση της. Διάφορες συμμορίες θερμόαιμων και μαχητικών νεαρών μικροαστών, διαπαιδαγωγημένων με έντονα εθνικιστικά αισθήματα, γεμάτων από ενστικτώδες μίσος ενάντια στους εργάτες, τα συνδικάτα τους, τους συνεταιρισμούς τους και τον σοσιαλισμό τους, ενθαρρυνόμενοι από την αστική τάξη και τους γαιοκτήμονες που τους προμήθευαν όπλα και στολές, εξαπέλυσαν μια εκστρατεία τρομοκρατίας. Κατέστρεφαν τις αίθουσες συγκέντρωσης των εργατών, χτυπούσαν τους ηγέτες τους, λεηλατούσαν και πυρπολούσαν τους συνεταιρισμούς και τα γραφεία των εφημερίδων και έκαναν επιθέσεις εναντίον των συγκεντρώσεων, πρώτα στις μικρές πόλεις αλλά σιγά-σιγά και στις μεγάλες. Οι εργάτες δεν είχαν κανένα μέσο αποτελεσματικής άπαιτησης. Εθισμένοι στην ειρηνική οργανωτική δουλειά υπό την προστασία του νόμου, παραδομένοι στον κοινοβουλευτισμό και τον συνδικαλιστικό αγώνα, ήταν αδύναμοι απέναντι στις νέες μορφές βίας.

Σύντομα, οι φασιστικές ομάδες συσπειρώθηκαν σε μια ισχυρότερη οργάνωση, το φασιστικό κόμμα, που προσέλκυε σε ολοένα μεγαλύτερο βαθμό τους θερμόαιμους νέους της αστικής τάξης και του στρώματος των

1. Σε γενικές γραμμές, η περίοδος της κατάληψης των εργοστασίων εκτείνεται από τα τέλη Αυγούστου του 1920 μέχρι τα τέλη Σεπτεμβρίου του 1920. Η συμφωνία που υπογράφηκε στις 19 Σεπτεμβρίου 1920 από την εργοδοσία και τα συνδικάτα, αναγνώριζε την «αρχή» του εργατικού ελέγχου. Πιστεύοντας πως νίκησαν, οι εργάτες... εγκατέλειψαν τα εργοστάσια. (Σημ. της γαλλ. έκδ.)

διανοουμένων. Πράγματι, αυτές οι τάξεις είδαν στον φασισμό τη σωτηρία από τον επικείμενο κίνδυνο του σοσιαλισμού. Τώρα οι ταραχές μετατράπηκαν σε συστηματική καταστροφή και εξαφάνιση όλων όσα είχαν φτιάξει οι εργάτες, τα χτυπήματα μετατράπηκαν σε ατιμώρητους φόνους κορυφαίων σοσιαλιστών. Όταν τελικά οι φιλελεύθεροι υπουργοί έκαναν μερικές διστακτικές απόπειρες καταστολής των εγκλημάτων, εκδιώχτηκαν υπό την απειλή του εμφυλίου πολέμου και στη θέση τους διορίστηκαν οι ηγέτες του φασισμού που έγιναν κύριοι του κράτους¹. Μια ενεργητική οργανωμένη μειοψηφία είχε επιβάλει τη θέλησή της σε μια παθητική πλειοψηφία. Δεν επρόκειτο για επανάσταση· η άρχουσα τάξη ήταν η ίδια, αλλά η τάξη αυτή είχε προσλάβει νέους διαχειριστές των συμφερότων της, οι οποίοι διακήρυσσαν νέες πολιτικές αρχές.

Εκείνο τον καιρό διατυπώθηκε και η φασιστική θεωρία. Οι θεμελιώδεις ιδέες της ήταν η εξουσία και η υπακοή. Υπέρτατος στόχος, όχι το καλό των πολιτών, αλλά το καλό του κράτους. Το κράτος, ενσαρκώνοντας την κοινότητα, βρίσκεται υπεράνω του συνόλου των πολιτών. Είναι μια ύψιστη οντότητα, που δεν αντλεί την εξουσία της από τη θέληση των πολιτών αλλά αυτοδικαίως. Επομένως, η μορφή της διακυβέρνησης δεν είναι η δημοκρατία, αλλά η δικτατορία. Πάνω από τους υπηκόους βρίσκονται οι φορείς της εξουσίας, οι ισχυροί και πάνω απ' όλους -τυπικά τουλάχιστον- ο πανίσχυρος δικτάτορας, ο Ηγέτης.

Η δικτατορία αυτή μόνο στις εξωτερικές μορφές της μοιάζει με τους αρχαίους ασιατικούς δεσποτισμούς που καταδυνάστευαν αγροτικούς λαούς ή με την απολυταρχία της Ευρώπης πριν από μερικούς αιώνες. Αυτές οι πρωτόγονες μοναρχικές διακυβερνήσεις, με τη στοιχειώδη οργάνωσή τους, σύντομα αποδείχτηκαν αδύναμες απέναντι στην ανερχόμενη κοινωνική ισχύ του καπιταλισμού. Ο νέος δεσποτισμός, που είναι προϊόν του ανεπτυγμένου καπιταλισμού, διαθέτει όλη τη δύναμη της αστικής τάξης, όλες τις εκλεπτυσμένες μεθόδους της σύγχρονης τεχνικής και οργάνωσης. Αποτελεί πρόοδο, όχι οπισθοδρόμηση· δεν αποτελεί επάνοδο στην παλιά άξεστη βαρβαρότητα, αλλά προχώρημα σε μια ανώτερη και πιο εκλεπτυσμένη βαρβαρότητα. Αν φαίνεται σαν οπισθοδρόμηση, ο λόγος είναι ότι ο καπιταλισμός, που στην εποχή της ανόδου του δημιούργησε την ψευδαίσθηση μιας αυγής της ανθρωπότητας, τώρα δαγκώνει σαν παιδευμένος λύκος.

Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του νέου πολιτικού συστήματος είναι η ύπαρξη του Κόμματος ως στηρίγματος και δύναμης κρούσης της δικτατορίας. Όπως ο προκάτοχος και υπόδειγμά του, το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ρωσίας, αποτελεί τη σωματοφυλακή της νέας κυβέρνησης. Γεννήθηκε ανεξάρτητα από την κυβέρνηση ή ακόμα και εναντίον της, α-

1. Η άνοδος του Μουσσολίνι στην εξουσία χρονολογείται από το 1922. (Σημ. της γαλλ. έκδ.)

πό τις βαθύτερες δυνάμεις της κοινωνίας, κατέκτησε το κράτος και συγχωνεύτηκε μαζί του σ' ένα ενιαίο όργανο κυριαρχίας. Περιλαμβάνει κυρίως μικροαστικά στοιχεία, με περισσότερη τραχύτητα και λιγότερη πνευματική καλλιέργεια και αυτοσυγκράτηση από την ίδια την αστική τάξη, με διακαή επιθυμία αναρρίχησης στις ανώτερες θέσεις, με έντονο εθνικισμό και ταξικό μίσος εναντίον των εργατών. Αυτοί ξεχώρισαν από την ομοιόμορφη μάζα των πολιτών και ήρθαν στο προσκήνιο σαν οργανωμένη ομάδα μαχητικών και φανατισμένων εθελοντών, πρόθυμων για κάθε βιαιότητα και υπάκουων στους ηγέτες τους με πνεύμα στρατιωτικής πειθαρχίας. Όταν οι ηγέτες έγιναν κύριοι του κράτους, αυτοί έγιναν ένα ιδιαίτερο όργανο της κυβέρνησης, προικισμένο με ειδικά δικαιώματα και προνόμια. Κάνουν ό,τι υπερβαίνει τον κύκλο καθηκόντων των αξιωματούχων, κάνουν τη βρώμικη δουλειά της διώξης και της εκδίκησης, είναι συγχρόνως μυστική αστυνομία, κατάσκοποι και όργανα προπαγάνδας. Σαν αφοσιωμένη ημιπέσημη δύναμη με απροσδιόριστες αρμοδιότητες, εκφοβίζουν τον πληθυσμό. Η δικτατορία διατηρείται μόνο με την τρομοκρατία τους.

Ταυτόχρονα, η άλλη όψη του νομίσματος είναι η πλήρης αδυναμία των πολιτών, που δεν έχουν καμιά επιρροή στην κυβέρνηση. Τα κοινοβούλια μπορεί να συγκαλούνται, αλλά μόνο για να ακούσουν και να χειροκροτήσουν τους λόγους και τις διακηρύξεις των ηγετών, όχι για να συζητήσουν και να αποφασίσουν. Όλες οι αποφάσεις παίρνονται στις κλειστές συγκεντρώσεις των κομματικών αρχηγών. Βέβαια, αυτό συνήθως συνέβαινε και στον κοινοβουλευτισμό· όμως γινόταν μυστικά και δημοσίως διαψευδóταν, ενώ πάντα υπήρχε κάποιος έλεγχος μέσω της διαμάχης των κομμάτων και της δημόσιας κριτικής. Αυτά τώρα είναι ανύπαρκτα. Όλα τα κόμματα, εκτός από το ένα και μοναδικό, έχουν απαγορευτεί και οι τέως ηγέτες τους ζούν εξόριστοι. Όλες οι εφημερίδες βρίσκονται στα χέρια του Κόμματος, κάθε δημοσιότητα υπόκειται στον έλεγχό του, η ελευθερία του λόγου έχει καταργηθεί. Η παλιά πηγή εξουσίας του κοινοβουλίου, ο οικονομικός έλεγχος που ασκούσε στην κυβέρνηση με την υπερψήφιση ή καταψήφιση των κονδυλίων, έχει κι αυτή εξαφανιστεί. Η κυβέρνηση διαθέτει κατά βούληση όλα τα κρατικά έσοδα χωρίς καμιά λογοδοσία· μπορεί να ξοδέψει άγνωστα και απεριόριστα ποσά για κομματικούς σκοπούς, για προπαγάνδα ή για οτιδήποτε άλλο.

Η κρατική εξουσία είναι τώρα επιφορτισμένη με την οικονομική ζωή, υποτάσσοντάς την ταυτόχρονα στους δικούς της σκοπούς. Σε μια χώρα όπου ο καπιταλισμός βρίσκεται ακόμα σε ανάπτυξη, αυτό σημαίνει συνεργασία με το μεγάλο κεφάλαιο, όχι πια κρυφά όπως παλιότερα, αλλά σαν κάτι το κανονικό. Οι μεγάλες επιχειρήσεις ευνοούνται με επιχορηγήσεις και κρατικές παραγγελίες. Οι δημόσιες υπηρεσίες ενεργοποιούνται για να ανταποκριθούν στις ανάγκες της επιχειρηματικής δραστηριότητας, η παλιά οκνηρία εξαφανίζεται και οι ξένοι τουρίστες σπεύδουν να εκθειάσουν το νέο καθεστώς επειδή τα τραίνα φτάνουν στην ώρα τους.

Οι μικρές επιχειρήσεις οργανώνονται σε «συντεχνίες», όπου οι εργοδότες και οι διευθυντές συνεργάζονται με τους κρατικούς αξιωματούχους που ελέγχουν τα πάντα. Αυτός ο «κορπορατισμός» προβάλλεται σαν χαρακτηριστικό γνώρισμα του νέου καθεστώτος σε αντίθεση προς τον κοινοβουλευτισμό· στη θέση της απατηλής φλυαρίας των αναρμόδιων πολιτικών, τοποθετείται η συζήτηση των ειδημόνων και οι συμβουλές των ανθρώπων που βρίσκονται πράγματι στον κόσμο της επιχειρηματικής δραστηριότητας. Έτσι, η εργασία αναγνωρίζεται σαν βάση της κοινωνίας - η καπιταλιστική εργασία, φυσικά.

Το φασιστικό κράτος ενισχύει με τις ρυθμίσεις του την οικονομική δύναμη του μεγάλου κεφαλαίου εις βάρος της μικρής επιχείρησης. Τα οικονομικά μέσα του μεγάλου κεφαλαίου για την επιβολή της θέλησής του ποτέ δεν είναι τελείως επαρκή. Σ' ένα ελεύθερο κράτος, διαρκώς προβάλλουν μικροί ανταγωνιστές που αντιτάσσονται στους μεγάλους, αρνούνται να συμμορφωθούν με τις συμφωνίες και διαταράσσουν την απερίσπαστη εκμετάλλευση των πελατών. Στον φασισμό όμως οφείλουν να συμμορφωθούν με τις ρυθμίσεις που έχουν θεσπιστεί στις «συντεχνίες» με βάση τα ισχυρότερα συμφέροντα και έχουν αποκτήσει νομική ισχύ με κυβερνητικό διάταγμα. Έτσι, όλη η οικονομική ζωή υποτάσσεται πληρέστερα στο μεγάλο κεφάλαιο.

Ταυτόχρονα, η εργατική τάξη γίνεται ανίσχυρη. Ο ταξικός πόλεμος φυσικά «καταργείται». Στο εργοστάσιο, όλοι πια συνεργάζονται σαν συνάδελφοι στην υπηρεσία της κοινότητας. Ο πρώην διευθυντής έχει γίνει κι αυτός εργάτης και συνάδελφος, καθώς όμως είναι ο αρχηγός, περιβλημένος με εξουσία, οι διαταγές του πρέπει να υπακούονται από τους άλλους εργάτες. Τα συνδικάτα, όντας όργανα αγώνα, έχουν φυσικά απαγορευτεί. Οι εργάτες δεν έχουν το δικαίωμα να αγωνιστούν για τα συμφέροντά τους. Η κρατική εξουσία φροντίζει γι' αυτούς και σ' αυτήν πρέπει να απευθύνουν τα παράπονά τους - που συνήθως εξουδετερώνονται από τη μεγαλύτερη προσωπική επιρροή των εργοδοτών. Έτσι, η χειροτέρευση των συνθηκών εργασίας και του βιοτικού επιπέδου ήταν αναπόφευκτη. Σε αντιστάθμισμα, οι εργάτες, που τώρα είχαν ενταχθεί σε φασιστικές οργανώσεις με διορισμένα κομματικά μέλη σαν δικτατορικούς ηγέτες, απολάμβαναν βαρύγδουπες ομιλίες για το μεγαλείο της εργασίας, που για πρώτη φορά αναγνωριζόταν η αξία της. Για το κεφάλαιο τώρα οι καιροί ήταν καλοί και υπόσχονταν μεγάλη ανάπτυξη και υψηλά κέρδη, παρά τον ενοχλητικό μερικές φορές έλεγχο αμαθών φασιστών αξιωματούχων που ζητούσαν το μερίδιό τους. Οι καπιταλιστές των άλλων χωρών, που αντιμετώπιζαν ταραχές και απεργίες, έβλεπαν με φθόνο την κοινωνική ειρήνη της ιταλικής βιομηχανίας.

Στο φασιστικό καθεστώς, ο εθνικισμός προβάλλει συνειδητότερα απ' οπουδήποτε αλλού σαν κυρίαρχη ιδεολογία, γιατί προσφέρει μια βάση στη θεωρία και πρακτική της κρατικής παντοδυναμίας. Το κράτος εί-

ναι η ενσάρκωση, το όργανο του έθνους και αποβλέπει στο εθνικό μεγαλείο. Για την αύξηση της ισχύος που απαιτεί η παγκόσμια καπιταλιστική διαμάχη, ο φασισμός είναι από πολλές απόψεις ανώτερος από τα άλλα πολιτικά συστήματα. Τα εθνικά αισθήματα και η εθνική έπαρση καλλιεργούνται με όλες τις δυνάμεις της πληρωμένης από το κράτος προπαγάνδας· οι αρχαίοι Ρωμαίοι εκθειάζονται σαν ένδοξοι πρόγονοι, ο αυτοκράτορας Αύγουστος εξυμνείται σαν μέγας Ιταλός, η Μεσόγειος αποκαλείται *Mare Nostrum* («Θάλασσά μας»), η δόξα της αρχαίας Ρώμης πρέπει να παλινρθωθεί. Ταυτόχρονα, οικοδομείται η στρατιωτική ισχύς. Η πολεμική βιομηχανία προωθείται και επιχορηγείται. Η έλλειψη κάθε δημόσιου ελέγχου επιτρέπει στην κυβέρνηση να ξοδεύει μυστικά για εξοπλισμούς όσα λεφτά θέλει. Η κυβέρνηση και η αστική τάξη της Ιταλίας έγιναν μεγαλόσχημες και επιθετικές. Τη χώρα τους δεν την ήθελαν πια να θαυμάζεται σαν μουσείο αρχαίας τέχνης, αλλά να γίνεται σεβαστή σαν σύγχρονη χώρα εργοστασίων και κανονιών.

Για πολλά χρόνια, η Ιταλία ήταν η μόνη ευρωπαϊκή χώρα, μαζί με τη Ρωσία, που είχε δικτατορική κυβέρνηση. Αυτό λοιπόν μπορούσε να θεωρείται απόρροια ιδιόμορφων και τυχαίων συνθηκών που επικρατούσαν στην Ιταλία. Αλλά στη συνέχεια, ακολούθησαν και άλλες χώρες. Στην Πορτογαλία, μετά από πολλούς διαπληκτισμούς μεταξύ των κοινοβουλευτικών κομμάτων και των αξιωματικών, οι στρατηγοί κατέλαβαν την εξουσία. Νιώθοντας όμως ανίκανοι να επιλύσουν τα πολυάριθμα οικονομικά προβλήματα, διόρισαν έναν καθηγητή οικονομίας, γνωστό για τις φασιστικές του ιδέες, για να κυβερνήσει σαν δικτάτορας από τη θέση του πρωθυπουργού¹. Αυτός εγκαθίδρυσε τον κορπορατισμό στη θέση του κοινοβουλευτισμού και εκθειάστηκε πολύ για την πάγια σταθερότητα της διακυβέρνησής του. Το γεγονός ότι η ανάπτυξη της Πορτογαλίας βρισκόταν στο στάδιο του μικρού κεφαλαίου, φαίνεται από το ότι η πιο εγκωμιασμένη μεταρρύθμισή του ήταν η εξοικονόμηση πόρων με την περικοπή των κρατικών δαπανών.

Ίσως φανεί αντιφατικό το ότι ο φασισμός, αν και προϊόν του μεγάλου κεφαλαίου, επικράτησε σε καθυστερημένες χώρες, ενώ οι χώρες με μεγαλύτερη ανάπτυξη του μεγάλου κεφαλαίου τον απέρριψαν. Όμως αυτό

1. Στην Πορτογαλία, η δημοκρατία κηρύχθηκε στις 5 Οκτωβρίου 1910. Η περίοδος της στρατιωτικής διακυβέρνησης κάλυψε τις αρχές του 1926. Ολοκληρώθηκε στις 9 Ιουλίου, όταν ο στρατηγός Καρμόνα έγινε πρόεδρος της δημοκρατίας (παραμένοντας σ' αυτό το αξίωμα μέχρι το 1951). Ο καθηγητής Σαλαζάρ, που είχε αναλάβει διάφορα υπουργεία στις προηγούμενες κυβερνήσεις, διορίστηκε πρωθυπουργός το 1932. Μετά από ένα εγκεφαλικό επεισόδιο που του παρουσιάστηκε τον Σεπτέμβριο του 1968, περιέπεσε σε κόμα αλλά πέθανε μόλις τον Ιούλιο του 1970. Από τα τέλη του 1968 πρωθυπουργός ήταν ο Καστάνο που, όπως είναι γνωστό, ανατράπηκε από τον «δημοκρατικό» —αυτή τη φορά— στρατό. (Σημ. της γαλλ. έκδ.)

εξηγείται εύκολα αν ληφθεί υπόψη ότι ο δημοκρατικός κοινοβουλευτισμός αποτελεί την καλύτερη συγκάλυψη της κυριαρχίας του μεγάλου κεφαλαίου. Το σύστημα της διακυβέρνησης δεν συνδέεται αυτομάτως με το σύστημα της οικονομίας. Το οικονομικό σύστημα καθορίζει τις ιδέες, τις επιθυμίες, τους στόχους και στη συνέχεια, οι άνθρωποι, μ' αυτούς τους στόχους κατά νου, προσαρμόζουν το πολιτικό τους σύστημα σύμφωνα με τις ανάγκες και τις δυνατότητές τους. Οι ιδέες της δικτατορίας, της κυριαρχίας ολίγων ισχυρών ατόμων, συναντούν την αντίθεση άλλων ισχυρών κοινωνικών δυνάμεων σε χώρες όπου κυριαρχεί το μεγάλο κεφάλαιο. Κι όμως έχουν εντυπωσιακή απήχηση σε μακρινές περιοχές, όπου η κυριαρχία του μεγάλου κεφαλαίου δεν είναι τίποτα παραπάνω από την προοπτική μιας μελλοντικής ανάπτυξης.

Στις καθυστερημένες χώρες, όταν ο καπιταλισμός αρχίζει να ριζώνει και να επηρεάζει τα πνεύματα, σημειώνεται μια μίμηση των πολιτικών μορφών των προηγμένων χωρών. Έτσι, στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, ο κοινοβουλευτισμός ακολούθησε μια θριαμβευτική πορεία σ' ολόκληρο τον κόσμο, στα Βαλκάνια, στην Τουρκία, στην Ανατολή, στη Νότια Αμερική, αν και μερικές φορές σαν παρωδία. Πίσω από τα κοινοβούλια αυτά δεν βρισκόταν μια ισχυρή αστική τάξη που να τα χρησιμοποιήσει σαν όργανά της· ο πληθυσμός απαρτιζόταν από μεγάλους γαιοκτήμονες και μικρούς αγρότες, τεχνίτες και μικρέμπορους, με τοπικά κυρίως συμφέροντα. Τα κοινοβούλια κυριαρχήθηκαν από κομπιναδόρους που πλούτιζαν χάρη στη δημιουργία μονοπωλιακών καταστάσεων, από δικηγόρους και στρατηγούς που εγκαθίσταντο στους υπουργικούς θώκους και μοίραζαν καλοπληρωμένα πόστα στους φίλους τους, από διανοούμενους που κερδοσκοπούσαν εκμεταλλευόμενοι το αξίωμά τους, από πράκτορες του ξένου κεφαλαίου που λεηλατούσαν τους δασικούς και ορυκτούς πόρους της χώρας. Όλο αυτό το ρυπαρό σκηνικό της διαφθοράς έδειχνε ότι ο κοινοβουλευτισμός δεν βλάστησε εκεί από υγιείς και φυσικές ρίζες.

Αυτές οι νέες χώρες δεν μπορούν να επαναλάβουν τη βαθμιαία ανοδική πορεία των παλιών καπιταλιστικών χωρών στο πρώτο στάδιο της ανάπτυξής τους. Μπορεί να είναι αναγκασμένες να εισάγουν μονομιάς την πιο ανεπτυγμένη τεχνική. Η μεγάλη βιομηχανία πρέπει να προσαρμοστεί άμεσα στις προκαπιταλιστικές τους συνθήκες· το ενεργό κεφάλαιο είναι το μεγάλο κεφάλαιο. Καθόλου περίεργο, λοιπόν, το γεγονός ότι οι πολιτικές μορφές που γέννησε το στάδιο του μικρού κεφαλαίου στην Ευρώπη δεν ταιριάζουν εδώ. Εκεί, ο κοινοβουλευτισμός ήταν γερά ριζωμένος στη συνείδηση των πολιτών και είχε τον καιρό να προσαρμοστεί βαθμιαία στις νέες συνθήκες. Εδώ, στις παρυφές, οι φασιστικές ιδέες για τη δικτατορία μπορούσαν να βρουν πολλούς θιασώτες, στο μέτρο μάλιστα που η πολιτική πρακτική ήταν ήδη σύμφωνη μ' αυτές. Οι γαιοκτήμονες και οι φύλαρχοι εύκολα μετατρέπουν την παλιά τους εξουσία σε σύγχρονες μορφές δικτατορίας· τα νέα καπιταλιστικά συμφέροντα μπορούν να εξυ-

πηρετηθούν καλύτερα από λίγους ισχυρούς παρά από ένα σμήνος άπληστων βουλευτών. Έτσι, οι πνευματικές επιδράσεις του μεγάλου παγκόσμιου κεφαλαίου βρίσκουν γόνιμο έδαφος στις πολιτικές ιδέες των κυβερνητών και διανοουμένων ολόκληρου του κόσμου.

8. Ο εθνικοσοσιαλισμός

Πολύ σημαντικότερες είναι οι μορφές του φασισμού που εμφανίστηκαν στην περισσότερο ανεπτυγμένη χώρα της καπιταλιστικής Ευρώπης. Αφού έχασε τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και περιορίστηκε σε κατάσταση πλήρους αδυναμίας, η Γερμανία κατόρθωσε μέσω του φασισμού να προετοιμάσει μια δεύτερη και εντυπωσιακότερη απόπειρα κατάκτησης της παγκόσμιας κυριαρχίας.

Στα μεταπολεμικά χρόνια της μιζέριας και της ταπείνωσης, η εθνικιστική νεολαία άρχισε σιγά-σιγά να συσπειρώνεται, νιώθοντας ενστικτωδώς ότι το μέλλον της εξαρτάται από την οργάνωση της δύναμής της. Ανάμεσα από τις πολλές αντίζηλες οργανώσεις, το Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα πρόβαλε ως η ομάδα με τις μεγαλύτερες δυνατότητες ανάπτυξης και στη συνέχεια, απορρόφησε τις άλλες. Επικράτησε χάρη σ' ένα οικονομικό πρόγραμμα που ήταν έντονα αντικαπιταλιστικό —απ' όπου και ο χαρακτηρισμός «σοσιαλιστικό»— και κατάλληλο για να προσελκύσει τη μικροαστική τάξη, τους αγρότες κι ένα μέρος των εργατών. Φυσικά, ο αντικαπιταλισμός αυτός στρεφόταν εναντίον του κεφαλαίου με τη μορφή που αυτές οι τάξεις το νιώθουν σαν εκμεταλλευτή τους: εναντίον του τοκογλυφικού κεφαλαίου, του κεφαλαίου των κτηματικών τραπεζών και των μεγάλων αποθηκών κι άρα ειδικότερα, εναντίον του εβραϊκού κεφαλαίου. Ο αντισημιτισμός του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος εξέφραζε τα αισθήματα αυτών των τάξεων, καθώς και των ακαδημαϊκών κύκλων που ένιωθαν να απειλούνται από τον ανταγωνισμό των Εβραίων αφότου η πολιτεία τους είχε αναγνωρίσει ίσα πολιτικά δικαιώματα. Ο ακραίος εθνικισμός του εξέφραζε τα αισθήματα ολόκληρης της αστικής τάξης, με την έντονη διαμαρτυρία εναντίον της ταπείνωσης της Γερμανίας, με την καταγγελία της συνθήκης των Βερσαλλιών, με τις εκκλήσεις για αγώνα που θα αποσκοπούσε σε νέα ισχύ, σε νέο εθνικό μεγαλείο. Όταν στη συνέχεια, η μεγάλη κρίση του 1930 πανικόβαλε τις μικροαστικές μάζες κι όταν αυτές με τα εκατομμύρια των ψήφων τους ανέδειξαν τον εθνικοσοσιαλισμό σε πανίσχυρο κόμμα, το γερμανικό μεγάλο κεφάλαιο είδε την ευκαιρία του. Χρηματοδότησε μια καταλυτική προπαγάνδα που γρήγορα υπερφαλάγγισε τους παραπαίοντες φιλελεύθερους και σοσιαλιστές πολιτικούς, έκανε τον εθνικοσοσιαλισμό πρώτο σε δύναμη κόμμα και τον ηγέτη του, αρχηγό της κυβέρνησης.

Αντίθετα από τα άλλα κόμματα που ανέβαιναν στην κυβέρνηση, τα πρώτα μέτρα του επιδίωκαν να εξασφαλίσουν ότι δεν θα έχανε ποτέ την

κυβερνητική εξουσία. Αποκλείοντας το Κομμουνιστικό Κόμμα από τη Βουλή (Ράιχσταγκ) σαν εγκληματικό και απορροφώντας τις μικρότερες εθνικιστικές ομάδες, εξασφάλισε πρώτα απ' όλα μια άνετη κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Όλα τα σημαντικά κυβερνητικά και αστυνομικά αξιώματα καταλήφθηκαν από μέλη του κόμματος. Οι κομμουνιστικές μάχιμες ομάδες εξοντώθηκαν ενώ οι εθνικιστικές είχαν προνομιακή μεταχείριση. Αυτές οι τελευταίες, προστατευόμενες από τις αρχές, κατόρθωσαν με τις ατιμώρητες βιαιότητες τους να επιβάλουν τέτοια τρομοκρατία ώστε να καταπνιγεί κάθε διάθεση αντίστασης του λαού. Ο ημερήσιος τύπος αρχικά φιμώθηκε και στη συνέχεια σιγά-σιγά αλώθηκε και μετατράπηκε σε όργανο του εθνικοσοσιαλισμού. Οι σοσιαλιστές και δημοκράτες παράγοντες υποχρεώθηκαν να φύγουν σε άλλες χώρες. Η πλατιά διαδεδομένη σοσιαλιστική φιλολογία, μαζί με την όχι λιγότερο μισητή ειρηνιστική φιλολογία, συγκεντρώθηκε μετά από παράνομες έρευνες και παραδόθηκε πανηγυρικά στην πυρά. Από τις πρώτες ημέρες, άρχισαν οι διώξεις των εβραίων, οι οποίες έγιναν βαθμιαία σκληρότερες μέχρι που τελικά διακηρύχθηκε σαν σκοπός τους ο αφανισμός ολόκληρης της εβραϊκής φυλής. Η δικτατορία μιας αποφασιστικής και καλοοργανωμένης μειοψηφίας αιχμαλώτισε τη γερμανική κοινωνία σαν χαλύβδινη μέγκενη, ώστε να μπορέσει το γερμανικό κεφάλαιο να ξαναρχίσει πάνοπλο τον αγώνα για την παγκόσμια κυριαρχία.

Όλη η πολιτική πρακτική και οι κοινωνικές ιδέες του εθνικοσοσιαλισμού έχουν τις ρίζες τους στον χαρακτήρα του οικονομικού του συστήματος. Ο ακρογωνιαίος λίθος αυτού του συστήματος ήταν η οργάνωση του καπιταλισμού. Όσοι από τους πρώτους οπαδούς επέμεναν στο παλιό αντικαπιταλιστικό πρόγραμμα, όπως ήταν φυσικό, γρήγορα εξουδετερώθηκαν και εξοντώθηκαν¹. Τα νέα μέτρα κρατικού ελέγχου επί του κεφαλαίου παρουσιάζονταν τώρα σαν υλοποίηση της παλιάς υπόσχεσης για καθυπόταξη και καταστροφή της καπιταλιστικής εξουσίας. Ορισμένα κυβερνητικά διατάγματα περιόρισαν την ελευθερία δράσης του κεφαλαίου. Οι κεντρικές κυβερνητικές υπηρεσίες έλεγχαν την πώληση των προϊόντων καθώς και την προμήθεια πρώτων υλών. Η κυβέρνηση έδωσε εντολές για τη διάθεση των κερδών, για το επιτρεπόμενο ποσό των μερισμάτων, για τον σχηματισμό αποθεματικών εν όψει νέων επενδύσεων και για το μερίδιο που ήθελε η ίδια για τους δικούς της σκοπούς. Το γεγονός ότι όλα αυτά τα μέτρα δεν στρέφονταν εναντίον του ίδιου του καπιταλισμού, αλλά μόνο εναντίον της ασυδοσίας του κεφαλαίου που ήταν διασκορπισμένο σε πολυάριθμους μικροϊδιοκτήτες, φαίνεται από το ότι η κυβέρνη-

1. Η εξόντωση του Ράιμ και των οπαδών του χρονολογείται από τις 30 Ιουνίου 1934 («Νύχτα των μεγάλων μαχαριών»), δηλαδή ενάμισι χρόνο μετά την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Χίτλερ (30 Ιανουαρίου 1933). (Σημ. της γαλλ. έκδ.)

ση διαρκώς καθοδηγούνταν σ' αυτό τον τομέα από τις συμβουλές των εξωκομματικών μεγάλων καπιταλιστών και τραπεζιτών, σαν αποφασιστικότερη συνέχιση εκείνου που ήδη είχε αρχίσει σε συνεργασία με παλαιότερες και λιγότερο τολμηρές κυβερνήσεις. Επρόκειτο για μια οργάνωση που επιβαλλόταν από την κατάσταση του γερμανικού καπιταλισμού και που ήταν το μόνο μέσο για την αποκατάσταση της ισχύος του.

Στον καπιταλισμό, κυρίαρχος είναι το κεφάλαιο· το κεφάλαιο είναι χρήμα που προβάλλει αξίωση στην υπεραξία την οποία παράγει η εργασίας. Βάση της κοινωνίας είναι η εργασία, αλλά αφέντης της το χρήμα, ο χρυσός. Η πολιτική οικονομία πραγματεύεται το κεφάλαιο και το χρήμα σαν κατευθυντήριες δυνάμεις της κοινωνίας. Κι αυτό ήταν γεγονός στη Γερμανία όπως και παντού. Το γερμανικό κεφάλαιο είχε ηττηθεί, εξαντληθεί, χρεοκοπήσει, αλλά δεν είχε καταστραφεί· διατήρησε την κυριαρχία του στα ορυχεία, στα εργοστάσια, στην κοινωνία, στην εργασία. Αλλά οι χρηματικοί πόροι είχαν εξανεμιστεί. Οι πολεμικές επανορθώσεις πίεζαν σαν δυσβάστακτο χρέος και εμπόδιζαν τη γοργή συσσώρευση νέου κεφαλαίου. Η γερμανική εργασία ήταν φόρου υποτελής στους νικητές και μέσω αυτών στην Αμερική. Εφόσον η Αμερική είχε απομωθωθεί όσον αφορά τις εισαγωγές προϊόντων, έπρεπε να πληρώνεται σε χρυσό. Ο χρυσός εξαφανίστηκε από την Ευρώπη και κατέκλυσε την Αμερική, ωθώντας και τις δύο σε μια παγκόσμια κρίση.

Η γερμανική «επανάσταση» του 1933 —όπως την αποκαλούσε με υπερηφάνεια ο εθνικοσοσιαλισμός— ήταν η εξέγερση του γερμανικού κεφαλαίου εναντίον του αμερικανικού, εναντίον της κυριαρχίας του χρυσού, εναντίον του χρυσού ως μορφής του κεφαλαίου. Ήταν η αναγνώριση του γεγονότος ότι βάση του κεφαλαίου είναι η εργασία, ότι το κεφάλαιο είναι κυριαρχία επί της εργασίας κι ότι επομένως, ο χρυσός δεν είναι αναγκαίος. Οι πραγματικές προϋποθέσεις του καπιταλισμού, μια πολυάριθμη, επιδέξια και καταρτισμένη εργατική τάξη και ένα υψηλό επίπεδο επιστήμης και τεχνικής, υπήρχαν στη Γερμανία. Έτσι, το γερμανικό κεφάλαιο αποκήρυξε τον φόρο υποτελείας, απέρριψε τις αξιώσεις του ξένου χρυσού και οργάνωσε την καπιταλιστική παραγωγή με αποκλειστική βάση τα αγαθά και την εργασία. Για τις ανάγκες λοιπόν της εσωτερικής προπαγάνδας, μπορούσε πάντα να μιλάει για αγώνα εναντίον του κεφαλαίου και του καπιταλισμού, γιατί το κεφάλαιο ήταν το χρήμα, ο χρυσός που κυριαρχούσε στην Αμερική, στην Αγγλία, στη Γαλλία, όπως είχε προηγουμένως κυριαρχήσει και στη Γερμανία. Η διαχωριστική γραμμή σ' αυτή τη συλλογιστική οριοθετεί τους κερδοσκόπους και εκμεταλλευτές τοκογλόφους και χρηματιστικούς καπιταλιστές από τη μια πλευρά και τους μοχθούντες εργάτες και εργοδότες από την άλλη.

Στον ελεύθερο καπιταλισμό, η υπεραξία που πηγάζει παντού από την παραγωγή συγκεντρώνεται στις τράπεζες, αναζητά νέα κέρδη και επενδύεται από τον ιδιοκτήτη της ή την τράπεζα, σε νέες ή ήδη υπάρχουσες επιχειρήσεις. Εφόσον στη Γερμανία υπήρχε σπάνη χρήματος, το

κράτος χρειάστηκε να προμηθεύσει τα μέσα για την ίδρυση των απαραίτητων νέων επιχειρήσεων. Αυτό μπορούσε να γίνει μόνο με τη συγκέντρωση των κερδών όλων των επιχειρήσεων γι' αυτόν τον σκοπό, μετά την αφαίρεση ενός μερίσματος για τους μετόχους. Έτσι, το κράτος έγινε ο κεντρικός ηγέτης της οικονομίας. Στην κατάσταση ανάγκης του γερμανικού καπιταλισμού, η ανάλωση των κεφαλαίων δεν μπορούσε να αφηθεί στους ιδιωτικούς καπιταλιστές, που θα ξόδευαν κατά βούληση για είδη πολυτελείας, για χρηματιστηριακή κερδοσκοπία ή για ξένες επενδύσεις. Όλοι οι πόροι έπρεπε να χρησιμοποιηθούν με τη μεγαλύτερη φειδώ για την ανασυγκρότηση του οικονομικού συστήματος. Κάθε επιχείρηση εξαρτάται τώρα από τις πιστώσει που κατανέμει το κράτος και βρίσκεται υπό τον διαρκή έλεγχό του. Το κράτος διαθέτει γι' αυτό τον σκοπό τις υπηρεσίες οικονομικών εμπειρογνομώνων, όπου κυριαρχούν οι γνώμες των ηγετών των μεγάλων επιχειρήσεων και *κοινοσέρν*. Αυτό σημαίνει την πλήρη κυριαρχία του μονοπωλιακού κεφαλαίου επί των μικρότερων καπιταλιστών σ' ένα σύστημα σχεδιοποιημένης οικονομίας. Η συνειδητή οργάνωση αντικατέστησε τον αυτοματισμό του χρυσού.

Η Γερμανία, μολονότι επιδίωκε την αυτάρκεια, δεν θα μπορούσε να υπάρξει χωρίς την εισαγωγή πρώτων υλών από το εξωτερικό. Και, μην έχοντας χρήμα, έπρεπε να τις πληρώνει με εξαγωγές δικών της προϊόντων. Έτσι, το εμπόριο δεν μπορούσε να αφηθεί στην αυθαίρετη βούληση των ιδιωτών εμπόρων ούτε στις διαθέσεις του κοινού που τείνει να αναζητά περιττά αγαθά ή ξένα είδη πολυτελείας. Όταν όλες οι πωλήσεις οφείλουν να υπηρετούν την απαραίτητη ανασυγκρότηση, το κράτος αναπόφευκτα επιβλέπει το εξωτερικό εμπόριο με ρητές εντολές ή το παίρνει στα χέρια του. Ελέγχει και περιορίζει κάθε διακίνηση χτήματος διαμέσου των συνόρων, ακόμα και τα τουριστικά ταξίδια και καθιερώνει την υποχρεωτική παράδοση όλων των χρεογράφων με ξένο οφειλέτη. Το κράτος αναλαμβάνει το ίδιο το μεγάλο εμπόριο, τόσο τις αγορές όσο και τις πωλήσεις. Η μεγάλη δυσκολία του παλιού οικονομικού συστήματος, η μετατροπή των εμπορευμάτων σε χρυσό, η πώληση των αγαθών, η πρωταρχική αιτία τόσων κλονισμών και κρίσεων, λύνεται έτσι αυτομάτως. Το κράτος, σαν γενικός έμπορος, μπορεί σε κάθε συμβόλαιο αγοράς να ορίσει ότι θα αγοραστεί μια ισοδύναμη αξία δικών του προϊόντων, με αποτέλεσμα να μη χρειάζεται καθόλου χρήμα ή, για να εκφράσουμε το ίδιο πράγμα με διαφορετικό τρόπο: όταν πουλάει τα προϊόντα του ζητάει να μην πληρωθεί σε χρήμα αλλά σε είδος - γερμανικά μηχανήματα έναντι ουγγρικού σταριού ή ρουμανικού πετρελαίου. Ο χρυσός εξοβελίζεται από τις συναλλαγές με την άμεση ανταλλαγή των προϊόντων.

Τώρα όμως πρόκειται για έναν γιγάντιας κλίμακας αντιπραγματισμό, που αφορά τα προϊόντα και τις ανάγκες ολόκληρων χωρών. Οι ιδιώτες έμποροι των άλλων χωρών σπάνια έχουν τέτοια μονοπώλια που να μπορούν να αντεπεξέλθουν σ' αυτή την κατάσταση. Επιπλέον, οι μεγάλες

αυτές συναλλαγές, ιδιαίτερα όταν αφορούν πολεμικό υλικό, έχουν πολιτικές συνέπειες. Επομένως, οι ξένες κυβερνήσεις υποχρεώνονται να επεμβούν. Αν δεν ήταν ήδη προσαρμοσμένες για τέτοιες οικονομικές λειτουργίες, προσαρμόζονται τώρα. Παίρνουν στα χέρια τους τη διάθεση των προϊόντων και, με τη σειρά τους, αρχίζουν να ρυθμίζουν το εμπόριο και τη βιομηχανία. Έτσι, ο κρατικός έλεγχος σε μια μεγάλη χώρα οδηγεί στον κρατικό έλεγχο σε άλλες χώρες. Ένα νέο σύστημα συναλλαγών, το σύστημα άμεσης ανταλλαγής των αγαθών, καθιερώνεται στο διεθνές εμπόριο. Είναι ιδιαίτερα ελκυστικό για τις αναπτυσσόμενες χώρες που είναι προμηθευτές πρώτων υλών. Τώρα παίρνουν τα μηχανήματά τους και τα κανόνια τους χωρίς να συνάπτουν στο Παρίσι και στο Λονδίνο επαχθή δάνεια που θα τις έφερναν σε κατάσταση οικονομικής εξάρτησης. Έτσι, η γερμανική οικονομική επέκταση εκτοπίζει το αγγλικό και το γαλλικό κεφάλαιο απ' αυτές τις χώρες και συνοδεύεται κι από μια πολιτική επέκταση. Μαζί με το νέο οικονομικό σύστημα, οι άρχουσες τάξεις υιοθετούν εκεί τις νέες πολιτικές ιδέες, το φασιστικό σύστημα διακυβέρνησης, που αυξάνει την εξουσία τους στο εσωτερικό και είναι καλύτερα προσαρμοσμένο στις ανάγκες τους απ' ό,τι μια απομίμηση του κοινοβουλευτισμού. Πολιτικά, οι χώρες αυτές προσεγγίζουν τη Γερμανία. Έτσι, αυτό που αρχικά, σύμφωνα με τις παλιές οικονομικές ιδέες, φαινόταν σαν καταστροφική αδυναμία, η έλλειψη χρυσού, μετατράπηκε τώρα σε πηγή νέας δύναμης.

Ο γερμανικός καπιταλισμός είδε να ανοίγεται μπροστά του ένας νέος δρόμος προς την αναγέννηση και την κυριαρχία. Αυτό δεν μπορούσε παρά να ασκήσει τεράστια επίδραση στις ιδέες και τα αισθήματα της αστικής τάξης και ιδιαίτερα, της καπιταλιστικής και διανοούμενης νεολαίας. Η αστική τάξη είχε γνωρίσει τη φτώχεια και την απογοήτευση στα μεταπολεμικά χρόνια, την απελπισία και την αδυναμία στα χρόνια της δημοκρατίας της Βαϊμάρης. Τώρα έβλεπε ξανά ένα μέλλον γεμάτο ελπίδες. Όταν μια τάξη, πιεσμένη από τις περιστάσεις και εξαρτημένη, βλέπει να ξεπροβάλλει ένα μέλλον μεγαλείου με απεριόριστες επιπλέον δυνατότητες, ο ενθουσιασμός και η ενεργητικότητά της αφυπνίζονται και στολίζει τον επερχόμενο κόσμο με τα χρώματα φλογερών ιδεολογιών που συνεπαίρνουν τον νου. Έτσι, ο εθνικοσοσιαλισμός εμφανίζει την από μέρους του κατάληψη της εξουσίας σαν μια μεγάλη κοινωνική, πολιτική και πνευματική επανάσταση που ξεπερνάει κατά πολύ όλες τις προηγούμενες, μια επανάσταση που βάζει τέλος στον καπιταλισμό, εγκαθιδρύει τον σοσιαλισμό και την κοινότητα και είναι προορισμένη να αναζωογονήσει την κοινωνία για πολλές χιλιετηρίδες.

Αυτό που πραγματικά συνέβη ήταν απλώς μια διαρθρωτική αλλαγή του καπιταλισμού, η μετάβαση από τον ελεύθερο στον σχεδιασμένο καπιταλισμό. Όμως η αλλαγή αυτή είναι αρκετά σημαντική ώστε να γίνεται αισθητή σαν απαρχή μιας νέας μεγάλης εποχής. Η ανθρώπινη πρόοδος πάντοτε συνίστατο στην αντικατάσταση της ενστικτώδους δρά-

σης, του τυχαίου και του εθμικού από τον συνειδητό σχεδιασμό. Στον τεχνικό τομέα, η επιστήμη είχε ήδη αντικαταστήσει την παράδοση. Όμως η οικονομία, η κοινωνική ολότητα της παραγωγής, είχε αφηθεί στην περιστασιακή ατομική πρόβλεψη των άγνωστων συνθηκών της αγοράς. Από εκεί προέκυπτε μια σπατάλη εργασίας, ένας καταστροφικός ανταγωνισμός, χρεοκοπίες, κρίσεις και ανεργία. Η σχεδιοποιημένη οικονομία προσπαθεί να βάλει τάξη, να ρυθμίσει την παραγωγή σύμφωνα με τις ανάγκες της κατανάλωσης. Η μετάβαση από τον ελεύθερο καπιταλισμό στον καπιταλισμό που διευθύνεται με κρατικά-δικτατορικά μέσα, σημαίνει στην ουσία το τέλος του αμείλικτου αγώνα όλων εναντίον όλων, όπου οι αδύναμοι υπέκυπταν. Σημαίνει ότι ο καθένας θα έχει την καθορισμένη θέση του, μια εξασφαλισμένη ζωή και ότι η ανεργία, η μάστιγα της εργατικής τάξης, εξαφανίζεται σαν ανόητη σπατάλη πολύτιμης εργασιακής δύναμης.

Αυτή η νέα κατάσταση βρήκε στη Γερμανία την πνευματική της έκφραση στο σύνθημα της «κοινότητας». Στο παλιό σύστημα, ο καθένας έπρεπε να αγωνιστεί για τον εαυτό του, καθοδηγούμενος μόνο από τον εγωισμό. Τώρα που η παραγωγή οργανώνεται σαν μια κεντρικά διευθυνόμενη ολότητα, ο καθένας ξέρει ότι η δουλειά του είναι μέρος του συνόλου, ότι δουλεύει για την εθνική κοινότητα. Εκεί όπου η απώλεια της παλιάς ελευθερίας θα μπορούσε να προκαλέσει δυσαρέσκεια, μια εντατική προπαγάνδα τονίζει την εξυπηρέτηση της κοινότητας ως την ευγενή ηθική αρχή του νέου κόσμου. Αυτή η προπαγάνδα είναι κατάλληλη για να μετατρέψει πολλούς και ιδιαίτερα τους νέους, σε πιστούς οπαδούς. Επιπλέον, ο αντικαπιταλιστικός μύθος του εξοβελισμού του χρυσού, εντυπώνεται με επίμονη προπαγάνδα στα μυαλά σαν μια νέα εποχή κυριαρχίας της εργασίας. Η κοινότητα και η εργασία βρίσκουν την κοινή τους έκφραση στον όρο «σοσιαλισμός».

Αυτός ο σοσιαλισμός είναι εθνικός σοσιαλισμός. Ο εθνικισμός, η ισχυρότερη ιδεολογία της αστικής τάξης, τίθεται υπεράνω όλων των άλλων ιδεών σαν αφέντης που πρέπει να τον υπηρετούν. Η κοινότητα είναι το έθνος, συμπεριλαμβάνει μόνο τους συμπολίτες, η εργασία είναι μια υπηρεσία προς τον ίδιο τον λαό. Αυτός είναι ο νέος, ο καλύτερος σοσιαλισμός, ολότελα αντίθετος προς τον διεθνή σοσιαλισμό του εβραϊκού μαρξισμού, που με τη θεωρία του για τον ταξικό πόλεμο διασπούσε την εθνική κοινότητα. Ο διεθνής σοσιαλισμός είχε καταστήσει τον γερμανικό λαό ανίσχυρο, ενώ ο εθνικοσοσιαλισμός καθιστά την εθνική κοινότητα πανίσχυρο και αδιάσπαστο σύνολο.

Σύμφωνα με την εθνικοσοσιαλιστική θεωρία, οι οντότητες που απαρτίζουν την ανθρωπότητα είναι τα έθνη. Τα έθνη υποχρεώνονται να αγωνιστούν για μια θέση στη γη, για τον «ζωτικό χώρο» τους· η ιστορία παρουσιάζει μια σχεδόν αδιάκοπη σειρά πολέμων όπου οι ισχυροί λαοί εξόντωναν, απώθουν ή υπέτασσαν τους ασθενέστερους. Αυτό συνέβαι-

νε και αυτό θα συμβαίνει. Ο πόλεμος είναι η φυσική κατάσταση της ανθρωπότητας, η ειρήνη δεν είναι παρά προετοιμασία μελλοντικών πολέμων. Έτσι, το πρωταρχικό καθήκον κάθε λαού είναι να γίνει ισχυρότερος από τους άλλους· πρέπει να διαλέξει ανάμεσα στη νίκη και την κατάρρευση. Ο διεθνισμός και ο ειρηνισμός είναι αφαιρέσεις αναμικτές, αλλά επικίνδυνες, στο μέτρο που υποσκάπτουν την ισχύ του λαού.

Ο πρώτος στόχος του εθνικοσοσιαλισμού ήταν να συσπειρώσει σε μια πανίσχυρη ενότητα ολόκληρο τον γερμανόφωνο λαό. Η αντιζοότητα της ιστορικής εξέλιξης είχε σαν αποτέλεσμα να διαιρεθεί αυτός ο λαός σ' έναν αριθμό ξέχωρων κρατών, να ενωθεί μόνο εν μέρει στο παλιό Ράιχ του Βίσμαρκ -εφόσον το αυστριακό τμήμα παρέμεινε ανεξάρτητο κράτος- κι επιπλέον, να ακρωτηριαστεί από τους νικητές του 1918. Η έκκληση για εθνική ενότητα είχε πλατιά συναισθηματική απήχηση, ακόμα και σε απομονωμένες ομάδες όπως οι Γερμανοί που είχαν εγκατασταθεί στην Τρανσυλβανία ή στην Αμερική. Όμως η συνύφανση των χώρων εγκατάστασης διάφορων φυλών και οι οικονομικές συνάψεις είχαν σαν φυσικό αποτέλεσμα να συναντήσει πολλές δυσκολίες η αρχή της πολιτικής ενότητας. Η γερμανόφωνη πόλη του Δάντσιχ ήταν το φυσικό λιμάνι της τριγύρω πολωνικής ενδοχώρας. Το τσεχοσλοβακικό κράτος ήταν μια σλαβική σφήνα που χώριζε τους Βόρειους από τους Αυστριακούς Γερμανούς, ενώ στις εσωτερικές πλαγιές των μεθοριακών οροσειρών του ζούσε ένας δραστήριος γερμανικός πληθυσμός (Σουδίτες). Στον καπιταλισμό, αυτές οι ανώμαλες καταστάσεις δεν επιλύονται με κάποια ωραία αρχή δίκαιης συμφωνίας, αλλά με την αντιπαράθεση ισχύος. Έτσι, αποτέλεσαν τις άμεσες αφορμές του σημερινού παγκοσμίου πολέμου.

Από την πρώτη μέρα, η προετοιμασία του πολέμου ήταν η κεντρική μέριμνα του εθνικοσοσιαλισμού, ο στόχος όλων των μέτρων του. Γι' αυτόν ακριβώς τον σκοπό, η βιομηχανία τέθηκε υπό την εποπτεία και τη ρύθμιση του κράτους, γι' αυτόν τον σκοπό, περικόπηκαν τα ιδιωτικά κέρδη και μερίσματα, γι' αυτόν τον σκοπό, ανατέθηκε στις κρατικές οικονομικές υπηρεσίες η επένδυση κεφαλαίου και η ίδρυση νέων επιχειρήσεων. Όλη η υπεραξία, πέρα από ένα ορισμένο ποσοστό κέρδους για τους μετόχους, περιέρχεται στο κράτος για τις ανάγκες του· οι ανάγκες αυτές είναι το υπέρτατο κοινό συμφέρον όλης της αστικής τάξης. Στον παλιό καπιταλισμό, το κράτος έπρεπε να συγκεντρώνει χρήματα για τις ανάγκες του με τη φορολογία - μερικές φορές με την πανούργα μέθοδο των άδικων έμμεσων φόρων κι άλλοτε πάλι με άμεσους φόρους τους οποίους πλήρωναν απρόθυμα και υπό φιλύποπτο έλεγχο οι κατέχοντες πολίτες, θεωρώντας τους σαν ανόσια εισβολή στην προσωπική τους δαπάνη. Τώρα όλα αυτά άλλαξαν. Το κράτος παίρνει ό,τι θέλει αυτοδικαίως και άμεσα, στην πηγή. Καρπώνεται το μεγαλύτερο μέρος της υπεραξίας και αφήνει στους καπιταλιστές ιδιοκτήτες ένα υπόλοιπο που καθορίζει κατά την κρίση του. Το κράτος δεν είναι πια υποχρεωμένο να ζητιανεύει από τους αφέντες των μέσων παραγωγής· τώρα είναι το ίδιο αφέντης, ενώ αυ-

τοί είναι αποδέκτες. Αυτό αντιπροσωπεύει μια τεράστια αύξηση της οικονομικής δύναμης σε σύγκριση με τα άλλα κράτη, αλλά μια αύξηση απαραίτητη για την επιτυχία στην παγκόσμια μάχη. Και ταυτόχρονα, ο εθνικοσοσιαλισμός μπορούσε έτσι να φαίνεται στις λαϊκές μάζες σαν μια εξουσία που χαλιναγωγεί το κεφάλαιο, υποχρεώνοντάς το να παραδίδει το μεγαλύτερο μέρος των κερδών του στην κοινότητα, για το κοινό καλό.

Επιπλέον, το κράτος είναι ο άμεσος αφέντης της παραγωγής. Στον παλιό καπιταλισμό, όταν το κράτος αποσπούσε με δυσκολία χρήματα για τις πολεμικές δαπάνες από το κοινοβούλιο, ή τα δανειζόταν από τους τραπεζίτες, έναντι παχυλών προμηθειών, ήταν υποχρεωμένο να τα ξοδέψει στη μονοπωλιακή ιδιωτική πολεμική βιομηχανία. Αυτά τα κονσέρν, που είχαν διεθνείς δεσμούς, μολονότι παρουσιάζονταν σαν εθνικές επιχειρήσεις — ο Κρουπ στο Έσσεν, ο Σενντέρ στο Κρεζό, ο Αρμστρονγκ στην Αγγλία — όχι μόνο αποκόμιζαν τεράστια κέρδη, αλλά εφοδίαζαν ανενδοίαστα και αδιακρίτως εχθρούς και συμμάχους με τις τελειότερες και πιο πρόσφατες εφευρέσεις. Φαινόταν λές και ο πόλεμος ήταν ένα παιδιάστικο παιχνίδι των πολιτικών για να καλοταΐσουν τους ολιγάριθμους καπιταλιστές της πολεμικής βιομηχανίας. Για τον εθνικοσοσιαλισμό όμως, ο πόλεμος είναι πολύ σοβαρή υπόθεση, για την οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί ένα απεριόριστο μέρος του όλου βιομηχανικού μηχανισμού. Η κυβέρνηση αποφασίζει για το —οπωσδήποτε σημαντικό— μέρος της χαλυβουργικής και της χημικής βιομηχανίας που θα εξυπηρετήσει πολεμικούς σκοπούς. Απλώς διατάζει την κατασκευή εργοστασίων, οργανώνει την επιστήμη και την τεχνική με σκοπό την επινόηση και δοκιμή νέων και καλύτερων όπλων, συνδυάζει τις λειτουργίες του στρατιωτικού, του μηχανικού και του εφευρέτη και ανάγει την πολεμική επιστήμη σε ιδιαίτερο κλάδο της εκπαίδευσης. Τα τεθωρακισμένα οχήματα, τα βομβαρδιστικά κάθετης εφόρμησης, τα μεγάλα υποβρύχια με τις ολοένα τελειότερες εγκαταστάσεις, οι ταχύπλοες τορπιλάκατοι, οι πύραυλοι, όλα τους υπερσύγχρονα, μπορούν να κατασκευάζονται μυστικά. Καμιά πληροφορία δεν φτάνει στον εχθρό, καμιά σκανδαλοθηρική εφημερίδα δεν μπορεί να δημοσιεύσει κάτι σχετικό, κανένας βουλευτής δεν μπορεί να ζητήσει ενημέρωση, καμιά κριτική δεν χρειάζεται να ανασκευαστεί. Έτσι, τα όπλα σφραγίζονται στη διάρκεια των χρόνων μιας πυρετώδους πολεμικής προετοιμασίας μέχρις ότου έλθει η στιγμή της επίθεσης.

Στον παλιό καπιταλισμό, ο πόλεμος ήταν μια δυνατότητα, που αποφευγόταν όσο το δυνατόν περισσότερο και που τουλάχιστον κανένας δεν αναλάμβανε την ευθύνη του. Κατά κανόνα, ήταν αμυντικός πόλεμος από μέρους των παλιών και ικανοποιημένων δυνάμεων. Οι νέες ανερχόμενες δυνάμεις, που είναι επιθετικές εφόσον πρέπει να κατακτήσουν το μεριδίό τους στον κόσμο, έχουν ένα θετικό στόχο που κινεί την ενεργητικότητά τους πολύ περισσότερο απ' ό,τι ο αρνητικός στόχος της απλής παθητικής υπεράσπισης των υπαρχουσών συνθηκών. Οι χώρες αυτές είναι «δυναμι-

κές» και στη στρατιωτική τακτική αυτό εκφράζεται από την ακατανίκητη παρόρμηση της καλοπροετομασμένης μαζικής επίθεσης.

Έτσι, ο γερμανικός καπιταλισμός, εγκαθιδρύοντας μια εθνικοσοσιαλιστική κυβέρνηση που κυριάρχησε πλήρως στην οικονομική ζωή, πρόσφερε στον εαυτό του μια ασύγκριτη πολεμική μηχανή. Μπορεί πάντως να τεθεί το ερώτημα μήπως δεν σκόπευσε σωστά. Με τον αγώνα για την παγκόσμια κυριαρχία, δεν έχασε την κυριαρχία στη χώρα του; Αραγε μπορεί η γερμανική αστική τάξη να αποκαλείται ακόμα άρχουσα τάξη;

Ο γερμανικός κρατικός έλεγχος δεν είναι κρατικός σοσιαλισμός. Το κράτος δεν είναι, όπως στη Ρωσία, ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής. Στη Ρωσία, η γραφειοκρατία των κρατικών αξιωματούχων είναι συλλογικός ιδιοκτήτης της βιομηχανίας· είναι η άρχουσα και εκμεταλλεύτρια τάξη που ιδιοποιείται την υπεραξία. Στη Γερμανία, υπάρχει μια πολυάριθμη αστική τάξη: διευθυντές επιχειρήσεων, ανεξάρτητοι εργοδότες, διευθυντικά στελέχη, μέτοχοι. Είναι οι ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής και ζούν από την υπεραξία. Αλλά τώρα οι δύο λειτουργίες του μετόχου και του ιδιοκτήτη διαχωρίζονται: το δικαίωμα απόφασης αποσπάται από την ιδιοκτησία στο σύστημα του μεγάλου κεφαλαίου της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας: το βλέπουμε καθαρά στην Αμερική με τις εταιρείες ελέγχου¹. Στη συνέχεια, όμως, ο ιδιοκτήτης μπορεί να διατηρήσει από τον ρόλο του εκμεταλλευτή μόνο τη λειτουργία της ιδιοποίησης ενός μέρους των κερδών. Στη Γερμανία, η κυβέρνηση ανέλαβε η ίδια το δικαίωμα απόφασης, το δικαίωμα χειρισμού του κεφαλαίου, διεύθυνσης της παραγωγής, αύξησης της παραγωγικότητας και κατανομής των κερδών. Για τη μεγάλη πλειοψηφία της αστικής τάξης απέμενε η λειτουργία της καθημερινής διεύθυνσης των επιχειρήσεων και της χρηματιστηριακής κερδοσκοπίας με τις μετοχές. Εφόσον η παραγωγή και οι εισαγωγές καθορίζονται και οι δυο από το κράτος, τα ιδιωτικά μερίσματα δεν μπορούσαν να ξοδευτούν παρά μόνο με την αγορά βιομηχανικών μετοχών, δηλαδή με την επιστροφή των κερδών στην ελεγχόμενη από το κράτος βιομηχανία με τη μορφή νέου κεφαλαίου.

Έτσι το μεγάλο κεφάλαιο διατήρησε την κυριαρχία του. Ασφαλώς η προσδοκία του, όταν έβαζε τον εθνικοσοσιαλισμό επικεφαλής του κράτους, να βρει υπάκουους υπηρέτες, διαψεύστηκε. Οι παλιοί αφέντες της βιομηχανίας και των τραπεζών χρειάστηκε να μοιραστούν την εξουσία τους με τους νέους αφέντες του κράτους, που δεν αρκούσαν να διευθύνουν αλλά ήθελαν και να τσεκόνουν. Το μεγάλο κεφάλαιο της Γερμανίας δεν είχε αποκτήσει ακόμα την αμερικανική μορφή της απρόσβλητης ι-

1. Εταιρείες χαρτοφυλακίου (*holding companies*): καθαρά χρηματιστικές εταιρείες, που χρησιμοποιούν τα κεφάλαιά τους για την αγορά αρκετών μετοχών ώστε να ελέγχουν άλλες εταιρείες. Επιτρέπουν την υπαγωγή δυσανάλογα μεγάλης ποσότητας κεφαλαίου υπό τον ενιαίο έλεγχο ενός κεφαλαίου που ενδεχομένως αντιπροσωπεύει μικρό μόνο ποσοστό του συνόλου. (Σ.τ.Μ.)

διοκτησίας μερικών οικογενειών· οι ικανοί και τολμηροί άνθρωποι οποιασδήποτε προέλευσης, μπορούσαν να φτάσουν στην κορυφή των μεγάλων *κονσέρν*. Τώρα υποχρεώνονταν να μοιραστούν την ηγετική εξουσία τους με άλλους τολμηρούς ανθρώπους που είχαν αποκτήσει ισχύ μέσω της πολιτικής και του κομματικού αγώνα. Στις οικονομικές υπηρεσίες, οι ηγέτες των μεγάλων επιχειρήσεων συναντούν τους πολιτικούς ηγέτες στα πλαίσια του κοινού έργου της ρύθμισης της παραγωγής. Η διαχωριστική γραμμή μεταξύ ιδιωτικών καπιταλιστών και κρατικών αξιωματούχων εξαφανίζεται μέσα στη συγχώνευση των λειτουργιών. Είναι από κοινού κύριοι του κράτους και των μέσων παραγωγής.

Με τις βαθιές αλλαγές στις οικονομικές και πολιτικές συνθήκες, μια νέα κατάσταση πνευμάτων επικράτησε στον γερμανικό λαό. Η αμοιβαία σύνδεση και εξάρτηση ενισχύθηκαν, η ιεραρχία της αξίας και της κοινωνικής θέσης έγινε εντονότερα αισθητή, το κύρος των ηγετών και η υπακοή των μαζών επιβλήθηκαν. Η συνείδηση της υποταγής σε μεγάλες ολόκληρες συνοδεύει τη σχεδιοποιημένη οικονομία. Και, πάνω απ' όλα, σ' ολόκληρη τη μεσαία τάξη αναπτύχθηκε ένας έντονος εθνικισμός, μια παθιασμένη θέληση αγώνα για την παγκόσμια κυριαρχία. Μολονότι πήγαζε αυθόρμητα από τις νέες συνθήκες, αυτό το πνεύμα δεν αφέθηκε να αναπτυχθεί ελεύθερα, γιατί σ' αυτή την περίπτωση θα εμφανίζονταν ταυτόχρονα αντιτιθέμενες ιδέες και δυνάμεις. Έγινε αντικείμενο μιας εντατικής μονόπλευρης προπαγάνδας. Για να γίνουν αυτά τα αισθήματα πνευματική δύναμη που να συσπειρώνει ολόκληρο το έθνος σε μια αγωνιστική ενότητα, καλλιεργήθηκαν και αναπτύχθηκαν με ειδικά μέσα. Η προπαγάνδα και η εκπαίδευση ανατέθηκαν σ' ένα ξέχωρο υπουργείο, προικισμένο με απεριόριστους χρηματικούς πόρους. Όλες οι διαθέσιμες δυνάμεις της δημοσιότητας, της επιστήμης, της λογοτεχνίας και της τέχνης τέθηκαν συστηματικά σε λειτουργία για να εντυπώσουν τις εθνικοσοσιαλιστικές ιδέες σ' όλα τα κεφάλια, με ταυτόχρονο αποκλεισμό κάθε αποκλίνουσας πνευματικής επιρροής.

Αυτό συνεπαγόταν έναν πλήρη πνευματικό δεσποτισμό. Ενώ στα προηγούμενα συστήματα δεσποτισμού, ο ημερήσιος τύπος απλώς φημινόταν ή παρενοχλούνταν από μια ηλίθια λογοκρισία, την οποία συχνά ξεγελούσαν με τεχνάσματα οι συντάκτες, τώρα ολόκληρος ο τύπος προσαρτήθηκε στο Κόμμα και απέκτησε κομματικά μέλη σαν συντάκτες. Το εθνικοσοσιαλιστικό κράτος δεν ήταν κύριος μόνο της υλικής ζωής του ανθρώπου αλλά και της πνευματικής του ζωής, διαμέσου του Κόμματος. Κανένα βιβλίο ή κείμενο που να εκφράζει αποκλίνουσες απόψεις δεν μπορούσε να εκδοθεί, ενώ οι ξένες εκδόσεις ελέγχονταν σχολαστικά πριν τους επιτραπεί να μπουν στη χώρα. Η μυστική εκτύπωση κειμένων με ανεξάρτητες ή αντιτιθέμενες γνώμες, όχι μόνο τιμωρούνταν αυστηρά σαν βαρύτατο έγκλημα, αλλά γινόταν και δύσκολη εξαιτίας του κρατικού ελέγχου σ' όλα τα υλικά. Αναμφισβήτητα, η πνευματική δειλία είναι ε-

κείνη που αποφεύγει την αντιπαράθεση με ίσους όρους και αποτολμά να προσβάλει και να καθυβρίσει τον αντίπαλο μόνον αφού αυτός αλυσοδεθεί και φιωθεί. Ομως αποδείχτηκε αποτελεσματική. Ο κομματικός τύπος κατόρθωσε, χωρίς αντίλογο, να επιβάλει στους αναγνώστες, μέρα με τη μέρα, όχι μόνο τη θεωρία του, αλλά και την μονόπλευρη παρουσίαση ή διαστρέβλωση των γεγονότων, ή ακόμα να τα παραλείπει ολωσδιόλου. Παρά την κατ' αρχήν δυσπιστία προς τη μονόπλευρη πληροφόρηση, οι διαρκώς επαναλαμβανόμενες και μηδέποτε αντικρουόμενες απόψεις, επιβεβαιωμένες τόσο καλά από τα εκτιθέμενα γεγονότα, δεν μπορούν μακροπρόθεσμα παρά να κυριεύσουν τα μυαλά. Και μάλιστα ακόμα περισσότερο, στο μέτρο που παρουσιάζονταν σαν αναπόσπαστο μέρος και αποτέλεσμα μιας ελκυστικής θεωρίας, της ιδεολογίας της κοινότητας και της εργασίας - μιας ιδεολογίας που κήρυσσε το τέλος του εγωισμού και της εκμετάλλευσης, τη νέα βασιλεία της αφοσίωσης στο καλό του λαού, τη ρυθμισμένη εργασία και ευημερία για όλους, την κοινή προσπάθεια για το μεγαλείο και το μέλλον του έθνους, με αυστηρή βέβαια τιμωρία για όλους τους εχθρούς της.

Ταυτόχρονα, όλες οι συζητήσεις ελέγχονταν αυστηρά. Τα μέλη και οι οπαδοί του κόμματος βρίσκονταν παντού, στα γραφεία όπως και στα εργοστάσια και όλοι εμπνέονταν από το ηθικό χρέος να καταγγέλλουν, ώστε να τιμωρούνται σαν εχθροί της κοινότητας όλοι όσοι εξέφραζαν διαφορετικές απόψεις, αποτολμούσαν να κάνουν κριτική ή διέδιδαν φήμες. Έτσι, δεν μπορούσε να συγκροτηθεί καμιά αντιπολίτευση, παρά μόνο εν μέσω άκρας μυστικότητας στους κόλπους ασήμαντων ομάδων. Παντού επικρατούσε ένα αίσθημα πλήρους αδυναμίας.

Έτσι, σε σύγκριση με τις παλιές μορφές δεσποτικής εξουσίας, ο σύγχρονος καπιταλισμός είχε να επιδείξει μια τεράστια πρόοδο στην αποτελεσματικότητα της τεχνικής της καταστολής. Είτε αναφερθούμε στην αγγλική κυβέρνηση των Τόρυδων στις αρχές του 19ου αιώνα, που δεν διέθετε καμιά αστυνομική δύναμη, είτε στον πρωσικό απολυταρχισμό ή τον ρωσικό τσαρισμό μιας μεταγενέστερης εποχής, με την πρωτόγονη και βάρβαρη σκληρότητά τους, βλέπουμε πως όλα αυτά τα καθεστώτα παρουσιάζουν το θέαμα μιας ηλίθιας αδυναμίας, που είναι φυσιολογική για κυβερνήσεις που ζούν μακριά από τον λαό. Στα αγγλικά δικαστήρια, οι εκδότες και συγγραφείς έδωσαν σκληρή μάχη για την αναμόρφωση και την ελευθερία του τύπου, επευφημούμενοι από τον λαό όποτε ρίχνονταν στη φυλακή. Οι τσαρικοί δεσμοφύλακες πολλές φορές δεν μπορούσαν να κρύψουν τον θαυμασμό τους για τους επαναστάτες, σαν εκπροσώπους μιας ανώτερης πνευματικής καλλιέργειας. Επανελημμένα η πρωσική αστυνομία, παγιδευμένη από την καλύτερη οργάνωση των σοσιαλιστών εργατών, υποχρεώθηκε να υποστεί τον εξευτελισμό της γελοιοποίησης μπροστά στα δικαστήρια.

Τώρα όλα αυτά είχαν πάρει τέλος. Ο νέος δεσποτισμός ήταν εξοπλισμένος με όλα τα μέσα του σύγχρονου κράτους. Όλη η δύναμη και ενεργ-

γητικότητα που αφυπνίζει ο καπιταλισμός συνδυάζεται με την χειρότερη τυραννία, την οποία χρειάζεται το μεγάλο κεφάλαιο για να διατηρήσει την ηγεμονία του. Δεν υπάρχει δικαστήριο που να δικαιώσει τον υπήκοο ενάντια στο κράτος. Οι δικαστές είναι μέλη του Κόμματος, όργανα του κράτους. Απολύονται αν φανούν επιεικείς, δεν δεσμεύονται από κανένα νομικό κώδικα, αποδίδουν δικαιοσύνη σύμφωνα με άνωθεν αποφάσεις. Οι δίκες είναι δημόσιες μόνο όταν κρίνεται σκόπιμο για προπαγανδιστικούς λόγους, για να εκφοβιστούν οι υπόλοιποι. Και οι εφημερίδες αναφέρουν μόνο όσα κρίνει σκόπιμο ο δικαστής. Η αστυνομία περιλαμβάνει αυστηρά οργανωμένα και πειθαρχημένα καθάρματα, εξοπλισμένα με όλα τα όπλα και τα μέσα για να συντρίψουν τον «σύντροφο του λαού». Η μυστική αστυνομία είναι πανίσχυρη και ικανότερη απ' όσο στους παλαιότερους καιρούς. Κανένας νόμος δεν προστατεύει τον οποιονδήποτε από τη φυλάκιση για απροσδιόριστο χρονικό διάστημα και χωρίς δίκη. Το στρατόπεδο συγκέντρωσης, που είχε επινοηθεί παλιότερα σαν πολεμικό μέτρο εναντίον ανταρτών, τώρα καθιερώθηκε σαν μια μορφή μαζικής φυλακής με καταναγκαστική εργασία, πολλές φορές συνοδευόμενη από συστηματική βαναυσότητα. Καμιά προσωπική αξιοπρέπεια δεν γινόταν σεβαστή. Δεν υπήρχε πια προσωπική αξιοπρέπεια. Όταν η μικροαστική τραχύτητα, μετασηματίζεται σε διεστραμμένη κατάχρηση εξουσίας, εφοδιαστεί με όλη την εφευρετικότητα του σύγχρονου καπιταλισμού, η σκληρότητα εναντίον των θυμάτων μπορεί να φτάσει σ' ένα αποκορύφωμα που συναγωνίζεται με επιτυχία τη χειρότερη βαρβαρότητα των προηγούμενων αιώνων. Η σκληρότητα είναι κατά κανόνα επακόλουθο του φόβου, που έχει βιωθεί στο παρελθόν ή γίνεται αισθητός για το μέλλον κι έτσι αποκαλύπτει αυτό που κρύβεται στο υποσυνείδητο. Αλλά για την ώρα, όλοι οι αντίπαλοι έγιναν ανίσχυροι, φιμώθηκαν και τρομοκρατήθηκαν.

Η πνευματική τυραννία συμπληρώθηκε από αδιάκοπη προπαγάνδα, που ήταν ιδιαίτερα σχεδιασμένη για τη νεότερη γενιά. Οι κυβερνήτες ήξεραν πολύ καλά ότι ελάχιστους μόνο μπορούσαν να κερδίσουν από την παλιά γενιά των εργατών που, έχοντας ανατραφεί με τις ευγενικότερες ιδέες της σοσιαλδημοκρατίας, τις διατηρούσαν σαν πολύτιμη ανάμνηση, έστω κι αν αυτές είχαν χάσει την πρακτική τους χρησιμότητα. Η προπαγάνδα μπορούσε να είναι αποτελεσματική μόνο σε σχέση με τη νεότερη γενιά των ενηλίκων που είχαν βιώσει τη σοσιαλδημοκρατία στην παρακμή της, σαν κυβερνητικό κόμμα. Αλλά η νεολαία, την οποία ο ίδιος διαπαιδαγωγούσε και διαμόρφωνε, ήταν εκείνη στην οποία ο εθνικοσοσιαλισμός εναπόθετε τις ελπίδες του, βλέποντάς την σαν υλικό για τον καινούργιο του κόσμο.

Καθόλου εκπληκτικό, λοιπόν, που σ' αυτό τον τομέα είχε μεγάλη επιτυχία. Ενδιαφέρθηκε για τη νεολαία όσο κανένα κόμμα ή ομάδα προηγούμενως. Ο εθνικοσοσιαλισμός διόρισε ικανούς ηγέτες, έμπειρους και με μεγάλο ζήλο που συγκέντρωσαν και διαπαιδαγόησαν τη νεολαία στα

πλαίσια μιας τεράστιας ενιαίας οργάνωσης. Όλες οι ενστικτώδεις τάσεις συντροφικότητας, αλληλοβοήθειας, αφοσίωσης, ενεργητικότητας και φιλοδοξίας είχαν τη δυνατότητα να αναπτυχθούν στους νέους. Τους εμφυσήθηκε η αυτοπεποίθηση ότι αποτελούν σημαντικό τμήμα της εθνικής κοινότητας το οποίο έχει να εκπληρώσει πολύτιμο έργο. Όχι να κερδίσουν μια καλή θέση για τον εαυτό τους, κάτι που αποτελεί το υπέρτατο ι-δανικό των νεαρών στην καπιταλιστική κοινωνία, αλλά να υπηρετήσουν και να στηρίξουν την εθνική κοινότητα. Τα αγόρια έπρεπε να νιώθουν σαν μελλοντικοί πολεμιστές που προετοιμάζονται για μεγάλα ανδραγαθήματα, όχι με σπουδές αλλά με το σφρίγος, την τόλμη, τη μαχητική ικανότητα και την πειθαρχία. Τα κορίτσια έπρεπε να προετοιμαστούν για να γίνουν στο μέλλον ηρωικές Γερμανίδες μητέρες. Η όσο το δυνατόν ταχύτερη αύξηση του πληθυσμού ήταν προϋπόθεση ισχύος στην παγκόσμια μάχη.

Τα παιδιά αφομοίωναν με ζέση τις νέες διδασκαλίες, που υπερίσχυαν ολοφάνερα απέναντι στην πνευματική επιρροή των γονιών και των δασκάλων τους. Εναντίον αυτών των τελευταίων, τα παιδιά ενεργούσαν σαν ένθερμοι ζηλωτές και εκφραστές του νέου πιστεύω, έχοντας υποστεί ειδική διαπαιδαγώγηση γι' αυτό το καθήκον. Και το καθήκον τους δεν ήταν μόνο να επεκτείνουν την προπαγάνδα στο σπίτι και στο σχολείο, αλλά ακόμα περισσότερο, να αναφέρουν στους νέους τους ηγέτες τις συζητήσεις και τις διχογνωμίες που εκφράζονται στο σπίτι. Με άλλα λόγια, να ενεργούν σαν κατάσκοποι και καταδότες των ίδιων τους των γονιών οι οποίοι, υπό την απειλή αυστηρής τιμωρίας, υποχρεώνονταν να απέχουν από οποιαδήποτε προσπάθεια διαπαιδαγώγησης των παιδιών τους σύμφωνα με το δικό τους πνεύμα. Τα παιδιά ανήκαν στο κράτος, όχι στους γονείς. Έτσι, ετοιμαζόταν για τον μελλοντικό πόλεμο ένας στρατός εκατομμυρίων ανθρώπων με απαράμιλλο ενθουσιασμό και αφοσίωση. Μια τέτοια διαπαιδαγώγηση προϋποθέτει την προσεκτική προστασία από οποιαδήποτε αντίρροπη επιρροή που θα μπορούσε να γεννήσει αμφιβολίες, αβεβαιότητες και εσωτερικές συγκρούσεις. Οι αμφιβολίες και οι εσωτερικές συγκρούσεις δημιουργούν βέβαια δυνατούς χαρακτήρες, ανεξάρτητη σκέψη, αλλά αυτά δεν τα χρειαζόταν καθόλου ο εθνικοσοσιαλισμός. Εκείνο που χρειαζόταν και προσπαθούσε να καλλιεργήσει με τη διδασκαλία μιας και μόνης αλήθειας ήταν η τυφλή πίστη και η βασισμένη πάνω της φανατική αφοσίωση, κατάλληλες για την εξαπόλυση μιας ακατανίκητης εφόδου.

Η δύναμη του εθνικοσοσιαλισμού βρίσκεται στην από μέρους του οργάνωση της υλικής παραγωγής, των υλικών δυνάμεων. Η αδυναμία του βρίσκεται στην προσπάθειά του να ισοπεδώσει τις νοοτροπίες, τις πνευματικές δυνάμεις. Και στις δύο περιπτώσεις, το μέσο του είναι ο θηριώδης καταναγκασμός. Οι περισσότεροι οπαδοί και εκφραστές του προέρχονταν από τη μικροαστική τάξη και ήταν άξεστοι, αμαθείς, στενόμυαλοι, ζηλωτές της αναρρίχησης σε υψηλές θέσεις, γεμάτοι προκαταλή-

ψεις και εθιζόμενοι εύκολα στην κτηνωδία. Δεν ανέβηκαν στην εξουσία με την πνευματική αλλά με την υλική και οργανωτική υπεροχή, με την τόλμη και τη μαχητικότητα. Επέβαλαν το δικό τους πνεύμα βίας στους καθυποταγμένους διανοούμενους και εργάτες. Έτσι, καλλιεργήθηκε στην ανερχόμενη γενιά ο σεβασμός της ωμής βίας και η περιφρόνηση της επιστήμης και της γνώσης. Οι φιλόδοξοι, αντί για την επίμονη και επίπονη μελέτη, μπορούσαν να αναρριχηθούν ευκολότερα στις υψηλές θέσεις μέσω της προϋπηρεσίας τους στο Κόμμα, το οποίο δεν ζητούσε γνώση αλλά μόνο σθένος, σωματική εκγύμναση, σκληρότητα και πειθαρχία.

Ο καπιταλισμός του μεγάλου κεφαλαίου δεν μπορεί όμως να αναπτυχθεί χωρίς την επιστήμη σαν βάση της τεχνικής προόδου και χωρίς μια τάξη διανοουμένων με σημαντικές οικονομικές και κοινωνικές λειτουργίες. Η προώθηση και η ενθάρρυνση της επιστήμης είναι ζωτικής σημασίας για το κεφάλαιο. Το νέο πολιτικό του σύστημα το έφερε σε αντίθεση όχι μόνο με την ανθρωπιά και την πνευματική καλλιέργεια, αλλά και με την ίδια την πνευματική βάση του. Για να διατηρήσει την κυριαρχία του, υπέμεινε την αποσύνθεση εκείνου που αποτελούσε τη δύναμη και τη δικαιολόγησή του. Κι αυτό θα πάρει την εκδίκησή του όταν, στη διαμάχη των καπιταλιστών για την παγκόσμια κυριαρχία, η μεγαλύτερη τελειοποίηση της τεχνικής θα είναι επιτακτική και η παραμέλησή της δεν θα μπορεί να αντισταθμιστεί από τον υλικό καταναγκασμό. Οι μεγάλες επιστημονικές και τεχνικές ικανότητες του γερμανικού λαού, των μηχανικών, των επιστημόνων και των εργατών του, οι οποίες τον έφεραν στο προσκήνιο της βιομηχανικής προόδου, τώρα, αλυσοδεμένες στο πολεμικό άρμα του μεγάλου κεφαλαίου και αυξάνοντας τη μάχημη ισχύ του, θα κατασπαταληθούν και θα φθαρούν κάτω απ' αυτό τον ζυγό.

Ο εθνικοσοσιαλισμός προσπάθησε επιπλέον να επιβάλει την ίδια του τη θεωρία στην επιστήμη, δίνοντας στον εθνικισμό τη θεωρητική έκφραση της φυλετικής θεωρίας. Ο γερμανικός εθνικισμός πάντοτε είχε πάρει τη μορφή της λατρείας των αρχαίων Τευτόνων, των οποίων οι αρετές, σαν υπόδειγμα για τους μαλθακούς Ρωμαίους, είχαν εκθειαστεί από τον Τάκιτο. Οι Γερμανοί συγγραφείς είχαν διατυπώσει τη θεωρία της «Βόρειας» φυλής, που ήταν ανώτερη από τις άλλες και προορισμένη να κυριαρχήσει και που στη σύγχρονη εποχή αντιπροσωπευόταν από τους Γερμανούς και μερικούς γειτονικούς λαούς. Αυτή η θεωρία αναμίχθηκε τώρα με τον αντισημιτισμό. Οι ιδιαίτερες ικανότητες των εβραίων στο εμπόριο και στις χρηματιστικές συναλλαγές, στην ιατρική και στη νομική επιστήμη, είχαν ήδη αφυπνίσει μισό αιώνα πριν ισχυρά αντισημιτικά αισθήματα στη μικροαστική τάξη και στους ακαδημαϊκούς κύκλους. Τα αισθήματα αυτά δεν είχαν γνωρίσει αξιόλογη ανάπτυξη ούτε στους κόλπους της μεγαλοαστικής τάξης, που με την κυριαρχία της επί της βιομηχανικής υπεραξίας δεν φοβόταν την εβραϊκή χρηματιστική δύναμη,

ούτε στους κόλπους της εργατικής τάξης. Ο αντισημιτισμός ήταν ένα αίσθημα των κατώτερων στρωμάτων της αστικής τάξης και οι περισσότεροι οπαδοί του εθνικοσοσιαλισμού προήλθαν απ' αυτά ακριβώς τα στρώματα. Η μετανάστευση Εβραίων από την Ανατολική Ευρώπη μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι οποίοι έφερναν μαζί τους τις πρωτόγονες εμπορικές μεθόδους του αντιπραγματισμού και η τοποθέτηση Εβραίων σε πολιτικά αξιώματα στα χρόνια της δημοκρατίας της Βαϊμάρης, ενέτειναν το μίσος αυτό και έκαναν τον αντισημιτισμό θεμελιώδες πιστεύω των κυριότερων από τους νέους ηγέτες.

Έτσι η φυλετική θεωρία έγινε το κεντρικό δόγμα του εθνικοσοσιαλισμού. Οι αληθινοί Γερμανοί δεν ήταν όλοι οι γερμανόφωνοι κάτοικοι της Γερμανίας αλλά μόνο οι «Αρειοί». Το ίδιο ίσχυε για ορισμένους γειτονικούς λαούς όπως οι Σκανδιναβοί και οι Ολλανδοί, ενώ οι Άγγλοι είχαν ήδη διαφθαρεί πολύ από τον καπιταλισμό. Οι μη Αρειοί συμπολίτες, οι Εβραίοι, δεν έχουν καθόλου δικαιώματα. Έκαναν κατάχρηση της άδειας που τους δόθηκε να εγκατασταθούν εκεί, συγκεντρώνοντας κεφάλαιο και ληστεύοντας ή ακόμα καταπιέζοντας θρασύτατα του Αρειούς. Έτσι, τώρα η περιουσία τους απαλλοτριωνόταν και οι διώξεις βαθμιαία εντάθηκαν για να φτάσουν στην κτηνωδία και την εσκεμμένη εξόντωση.

Ο εθνικοσοσιαλισμός μέσω της πολιτικής του ισχύος επέβαλε αυτή τη φυλετική θεωρία στην επιστήμη. Διόρισε τους εκφραστές της, καθηγητές πανεπιστημίου και διέθεσε αφειδώς πόρους για την έκδοση βιβλίων και περιοδικών που θα την υπεράσπιζαν. Η εξαιρετικά ισχυρή ποσότητα επιστημονικής αλήθειας σ' αυτή τη θεωρία δεν μπορούσε να αποτελέσει εμπόδιο. Ο καπιταλισμός που κατέχει την εξουσία πάντοτε αναγορεύει σε επίσημη επιστήμη τις θεωρίες που εξυπηρετούν τους σκοπούς του. Έτσι, αυτές κυριαρχούν σ' όλα τα πανεπιστήμια. Ωστόσο, οι κριτικές και οι αντίθετες γνώμες έχουν τη δυνατότητα να εκφραστούν, έστω και όχι από τις επίσημες καθέδρες. Στον εθνικοσοσιαλισμό όμως κάθε κριτική συζήτηση της επίσημης θεωρίας έγινε αδύνατη.

Ακόμα χονδροειδέστερη ήταν η προέκταση της φυλετικής θεωρίας στη φυσική. Στον τομέα αυτό, η θεωρία της σχετικότητας του Αϊνστάιν θεωρούνταν απ' όλους σχεδόν τους φυσικούς ως η σημαντικότερη πρόοδος της επιστήμης και βάση πολλών νέων εξελίξεων. Αλλά ο Αϊνστάιν ήταν Εβραίος κι έτσι ο αντισημιτισμός τάχθηκε εναντίον της θεωρίας του. Όταν ο εθνικοσοσιαλισμός ανέβηκε στην εξουσία, οι Εβραίοι καθηγητές, που συχνά ήταν άνθρωποι παγκόσμιας φήμης, απολύθηκαν και απελάθηκαν. Οι αντίσημίτες αντίπαλοι της θεωρίας της σχετικότητας επευφημήθηκαν σαν μεγαλοφυσείς εκπρόσωποι της «γερμανικής φυσικής», που αποτελεί έκφραση της υγιούς και καθαρής άρειας νοημοσύνης, εναντίον της «εβραϊκής φυσικής», που περιλαμβάνει τσαρλατάνικες θεωρίες τις οποίες μηχανεύτηκε η ταλμουδική διαστρέβλωση της σκέψης. Φυσικά, η «υγιής Άρεια νοημοσύνη» δεν είναι παρά η στενότητα της μικροα-

στικής σκέψης που αδυνατεί να συλλάβει τις βαθύτερες αφαιρέσεις της σύγχρονης επιστήμης.

Στον αγώνα του γερμανικού καπιταλισμού για την παγκόσμια κυριαρχία, ο αντισημιτισμός δεν ήταν απαραίτητος και μάλλον αποτελούσε μειονέκτημα. Αλλά δεν είχε δυνατότητα εκλογής. Εφόσον η αστική τάξη δεν είχε τολμήσει να προσχωρήσει στον αγώνα του λαού το 1848 ώστε να κατακτήσει την εξουσία, ήταν υποχρεωμένη να υποτάσσεται στην καθοδήγηση άλλων τάξεων. Πρώτα, της γαιοκτητικής αριστοκρατίας υπό τον Κάιζερ, που η ηλίθια διπλωματία της ήταν υπεύθυνη για την ήττα στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Τώρα, του μικροαστικού κόμματος και των ηγετών του, οι οποίοι έκαναν αυτή την έμμονη ιδέα βάση της πολιτικής του που, προκαλώντας περιφρόνηση και έντονο μίσος σ' όλο τον κόσμο, προετοίμασε μια νέα ήττα.

Από την αρχή, ο εθνικοσοσιαλισμός έδωσε ιδιαίτερη προσοχή στους αγρότες. Το πρόγραμμα όλων των μικροαστικών κομμάτων μιλούσε για την αποδέσμευση των αγροτών από την εκμετάλλευση του χρηματιστικού και τραπεζικού κεφαλαίου. Επιπλέον, ήταν επιτακτική ανάγκη, εν όψει του επερχόμενου πολέμου, να μπορεί η Γερμανία να θρέψει τον εαυτό της και να έχει αρκετές πρώτες ύλες. Έτσι, ήταν απαραίτητη μια οργάνωση της αγροτικής οικονομίας, σαν ουσιώδες μέρος της συνολικής οργάνωσης της παραγωγής. Αυτό εκφράστηκε με την εθνικοσοσιαλιστική ιδεολογία για την αγροτική τάξη, την αξεχώριστα δεμένη με το έδαφος, που διατηρεί τη φυλετική ισχύ των προπατόρων, την αληθινή «ευγένεια του αίματος και της γης». Η αγροτιά έπρεπε να προστατευτεί από τις διαλυτικές επιδράσεις του καπιταλισμού και του ανταγωνισμού και να ενταχθεί στο σύνολο της σχεδιοποιημένης παραγωγής. Σε αρμονία προς τις αντιδραστικές μορφές σκέψης του νέου συστήματος, αυτό έγινε με την αναβίωση μεσαιωνικών εθίμων και μορφών δουλοπαροικίας που είχαν καταργηθεί από τη Γαλλική Επανάσταση.

Έτσι η υποθήκευση απαγορεύτηκε. Ο αγρότης δεν είχε το δικαίωμα να επενδύσει ξένο κεφάλαιο για βελτιώσεις. Αν ήθελε χρήματα για το κτήμα του, μπορούσε να απευθυνθεί στις κρατικές υπηρεσίες, με αποτέλεσμα να αυξηθεί η εξάρτησή του από το κράτος. Στη γεωργική του δραστηριότητα υπέκειτο σε ορισμένες εντολές που περιόριζαν την ελευθερία του. Πρώτα απ' όλα, σχετικά με τα προϊόντα που έπρεπε να καλλιεργήσει. Εφόσον η αγροτική οικονομία όφειλε να θρέψει όλο τον λαό, κάτι που αποτελούσε δύσκολο πρόβλημα εξαιτίας της πυκνότητας του πληθυσμού και ακόμα δυσκολότερο σε καιρό πολέμου, ήταν απαραίτητος ο ακριβής καθορισμός των αναγκών και της παραγωγικής ικανότητας. Η πώληση ήταν κι αυτή οργανωμένη. Τα προϊόντα έπρεπε να παραδίδονται στους οργανισμούς αγοράς, σε τιμές καθορισμένες από τα πάνω, ή στους πράκτορες που επισκέπτονταν τα αγροκτήματα. Τους αγρότες τους βάραινε το ζωτικό έργο και καθήκον να θρέψουν την εθνική κοινότητα.

Αλλά αυτή την αλήθεια έπρεπε να την καταπιούν με τη μορφή της πλήρους υποταγής στα κυβερνητικά μέτρα, που μερικές φορές έφταναν μέχρι και την κατάσχεση της σοδειάς. Έτσι, οι αγρότες, που προηγουμένως ήταν ελεύθεροι να αγωνιστούν για να βρουν τον δρόμο τους μέσα από τις διακυμάνσεις του καπιταλισμού, για το καλύτερο ή το χειρότερο, μετατράπηκαν σε δουλοπάροικους του κράτους. Για να ικανοποιηθούν οι απαιτήσεις του μεγάλου κεφαλαίου, ξαναζωντάνεψαν στην αγροτιά μεσαιωνικές συνθήκες, αλλά κάτω από φραιοποιημένα ονόματα.

Στους εργάτες δεν δόθηκε λιγότερη προσοχή, αν και ήταν διαφορετικού είδους. Ο μεγάλος σκοπός της κατάκτησης της παγκόσμιας κυριαρχίας επέβαλε να εξουδετερωθεί πρώτα η διεθνιστική εργατική τάξη, που αντιμεμάχονταν τον καπιταλισμό και διασπούσε την εθνική ενότητα. Έτσι, το πρώτο έργο της επανάστασης του 1933 ήταν η καταστροφή του Σοσιαλδημοκρατικού και του Κομμουνιστικού Κόμματος, η φυλάκιση ή εξορία των ηγετών τους, το κλείσιμο των εφημερίδων τους, το κάψιμο των βιβλίων τους και ο μετασχηματισμός των συνδικάτων σε εθνικοσοσιαλιστικές οργανώσεις. Η εργασία δεν οργανώθηκε από τους εργάτες και για τους εργάτες, αλλά από το κεφάλαιο και για το κεφάλαιο, μέσω των νέων κυβερνητικών του οργάνων. Το «Μέτωπο της Εργασίας», διευθυνόμενο από ηγέτες που διόρισε το κράτος, πήρε τη θέση των συνδικάτων όπου, τουλάχιστον τυπικά, οι εργάτες ήταν κύριοι του εαυτού τους. Το καθήκον του δεν ήταν να αγωνιστεί εναντίον των εργοδοτών για βελτίωση των όρων εργασίας, αλλά η προώθηση της παραγωγής. Στην παραγωγική κοινότητα, το εργοστάσιο, ο εργοδότης ήταν ο αρχηγός και έπρεπε να υπακούεται χωρίς συζήτηση. Οι εθνικοσοσιαλιστές ηγέτες του «Μετώπου της Εργασίας», που πολλές φορές ήταν παλιά στελέχη των συνδικάτων, συζητούσαν με τον εργοδότη και του παρουσίαζαν παράπονα, αλλά η απόφαση ανήκε σ' εκείνον.

Ο εθνικοσοσιαλισμός δεν είχε την πρόθεση να κάνει τους εργάτες αβοήθητα θύματα της εργοδοτικής αυθαιρεσίας: οι εργοδότες έπρεπε και αυτοί να υπακούουν στους ανώτατους ιθύνοντες. Επιπλέον, για τον μεγάλο του σκοπό, για τον παγκόσμιο αγώνα, ο εθνικοσοσιαλισμός χρειαζόταν την ευμενή διάθεση και την αφοσιωμένη συνεργασία όλων, ως στρατιωτών και ως εργατών: έτσι, πέρα από την αδιάκοπη προπαγάνδα, η καλή, στο μέτρο του δυνατού, μεταχείριση ήταν χρήσιμη. Όπου τους ζητούνταν σκληρές προσπάθειες και εξαντλητική κόπωση, οι εργάτες αμείβονταν με τον εκθειασμό των κατορθωμάτων τους στην εκτέλεση του καθήκοντος. Αν έδειχναν δυσφορία και απροθυμία, ο ωμός καταναγκασμός τους υπενθύμιζε ότι είναι ανίσχυροι. Η ελεύθερη επιλογή αφεντικού δεν είχε πια νόημα, γιατί το πραγματικό αφεντικό ήταν παντού το ίδιο. Οι εργάτες μεταφέρονταν από το ένα εργοστάσιο στο άλλο μετά από άνωθεν διαταγή. Στον εθνικοσοσιαλισμό, οι εργάτες μετατράπηκαν σε δουλοπάροικους του κράτους και του κεφαλαίου.

Πώς μπόρεσε να ξεπέσει σε τέτοια ολοσχερή αδυναμία μια εργατική τάξη σαν τη γερμανική, που φαινόταν τόσο ισχυρή στα χρόνια της σοσιαλδημοκρατικής πλημμυρίδας και σχεδόν έτοιμη να κατακτήσει τον κόσμο; Ακόμα και για όσους αναγνώρισαν την παρακμή και τον εσωτερικό εκφυλισμό του σοσιαλισμού, την εύκολη συνθηκολόγησή του χωρίς καμιά μάχη το 1933 και την πλήρη καταστροφή του επιβλητικού μηχανισμού του, αυτό αποτέλεσε έκπληξη. Αλλά από μια ορισμένη άποψη, ο εθνικοσοσιαλισμός μπορεί να θεωρηθεί σαν φυσικός γόνος της σοσιαλδημοκρατίας. Ο εθνικοσοσιαλισμός μπόρεσε να αποκτήσει τέτοια ισχύ μόνο πατώντας στους ώμους του προηγούμενου εργατικού κινήματος. Με μια προσεκτικότερη εξέταση των βαθύτερων συναφειών, μπορούμε να δούμε πως όχι μόνο ο κομμουνισμός, με το παράδειγμα της κρατικής δικτατορίας του, αλλά και η σοσιαλδημοκρατία προετοίμασε τον δρόμο του εθνικοσοσιαλισμού. Τα συνθήματα, οι στόχοι και οι μέθοδοι που επινοήθηκαν από τη σοσιαλδημοκρατία για τους εργάτες, υιοθετήθηκαν και εφαρμόστηκαν από τον εθνικοσοσιαλισμό για το κεφάλαιο.

Πρώτα απ' όλα, η ιδέα του κρατικού σοσιαλισμού, της συνειδητά σχεδιοποιημένης οργάνωσης του συνόλου της παραγωγής από τη συγκεντρωτική εξουσία του κράτους. Φυσικά, εννοούσαν το δημοκρατικό κράτος, όργανο του εργαζομένου λαού. Αλλά οι προθέσεις δεν μετράνε απέναντι στη δύναμη της πραγματικότητας. Ένας μηχανισμός που είναι αφέντης της παραγωγής γίνεται αφέντης και της κοινωνίας, αφέντης των παραγωγών, παρ' όλες τις νομοθετικές διατάξεις που αποβλέπουν στο να τον κάνουν εξαρτημένο όργανο και αναγκαστικά εξελίσσεται σε άρχουσα τάξη ή στρώμα.

Κατά δεύτερο λόγο, στη σοσιαλδημοκρατία ήδη πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, μια ηγετική γραφειοκρατία αποκτούσε κυριαρχία επί των εργατών, επιδιώκοντάς την συνειδητά και υπερασπίζοντάς την σαν φυσιολογική κοινωνική κατάσταση. Αναμφίβολα, οι ηγέτες αυτοί θα μπορούσαν εξίσου καλά να εξελιχθούν σε όργανα του μεγάλου κεφαλαίου σε ομαλούς καιρούς, θα προσέφεραν καλές υπηρεσίες, αλλά για ηγέτες στον παγκόσμιο πόλεμο ήταν πολύ μαλακοί. Η «ηγετική αρχή» δεν επινοήθηκε από τον εθνικοσοσιαλισμό. Αναπτύχθηκε στους κόλπους της σοσιαλδημοκρατίας, συγκαλυμμένη κάτω από δημοκρατικές επιφάσεις. Ο εθνικοσοσιαλισμός την διακήρυξε αποκάλυπτα σαν νέα βάση των κοινωνικών σχέσεων και αποκόμισε όλα τα αποτελέσματά της.

Επιπλέον, ένα μεγάλο μέρος του προγράμματος της σοσιαλδημοκρατίας υλοποιήθηκε από τον εθνικοσοσιαλισμό και -ειρωνεία της ιστορίας- ιδιαίτερα οι στόχοι που είχαν κάποτε επικριθεί ως οι πιο αποκρουστικοί από την αστική τάξη. Το να μπει τάξη στο χάος της καπιταλιστικής παραγωγής με τη σχεδιοποιημένη ρύθμιση, χαρακτηριζόταν πάντοτε αδύνατο και καταγγελλόταν σαν αφόρητος δεσποτισμός. Τώρα, το κράτος πραγματοποιούσε σε μεγάλο βαθμό αυτή την οργάνωση, κάνοντας έτσι

σημαντικά ευκολότερο το έργο μιας εργατικής επανάστασης. Πόσο συχνά είχε χλευαστεί και απορριφθεί με βδελυγμία η πρόθεση της σοσιαλδημοκρατίας να αντικαταστήσει τον αυτοματισμό της αγοράς και του εμπορίου με μια συνειδητά οργανωμένη διανομή! Ο καθένας να παίρνει το ίδιο μερίδιο για την ικανοποίηση τυποποιημένων αναγκών, ο καθένας να τρέφεται και να ντύνεται από το κράτος, όλοι ίδιοι σαν απλά αντίτυπα! Ο εθνικοσοσιαλισμός προχώρησε μακρύτερα στην πραγματοποίηση αυτής της χίμαιρας. Αλλά εκείνο που στο σοσιαλιστικό πρόγραμμα νοούνταν σαν οργανωμένη αφθονία, εφαρμόζεται τώρα σαν στέρηση και πείνα, σαν ακραίος περιορισμός όλων των χρεωδών της ζωής ώστε να απομεινεί όσο το δυνατόν μεγαλύτερη παραγωγική ικανότητα για τα πολεμικά εφόδια. Έτσι, ο σοσιαλισμός που δόθηκε στους εργάτες ήταν μάλλον παρωδία παρά πραγμάτωση των σοσιαλδημοκρατικών ιδεών -ότι είχε σ' αυτές τον χαρακτήρα του πλούτου, της προόδου και της ελευθερίας, βρήκε την καρικατούρα του στην έλλειψη, στην αντίδραση και στην καταστολή.

Η κυριότερη κατηγορία εναντίον του σοσιαλισμού ήταν η παντοδυναμία του κράτους, σε αντίθεση προς την προσωπική ελευθερία της καπιταλιστικής κοινωνίας. Βέβαια, αυτή η ελευθερία πολλές φορές περιοριζόταν σ' ένα διφορούμενο τύπο, αλλά κάτι ήταν κι αυτό. Ο εθνικοσοσιαλισμός κατάργησε ακόμα και την εικονική ελευθερία. Ο καπιταλισμός, παρ' όλη του την ισχύ και για να αντεπεξέλθει σε μια κρίσιμη κατάσταση, επέβαλε στην ανθρωπότητα ένα σύστημα καταναγκασμού που ήταν σκληρότερο απ' οτιδήποτε τολμούσαν να καταλογίσουν στον σοσιαλισμό οι συκοφάντες του. Αλλά το σύστημα αυτό δεν μπορεί παρά να εξαφανιστεί ο άνθρωπος δεν μπορεί να ζήσει χωρίς ελευθερία. Η ελευθερία δεν είναι στην πραγματικότητα παρά η συλλογική ονομασία διάφορων μορφών και βαθμών δέσμευσης. Ο άνθρωπος, εξαιτίας των σωματικών του αναγκών, εξαρτάται από τη φύση κι αυτή είναι η βάση όλων των εξαρτήσεων. Εάν η ζωή είναι δυνατή μόνο με τον περιορισμό των ελεύθερων παρορμήσεων, τότε αυτές αναγκαστικά θα περιοριστούν. Εάν η παραγωγική εργασία μπορεί να εξασφαλιστεί μόνο με την υποταγή σε μια αυθεντία, τότε η προσταγή και η υποταγή αποτελούν αναγκαιότητα. Αλλά αυτές αποτελούν τώρα αναγκαιότητα μόνο για τον παρακμάζοντα καπιταλισμό. Για να στηρίξει την εκμετάλλευση, ο καπιταλισμός επιβάλλει στην ανθρωπότητα ένα σύστημα ωμού καταναγκασμού που δεν είναι αναγκαίο για την ίδια την παραγωγή, για τη ζωή του ανθρώπου. Εάν ένα φασιστικό σύστημα, αντί να θρυμματιστεί μέσα στον παγκόσμιο πόλεμο, μπορούσε να σταθεροποιήσει, στα πλαίσια μιας μακρόχρονης ειρήνης, ένα σύστημα οργανωμένης παραγωγής που θα εξασφάλιζε, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του, την αφθονία όλων των χρεωδών της ζωής και πάλι δεν θα μπορούσε να διαρκέσει. Αναπόφευκτα, θα καταστρεφόταν από την εσωτερική του αντίφαση: ενώ θα απελευθέρωνε την ανθρωπότητα από την πίεση των αναγκών της, θα προσπαθούσε ταυτόχρονα να την δια-

τηρήσει σε κοινωνική υποδούλωση. Τότε ο αγώνας για την ελευθερία, για τη μόνη επιθυμία που θα είχε απομείνει, θα ξανάρχιζε με ακατάβλητη δύναμη.

Οι εργάτες δεν πρέπει να τρέφουν τη βολική ψευδαίσθηση ότι, με μια ήττα στον παγκόσμιο πόλεμο, ο ρόλος του εθνικοσοσιαλισμού θα τελειώσει. Η εποχή του μεγάλου κεφαλαίου είναι διαποτισμένη από τις αρχές και τις παρορμήσεις του. Ο παλιός κόσμος δεν ξαναγυρίζει πίσω. Οι κυβερνήσεις, ακόμα και οι τιτλοφορούμενες δημοκρατικές, θα εξαναγκαστούν να παρέμβουν ολοένα περισσότερο στην παραγωγή. Όσο το κεφάλαιο έχει δύναμη και φοβάται, οι δεσποτικές μέθοδοι διακυβέρνησης θα εμφανίζονται σαν τρομεροί εχθροί της εργατικής τάξης. Όχι πάντα με την αποκάλυπτη μορφή των βίαιων πολιτικών ή στρατιωτικών κυβερνήσεων, που προέρχονται από εργατικούς αγώνες, αλλά ίσως ακόμα και κάτω από τη μάσκα ή την αντιφατική ονομασία των συμβουλευτικών κυβερνήσεων. Γι' αυτό, μια εξέταση, σε γενικές γραμμές, της θέσης και του ρόλου τέτοιων μορφών διακυβέρνησης στην εξέλιξη της κοινωνίας δεν είναι άσκοπη. Μια σύγκριση με την προγενέστερη άνοδο μιας άλλης τάξης, της αστικής, μπορεί να μας επιτρέψει έναν παραλληλισμό, που όμως είναι αμφίβολος και πρέπει να χρησιμοποιείται με επιφύλαξη και λαμβάνοντας υπόψη ότι τώρα ο ρυθμός της κοινωνικής εξέλιξης είναι πολύ ταχύτερος, ενώ αυτή πρέπει να προχωρήσει μακρύτερα και βαθύτερα απ' ό-σο στους προηγούμενους αιώνες.

Η άνοδος της αστικής τάξης πραγματοποιήθηκε σε διαδοχικές φάσεις βαθμιαία αυξανόμενης ισχύος. Από τους ανίσχυρους δημότες των αρχών του μεσαίωνα οδηγεί στους εμπόρους και στις συντεχνίες, που είναι κυρίαρχοι των πόλεων τους, αντιμάχονται τους ευγενείς και φτάνουν στο σημείο να νικούν τους στρατούς των ιπποτών σε μάχες κατά παράταξη, αποτελώντας ένα ουσιώδες στοιχείο του μεσαιωνικού κόσμου, χωρίς όμως να παύουν να είναι νησιδες στον ωκεανό της γαιοκτητικής δύναμης. Μέσω της χρηματικής δύναμης των αστών, οι βασιλιάδες αποκτούν κυριαρχική θέση απέναντι στις άλλες δυνάμεις της φεουδαρχίας και εγκαθίστανται στα βασίλειά τους συγκεντρωτικές κυβερνήσεις. Η απολυταρχία τους συχνά χαρακτηρίζεται σαν κατάσταση ισορροπίας, όταν οι ευγενείς δεν ήταν πια και οι αστοί δεν ήταν ακόμα αρκετά ισχυροί για να κυριαρχήσουν· έτσι μια τρίτη δύναμη, που προστάτευε τα προνόμια της μιας τάξης και το εμπόριο της άλλης και στηριζόταν και στις δύο, ήταν σε θέση να τις κυβερνήσει και τις δύο. Μέχρις ότου, μετά από μια νέα ανάπτυξη του εμπορίου και της βιομηχανίας, η αστική τάξη ενισχύεται τόσο πολύ ώστε να ανατρέψει αυτή την εξουσία και να γίνει κύριος της κοινωνίας.

Η άνοδος της εργατικής τάξης κατά τον 19ο αιώνα, ήταν ο μετασχηματισμός μιας αδύναμης, εκμεταλλευόμενης και εξαθλιωμένης μάζας σε μια τάξη με αναγνωρισμένα δικαιώματα και με οργανώσεις για να τα υπε-

ρασπίζουν. Τα συνδικάτα της και τα πολιτικά της κόμματα μπορούν κατά κάποιον τρόπο να συγκριθούν με τις συντεχνίες και τις δημοτικές κυβερνήσεις των ελεύθερων πολιτών και αποτελούν ουσιαστικές στοιχείο του πανίσχυρου καπιταλιστικού κόσμου. Ενώ όμως οι ελεύθεροι πολίτες μπορούσαν να συγκροτήσουν τη χρηματική τους δύναμη ξέχωρα, αφήνοντας κατά μέρος τους ευγενείς με τη γαιοκτησία τους, οι εργάτες τώρα για να συγκροτήσουν την οικονομική τους δύναμη πρέπει να πάρουν τα μέσα παραγωγής από τους καπιταλιστές κι έτσι η άμεση σύγκρουση είναι αναπόφευκτη. Ακριβώς όπως τότε, στην παραπέρα εξέλιξη των παλιών θεσμών, οι ανεξάρτητες κυβερνήσεις των πόλεων καταστράφηκαν και οι ελεύθεροι πολίτες καθυποτάχθηκαν από τους μεγαλύτερους φεουδάρχες, τους ηγεμόνες, που ήταν αφέντες της κατώτερης αριστοκρατίας, έτσι και τώρα οι παλιές οργανώσεις των εργατών, τα συνδικάτα και τα κόμματα, καταστρέφονται ή καθυποτάσσονται από τον καπιταλισμό του μεγάλου κεφαλαίου, με αποτέλεσμα να ανοίγει ο δρόμος για πιο σύγχρονες μορφές αγώνα. Υπάρχει λοιπόν κάποια ομοιότητα ανάμεσα στην παλιά απολυταρχία και τη νέα δικτατορία· μια τρίτη δύναμη υψώνεται πάνω από τις αντιμαχόμενες τάξεις. Μολονότι δεν μπορούμε ακόμα να μιλήσουμε για ισορροπία, βλέπουμε ότι οι νέοι κυβερνήτες επικαλούνται την εργασία σαν βάση του συστήματός τους. Μπορούμε να φανταστούμε ότι σ' ένα ανώτερο στάδιο της δύναμης της εργασίας είναι δυνατόν να εμφανιστούν συγκαλυμμένες δικτατορίες βασισμένες στην υποστήριξή της, σαν μεταβατικές απόπειρες να κρατηθούν οι εργάτες υποταγμένοι πριν την τελική τους νίκη.

Ο ιστορικός παραλληλισμός μπορεί ακόμα να φανεί χρήσιμος για να καταδειχτεί ότι η εξέλιξη δεν ακολουθεί αναγκαστικά παντού τον ίδιο ακριβώς δρόμο. Η κατοπινή αστική κυριαρχία στην Ολλανδία και στην Αγγλία, που εγκαθιδρύθηκε μέσω ενός αγώνα κατά των απολυταρχικών εγχειρημάτων, αναπτύχθηκε από τα μεσαιωνικά προνόμια των πόλεων χωρίς να υποστεί την απολυταρχία. Έτσι, και τώρα, ενώ σε μερικές χώρες εμφανίζονται φασιστικές δικτατορίες, σε άλλες ίσως να μην υπάρχουν οι προϋποθέσεις τους. Σ' αυτή την περίπτωση, οι μορφές και συνθήκες του εργατικού αγώνα θα είναι διαφορετικές. Είναι απίθανο να εγκαθιδρυθεί η ολοκληρωτική υποδοούλωση σε χώρες όπου η προσωπική ελευθερία έχει σταθερές ρίζες σ' όλες τις τάξεις, όπως για παράδειγμα, η Αγγλία και η Αμερική, μολονότι μπορεί να εφαρμοστούν επιμέρους μέτρα φασιστικού χαρακτήρα. Η καπιταλιστική κυριαρχία είναι εκεί θεμελιωμένη σε λεπτότερα, πιο πνευματικά στοιχεία ισχύος, που είναι αποτελεσματικότερα από την ωμή βία. Εκεί, η δύναμη των εργατών θα παραμείνει για μεγάλο διάστημα ισχυρή και χωρίς συνείδηση του εαυτού της οι πρακτικές ανάγκες θα επιβάλουν την πορεία προς την κατεύθυνση της συμβουλευτικής οργάνωσης μάλλον βήμα προς βήμα και όχι μ' ένα μεγάλο επαναστατικό αγώνα που θα αφορά άμεσα τα θεμέλια της κοινωνίας. Η ανάπτυξη μιας ξεκάθαρης ταξικής συνείδησης και η οργάνωση της παρα-

γωγής είναι πολύ πιο ευρύ και επίπονο έργο όταν το μυαλό είναι γεμάτο από μικροαστικές ιδέες και η κοινωνία κατακλυσμένη από ανοργάνωτες μικροεπιχειρήσεις.

Στις χώρες με ισχυρή φασιστική δικτατορία, από την άλλη πλευρά, το βαρύτερο μέρος του έργου των εργατών είναι ο άμεσος αγώνας για την ανατροπή της. Εκεί η δικτατορία έχει ήδη προχωρήσει μακριά στον δρόμο του σαρώματος της μικροεπιχείρησης με τα αισθήματα ανεξαρτησίας της καθώς και των μικροαστικών ιδεών. Τα πνεύματα είναι ήδη εθισμένα στην οργάνωση της βιομηχανίας, η ιδέα της κοινότητας υπάρχει έστω κι αν η πρακτική της αποτελεί απάτη. Η σκληρή πίεση που υποβάλλει τους πάντες στην ίδια υποδούλωση, που ρυθμίζει την παραγωγή, που προκαθορίζει την κατανάλωση, που επιβάλλει την ομοιομορφία της ζωής, προκαλεί αγανάκτηση και απόγνωση οι οποίες συγκρατούνται μόνο με ακόμα σκληρότερη καταστολή. Επειδή στα χέρια των κυβερνώντων βρίσκεται όλη η υλική δύναμη και μια τεράστια πνευματική δύναμη, ο αγώνας απαιτεί από τους εργάτες τον υψηλότερο βαθμό αφοσίωσης και θάρρους, ξεκάθαρης αντίληψης και ενότητας. Το ίδιο θα ίσχυε αν ο καπιταλισμός κατόρθωνε να εγκαθιδρύσει μια υπέρτατη κυριαρχία σ' ολόκληρη τη γη.

Ο στόχος της εθνικοσοσιαλιστικής δικτατορίας, η κατάκτηση της παγκόσμιας κυριαρχίας, κάνει πάντως πιθανή την καταστροφή της από τον πόλεμο που εξαπέλυσε. Σ' αυτή την περίπτωση, θα αφήσει την Ευρώπη ερημωμένη και κατεστραμμένη, χασομή και εξαθλιωμένη, τον παραγωγικό μηχανισμό προσαρμοσμένο στην πολεμική παραγωγή, τελείως φθαρμένο, το έδαφος και το εργατικό δυναμικό εξαντλημένα, τις πρώτες ύλες σε έλλειψη, τις πόλεις και τα εργοστάσια ερειπωμένα, τους οικονομικούς πόρους της ηκείρου κατασπαταλημένους και εκμηδενισμένους. Αντίθετα από τη Γερμανία του 1918, η πολιτική εξουσία δεν θα πέσει αυτομάτως στα χέρια της εργατικής τάξης οι νικήτριες δυνάμεις δεν θα το επιτρέψουν. Όλα τους τα μέσα θα χρησιμοποιηθούν τώρα για να την κρατήσουν υποταγμένη, ενώ ταυτόχρονα θα εμφανίζονται νέοι κυβερνήτες και ηγέτες με υποσχέσεις και προγράμματα για μια νέα και καλύτερη κοινωνία και τα συμμαχικά στρατεύματα θα ελευθερώνουν την ευρωπαϊκή ήπειρο προετοιμάζοντας την εκμετάλλευσή της από τον αμερικανικό καπιταλισμό. Τότε, μέσα σ' αυτό το οικονομικό, κοινωνικό και πνευματικό χάος, θα εναπόκειται στους εργάτες να βρουν τρόπους για να οργανωθούν πάνω σε ταξικές βάσεις, να αποσαφηνίσουν τις ιδέες και τους στόχους τους, να κάνουν τις πρώτες απόπειρες για ανασυγκρότηση της παραγωγής. Οπουδήποτε αναπτύσσεται ένας πυρήνας οργάνωσης, αγώνα, παραγωγής, οπουδήποτε συνυφαίνονται βαθιοί δεσμοί, οπουδήποτε τα μυαλά αγωνίζονται για ξεκάθαρους ιδέες, εκεί μπαίνουν τα θεμέλια και γίνεται μια αρχή για το μέλλον. Μέσα από τις επιμέρους επιτυχίες έντονων αγώνων, μέσα από την άκαμπτη ενότητα και τη διορατικότητα που ανα-

πτώσσονται βαθμιαία, οι εργάτες πρέπει να οικοδομήσουν την καινούργια κοινωνία τους.

Δεν είναι ακόμα δυνατόν να προβλέψουμε τις επερχόμενες μορφές κοινωνικής σύγκρουσης και δράσης στις διάφορες χώρες. Μπορούμε όμως να θεωρούμε βέβαιο πως, μόλις το κατανοήσουν, η συνείδηση του μεγάλου έργου τους θα οδηγεί τους εργάτες σαν λαμπερό αστέρι μέσα από τις αντιξοότητες που θα συναντούν στον δρόμο τους και πως η βεβαιότητα ότι με την εργασία τους και τον αγώνα τους συγκροτούν τη δύναμη και την ενότητα της εργατικής τάξης, την αδελφοσύνη της ανθρωπότητας, θα φλογίσει τις καρδιές τους και θα φωτίσει το μυαλό τους. Και ακόμα, πως ο αγώνας θα τελειώσει μόνον όταν η εργαζόμενη ανθρωπότητα θα έχει κατακτήσει την πλήρη ελευθερία.

ΜΕΡΟΣ Δ': Ο ΠΟΛΕΜΟΣ

Ι. Ο ιαπωνικός ιμπεριαλισμός

Τα προηγούμενα κεφάλαια γράφτηκαν στα πρώτα χρόνια του πολέμου, στα 1941-42, σαν σύνοψη πληροφοριών χρήσιμων για την εργατική τάξη που μπορούν να αντληθούν από τους αγώνες του παρελθόντος, σαν ένα εργαλείο που μπορεί να βοηθήσει στον παραπέρα αγώνα της για την ελευθερία. Τώρα, το 1944, ο πόλεμος, που ξεκίνησε σαν απόπειρα του γερμανικού κεφαλαίου να αποσπάσει την παγκόσμια κυριαρχία από την αγγλική αστική τάξη, έχει επεκταθεί σ' ολόκληρο τον κόσμο. Όλες οι εντάσεις που δημιουργήθηκαν από την ανάπτυξη του καπιταλισμού στις διάφορες ηπείρους, όλοι οι ανταγωνισμοί μεταξύ των νέων ανερχόμενων αστικών τάξεων και των πανίσχυρων παλιών, όλες οι διαμάχες και αντιζηλίες μεταξύ κοντινών και μακρινών χωρών, συγχωνεύτηκαν και αναφλέγησαν σ' αυτόν τον αληθινά παγκόσμιο πόλεμο. Και κάθε ημέρα δείχνει πόσο βαθύτερα, φοβερότερα και ευρύτερα, σε σύγκριση με οποιονδήποτε άλλο πόλεμο, θα είναι τα επακόλουθά του στην Αμερική, στην Ασία, στην Ευρώπη. Η ανθρωπότητα έχει εμπλακεί στο σύνολό της. Ακόμα και οι ουδέτεροι βιώνουν τις συνέπειές του. Κάθε έθνος είναι αναμιγμένο στα πεπρωμένα οποιουδήποτε άλλου, όσο μακρινό κι αν είναι. Αυτός ο πόλεμος είναι μία από τις τελευταίες αναστατώσεις στην αναπότρεπτη διαδικασία ενοποίησης της ανθρωπότητας. Ο ταξικός αγώνας που θα αναπτυχθεί μέσα από τον πόλεμο, θα κάνει αυτή την ενότητα μια αυτοδιευθυνόμενη κοινότητα.

Δίπλα στην Ευρώπη, το πρώτο θέατρο του πολέμου, η Ανατολική Ασία έχει γίνει ένα δεύτερο και όχι λιγότερο σημαντικό κέντρο του. Στην Κίνα, ο πόλεμος με την Ιαπωνία συνεχιζόταν για μερικά χρόνια τώρα, απ' όταν με την έκρηξη του πολέμου μεταξύ Αμερικής και Ιαπωνίας, συμπεριλήφθηκε στην παγκόσμια αναμέτρηση σαν υποδεέστερο τμήμα της. Αυτός ο αγώνας στην Ανατολική Ασία θα έχει την ίδια σπουδαιότητα για την πορεία του κόσμου όπως και ο αγώνας στην Ευρώπη. Χρειάζεται λοιπόν να εξετάσουμε εδώ κάπως διεξοδικότερα τις ρίζες του και τις τάσεις του.

Οι πυκνοί πληθυσμοί που συνωστιζόνταν στις εύφορες πεδιάδες της Ανατολικής και Νότιας Ασίας και στα γειτονικά νησιά, αντιστάθηκαν για μεγάλο χρονικό διάστημα στην εισβολή του καπιταλισμού. Με τον αριθμό τους, που έφτανε σχεδόν το ένα δισεκατομμύριο, αποτελούσαν σχεδόν το ήμισυ της ανθρωπότητας. Όσο λοιπόν παραμένουν στις συνθήκες της μικρής γεωργίας και χειροτεχνίας, ο καπιταλισμός δεν μπορεί να λεχθεί ότι κατέχει τον κόσμο, δεν έχει φτάσει ακόμα στο τέλος του έργου του και της ανάπτυξής του. Οι ισχυρές παλιές μοναρχίες σκλήρυναν από

την πρώτη τους επαφή με τον ανερχόμενο καπιταλισμό του 16ου-17ου αιώνα: αντιτάχθηκαν στη διείσδυσή του και απέτρεψαν τα διαλυτικά αποτελέσματα αυτής. Ενώ στην Ινδία και στα ινδικά νησιά, το εμπορικό κεφάλαιο κατόρθωσε βαθμιαία να εγκαθιδρύσει την κυριαρχία του, η Κίνα και η Ιαπωνία διατηρήθηκαν σαν ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις για μερικούς αιώνες. Τον 19ο αιώνα, η στρατιωτική δύναμη του σύγχρονου καπιταλισμού έκαμψε την αντίσταση. Η ανάπτυξη του καπιταλισμού, πρώτα στην Ιαπωνία και τώρα στην Κίνα, ήταν η απαρχή, είναι το περιεχόμενο και θα είναι η έκβαση του τωρινού παγκοσμίου πολέμου.

Κατά τον 17ο-18ο αιώνα καθώς και στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, η Ιαπωνία ήταν ένα φεουδαρχικό-απολυταρχικό κράτος, αποκομμένο από τον έξω κόσμο με αυστηρούς απαγορευτικούς νόμους. Κυβερνούνταν από μια εκατοντάδα μικρών ηγεμόνων («νταϊμιο»), που ο καθένας ήταν άρχοντας στον τόπο του, αλλά όλοι ήταν πλήρως υποταγμένοι στην κυριαρχία του «σογκούν» της πρωτεύουσας. Ο σογκούν ήταν τυπικά ο στρατιωτικός αρχηγός του κατ' όνομα αυτοκράτορα (του «μικάδο» που έδρευε στο Κυότο), αλλά ουσιαστικά ήταν ο πραγματικός κυρίαρχος. Οι σογκούν, που το αξίωμά τους κατείχε κληρονομικά η οικογένεια Τοκουγκάβα, κρατούσαν τους νταϊμιο υποταγμένους και διατήρησαν την εσωτερική ειρήνη επί δυόμισι αιώνες. Έτσι, διατηρήθηκε η αυστηρή φεουδαρχική διαίρεση της κοινωνίας σε τέσσερις τάξεις, η οποία όμως μακροπρόθεσμα δεν μπορούσε να αποτρέψει μια εσωτερική εξέλιξη.

Η βάση της κοινωνίας ήταν η μικρή αγροτική παραγωγή, σε κλήρους ενός μόνο η ελάχιστων ακρ¹. Σύμφωνα με τη νομική ρύθμιση, το μισό προϊόν έπρεπε να παραδίδεται στον τοπικό ηγεμόνα, σε είδος (κυρίως ρύζι), αλλά συχνά, οι αγρότες εξαναγκάζονταν να δώσουν περισσότερο. Πάνω απ' αυτούς βρισκόταν η άρχουσα και εκμεταλλεύτρια τάξη των πολεμιστών, των «σαμουράι». Οι σαμουράι απάρτιζαν την ανώτερη τάξη, η οποία περιείχε μια ιεραρχία βαθμίδων από τους ηγεμόνες μέχρι τους απλούς στρατιώτες. Αποτελούσαν την αριστοκρατία, αν και οι χαμηλότερες και πολυπληθέστερες βαθμίδες τους είχαν μόνο ένα μικρό εισόδημα σε ρύζι. Ήταν ένα είδος ιπποτών που ζούσαν γύρω από τους πύργους των αφεντών τους. Επειδή με την κατάπαυση των παλιών εσωτερικών πολέμων το ιδιαίτερο λειτούργημά τους, η διεξαγωγή πολέμων, δεν χρειαζόταν πια, είχαν μετατραπεί σε μια καθαρά παρασιτική τάξη, ζώντας αργόσχολα ή ασχολούμενοι με τη λογοτεχνία και την τέχνη -σ' αυτούς μάλιστα οφείλεται η διάσημη ιαπωνική τέχνη που αργότερα θαυμάστηκε τόσο πολύ στην Ευρώπη. Είχαν πάντως το δικαίωμα να σκοτώσουν οποιοδήποτε μέλος των χαμηλότερων τάξεων ατιμώρητα. Κάτω από τη δεύτερη τάξη, τους αγρότες, βρίσκονταν οι κατώτερες τάξεις, οι τεχνίτες και οι έμποροι, που δούλευαν για τους σαμουράι, τους αφέντες και πελάτες τους. Οι τεχνίτες και οι έμποροι συσώρευαν χρήματα και βαθμιαία

1. Το ακρ ισοδυναμεί με τέσσερα περίπου στρέμματα (Σ.τ.Μ.).

διαμορφώθηκε μέσα από τους κόλπους τους ένα πρώτο είδος αστικής τάξης.

Η βάση του συστήματος ήταν η ανηλεής εκμετάλλευση των αγροτών. Σύμφωνα με ορισμένους Ιάπωνες συγγραφείς, η πολιτική της κυβέρνησης ήταν να αφήνει στους αγρότες τόσο ώστε να μη μπορούν ούτε να πεθάνουν ούτε να ζήσουν. Οι αγρότες διατηρούνταν σε απόλυτη αμάθεια, ήταν δεμένοι με τη γη, την οποία δεν μπορούσαν να πουλήσουν και αγνοούσαν κάθε βιοτική άνεση. Ήταν δούλοι του κράτους· αντιμετώπιζονταν σαν μια μηχανή παραγωγής του ρυζιού που χρειαζόταν η άρχουσα τάξη. Μερικές φορές, οι λιμοκτονούντες αγρότες ξεκινούσαν τοπικές εξεγέρσεις και πετούχαιναν ορισμένες ανακουφιστικές ρυθμίσεις γιατί οι ανίκανοι στρατιώτες δεν τολμούσαν να τους αντιταχθούν. Αλλά η κυρίαρχη κατάσταση εξακολούθησε να είναι η πείνα και η αθλιότητα.

Κι όμως, μολονότι οι νόμοι αποσκοπούσαν στην εγκαθίδρυση μιας απολιθωμένης ακινησίας, οι συνθήκες βαθμιαία άλλαξαν. Η επέκταση της χειροτεχνίας και του εμπορίου και η αύξηση της παραγωγής εμπορευμάτων έφεραν στις πόλεις την κατανάλωση ειδών πολυτελείας. Η άρχουσα αριστοκρατία, για να ικανοποιήσει τις νέες της ανάγκες, χρειάστηκε να δανειστεί χρήματα και έγινε οφειλέτης της εμπορικής τάξης – αυτό ίσχυε για όλους, από τους ανώτερους νταϊμίο μέχρι τους απλούς στρατιώτες. Οι τελευταίοι, έχοντας περιπέσει σε κατάσταση φτώχειας, μερικές φορές αφηνούσαν την υπάρχουσα απαγόρευση και άλλαζαν επάγγελμα. Στη διάρκεια του 19ου αιώνα, η εντεινόμενη δυσαρέσκεια τους αποκρυσταλλώθηκε σε μια συστηματική εχθρότητα προς το σύστημα διακυβέρνησης. Επειδή αποτελούσαν την πιο καλλιεργημένη τάξη και είχαν επηρεαστεί από ορισμένες ευρωπαϊκές ιδέες που έβγαιναν σιγά-σιγά από τη στενή ρωγή του ολλανδικού εμπορίου στην Ντεσίμα, κατόρθωσαν να εκφράσουν την αντίθεσή τους με το εθνικιστικό πρόγραμμα του «σεβασμού στον αυτοκράτορα» ως συμβόλου της εθνικής ενότητας. Έτσι, λοιπόν εμφανίστηκαν δυνάμεις που ήθελαν την ανατροπή της φεουδαρχικής απολυταρχίας, ωθώντας την κοινωνία προς την κατεύθυνση του καπιταλισμού. Αλλά θα ήταν πολύ αδύναμες για μια επανάσταση, αν δεν υπήρχε η μεγάλη ώθηση του επιθετικού δυτικού καπιταλισμού που επιζητούσε να επιβάλει την παρουσία του με τη βία.

Ήδη στην πρώτη περίοδο της ανόδου του, όταν ανακάλυπτε το σύνολο της υφηλίου κατά τον 16ο αιώνα, ο καπιταλισμός είχε κρούσει τις πύλες της Ιαπωνίας. Υποδαύλιζε πολέμους ανάμεσα στους φεουδάρχες και ηγεμόνες, ενώ η επέκταση του χριστιανισμού εις βάρος του βουδισμού αποτέλεσε μια έκφραση της ολοκληρωτικής αποδιοργάνωσης της αυτοκρατορίας. Δύο διαδοχικοί ισχυροί σογκούν απέτρεψαν τον κίνδυνο, υποτάσσοντας τους ατίθασους άρχοντες στη συγκεντρωτική τους εξουσία. οι ξένοι εκδιώχτηκαν και μ' ένα εντυπωσιακό χτύπημα –απαγόρευση και εξόντωση της χριστιανοσύνης– οι πύλες κλείστηκαν για δυόμισι αιώ-

νες. Τότε ο σύγχρονος καπιταλισμός, στην πορεία της κατάκτησης του κόσμου, έκρουσε ξανά τις πύλες και τις άνοιξε διάπλατα με τα κανόνια του. Το 1853, ήρθαν αμερικανικά και ρωσικά πολεμικά πλοία, τα οποία ακολούθησαν κι άλλα, υπογράφηκαν εμπορικές συμφωνίες με τις δυτικές δυνάμεις. Και τώρα το παλιό και σκούληκοφαγωμένο σύστημα διακυβέρνησης κατέρρευσε, το σογκουνάτο εξαφανίστηκε, οι εχθρικές προς αυτό φατρίες πήραν το πάνω χέρι και με την «Παλινόρθωση» του 1868, εγκαθίδρυσαν ένα ισχυρό ενιαίο κράτος υπό τη διακυβέρνηση του μικάδο.

Αυτό σήμαινε και την εγκαθίδρυση του καπιταλισμού. Πρώτα μπήκαν τα νομικά θεμέλια μιας αστικής κοινωνίας: οι τέσσερις τάξεις καταργήθηκαν και όλοι οι κάτοικοι έγιναν ελεύθεροι πολίτες με ίσα δικαιώματα. Καθιερώθηκε η ελευθερία του εμπορίου, της διαβίωσης και της μετακίνησης, της ιδιωτικής ιδιοκτησίας καθώς και της γαιοκτησίας, εφόσον τώρα η γη μπορούσε να αγοραστεί και να πουληθεί. Στη θέση της πληρωμής του μισού προϊόντος από τον καλλιεργητή σε είδος, τώρα επιβλήθηκαν στους κατόχους της γης κτηματικοί φόροι σε χρήμα. Οι σαμουράι έχασαν τα φεουδαρχικά τους προνόμια και πήραν σε αντιστάθμισμα ένα χρηματικό ποσό για να αγοράσουν ένα κτήμα ή να ξεκινήσουν μια επιχειρηματική δραστηριότητα· σαν τεχνίτες και εργοδότες αποτέλεσαν τμήμα της ανερχόμενης αστικής τάξης. Οι κρατικοί αξιωματούχοι, οι αξιωματικοί του στρατού και του ναυτικού και οι διανοούμενοι στη νέα κοινωνία προέρχονταν κυρίως από την τάξη των σαμουράι. Οι ανώτερες βαθμίδες της παρέμειναν στην εξουσία: ένα μέρος των φεουδαρχών ηγεμόνων επάνδρωσε τώρα το Μυστικοσυμβούλιο, το οποίο κατηύθυνε παρασκηνακά την κυβέρνηση, ενώ οι υποτελείς τους, που εξακολουθούσαν να συνδέονται με τους παλιούς δεσμούς της πατριάς, έγιναν υπουργοί, στρατηγοί, κομματικοί ηγέτες και εξέχοντες πολιτικοί.

Στην Ιαπωνία λοιπόν τα πράγματα εξελίχθηκαν διαφορετικά απ' ό,τι στην Ευρώπη. Ο καπιταλισμός δεν εγκαθιδρύθηκε επειδή μια ανερχόμενη αστική τάξη νίκησε τη φεουδαρχική σ' έναν επαναστατικό αγώνα, αλλά επειδή η φεουδαρχική τάξη μεταμορφώθηκε σε αστική, κάτι που ασφαλώς αποτελεί ένα κατόρθωμα άξιο σεβασμού. Είναι, επομένως, εύκολο να κατανοήσουμε γιατί επικράτησε στην ιαπωνική άρχουσα τάξη ακόμα και στα χρόνια του καπιταλισμού, το φεουδαρχικό πνεύμα, με τις διακρίσεις της κοινωνικής ιεραρχίας, με τη δεσποτική υπεροψία του και με τον δουλικό σεβασμό του προς τον αυτοκράτορα. Το αστικό πνεύμα του ευρωπαϊκού καπιταλισμού έλειπε τελείως. Η Γερμανία, η χώρα που μοιάζει περισσότερο με την Ιαπωνία, διαφέρει απ' αυτήν εξαιτίας του διαχωρισμού μεταξύ γαιοκτητικής αριστοκρατίας και αστών βιομηχάνων. Μόνο μερικές δεκαετίες αργότερα, θεσπίστηκε στην Ιαπωνία ένα σύστημα, κατά το γερμανικό πρότυπο, με κοινοβούλιο χωρίς εξουσία επί της διοίκησης και του προϋπολογισμού. Τα πολιτικά δικαιώματα ήταν σχεδόν ανύπαρκτα, ακόμα και στα χαρτιά. Η κυβέρνηση και οι αξιωματούχοι είχαν απόλυτη εξουσία επί του λαού. Οι αγρότες εξακολουθούσαν

να είναι μια μάζα πεινασμένων που υφίσταντο άγρια καταπίεση και εκμετάλλευση. Η αντικατάσταση της φεουδαρχικής πίεσης από την καπιταλιστική σήμαινε ότι οι αγρότες έπρεπε να πληρώνουν πολλά χρήματα σε φόρους ή ενοίκιο, ότι η γη τους περιερχόταν στα χέρια των μεγάλων γαιοκτημόνων, ότι μπορούσαν να εκδιωχτούν με την παύση της ενοικίασης, ότι στη θέση της παλαιότερης γνωστής εξαθλίωσης ερχόταν η απρόβλεπτη καταστροφή μέσω των απρόβλεπτων επιδράσεων της αγοράς και των τιμών. Οι αγροτικές εξεγέρσεις ήταν πολυάριθμες μετά τα πρώτα χρόνια της Παλινορθωσης.

Ο καπιταλισμός εγκαθιδρύθηκε από τα πάνω. Αρκετοί ικανοί νέοι στάλθηκαν στην Ευρώπη για να σπουδάσουν την επιστήμη και την τεχνική, η κυβέρνηση έφτιαζε εργοστάσια και πρώτα απ' όλα, εργοστάσια πολεμικού υλικού και ναυπηγεία, γιατί η στρατιωτική ισχύς απέναντι στις άλλες δυνάμεις ήταν ιδιαίτερα επιτακτική ανάγκη. Στη συνέχεια, κατασκευάστηκαν σιδηρόδρομοι και πλοία, εγκαινιάστηκαν ανθρακωρυχεία κι ακόμα αργότερα, αναπτύχθηκε η υφαντουργική βιομηχανία, ιδίως η μεταξουργία και η βαμβακουργία και ιδρύθηκαν τράπεζες. Οι ιδιωτικές επιχειρήσεις ενθαρρύνθηκαν με επιχορηγήσεις και οι κρατικές βιομηχανίες δόθηκαν σε ιδιώτες. Μ' αυτό τον τρόπο, η κυβέρνηση ξόδεψε πολύ χρήμα, το οποίο αντλούσε εν μέρει από τους φόρους, εν μέρει από τον δανεισμό και εν μέρει από την έκδοση χαρτονομίσματος, με αποτέλεσμα την αλματώδη άνοδο των τιμών. Η ίδια πολιτική συνεχίστηκε και αργότερα. Το κεφάλαιο τράφηκε πλουσιοπάροχα με κρατικές επιχορηγήσεις και ιδιαίτερα η ναυτιλία που βρέθηκε σε κατάσταση τεχνητής ευημερίας. Το σύστημα αυτό συχνά γεννούσε αποκάλυπτη διαφθορά. Η νεογέννητη καπιταλιστική τάξη, μην έχοντας κληρονομήσει κάποια συναλλακτικά ήθη, επέδειξε μια ασύστολη έλλειψη μέσης τιμιότητας. Η λεηλασία του δημόσιου ταμείου με σκοπό τον προσωπικό πλουτισμό, θεωρείται κάτι συνηθισμένο. Ακόμα και οι ανώτεροι αξιωματούχοι και πολιτικοί συμμετέχουν σε μεγάλες επιχειρήσεις στις οποίες εξασφαλίζουν παραγγελίες μέσω πολιτικών επιρροών.

Ένα μεγάλος αριθμός εξαθλιωμένων αγροτών συνέρεε στις πόλεις, στα εργοστάσια, όπου ένα άγρια εκμεταλλευόμενο προλεταριάτο, σχεδόν χωρίς δικαιώματα, συνωστισμένο σε τρώγλες, φθειρόταν από τους χαμηλούς μισθούς (μισό γιέν την ημέρα), τις πολλές εργάσιμες ώρες (14-16) και την παιδική εργασία. Οι κρατικοί αξιωματούχοι των κατώτερων κλιμακίων, ακόμα και οι διανοούμενοι, οι μηχανικοί και οι αξιωματικοί του ναυτικού, έπαιρναν πολύ μικρότερους μισθούς απ' ό,τι στην Ευρώπη. Οι εργαζόμενες τάξεις της υπαίθρου όπως και των πόλεων, ζούσαν σε κατάσταση απελπιστικής μιζέριας, εξαθλίωσης και απόγνωσης, που δεν μπορούσε να συγκριθεί ούτε με τις χειρότερες συνθήκες της Ευρώπης των παλιών καιρών. Στην υφαντουργία υπήρχε ένα κανονικό δουλοκτητικό σύστημα: οι αγρότες πουλούσαν τις κόρες τους για μερικά χρόνια

στα εργοστάσια, όπου ζούσαν εσώκλειστες κάτω από τις πιο φρικτές και ανθυγιεινές συνθήκες κι όταν τελείωνε το συμβόλαιο, μόνο ένα μέρος τους ξαναγύριζε στο χωριό, φέρνοντας μαζί του, όμως, και τη φυματίωση. Έτσι, η ιαπωνική παραγωγή ήταν φτηνή και κατόρθωνε, μέσω των χαμηλών τιμών και παρά την κακή της ποιότητα, να εκτοπίζει τα δυτικά προϊόντα από την ασιατική αγορά. Πάνω στη βάση μιας υψηλής μηχανολογικής τεχνικής –που συμπληρωνόταν από τη διαδεδομένη και πρωτόγονη οικοτεχνία και από το χαμηλό βιοτικό επίπεδο των εργατών– η καπιταλιστική βιομηχανία και το εμπόριο γνώρισαν αλματώδη ανάπτυξη. Κάθε δεκαετία, οι εισαγωγές και οι εξαγωγές διπλασιάζονταν. Μολονότι δεν έφτανε την Αμερική, την Αγγλία και τη Γερμανία, η Ιαπωνία ξεπέρασε τις περισσότερες άλλες χώρες. Ο αριθμός των βιομηχανικών εργατών έφτασε τα δύο εκατομμύρια το 1929, ενώ η αγροτική οικονομία ήδη απασχολούσε λιγότερο από τον μισό πληθυσμό. Οι εργάτες ζούσαν σε μια κατάσταση ημιδουλοκτησίας, μόνο στη μηχανουργική βιομηχανία και στους ναύτες υπήρχε κάποια οργάνωση. Ξέσπασαν απεργίες, που όμως καταπνίγηκα βίαια. Οι σοσιαλιστικές και κομμουνιστικές ιδέες, που έβρισκαν τελείως φυσιολογικά τον δρόμο τους κάτω από τέτοιες συνθήκες, διώκονταν και καταπνίγονταν κτηνωδώς. Αυτό ταίριαζε θαυμάσια με το σύστημα της αστυνομικής αυθαιρεσίας, της έλλειψης ατομικών δικαιωμάτων, της θρηωδίας και της άνομης βίας εναντίον του ιαπωνικού λαού αλλά και των υποταγμένων ξένων λαών –ένα σύστημα που ήδη παρουσίαζε τα χαρακτηριστικά του κατοπινού φασισμού.

Ο ιμπεριαλισμός, η μεγαλοκαπιταλιστική πολιτική κατάσταση, δεν υπήρχε καμιά ανάγκη να αναπτυχθεί εδώ σταδιακά. Από την αρχή υπήρξε ένα στοιχείο στην πολιτική της επιβολής του καπιταλισμού από τα πάνω. Από την αρχή ο μιλιταρισμός ήταν ο κύριος στόχος και το βασικό ιδεώδες του νέου συστήματος, πρώτα σαν μέσο κατάκτησης αγορών και πηγών πρώτων υλών. Όλα τα παλιά φιλοπόλεμα ένστικτα, οι παραδόσεις της πειθαρχίας και η καταπιεστικότητα της παλιάς τάξης των σαμουράι μπορούσαν να επανεμφανιστούν και να αναβιώσουν στο στρατιωτικό πνεύμα του έντονου εθνικισμού. Νικώντας το 1895 τη διαβρωμένη κινέζικη εξουσία και κατακτώντας την Κορέα και τη Φορμόζα, η Ιαπωνία πήρε τη θέση της ανάμεσα στις μεγάλες δυνάμεις. Στη συνέχεια, με τη νίκη της επί της εξίσου διαβρωμένης εξουσίας του ρωσικού τσαρισμού το 1904, άνοιξε τον δρόμο προς την εσωτερική Ασία. Τώρα οι Ιάπωνες κυβερνήτες άρχισαν να γίνονται πιο φαντασμένοι και να μιλάνε για την κοσμοϊστορική αποστολή της Ιαπωνίας να τεθεί επικεφαλής της Ανατολικής Ασίας και να ελευθερώσει όλη την Ασία από την κυριαρχία των λευκών.

Αυτή η κατακτητική πολιτική συχνά υποστηρίχτηκε με το επιχειρήμα ότι η γοργή αύξηση του πληθυσμού –διπλασιασμός σε 35 χρόνια– που δεν μπορεί να ζήσει από τους μικρούς κλήρους καλλιεργήσιμου εδάφους, αυτών των νησιών, έχει σαν αναπόφευκτο αποτέλεσμα την αποδημία ή

την αύξηση της βιομηχανικής εργασίας, οπότε όμως θα πρέπει να βρεθούν αγορές και πρώτες ύλες. Η άνοδος του καπιταλισμού, με την κατάργηση των παλιών δεσμών και την αύξηση των δυνατοτήτων διαβίωσης, προκάλεσε παντού μια γοργή αύξηση του πληθυσμού. Εδώ όμως αυτό το επακόλουθο, θεωρούμενο σαν φυσικό φαινόμενο, χρησιμοποιείται σαν επιχείρημα για την κατάκτηση και καθυπόταξη άλλων λαών. Ο πραγματικός λόγος αυτής της πολιτικής κατάκτησης, πρώτα της Μαντζουρίας και ύστερα των βόρειων επαρχιών της Κίνας, είναι η έλλειψη σιδηρομεταλλεύματος στην Ιαπωνία. Στην εποχή μας, όλη η βιομηχανική και στρατιωτική ισχύς βασίζεται στη διαθεσιμότητα σιδήρου και χάλυβα κι έτσι η Ιαπωνία θέλει τα πλούσια μεταλλευτικά κοιτάσματα του Τζεχόλ και του Σανσί. Ταυτόχρονα, το ιαπωνικό κεφάλαιο εισέβαλε στην Κίνα και ίδρυσε εργοστάσια, ιδίως βαμβακουργεία, στη Σαγκάη και άλλες πόλεις. Έτσι, διαφαινόταν μια προοπτική μεγαλείου και ισχύος: πρώτα να γίνουν αυτά τα 400 εκατομμύρια πελάτες της βιομηχανίας του και στη συνέχεια, να τα εκμεταλλευτεί σαν εργάτες. Ήταν λοιπόν απαραίτητο να γίνει η Ιαπωνία πολιτικός αφέντης και ηγέτης της Κίνας. Και οι καλύτεροι ειδήμονες των υποθέσεων της Ανατολής δεν αμφέβαλαν ότι, με τη στρατιωτική της ισχύ, τη μεγάλη της βιομηχανία και την ακλόνητη αυτοπεποίθησή της, θα κατόρθωνε να καθυποτάξει την αδύναμη και διαιρεμένη κινεζική αυτοκρατορία.

Όμως οι κυβερνήτες της Ιαπωνίας συνάντησαν σοβαρές αναποδιές. Πρώτα, την απρόσμενη πεισματική αντίσταση του κινέζικου λαού και στη συνέχεια, έναν ακόμα πιο επίφοβο αντίπαλο. Ο έλεγχος των αγορών και της μελλοντικής ανάπτυξης της Κίνας είναι ζήτημα ζωής ή θανάτου για τον αμερικανικό καπιταλισμό στην τωρινή φάση της ανάπτυξής του. Παρά τις προσεκτικότερες και μεγαλύτερες προετοιμασίες της, η Ιαπωνία αδυνατεί να αντιπαραταχθεί στους κολοσσιαίους βιομηχανικούς πόρους της Αμερικής από τη στιγμή που θα μετασηματιστούν σε στρατιωτική ισχύ. Έτσι, η άρχουσα τάξη της θα υποκύψει. Όταν η στρατιωτική ισχύς της Ιαπωνίας θα καταστραφεί και οι αλαζονικοί καπιταλιστικοί μεγιστάνες της θα έχουν γκρεμιστεί, τότε για πρώτη φορά ο ιαπωνικός λαός θα ελευθερωθεί από τις φεουδαρχικές μορφές καταπίεσης.

Για την Ιαπωνία, αυτό θα σημάνει την αυγή μιας νέας εποχής. Είτε οι νικηφόροι σύμμαχοι επιβάλλουν μια πιο σύγχρονη μορφή διακυβέρνησης είτε η κατάρρευση της καταπιεστικής εξουσίας ακολουθηθεί από μια επανάσταση των αγροτών και των εργατών, οπωσδήποτε η βάρβαρη υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου και των ιδεών θα έχει χάσει τη βάση της. Φυσικά, αυτό δεν σημαίνει την εξαφάνιση του καπιταλισμού. Γι' αυτήν, θα χρειαστεί αρκετός ακόμα εσωτερικός και παγκόσμιος αγώνας. Αλλά η εκμετάλλευση θα πάρει πιο σύγχρονες μορφές και τότε, η ιαπωνική εργατική τάξη θα είναι σε θέση να συμμετάσχει στον γενικό αγώνα

για την ελευθερία, ισότιμα με τους Αμερικανούς και Ευρωπαίους ταξικούς αδελφούς της.

2. Η άνοδος της Κίνας

Η Κίνα συγκαταλέγεται σ' αυτές τις πυκνοκατοικημένες και εύφορες πεδιάδες που βρέχονται από μεγάλους ποταμούς και όπου η ανάγκη κεντρικής ρύθμισης της άρδευσης και της προστασίας των φραγμάτων, οδήγησε από πολύ παλιά στην ενοποίηση κάτω από μία κεντρική κυβέρνηση. Η κατάσταση αυτή εξακολούθησε να υπάρχει για χιλιάδες χρόνια. Κάτω από μια ισχυρή και προσεκτική κυβέρνηση η γη παρήγαγε πλούσιους καρπούς. Αλλά κάτω από ασθενείς κυβερνήσεις, όταν οι αξιωματούχοι παραμελούσαν τα καθήκοντά τους, όταν οι διοικητές και οι ηγεμόνες εμπλέκονταν σε εμφυλίους πολέμους, τα φράγματα και τα κανάλια καταστρέφονταν, οι λασπωμένοι ποταμοί πλημμύριζαν τους αγρούς, η πείνα και οι ληστές εξαντλούσαν τον λαό και η «οργή του ουρανού» μαινόταν στη γη. Ο πληθυσμός αποτελούνταν κυρίως από αγρότες που μοχθούσαν σκληρά, καλλιεργώντας προσεκτικά τα μικρά χωράφια τους. Εξαιτίας της πρωτόγονης τεχνικής και της έλλειψης υποζυγίων για το όργωμα, δεν κατόρθωναν, παρά τον ατέλειωτο μόχθο τους, να παράγουν σχεδόν τίποτα παραπάνω εκτός από τα απολύτως απαραίτητα για τη συντήρηση. Το μικρό υπερπροϊόν τους το έπαιρνε η άρχουσα τάξη των γαιοκτημόνων, διανοσόμενων και αξιωματούχων, οι μανδαρίνοι. Κι επειδή συνήθως τους αποσπούσαν ακόμα περισσότερα, συχνά βρίσκονταν στα όρια της λιμοκτονίας. Οι πεδιάδες ήταν ανοιχτές προς τα βόρεια, προς τις στέπες της Κεντρικής Ασίας, απ' όπου έρχονταν φιλοπόλεμοι νομάδες σαν εισβολείς και κατακτητές. Όταν κατακτούσαν τη χώρα γίνονταν η νέα άρχουσα τάξη, αποτελώντας ένα είδος αριστοκρατίας, αλλά σύντομα αφομοιώνονταν από τον ανώτερο κινέζικο πολιτισμό. Αυτό συνέβη με τους Μογγόλους τον μεσαίωνα. Το ίδιο συνέβη με τους Μαντσού που ήρθαν τον 17ο αιώνα από τα βορειοανατολικά, επέκτειναν τον 18ο αιώνα την αυτοκρατορία τους σε πολύ μεγάλο μέρος της Κεντρικής Ασίας αλλά έπεσαν σε παρακμή κατά τον 19ο αιώνα.

Στις πολυάριθμες πόλεις, ζούσε μια μεγάλη τάξη μικροτεχνιτών και μικρομεταπρατών. Κάτω απ' αυτήν, βρισκόταν η προλεταριακή τάξη των κούληδων και πάνω απ' αυτήν, η πλούσια τάξη των εμπόρων. Από τα λιμάνια καθώς και από τους δρόμους των караβανιών, που προχωρούσαν προς τα δυτικά διασχίζοντας ερήμους και βουνά, εξάγονταν τα πολύτιμα αγαθά κινέζικης προέλευσης (τσάι, μετάξι, πορσελάνη), που έφταναν ακόμα και στην Ευρώπη. Έτσι, υπήρχε μια μεσαία τάξη ανάλογη με την ευρωπαϊκή ως προς την ελεύθερη επιχειρηματική πρωτοβουλία. Αλλά και στους Κινέζους αγρότες επιβίωνε το ίδιο πνεύμα ανεξαρτησίας και αυτοπεποίθησης, πολύ εντονότερα απ' ό,τι στους Ιάπωνες που είχαν λυ-

γίσει κάτω από το βάρος της φεουδαρχίας. Όταν η καταπίεση των αξιωματούχων, των ενουκιαστών των φόρων, των γαιοκτημόνων ή των τοκογλύφων γινόταν δυσβάστακτη, ξεσπούσαν εξεγέρσεις που μερικές φορές εξελίσσονταν σε επαναστάσεις και εναντίον των οποίων η κατέχουσα τάξη ζητούσε προστασία από ξένες στρατιωτικές δυνάμεις. Μ' αυτό τον τρόπο ήρθαν στη χώρα οι Μαντσού.

Τον 19ο αιώνα, ο δυτικός καπιταλισμός άρχισε να επιτίθεται και να διεισδύει στην Κίνα. Η αυστηρή απαγόρευση της εισαγωγής οπίου οδήγησε στον πόλεμο με τη Βρετανία το 1840 και στο άνοιγμα ορισμένων λιμανιών για το ευρωπαϊκό εμπόριο. Ο αριθμός αυτών των λιμανιών αυξήθηκε με τους κατοπινούς πολέμους και συνθήκες. Οι Ευρωπαίοι έμποροι και ιεραπόστολοι εισέβαλαν στη χώρα και, με τη χρήση και κατάχρηση της ιδιαίτερης προστασίας που τους παρεχόταν, προκάλεσαν το μίσος του πληθυσμού. Τα φτηνά ευρωπαϊκά προϊόντα άρχισαν να εισάγονται και να υπονομεύουν τη ντόπια χειροτεχνία, ενώ οι επαχθείς πολεμικές εισφορές που επιβλήθηκαν στην Κίνα, επιδείνωσαν το φορολογικό βάρος. Έτσι, ξέσπασαν επαναστατικά κινήματα, όπως η εξέγερση των Ταϊπίνγκ (1853-1864) που είχαν δικό τους αυτοκράτορα στο Νανκίν και η εξέγερση των Μπόξερ το 1899. Και τα δύο καταπνίγηκαν με τη βοήθεια της ευρωπαϊκής στρατιωτικής δύναμης, που αποδείχτηκε βάρβαρος καταστροφέας της παλιάς κινέζικης κουλτούρας. Όταν ο πόλεμος με την Ιαπωνία αποκάλυψε παταγωδώς την κινέζικη αδυναμία, όλες οι δυτικές δυνάμεις, συμπεριλαμβανομένης της Ιαπωνίας, άρχισαν να καταλαμβάνουν τμήματα της χώρας με μορφή «εκχωρήσεων», κομματιάζοντάς την σε «σφαίρες επιρροής». Το ξένο κεφάλαιο κατασκεύασε λίγους σιδηροδρόμους και ίδρυσε εργοστάσια στα μεγάλα λιμάνια. άρχισε μάλιστα να συμμετέχει και το κινέζικο κεφάλαιο. Η αποσυντεθειμένη δυναστεία των Μαντσού κατέρρευσε το 1911 και αντικαταστάθηκε τυπικά από την κινέζικη δημοκρατία που ανακηρύχθηκε στο Νανκίν, αλλά στην ουσία, από την κυριαρχία των επαρχιακών κυβερνητών και στρατηγών, των λεγόμενων «πολέμαρχων», που συχνά ήταν τυχάρπαστοι πρώην αρχιλήστες και που τώρα, με τις συμμορίες των στρατιωτών τους, λεηλατούσαν τη χώρα μέσα από αδιάκοπους πολέμους.

Οι προϋποθέσεις της ανόδου του κινέζικου καπιταλισμού υπήρχαν: μια τάξη εύπορων ή και βαθύπλουτων εμπόρων στις πόλεις, που ήταν τις περισσότερες φορές πράκτορες του ξένου κεφαλαίου και μπορούσαν να εξελιχθούν σε μια σύγχρονη αστική τάξη, μια πολυάριθμη τάξη φτωχών προλετάρων και τεχνιτών στις πόλεις, με χαμηλό βιοτικό επίπεδο κι ένας τεράστιος πληθυσμός σαν πελάτες. Όμως το δυτικό εμπορικό κεφάλαιο δεν αποτελούσε κινητήρια δύναμη για την ανάπτυξη προς μια υψηλότερη παραγωγικότητα. Εκμεταλλευόταν τις πρωτόγονες μορφές της οικονομίας για την αποκόμιση εμπορικού κέρδους και έριχνε στη φτώχεια τους τεχνίτες με τις εισαγωγές του. Επομένως, η κυρίαρχη θέση αυτού

του δυτικού κεφαλαίου, που μετέτρεπε την Κίνα σε αποικία, έπρεπε να ανατραπεί μέσω μιας οργάνωσης των κινέζικων δυνάμεων. Αυτό το οργανωτικό έργο έπεσε στους ώμους των νεαρών διανοουμένων που είχαν σπουδάσει στην Αγγλία, στη Γαλλία, στην Αμερική ή στην Ιαπωνία και είχαν απομοιώσει τη δυτική επιστήμη και τις δυτικές ιδέες. Ένας από τους πρώτους εκπροσώπους τους ήταν ο Σουν Γιάτ-Σεν, πρώην συνωμότης διωκόμενος από την κυβέρνηση των Μαντσού, γνωστή προσωπικότητα στους ευρωπαϊκούς σοσιαλιστικούς κύκλους και στη συνέχεια, ο πρώτος επίσημος πρόεδρος της κινέζικης δημοκρατίας. Ο Σουν Γιάτ-Σεν επεξεργάστηκε ένα πρόγραμμα εθνικής ενότητας, μείγμα αστικής δημοκρατίας και κυβερνητικής δικτατορίας και μετά τον θάνατό του, το 1925, έγινε ένα είδος αγίου της νέας Κίνας. Επίσης ίδρυσε το Κουόμινταγκ, την πολιτική οργάνωση και ηγετικό κόμμα της ανερχόμενης κινέζικης αστικής τάξης.

Ένα ισχυρό ερέθισμα προήλθε από τη Ρωσική Επανάσταση. Το 1920, ορισμένοι φοιτητές στο Παρίσι και εργάτες (ιδίως ανθρακωρύχοι, σιδηροδρομικοί, τυπογράφοι και δημοτικοί εργάτες) στη Σαγκάη και στην Καντώνα, ίδρυσαν το Κομμουνιστικό Κόμμα Κίνας. Μεγάλες απεργίες ξέσπασαν ενάντια στους ξένους, τις περισσότερες φορές, εργοδότες και οι εργάτες κατόρθωσαν με την παραδειγματική τους αλληλεγγύη να επιτύχουν την ικανοποίησή πολλών αιτημάτων τους από το πανίσχυρο κεφάλαιο. Συχνά όμως ο αγώνας οδηγούσε σε αιματηρά αντίκoinα από μέρους των πολέμαρχων. Αλλά τώρα και η αστική τάξη έπαιρνε θάρρος και τα επόμενα χρόνια, το Κουόμινταγκ συμμαχούσε με το Κομμουνιστικό Κόμμα και τη Ρωσία. Φυσικά, η κινέζικη αστική τάξη δεν έδειχνε καμιά κλίση προς τις κομμουνιστικές ιδέες, αλλά απλώς ένιωθε ότι μια τέτοια συμμαχία πρόσφερε πολλά πλεονεκτήματα. Μόνο με το να τους επιτρέπει να φωνάζουν για ελευθερία και κομμουνισμό, κέρδιζε τις υπηρεσίες των πιο ενεργητικών ομάδων εργατών και ενθουσιωδών νεαρών διανοουμένων για τους δικούς της σκοπούς και έπαιρνε έμπειρους Ρώσους οργανωτές από τη Μόσχα σαν «συμβούλους» για να καθοδηγήσουν τον αγώνα της και να εκπαιδεύσουν τα στελέχη της. Επιπλέον, η Ρωσία της έδινε εκείνα ακριβώς τα συνθήματα που χρειαζόταν για την απελευθέρωσή της από τη λαβή του πανίσχυρου δυτικού ιμπεριαλισμού: τη θεωρία της παγκόσμιας επανάστασης εναντίον του παγκόσμιου κεφαλαίου και ιδιαίτερα εναντίον του κύριου εκπροσώπου του, της αγγλικής κοσμοκυριαρχίας. Γρήγορα, ένα αυστηρά εφαρμοσμένο μπούκοτάζ και διάφορα απεργιακά κινήματα υπονόμευσαν τις επιχειρήσεις και το εμπόριο των Ευρωπαίων. Ένας έντονος αναβρασμός εναντίον των ξένων κατέκλυσε τη χώρα και από τα ενδότερά της άρχισαν να συρρέουν πανικόβλητοι οι λευκοί ιεραπόστολοι, έμποροι και εμπορικοί αντιπρόσωποι, καταφεύγοντας στα λιμάνια και στην προστασία των κανονιών των πολεμικών πλοίων. Το 1926, ξεκίνησε από την Καντώνα μια εκστρατεία προς τον Βορρά, εν μέρει στρατιωτικής κατάκτησης και εν μέρει έντονης εθνικιστικής προπαγάν-

δας, «ποτίζοντας τα άλογά της στον ποταμό Γιάνγκ-Τσε», εκδιώκοντας τους πολέμαρχους ή υποχρεώνοντάς τους να ενωθούν μαζί της και συνενώνοντας την Κεντρική και τη Νότια Κίνα σ' ένα ενιαίο κράτος με πρωτεύουσα το Νανκίν.

Αλλά τότε ξέσπασε η υποβόσκουσα για πολύ καιρό και επανειλημμένα καταπνιγμένη ταξική πάλη. Οι εργάτες των μεγάλων πόλεων και ιδίως οι βιομηχανικοί εργάτες της Σαγκάης, του εμπορικού κέντρου της Ανατολής, κατανόησαν τον κομμουνισμό με την προλεταριακή του έννοια, σαν ταξικό αγώνα των εργατών. Οι μισθοί τους μετά βίας έφταναν για να ξεγελάσουν την πείνα, ενώ η εργάσιμη ημέρα τους ήταν 14-16 ώρες. Τώρα προσπαθούσαν να βελτιώσουν την άθλια κατάστασή τους με την απεργία, έστω κι αν η ρωσική προπαγάνδα πάντοτε δίδασκε τη συμμαχία με την αστική τάξη. Το Κ. Κ. Κίνας είχε πάρει γραμμή από τη Μόσχα ότι η κινέζικη επανάσταση ήταν αστική, ότι η αστική τάξη έπρεπε να είναι η μελλοντική άρχουσα τάξη και ότι οι εργάτες έπρεπε απλώς να την βοηθήσουν εναντίον της φεουδαρχίας και να την φέρουν στην εξουσία. Το Κ.Κ. είχε αφομοιώσει αυτό το μάθημα κι έτσι είχε παραμελήσει πλήρως να οργανώσει και να εξοπλίσει τους εργάτες και τους αγρότες εναντίον της αστικής τάξης. Εξακολούθησε να έχει εμπιστοσύνη στο Κουόμιντανγκ, ακόμα κι όταν αυτό το κόμμα διέταξε τους στρατηγούς να καταπνίξουν τις αγροτικές εξεγέρσεις. Έτσι, οι κομμουνιστές αγωνιστές έμειναν αποπροσανατολισμένοι, αμφιταλαντευόμενοι ανάμεσα στα ταξικά αισθήματα και τις αντίθετες προς αυτά κομματικές εντολές. Η μαζική δράση που ξέσπασε στην Καντόνα και στη Σαγκάη καταπνίγηκε στο αίμα από τα στρατεύματα του Κουόμιντανγκ που είχαν επικεφαλής τον Τσανγ Κάι-Σεκ και χρηματοδοτούνταν γι' αυτό τον σκοπό από τους Κινέζους και διεθνείς τραπεζίτες. Στη συνέχεια, εξαπολύθηκε άγρια καταδίωξη του κομμουνισμού: χιλιάδες στελέχη και αγωνιστές σφαγιάστηκαν, οι Ρώσοι «σύμβουλοι» στάλθηκαν στην πατρίδα τους, οι εργατικές οργανώσεις διαλύθηκαν και οι αντιδραστικότερες μερίδες της αστικής τάξης απέκτησαν την πρωτοκαθεδρία στην κυβέρνηση. Επρόκειτο κυρίως για τις ομάδες των πλούσιων εμπόρων, που τα συμφέροντά τους ως πρακτόρων του ξένου εμπορικού και τραπεζικού κεφαλαίου ήταν συνυφασμένα μ' αυτό το κεφάλαιο και με τη διατήρηση των καλιών συνθηκών.

Στο μεταξύ, ο κομμουνισμός είχε εξαπλωθεί στην ύπαιθρο. Στη διάρκεια όλων αυτών των χρόνων αναρχίας, η κατάσταση των αγροτών είχε πάει από το κακό στο χειρότερο. Οι γαιοκτήμονες και οι φοροεισπράκτορες τούς έπαιρναν ό,τι είχαν και δεν είχαν· οι πολέμαρχοι συχνά ζητούσαν φόρους προκαταβολικά για πολλά χρόνια κι όταν εκδιώκονταν από άλλους, οι αγρότες υποχρεώνονταν να πληρώσουν ξανά τους ίδιους φόρους, που και στις δύο περιπτώσεις καταθέτονταν για ασφαλή φύλαξη σε μια ξένη τράπεζα της Σαγκάης. Κανείς δεν φρόντιζε για τα κανάλια και τα φράγματα. Εκατομμύρια άτομα χάθηκαν από τις πλημμύρες που κα-

τέληγαν σε πείνα και επιδημίες. Οι λιμοκτονούντες αγρότες πουλούσαν τη γη τους για ένα ξεροκόμματο σε κερδοσκόπους και τοκογλύφους και περιφέρονταν σαν ζητιάνοι ή ληστές σ' ολόκληρη τη χώρα. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, ο κομμουνισμός – με τη ρωσική μπολσεβίκικη μορφή του μιας εργατοαγροτικής δημοκρατίας χωρίς καπιταλιστές, γαιοκτήμονες και τοκογλύφους – συνάντησε θερμή υποδοχή και έκανε εντυπωσιακές προόδους στις πιο εξαθλιωμένες επαρχίες. Την ίδια στιγμή που ξεριζωνόταν από τις πόλεις, ο κομμουνισμός εμφανίστηκε στην ύπαιθρο σαν μια ισχυρή αγροτική εξέγερση. Οπου κατακτούσε την εξουσία, άρχιζε αμέσως την εκδίωξη των γαιοκτημόνων, τη διανομή της γης τους στους αγρότες και την εγκαθίδρυση της σοβιετικής εξουσίας. Ένα μέρος των στρατιωτικών δυνάμεων, αποτελούμενο κυρίως από εργάτες και αγρότες με τους οποίους ενόθησαν οι αξιωματικοί τους, τις περισσότερες φορές διανοούμενοι που έτρεφαν συμπάθεια για το λαϊκό κίνημα, εξεγέρθηκε εναντίον της αντιδραστικής πολιτικής του Κουόμιντανγκ και αποτέλεσε τον πυρήνα ενός Κόκκινου Στρατού.

Ο εμφύλιος πόλεμος που επακολούθησε, διεξήχθη από την κυβέρνηση του Κουόμιντανγκ σαν εκστρατεία εναντίον των «κομμουνιστών συμμοριτών», οι οποίοι κατηγορούνταν για κάθε είδους θηριωδίες – αναμφίβολα, οι εξεγερμένοι αγρότες πολλές φορές δεν ήταν καθόλου επεικειές με τους βασανιστές τους – και έπρεπε να εξοντωθούν πριν καταστεί δυνατή η ενότητα του έθνους. Από την πλευρά των αγροτών, επρόκειτο για την πεισματική και ηρωική υπεράσπιση της πολιορκημένης βασικής περιοχής τους στις νοτιοανατολικές επαρχίες Κιανγκσί και Χουνάν. Κάθε χρόνο από το 1930 και μετά, ο πόλεμος εξόντωσης ξανάρχιζε με διαρκώς μεγαλύτερους στρατούς και πάντοτε κερδιζόταν από την υπέρτερη επιδεξιότητα, το ακατάβλητο θάρρος, τον ενθουσιασμό και την αυτοθυσία των κόκκινων στρατευμάτων, που διεξάγοντας ένα μεθοδικό και απτόητο αντάρτικο αγώνα χρειαζόταν να κατακτήσουν ακόμα και τα όπλα τους από τα κατατροπωμένα συντάγματα του εχθρού. Στο μεταξύ, η Ιαπωνία επωφελήθηκε απ' αυτή την αλληλοεξόντωση των κινέζικων στρατιωτικών δυνάμεων, καταλαμβάνοντας διαδοχικά τη Μαντζουρία και τις βόρειες επαρχίες.

Ποιος είναι ο λόγος που η κινέζικη αστική τάξη εξαπέλυσε έναν τόσο αμείλικτο πόλεμο εναντίον των αγροτών, διασπαθίζοντας έτσι τους στρατιωτικούς και χρηματικούς της πόρους; Αν, για λόγους συντομίας, μιλάμε για μια κινέζικη αστική τάξη, θα πρέπει να έχουμε κατά νου ότι αυτή η τάξη διαφέρει σημαντικά από την αστική τάξη της Ευρώπης, με αποτέλεσμα ορισμένες ιδέες που ενστικτωδώς συνδέονται με την τελευταία, να μην ισχύουν στην περίπτωση της. Στην Ευρώπη, η ανερχόμενη αστική τάξη, μια τάξη βιομηχανικών και εμπορικών εργοδοτών και καπιταλιστών, χρειάστηκε να γκρεμίσει την πολιτική ηγεμονία της γαιοκτητικής αριστοκρατίας με μια κοινωνική επανάσταση βοηθούμενη από τους αγρότες. Στην Κίνα, αυτός ο ανταγωνισμός απουσίαζε. Η ίδια η αστική

τάξη ήταν η γαιοκτητική τάξη κι από τους δικούς της κόλπους προέρχονταν οι ανώτεροι αξιωματούχοι. Η ανυπαρξία μιας γοργά αναπτυσσόμενης βιομηχανίας είχε σαν αποτέλεσμα να επενδύουν οι πλούσιοι έμποροι και επιχειρηματίες των πόλεων τα χρήματά τους στη γη· η γαιοπρόσοδος αποτελούσε γι' αυτούς εξίσου σημαντική πηγή εισοδήματος με το κέρδος. Και αντιστρόφως, οι γαιοκτήμονες κατέβαιναν στις πόλεις και άνοιγαν επιχειρήσεις. Έτσι, η κινέζικη αστική τάξη συνδύαζε τα χαρακτηριστικά δύο αντιτιθέμενων ευρωπαϊκών τάξεων. Ο αγώνας των αγροτών έβρισκε λοιπόν την πιο ταιριαστή του έκφραση στο κομμουνιστικό σύνθημα της πάλης εναντίον του καπιταλισμού. Οι Κινέζοι αστοί, με την ιδιότητα των γαιοκτημόνων, αντιμετώπιζαν σαν ζήτημα ζωτικού συμφέροντος την υποταγή και εκμετάλλευση των αγροτών και έτσι οι απαλλοτριώσεις της γης από τα κόκκινα σοβιέτ έθιγαν τα βαθύτερά τους αισθήματα. Τα πιο συντηρητικά στοιχεία αυτής της τάξης, που αρχικά δυσπιστούσαν απέναντι στο Κουόμιντανγκ, θεωρώντας το κρυπτοκομμουνιστική οργάνωση, εκδίωξαν όσο το δυνατόν γρηγορότερα από τους κόλπους του τους κομμουνιστές και το μετέτρεψαν σε όργανο μιας αντιδραστικής αστικής πολιτικής. Νιώθοντας την αδυναμία της κινέζικης κυβέρνησης να βάλει τάξη στο χάος, ζήτησαν τη βοήθεια της ισχυρότερης αντικομμουνιστικής δύναμης, της Ιαπωνίας. Η Ιαπωνία, αποσκοπώντας στον έλεγχο των πόρων, του ορυκτού πλούτου και της εργασιακής δύναμης της Κίνας, εμφανίστηκε σαν προστάτης των γαιοκτητικών συμφερόντων ενάντια στις εξεγερμένες μάζες. Σε κάθε νέα συνθήκη, υπήρχε ένας όρος που επέβαλε στην κινέζικη κυβέρνηση την υποχρέωση να εξοντώσει τον κομμουνισμό.

Σε αντίθεση προς αυτή τη συντηρητική τάση, υπήρχε πάντως και μία άλλη, ιδιαίτερα στους κόλπους της μικροαστικής τάξης και των διανοουμένων. Η τάση αυτή προκαταλάμβανε και αντιπροσώπευε το μέλλον· δεν εξέφραζε τι ήταν μέχρι τότε η αστική τάξη, αλλά τι θα γινόταν και θα έπρεπε να γίνει. Οι θιασώτες της κατανοούσαν ότι μια εύπορη τάξη αγροτών με αξιόλογη αγοραστική δύναμη ήταν η κυριότερη και απαραίτητη προϋπόθεση για μια ισχυρή ανάπτυξη της καπιταλιστικής βιομηχανίας στην Κίνα. Το μικροαστικό τους ένστικτο τούς έλεγε ότι όλοι αυτοί οι γαιοκτήμονες και τοκογλύφοι αντιπροσώπευαν ένα κομμάτι φεουδαρχίας, φράζοντας τον δρόμο της μελλοντικής ανάπτυξης της Κίνας και ότι μια ελεύθερη και ιδιοκτήτρια αγροτιά ανήκει στον αστικό κόσμο και θα αποτελούσε τη σταθερή του βάση. Έτσι, δίπλα στη συντηρητική τάση και αντίθετα προς αυτήν, υπήρχε ένα ισχυρό δημοκρατικό ρεύμα σκέψης στους κόλπους της ανερχόμενης κινέζικης αστικής τάξης. Το ρεύμα αυτό χαρακτηριζόταν από έναν έντονο εθνικισμό. Η ιαπωνική επιδρομή, η κατάληψη πλούσιων επαρχιών στον Βορρά και η αλαζονική θηριωδία του ιαπωνικού μιλιταρισμού, το γέμιζαν αγανάκτηση. Ήθελε να μπει τέλος στον εμφύλιο πόλεμο μέσω παραχωρήσεων προς τους αγρότες, ώστε να

ενωθούν όλες οι δυνάμεις σε μια κοινή αντίσταση εναντίον του ιαπωνικού ιμπεριαλισμού.

Η εκστρατεία εξόντωσης κράτησε πέντε χρόνια στο Κιανγκσί και λιγότερο σε άλλες επαρχίες, αλλά χωρίς επιτυχία. Τα κομμουνιστικά στρατεύματα είχαν γερές ρίζες στον αγροτικό πληθυσμό, στον οποίο έκαναν μαζική διαπαιδαγώγηση και προπαγάνδα και από τον οποίο διαρκώς εμφανίζονταν νέες δυνάμεις για να ενωθούν μαζί τους. Όταν τελικά αδυνατούσαν πια να υπερασπιστούν τις θέσεις τους ενάντια στις ανώτερες, πολιορκητικές δυνάμεις, που καθοδηγούνταν επιδέξια από Γερμανούς στρατιωτικούς συμβούλους, διέσπασαν τον σιδηρένιο κλοιό και εισέβαλαν στις νοτιοδυτικές επαρχίες. Στη συνέχεια, το 1934, ο Κόκκινος Στρατός άρχισε την περιβόητη Μεγάλη Πορεία του, περνώντας από τις υψηλότερες και σχεδόν απροσπέλαστες ορεινές διόδους, διασχίζοντας τους πιο άγριους και επικίνδυνους ποταμούς και ατέλειωτες ελώδεις στέπες, υπομένοντας τις υψηλότερες και τις χαμηλότερες θερμοκρασίες, διαρκώς περικυκλωμένος και δεχόμενος επιθέσεις από τις υπέρτερες και καλύτερα εξοπλισμένες δυνάμεις των Λευκών, μέχρις ότου, μετά από τρομερές στερήσεις, ηρωικούς αγώνες και βαριές απώλειες, έφτασε ένα χρόνο αργότερα στις βορειοδυτικές επαρχίες, όπου συγκροτήθηκε μια νέα σοβιετική κυβέρνηση στο Ξενσί.

Στο μεταξύ, όμως η τακτική και οι στόχοι είχαν αλλάξει. Ο κομμουνιστικός αγώνας δεν στρεφόταν πια πρωταρχικά εναντίον του καπιταλισμού και των γαιοκτημόνων, αλλά εναντίον της Ιαπωνίας και του ιαπωνικού ιμπεριαλισμού. Ήδη πριν από το ξεκίνημα της Μεγάλης Πορείας, το Κ.Κ. Κίνας είχε προτείνει δημοσίως στο Κουόμιντανγκ να σταματήσουν τον εμφύλιο πόλεμο ώστε να αναλάβουν κοινό αγώνα εναντίον της ιαπωνικής εισβολής, οπότε αυτό θα έβαζε τέλος στις απαλλοτριώσεις και θα σεβόταν τα υπάρχοντα δικαιώματα ιδιοκτησίας με αντάλλαγμα την κοινωνική μεταρρύθμιση και τα δημοκρατικά δικαιώματα του λαού. Αλλά η πρόταση ούτε καν εξετάστηκε.

Αυτή η αλλαγή τακτικής επικρίθηκε έντονα σε άλλες χώρες σαν καιροσκοπική απάρνηση των κομμουνιστικών αρχών. Όμως η κριτική αυτή βασιζόταν στην ψευδή υπόθεση ότι το Κ.Κ. ήταν κόμμα των βιομηχανικών εργατών που υφίστανται την εκμετάλλευση του μεγάλου κεφαλαίου. Στην πραγματικότητα, το ΚΚΚ και ακόμα περισσότερο, ο Κόκκινος Στρατός αποτελούνταν από εξεγερμένους αγρότες. Εκείνο που καθορίζει το πραγματικό περιεχόμενο της σκέψης και της δράσης δεν είναι η ονομασία που τοποθετείται σε μια εξωτερική ταμπέλα, αλλά ο ταξικό χαρακτήρας. Οι κομματικοί ηγέτες είδαν, αρκετά σωστά, ότι η ιαπωνική στρατιωτική δύναμη ήταν η πιο επικίνδυνη απειλή για τους Κινέζους αγρότες κι ότι ένας συνασπισμός της κινέζικης αστικής τάξης με την Ιαπωνία θα έκανε την απελευθέρωσή τους ανέφικτη. Ήταν λοιπόν επιτακτική ανάγκη να αποτραπεί μια τέτοια συμμαχία και να στραφεί όλη η στρατιωτική και οικονομική ισχύς της Κίνας ενάντια στην Ιαπωνία. Για τους κόκκι-

νους ηγέτες το ιδεώδες μέλλον ήταν μια δημοκρατική αστική Κίνα, με ελεύθερους αγρότες σαν ιδιοκτήτες ή τουλάχιστον ευκατάστατους καλλιεργητές της γης. Κάτω από τις κομμουνιστικές ιδέες και συνθήματα, ήταν κήρυκες και υπέρμαχοι της καπιταλιστικής ανάπτυξης της Κίνας.

Απ' αυτές τις τάσεις και των δύο πλευρών ξεπήδησε μια νέα πολιτική, με τη δραματική μορφή της αιχμαλωσίας του αρχιστρατήγου Τσανγκ Κάι-Σεκ τον Δεκέμβριο του 1936 στο Σιανφού από τα ίδια τα μαντζουριανά στρατεύματα της κυβέρνησης, που ήθελαν να πολεμήσουν τους Ιάπωνες και όχι τους Κόκκινους. Ο εθνικιστής ηγέτης, μέσα από αθέλητες συνομιλίες με τους κομμουνιστές ηγέτες, μπόρεσε να βεβαιωθεί ότι ήταν εξίσου εθνικιστές και αστοί στη νοοτροπία μ' αυτόν κι ότι ήταν πρόθυμοι να τεθούν υπό την αρχηγία του σ' ένα πόλεμο εναντίον της Ιαπωνίας. Όταν στη συνέχεια, ο εμφύλιος πόλεμος σταμάτησε και οι αντιδραστικότεροι ηγέτες απομακρύνθηκαν από την κυβέρνηση, η Ιαπωνία αμέσως έβγαλε τα συμπεράσματά της και άρχισε τον πόλεμο με μια μαζική επίθεση εναντίον της Σαγκάης. Η Κίνα, με τους ανεκμετάλλευτους πόρους της, φαινόταν εκ πρώτης όψεως πως δεν θα μπορούσε να αναμετρηθεί με την επιβλητική και μεθοδικά προετοιμασμένη πολεμική μηχανή της Ιαπωνίας. Τώρα όμως είχε εξασκημένα στρατεύματα, ήταν διαποτισμένη με ένα έντονο εθνικιστικό πνεύμα και έπαιρνε πολεμικό υλικό από την Αγγλία και την Αμερική. Βέβαια, τα στρατεύματά της χρειάστηκε να υποχωρήσουν, η κυβέρνηση αναγκάστηκε να αποσυρθεί στο Τσουνκίγκ της νοτιοδυτικής επαρχίας Σετσουάν και τα ιαπωνικά στρατεύματα κατέλαβαν τις ανατολικές πόλεις. Αλλά πίσω από την πλάτη τους ορθώνονταν ολοένα ανανεωνόμενες στρατιές παρτιζάνων, διεξάγοντας έναν ανταρτοπόλεμο που εξαντλούσε τις ιαπωνικές δυνάμεις, μέχρι που τελικά, το 1941, ενώ ο πόλεμος στην Ευρώπη κόντευε να συμπληρώσει τον δεύτερο χρόνο του, η από καιρό αναμενόμενη σύρραξη μεταξύ Αμερικής και Ιαπωνίας ξέσπασε μετά το τηλεσίγραφο της Αμερικής προς την Ιαπωνία να εγκαταλείψει την Κίνα. Έτσι, ο πόλεμος στην Κίνα έγινε τμήμα του παγκοσμίου πολέμου.

Αυτός ο παγκόσμιος πόλεμος σημαίνει την άνοδο της Κίνας ως νέας παγκόσμιας καπιταλιστικής δύναμης. Οχι βέβαια αμέσως, ως ανεξάρτητη δύναμη ισότιμη με τους συμμάχους της, τη Ρωσία από τη μία πλευρά και την Αμερική από την άλλη - έστω κι αν τους ξεπερνά και τους δύο σε πληθυσμό. Η οικονομική και πολιτική της εξάρτηση από την Αμερική, στην οποία είναι καταχρεωμένη εξαιτίας των πολεμικών προμηθειών, θα σημαδέψει το νέο μέλλον· το αμερικανικό κεφάλαιο θα έχει την πρωτοκαθεδρία στην οικοδόμηση της βιομηχανίας της. Δύο μεγάλα καθήκοντα βρίσκονται στην πρώτη γραμμή: η κατασκευή σιδηροδρόμων και δρόμων, σε συνδυασμό με την παραγωγή ατμομηχανών και αυτοκινήτων, ώστε να εκσυγχρονιστούν οι πρωτόγονες και δαπανηρές μεταφορές και η εισαγωγή της εκμηχάνισης στη γεωργία ώστε να ελευθερωθούν τα αν-

θρώπινα υποζύγια και να κάνουν τη δουλειά τους αποτελεσματικότερα. Η εκπλήρωση αυτών των καθηκόντων προϋποθέτει μια σημαντική μεταλλουργική βιομηχανία. Η Κίνα διαθέτει όλους τους πόρους που είναι απαραίτητοι για την καπιταλιστική ανάπτυξη. Έχει άνθρακα, σίδηρο και άλλα ορυκτά, όχι αρκετά για να γίνει εξαγωγική βιομηχανική χώρα όπως η Αγγλία ή η Γερμανία, αλλά αρκετά για τις δικές της ανάγκες. Έχει πυκνό πληθυσμό με όλα τα χαρακτηριστικά που απαιτούνται για τον καπιταλισμό: ισχυρό ατομικισμό, εργατικότητα, ικανότητα, πνεύμα πρωτοβουλίας και χαμηλό επίπεδο αναγκών. Διαθέτει επίσης γόνιμο έδαφος, που είναι σε θέση να παράγει αφθονία προϊόντων αλλά χρειάζεται μια ασφάλεια μέσω εκτεταμένης επιστημονικής φροντίδας και ρύθμισης των υδάτων, κατασκευής φραγμάτων, εκσκαφής και εξομάλυνσης της κοίτης των ποταμών.

Τα ιδεώδη και οι σκοποί για τους οποίους αγωνίζονται οι εργαζόμενες μάζες της Κίνας δεν πρόκειται φυσικά να πραγματοποιηθούν. Οι γαιοκτήμονες, η εκμετάλλευση και η φτώχεια δεν θα εξαφανιστούν. Εκείνο που θα εξαφανιστεί θα είναι οι παλιές, λιμνάζουσες, πρωτόγονες μορφές εξαθλίωσης, τοκογλυφίας και καταπίεσης. Η παραγωγικότητα της εργασίας θα αυξηθεί. Οι νέες μορφές άμεσης εκμετάλλευσης από το βιομηχανικό κεφάλαιο θα αντικαταστήσουν τις παλιές. Τα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο κινέζικος καπιταλισμός θα χρειαστούν τις κεντρικές ρυθμίσεις μιας ισχυρής κυβέρνησης. Αυτό σημαίνει δικτατορικές μορφές στην κεντρική διακυβέρνηση, που ίσως θα συνδυάζονται με δημοκρατικές μορφές αυτονομίας στις μικρές μονάδες της περιφέρειας και του χωριού. Η εισαγωγή της εκμηχάνισης στη γεωργία απαιτεί τη σύνδεση των μικρών κλήρων σε μεγάλες παραγωγικές μονάδες. Το ζήτημα κατά πόσον αυτό θα γίνει με τη βαθμιαία απαλλοτρίωση των μικρών αγροτών ή με την ίδρυση συνεταιρισμών ή κολχόζ κατά τα ρωσικά πρότυπα, θα εξαρτηθεί από τον συσχετισμό δυνάμεων των αντιμαχόμενων τάξεων. Η εξέλιξη αυτή δεν θα παραλείψει να επιφέρει βαθιές αλλαγές στις οικονομικές κι επομένως, και στις κοινωνικές σχέσεις, στην πνευματική ζωή και στην πατροπαράδοτη οικογενειακή διάρθρωση. Αλλά οι διαστάσεις των πραγμάτων εκεί, οι διαστάσεις της χώρας, του πληθυσμού, της μιζέριας του, των παραδόσεών του, της πατροπαράδοτης πολιτιστικής του ζωής, είναι τόσο κολοσσιαίες, ώστε μια αλλαγή των συνθηκών, έστω κι αν συντελεστεί με τη μεγαλύτερη ενεργητικότητα, θα χρειαστεί πολλές δεκαετίες.

Η εντατικοποίηση αυτής της ανάπτυξης των οικονομικών συνθηκών θα υποδαυλίσει την ενεργητικότητα και θα τονώσει τη δραστηριότητα των τάξεων. Μαζί με τον καπιταλισμό, θα εμφανιστεί και ο αγώνας εναντίον του καπιταλισμού. Μαζί με την ανάπτυξη της βιομηχανίας, θα ξεπηδήσει ο αγώνας των βιομηχανικών εργατών. Με το έντονο πνεύμα οργάνωσης και τη μεγάλη αλληλεγγύη που τόσο συχνά έδειξαν οι Κινέζοι προλετάριοι και τεχνίτες, μπορεί να αναμένεται πως η ανάπτυξη ενός ι-

σχυρού εργατικού κινήματος θα είναι ακόμα ταχύτερη απ' ό,τι στην Ευρώπη. Φυσικά, οι βιομηχανικοί εργάτες θα εξακολουθήσουν να είναι μειοψηφία σε σύγκριση με τη μάζα του αγροτικού πληθυσμού, που θα υφίσταται κι αυτή την καπιταλιστική εκμετάλλευση, αν και με διαφορετικό τρόπο. Ωστόσο, η εκμηχάνιση της γεωργίας θα υφάνει ανάμεσά τους ισχυρούς δεσμούς, που θα εκδηλώνονται με την κοινότητα των συμφερόντων και των αγώνων. Έτσι, ο χαρακτήρας του αγώνα για την ελευθερία και την κυριαρχία μπορεί να πάρει, από πολλές απόψεις, διαφορετική χροιά στην Κίνα απ' ό,τι στη Δυτική Ευρώπη και την Αμερική.

3. Οι αποικίες

Όταν ο σοσιαλισμός ανδρόθηκε, εδώ και μισό αιώνα, υπήρχε η γενική προσδοκία πως η απελευθέρωση των αποικιακών λαών θα συντελούνταν μαζί με την απελευθέρωση των εργατών. Οι αποικίες εκεί και οι εργάτες εδώ υφίσταντο την εκμετάλλευση του ίδιου καπιταλισμού κι επομένως, ήταν σύμμαχοι στον αγώνα εναντίον του κοινού εχθρού. Είναι αλήθεια πως ο αγώνας των αποικιών για ελευθερία δεν σήμαινε την ελευθερία για ολόκληρο τον λαό, αλλά την άνοδο μιας νέας άρχουσας τάξης. Παρ' όλα αυτά, γινόταν κοινά αποδεκτό, με την εξαίρεση μερικών σποραδικών αμφιβολιών, ότι η εργατική τάξη της Ευρώπης και η ανερχόμενη αστική τάξη των αποικιών έπρεπε να είναι σύμμαχοι. Για το κομμουνιστικό κόμμα αυτό ήταν ακόμα περισσότερο αυτονόητο: σήμαινε ότι η νέα άρχουσα τάξη της Ρωσίας έβλεπε τις μελλοντικές άρχουσες τάξεις των αποικιών σαν φυσικούς της φίλους και προσπαθούσε να τις βοηθήσει. Βέβαια, οι δυνάμεις της αποικιακής απελευθέρωσης ήταν ακόμα ασθενείς. Στην Ινδία, με τα 300 εκατομμύρια του πληθυσμού της, η βαθμιαία ανάπτυξη της βιομηχανίας και μιας τάξης εργοδοτών, πρόσφερε τη βάση ενός κινήματος ανεξαρτησίας, που όμως μαστίζεται από τη μεγάλη διαφοροποίηση των φυλών και των θρησκειών. Ο πληθυσμός της Ιάβας, που αριθμεί 50 εκατομμύρια, είναι σχεδόν ομοιογενής αλλά εξ ολοκλήρου αγροτικός και η αντιπολίτευση μέχρι πρόσφατα περιοριζόταν σε μικρές ομάδες διανοομένων.

Αυτοί οι αποικιακοί λαοί δεν είναι ούτε άγριοι ούτε βάρβαροι, σαν τις φυλές της Κεντρικής Αφρικής ή τους κατοίκους των απόμακρων ινδικών νησιών. Ζούν σε πυκνοκατοικημένες εύφορες περιοχές με πολύ ανεπτυγμένη γεωργία. Συχνά, έχουν να επιδείξουν ένα χιλιετή πολιτισμό. Στους κόλπους τους υπάρχει ένας διαχωρισμός ανάμεσα στην άρχουσα τάξη των ιερέων και των ευγενών, που ξοδεύουν το μερίδιό τους από το συνολικό προϊόν σε μια συχνά εκλεπτυσμένη καλλιτεχνική και πνευματική παραγωγή και τις καθυποταγμένες μάζες των βαρύτερα εκμεταλλεζόμενων αγροτών. Στην Ινδία εισέβαλαν ξένοι φιλοπόλεμοι λαοί και σχη-

μάτισαν νέα ανώτερα κοινωνικά στρώματα· οι αδιάκοποι πόλεμοι μεταξύ των μεγάλων και μικρών ηγεμόνων αποτέλεσαν ανασχετικό παράγοντα για την αύξηση του πληθυσμού. Η γεωργία ήταν η κύρια ασχολία. Κι επειδή για πολλούς μήνες δεν υπήρχαν αγροτικές εργασίες, διαμορφώθηκε και μια σημαντική οικογενειακή χειροτεχνία στα χωριά. Αυτή η χειροτεχνία, που ήταν καλλιτεχνική και πολύ ανεπτυγμένη και διέφερε ανάλογα με τα φυσικά προϊόντα, τις πρώτες ύλες και την πολιτιστική κληρονομιά κάθε περιοχής, κατασκεύαζε μεγάλες ποσότητες προϊόντων για εξαγωγή. Τα βαμβακερά προϊόντα, τα υφάσματα με τους όμορφους χρωματισμούς και την ποικιλία σχεδίων, τα μεταξωτά είδη, τα χρυσά και χάλκινα αντικείμενα, τα πανέμορφα διακοσμημένα σπαθιά, αποτελούσαν το υλικό ενός εκτεταμένου εμπορίου στη Νότια και Ανατολική Ασία, το οποίο έφτανε πολύ μακριά προς τα δυτικά, ακόμα και στην Ευρώπη. Πράγματι, στην Ευρώπη, τα πολύτιμα χρωματιστά υφαντουργικά είδη της Ανατολής και ιδίως της χειροτεχνίας των ινδικών χωριών, αποτέλεσαν το βασικό αντικείμενο του μεσαιωνικού εμπορίου· χρησιμοποιούνταν για τις φορεσιές των ηγεμόνων, των ευγενών και των πλούσιων αστών μέχρι τον 18ο αιώνα και προκαλούσαν μια συνεχή ροή χρυσού από την Ευρώπη προς την Ινδία.

Απέναντι στον εισβολέα ευρωπαϊκό καπιταλισμό, οι ινδικές χώρες, που ήταν τις περισσότερες φορές κατακερματισμένες σε πολλά κρατίδια, σύντομα αποδείχτηκαν ανίσχυρες. Τα εξοπλισμένα εμπορικά πλοία της Δύσης άρχισαν να μονοπωλούν με τη βία όλο το εμπόριο των ινδικών θαλασσών, με τα τεράστια κέρδη του. Στη συνέχεια, η άμεση κατάκτηση και λεηλασία έφερε τα συσσωρευμένα πλούτη των θησαυροφυλακίων της Ανατολής στα χέρια των δυτικών αξιωματούχων και εμπόρων. Τα πλούτη αυτά συνέβαλαν κατά τον 18ο αιώνα στον σχηματισμό του κεφαλαίου που χρειάστηκε για τη βιομηχανική επανάσταση στην Αγγλία. Ακόμα σημαντικότερη ήταν η τακτική εκμετάλλευση με την αναγκαστική παράδοση πολύτιμων προϊόντων —μαχαρικών από τις Μολούκες νήσους και πιπεριού, λουλακιού και ζάχαρης από την Ιάβα— για τα οποία δεν πληρωνόταν σχεδόν τίποτα, λίγες πένες για κάτι που στην Ευρώπη θα απέφερε εκατοντάδες φλορίνια. Ο πληθυσμός υποχρεωνόταν να αφιερώσει πολύ από τον χρόνο του και τη γη του γι' αυτά τα προϊόντα εξαγωγής, με αποτέλεσμα να μη μένουν αρκετά για τη διατροφή του. Επακολούθησαν λιμοί και εξεγέρσεις. Επίσης επιβάλλονταν βαρύτεροι φόροι στον λαό της Ινδίας για να εξασφαλίζονται υψηλά εισοδήματα σε μια παρασιτική τάξη Αγγλων αξιωματούχων και διοικητών. Ταυτόχρονα, η Αγγλία χρησιμοποίησε την πολιτική της ισχύ για να απαγορεύσει την εξαγωγή ινδικών υφαντουργικών προϊόντων, υπερασπίζοντας έτσι τα συμφέροντα της βαμβακουργίας του Λανκασάιρ. Μ' αυτό τον τρόπο, η ανθούσα οικογενειακή χειροτεχνία της Ινδίας καταστράφηκε και οι αγρότες φτώχυναν ακόμα περισσότερο. Το αποτέλεσμα ήταν ότι κατά τον 19ο αιώνα και μέχρι τις μέρες μας, η ζωή για την πλειοψηφία των χωρικών να είναι μια

διαρκής κατάσταση λιμοκτονίας. Οι λιμοί και οι επιδημίες, που προηγούμενος ήταν αναπόφευκτα τοπικά φαινόμενα, τώρα μάστιζαν μεγαλύτερες περιοχές και πιο συχνά. Αλλά ακόμα και στους ομαλούς καιρούς, στα χωριά και στις τρώγλες των πόλεων βασιλεύει μια μίζερια που είναι χειρότερη από κάθε ευρωπαϊκό προηγούμενο.

Η ουσία της αποικιακής πολιτικής είναι η εκμετάλλευση ξένων χωρών με ταυτόχρονη διατήρηση των πρωτόγονων μορφών παραγωγής τους ή ακόμα μείωση της παραγωγικότητάς τους. Στις χώρες αυτές το κεφάλαιο δεν είναι επαναστατική δύναμη που αναπτύσσει την παραγωγή προς ανώτερες μορφές, αλλά το άκρως αντίθετο. Το ευρωπαϊκό κεφάλαιο είναι εκεί παράγοντας διάλυση, καταστρέφοντας τους παλιούς τρόπους εργασίας και ζωής χωρίς να τους αντικαθιστά με μια βελτιωμένη τεχνική. Σφιχταγκαλιάζει σαν βρυκόλακας τους ανυπεράσπιστους λαούς των τροπικών χωρών και απομυζά το αίμα τους χωρίς να νοιάζεται αν τα θύματά του θα πεθάνουν.

Η δυτική επιστήμη φυσικά αποδεικνύει ότι η καταδυνάστευση των αποικιών από τους Ευρωπαίους έχει τις ρίζες της στη φύση κι επομένως, αποτελεί αναγκαιότητα. Έχει ως βάση τις κλιματολογικές διαφορές. Στα ψυχρά και ήπια κλίματα ο άνθρωπος μπορεί να κερδίσει την επιβίωσή του από τη φύση μόνο με διαρκή προσπάθεια. Η χαμηλή θερμοκρασία επιτρέπει την αδιάλειπτη και σκληρή δουλειά, ενώ η αστάθεια των φυσικών φαινομένων, η απρόβλεπτη μεταλλαγή από την κακοκαιρία και τη βροχή στη λιακάδα, τονώνει την ενεργητικότητα και οδηγεί σε ασίγηστη δραστηριοποίηση. Η εργασία και η ενεργητικότητα έγιναν το ευαγγέλιο της λευκής φυλής κι έτσι απέκτησε την ανώτερη γνώση και τεχνική της που την έκαναν κυρίαρχο του κόσμου. Στις θερμές τροπικές και υποτροπικές χώρες, αντίθετα, η φύση μόνη της ή με ελάχιστη εργασία αποδίδει άφθονους καρπούς, ενώ η ζέστη κάνει κάθε συνεχή προσπάθεια μαρτύριο. Απ' αυτές ακριβώς τις χώρες πρέπει να προέρχεται η ρήση, ότι το να τρώει κανείς το ψωμί του με τον ιδρώτα του προσώπου του αποτελεί για τον άνθρωπο τη χειρότερη κατάρα. Η μονότονη ομοιομορφία του κλίματος, που διακόπτεται μόνο από την αλλαγή των εποχών, απονεκρώνει την ενεργητικότητα. Ακόμα και οι ίδιοι οι λευκοί, όταν μένουν για πολύ καιρό στις τροπικές χώρες, υφίστανται τις επιδράσεις που κάνουν την οκνηρία θεμελιώδες χαρακτηριστικό και τη νιρβάνα υπέρτατο ιδεώδες. Όλα αυτά τα συμπεράσματα της επιστήμης είναι βέβαια σωστά στη θεωρία, αλλά στην πράξη βλέπουμε ότι οι αγρότες της Ινδίας και της Ιάβας καλλιεργούν τη γη τους και κατασκευάζουν τα τεχνουργήματά τους με ακάματο ζήλο και επιμέλεια. Οχι φυσικά με τον καταλυτικό για τα νεύρα ρυθμό της σύγχρονης εργοστασιακής εργασίας· ο χαρακτήρας της εργασίας τους καθορίζεται από την οικονομική αναγκαιότητα.

Η αστική τάξη της Δύσης θεωρεί την κυριαρχία της στις αποικίες σαν φυσική και μόνιμη κατάσταση, εξιδανικεύοντάς την σαν καταμερι-

σμό καθηκόντων που είναι επωφελής και για τα δύο μέρη. Κατά τα λεγόμενά της, η ενεργητική και ευφυής φυλή των ψυχρών τόπων χρησιμεύει σαν καθοδηγητής της παραγωγής, ενώ οι οκνηρές και αμελείς έγχρωμες φυλές εκτελούν υπό την αρχηγία της τη χειρωνακτική εργασία που δεν απαιτεί διανοητικές ικανότητες. Έτσι, εισέρχονται στο παγκόσμιο εμπόριο τα τροπικά προϊόντα, που αντιπροσωπεύουν απαραίτητες πρώτες ύλες και αξιόλογα ορεκτικά. Και το ευρωπαϊκό κεφάλαιο αποκομίζει επάξια τα κέρδη του, εφόσον με τη διακυβέρνησή του εξασφαλίζει στους μοιρολάτρες ιθαγενείς την επιβίωση, την ασφάλεια, την ειρήνη κι ακόμα, με τις ιατρικές υπηρεσίες του και τα υγειονομικά του μέτρα, την υγεία. Ας υποθέσουμε για μια στιγμή ότι αυτή η ιδανική εικόνα μιας πατερναλιστικής διακυβέρνησης, είτε πρόκειται για ειλικρινή αυταπάτη είτε για απατηλή φλυαρία θεωρητικών και αξιωματούχων, είναι τόσο αληθινή, όσο είναι παραπλανητική, στην πραγματικότητα, υπό τον καπιταλιστικό ζυγό. Και πάλι θα έπρεπε να αντιμετωπιστεί ένα αξεπέραστο δίλημμα: αν με την κατάπαυση των πολέμων, των επιδημιών και της παιδικής θνησιμότητας ο πληθυσμός αυξάνεται, το αποτέλεσμα θα είναι η έλλειψη καλλιεργήσιμης γης, παρ' όλη την άρδευση και το ξεχέρσωμα που απλώς μεταθέτουν το πρόβλημα στο μέλλον. Η εκβιομηχάνιση για εξαγωγές, που αν κυριολεκτήσουμε είναι αφύσικη λύση για τα πιο εύφορα εδάφη, μόνο προσωρινά μπορεί να ανακουφίσει. Όταν ένας πληθυσμός που κυβερνιέται από τα πάνω αφήνεται στα δικά του ζωώδη ένστικτα, καταλήγει αναπόφευκτα σε μια τέτοια κατάσταση. Κάθε οικονομικό σύστημα αναπτύσσει τη δική του μέθοδο πληθυσμιακής αύξησης. Όταν μια δεσποτική διακυβέρνηση από τα πάνω καταπνίγει τα αισθήματα υπευθυνότητας, τότε εκλείπει κάθε ενεργός δύναμη αυτοσυγκράτησης και κυριαρχίας πάνω στις βιοτικές συνθήκες. Η απειλούμενη σύγκρουση ανάμεσα στην αύξηση του πληθυσμού και τον περιορισμό των μέσων συντήρησης μπορεί να βρει τη λύση της μόνο με μια ισχυρή εκδήλωση εσωτερικής ενεργητικότητας και θέλησης ενός λαού, η οποία πηγάζει από την αυτοπεποίθηση και την ελευθερία του ή από έναν ενεργητικό αγώνα για την ελευθερία.

Στα τέλη του 19ου αιώνα και μετέπειτα, τις αποικίες δεν τις εκμεταλλεύεται πια κατά κύριο λόγο το εμπορικό κεφάλαιο. Σε ολοένα μεγαλύτερο αριθμό, εμφανίζονται καπιταλιστικές επιχειρήσεις: εν μέρει αγροτικές και εξορυκτικές, για την καλλιέργεια καουτσούκ, καφέ και τσαγιού, την άντληση πετρελαίου ή την εξόρυξη κασσίτερου και άλλων μετάλλων και εν μέρει βιομηχανικές ή μικτές, για την κατεργασία των τροπικών πρώτων υλών, όπως τα υφαντουργεία και ζαχαρουργεία. Πρόκειται κυρίως για ευρωπαϊκό κεφάλαιο, το οποίο αντλεί υψηλά κέρδη απ' αυτή την εκμετάλλευση. Στην Ινδία και ειδικότερα σε πόλεις σαν τη Βομβάη, η τάξη των πλούσιων εμπόρων που ζει εκεί συμμετέχει σ' αυτή τη διαδικασία και αποτελεί το πρόπλασμα μιας σύγχρονης ινδικής αστικής τάξης. Αυτή η ινδική βιομηχανία αποτελείται σχεδόν αποκλειστικά από υφα-

ντουργικά εργοστάσια. Και πρέπει να σημειωθεί ότι, από το σύνολο των υφαντουργικών προϊόντων που καταναλώνονται στην Ινδία, σχεδόν το 60% εισάγεται από την Αγγλία και την Ιαπωνία, το 20% προέρχεται από την οικογενειακή χειροτεχνία και μόνο το 20% παράγεται από ινδικά εργοστάσια. Πάντως η μεταφύτευση και εμφάνιση ορισμένων όψεων της σύγχρονης εργασίας και ζωής αρκούν για να εμπνεύσουν ένα εθνικιστικό κίνημα που να ζητάει την αποτίναξη του ζυγού των δυτικών δυναστών. Οι εκφραστές του είναι οι διανοούμενοι και ιδιαίτερα η νεότερη γενιά, που έχουν εξοικειωθεί με τη δυτική επιστήμη και, σε αντίθεση προς αυτήν, μελετούν με ζέση και τονίζουν τη δική τους εθνική κουλτούρα. Νιώθουν βαθιά πληγωμένοι από τη φυλετική αλαζονεία των λευκών, που τους δέχονται μόνο στα κατώτερα αξιώματα. Προβάλλουν σαν ηγέτες των καταπιεζομένων μαζών, παρασύροντάς τες στον αγώνα τους για την ανεξαρτησία. Κι αυτό δεν είναι δύσκολο, αν αναλογιστούμε την οξεία αντίθεση της ξεδιάντροπης χλιδής των δυναστών και της αξιοθρήνητης μιζέριας των μαζών. Μολονότι ο αγώνας σ' αυτό το στάδιο δεν μπορεί να είναι παρά μόνον ειρηνική προπαγάνδα, παθητική αντίσταση και άρνηση συνεργασίας, δηλαδή άρνηση κάθε σύμπραξης με την αγγλική κυβέρνηση, θέτει σε συναγερμό την κοινή γνώμη στην Αγγλία, εμπνέοντας στους κυβερνώντες τόση ανησυχία ώστε να καταφεύγουν σε αόριστες υποσχέσεις αυτοδιοίκησης και συγχρόνως σε αμείλικτες διώξεις. Το κίνημα είναι βέβαια ακόμα πολύ αδύναμο για να αποτινάξει την κυριαρχία του δυτικού καπιταλισμού. Μαζί με τα καπιταλιστικά εργοστάσια εμφανίζεται μια τάξη βιομηχανικών εργατών με εξαιρετικά μικρούς μισθούς και απίστευτα χαμηλό βιοτικό επίπεδο και ξεσπούν απεργίες εναντίον τόσο των Ινδών όσο και των Ευρωπαίων εργοδοτών. Αλλά σε σύγκριση με τον τεράστιο πληθυσμό, όλα αυτά δεν είναι παρά μια ασήμαντη αρχή, που η μόνη σπουδαιότητά της είναι ότι υποδεικνύει τη μελλοντική εξέλιξη.

Με τον τωρινό παγκόσμιο πόλεμο, η αποικιακή εκμετάλλευση καθώς και το πρόβλημα της απελευθέρωσης αποκτούν μια νέα όψη. Ενάντια στην ασυγκράτητα αυξανόμενη ισχύ του καπιταλισμού, ένας αγώνας για ανεξαρτησία με την παλιά του έννοια δεν έχει πια πιθανότητες επιτυχίας. Από την άλλη πλευρά, είναι πιθανό ότι στο εξής το παγκόσμιο κεφάλαιο, κάτω από την αμερικανική ηγεμονία, θα επενεργήσει σαν επαναστατικός παράγοντας. Με ένα ορθολογικότερο σύστημα εκμετάλλευσης αυτών των εκατοντάδων εκατομμυρίων ανθρώπων, το κεφάλαιο θα είναι σε θέση να επιτύχει μια τεράστια αύξηση των κερδών του: ακολουθώντας διαφορετική μέθοδο από τις προηγούμενες πρωτόγονες και εξεθλιωτικές μεθόδους λεηλασίας, ανεβάζοντας την εργασία στις αποικίες σ' ένα υψηλότερο επίπεδο παραγωγικότητας, βελτιώνοντας την τεχνική και τις μεταφορές, επενδύοντας περισσότερα κεφάλαια, θεσπίζοντας μια κοινωνική νομοθεσία και πραγματοποιώντας μια πρόοδο στην εκπαίδευση. Ο-

λα αυτά δεν είναι εφικτά χωρίς την παραχώρηση αρκετής ανεξαρτησίας ή τουλάχιστον αυτοδιοίκησης στις αποικίες.

Η αυτοδιοίκηση των αποικιών, της Ινδίας και των νήσων της Μαλαισίας, έχει ήδη εξαγγελθεί. Αυτό σημαίνει ότι τα κοινοβούλια στην Ευρώπη και οι γενικοί διοικητές που στέλνονται από εκεί δεν μπορούν πια να κυβερνούν δεσποτικά. Δεν σημαίνει όμως ότι οι εργαζόμενες μάζες θα είναι από πολιτική άποψη αφέντες του εαυτού τους, ότι σαν ελεύθεροι παραγωγοί θα ελέγχουν τα μέσα παραγωγής. Η αυτοδιοίκηση αναφέρεται αποκλειστικά στις ανώτερες τάξεις αυτών των αποικιών. Οι τάξεις αυτές όχι μόνο θα ενσωματωθούν στα κατώτερα κλιμάκια της διοίκησης, αλλά θα καταλάβουν και τις ηγετικές θέσεις, βοηθούμενες φυσικά από λευκούς «συμβούλους» και ειδήμονες ώστε να εξασφαλιστεί η ενδεδειγμένη εξυπηρέτηση των συμφερόντων του κεφαλαίου. Ήδη από τις ανώτερες τάξεις της Ινδίας έχει ξεχωρίσει μια αρκετά πολυάριθμη ομάδα διανοουμένων, οι οποίοι είναι ικανοί, αναλαμβάνοντας ηγετικά αξιώματα, να εκσυγχρονίσουν την πολιτική και κοινωνική ζωή.

Στα πλαίσια της επιδίωξης να χαρακτηριστεί η σύγχρονη καπιταλιστική παραγωγή σαν ένα σύστημα όπου οι εργάτες, από δική τους ελεύθερη υπευθυνότητα και δύναμη θέλησης, οδηγούνται στη μέγιστη προσπάθεια, έχει συχνά χρησιμοποιηθεί η έκφραση ότι ο ελεύθερος εργάτης δεν είναι κούλης. Σήμερα, το πρόβλημα της Ασίας είναι ακριβώς να γίνει ο κούλης ελεύθερος εργάτης. Στην Κίνα, η διαδικασία αυτή έχει ήδη ξεκινήσει· εκεί οι εργαζόμενοι των παλιών καιρών είχαν έναν ισχυρό ατομικισμό. Στις τροπικές χώρες, θα είναι πολύ δυσκολότερο να μετατραπούν οι παθητικές και συνθλιμμένες μάζες, που η βαριά καταπίεση τις κράτησε στη βαθιά αμάθεια και τη δεισιδαιμονία, σε ενεργητικούς και καταρτισμένους εργάτες με ικανότητα χειρισμού των σύγχρονων παραγωγικών μηχανισμών και δυνάμεων. Έτσι, το κεφάλαιο αντιμετωπίζει πολλά προβλήματα. Ο εκσυγχρονισμός του κυβερνητικού μηχανισμού μέσω της αυτοδιοίκησης είναι αναγκαίος, αλλά χρειάζονται πολύ περισσότερα: η δυνατότητα κοινωνικής και πνευματικής οργάνωσης και πρόοδου, με βάση τα πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα και ελευθερίες καθώς και μια επαρκής γενική παιδεία. Δεν μπορεί να προβλεφθεί κατά πόσον το παγκόσμιο κεφάλαιο θα είναι ικανό και πρόθυμο να ακολουθήσει αυτό τον δρόμο. Αν το κάνει, τότε οι εργατικές τάξεις αυτών των χωρών θα είναι σε θέση να διεξάγουν έναν ανεξάρτητο αγώνα για τα ταξικά τους συμφέροντα και την ελευθερία, μαζί με τους δυτικούς εργάτες.

Για όλους τους λαούς και τις φυλές που ζούν με πρωτόγονες μορφές παραγωγής στην Αφρική, στην Ασία, στην Αυστραλία η εξολόθρευση του καπιταλισμού από την εργατική τάξη θα σημάνει φυσικά μια κοσμοϊστορική αλλαγή. Αντί για σκληροί εκμεταλλευτές και αδυσώπητοι τύραννοι, οι λευκοί θα έρθουν σαν φίλοι για να τους βοηθήσουν και να τους διδάξουν πώς να συμμετάσχουν στην αδιάκοπη ανάπτυξη της ανθρωπότητας.

4. Ρωσία και Ευρώπη

Μ' αυτό τον πόλεμο η Ρωσία, η αυτοτιτλοφορούμενη Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών, έκανε την είσοδό της στους κόλπους των αναγνωρισμένων καπιταλιστικών δυνάμεων. Στις δυτικές χώρες έχει σημειωθεί μια ριζική μεταστροφή όσον αφορά την εκτίμηση της Ρωσίας και του μπολσεβικισμού και τη στάση απέναντί τους. Βέβαια, ο αρχικός φόβος μιας κομμουνιστικής επανάστασης και οι συνακόλουθες συκοφαντίες είχαν ήδη σβήσει βαθμιαία μέσα στις άρχουσες τάξεις. Όμως δεν αισθάνονταν τελείως καθησυχασμένες με τους εργάτες τους και, όσο το Κ.Κ. εξακολουθούσε να μιλάει για παγκόσμια επανάσταση, οι αναφορές για χαλκευμένες ή πραγματικές ωμότητες αποτελούσαν ένα κίνητρο για τον αποκλεισμό της Ρωσίας από την κοινότητα των πολιτισμένων χωρών. Όταν όμως χρειάστηκαν τη Ρωσία σαν σύμμαχο εναντίον της Γερμανίας, τότε τα αισθήματα άλλαξαν, αν και στην αρχή μόνο με τη μορφή του ευσεβούς πόθου να δουν τις δύο δικτατορίες να αλληλοκαταβροχθίζονται. Στη συνέχεια, συνάντησαν εκεί κυβερνητικούς ηγέτες, αξιωματούχους, στρατηγούς και αξιωματικούς, διευθυντές εργοστασίων, διανοούμενους, μια ολόκληρη καλοντυμένη, πολιτισμένη και εύπορη τάξη που εξουσίαζε τις μάζες, ακριβώς όπως συνέβαινε και στις δικές τους χώρες. Έτσι, καθησυχάστηκαν. Μόνο η εκκλησία κρατήθηκε σε απόσταση, εξαιτίας της μπολσεβίκικης αντιθρησκευτικής προπαγάνδας.

Η ομοιότητα των πολιτικών μορφών και μεθόδων διακυβέρνησης στη Ρωσία και τη Γερμανία είναι εκ πρώτης όψεως εντυπωσιακή. Και στις δύο χώρες, η ίδια δικτατορία μιας μικρής ομάδας ηγετών με τη βοήθεια ενός ισχυρού, καλοοργανωμένου και πειθαρχημένου κόμματος, η ίδια παντοδυναμία της άρχουσας γραφειοκρατίας, η ίδια απουσία ατομικών δικαιωμάτων και ελευθερίας λόγου, η ίδια ισοπέδωση της πνευματικής ζωής στο καλούπι μιας θεωρίας που στηρίζεται στην τρομοκρατία, η ίδια ωμότητα απέναντι στην αντιπολίτευση ή την απλή κριτική. Όμως η οικονομική βάση είναι διαφορετική. Στη Ρωσία, υπάρχει ο κρατικός καπιταλισμός, στη Γερμανία, ο διευθυνόμενος από το κράτος ιδιωτικός καπιταλισμός. Στη Γερμανία υπάρχει μια πολυάριθμη τάξη ιδιοκτητών των μέσων παραγωγής, μια αστική τάξη που, εξαιτίας των δυσκολιών του αγώνα για την παγκόσμια κυριαρχία, πρόσφερε στον εαυτό της μια τυραννική δικτατορία. Και στην τάξη αυτή προστίθεται μια διογκωμένη γραφειοκρατία αξιωματούχων. Στη Ρωσία, η γραφειοκρατία είναι κύριος των μέσων παραγωγής. Αλλά η συμμόρφωση με τις αναγκαίες μορφές της πρακτικής διακυβέρνησης και διοίκησης, της καταδυνάστευσης από τα πάνω, έδωσε στις δύο χώρες το ίδιο σύστημα δικτατορίας.

Ομοιότητα παρατηρείται επίσης και στον χαρακτήρα της προπαγάνδας τους. Και οι δύο χρησιμοποιούν την ιδεολογία της κοινότητας, γιατί και οι δύο αντιπροσωπεύουν τον οργανωμένο καπιταλισμό σε αντίθεση προς τον ανοργάνωτο. Όπως στη Ρωσία η αντίθεση προς τον παλιό καπιταλισμό εκφράστηκε με το σύνθημα του κομμουνισμού, έτσι στη Γερμανία εκφράστηκε με το σύνθημα του σοσιαλισμού. Αυτές είναι οι ονομασίες κάτω από τις οποίες, με μια εντατική προπαγάνδα, προβάλλουν στις μάζες τον αγώνα τους για κυριαρχία επί των παλιών καπιταλιστικών δυνάμεων σαν αγώνα εναντίον του καπιταλισμού. Έτσι, παρουσιάζονται σαν κάτι περισσότερο από απλά εθνικιστικά καθεστώτα: διακηρύσσουν νέες παγκόσμιες αρχές, κατάλληλες για όλες τις χώρες, που θα πραγματοποιηθούν με την παγκόσμια επανάσταση και τον παγκόσμιο πόλεμο εναντίον των υπέρμαχων της παλιάς τάξης πραγμάτων, του αγγλικού και του αμερικανικού καπιταλισμού. Μ' αυτό τον τρόπο, βρίσκουν μέσα στη χώρα των αντιπάλων τους υποστηρικτές της υπόθεσής τους, οπαδούς του κόμματός τους, οι οποίοι είναι πρόθυμοι να υπονομεύσουν από τα μέσα τη δύναμη αντίστασης της χώρας τους.

Σαν παρόμοιοι αλλά εχθρικοί ανταγωνιστές, βρίσκουν μια βάση για την αντίθεσή τους στην προέλευσή τους και στις συνακόλουθες παραδόσεις. Ο εθνικοσοσιαλισμός ανέβηκε στην εξουσία σαν όργανο του μεγάλου κεφαλαίου, σαράννοντας το παλιό εργατικό κίνημα και έχοντας τη συνείδηση μιας οξύτερης εχθρότητας προς τις «μαρξιστικές» τάσεις της σοσιαλδημοκρατίας και του κομμουνισμού. Αλλά μόνο στη δική του χώρα μπορούσε να αυτοανακηρύσσεται κόμμα των εργατών και να επιβάλλει με την τρομοκρατική προπαγάνδα του αυτή την κοροϊδία σε οπαδούς δίχως κριτική σκέψη. Η ρωσική ιδεολογία προήλθε άμεσα από μια επανάσταση που έκαναν οι εργάτες κάτω από την κομμουνιστική σημαία και επικαλέστηκε μαρξιστικές θεωρίες που είχαν προσαρμοστεί στους σκοπούς της. Αλλά μόνο στις ξένες χώρες μπορούσε να γίνει πιστευτό ότι πράγματι αντιπροσωπεύει μια δικτατορία των εργατών. Εκεί μπορούσε να γοητεύσει μια νεολαία που ήθελε να πολεμήσει τον καπιταλισμό και την εκμετάλλευση, ενώ ο εθνικοσοσιαλισμός θεωρούνταν παντού γνήσιος εχθρός των εργατών και έβρισκε συμπάθειες μόνο στα ανώτερα και κατώτερα στρώματα της αστικής τάξης.

Η εξωτερική πολιτική της Ρωσικής Επανάστασης ήταν λογικό επακόλουθο των θεμελιωδών της ιδεών. Επειδή μια σοσιαλιστική κοινότητα αντιμετώπιζε διαρκώς τον κίνδυνο επίθεσης από τα καπιταλιστικά κράτη πρέπει να προετοιμάζεται για πόλεμο. Εξάλλου, η παγκόσμια επανάσταση, η εξολόθρευση του καπιταλισμού σ' όλο τον κόσμο, παραμένει ο υπέρτατος σκοπός. Μόνο μ' αυτό τον τρόπο, απελευθερώνοντας τους εργάτες αλλού, μπορεί το σοσιαλιστικό κράτος να εξασφαλίσει την ελευθερία του. Κατά συνέπεια, το σοσιαλιστικό κράτος εξοπλίζεται και προετοιμάζεται στρατιωτικά όχι μόνο για άμυνα, αλλά και για επίθεση. Κατάπληκτοι οι αφελείς ιδεαλιστές αντιλαμβάνονται ότι εκείνο που φαινόταν

για καταφύγιο ειρήνης αποκαλύπτεται τώρα δύναμη πολέμου και αναρωτιούνται αν πράγματι ο εξαναγκασμός της ξιφολόγχης μπορεί να φέρει την ελευθερία στους άλλους.

Η αντίφαση είναι εύκολο να εξηγηθεί. Εκείνο που αποκαλούνταν κρατικός σοσιαλισμός φανερώνεται σαν κρατικός καπιταλισμός, σαν εξουσία μιας νέας εκμεταλλεύτριας τάξης, της γραφειοκρατίας, που είναι κύριος του παραγωγικού μηχανισμού, όπως συμβαίνει στις άλλες χώρες με την αστική τάξη. Η γραφειοκρατία ζει κι αυτή από την υπεραξία. Όσο μεγαλύτερο είναι το βασίλειό της, η ισχύς της, τόσο μεγαλύτερο είναι και το μερίδιό της, ο πλούτος της. Έτσι, γι' αυτήν ο πόλεμος αποκτά την ίδια σημασία όπως και για την αστική τάξη. Συμμετέχει στην παγκόσμια διαμάχη των διάφορων δυνάμεων ακριβώς όπως και τα άλλα κράτη, αλλά με την αξίωση να είναι ο παγκόσμιος υπέρμαχος της εργατικής τάξης. Και μολονότι απέναντι στις συμμαχικές κυβερνήσεις δεν μπορεί να κάνει υπερβολικά μεγάλη επίδειξη των προθέσεών της, φτάνοντας μάλιστα στο σημείο να επιβάλει προσωρινά στην Κομιντέρν μια μετριοπαθή γραμμή, γνωρίζει ότι σ' όλες τις ξένες χώρες υπάρχουν κομμουνιστικά κόμματα που δουλεύουν για λογαριασμό της. Έτσι, αρχίζει να αποσαφηνίζεται ο ρόλος της Ρωσίας στη διάρκεια του πολέμου και μετά απ' αυτόν. Πίσω από τους παλιούς πια και απατηλούς στόχους της επέκτασης του πεδίου του κομμουνισμού, βρίσκεται η πραγματικότητα της επέκτασης της δικής της διεθνούς ισχύος. Αν η γερμανική αστική τάξη προσπαθεί να ακολουθήσει τα χνάρια της Αγγλίας ή της Αμερικής, η εργατική τάξη, έχοντας εμποδιστεί για πολλά χρόνια να βρει τον δρόμο της, είναι σε θέση να γεννήσει κομμουνιστικά κόμματα που θα είναι όργανα της ρωσικής ηγεμονίας στην Κεντρική Ευρώπη.

Αυτή η πολιτική της ρωσικής γραφειοκρατίας και η θέση της ανάμεσα στις άλλες καπιταλιστικές δυνάμεις, έχουν τη βάση τους σε μια εσωτερική αλλαγή πολιτικής μέσα στην ίδια τη Ρωσία. Ο κρατικός καπιταλισμός εδραίωσε την εξουσία του μέσα στον πόλεμο και μέσω του πολέμου, που ολοκλήρωσε την προγενέστερη εξέλιξη. Μετά την επανάσταση, υπήρξε ένας διαρκής αγώνας ανάμεσα στις σημαντικές κοινωνικές ομάδες. Πρώτα η κρατική γραφειοκρατία, με όργανό της το Κομμουνιστικό Κόμμα και ελέγχοντας κυριαρχικά τη βιομηχανική παραγωγή, υπέταξε μετά από σκληρό αγώνα τους αγρότες με την εκστρατεία της για την ίδρυση των κολχόζ. Αλλά δίπλα σ' αυτή τη γραφειοκρατία υπήρχαν οι αξιωματικοί του στρατού και οι πολυάριθμοι τεχνικοί ειδήμονες και στελέχη των εργοστασίων, που συνήθως αποκαλούνται μηχανικοί. Αυτοί είχαν μια σημαντική λειτουργία σαν τεχνικοί ηγέτες της παραγωγής, είχαν δικό τους συνδικάτο και τις περισσότερες φορές ήταν εξεκομματικοί. Οι πασίγνωστες δίκες των μηχανικών με χαλκευμένες κατηγορίες για σαμποτάζ αποτέλεσαν ένα επεισόδιο του σιωπηρού αγώνα. Οι κατηγορούμενοι καταδικάστηκαν, όχι επειδή είχαν διαπράξει τα

εγκλήματα που τους αποδίδονταν, αλλά για εκφοβισμό και για να αποτραπεί κάθε απόπειρα ανεξάρτητης πολιτικής δράσης. Παρόμοια, στη δίκη του στρατηγού Τουχατσέφσκι και άλλων αξιωματικών, όλα τα στοιχεία για τα οποία υπήρχε φόβος ότι θα ακολουθήσουν ανεξάρτητη δράση εκτελέστηκαν και αντικαταστάθηκαν από άλλους. Έτσι, η πολιτική γραφειοκρατία παρέμεινε κυρίαρχη, αλλά χρειαζόταν να επιτηρεί τις άλλες ομάδες.

Ο πόλεμος έκανε αναγκαία και ταυτόχρονα επιβίβη, μια ενοποίηση όλων αυτών των δυνάμεων στη βάση ενός έντονου εθνικισμού με επεκτατικές βλέψεις. Στα προηγούμενα χρόνια, είχαν εξαγγελθεί μερικές υποτιθέμενες μεταρρυθμίσεις, οι οποίες όμως εξαιτίας της ανυπαρξίας ελευθερίας λόγου και τύπου δεν είχαν καμιά σημασία για τις εργαζόμενες μάζες· τώρα όμως προσέφεραν σε διάφορους εξωκομματικούς τη δυνατότητα να συμμετάσχουν στον κυβερνητικό μηχανισμό. Η ηγεμονία του Κόμματος και η Κομιντέρν τέθηκαν στο περιθώριο. Τώρα, κάτω από μια γερά εδραιωμένη άρχουσα τάξη, οι μάζες μπορούσαν, όπως και σε κάθε καπιταλιστικό κράτος, να οδηγηθούν στο μέτωπο σαν αυστηρά πειθαρχημένοι γιγάντιοι στρατοί.

Ταυτόχρονα, ο πόλεμος έφερε μια αύξηση της πνευματικής επιρροής του μπολσεβικισμού στη Δυτική Ευρώπη. Όχι όμως στους κόλπους της αστικής τάξης· τώρα που ο οργανωμένος καπιταλισμός του μεγάλου κεφαλαίου γίνεται κυρίαρχος του κόσμου, δεν έχει την παραμικρή διάθεση να παραχωρήσει τη θέση του στον κρατικό καπιταλισμό. Ούτε τόσο πολύ στους κόλπους των εργατών· στην αρχή, η αναγκαστική αναγνώριση των κομμουνιστικών κομμάτων από τις κυβερνήσεις μπορεί να αυξήσει το κύρος τους στους εργάτες που κυριαρχούνται από τον εθνικισμό, αλλά η υποστήριξη της κυβερνητικής πολιτικής απ' αυτά τα κόμματα, όσο κι αν συγκαλύπτεται από μια επίφαση έντονης αντιπολιτευτικής φλυαρίας, σύντομα θα τα κηλιδώσει στα μάτια των μαχόμενων εργατικών μαζών. Αντίθετα, ο ρωσικός μπολσεβικισμός βρίσκει ολοένα περισσότερη ανταπόκριση στους δυτικούς διανοούμενους.

Κάτω από την κυριαρχία του μεγάλου κεφαλαίου, η τάξη των διανοουμένων είναι εκείνη που έχει στα χέρια της την τεχνική καθοδήγηση της παραγωγής και την πνευματική καθοδήγηση της κοινωνίας. Τώρα - στο μέτρο που δεν είναι ολότελα απορροφημένη από τη στενή επαγγελματική της ενασχόληση - αρχίζει να αναρωτιέται γιατί πρέπει η ανώτερη διεύθυνση της παραγωγής να βρίσκεται στα χέρια των μετόχων και των χρηματιστηριακών κερδοσκόπων. Αισθάνεται πως είναι προορισμένη να καθοδηγήσει την κοινωνική παραγωγή σαν οργανωμένη διαδικασία, να αποτινάξει την ηγεμονία μιας παρασιτικής αστικής τάξης και να κυβερνήσει την κοινωνία. Ωστόσο, είναι διαιρεμένη με κριτήρια χρησιμότητας ή άλλα· αποτελεί μια ιεραρχική κλίμακα όπου, μέσα σ' ένα κλίμα αμοιβαίας αντιζηλίας, μπορεί κάποιος να ανέβει χάρη στη φιλοδοξία του, τις ικανότητές του, την εύνοια ή την πανουργία του. Οι κατώτερες και πιο

κακοπληρωμένες βαθμίδες μπορεί να προσχωρήσουν στον αγώνα της εργατικής τάξης εναντίον του κεφαλαίου. Τα ανώτερα και ηγετικά στοιχεία είναι φυσικά αντίθετα προς κάθε ιδέα κυριαρχίας των εργατών στην παραγωγική διαδικασία. Οι κορυφαιοί στοχαστές τους και οι λόγιοι, που είναι πολλές φορές εκλεπτυσμένα ή πολυμήχανα μυαλά, νιώθουν έντονα πως η πρωτοκαθεδρία τους απειλείται από το φάσμα μιας γενικής «ισοπέδωσης». Η τάξη των διανοουμένων αντιλαμβάνεται ξεκάθαρα πως τα κοινωνικά ιδεώδη της δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν χωρίς έναν ισχυρό μηχανισμό εξουσίας, που να ελέγχει το ιδιωτικό κεφάλαιο αλλά κυρίως, τις εργαζόμενες μάζες. Αυτό που θέλουν είναι μια ήπια δικτατορία, αρκετά ισχυρή για να αναχαιτίζει τις απόπειρες επανάστασης, αρκετά πολιτισμένη για να εξουσιάζει πνευματικά τις μάζες και να εξασφαλίζει μια λογική ελευθερία λόγου και γνώμης στους πολιτισμένους και οπωσδήποτε χωρίς την ωμή βία που έκανε τον εθνικοσοσιαλισμό μισητό σ' όλη την Ευρώπη. Ανοιχτός δρόμος για τους προικισμένους και καθοδήγηση της κοινωνίας από τη διανοούμενη ελίτ – ιδού το κοινωνικό ιδεώδες που διαμορφώνεται σ' αυτή την τάξη.

Και το ιδεώδες αυτό το βλέπουν να πραγματοποιείται σε σημαντικό βαθμό στο ρωσικό σύστημα, έστω και αναμιγμένο με κατάλοιπα βαρβαρότητας. Οι Ρώσοι από την πλευρά τους έχουν κάνει το παν για να προωθήσουν τέτοιες ιδέες. Ήδη λίγο μετά την επανάσταση, οργανώνονταν επιστημονικά συνέδρια όπου οι συμμετέχοντες επιστήμονες όλων των χωρών γνώριζαν ηγεμονικές περιποιήσεις – παρά την πείνα που επικρατούσε στη χώρα – και αποκόμιζαν τις ευνοϊκότερες εντυπώσεις για τον νεανικό ενθουσιασμό και την ακμαία ενεργητικότητα που εμφυσούσε η νεοδημιουργημένη κοινωνία στην επιστήμη και την τεχνική. Φυσικά, δεν τους έδειχναν τα στρατόπεδα του Σολοβιέτσκι, όπου οι εκτοπισμένοι αγρότες και εργάτες υφίσταντο κακομεταχείριση μέχρι θανάτου¹. Ούτε ήξεραν για τα φονικά καταναγκαστικά έργα εκατομμυρίων θυμάτων στις παγωμένες ερημιές της Σιβηρίας. Ίσως ακόμα να μη συνάντησαν τους απλούς εργάτες της βάσης στα εργοστάσια που επισκέφτηκαν. Κάτι τέτοιες διδακτικές εμπειρίες ασφαλώς θα εντυπωσίαζαν τους νεότερους δυτικούς διανοουμένους. Οι ελάχιστες πληροφορίες που διέρρεαν σχετικά με θηριωδίες, εύκολα επισκιάζονταν από τη λαμπρότητα των αυξανόμενων δεικτών της παραγωγής στην παγκόσμια προπαγάνδα του Κομμουνιστικού Κόμματος. Και τώρα οι επιτυχίες των ρωσικών στρατευμάτων ενι-

1. Τα στρατόπεδα αυτά δημιουργήθηκαν το 1923 από τη Γκεκεού, η οποία είχε διαδεχτεί την Τσεκά και βρίσκονταν στις νήσους Σολοβιέτσκι της Λευκής Θάλασσας, στην περιοχή του Αρχαγκέλσκ. Οι εκτοπισμένοι χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή της διάφυγας μεταξύ Λευκής και Βαλτικής Θάλασσας, ενός από τα πρώτα μεγάλα σοβιετικά επιτεύγματα. (Σημ. της γαλλ. έκδ.)

οχιούν το κυρος της Ρωσίας ως ισχυρού και πολιτισμένου σύγχρονου κράτους.

Είμαστε λοιπόν σε θέση να κάνουμε μερικές εικασίες για το μέλλον της Ρωσίας και του μπολσεβικισμού στην Ευρώπη. Στα πλαίσια του ανταγωνισμού της με τις δυτικές δυνάμεις του ιδιωτικού καπιταλισμού, την Αγγλία και την Αμερική, η ιδεολογία της μπορεί να χρησιμεύσει σαν πολύτιμο όπλο για την υπονόμηση της σύμπαγους εξουσίας των αστικών τους τάξεων, υποκινώντας στην ανάγκη μια εργατική αντίθεση προς αυτές. Σαν αναγνωρισμένο και ευπόληπτο κόμμα, το Κ.Κ. θα προσπαθήσει να κερδίσει πολιτικές θέσεις επιρροής, είτε ανταγωνιζόμενο τη σοσιαλδημοκρατία είτε συνεργαζόμενο μαζί της. Με μια παραπλανητική επίδειξη απαστράπτουσας αντιπολιτευτικής φλυαρίας, επιδιώκει να συγκεντρώσει τους εργάτες στο μαντρί του, εμποδίζοντάς τους να πάρουν τον δικό τους δρόμο προς την ελευθερία. Όπως ήδη κάνει, θα προσπαθήσει με μια σχεδόν επιστημονική προπαγάνδα στους κόλπους των διανοουμένων να τους κερδίσει υπέρ κάποιου μπολσεβίκικου είδους δικτατορικής διακυβέρνησης, ίσως εξωραϊζοντάς το με τη σφραγίδα της παγκόσμιας επανάστασης.

Πιο άμεση και σημαντική θα είναι η ρωσική επιρροή στην Κεντρική Ευρώπη. Τα ίχνη της συντριβής της γερμανικής στρατιωτικής δύναμης ακολουθεί η οικονομική σκλαβιά. Για να επιβληθούν όσο το δυνατόν μεγαλύτερα βάρη στον ήττημένο εχθρό, για να καλυφθεί η ανάγκη αποκατάστασης και αντιστάθμισης των αμέτρητων και αχαλίνωτων καταστροφών και λεηλασιών των γερμανικών στρατευμάτων, όχι μόνο θα επιταχθούν όσα υπάρχουν απομένουν, αλλά και θα μούν στον ζυγό της καταναγκαστικής εργασίας όσοι λαοί απομένουν. Οι νικητές πιθανόν δεν θα αφήσουν, όπως μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, στα χέρια της γερμανικής αστικής τάξης την κατοχή του παραγωγικού μηχανισμού και τη διακυβέρνηση της χώρας.

Προτού λοιπόν μπορέσουν οι Κεντροευρωπαίοι εργάτες να αναλάβουν ουσιαστικό αγώνα για την υπόθεσή τους, θα χρειαστεί να γίνει μια βαθιά αλλαγή στη σκέψη και τη θέλησή τους. Όχι μόνο αντιμετωπίζουν την επιβλητική υλική δύναμη του νικηφόρου παγκόσμιου καπιταλισμού, αλλά και θα συναντήσουν εξαιρετικές δυσκολίες για να αντισταθούν στις πνευματικές δυνάμεις του μπολσεβικισμού από τη μια πλευρά και του εθνικισμού από την άλλη και να καθαρίσουν τον δρόμο του ταξικού τους έργου. Σ' αυτό τον αγώνα, πρέπει να συμπαρασύρουν τους Ρώσους εργάτες. Ο ρωσικός κρατικός καπιταλισμός έχει κι αυτός εξαντληθεί και καταστραφεί από τον πόλεμο· για να αποκατασταθεί, θα πρέπει να ασκήσει σκληρότερη πίεση στους εργάτες. Έτσι, οι Ρώσοι εργάτες θα υποχρεωθούν να ξαναρχίσουν τον αγώνα για την ελευθερία, για την αποτίναξη της σκλαβιάς, σαν ένα νέο μεγάλο έργο, μαζί με τους εργάτες όλου του κόσμου.

5. Στην άβυσσο

Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος βύθισε την κοινωνία σε βαθύτερη άβυσσο απ' οποιαδήποτε προηγούμενη καταστροφή. Στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι αντιμαχόμενοι καπιταλισμοί αντιπαράταχθηκαν σαν δυνάμεις παλιάς μορφής, διεξάγοντας πόλεμο με τις παλιές μεθόδους, απλώς σε μεγαλύτερη κλίμακα και με βελτιωμένη τεχνική. Τώρα, ο πόλεμος ανέτρεψε τις εσωτερικές δομές των κρατών και εμφανίστηκαν νέες πολιτικές δομές. Τώρα ο πόλεμος είναι «ολοκληρωτικός» και όλες οι δυνάμεις της κοινωνίας είναι αφιερωμένες και υποταγμένες σ' αυτόν.

Μέσα σ' αυτόν τον πόλεμο και μέσω αυτού, η κοινωνία υποβιβάζεται σε μια κατώτερη βαθμίδα πολιτισμού. Η αιτία δεν είναι τόσο οι τεράστιες θυσίες ζωής και αίματος. Σ' όλη τη διάρκεια της περιόδου του πολιτισμού —δηλαδή, στην περίοδο της γραπτής ιστορίας και της διαίρεσης της κοινωνίας σε εκμεταλλεύτρια και εκμεταλλευόμενη τάξη, που τοποθετείται ανάμεσα στην πρωτόγονη κοινωνία της φυλής και στη μελλοντική παγκόσμια ενότητα της ανθρωπότητας— ο πόλεμος ήταν η μορφή του αγώνα για την επιβίωση. Είναι λοιπόν αρκετά φυσικό το ότι οι τελευταίες παγκόσμιες συρράξεις, πριν την τελική ενοποίηση που συμπαρασύρει όλους τους λαούς, αγκαλιάζουν μεγαλύτερες μάζες και είναι αιματηρότερες από κάθε προγενέστερο πόλεμο.

Εκείνο που προσδίδει σ' αυτά ένα χαρακτήρα οπισθοδρόμησης, είναι πρώτα απ' όλα η υπαναχώρηση από τους στρατιωτικούς και νομικούς κανόνες που κατά τον 19ο αιώνα έδιναν στον πόλεμο κάποια επίφαση ανθρωπιάς. Οι εχθροί τυπικά θεωρούνταν σαν ισότιμα ανθρώπινα όντα και στρατιώτες, τα πολιτικά δικαιώματα των ηττημένων ή κατεχομένων χωρών αναγνωρίζονταν, τα εθνικά αισθήματα γίνονταν σεβαστά και ο άμαχος πληθυσμός συνήθως αφηνόταν έξω από τις εχθροπραξίες. Στις διεθνείς συνθήκες για τους «νόμους του πολέμου» οι αρχές αυτές προσυπογράφηκαν και, όσο συχνά κι αν παραβιάζονταν, πρόβαλαν σαν διεθνές δικαιο το οποίο μπορούσε να επικαλεστεί κάποιος ενάντια στην αυθαιρεσία του νικητή. Ο ολοκληρωτικός πόλεμος ποδοπατάει όλο αυτό το χαρτομάνι. Όχι μόνο όλα τα εφόδια κατάσχονται και όλη η βιομηχανία μπαίνει στην υπηρεσία του κατακτητή, όχι μόνο οι αιχμάλωτοι πολέμου υποχρεώνονται να δουλεύουν για τον εχθρό, αλλά σε ολοένα μεγαλύτερη κλίμακα, όλοι οι κάτοικοι των κατεχομένων περιοχών σύρονται, στα πλαίσια ενός αληθινού κυνηγιού δούλων, για να δουλέψουν στη γερμανική πολεμική βιομηχανία. Έτσι, παράγοντας όπλα για τον εχθρό, εξαναγκάζονται να τον βοηθήσουν ενάντια στη δική τους χώρα, ενώ ταυτόχρονα αποδεσμεύουν τους εργάτες του εχθρού για να σταλούν στο μέτωπο. Τώρα που ο πόλεμος είναι ζήτημα βιομηχανικής παραγωγής, η δουλική εργασία γίνεται ένα από τα θεμέλια της διεξαγωγής του.

Είναι φυσικό το ότι στις κατεχόμενες χώρες -στη μισή Ευρώπη- εμφανίστηκε μια αντίσταση και είναι επίσης φυσικό το ότι καταπνίγηκε αμείλικτα, έστω κι όταν αντιπροσώπευε μόνο μερικά διστακτικά πρώτα βήματα. Ωστόσο, δεν είναι φυσικό το ότι σημειώθηκε στην καταστολή ένα τέτοιο αποκορύφωμα ωμότητας, πρώτα στη βάναυση κακομεταχείριση και εξόντωση των Εβραίων πολιτών και στη συνέχεια, ενάντια σε κάθε εθνική αντιπολίτευση. Ο Γερμανός στρατιώτης, που ο ίδιος είναι ακούσιος δούλος του δικτατορικού μηχανισμού, εξελίσσεται σε δυνάστη και όργανο καταπίεσης. Σαν επικίνδυνη νόσος, οι συνήθειες της βίας και της ωμότητας επεκτάθηκαν σ' όλη την ήπειρο αφυπνίζοντας ένα απύθμενο μίσος εναντίον των Γερμανών κατακτητών.

Στους προηγούμενους πολέμους, η κατοχή μιας χώρας θεωρούνταν προσωρινή κατάσταση κι αυτό εκφραζόταν από το διεθνές δίκαιο, που όριζε ότι η δύναμη κατοχής δεν είχε δικαίωμα να αλλάξει διόλου τον θεμελιώδη νόμο της χώρας και αναλάμβανε τη διοίκησή της μόνο στο μέτρο που το απαιτούσαν οι ανάγκες του πολέμου. Τώρα όμως η Γερμανία επενέβη παντού στους υπάρχοντες θεσμούς, προσπαθώντας να επιβάλει τις εθνικοσοσιαλιστικές αρχές, ισχυριζόμενη ότι επρόκειτο για την αρχή μιας καινούργιας εποχής για ολόκληρη την Ευρώπη, μιας εποχής όπου όλες οι άλλες χώρες όφειλαν να ακολουθήσουν τη Γερμανία σαν σύμμαχοι, δηλαδή, σαν υποτελείς. Βρήκε υπηρέτες στον μικρό αριθμό των ξένων θιασωτών του πιστεύω της, καθώς και στον μεγαλύτερο αριθμό εκείνων που έβλεπαν τώρα μια ευκαιρία ανόδου τους έχρισε κυβερνήτες συμπατριωτών τους κι αυτοί επέδειξαν το ίδιο πνεύμα αχαλίνωτης βιαιότητας. Επιβλήθηκε η ίδια πνευματική τυραννία όπως και στη Γερμανία και ιδιαίτερα στις δυτικές χώρες, με τις μεγάλες πολιτικές ελευθερίες τους κι αυτό προκάλεσε μια εντεινόμενη δυσαρέσκεια, που εκφράστηκε στην παράνομη φιλολογία. Ούτε ο ηλίθιος μύθος για την ενότητα της τευτονικής φυλής ούτε το επιχείρημα της ενωμένης ευρωπαϊκής ηπείρου έπιασαν καθόλου τόπο.

Η πτώση στη βαρβαρότητα οφείλεται πρώτα απ' όλα στην καταστροφική δύναμη της σύγχρονης πολεμικής μηχανής. Περισσότερο απ' οποιαδήποτε προηγούμενη φορά, όλη η βιομηχανική και παραγωγική δύναμη της κοινωνίας, όλη η ευστροφία και αφοσίωση των ανθρώπων, τίθεται στην υπηρεσία του πολέμου. Η Γερμανία, σαν επιτιθέμενη, έδωσε το παράδειγμα. Τελειοποίησε την αεροπορική της δύναμη κατασκευάζοντας βομβαρδιστικά που, μαζί με τα εργοστάσια πολεμικών εφοδίων, κατέστρεφαν και την τριγύρω συνοικία. Εκείνη τη στιγμή δεν είχε προβλέψει ότι η παραγωγή χάλυβα της Αμερικής ήταν σημαντικά υπέρτερη της γερμανικής κι ότι επομένως, όταν η Αμερική θα μετασχημάτιζε τη βιομηχανική της δύναμη σε στρατιωτική, αυτό το σύστημα καταστροφής θα έπληττε με ακόμα μεγαλύτερη σφοδρότητα την ίδια τη Γερμανία. Στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο χύθηκαν πολλά δάκρυα για την καταστροφή του Υπρ και τις ζημιές που προκλήθηκαν σε μερικούς γαλλικούς καθηδρικούς

ναούς. Τώρα, πρώτα στην Αγγλία και τη Γαλλία και μετά σε μεγαλύτερη κλίμακα στη Γερμανία, καταστράφηκαν και ερειπώθηκαν πόλεις και ζώνες εργοστασίων, μεγάλα αρχιτεκτονικά μνημεία, υπολείμματα απαράμιλλου μεσαιωνικού κάλλους. Τη μια εβδομάδα μετά την άλλη, το ραδιόφωνο καυχιόταν για το πόσες χιλιάδες τόνοι βομβών είχαν ριχτεί στις γερμανικές πόλεις. Σαν μέσο τρομοκράτησης για να γονατίσει ο γερμανικός λαός, ή για να μετασχηματιστεί η επιθυμία της ειρήνης σε αντίσταση κατά των ηγετών του, οι βομβαρδισμοί αυτοί απέτυχαν. Αντίθετα, μέσω της απόγνωσης για την αχαλίνωτη καταστροφή και σφαγή, ο αποθαρρυσμένος πληθυσμός προσκολλήθηκε ακόμα σταθερότερα στους κυβερνήτες του. Οι βομβαρδισμοί έδιναν μάλλον την εντύπωση ότι οι κυβερνήτες των Συμμάχων, σίγουροι για τη βιομηχανική και στρατιωτική τους υπεροχή, ήθελαν να αποτρέψουν μια επανάσταση του γερμανικού λαού εναντίον των εθνικοσοσιαλιστικών κυβερνητών, η οποία θα οδηγούσε σε ηπιότερους όρους ειρήνης, προτιμώντας να συντρίψουν τις γερμανικές απόπειρες κατάκτησης της παγκόσμιας κυριαρχίας μια για πάντα, με μια ολοκληρωτική στρατιωτική νίκη.

Δίπλα στην υλική ερήμωση, η πνευματική ερήμωση που διαπράχθηκε εις βάρος της ανθρωπότητας, αντιπροσωπεύει μια όχι μικρότερη πώση στη βαρβαρότητα. Η ισοπέδωση όλης της πνευματικής ζωής, του προφορικού και γραπτού λόγου, ώστε να συμμορφωθεί μ' ένα κατά παραγγελία πιστεύω και η βίαιη καταστολή κάθε διαφορετικής γνώμης, εξελίχθηκαν μέσα στον πόλεμο και μέσω αυτού, σε μια ολοκληρωμένη οργάνωση του ψέματος και της ωμότητας.

Η λογοκρισία του τύπου είχε ήδη αποδειχτεί αναγκαία στους προηγούμενους πολέμους για να αποκλειστούν οι εντυπωσιακές ειδήσεις που ήταν επιζήμιες για την πολεμική προσπάθεια της χώρας. Στους κατοπινούς καιρούς, όταν ολόκληρη η αστική τάξη διακατεχόταν από σφοδρά εθνικιστικά αισθήματα και ήταν στενά προσκολλημένη στην κυβέρνηση, οι εφημερίδες θεώρησαν καθήκον τους να συνεργαστούν με τις στρατιωτικές αρχές στη στήριξη του ηθικού, με αισιόδοξες αναλύσεις, στην επίκριση και μείωση του εχθρού και στην προσπάθεια επηρεασμού του τύπου των ουδέτερων χωρών. Αλλά η λογοκρισία έγινε περισσότερο αναγκαία από πριν για την καταστολή της αντίστασης των εργατών, τώρα που ο πόλεμος έφερνε εντονότερες πιέσεις με τη μορφή των πολλών ωρών εργασίας και της έλλειψης τροφίμων. Όταν χρειάζεται η προπαγάνδα για να προκαλέσει τεχνητά στον λαό ενθουσιασμό για τον πόλεμο, η αντιπροπαγάνδα που ξεσκεπάσει το καπιταλιστικό υπόβαθρο του πολέμου, δεν μπορεί να γίνει ανεκτή. Έτσι, βλέπουμε στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο τον τύπο να μετατρέπεται σε όργανο του στρατιωτικού επιτελείου, με ειδικό καθήκον τη στήριξη της υλοτακτικότητας των μαζών και του φιλοπόλεμου πνεύματος.

Στον τωρινό πόλεμο, αυτό ίσως εξακολουθεί να αντιπροσωπεύει την κατάσταση από την πλευρά των Συμμάχων. Αλλά από την άλλη πλευρά, το ξεπερνά κατά πολύ η προσαρμογή του ήδη υπάρχοντος υπουργείου προπαγάνδας, με το επιτελείο του των καλλιτεχνών, συγγραφέων και διανοουμένων, στις συνθήκες του πολέμου. Τώρα το σύστημά του για τη χειραγώγηση της κοινής γνώμης, έχοντας τελειοποιηθεί σε ύψιστο βαθμό και επεκταθεί σ' όλη την Ευρώπη, αποκαλύπτει πλήρως την αποτελεσματικότητά του. Παρουσιάζοντας την υπόθεση της Γερμανίας σαν υπόθεση της υπέρτατης δικαιοσύνης, αλήθειας και ηθικής, εμφανίζοντας κάθε ενέργεια του εχθρού σαν πράξη αδυναμίας, ποταπότητας ή αμηχανίας, δημιουργεί μια ατμόσφαιρα πίστης και νίκης. Αποδείχτηκε ικανό να μεταμορφώνει την πιο οφθαλμοφανή ήττα σε περιλαμπρή επιτυχία, να παρουσιάζει την απαρχή της κατάρρευσης σαν αγωγή της τελικής νίκης κι έτσι να εμπνέει μια πεισματική θέληση αγώνα και να αναβάλλει την τελική κατάρρευση. Όχι ότι οι άνθρωποι τα δέχονται όλα σαν αλήθεια· δυσπιστούν σε όλα όσα ακούνε, βλέπουν όμως την ακλόνητη αποφασιστικότητα των ηγετών και νιώθουν ανίσχυροι εξαιτίας της έλλειψης οργάνωσης.

Οι γερμανικές μάζες είναι λοιπόν θύματα ενός συστήματος που γίνεται διαρκώς πιο βίαιο και ψευδολόγο όσο πλησιάζει η κατάρρευση. Έτσι, η καταστροφή της ισχύος του γερμανικού καπιταλισμού θα συνοδευτεί από την άσκοπη καταστροφή και τη νέα σκλαβιά του γερμανικού λαού κι όχι από την αφύπνισή του σ' ένα νέο αγώνα για ένα νέο κόσμο πραγματικής ελευθερίας.

Η κυριαρχία του εθνικοσοσιαλισμού πέρασε από τη Γερμανία και τις γειτονικές χώρες σαν ολέθρια λαίλαπα. Ένας χειμάρρος οργανωμένης βαναυσότητας και οργανωμένης ψευδολογίας πλημμύρισε την Ευρώπη και σαν δηλητηριώδη μιάσματα μόλυναν τον νου, τη θέληση και τον χαρακτήρα των λαών. Αποτελούν τη σφραγίδα του νέου δικτατορικού καπιταλισμού και τα επακόλουθά τους θα είναι αισθητά για πολύ καιρό. Δεν αντιπροσωπεύουν ένα τυχαίο εκφυλισμό· οφείλονται σε ειδικά αίτια που χαρακτηρίζουν τη σύγχρονη εποχή. Οποιος αναγνωρίζει σαν βαθύτερη αιτία τους τη θέληση του μεγάλου κεφαλαίου να διατηρήσει και να επεκτείνει την κυριαρχία του στην ανθρωπότητα, κατανοεί ότι δεν πρόκειται να εξαφανιστούν με το τέλος του πολέμου. Ο εθνικισμός που βρίσκεται παντού σε φλογερή έξαρση, που αποδίδει όλα αυτά στον κακό φυλετικό χαρακτήρα του εχθρού προκαλώντας έτσι ισχυρότερο εθνικό μίσος, θα αποτελεί πάντα γόνιμο έδαφος για νέα υλική και πνευματική βία.

Η πτώση στη βαρβαρότητα δεν είναι βιολογικός αταβισμός τον οποίο η ανθρωπότητα μπορεί να υποστεί οποτεδήποτε. Ο μηχανισμός της λειτουργίας της είναι ξεκάθαρος. Η κυριαρχία της ψευδολογίας δεν σημαίνει πως όλα όσα λέγονται και γράφονται είναι ψέματα. Με τον τονισμό ενός μέρους της αλήθειας και την παράλειψη άλλων μερών της, το σύνολο μπορεί να μετατραπεί σε αναλήθεια. Πολλές φορές συνδυάζεται από μέρους του ομιλητή με την πεποίθηση ότι είναι αλήθεια. Αναμφίβο-

λα, ισχύει για τον καθένα πως ό,τι λέει δεν είναι ποτέ η αντικειμενική, υλική, ολοκληρωμένη αλήθεια, αλλά πάντοτε υποκειμενική αλήθεια, μια ιδιαίτερα χρωματισμένη, προσωπική, μονόπλευρη εικόνα της πραγματικότητας. Όταν όλες αυτές οι υποκειμενικές, προσωπικές κι επομένως, ανολοκλήρωτες, αποσπασματικές αλήθειες αλληλοσυμπληρώνονται, αλληλοελέγχονται και υποβάλλονται σε αμοιβαία κριτική κι όταν κατά συνέπεια, οι περισσότεροι άνθρωποι υποχρεώνονται σε αυτοκριτική, αναδύεται απ' αυτές μια γενικότερη όψη την οποία δεχόμαστε σαν την πλησιέστερη προσέγγιση της αντικειμενικής αλήθειας. Όταν όμως αυτός ο έλεγχος καταργείται και η κριτική γίνεται ανέφικτη ενώ προβάλλεται μόνο μια ιδιαίτερη γνώμη, η δυνατότητα προσέγγισης της αντικειμενικής αλήθειας εξαφανίζεται τελείως. Η κυριαρχία του ψέματος βρίσκει την ουσιώδη βάση της στην κατάργηση της ελευθερίας του λόγου.

Η σκληρότητα στη δράση συχνά συνοδεύεται από μια ένθερμη αφοσίωση σε νέες αρχές, που εντείνεται από την αποτυχία αυτής της δράσης να κάνει αρκετά γρήγορες προόδους. Σε ομαλές κοινωνικές συνθήκες, δεν υπάρχει άλλος τρόπος για τέτοιες προόδους από την υπομονετική προπαγάνδα και τη μεθοδική αυτομόρφωση κατά την επεξεργασία των επιχειρημάτων. Όταν όμως μια δικτατορία δίνει στους λίγους εξουσία επί των πολλών, στη συνέχεια, αυτοί υποκινούμενοι από τον φόβο μήπως χάσουν αυτή την εξουσία, προσπαθούν να επιτύχουν τους στόχους τους με αυξανόμενη χρήση βίας. Η κυριαρχία της σκληρότητας βρίσκει την ουσιώδη βάση της στη δικτατορική εξουσία μιας μειοψηφίας. Αν θέλουμε στους επερχόμενους καιρούς, στον αγώνα των τάξεων και των λαών, να αποτραπεί η πτώση στη βαρβαρότητα, εκείνα στα οποία πρέπει να αντιταχθούμε με όλες μας τις δυνάμεις είναι η δικτατορική εξουσία μιας μικρής ομάδας ή κόμματος και η κατάργηση ή ο περιορισμός της ελευθερίας του λόγου.

Η θύελλα που τώρα σαρώνει την υφήλιο γέννησε νέα προβλήματα και νέες λύσεις. Εκτός από την πνευματική ερήμωση έφερε και την πνευματική ανανέωση, νέες ιδέες για την οικονομική και κοινωνική οργάνωση, με πιο περίοπτες ανάμεσά τους τις ιδέες για νέες μορφές καταστολής, εξουσίασης και εκμετάλλευσης. Τα μαθήματα αυτά δεν πρόκειται να ξεχαστούν από το παγκόσμιο κεφάλαιο· ο αγώνας του θα γίνει πεισματικότερος και η κυριαρχία του ισχυρότερη με τη χρησιμοποίηση αυτών των νέων μεθόδων. Από την άλλη πλευρά, θα εμφανιστεί στους εργάτες μια πιο ξεκάθαρη συνείδηση για το πόσο ολοκληρωτικά εξαρτάται η απελευθέρωσή τους από τους αντίρροπους παράγοντες. Τώρα νιώθουν στο πετσί τους πόσο η κυριαρχία του οργανωμένου ψέματος τους εμποδίζει να αποκτήσουν και τα αμυδρότερα ψιχία της γνώσης που χρειάζονται, πόσο η κυριαρχία της οργανωμένης τρομοκρατίας κάνει την οργάνωσή τους ανέφικτη. Ισχυρότερα παρά ποτέ, θα διαμορφωθεί μέσα τους η θέληση και η δύναμη να κρατήσουν ανοιχτές τις πύλες της γνώσης αγωνι-

ζόμενοι για την ελευθερία του λόγου ενάντια σε κάθε απόπειρα περιορισμού της· να κρατήσουν ανοιχτές τις πόλες της ταξικής οργάνωσης, αρνούμενοι και αποκρούοντας κάθε απόπειρα βίαιης καταστολής, έστω κι αν παρουσιάζεται με κάποια αμφίεση προλεταριακού συμφέροντος.

Στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο το εργατικό κίνημα έπικεσε πολύ χαμηλότερα απ' ό,τι στον πρώτο. Στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, η αδυναμία του, που ήρθε σε τόσο έντονη αντίθεση με την προηγούμενη υπερηφάνεια και καυχησιολογία, εκδηλώθηκε στο γεγονός ότι παρασύρθηκε, ότι εκούσια, με τη θέλησή του, ακολούθησε την αστική τάξη και μετατράπηκε σε υπηρέτη του εθνικισμού. Αυτός ο χαρακτήρας εξακολούθησε να υπάρχει στο επόμενο τέταρτο του αιώνα, με τις ανώφελες φλυαρίες και τις κομματικές μηχανορραφίες του, μολονότι ορισμένες απεργιακές κινητοποιήσεις συνοδεύτηκαν από γενναίους αγώνες. Στον τωρινό πόλεμο, η εργατική τάξη δεν διέθετε πλέον δική της θέληση για να αποφασίσει τι να κάνει ήδη είχε ενσωματωθεί στο σύνολο του έθνους. Καθώς οι εργάτες σέρνονται από εργοστάσιο σε εργοστάσιο, καθώς τους φοράνε τη στολή, τους εκπαιδεύουν και τους στέλνουν στα μέτωπα, καθώς είναι αναμειγμένοι με τις άλλες τάξεις, όλη η ουσία της παλιάς εργατικής τάξης εξαφανίζεται. Οι εργάτες έχασαν την τάξη τους, δεν υπάρχουν πια σαν τάξη. Η ταξική συνείδηση έχει εξαλειφθεί μέσα στην ομόθυμη υποταγή όλων των τάξεων στην ιδεολογία του μεγάλου κεφαλαίου. Το ιδιαίτερο ταξικό τους λεξιλόγιο -σοσιαλισμός, κοινότητα-προσαρμόστηκε από το κεφάλαιο για να υποδηλώσει διαφορετικά περιεχόμενα.

Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για την Κεντρική Ευρώπη, όπου στους παλιούς καιρούς το εργατικό κίνημα φαινόταν ισχυρότερο από παντού αλλού. Στις δυτικές χώρες απομένουν αρκετά ταξικά αισθήματα ώστε να ξαναμπούν οι εργάτες σύντομα στον δρόμο του αγώνα για τον μετασχηματισμό της πολεμικής βιομηχανίας σε ειρηνική. Κουβαλώντας όμως το βαρύ φορτίο των παλιών μορφών και παραδόσεων, που οδηγούν σε σύγκρουση με τις παλιές μορφές αγώνα, η εργατική τάξη θα έχει κάποια δυσκολία να βρει τον δρόμο της προς τις νέες μορφές αγώνα. Ωστόσο, οι πρακτικές ανάγκες του αγώνα για την ύπαρξη και τις συνθήκες εργασίας θα την υποχρεώσουν, λίγο-πολύ, βαθμιαία, να προβάλλει και να αποσαφηνίσει τους νέους στόχους της κατάκτησης της κυριαρχίας επί της παραγωγής. Οπου όμως η δικτατορία κυριάρχησε και καταστράφηκε από την ξένη στρατιωτική δύναμη, εκεί, μέσα σε νέες συνθήκες καταπίεσης και εκμετάλλευσης, πρέπει πρώτα να ανδρωθεί μια νέα εργατική τάξη. Μια νέα τάξη θα ανδρωθεί, για την οποία τα παλιά ονόματα και συνθήματα δεν θα έχουν πια κανένα νόημα. Βέβαια, θα είναι δύσκολο, κάτω από την ξένη κυριαρχία, να μείνει το ταξικό αίσθημα ελεύθερο και αμόλυντο από τον εθνικισμό. Αλλά με την κατάρρευση τόσο πολλών παλιών συνθηκών και παραδόσεων, ο νους θα είναι περισσότερο ανοιχτός στην άμεση επίδραση των νέων πραγματικοτήτων. Κάθε θεωρία, στρατήγημα και σύνθημα δεν θα

παίρνεται τοις μετρητοῖς, ἀλλὰ θα ἀντιμετωπίζεται ἀνάλογα με το πραγματικό του περιεχόμενο.

Μετά τον πόλεμο, ο καπιταλισμός θα ὀρθωθεί ἰσχυρότερος ἀπὸ πρὶν. Ἀλλὰ, ἀργὰ ἢ γρήγορα, θα του ἀντιπαραταχθεῖ ἰσχυρότερος καὶ ὁ ἀγὼνας τῶν ἐργαζομένων μαζῶν. Σ' αὐτὸ τον ἀγὼνα, οἱ ἐργάτες ἀναπόφευκτα θα ἀποσκοποῦν στὴν κυριαρχία ἐπὶ τῶν ἐργοστασίων, τῆς παραγωγῆς, τῆς κοινωνίας, τῆς ἐργασίας, τῆς ἰδίας τους τῆς ζωῆς. Ἡ ἰδέα τῆς αὐτοκυβέρνησης μέσω τῶν ἐργατικῶν συμβουλίων θα κυριεύσει το μυαλό τους, ἡ πρακτικὴ αὐτῆς τῆς αὐτοκυβέρνησης καὶ τῶν ἐργατικῶν συμβουλίων θα καθορίσει τὴ δράση τους. Ἐτσι, ἀπὸ τὴν ἀβυσσο τῆς ἀδυναμίας, θα ἀνυψωθοῦν σε μιὰ νέα ἐκτύλιξη δυνάμης. Ἐτσι, θα οἰκοδομηθεῖ ἓνας νέος κόσμος. Μετά τον πόλεμο ἐρχεται μιὰ νέα ἐποχὴ, ὄχι νηνεμίας καὶ εἰρήνης, ἀλλὰ δημιουργικοῦ ταξικοῦ ἀγῶνα.

ΜΕΡΟΣ Ε': Η ΕΙΡΗΝΗ

1. Προς ένα νέο πόλεμο

Προτού καλά-καλά πέσει το Βερολίνο, προτού καλά-καλά εκμηδενιστεί η γερμανική δύναμη, εκπορεύτηκε σχεδόν ομόφωνα από τον αμερικανικό τύπο μια νέα πολεμική κραυγή, που διακήρυσσε σαν νέο εχθρό τη Ρωσία. Ενώ όλα τα στρατεύματα ήταν ακόμα στα πεδία των μαχών, ένας νέος πανικός πόλεμος εξαπλώθηκε σ' ολόκληρο τον εξαντλημένο και καταβασιτισμένο κόσμο. Το νέο όπλο, η ατομική βόμβα, που είχε κονιορτοποιήσει δύο μεγάλες βιομηχανικές πόλεις, σκοτώνοντας μονομιάς μια εκατοντάδα χιλιάδες ανθρώπους, έσπειρε τον τρόμο στις καρδιές της πολιτισμένης ανθρωπότητας κι έκανε τους Αμερικανούς να συναισθανθούν και τη δική τους ανασφάλεια. «Δεν υπάρχει κανένα μυστικό, δεν υπάρχει καμιά άμυνα», αυτή ήταν η ετυμηγορία των ατομικών φυσικών που είχαν κατασκευάσει τη βόμβα· σε δυο χρόνια κάθε κυβέρνηση θα μπορεί να την κατασκευάσει και είναι δυνατόν να μεταφερθεί διαμέσου των ωκεανών ή να εισαχθεί λαθραία χωρίς μεγάλη δυσκολία στην Αμερική. Στο Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών άρχισε μια έντονη εκστρατεία για την απομάκρυνση της απειλής. Η Αμερική πρότεινε τη δημιουργία μιας διεθνούς, υπερεθνικής επιτροπής ή αρχής, που θα ήταν ο μόνος κύριος του επικίνδυνου υλικού σ' όλο τον κόσμο και θα είχε το δικαίωμα επίβλεψης της κατασκευής του σ' όλες τις χώρες. Η ρωσική κυβέρνηση αρνήθηκε να αποδεχτεί μια τέτοια επιτροπή, με τέτοιες δικαιοδοσίες στην επικράτειά της και ζήτησε να καταστρέψει πρώτα η Αμερική όλες τις ατομικές της βόμβες και να εγκαταλείψει την πρωτοκαθεδρία της σ' αυτό τον τομέα.

Γιατί δεν μπορούσε η ρωσική κυβέρνηση να συγκατατεθεί σ' ένα διεθνή έλεγχο; Οι Ρώσοι επιστήμονες, μιλώντας για λογαριασμό των κυβερνητών τους, είπαν ότι η Ρωσία, η μόνη χώρα που έχει απαλλαγεί από τον καπιταλισμό, δεν μπορεί παρά να μείνει αυστηρά προσηλωμένη στην εθνική της κυριαρχία, της είναι αδύνατον να συμμετάσχει σε μια καπιταλιστική παγκόσμια ενότητα, δεν μπορεί να ανεχτεί τη νόθευση του σοσιαλισμού της από εποπτικές αρχές καπιταλιστικής νοοτροπίας. Θα μπορούσε κάποιος να πει ότι, με το να εκθέσουν στη θέα του υπόλοιπου κόσμου τον περισσότερο ευτυχισμένο και προοδευτικό τρόπο ζωής τους, απλώς θα βοηθούσαν στην επέκταση του οικονομικού τους συστήματος. Άρα ο αληθινός λόγος που οι Ρώσοι κυβερνήτες αποφεύγουν μια στενότερη επαφή των υπηκόων τους με τους λαούς του πιο ελεύθερου ιδιωτικού καπιταλισμού είναι ασφαλώς ότι, εκτός από τα πολεμικά μυστικά, υπάρχουν πολλά πράγματα για απόκρυψη. Στη διάρκεια του πολέμου και μετά απ' αυτόν, ήρθαν στο φως πολύ περισσότερες λεπτομέρειες για την κατάσταση στη Ρωσία: το γενικά χαμηλό βιοτικό επίπεδο των μαζών, η

μεγάλη ψαλίδα ανάμεσα στους χαμηλούς μισθούς των εργατών και τους παχυλούς μισθούς των πολιτικών και τεχνικών ηγετών, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης όπου δέκα ή περισσότερα εκατομμύρια άνθρωποι λιμοκτονούν και αναγκάζονται να δουλεύουν μέχρι θανάτου κάτω από τις πιο φρικτές συνθήκες εργασίας. Η ύπαρξη αυτής της τεράστιας στρατιάς εργατών-δούλων πιστοποιεί ότι, πέρα από τον τόσο εξυμνημένο και τεχνικά προηγμένο τομέα της ρωσικής οικονομίας, υπάρχει ένας μεγάλος τομέας με ανειδίκευτη καταναγκαστική εργασία του πιο χαμηλού επιπέδου παραγωγικότητας. Αυτό σημαίνει μια κατάσταση οικονομικής καθυστέρησης, που ήταν μέχρι τότε ανυποψίαστη χάρη στους δοξαστικούς αριθμούς των πενταετών σχεδίων και του σταχανοβισμού, μια εσωτερική αδυναμία κάτω από τη φαινομενική πρόοδο. Ενώ η οργάνωση και η επιδέξια σχεδιοποίηση, σύμφωνα με τη φιλική ή εχθρική σοσιαλιστική κοινή γνώμη του δυτικού κόσμου, θα έπρεπε να συνεπάγεται μια ανώτερη μορφή συστήματος παραγωγής, το αποτέλεσμα αυτό φαίνεται να ανατρέπεται σε μεγάλο βαθμό από τη μυστική αστυνομία, το θεμελιώδες όργανο της δικτατορίας, που διαρκώς βάζει σε κίνδυνο την ασφάλεια και τη ζωή κάθε τεχνικού και γραφειοκράτη αξιωματούχου.

Η Ρωσία και η Αμερική δεν είναι αντίζηλοι μόνον επειδή χρειάζονται και οι δυο την πετρελαϊκή αφθονία της Μέσης Ανατολής. Πέρα απ' αυτό, η Ρωσία δεν μπορεί παρά να φοβάται τη δύναμη της Αμερικής. Η ετήσια παραγωγή χάλυβα το 1945 ήταν 80 εκατομμύρια τόνοι στην Αμερική έναντι 24 στη Ρωσία (μετά το τέταρτο πενταετές σχέδιο). Για τον άνθρακα, οι αντίστοιχοι αριθμοί ήταν 575 και 250 εκατομμύρια τόνοι αντίστοιχα. Αυτά δείχνουν τη σχετική βιομηχανική υπεροχή της Αμερικής, που δεν μπορεί να αντισταθμιστεί από τον μεγαλύτερο πληθυσμό της Ρωσίας (170 έναντι 130 εκατομμυρίων). Και τώρα η Αμερική μετέτρεψε τη βιομηχανική της δύναμη σε στρατιωτική και πολιτική. Αυτή η πολιτική δύναμη βρίσκει την έκφρασή της στην έκκληση για παγκόσμια ενότητα. «Ένας κόσμος ή κανένας», αυτή ήταν η κραυγή πανικού των ατομικών επιστημόνων όταν είδαν με φρίκη τις συνέπειες της δουλειάς τους: αν η τρομακτική αυτή δύναμη δεν χαλιναγωγηθεί μέσω της διεθνούς ενότητας, θα καταστρέψει την ίδια την ανθρωπότητα. Είναι όμως ευνόητο ότι σε οποιαδήποτε παγκόσμια οργάνωση «ηνωμένων εθνών», το ισχυρότερο έθνος θα κυριαρχήσει επί των άλλων. Οι Ρώσοι κυβερνήτες αντιλαμβάνονται πλήρως ότι η συγκατάθεσή τους στη δημιουργία μιας υπερεξουσίας με ευρείες αρμοδιότητες, σημαίνει την υποταγή στον ισχυρότερο εταίρο, στον αμερικανικό καπιταλισμό και κατά συνέπεια, αρνούνται.

Έτσι και οι δύο ετοιμάζονται για πόλεμο. Είναι αυτός ο πόλεμος αναπόφευκτος; Το μόνο που μπορούμε να δούμε και να εξετάσουμε είναι οι βαθύτερες δυνάμεις που βρίσκονται στη ρίζα αυτής της απειλής. Πρώτα πρέπει να στραφούμε στην Αμερική. Εδώ ο ιδιωτικός καπιταλισμός

βρίσκεται σε πλήρη ανάπτυξη, ο σοσιαλισμός είναι ασήμαντος, ουσιαστικά ανύπαρκτος στην πολιτική, η σχεδιοποιημένη οικονομία και η κρατική διεύθυνση της παραγωγής ήταν μόνο μια βραχύβια πολεμική αναγκαιότητα που σύντομα αντικαταστάθηκε από την ελεύθερη επιχειρηματική δραστηριότητα. Όλες οι συνθήκες και τα φαινόμενα του παλιού ελεύθερου καπιταλισμού της Ευρώπης και ιδιαίτερα της Αγγλίας και της Γερμανίας, επανεμφανίζονται εδώ, αλλά τώρα σε πολύ μεγαλύτερη κλίμακα. Ήδη το 1928, η αμερικανική παραγωγή ξεπερνούσε τη συνολική παραγωγή της Ευρώπης. Στις αρχές του πολέμου, παρά τα εννέα εκατομμύρια των ανέργων, η Αμερική παρήγαγε περισσότερα απ' οποιοδήποτε προηγούμενο χρόνο. Κατόπιν, στη διάρκεια του πολέμου, η παραγωγή σημείωσε τεράστια αύξηση, εξαιτίας τόσο του μεγαλύτερου αριθμού εργατών όσο και της γοργής απόδοσης της τεχνικής παραγωγικότητας, με αποτέλεσμα, παρά την τεράστια παραγωγή πολεμικού υλικού, να μη χρειαστεί η επιβολή αυστηρών περιορισμών στη λαϊκή κατανάλωση, αντίθετα απ' ό,τι συνέβη στις ευρωπαϊκές χώρες. Ο πόλεμος είναι πάντα χρυσή εποχή για το καπιταλιστικό κέρδος, επειδή το κράτος, σαν αγοραστής, πληρώνει πρόθυμα τις υψηλότερες τιμές. Στην Αμερική, ήταν ένας χειμάρρος χρυσού όπως ποτέ στο παρελθόν· τα πολεμικά κέρδη δεν εκφράζονταν σε εκατομμύρια, αλλά σε δισεκατομμύρια δολάρια. Και το τέλος του πολέμου, που ερείπωσε τον παραγωγικό μηχανισμό της Ευρώπης, βρίσκει την Αμερική μ' ένα παραγωγικό μηχανισμό μεγαλύτερο κατά 50% απ' ό,τι στις απαρχές του, με μια βιομηχανική παραγωγή που είναι διπλάσια από την αντίστοιχη του υπόλοιπου καπιταλιστικού κόσμου. Γι' αυτή την αυξημένη παραγωγική δυναμικότητα πρέπει να βρεθούν αγορές. Ιδού το πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο αμερικανικός καπιταλισμός.

Μια εσωτερική αγορά θα μπορούσε εύκολα να βρεθεί: δίνοντας μεγαλύτερο μερίδιο στην εργατική τάξη κι αυξάνοντας έτσι την αγοραστική της ικανότητα. Αλλά αυτή την πορεία, την περικοπή των κερδών, δεν μπορεί να την ακολουθήσει ο καπιταλισμός. Είναι πεπεισμένος ότι οι εργάτες, από τη στιγμή που κατορθώνουν να προμηθευτούν ένα αυτοκίνητο από τέταρτο χέρι κι ένα ψυγείο, είναι ευκατάστατοι και δεν έχουν τίποτα να επιθυμήσουν. Η ουσία του κεφαλαίου είναι η πραγματοποίηση κέρδους.

Έτσι πρέπει να βρεθούν ξένες αγορές. Πρώτα απ' όλα, υπάρχει η ερειπωμένη Ευρώπη. Ο παραγωγικός μηχανισμός της πρέπει να αναστηλωθεί μέσω της αμερικανικής βοήθειας, που έρχεται με τη μορφή μεγάλων δανείων. Ένα μέρος αυτού του παραγωγικού μηχανισμού ήδη είναι αμερικανική ιδιοκτησία και για ό,τι παραμένει τυπικά ευρωπαϊκή ιδιοκτησία, θα χρειαστεί να πληρωθούν δυσβάστακτοι τόκοι στο αμερικανικό χρηματιστικό κεφάλαιο. Η ευρωπαϊκή οικονομία βρίσκεται υπό τον άμεσο έλεγχο των Αμερικανών εποπτών, που θα φροντίσουν ώστε τα δάνεια να μην ξοδευτούν με τρόπο που να μπορέσει η Ευρώπη να εξελιχθεί

σε σοβαρό ανταγωνιστή. Στην Ευρώπη, το αμερικανικό κεφάλαιο βρίσκει μια εργατική τάξη με πολύ χαμηλότερο βιοτικό επίπεδο σε σύγκριση με τους Αμερικανούς εργάτες και η οποία κατά συνέπεια, υπόσχεται μεγαλύτερα κέρδη απ' ό,τι στην Αμερική. Αλλά αυτό γίνεται εφικτό μόνο αν, πρώτα απ' όλα, αποκατασταθεί η εργασιακή της δύναμη με την αποστολή ανακουφιστικής βοήθειας σε τρόφιμα, ρούχα και καύσιμα προς τους πεινασμένους και εξαθλιωμένους λαούς. Πρόκειται για μια μακροπρόθεσμη επένδυση, που υπόσχεται κέρδη μόνο μετά από αρκετό χρονικό διάστημα. Επιπλέον, η Αμερική βρίσκεται σ' αυτή την περίπτωση αντιμέτωπη με τη Ρωσία, που προσπαθεί να επεκτείνει το δικό της εκμεταλλευτικό σύστημα στην Κεντρική και Δυτική Ευρώπη.

Στη συνέχεια, υπάρχει η Κίνα, η πιο ελπιδοφόρα αγορά για τα αμερικανικά προϊόντα. Αλλά εδώ ο αμερικανικός καπιταλισμός έχει κάνει ό,τι του περνούσε από το χέρι για να γκρεμίσει τις ελπίδες του. Στον εμφύλιο πόλεμο υποστήριξε την καπιταλιστική κυβέρνηση εναντίον των κόκκινων αγροτικών στρατιών, με μοναδικό αποτέλεσμα οι Αμερικανικοί αξιωματικοί και πράκτορες να αποστρέφουν το πρόσωπό τους με αηδία από τους ανίκανους και αρπακτικούς ηγέτες του Κουόμιντανγκ· να μη μπορούν οι αγροτικές στρατιές ούτε να νικηθούν ούτε να κατακτήσουν ολόκληρη την εξουσία κι έτσι ο ακατάπαυστος εμφύλιος πόλεμος να φέρει το χάος και να εμποδίσει την ανόρθωση. Η φυσική συμπάθεια των Αμερικανών καπιταλιστών κυρίαρχων για τις εκμεταλλεύτριες τάξεις των άλλων μερών του κόσμου και η εξίσου ταξικής προέλευσης εχθρότητα προς τα λαϊκά κινήματα, τους κάνει ανίκανους να δουν το γεγονός ότι μόνο απ' αυτά μπορεί να προκύψει η βάση μιας ισχυρής οικονομικής ανάπτυξης. Κατά συνέπεια, θα χρειαζόταν μια πλήρης αντιστροφή πολιτικής. Το γεγονός ότι οι κομμουνιστικές στρατιές υποστηρίζονται από τη Ρωσία εντείνει την αμερικανική εχθρότητα προς τις κινέζικες λαϊκές μάζες, εμποδίζοντας έτσι την Κίνα να γίνει αγορά για τις αμερικανικές εξαγωγές.

Στη συνέχεια, υπάρχει η Ρωσία, η ΕΣΣΔ, που από την άποψη της έκτασης και του πληθυσμού της αποτελεί από μόνη της μια ήπειρο. Μετά τις ΗΠΑ, είναι η δεύτερη σε βιομηχανική ανάπτυξη περιφέρεια του κόσμου που βρίσκεται υπό ενιαία κρατική εξουσία, με τεράστιες πηγές των πιο πολύτιμων πρώτων υλών, με τη δεύτερη θέση στην παγκόσμια παραγωγή χρυσού, με αφθονία εύφορης γης κι ένα γοργά αυξανόμενο πληθυσμό που υπολογίζεται πως σε 20 χρόνια θα φτάσει τα 250 εκατομμύρια. Είναι όμως κλειστή στο εξωτερικό εμπόριο· ένα σιδερένιο τείχος την απομονώνει από κάθε ξενική επίδραση. Ο αμερικανικός καπιταλισμός, που χρειάζεται τόσο πολύ αγορές για την υπερχειλίζουσα μάζα των προϊόντων του, μπορεί άραγε να αποδεχτεί την ύπαρξη ενός τέτοιου τείχους χωρίς να προσπαθήσει να το γκρεμίσει; Έκανε ένα πόλεμο για την «ελευθερία» και ελευθερία σημαίνει ελεύθερο εμπόριο και συναλλαγές

σ' όλο τον κόσμο. Δεν μπορούμε να περιμένουμε από την ισχυρότερη καπιταλιστική τάξη να ανεχτεί τον αποκλεισμό της από ένα τρίτο μέρος του βιομηχανικά ανεπτυγμένου κόσμου.

Επιπλέον, οι Αμερικανοί καπιταλιστές είναι πεπεισμένοι ότι ακόμα και στην επαφή του ειρηνικού εμπορίου, η ρωσική οικονομία δεν θα μπορέσει να αντέξει, αλλά θα ανοίξει βαθμιαία τον δρόμο στην ιδιωτική ιδιοκτησία. Το ίδιο φαίνεται να σκέφτονται και οι κυβερνήτες της Ρωσίας αρνούονται να εκθέσουν την επιδέξια κατασκευασμένη και ανώτερη οργάνωση της σχεδιοποιημένης οικονομίας τους στις φθοροποιές επιδράσεις του ιδιωτικού καπιταλισμού.

Κατά συνέπεια, είναι δεδομένες οι προϋποθέσεις μιας διαμάχης με βαθιές ρίζες. Από την ίδια του τη φύση, ο αμερικανικός ιδιωτικός καπιταλισμός είναι ουσιαστικά ο επιτιθέμενος· ο ρωσικός κρατικός καπιταλισμός υποχρεώνεται να υπερασπίσει τις θέσεις του. Βέβαια, πολλές φορές η καλύτερη άμυνα είναι η επίθεση και σε οποιαδήποτε πολεμική προετοιμασία η κάθε πλευρά αποδίδει την επιθετικότητα στην άλλη. Έτσι, η Ρωσία προσπαθεί να δημιουργήσει μία προστατευτική ζώνη πέρα από τα σύνορά της και επιχειρεί να επεκτείνει την κυριαρχία της στην Ευρώπη. Επιπλέον, σ' όλες τις καπιταλιστικές χώρες έχει μια οργάνωση αφοσιωμένων οπαδών και πρακτόρων, σαγηνευμένων από τις επαναστατικές παραδόσεις του 1917, πεπεισμένων ότι η οργανωμένη και διευθυνόμενη από το κράτος οικονομία είναι σοσιαλισμός, αμετακίνητων στην προσδοκία μιας επικείμενης οικονομικής κρίσης που θα συγκλονίσει το σύστημα του ιδιωτικού καπιταλισμού.

Στους κύκλους των οικονομικών ειδημόνων, υπάρχει επίσης μια πλατιά διαδεδομένη γνώμη ότι η παγκόσμια βιομηχανία, δηλαδή, ιδιαίτερα η αμερικανική, πρόκειται να αντιμετωπίσει μια βαρύτερη κρίση. Η παραγωγική της ικανότητα, η παραγωγή προϊόντων της, είναι τόσο μεγάλη ώστε δεν υπάρχει αγορά γι' αυτήν. Έτσι, μετά την πρώτη έξαρση της οικονομικής δραστηριότητας με την ειρήνη, που οφείλεται στην κάλυψη των ανεπαρκειών των πολεμικών χρόνων, θα έρθει μια βαρύτερη κρίση με μεγάλη ανεργία κι όλα της τα επακόλουθα. Αν κυριολεκτήσουμε, πρόκειται για μια συνέχιση της οικονομικής κρίσης του 1930-33, μετά την οποία δεν σημειώθηκε καμία πραγματική ανάκαμψη μέχρι το 1940. Στη συνέχεια, ο πόλεμος πρόσφερε μια τεράστια αγορά για μια γοργά αυξανόμενη παραγωγή, μια αγορά που ποτέ δεν έφτανε σε κορεσμό γιατί όλα τα προϊόντα σύντομα καταστρέφονταν. Τώρα που ο πόλεμος τέλειωσε, η καπιταλιστική τάξη αντιμετωπίζει πάλι το αξιοθρήνητο γεγονός ότι ο κόσμος δεν μπορεί να απορροφήσει τα προϊόντα της. Είναι λοιπόν καθόλου περίεργο που για μια ακόμα φορά οι σκέψεις της στρέφονται σ' αυτά τα χρυσά χρόνια των υψηλών κερδών, όταν ο θάνατος και η καταστροφή αμέτρητων ανθρώπινων ζωών έφερνε τόσο πλούσια συγκομιδή και ότι ακόμα και πολλοί εργάτες, με τη στενόμευαλη καπιταλιστική νοοτροπία

τους, αναλογίζονται εκείνους τους καιρούς μόνο σαν χρόνια υψηλών μισθών και συναρπαστικών περιπετειών;

Σαν αγορά, ο πόλεμος μπορεί εν μέρει να αντικατασταθεί από την προετοιμασία του πολέμου. Οι εξοπλισμοί ήδη απορροφούν ένα σημαντικό μέρος της παραγωγικής δύναμης της κοινωνίας. Το οικονομικό έτος 1946-47, ο στρατιωτικός προϋπολογισμός της Αμερικής ανερχόταν σε 12 δισεκατομμύρια δολάρια. Σε σύγκριση με το υπολογιζόμενο συνολικό ετήσιο εθνικό προϊόν των 180 δισεκατομμυρίων, μπορεί να μη φαίνεται εντυπωσιακός, αλλά σε σύγκριση με τα 7 δισεκατομμύρια των αμερικανικών εξαγωγών σε καιρό ειρήνης, αποκτά μεγαλύτερη σπουδαιότητα. Το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής πάντοτε προορίζεται για την εσωτερική κατανάλωση τροφίμων, ρούχων, εργαλείων, μηχανημάτων κ.λπ., αλλά η παρυφή των εξαγωγών και της επέκτασης είναι η ενεργός δύναμη που τονώνει το σύνολο της παραγωγής, αυξάνοντας την ανάγκη για παραγωγικό εξοπλισμό και εργατικά χέρια που κι αυτά με τη σειρά τους, χρειάζονται εμπορεύματα. Στον καπιταλισμό, κάθε πρόσθετη ζήτηση από το εξωτερικό τείνει να αυξησει, άμεσα και ακόμα περισσότερο έμμεσα, τον ρυθμό επέκτασης της παραγωγής. Η συνεχής ζήτηση πολεμικού υλικού, που προορίζεται για καταστροφή και διαρκή αντικατάσταση εφόσον μέσα σε λίγα χρόνια αχρηστεύεται από τις νέες εφευρέσεις, μπορεί να επενεργήσει σαν δύναμη που αναβάλλει την επικείμενη βιομηχανική κρίση.

Είναι όμως πολύ αμφισβητήσιμο αν μπορεί να διαρκέσει επ' άπειρον ένας τέτοιος ρυθμός πολεμικής προετοιμασίας. Μολονότι θεωρητικά φαίνεται δυνατόν ότι οι δύο δουλολκτῆτες, που οι διαφορετικές τους μέθοδοι δεν είναι και τόσο διαφορετικές στην ουσία, θα προτιμούσαν, βλέποντας τους κινδύνους, να έρθουν σε συνεννόηση, ωστόσο κάτι τέτοιο δεν φαίνεται μέχρι στιγμής πιθανό. Η αμερικανική καπιταλιστική τάξη, γνωρίζοντας ότι στην άλλη πλευρά του σιδηρού παραπετάσματος οι πολεμικές προετοιμασίες συνεχίζονται με τον ίδιο πυρετώδη ρυθμό, αντλώντας αυτοπεποίθηση από το γεγονός ότι η Αμερική είναι τώρα ισχυρότερη στην πολεμική τεχνική, παρακινούμενη από την επιθυμία να ανοίξει ολόκληρος ο κόσμος στο διεθνές εμπόριο, πιστεύοντας στην αποστολή της Αμερικής να ενοποιήσει τον κόσμο, θα μπορούσε να δελεαστεί από τον πόλεμο και να υπερνικήσει τον φόβο της να δει τις μεγάλες πόλεις της να γίνονται στάχτη από τις ατομικές βόμβες. Και τότε η ανθρωπότητα θα ξαναγίνει κόλαση.

Είναι ο πόλεμος αναπόφευκτος; Δεν αποτελεί αναχρονισμό; Γιατί ο άνθρωπος, που κατόρθωσε να ανακαλύψει τις ατομικές διεργασίες, να μην κατορθώνει να εγκαθιδρύσει την παγκόσμια ειρήνη; Όσοι θέτουν αυτό το ερώτημα δεν γνωρίζουν τι σημαίνει καπιταλισμός. Μπορεί να υπάρξει παγκόσμια ειρήνη όταν στη Ρωσία εκατομμύρια σκλάβοι δουλεύουν μέχρι θανάτου στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και όλος ο πληθυσμός

στερείται την ελευθερία του; Μπορεί να υπάρξει παγκόσμια ειρήνη όταν στην Αμερική οι βασιλιάδες του κεφαλαίου κρατάνε ολόκληρη την κοινωνία στην υποταγή και την εκμετάλλευση χωρίς να αντιμετωπίζουν ούτε ίχνος αγώνα για την κοινωνική ελευθερία; Όταν η καπιταλιστική πλεονεξία και εκμετάλλευση εξουσιάζει τον κόσμο, η ειρήνη παραμένει αναγκαστικά ευσεβής πόθος.

Κατά συνέπεια, όταν λέμε ότι ο πόλεμος είναι αζεχώριστος από τον καπιταλισμό, ότι ο πόλεμος μπορεί να εξαφανιστεί μόνο μαζί με τον ίδιο τον καπιταλισμό, αυτό δεν σημαίνει ότι ο πόλεμος κατά του πολέμου είναι άχρηστος και ότι θα πρέπει να περιμένουμε μέχρις ότου καταστραφεί ο καπιταλισμός. Σημαίνει ότι ο αγώνας εναντίον του πολέμου είναι αζεχώριστος από τον αγώνα εναντίον του καπιταλισμού. Ο πόλεμος κατά του πολέμου μπορεί να είναι αποτελεσματικός μόνο σαν μέρος του ταξικού πολέμου των εργατών κατά του καπιταλισμού.

Αν τεθεί το ερώτημα κατά πόσον είναι δυνατή η ματαίωση ενός προηγουμένου πολέμου, προϋποτίθεται ότι υπάρχει μια διαμάχη ανάμεσα στην κυβέρνηση, που έχει τη δύναμη και την εξουσία στον πόλεμο και στην ειρήνη και τις μάζες του πληθυσμού, ιδιαίτερα την εργατική τάξη. Η εκλογική δύναμη των τελευταίων δεν έχει κανένα αποτέλεσμα εφόσον υπάρχει μόνο την ημέρα των εκλογών· τα κοινοβούλια και τα κοινοκρέσσοι είναι μέρος της κυρίαρχης εξουσίας. Έτσι, το ερώτημα καταλήγει στο εξής: έχουν οι εργάτες, και γενικότερα οι λαϊκές μάζες, κατά τη στιγμή του κινδύνου, τη δυνατότητα να επιβάλουν, με μέσα διαφορετικά από τα κοινοβουλευτικά, την ειρηνική τους θέληση στους κυβερνήτες που ετοιμάζουν πόλεμο; Την έχουν. Αν βέβαια όντως ζεί μέσα τους μια τέτοια θέληση, αν είναι έτοιμοι να ορθώσουν το ανάστημά τους με ακλόνητη αποφασιστικότητα για τον σκοπό τους. Η μορφή του αγώνα τους θα είναι τότε η άμεση μαζική δράση.

Μια κυβέρνηση, μια άρχουσα τάξη, δεν μπορεί να ξεκινήσει πόλεμο με τον λαό απρόθυμο και αντιστεκόμενο. Επομένως η ηθική και πνευματική προετοιμασία δεν είναι λιγότερο απαραίτητη από την τεχνική και οργανωτική. Η συστηματική πολεμική προπαγάνδα στον τύπο, στο ραδιόφωνο, στον κινηματογράφο, πρέπει να αφυπνίσει ένα φιλοπόλεμο πνεύμα και να καταστείλει το ενστικτώδες αλλά ανοργάνωτο πνεύμα της αντίστασης. Είναι λοιπόν βέβαιο ότι μια αποφασιστική και συνειδητή άρνηση από μέρους των λαϊκών μαζών, εκδηλωνόμενη με ανοιχτή και έντονη διαμαρτυρία, μπορεί να ασκήσει καθοριστική επίδραση στην κυβερνητική πολιτική. Μια τέτοια διαμαρτυρία θα μπορούσε να εμφανιστεί πρώτα με μαζικές συγκεντρώσεις που εγκρίνουν καυτά ψηφίσματα. Η διαμαρτυρία θα είναι αποτελεσματικότερη αν οι μάζες βγουν να διαδηλώσουν στους δρόμους. Ενάντια στους δεκάδες και εκατοντάδες χιλιάδες διαδηλωτές, όλες οι απειλές και απαγορεύσεις δεν έχουν κανένα νόημα. Και αν αυτές οι διαδηλώσεις δεν αποδειχτούν επαρκείς, ή κατασταλούν με στρατιωτική βία, οι εργάτες και οι υπάλληλοι των συγκοινωνιών και

της βιομηχανίας μπορούν να απεργήσουν. Μια τέτοια απεργία δεν είναι για τους μισθούς, αλλά για να σωθεί η κοινωνία από την ολοσχερή καταστροφή.

Η κυβέρνηση και η άρχουσα τάξη θα προσπαθήσουν να κάμψουν την αντίσταση με όλα τα μέσα της ηθικής και υλικής καταστολής. Ο αγώνας λοιπόν θα είναι σκληρός και θα απαιτήσει θυσίες, σταθερότητα και αντοχή. Η ψυχολογική βάση ενός τέτοιου αγώνα δεν εμφανίζεται μονομιάς με όλη της τη δύναμη· η ανάπτυξή της χρειάζεται καιρό και πραγματοποιείται μόνο σε συνθήκες πνευματικής υπερέντασης. Εφόσον οι μεσαίες τάξεις πάντα έχουν την τάση να αμφιταλαντεύονται ανάμεσα σε αντιφατικές διαθέσεις, ανάμεσα στην καπιταλιστική πλεονεξία που εκφράζεται με την εθνικιστική επιθετικότητα και στον φόβο της καταστροφής, δεν πρέπει να αναμένεται απ' αυτές επίμονη αντίσταση. Ο αγώνας παίρνει επομένως ταξικό χαρακτήρα, με ισχυρότερο όπλο του τις μαζικές απεργίες.

Τον 19ο αιώνα, η ιδέα μιας γενικής απεργίας κατά την έκρηξη του πολέμου, καθώς και μιας γενικής άρνησης των εργατών να πάρουν τα όπλα, προπαγανδίστηκε –ιδιαίτερα από τους αναρχικούς– σαν μια άμεση παρεμπόδιση της επιστράτευσης και του πολέμου. Αλλά η δύναμη της εργατικής τάξης ήταν τότε υπερβολικά μικρή. Στην πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα, όταν η απειλή ενός ιμπεριαλιστικού πολέμου γινόταν ολοένα εντονότερη, το ζήτημα της αποτροπής του έγινε φλέγον ζήτημα στους κόλπους των Ευρωπαίων σοσιαλιστών. Στο γερμανικό σοσιαλιστικό κόμμα έγιναν συζητήσεις για μαζικές απεργίες, ενώ κέρδιζε έδαφος η ιδέα της χρησιμοποίησης μαζικών κινητοποιήσεων εναντίον του πολέμου. Αλλά οι κομματικοί –και συνδικαλιστές– ηγέτες αντιτάχθηκαν σε κάθε τέτοια δράση γιατί φοβόντουσαν ότι σ' αυτή την περίπτωση η κυβέρνηση θα καταδίωκε και θα εκμηδένιζε τις οργανώσεις τους που είχαν οικοδομηθεί με τόσο κόπο. Ήθελαν να περιορίσουν το εργατικό κίνημα στην κοινοβουλευτική και συνδικαλιστική δράση. Το 1912, όταν ο πόλεμος ξαναπρόβαλε απειλητικός, έγινε μια διεθνής συνδιάσκεψη ειρήνης στη Βασιλεία. Κάτω από το τελετουργικό ντιν-νταν της καμπάνιας, οι εκπρόσωποι μπήκαν στον καθεδρικό ναό, για να ακούσουν περίτεχνους λόγους των επιφανέστερων ηγετών σχετικά με τη διεθνή ενότητα και αδελφότητα των εργατών. Ένα μέρος των εκπροσώπων ήθελε να συζητήσει τους τρόπους και τα μέσα της εναντίωσης στον πόλεμο και σκόπευε να προτείνει ψηφίσματα που θα καλούσαν τους εργάτες όλων των χωρών σε συζήτηση και μαζική δράση. Αλλά το προεδρείο είπε όχι· καμιά συζήτηση δεν επιτράπηκε. Ισχυρίστηκε πως, ενώ τώρα η επιβλητική επίδειξη ενότητας και θέλησης για ειρήνη θα εντυπωσίαζε και θα προειδοποιούσε τους πολεμοκάπηλους, οι συζητήσεις που θα φανέρωναν τις διχογνωμίες για τους τρόπους δράσης θα ενθάρρυναν τους μιλιταριστές. Φυσικά, στην πραγματικότητα συνέβαινε ακριβώς το αντίθετο. Οι καπιταλιστές κυβερ-

νήτες δεν παραπλανήθηκαν απ' αυτή την παράσταση. Αμέσως διέκριναν την εσωτερική αδυναμία και τον φόβο. Τώρα, γνώριζαν ότι μπορούσαν να προχωρήσουν κι ότι τα σοσιαλιστικά κόμματα δεν θα αντέτασσαν σοβαρή αντίσταση στον πόλεμο. Έτσι, η καταστροφή ακολούθησε την αναπώτερπη πορεία της. Όταν το 1914, στις τελευταίες ημέρες του Ιουλίου, οι εργαζόμενες μάζες διαδήλωναν στους δρόμους του Βερολίνου, ένιωθαν αμηχανία γιατί το σοσιαλιστικό κόμμα δεν είχε κατορθώσει να δώσει αποφασιστικές οδηγίες: οι εκκλήσεις τους πνίγηκαν από τις δυνατότερες φωνές της αστικής νεολαίας που έψελνε τον εθνικό ύμνο. Ο πόλεμος άρχισε ανεμπόδιστος, με τις εργατικές οργανώσεις δεμένες σταθερά στο άρμα του.

Η Βασιλεία υπήρξε ένα σύμβολο, μια δοκιμή, ένα σταυροδρόμι. Η απόφαση που πάρθηκε εκεί ήταν καθοριστική για όλα τα μετέπειτα γεγονότα, τα τέσσερα χρόνια της σφαγής στην Ευρώπη, τον καταποντισμό κάθε ηθικής και πνευματικής προόδου και, παραπέρα, τον χιτλερισμό και τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Θα μπορούσε να συμβεί κάτι άλλο; Το αποτέλεσμα της Βασιλείας δεν ήταν τυχαίο, αλλά συνέπεια της πραγματικής εσωτερικής κατάστασης του εργατικού κινήματος: της κυριαρχίας των ηγετών, της ευπειθείας των μαζών. Οι κοινωνικές εξελίξεις εξαρτώνται από τον βαθύτερο συσχετισμό δυνάμεων των τάξεων. Ακριβώς όπως στη γεωγραφία, ορισμένες μικρές δομικές λεπτομέρειες των υδροκρικών καθορίζουν αν τα νερά θα διοχτευτούν στον ένα ή στον άλλο ωκεανό, έτσι και μερικές μικρές και ανεπαίσθητες διαφορές στη σχετική δύναμη σε καθορισμένες στιγμές, μπορεί να ασκήσουν αποφασιστική επίδραση στην πορεία των γεγονότων. Αν η αντιπολίτευση των σοσιαλιστικών κομμάτων ήταν ισχυρότερη και με μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση, αν εκείνη τη στιγμή το πνεύμα της ανεξάρτητης δράσης ήταν ισχυρότερο στους εργάτες, αν κατά συνέπεια, το συνέδριο της Βασιλείας αναγκαζόταν να συζητήσει και άρα να προσφέρει μεγαλύτερη καθαρότητα, αναμφίβολα ο πόλεμος και πάλι δεν θα αποφευγόταν. Αν όμως από την αρχή ξέσπαγαν ταξικοί αγώνες, εσωτερικές διαμάχες σε κάθε χώρα, που διασπούν την εθνική ενότητα και χαλυβδώνουν το ηθικό των εργατών, τότε η ιστορία των επόμενων χρόνων, η κατάσταση του σοσιαλισμού, οι σχέσεις των τάξεων, οι κοινωνικές συνθήκες, θα ήταν όλα διαφορετικά.

Τώρα, η κοινωνία στο σύνολό της και ειδικότερα η εργατική τάξη, βρίσκονται ξανά μπροστά στο ίδιο ερώτημα: μπορεί να αποτραπεί ο πόλεμος; Φυσικά υπάρχουν διαφορές σε σχέση μ' εκείνο τον καιρό. Τότε, η αστική τάξη στο μεγαλύτερο μέρος της, δεν είχε επίγνωση του κινδύνου, ενώ τώρα είναι και η ίδια γεμάτη ανησυχίες. Τότε, η εργατική τάξη ήταν καλά οργανωμένη σ' ένα σοσιαλιστικό κόμμα που διακήρυσσε την εναντίωσή του στην ιμπεριαλιστική πολιτική και τη θανάσιμη εχθρότητά του για κάθε καπιταλισμό, ενώ η σημερινή Αμερική δεν παρουσιάζει τίποτα παρόμοιο. Δεν είναι βέβαιο ότι πρόκειται μόνο για αδυναμία. Οι Ρώσοι εργάτες είναι τελείως ανίσχυροι. Αυτοί στερούνται τις ελευθερίες

που οι Αμερικανοί εργάτες έχουν και μπορούν να χρησιμοποιήσουν στον αγώνα τους: την ελευθερία του λόγου, του τύπου, της συζήτησης, της οργάνωσης, της δράσης. Έτσι, όπως και να 'χει το πράγμα, εναπόκειται στην αμερικανική εργατική τάξη να αποφασίσει αν θα βοηθήσει σαν πειθήνιο εργαλείο τους καπιταλιστές αφέντες της να γίνουν παντοδύναμοι κυρίαρχοι του κόσμου ή αν, κηρύσσοντας πόλεμο κατά του πολέμου, θα μπει για πρώτη φορά στον πόλεμο εναντίον του καπιταλισμού, για την ελευθερία της.

2. Προς μια νέα σκλαβιά

Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος ερήμωσε την Ευρώπη. Στη Γερμανία, όλες σχεδόν οι πόλεις έγιναν συντρίμια και στάχτη από τα αμερικανικά βομβαρδιστικά, ενώ 60 εκατομμύρια άνθρωποι, πεινασμένοι και γυμνοί, υποχρεώνονται να ζούν σαν άγριοι στις ποντικοφωλιές τους. Στη Γαλλία, στην Ιταλία, στην Ολλανδία, στην Πολωνία, στην Αγγλία, μεγάλα μέρη της χώρας έχουν υποστεί παρόμοια ερήμωση. Ακόμα σημαντικότερη απ' αυτή την εξόφθαλμη έλλειψη στέγης, είναι η καταστροφή του παραγωγικού μηχανισμού. Στο βιομηχανικό σύστημα του καπιταλισμού, ο παραγωγικός μηχανισμός, τα εργοστάσια, οι μηχανές, οι συγκοινωνίες, είναι η ραχοκοκαλιά, η βάση της ζωής. Στις πρωτόγονες, προκαπιταλιστικές συνθήκες της απλής αγροτικής οικονομίας, η γη εξασφαλίζει τη ζωή. Στον ρεϊπωμένο καπιταλισμό, η αγροτική οικονομία, οπισθοδρομική όπως είναι, αδυνατεί να προμηθεύσει αρκετά τρόφιμα για τα εκατομμύρια των εργαζομένων της βιομηχανίας, ενώ η κατεστραμμένη βιομηχανία αδυνατεί να προμηθεύσει εργαλεία και λιπάσματα για την ανόρθωση της οικονομίας. Έτσι, η Ευρώπη μετά τον πόλεμο αντιμετωπίζει σαν πρώτο και κύριο καθήκον το πρόβλημα της ανόρθωσης.

Η ανόρθωση, η ανασυγκρότηση, ήταν το σύνθημα που διακηρύχθηκε και ακούστηκε παντού. Αλλά σήμαινε περισσότερο από την απλή ανασυγκρότηση του παραγωγικού μηχανισμού, από την κατασκευή νέων μηχανών, πλοίων, φορτηγών και εργοστασίων. Σήμαινε την ανασυγκρότηση του συστήματος παραγωγής, του συστήματος των κοινωνικών σχέσεων μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, την ανασυγκρότηση του καπιταλισμού. Ενώ στη διάρκεια του πολέμου εμφανίζονταν και ακούγονταν ιδέες για ένα νέο κόσμο που θα ερχόταν μετά τον πόλεμο, ένα καλύτερο κόσμο αρμονίας, κοινωνικής δικαιοσύνης και προόδου, ή ακόμα και σοσιαλισμού, τώρα έγινε σαφές, ότι στην πράξη, ο καπιταλισμός και η εκμετάλλευση θα εξακολουθούσαν να αποτελούν τη βάση της κοινωνίας. Και πώς θα μπορούσε να γίνει αλλιώς; Εφόσον στη διάρκεια του πολέμου οι εργάτες έδρασαν μόνο σαν πειθήνιοι υπηρέτες, σαν στρατιώτες για να νικήσουν τους εχθρούς των αφεντών τους, χωρίς την παραμικρή σκέψη

μιας δράσης για τη δική τους ελευθερία δεν μπορεί σήμερα να υπάρξει ζήτημα οποιασδήποτε αλλαγής στη βασική αρχή της κοινωνίας, την καπιταλιστική εκμετάλλευση.

Αυτό δεν σημαίνει την παλινόρθωση του παλιού καπιταλισμού. Εκείνος έχει παρέλθει οριστικά. Οι συνθήκες άλλαξαν. Ο καπιταλισμός βρίσκεται σε κατάρπωση. Είμαστε φτωχοί. Οπου η παραγωγική δύναμη έχει καταστραφεί με τέτοια μεθοδικότητα, είναι ευνόητο ότι αναπόφευκτα θα υπάρξει έλλειψη όλων των χρεωδών της ζωής. Όμως δεν είναι μόνον αυτό. Η φτώχεια δεν είναι ίσα κατανεμημένη. Όπως δήλωσε πρόσφατα ο πρόεδρος Τρούμαν, οι μισθοί αυξήθηκαν λιγότερο και τα κέρδη περισσότερο από τις τιμές. Οι φτωχοί είναι τώρα φτωχότεροι, οι πλούσιοι πλουσιότεροι από πριν. Αυτό δεν είναι τυχαίο αποτέλεσμα πρόσκαιρων συνθηκών. Για να κατανοήσουμε τη σημασία του θα πρέπει να εξετάσουμε τη βαθύτερη οικονομική βάση των νέων κοινωνικών συνθηκών. Προηγουμένως, σε ομαλούς καιρούς, η βαθμιαία ανανέωση του παραγωγικού μηχανισμού στο μέτρο της φθοράς ή απαρχαίωσής του, απορροφούσε ένα περίπου σταθερό ποσοστό της συνολικής εργασίας της κοινωνίας. Τώρα, η μαζική καταστροφή απαιτεί μια μαζική ανανέωση σε σύντομο χρονικό διάστημα. Αυτό σημαίνει ότι ένα μεγαλύτερο μέρος της συνολικής εργασίας πρέπει να αναλωθεί για την παραγωγή μέσων παραγωγής, ενώ απομένει ένα μικρότερο μέρος για τα καταναλωτικά αγαθά. Στον καπιταλισμό, τα μέσα παραγωγής είναι ιδιοκτησία της καπιταλιστικής τάξης και η ανανέωσή τους εξασφαλίζεται από την υπεραξία. Κατά συνέπεια, χρειάζεται περισσότερη υπεραξία. Αυτό σημαίνει ότι ένα μεγαλύτερο μερίδιο του προϊόντος πρέπει να περιέλθει στην καπιταλιστική τάξη κι ένα μικρότερο μερίδιο στην εργατική τάξη. Όπως το εκφράζει η καπιταλιστική κοινή γνώμη στην αστική φιλολογία: για την επάνοδο της ευημερίας η πρωταρχική προϋπόθεση είναι η παραγωγή κεφαλαίου, η συσσώρευση κερδών· οι υψηλοί μισθοί αποτελούν εμπόδιο στην ταχύρρυθμη ανόρθωση.

Έτσι το κύριο πρόβλημα της καπιταλιστικής πολιτικής μετά τον πόλεμο είναι πώς να αυξήσει την υπεραξία, συμπιέζοντας το βιοτικό επίπεδο των εργατών. Αυτό ήδη συμβαίνει αυτόματα με τη διαρκή άνοδο των τιμών, που είναι επακόλουθο της ακατάπαιστης έκδοσης χαρτονομίσματος σε κατάσταση σπάνης των αγαθών. Οι εργάτες χρειάζεται λοιπόν ολοένα να αγωνίζονται για την αύξηση των ονομαστικών μισθών, ολοένα να απεργούν, για να επιτύχουν απλώς και μόνο μια βραδύρρυθμη αύξηση των μισθών που ακολουθεί από απόσταση την αύξηση του κόστους ζωής. Ενδέχεται πάντως μερικοί μεμονωμένοι εργοδότες να δείξουν προθυμία – λόγω της έλλειψης εργασιακής δύναμης – να πληρώσουν περισσότερα από την καθορισμένη κλίμακα των μισθών. Στην περίπτωση αυτή, το κράτος επεμβαίνει για το συμφέρον του συνόλου της καπιταλιστικής τάξης. Πρώτα απ' όλα, μέσω του θεσμού των μεσολαβητών. Αυτοί οι διορισμένοι από το κράτος μεσολαβητές, που παλιότερα αναλάμβαναν τη διατη-

σία σε περίπτωση μισθολογικών διαφορών, έχουν τώρα τη λειτουργία της επιβολής μισθολογικών προτύπων, ανώτατων μισθών που δεν πρέπει να τους υπερβεί κανένας εργοδότης. Τώρα συμβαίνει σε μια απεργία ο εργοδότης να είναι πρόθυμος να δώσει αυξήσει και το κράτος να του το απαγορεύει. Η ακόμα να κηρύσσει το κράτος μια γενική καθήλωση των μισθών που, εν όψει της αύξησης των τιμών, σημαίνει τον διαρκή υποβιβασμό του βιοτικού επιπέδου. Έτσι, η απεργία ενάντια σε μεμονωμένους εργοδότες ή εργοδοτικές ενώσεις χάνει το νόημά της. Κάθε απεργία στρέφεται και πρέπει να στρέφεται συνειδητά ενάντια στην κρατική εξουσία.

Τώρα, τα συνδικάτα αποκτούν κι αυτά μια νέα λειτουργία. Παρεμβαίνουν άμεσα σαν επίσημα αναγνωρισμένοι θεσμοί που διαπραγματεύονται και συνάπτουν συμφωνίες, εν ονόματι των εργατών, με την κυβέρνηση και τα καπιταλιστικά όργανα. Η κυβέρνηση προσδίδει νόμιμη ισχύ στις αποφάσεις του συνδικάτου. Αυτό σημαίνει ότι οι εργάτες δεσμεύονται ηθικά και νομικά από τις συμβάσεις που υπογράφουν οι συνδικαλιστές ηγέτες, οι θεωρούμενοι σαν αντιπρόσωποι τους. Παλιότερα, οι ίδιοι οι εργάτες αποφάσιζαν στις συνελεύσεις τους για τους νέους όρους εργασίας και μπορούσαν με την ψήφο τους να τους αποδεχτούν ή να τους απορρίψουν. Τώρα, αυτή η επίφαση ανεξαρτησίας, αυτή η επίφαση της τυπικά τουλάχιστον ελεύθερης απόφασης κατά τη διαπραγμάτευση, τους αφαιρείται. Εκείνο που οι συνδικαλιστές ηγέτες κανονίζουν και αποδέχονται στις συνομιλίες τους με την κυβέρνηση και τους καπιταλιστές, θεωρείται νόμος για τους εργάτες. Κανείς δεν τους ρωτάει και αν τυχόν αρνηθούν, όλη ηθική και οργανωτική δύναμη του συνδικάτου χρησιμοποιείται για να τους επιβάλει υποταγή. Είναι φανερό ότι τα συνδικάτα, σαν τυπικά αυτοδιοικούμενες οργανώσεις των εργατών με εκλεγμένους ηγέτες, είναι πολύ πιο ικανά να επιβάλουν τους νέους δυσμενείς όρους εργασίας από οποιοδήποτε κρατικό θεσμό εξαναγκασμού. Έτσι, γίνονται τμήμα του μηχανισμού εξουσίας που καταδυναστεύει την εργατική τάξη. Το συνδικάτο είναι ο πωλητής της εργασιακής δύναμης των εργατών και μέσω των συσκέψεων και διαπραγματεύσεων με τους κρατικούς αξιωματούχους, την πουλάει στους εργοδότες.

Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι τώρα τα συνδικάτα και οι ηγέτες τους αποδέχονται όλα ανεξαιρέτως τα καπιταλιστικά αιτήματα. Αν το έκαναν, το κύρος τους σύντομα θα κατέρρεε, όπως άλλωστε συμβαίνει ως ένα βαθμό σήμερα. Επιπλέον, η στάση τους συχνά εξαρτάται από πολιτικές σκοπιμότητες, είτε βρίσκονται ολόψυχα στο πλευρό της κυβέρνησης όπως στην Αγγλία είτε την αντιμετωπίζουν εχθρικά, όπως στη Γαλλία. Οι συνδικαλιστές ηγέτες της Γαλλίας, που ανήκουν στο Κ.Κ. κι άρα είναι όργανα των Ρώσων ηγετών, δεν έχουν τώρα κανένα συμφέρον να υποστηρίξουν τη γαλλική καπιταλιστική τάξη και την κυβέρνησή της, αντίθετα απ' ό,τι έκαναν μερικά χρόνια νωρίτερα όταν συμμετείχαν οι ίδιοι

στην κυβέρνηση και αντιτάσσονταν στις εργατικές απεργίες. Έτσι, ο αγώνας των εργατών ενάντια στην εξαθλίωση, χρησιμοποιείται από τα πολιτικά κόμματα σαν επικουρικό μέσο στην πάλη ανάμεσα στο δυτικό σύστημα του ιδιωτικού καπιταλισμού και το ρωσικό σύστημα του κρατικού καπιταλισμού.

Αλλά το πρόβλημα που τίθεται στον ευρωπαϊκό καπιταλισμό είναι ακόμα ευρύτερο. Δεν πρόκειται απλώς για τους μισθούς. Το ζήτημα είναι κατά πόσον, μετά απ' αυτή την κατάρρευση του οικονομικού συστήματος, οι εργαζόμενες μάζες είναι διατεθειμένες να το ανοικοδομήσουν. Ο καπιταλισμός γνωρίζει ότι «μόνον η εργασία μπορεί να μας σώσει». Η σκληρή δουλειά και οι χαμηλοί μισθοί είναι οι προϋποθέσεις της ανόρθωσης. Αραγε οι εργάτες, που θυμούνται τη σκληρή ζωή κάτω από την καπιταλιστική εκμετάλλευση πριν από τον πόλεμο, θα αποδεχτούν μια ακόμα σκληρότερη ζωή για να επαναφέρουν αυτή την κατάσταση; Αυτό μπορεί να γίνει, εφόσον κατορθωθεί να πειστούν ότι τώρα μοχθούν για ένα καλύτερο κόσμο, για ένα κόσμο όπου η τάξη τους θα απολαμβάνει ελευθερία, για τον σοσιαλισμό. Ο σοσιαλισμός είναι η μαγική λέξη που κατορθώνει να μεταμορφώνει τους ατίθασους δυσφορούντες σε πρόθυμους συνεργάτες.

Σε πλατιά στρώματα της μεσαίας τάξης διαμορφώθηκε η πεποίθηση ότι, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, ο σοσιαλισμός ήταν απαραίτητος για την ανόρθωση. Στις περισσότερες χώρες εμφανίστηκαν σοσιαλιστές υπουργοί, ενώ οι σοσιαλιστές και οι κομμουνιστές κυριάρχησαν στα κοινοβούλια. Στην Αγγλία, το σύνθημα ήταν: «μόνο οι Εργατικοί μπορούν να μας σώσουν». Η συνδυασμένη μαζική ψήφος της μεσαίας τάξης και των εργατών έδωσε συντριπτική πλειοψηφία στο Εργατικό Κόμμα, που είχε δείξει την αφοσίωσή του στον καπιταλισμό, συμμετέχοντας σε προηγούμενες κυβερνήσεις. Εφόσον μια γνήσια καπιταλιστική κυβέρνηση θα ήταν ανίκανη να καταπνίξει με τη βία την αντίσταση των εργατών και να τους επιβάλει τις νέες σκληρές βιοτικές συνθήκες, η κυβέρνηση των Εργατικών αντιπροσέφερε τη μόνη διέξοδο.

Η Αγγλία ήταν πράγματι σε κρίσιμη κατάσταση. Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος είχε εξαντλήσει το απόθεμα των εξωτερικών επενδύσεών της, των οποίων οι τόκοι έφερναν προηγούμενης στη χώρα ένα ποταμό απλήρωτων καταναλωτικών αγαθών. Ο θείος Σάιλοκ¹ είχε δώσει τη γενναιοδωρη βοήθειά του μόνον αφού ο στριμωγμένος σύμμαχός του του παρέδωσε το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας του –παρά το γεγονός ότι ο πόλεμος ουσιαστικά χρησίμευσε στην καταστροφή του πιο επικίνδυνου αντίζηλου της Αμερικής για την παγκόσμια κυριαρχία, μιας Γερμανίας που διέθετε τους πόρους ολόκληρης της ευρωπαϊκής ηπείρου. Η Αγγλία υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει μεγάλο μέρος των αποικιών της και δεν

1. Οι ΗΠΑ. Ο Σάιλοκ, κύριος χαρακτήρας του σιιζπηρικού «Εμπόρου της Βενετίας», ήταν ένας ανελέητος τοκογλόφος. (Σ.τ.Μ.)

μπορούσε πια να αντέξει τα έξοδα του ρόλου της μεγάλης δύναμης. Βλέπουμε ακόμα την αγγλική αστική τάξη να χάνει την παλιά της αυτοπεποίθηση. Για παράδειγμα, η εξωτερική της πολιτική στην Εγγύς και Μέση Ανατολή παρουσιάζει σημάδια διστακτικότητας. Η προνομιούχα θέση που κατείχε προηγουμένως η βρετανική εργατική τάξη, έχοντας ένα μερίδιο στην εκμετάλλευση του κόσμου από την Αγγλία, ανήκε στο παρελθόν. Τώρα το Εργατικό Κόμμα αντιμετώπιζε το καθήκον της εκκαθάρισης μιας πτωχευμένης περιουσίας.

Ο σοσιαλισμός πάντως δεν επρόκειτο να είναι μόνο για τα μάτια. Μια γερή δόση σοσιαλισμού ήταν πραγματικά αναγκαία για την ανόρθωση του καπιταλισμού. Μερικές από τις βασικές βιομηχανίες της καπιταλιστικής παραγωγής, όπως η εξόρυξη άνθρακα και οι σιδηροδρομικές μεταφορές, αποτελούσαν ένα γελοίο συνονθύλευμα αναποτελεσματικότητας, εξαιτίας της ιδιωτικής ιδιοκτησίας που βαρυνόταν με μια τελείως αναχρονιστική έλλειψη οργάνωσης. Για την ανεπτυγμένη καπιταλιστική παραγωγή, η καλή οργάνωση ορισμένων βασικών κλάδων, όπως ο άνθρακας, ο χάλυβας και οι μεταφορές, είναι εξίσου αναγκαία όπως του ταχυδρομείου και των τηλεπικοινωνιών. Η εθνικοποίηση είναι λοιπόν μια καπιταλιστική αναγκαιότητα στην οποία δίνεται το όνομα κοινωνικοποίηση. Μολονότι δεν έχει τίποτα το επαναστατικό, οι προηγούμενες κυβερνήσεις σέβονταν υπερβολικά την ιδιωτική επιχειρηματική πρωτοβουλία για να ικανοποιήσουν αυτές τις γενικές ανάγκες. Χρειαζόταν μια «σοσιαλιστική» κυβέρνηση Εργατικών για να εγκαθιδρύσει την καπιταλιστική αποτελεσματικότητα. Όταν τώρα οι ανθρακωρύχοι παραπονούνται ότι δεν βρίσκουν καμιά διαφορά μεταχείρισης ανάμεσα στους παλιούς ιδιοκτήτες των ορυχείων και τη νέα Επιτροπή Άνθρακα, πρέπει να αναλογίζονται πως η μεταρρύθμιση δεν έγινε γι' αυτούς αλλά για τον καπιταλισμό. Δεν επρόκειτο για μια επίθεση εναντίον της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας. Οι μετοχές των ορυχείων –αμφίβολης αποδοτικότητας– αντικαταστάθηκαν από κρατικά ομόλογα. Αυτή η διευθέτηση κατά κανένα τρόπο δεν μείωσε την εκμετάλλευση των εργατών.

Το κράτος υποχρεώνεται να αναλάβει στον παραγωγικό μηχανισμό λειτουργίες που προηγουμένως ανήκαν στη σφαίρα της ιδιωτικής επιχείρησης. Αυτό δεν σημαίνει ακόμα τον κρατικό καπιταλισμό, όπως στη Ρωσία, αλλά μόνο τον διευθυνόμενο από το κράτος καπιταλισμό, κάπως παρόμοια με τη ναζιστική Γερμανία. Και η ομοιότητα δεν εξαντλείται σε ένα μόνο σημείο. Το κεφάλαιο σπανίζει στη μεταπολεμική Ευρώπη, όπως συνέβαινε στη Γερμανία μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Επιβάλλεται λοιπόν η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη εξοικονόμηση. Όπως στο καθεστώς του γερμανικού φασισμού, έτσι και τώρα δεν μπορεί να αφηθεί στην ελεύθερη βούληση της καπιταλιστικής τάξης η κατασπατάληση του διαθέσιμου εθνικού κεφαλαίου με την εισαγωγή ειδών πολυτελείας ή υλικών για την παραγωγή τους. Για να ανοικοδομήσει τον παραγωγικό μη-

χανισμό της χώρας, η κυβέρνηση πρέπει να αναλάβει τον έλεγχο και το πρόσταγμα σ' όλες τις εισαγωγές και εξαγωγές, σ' όλες τις διακινήσεις αξιών διαμέσου των συνόρων. Το διεθνές εμπόριο δεν μπορεί λοιπόν να αφηθεί σε ιδιώτες εμπόρους. Οι κυβερνήσεις διαπραγματεύονται εμπορικές συνθήκες, πολλές φορές αυστηρά διμερείς, για ποσότητες που αντιπροσωπεύουν το μεγαλύτερο μέρος των ειδών διατροφής και της βιομηχανικής παραγωγής όλης της χώρας. Εκείνο που η ναζιστική Γερμανία καθιέρωσε σαν νέο ολοκληρωτικό σύστημα εμπορίου, βρίσκει τώρα μίμηση σε όλα τα ευρωπαϊκά κράτη, αποτελώντας και στις δύο περιπτώσεις μέτρο έκτακτης ανάγκης. Αλλά ο χαρακτήρας της έκτακτης ανάγκης είναι διαφορετικός. Εκεί το ζήτημα ήταν να εξοικονομηθούν δυνάμεις εν όψει μιας νέας εφόδου για την κατάκτηση του κόσμου, να προετοιμαστεί ο παγκόσμιος πόλεμος. Εδώ το ζήτημα είναι να αποτραπεί η λιμοκτονία και η επανάσταση, να ανατραπεί μια κατάσταση που είναι συνέπεια του παγκοσμίου πολέμου. Κάθε κυβέρνηση υποχρεώνεται να εισάγει τρόφιμα από το εξωτερικό —η παραγωγή σιτηρών της Ευρώπης μειώθηκε στο 1/2 ή τα 2/3 του προπολεμικού της επιπέδου εξαιτίας της υποβάθμισης της ποιότητας του εδάφους και της έλλειψης χεριών— από φόβο μήπως ο πεινασμένος πληθυσμός εξεγερθεί και φέρει στην εξουσία το Κ.Κ. Όμως οι εισαγωγές πρέπει να πληρωθούν με την εξαγωγή βιομηχανικών προϊόντων που αφαιρούνται από τον λαό της χώρας, ή με δάνεια από την Αμερική η οποία δένει τη Δυτική Ευρώπη με τα δεσμά της χρεωστικής σκλαβιάς στον κυρίαρχο του παγκόσμιου χρυσού.

Έτσι το κράτος έχει τώρα πολύ μεγαλύτερες αρμοδιότητες από πριν, γεγονός που είναι συνέπεια των πολεμικών καταστροφών. Αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι πρόκειται για μια προσωρινή ανώμαλη κατάσταση. Κανείς δεν πιστεύει ότι μπορεί στο εξής να επανέλθει ο παλιός ιδιωτικός καπιταλισμός. Το αυξανόμενο μέγεθος των επιχειρήσεων, η αλληλεξάρτηση της παγκόσμιας οικονομίας, η συγκέντρωση του κεφαλαίου, όλα αυτά απαιτούν σχεδιοποίηση και οργάνωση, έστω κι αν χρειάζονται πού και πού κάποιες καταστροφές για να ενισχυθούν αυτές οι τάσεις. Οι μεταπολεμικές συνθήκες αποτελούν μια μετάβαση, ένα προανάκρουσμα του νέου κόσμου, του κόσμου του σχεδιοποιημένου καπιταλισμού. Το κράτος ορθώνεται σαν πανίσχυρη δύναμη πάνω από την κοινωνία. Ελέγχει κυριαρχικά και ρυθμίζει την οικονομική ζωή, διευθύνει τη σχεδιοποιημένη παραγωγή, διανέμει τα τρόφιμα και τα άλλα χρειώδη σύμφωνα με τη δική του εκτίμηση για την ιεράρχηση των αναγκών, κατανέμει την υπεραξία που παράγουν οι εργάτες ανάμεσα στους ιδιοκτήτες του κεφαλαίου, διευθύνει λίγο ως πολύ ακόμα και την πνευματική τροφοδοσία, ελέγχοντας τη διανομή του χαρτιού που χρειάζεται για την εκτύπωση των βιβλίων. Στα πλαίσια της οργάνωσής του, τα πολιτικά κόμματα είναι οι θορυβούντες διαφημιστικοί του πράκτορες και τα συνδικάτα αποτελούν μέρος της γραφειοκρατίας του. Και, το σημαντικότερο, το ολοκληρωτικό κράτος ενσωματώνει στην κοινωνική του οργάνωση τους εργάτες σαν πειθή-

νους παραγωγούς της αξίας και της υπεραξίας. Αυτό επιτυγχάνεται βαπτίζοντας τον σχεδιοποιημένο καπιταλισμό με το όνομα του σοσιαλισμού.

Εδώ δεν πρόκειται απλώς για σφετερισμό μιας ονομασίας. Καμιά απλή λέξη, κανένα απατηλό όνομα δεν έχει τέτοια δύναμη. Η ονομασία αποτελεί έκφραση μιας πραγματικότητας. Ο σοσιαλισμός ήταν το σύνθημα των πασχόντων και αγωνιζομένων εργατών του περασμένου αιώνα, το μήνυμα της απελευθέρωσής τους, η μαγική λέξη που δέσποζε στην καρδιά τους και στο μυαλό τους. Δεν έβλεπαν ότι αυτή σήμαινε μόνο μια ατελή απελευθέρωση, την κυριαρχία των ηγετών τους ως νέων αφεντών που έχουν στη διάθεσή τους τον παραγωγικό μηχανισμό και το προϊόν. Ο σοσιαλισμός ήταν το πρόγραμμα των ηγετών και πολιτικών τους οποίους έστελναν στα κοινοβούλια για να πολεμήσουν από εκεί τον καπιταλισμό και την εκμετάλλευσή. Ο σκοπός του σοσιαλισμού, μετά την κατάκτηση της κρατικής εξουσίας, ήταν η οργάνωση της παραγωγής, η σχεδιοποιημένη οικονομία, που θα μεταβίβαζε τον παραγωγικό μηχανισμό στα χέρια της κοινότητας με εκπρόσωπό της το κράτος. Τώρα, στον 20ό αιώνα, ο καπιταλισμός που βρίσκεται σε κατάσταση ανάγκης χρειάζεται τη σχεδιοποιημένη οικονομία, τη διεύθυνση και την οργάνωση της παραγωγής μέσω της κρατικής εξουσίας και το παλιό σύνθημα των εργατών ταιριάζει θαυμάσια στις νέες ανάγκες του καπιταλισμού. Εκείνο που αποτελούσε έκφραση των ισχνών ελπίδων τους για απελευθέρωση, γίνεται τώρα εργαλείο για την πρόθυμη καθυπόταξή τους σε μια βαρύτερη σκλαβιά. Όλες οι παραδόσεις των παλιών επιδιώξεων, θυσιών και ηρωικών αγώνων, που δένουν τους σοσιαλιστές εργάτες με το πιστεύω τους και με το κόμμα τους και συμπυκνώνονται στον όρο σοσιαλισμός, επενεργούν τώρα σαν τροχοπέδη που παρεμποδίζει την αντίσταση ενάντια στην αυξανόμενη δύναμη του νέου καπιταλισμού. Αντί να βλέπουν ξεκάθαρα την κατάσταση και να αντιστέκονται, έχουν τυφλωθεί από τα προσφιλή σ' αυτούς παραδοσιακά συνθήματα και πορεύονται προς τη νέα σκλαβιά.

Αυτός ο σοσιαλισμός είναι για την Ευρώπη, δεν είναι ούτε για την Αμερική ούτε για τη Ρωσία. Γεννήθηκε στην Ευρώπη και καλείται να σώσει την καπιταλιστική Ευρώπη. Πώς βρέθηκε η Ευρώπη σε μια τέτοια πλήρη αδυναμία; Έχει, χωρίς τη Ρωσία, 400 εκατομμύρια κατοίκους, δηλαδή, περισσότερους από τις ΗΠΑ και την ΕΣΣΔ μαζί, είναι πλούσια σε πρώτες ύλες για τη βιομηχανία και σε εύφορη γη, διαθέτει μια πολύ ανεπτυγμένη βιομηχανία, ένα μορφωμένο και καταρτισμένο πληθυσμό και αφθονία κεφαλαίου. Γιατί λοιπόν τόση έλλειψη καπιταλιστικής ισχύος; Γιατί η Ευρώπη είναι διαιρεμένη σε πολλά έθνη, που μιλούν δεκάδες γλώσσες κι έτσι κατατρύχεται από οξύτατους μακραιώνους ανταγωνισμούς και εθνικά μίσση. Στην εποχή της ανόδου του καπιταλισμού, τα έθνη αυτά είχαν το κατάλληλο μέγεθος σαν οικονομικές ενότητες. Αλλά τώρα που η καπιταλιστική αποτελεσματικότητα απαιτεί μεγαλύτερες ε-

νότητες, η Ευρώπη μειονεκτεί απέναντι στις νέες δυνάμεις, την Αμερική και τη Ρωσία. Οι εσωτερικές άσβεστες εχθρότητες και πόλεμοί της επέτρεψαν την επέμβαση αυτών των ισχυροτέρων αντιζήλων που την ποδοπάτησαν υλικά και οικονομικά. Εκείνο που στα τέλη του μεσαιώνα συνέβη στις ιταλικές πόλεις, οι οποίες υπήρξαν γενέτειρες της εξουσίας των ελεύθερων πολιτών και του πρώιμου καπιταλισμού αλλά, σπαρασσόμενες από τις αμοιβαίες έχθρες και μίσση τους, δεν κατόρθωσαν να εγκαθιδρύνουν μια ευρύτερη εθνική ενότητα κι έτσι, ολοσχερώς, συνετριβήσαν από τις γαλλικές και ισπανικές στρατιές και υποτάχτηκαν σε ισχυρότερες ξένες δυνάμεις, συνέβαινε τώρα σε μεγαλύτερη κλίμακα στην Ευρώπη. Ο ευρωπαϊκός καπιταλισμός κέφτει τώρα θύμα αυτού του εθνικισμού που κάποτε ήταν η δύναμή του. Όταν μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο ο πρόεδρος Ουίλσον, σαν διαιτητής των ευρωπαϊκών υποθέσεων, διακήρυξε την αρχή της εθνικής αυτοδιάθεσης, αυτό ήταν ακριβώς το μέσο για να κρατηθεί η Ευρώπη ανίσχυρη, διαιρεμένη σε μια κλειάδα ανεξάρτητων και αλληλοσυγκρουομένων τμημάτων. Είναι απόλυτα φυσικό το ότι τώρα οι σοσιαλιστές πολιτικοί προπαγανδίζουν την ιδέα μιας ενωμένης σοσιαλιστικής Ευρώπης. Αλλά είναι πολύ αργά. Η Ευρώπη ήδη είναι διαμελισμένη σ' έναν ανατολικό κι ένα δυτικό συνασπισμό. Η ίδια η ιδέα της προσπάθειας να γίνει η σοσιαλιστική Ευρώπη μια τρίτη παγκόσμια δύναμη που θα χαλιναγωγούσε την επιθετικότητα των άλλων, ανήκει στη σφαίρα της αστικής ιδεολογίας που βλέπει μόνο αντιμαχόμενα έθνη, τώρα σε επίπεδο ηπείρου. Η ιδεολογία αυτή αποβλέπει στη σωτηρία της καπιταλιστικής Ευρώπης.

Κοιτάζοντας το ζήτημα γενικότερα, μπορούμε να πούμε ότι η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων της κοινωνίας κάνει αναπόφευκτη την κοινωνική τους οργάνωση στα πλαίσια μιας καλοσχεδιασμένης ολότητας. Αυτό μπορεί να συμβεί με δύο διαφορετικούς τρόπους. Ο ένας είναι ο τρόπος του κεφαλαίου, που κάνει την κρατική εξουσία διευθυντική δύναμη της παραγωγής και δίνει στους διορισμένους από τα πάνω διευθυντές το πρόσταγμα επί της εργασίας. Αυτό οδηγεί σε ολοκληρωτισμό διαφόρων βαθμών, όπου το κράτος επεκτείνει τον έλεγχό του σε ολοένα μεγαλύτερους τομείς της ζωής του ανθρώπου και της κοινωνίας. Οδηγεί σε δικτατορία, περισσότερο ή λιγότερο συγκαλυμμένη, με κοινοβουλευτικούς και ψευδοδημοκρατικούς τύπους. Μια τέτοια δικτατορία δεν παίρνει αναγκαστικά τις κτηνώδεις μορφές που είδαμε στη Γερμανία και στη Ρωσία, με μια παντοδύναμη μυστική αστυνομία που να κρατάει όλες τις τάξεις στον αμείλικτο κλοιό της. Για την εργατική τάξη, η διαφορά ανάμεσα στις δυτικές δημοκρατικές και τις ανατολικές δικτατορικές μορφές διακυβέρνησης δεν είναι ουσιώδης από οικονομική άποψη. Και στις δύο περιπτώσεις, υπόκειται στην εκμετάλλευση μιας άρχουσας τάξης αξιωματούχων που διοικεί την παραγωγή και κατανέμει το προϊόν. Και το να ορθώσει το ανάστημά της ενάντια στο κράτος, τον παντοδύναμο αφέντη του παραγωγικού μηχανισμού, σημαίνει την απόλεια μεγάλου μέρους

αυτής της περιορισμένης ελευθερίας δράσης με την οποία μπορούσε παλιότερα να αντιστέκεται στις απαιτήσεις του κεφαλαίου.

Ο άλλος τρόπος είναι ο τρόπος της εργατικής τάξης, της κατάκτησης της κοινωνικής εξουσίας και της κυριαρχίας πάνω στον παραγωγικό μηχανισμό.

3. Προς μια νέα ελευθερία

Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος εγκαινίασε μια νέα εποχή. Άλλαξε τη δομή του καπιταλιστικού κόσμου περισσότερο από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο κι έτσι έφερε μια θεμελιώδη αλλαγή στις συνθήκες του αγώνα των εργατών για την ελευθερία. Αυτές τις νέες συνθήκες, η εργατική τάξη πρέπει να τις γνωρίσει, να τις κατανοήσει και να τις αντιμετωπίσει. Και πρώτα απ' όλα, πρέπει να εγκαταλείψει τις ψευδαισθήσεις, τις ψευδαισθήσεις για το μέλλον της στον καπιταλισμό και τις ψευδαισθήσεις της για έναν εύκολο δρόμο προς την κατάκτηση της ελευθερίας, για ένα καλύτερο κόσμο.

Τον περασμένο αιώνα, στην πρώτη περίοδο του εργατικού κινήματος, η ιδέα του σοσιαλισμού κατακυριεύσε τον νου. Οι εργάτες συγκρότησαν τις οργανώσεις τους, τα πολιτικά κόμματα καθώς και τα συνδικάτα, εξαπέλυσαν επιθέσεις εναντίον του καπιταλισμού και τον καταπολέμησαν. Επρόκειτο για έναν αγώνα μέσω των ηγετών. Εκείνοι που έκαναν στην πραγματικότητα τον αγώνα ήταν οι βουλευτές σαν εκπρόσωποι των εργατών, ενώ γινόταν αποδεκτό ότι μετέπειτα, εκείνοι που θα έφερναν πραγματικά σε πέρας το έργο της απαλλοτρίωσης των καπιταλιστών και της οικοδόμησης του νέου σοσιαλιστικού κόσμου ήταν οι πολιτικοί και τα στελέχη. Οπου ο μεταρρυθμισμός διαπότισε τα σοσιαλιστικά κόμματα, διαμορφώθηκε η πεποίθηση ότι με μια σειρά μεταρρυθμίσεων αυτά βαθμιαία θα αμβλύνανε και τελικά θα μετασχημάτιζαν τον καπιταλισμό σε πραγματική κοινοπολιτεία. Αργότερα, στα τέλη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, γεννήθηκαν μεγάλες ελπίδες για μια επικείμενη παγκόσμια επανάσταση υπό την καθοδήγηση του κομμουνιστικού κόμματος. Διακηρύσσοντας την αυστηρή υπακοή των εργατών στους ηγέτες κάτω από το όνομα της πειθαρχίας, αυτό το κόμμα πίστευε ότι ήταν σε θέση να γκρεμίσει τον καπιταλισμό και να εγκαθιδρύσει τον κρατικό σοσιαλισμό. Τόσο το σοσιαλιστικό όσο και το κομμουνιστικό κόμμα καταγγέλλανε τον καπιταλισμό και υπόσχονταν ένα καλύτερο κόσμο δίχως εκμετάλλευση, κάτω από την εξουσία τους. Έτσι, ακολουθήθηκαν από εκατομμύρια εργάτες, που πίστευαν πως θα νικούσαν τον καπιταλισμό και θα απελευθέρωναν το προλεταριάτο από τη σκλαβιά.

Τώρα, αυτές οι ψευδαισθήσεις έχουν καταρρεύσει. Πρώτα απ' όλα, οι ψευδαισθήσεις σχετικά με τον καπιταλισμό. Ο καπιταλισμός που αντι-

μετωπίζουμε όχι μόνο δεν είναι αμβλυμένος, αλλά είναι ακόμα χειρότερος. Το βάρος της καπιταλιστικής ανόρθωσης υποχρεώνεται να το επωμιστεί η εργατική τάξη κι έτσι αναγκάζεται να αγωνιστεί. Διαρκώς ξεσπούν απεργίες. Μολονότι όμως είναι φαινομενικά επιτυχημένες, δεν κατορθώνουν να απομακρύνουν τη στέρηση και τη μιζέρια. Απέναντι στην πελώρια δύναμη του καπιταλισμού, είναι πολύ αδύναμες για να μπορέσουν να προσφέρουν μια ανακούφιση.

Το ίδιο και οι ψευδαισθήσεις για τον κομματικό κομμουνισμό. Αλλωστε, αυτές ποτέ δεν θα έπρεπε να υπήρχαν, εφόσον το Κ.Κ. ποτέ δεν έκρυψε την πρόθεσή του να εγκαθιδρύσει μια δεσποτική εξουσία επί της καθυποταγμένης εργατικής τάξης. Ο στόχος αυτός είναι ριζικά αντίθετος προς τον στόχο των εργατών να γίνουν οι ίδιοι ελεύθεροι κυρίαρχοι της κοινωνίας.

Υπήρχαν ακόμα ψευδαισθήσεις για τον σοσιαλισμό και τα συνδικάτα. Τώρα οι εργάτες ανακαλύπτουν ότι οι οργανώσεις τις οποίες θεωρούσαν κομμάτι του εαυτού τους ορθώνονται εναντίον τους σαν εξουσία. Τώρα βλέπουν ότι οι ηγέτες τους, οι πολιτικοί και συνδικαλιστές ηγέτες, τάσσονται στο πλευρό του κεφαλαίου. Οι εργατικές απεργίες είναι άγριες απεργίες. Στην Αγγλία, το Εργατικό Κόμμα έχει αναλάβει τις κυβερνητικές λειτουργίες για λογαριασμό του καπιταλισμού που βρίσκεται σε ανάγκη, ενώ τα συνδικάτα έχουν ενσωματωθεί σαν τμήμα του κρατικού μηχανισμού. Όπως είπε ένας ανθρακωρύχος κατά την απεργία του Γκράιμθορπ σ' ένα δημοσιογράφο: «Ως συνήθως, εμείς είμαστε ενωμένοι και οι πάντες είναι εναντίον μας».

Εδώ πράγματι βρίσκονται τα σημεία των νέων καιρών. Όλες οι παλιές δυνάμεις τάσσονται ενάντια στους εργάτες, καθοδηγώντας τους, κάποτε καλοπιάνοντάς τους και τις περισσότερες φορές καταγγέλλοντάς τους και εξαπατώντάς τους: οι καπιταλιστές, οι πολιτικοί, οι ηγέτες, τα στελέχη, το κράτος. Μόνο στον εαυτό τους μπορούν να στηριχτούν οι εργάτες. Αλλά μέσα στον αγώνα τους είναι άρρηκτα ενωμένοι, πιο άρρηκτα, πιο αδιάσπαστα απ' ό,τι στους παλιότερους αγώνες: η αλληλεγγύη τους τους σφυρηλατεί σαν ένα ενιαίο και συμπαγές σώμα. Εκεί ακριβώς βρίσκεται μια προεικόνιση του μέλλοντος. Φυσικά, αυτές οι μικρές απεργίες δεν μπορούν να είναι τίποτα περισσότερο από μια διαμαρτυρία μια προειδοποίηση που φανερώνει τις διαθέσεις των εργατών. Η άρρηκτη ενότητα σε τέτοιες μικρές ομάδες δεν είναι τίποτα περισσότερο από μια υπόσχεση για το μέλλον. Για να ασκηθεί πίεση στην κυβέρνηση* χρειάζονται μαζικές απεργίες.

Στη Γαλλία και στην Ιταλία, όπου η κυβέρνηση προσπάθησε να διοτηρήσει την καθήλωση των μισθών χωρίς να κατορθώνει να αποτρέψει την άνοδο των τιμών, ξέσπασαν μαζικές απεργίες που τώρα πράγματι στρέφονταν συνειδητά ενάντια στην κυβέρνηση και συνδυάστηκαν με βιαιοπραγίες μορφές αγώνα, με καταλήψεις εργοστασίων και γραφείων από τους εργάτες. Αλλά δεν επρόκειτο για καθαρή ταξική δράση των ερ

γατών ήταν ταυτόχρονα και πολιτικός ελιγμός στα πλαίσια της κομματικής διαμάχης. Οι απεργίες διευθύνονταν από την Κεντρική Επιτροπή των Συνδικάτων (CGT), όπου δέσποζε το Κομμουνιστικό Κόμμα και προορίζονταν να χρησιμεύσουν σαν αντεπίθεση της ρωσικής πολιτικής ενάντια στις δυτικές κυβερνήσεις. Έτσι, είχαν εξαρχής μια εγγενή αδυναμία. Ο αγώνας εναντίον του ιδιωτικού καπιταλισμού πήρε τη μορφή της υποταγής στον κρατικό καπιταλισμό. Κατά συνέπεια, του αντιτάχθηκαν όσοι αποστρέφονταν την κρατικοκαπιταλιστική εκμετάλλευση σαν χειρότερη κατάσταση. Έτσι, οι εργάτες δεν μπορούσαν να επιτύχουν μια πραγματική ταξική ενότητα. Η δράση τους δεν μπορούσε να φανεί σαν πραγματική μαζική ταξική δράση. Ο μεγάλος τους στόχος της ελευθερίας σκιαζόταν από την υποταγή τους στα καπιταλιστικά κομματικά συνθήματα.

Ο σφοδρός ανταγωνισμός που εμφανίστηκε στα τέλη του πολέμου ανάμεσα στη Ρωσία και τις δυτικές δυνάμεις, άλλαξε τη στάση των τάξεων απέναντι στον ρωσικό κομμουνισμό. Ενώ οι δυτικοί διανοούμενοι τάσσονται στο πλευρό των καπιταλιστών αφεντών τους ενάντια στη δικτατορία, μεγάλα τμήματα των εργατών βλέπουν και πάλι τη Ρωσία σαν σύμμαχό τους. Έτσι, η δυσκολία για την εργατική τάξη είναι σήμερα ότι παρασύρεται στη διαμάχη των δύο παγκόσμιων δυνάμεων, που και οι δύο την εξουσιάζουν και την εκμεταλλεύονται, ενώ καταγγέλλουν την εκμετάλλευση στην άλλη πλευρά για να την κάνουν υπάκουο οπαδό τους. Στον δυτικό κόσμο, το Κομμουνιστικό Κόμμα, που είναι πράκτορας του ρωσικού κρατικού καπιταλισμού, παρουσιάζεται σαν σύμμαχος και ηγέτης των εργατών εναντίον του καπιταλισμού της χώρας τους. Με υπομονετική, καθημερινή δουλειά στα πλαίσια των οργανώσεων, γαντζώθηκε στις ηγετικές διοικητικές θέσεις, δείχνοντας πώς μια καλοοργανωμένη μειοψηφία μπορεί να επιβληθεί στην πλειοψηφία. Αντίθετα από τους σοσιαλιστές ηγέτες, που είναι προσκολλημένοι στον καπιταλισμό της χώρας τους, δεν διστάζει να προβάλλει τα πιο ριζοσπαστικά αιτήματα για τους εργάτες, ώστε να κερδίσει έτσι την εύνοιά τους. Στις χώρες όπου ο αμερικανικός καπιταλισμός διατηρεί στην εξουσία τις αντιδραστικότερες ομάδες, το Κ.Κ. τίθεται επικεφαλής των λαϊκών κινημάτων, σαν μελλοντικός κοριάρχος, για να τα μετατρέψει σε συμμάχους της Ρωσίας αν τυχόν επικρατήσουν. Αν στην ίδια την Αμερική οι εργατικές μάζες καταλήξουν σε μαζική δράση εναντίον ενός νέου πολέμου, το Κ.Κ. αμέσως θα προσχωρήσει στις γραμμές τους και θα επιχειρήσει να κάνει τη δράση πηγή πνευματικής σύγχυσης. Αντιστρόφως, ο αμερικανικός καπιταλισμός δεν θα αργήσει να παρουσιαστεί σαν ελευθερωτής των υποδουλωμένων ρωσικών μαζών, επιδιώκοντας έτσι την υποστήριξη των Αμερικανών εργατών.

Αυτό δεν είναι μια τυχαία κατάσταση της σημερινής συγκυρίας. Η καπιταλιστική πολιτική πάντοτε συνίσταται στη διαίρεση της εργατικής

τάξης με τη μετατροπή των εργατών σε οπαδούς δύο αντίπαλων καπιταλιστικών κομμάτων. Οι καπιταλιστές νιώθουν ενστικτωδώς ότι μ' αυτό τον τρόπο η εργατική τάξη γίνεται ανίσχυρη. Έτσι, όσο περισσότερο είναι ίδιες οι δύο μερίδες των κερδοθηρούντων εκμεταλλευτών και θεσιθηρούντων πολιτικών, τόσο περισσότερο τονίζουν τις συχνά παραδοσιακές τεχνητές διαφορές τους με ηχηρά συνθήματα που πλασάρονται για θεμελιώδεις αρχές. Έτσι, συνέβαινε στην εσωτερική πολιτική κάθε χώρας, έτσι συμβαίνει τώρα και στη διεθνή πολιτική ενάντια στην παγκόσμια εργατική τάξη. Αν ο καπιταλισμός κατόρθωνε να εγκαθιδρύσει έναν «ενωμένο κόσμο», σίγουρα θα ανακάλυπτε την ανάγκη να διασπαστεί σε δύο αντιμαχόμενα κομμάτια για να παρεμποδίσει την ενότητα των εργατών.

Απέναντι σ' αυτά, η εργατική τάξη χρειάζεται οξύνοια. Όχι μόνο τη γνώση της κοινωνίας και των δαιδάλων της, αλλά και τη διαισθητική οξύνοια που πηγάζει άμεσα από τις συνθήκες ζωής της, την ανεξαρτησία πνεύματος που βασίζεται στην κρυστάλλινη αρχή του ταξικού αγώνα για την ελευθερία. Τη στιγμή που οι δύο καπιταλιστικές δυνάμεις προσπαθούν να κερδίσουν τις εργαζόμενες μάζες με τη θορυβώδη προπαγάνδα τους κι έτσι να τις διαιρέσουν, οι μάζες πρέπει να αντιληφθούν ότι σ' αυτές ανήκει ο τρίτος δρόμος, ο δρόμος του αγώνα για τη δική τους κυριαρχία στην κοινωνία.

Ο αγώνας εμφανίζεται σαν προέκταση των σημερινών περιορισμένων αποπειρών τους να αντισταθούν. Μέχρι τώρα οι εργάτες χτυπούσαν χωριστά: όταν το ένα εργοστάσιο ή βιομηχανία κατέβαινε σε απεργία, οι άλλοι παρέμεναν θεατές, φαινομενικά αδιάφοροι. Αλλά έτσι το μόνο που κατόρθωναν ήταν να δημιουργήσουν μερικά προβλήματα στους κυβερνώντες, οι οποίοι στη χειρότερη περίπτωση τους κατευνόζανε με μικροπαραχωρήσεις. Από τη στιγμή όμως που οι εργάτες θα αντιληφθούν ότι η πρωταρχική προϋπόθεση για να επιβάλουν τα αιτήματά τους είναι η μαζική ενότητα δράσης, θα αρχίσουν να ορθώνουν την ταξική τους δύναμη ενάντια στην κρατική εξουσία. Μέχρι τώρα αφήνονταν να κατευθύνονται από τα καπιταλιστικά συμφέροντα. Από τη στιγμή που θα κατανοήσουν ότι η άλλη και όχι λιγότερο πρωταρχική προϋπόθεση είναι να κρατάνε τη διεύθυνση στα δικά τους χέρια, μέσω των εκπροσώπων τους, των απεργιακών επιτροπών τους, των εργατικών συμβουλίων τους και δεν θα επιτρέπουν σε κανένα ηγέτη να τους καθοδηγεί, θα έχουν πια πάρει τον δρόμο προς την ελευθερία.

Σήμερα, είμαστε μάρτυρες των απαρχών της κατάρρευσης του καπιταλισμού ως οικονομικού συστήματος. Αυτό δεν είναι ορατό σ' ολόκληρο τον κόσμο αλλά στην Ευρώπη, που είναι και η γενέτειρά του. Ο καπιταλισμός έκανε την εμφάνισή του στην Αγγλία, στην Ευρώπη και σαν κηλίδα λαδιού απλώθηκε ακάθεκτα στον υπόλοιπο κόσμο. Τώρα τον βλέπουμε να παρακμάζει σ' αυτό ακριβώς το κέντρο του, αποκτώντας δεσποτικές μορφές για να αποσοβήσει την καταστροφή και δείχνοντας στις ακ-

μάζουσες σήμερα νέες περιοχές του, την Αμερική και την Αυστραλία, ποιο θα είναι το μέλλον τους.

Απαρχές της κατάρρευσης: εκείνο που θεωρούνταν ζήτημα του μέλλοντος, το περιορισμένο μέγεθος της υδρογείου σαν εμπόδιο για την παρὰέρα επέκταση του καπιταλισμού, ήδη αναφύεται. Η αργή αύξηση του παγκόσμιου εμπορίου μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο αποκαλύπτει αυτή την πτώση, ενώ η βαθιά κρίση του 1930 δεν έχει υπερνικηθεί από μια νέα ευημερία. Αυτή η επιβράδυνση δεν είχε συνειδητοποιηθεί τότε από τους ανθρώπους: μπορούσε να γίνει αντιληπτή μόνο εκ των υστέρων, από τα στατιστικά στοιχεία. Σήμερα, η κατάρρευση αποτελεί συνειδητό βίωμα: οι πλατιές μάζες του λαού την νιώθουν και την γνωρίζουν και προσπαθούν πανικόβλητες να βρουν μια διέξοδο.

Κατάρρευση ενός οικονομικού συστήματος: όχι ακόμα ενός κοινωνικού συστήματος. Οι παλιές εξαρτήσεις των τάξεων, οι σχέσεις μιας κυρίαρχης και μιας υποταγμένης τάξης, το θεμελιώδες γεγονός της εκμετάλλευσης, εξακολουθούν να βρίσκονται σε πλήρη ισχύ. Για την εδραίωσή τους καταβάλλονται απεγνωσμένες προσπάθειες – μετασχηματισμός της οικονομίας που διέπεται από το τυχαίο σε σχεδιοποιημένη οικονομία, αύξηση του κρατικού δεσποτισμού, ενατικοποίηση της εκμετάλλευσης.

Απαρχές της κατάρρευσης ενός παλιού συστήματος: όχι ακόμα απαρχές της εμφάνισης ενός νέου συστήματος. Η εργατική τάξη βρίσκεται πολύ πίσω από την άρχουσα τάξη, όσον αφορά την αναγνώριση των αλλαγμένων συνθηκών. Ενώ οι καπιταλιστές δραστηριοποιούνται για τον μετασχηματισμό των παλιών θεσμών και την προσαρμογή τους σε νέες λειτουργίες, οι εργάτες παραμένουν πεισματικά προσκολλημένοι στα παλιά αισθήματα και ενέργειες και προσπαθούν να πολεμήσουν το κεφάλαιο, δίνοντας την εμπιστοσύνη τους σε όργανα του καπιταλισμού, σε συνδικάτα και κόμματα. Αναμφίβολα, οι άγριες απεργίες αποτελούν τις πρώτες ενδείξεις νέων μορφών αγώνα. Αλλά μόνο όταν ολόκληρη η εργατική τάξη θα διαποτιστεί από τη νέα κατανόηση της σπουδαιότητας της αυτενέργειας και του αυτοκαθορισμού, θα ανοίξει ο δρόμος προς την ελευθερία.

Η κατάρρευση του καπιταλισμού είναι ταυτόχρονα κατάρρευση του παλιού σοσιαλισμού, επειδή ο σοσιαλισμός αποκαλύπτεται σήμερα σαν μια ακόμα σκληρότερη μορφή καπιταλισμού. Ο σοσιαλισμός, όπως τον κληρονομήσαμε από τον 19ο αιώνα, ήταν η πίστη σε μια κοινωνική αποστολή των ηγετών και των πολιτικών: να μετασχηματίσουν τον καπιταλισμό σ' ένα σύστημα διευθυνόμενης από το κράτος οικονομίας δίχως εκμετάλλευση, που θα παρήγαγε αφθονία για όλους. Ο άξονας της ταξικής πάλης των εργατών ήταν η πεποίθηση ότι, μεταβιβάζοντας τη διακυβέρνηση στα χέρια αυτών των σοσιαλιστών, θα εξασφάλιζαν την ελευθερία τους. Γιατί δεν συνέβη κάτι τέτοιο; Επειδή το ριζικό μιας μυστικής ψήφου ήταν πο-

λύ ασήμαντη προσπάθεια για να μετρήσει σαν πραγματικός ταξικός αγώνας. Επειδή οι σοσιαλιστές πολιτικοί βρίσκονταν μονάχοι μέσα σ' ολόκληρο το καπιταλιστικό οικοδόμημα της κοινωνίας ενάντια στην τεράστια δύναμη της καπιταλιστικής τάξης που ήταν αφέντης του παραγωγικού μηχανισμού, ενώ οι εργατικές μάζες απλώς τους παρακολουθούσαν, περιμένοντας από ένα τέτοιο μικρό απόσπασμα να αναποδογυρίσει τον κόσμο. Τι άλλο ήταν δυνατόν να κάνουν οι πολιτικοί παρά να διαχειρίζονται τις υποθέσεις με τον συνήθη τρόπο και να ελαφρύνουν τη συνείδησή τους, επανορθώνοντας τις χειρότερες καταχρήσεις; Τώρα γίνεται αντιληπτό ότι ο σοσιαλισμός, με την έννοια της διευθυνόμενης από το κράτος σχεδιοποιημένης οικονομίας, σημαίνει τον κρατικό καπιταλισμό και ότι ο σοσιαλισμός, με την έννοια της χειραφέτησης των εργατών, είναι εφικτός μόνο με αλλαγή προσανατολισμού. Ο νέος προσανατολισμός του σοσιαλισμού είναι η αυτοδιεύθυνση της παραγωγής, η αυτοδιεύθυνση του ταξικού αγώνα, διαμέσου των εργατικών συμβουλίων.

Αυτό που αποκαλούν αποτυχία της εργατικής τάξης και που ανησυχεί πολλούς σοσιαλιστές, δηλαδή, η αντίφαση ανάμεσα στην οικονομική κατάρρευση του καπιταλισμού και την ανικανότητα των εργατών να αποκτήσουν την κυριαρχία και να εγκαθιδρύσουν τη νέα τάξη πραγμάτων, δεν είναι πραγματική αντίφαση. Οι οικονομικές αλλαγές μόνο βαθμιαία παράγουν αλλαγές νοοτροπίας. Οι εργάτες, διαπαιδαγωγημένοι με την πίστη στον σοσιαλισμό, κυριεύονται από σύγχυση τώρα που βλέπουν πως το αποτέλεσμα είναι το ακριβώς αντίθετο, μια πιο δυσβάστακτη σκλαβιά. Το να κατανοήσουν ότι ο σοσιαλισμός και ο κομμουνισμός είναι τώρα και οι δύο θεωρίες υποδούλωσης, αποτελεί ένα δύσκολο έργο. Ο νέος προσανατολισμός χρειάζεται καιρό· ίσως μόνο μια νέα γενιά θα τον κατανοήσει σ' όλη του την έκταση.

Στα τέλη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, η παγκόσμια επανάσταση φαινόταν να βρίσκεται κοντά. Η εργατική τάξη ορθωνόταν γεμάτη ελπίδες και προσδοκίες ότι τώρα τα παλιά της όνειρα θα έβγαιναν αληθινά. Όμως ήταν όνειρα μιας ατελούς ελευθερίας και δεν μπορούσαν να γίνουν πραγματικότητα. Σήμερα, στα τέλη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, μόνο η σκλαβιά και η καταστροφή φαίνονται να βρίσκονται κοντά. Οι ελπίδες είναι πολύ μακρινές. Όμως αχνοφαίνεται ένα καθήκον, ο μεγάλος σκοπός της πραγματικής ελευθερίας. Ο καπιταλισμός ορθώνεται ισχυρότερος από πριν σαν αφέντης του κόσμου. Η εργατική τάξη πρέπει να αναδειχθεί ισχυρότερη από πριν στον αγώνα της για την κυριαρχία στον κόσμο. Ο καπιταλισμός έχει βρει ισχυρότερες μορφές καταστολής. Η εργατική τάξη πρέπει να βρει και να χρησιμοποιήσει ισχυρότερες μορφές αγώνα. Έτσι, αυτή η κρίση του καπιταλισμού θα γίνει ταυτόχρονα το ξεκίνημα ενός νέου εργατικού κινήματος.

Έναν αιώνα πριν, όταν οι εργάτες ήταν μια μικρή τάξη συνθλιμμένων και ανήμπορων ατόμων, ακούστηκε το κάλεσμα: προλετάριοι όλων των χωρών ενωθείτε! Δεν έχετε τίποτα να χάσετε εκτός από τις αλυσίδες

σας, έχετε να κερδίσετε έναν κόσμο. Έκτοτε, οι εργάτες έγιναν η μεγαλύτερη τάξη. Και έχουν ενωθεί· αλλά μόνο με ανολοκλήρωτο τρόπο. Μόνο σε ομάδες, μικρότερες ή μεγαλύτερες, όχι ακόμα σαν μια συμπαγής ταξική ενότητα. Μόνο επιφανειακά, στις εξωτερικές μορφές, όχι ακόμα στη βαθύτερη ουσία. Και εξακολουθούν να μην έχουν τίποτα να χάσουν εκτός από τις αλυσίδες τους· οτιδήποτε κι αν έχουν δεν μπορούν να το χάσουν με τον αγώνα, αλλά μόνο με την πειθήνια υποταγή. Και ο κόσμος που μέλλει να κερδηθεί αρχίζει να γίνεται αντιληπτός, έστω και αμυδρά. Εκείνη την εποχή δεν μπορούσε να σχηματιστεί η εικόνα ενός ξεκάθਾਰου σκοπού, για τον οποίο να ενωθούν. Έτσι, οι οργανώσεις τους έγιναν τελικά εργαλεία του καπιταλισμού. Τώρα ο σκοπός γίνεται σαφής. Ενώπιον στην εντονότερη καταδυνάστευση της διευθυνόμενης από το κράτος σχεδιοποιημένης οικονομίας του νέου καπιταλισμού, ορθώνεται αυτό που ο Μάρξ αποκαλούσε συνένωση των ελεύθερων και ίσων παραγωγών. Έτσι, το κάλεσμα για ενότητα πρέπει να συμπληρώνεται από μια υπόδειξη του σκοπού: Πάρτε τα εργοστάσια και τις μηχανές! Επιβάλετε την κυριαρχία σας στον παραγωγικό μηχανισμό! Οργανώστε την παραγωγή μέσω των εργατικών συμβουλίων!

«Ο όρος "εργατικά συμβούλια" δεν υποδηλώνει μια μορφή οργάνωσης καθορισμένη και επεξεργασμένη μια για πάντα, της οποίας θα απέμενε μονάχα να τελειοποιηθούν οι λεπτομέρειες. Πρόκειται για μια αρχή, για την αρχή της εργατικής αυτοδιεύθυνσης των επιχειρήσεων και της παραγωγής. Η υλοποίηση αυτής της αρχής κατά κανένα τρόπο δεν περνάει μέσα από μια θεωρητική συζήτηση γύρω από τους καλύτερους τρόπους εφαρμογής. Είναι ζήτημα πρακτικής πάλης εναντίον του καπιταλιστικού μηχανισμού εξουσίας... Τα εργατικά συμβούλια εκφράζουν την ταξική πάλη... την επαναστατική δράση εναντίον της κρατικής εξουσίας... Επομένως, η ιδέα των εργατικών συμβουλίων δεν έχει καμία σχέση με ένα πρόγραμμα πρακτικών μέτρων – το οποίο θα έπρεπε να υλοποιηθεί αύριο ή του χρόνου. Είναι απλώς και μόνο ένα κατευθυντήριο νήμα για τον μακρόχρονο και σκληρό αγώνα της χειραφέτησης, τον οποίο η εργατική τάξη εξακολουθεί να έχει μπροστά της.»